

PRZEŁOŻYLI
ZOFIA KOZŁOWSKA i ANDRZEJ MARKOWSKI

DRUGIE WYDANIE POLSKIE PRZYGOTOWAŁY
ZOFIA KOZŁOWSKA i ELŻBIETA JANUS

UNIWERSYTET
Kardynała Stefana Wyszyńskiego

238194

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW
ZAKŁAD NAŘODOWY IM. OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO

PUBLIKACJA DOTOWANA PRZEZ
MINISTERSTWO EDUKACJI NARODOWEJ

Tytuł oryginału

Wyd. I: *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie sredstva jazyka*,
Moskwa, Izdatel'stvo „Nauka” 1974

Wyd. II: *Izbrannye trudy*, t. 1, *Leksičeskaja semantika*, 2 izd. ispravl. i dop.,
Moskwa, Škola „Jazyki russkoj kul'tury”, Izdatel'skaja firma „Vostočnaja literatura” RAN 1995

Okładkę projektowała
Luiza Pindral

Redaktor naukowy I wydania
Elżbieta Janus

Redaktor I wydania
Krystyna Wasieleczyk

Redaktor II wydania
Alicja Januszczak

Redaktor techniczny

PRZEDMOWA

Z wielką radością oddajemy do rąk polskiego Czytelnika drugie wydanie przekładu *Semantyki leksykalnej* Jurija D. Apresjana, jednego z najwybitniejszych współczesnych językoznawców rosyjskich i jednego z największych w skali światowej autorytetów w dziedzinie semantyki. Od ukazania się pierwszego wydania polskiego mija właśnie 20 lat. Dużo się w tym czasie zmieniło w krajach byłego obozu socjalistycznego. Wiele zmieniło się też w językoznawstwie, a mimo to książka Apresjana zachowała swoją aktualność. Co więcej, „jej wznowienie jest potrzebą językoznawstwa polskiego” – pisze prof. R. Grzegorzyczkowa w recenzji wydawniczej.

Pierwsze wydanie polskie rozeszło się już dawno, książka należy jednak nadal do klasycznych pozycji z dziedziny semantyki leksykalnej i jest podstawowym podręcznikiem w tego zakresu. Zawiera omówienie najważniejszych współczesnych koncepcji semantyki ze szczególnym uwzględnieniem teorii, którą Autor współtworzył i na której opiera własne badania. Korzystają z niej studenci wyższych lat wydziałów filologicznych i lingwiści badający semantykę języka naturalnego.

Przedmiotem jej są główne zagadnienia semantyki leksykalnej – synonimia, antonimia, polisemia i konwersja. Daje ona systematyczny i pełny opis relacji zachodzących między wyrażeniami językowymi oraz systemu parafrazowania. Książka jest więc ważna także dla leksykografów, leksykologów, badaczy języka artystycznego i tłumaczy. „Dla nich wszystkich jest rzeczą bardzo cenną, że książka została opublikowana w języku polskim, [...] w przekładzie, który odwzorowuje nie tylko bieg wywodów Autora, ale też dostarcza wszędzie, gdzie to było możliwe, polskich odpowiedników analizowanych przez Autora słów i wyrażeń rosyjskich,

ziowska.

Napięte terminy wydawnicze nie pozwoliły na takie opracowanie indeksów w polskim wydaniu, które uwzględniałoby wszystkie aspekty analizy, zaproponowane przez S. Kryłowa. Indeksy rosyjskie służyły więc bądź jako wzorzec, bądź jako punkt odniesienia. W „Aneksach” zamieszczono także bibliografię prac Ju.D. Apresjana do roku 2000, wykaz ról semantycznych i spis funkcji leksykalnych (w opracowaniu Zofii Kozłowskiej).

W drugim wydaniu polskim przyjęto następujący układ książki: najpierw „Wstęp do drugiego wydania rosyjskiego” (Apresjana), a potem to, co było w pierwszym wydaniu polskim, czyli „Od Redakcji”, „Wstęp do pierwszego wydania polskiego” (Apresjana), pełny tekst główny pierwszego wydania (z bibliografią i indeksem nazwisk) oraz „Aneksy”. Tekst główny pozostał niezmieniony (uaktualniono jedynie ortografię). Ta okoliczność sprawia, że określenia użyte w książce typu „ostatni”, „niedawno” itp. odnoszą się do okresu sprzed roku 1974.

Gdy tłumaczyliśmy (z Andrzejem Markowskim) tę książkę 24 lata temu, do samego końca nie byliśmy pewni, czy przekład się ukaże. W ZSRR w tym czasie Apresjana nie wolno było nawet cytować, nie mówiąc już o wydaniu Jego prac. Mamy nadzieję, że historie, o których pisze Autor we „Wstępie do drugiego wydania rosyjskiego”, nigdy się już w dziejach nauki nie powtórzą.

Warszawa, w listopadzie 2000 r.

*Elżbieta Janus
Zofia Kozłowska*

Na początku roku 1995 A. Koszelow zaproponował mi nowe wydanie książki *Leksičeskaja semantika*. Powody, dla których zdecydowałem się na tę propozycję, postaram się dalej przedstawić. Na razie tylko dodam, że wkrótce po rozpoczęciu prac przygotowawczych powstała potrzeba pewnego rozszerzenia i uzupełnienia książki.

Praca nad książką *Leksičeskaja semantika* została zakończona w roku 1970. Od tej chwili minęło 25 lat. Przez wszystkie te lata – czasem z koniecznymi przerwami – nadal pracowałem nad zagadnieniami, które zrodziły się w związku z jej materiałem przykładowym. Większość tych prac wykonana została według jednolitego planu i na podstawie jednolitej koncepcji, której załączek zawarty był w tej właśnie książce. Kluczowymi elementami tej koncepcji są:

1. Zasada integralnego opisu języka, na mocy której leksemom przypisywane są *explicite* wszystkie cechy relewantne dla reguł, a reguły uwzględniają wszystkie formy zachowania leksemów nie wymienione bezpośrednio w słowniku. Od leksykografa zasada ta wymaga uwzględnienia całego systemu reguł, w tym gramatycznych, zaś od badacza zajmującego się gramatyką – uwzględnienia całego obszaru leksyki.

2. Zasada portretowania leksykograficznego, w świetle której każdy leksem jest autonomicznym i niepowtarzalnym światem, który chciałoby się opisać w całym jego bogactwie.

3. Przekonanie o wysokim stopniu systemowości leksyki i w związku z tym połączenie idei portretów leksykograficznych z ideą typów leksykograficznych – grup leksemów o częściowo pokrywających się cechach, jednakowo reagujących na określone reguły lingwistyczne. Typy leksykograficzne powstają częściowo pod wpływem formalnej organizacji języka (przede wszystkim specyficznych cech jego morfologii, słowotwórstwa i składni), a częściowo pod wpływem różnych czynników kulturowych, tworzących właściwy dla danego języka „naiwny” obraz świata.

4. Nastawienie na rekonstrukcję tego naiwnego obrazu świata na materiale leksyki i gramatyki.

Na podstawie tej koncepcji powstał program badań, który miał się zakończyć monografią *Slovar' v integral'nom opisanii jazyka (opyt sistennoj leksikografii)*. W związku z tym, że plan monografii był szczegółowo przemyślany, mogłem pra-

cować nad dowolnym jej fragmentem. Kończąc pracę nad kolejnym fragmentem, publikowałem go. W ten sposób w którymś momencie powstała pokaźna seria artykułów, połączonych jedną myślą przewodnią i w sposób wystarczający reprezentujących daną dziedzinę. Niemniej jednak po to, żeby przekształcić je w jednolitą monografię, należałoby zrezygnować ze wszystkich innych pomysłów i na długo zająć się pracą czysto techniczną.

Wyrażając zgodę na propozycję A. Koszelowa, by wznowić książkę *Leksičeskaja semantika*, napomknąłem i o tej serii artykułów. Wychodziłem z założenia, że wyrosły one z materiałów i koncepcji wcześniejszej książki (to zresztą jest przyczyną powtarzania się wielu kluczowych przykładów) i stanowią jej kontynuację. Poza tym w istotny sposób ją dopełniają. Tak narodził się pomysł wydania dwutomowego, który A. Koszelow w pełni zaakceptował.

A oto powody, dla których zgodziłem się na wznowienie książki *Leksičeskaja semantika*. Daleki jestem od tego, żeby przeceniać jej wartość, ale z książką tą wiąże się dość interesująca historia. Tłumaczy ona w dużym stopniu moją decyzję i pozwala poczuć – choćby na jednym tylko przykładzie – tę specyficzną atmosferę, w jakiej rozwijała się lingwistyka (i cała nasza radziecka nauka i kultura) w latach siedemdziesiątych.

Leksičeskaja semantika pisana była w ramach pięcioletniego planu badawczego Instytutu Języka Rosyjskiego Akademii Nauk ZSRR na lata 1966–1970. Pod koniec roku 1970 została ona przedstawiona Radzie Naukowej Instytutu, zatwierdzona do druku i umieszczona w planie prac redakcyjnych na rok 1971 i w planie wydawniczym na rok 1972. Jak zwykle bywa w takich wypadkach, książka nie była jeszcze doprowadzona do ostatecznej postaci: brakowało indeksu przedmiotowego, sprawdzenia wymagała bibliografia, trzeba było przygotować kalki wykresów itp.

Jednakże sytuacja w Instytucie Języka Rosyjskiego, pamiętna dla wielu językoznawców starszego i średniego pokolenia, rozwijała się w taki sposób, że nadziei na realizację decyzji Rady Naukowej pozostawało coraz mniej. Dyrektor Instytutu F. Filin i egzekutywa partyjna z L. Skworcowem na czele, przy całkowitej akceptacji władz partyjnych wszystkich szczebli, rozpoczęli prawdziwe polowanie na „nieprawomyślnych” pracowników. W roku 1970 z Instytutu wyrzucono T. Chodorowicz – członka grupy inicjatywnej Komitetu Obrony Praw Człowieka. Na początku

i opublikowałem około dwudziestu artykułów, dziewięć z nich zostało w tym samym czasie przetłumaczonych na język angielski, francuski, polski i węgierski. Na nic się nie zdała interwencja członka Akademii Nauk A. Berga, któremu w podobnych okolicznościach w roku 1970 udało się uratować od wyrzucenia I. Mielczuka. List od A. Berga, który F. Filin otrzymał na kilka dni przed głosowaniem, został potraktowany przez niego jako próba wywarcia nacisku na Radę.

Na samym posiedzeniu Rady nie przedstawiono mi żadnych zarzutów, chociaż dla wszystkich było jasne, że nieprzedłużenie zatrudnienia było spowodowane moim udziałem we wspomnianych zbiorowych listach protestacyjnych. Kilka dni później na poszerzonym zebraniu dyrekcji, egzekutywy i komitetu zakładowego partii zaproponowałem mi układ: miałem wycofać swoje podpisy, przyznać się do winy („należało” uczynić to po cichu – wprost do ucha F. Filina) i obiecać, że więcej takich listów nie będę podpisywać. Za to obiecano mi jesienią ponowne rozpatrzenie kwestii przedłużenia mego zatrudnienia, przy czym F. Filin stanowczo zapewniał, że sprawa zostanie pozytywnie załatwiona.

Oczywiście nie poszedłem na taki układ i byłem zmuszony porzucić Akademię. Przystań znalazłem w jednym z instytutów informatycznych Ministerstwa Przemysłu Elektrotechnicznego ZSRR – w słynnym „Informelektro”, wprawdzie za cenę rezygnacji z dotychczasowych zajęć i przejścia do zupełnie dla mnie nowej dziedziny – przekładu maszynowego. Jest to oczywiście dziedzina bardzo interesująca, wiele mnie nauczyła, ale z własnej woli nie zacząłbym się nią zajmować.

Dyrektorem „Informelektro” był podówczas Siergiej Malinin. Ryzykując swoją karierę, uparcie i odważnie gromadził w „Informelektro” wszystkich wyrzuczonych z instytutów Akademii dysydentów: osoby, które podpisywały listy protestacyjne, i osoby „rasowo upośledzone”, jeżeli uważał je za zdolnych specjalistów. Rzecz jasna, został on usunięty ze swego stanowiska w roku 1978 i wkrótce potem zmarł. Pamięć o nim jest dla mnie święta i jestem szczęśliwy, że mogę publicznie złożyć hołd temu wielkiemu Człowiekowi. Jego męstwu i wielkoduszności językoznawstwo rosyjskie zawdzięcza to, że tacy uczeni jak I. Bogusławski, A. Żółkowski, L. Jomdin, L. Krysin, W. Sannikow, L. Cynman mieli możliwość w tak trudnym dla siebie czasie pracować, jeśli nawet nie całkiem w swojej specjalności, to jednak mimo wszystko naukowo. Wymieniłem tylko tych, których zatrudnienie jako etatowych pracowników związane było z naruszeniem poufnych partyjnych zaleceń

zagrać w jego ulubioną grę, pytając, czy będę mógł nadal publikować w Czasopiśmie „Voprosy jazykoznanija” (mniej więcej w tym czasie został on redaktorem naczelnym po W. Żyrmuńskim). Odpowiedział, że oczywiście będę mógł, a on nadal będzie mnie popierał.

O wartości tych słów mogłem się przekonać dość szybko. W Instytucie Języka Rosyjskiego pod patronatem najwyższych instancji partyjnych zaczął się pogrom. Byli z niego wyrzuceni lub zostali zmuszeni do odejścia L. Bułygina, N. Jeskowa, L. Kasatkin, L. Krysin, W. Lewin, M. Panow, N. Podolska, S. Pożaricka, W. Sannikow, E. Han-Pira i inni znani uczeni. Moje nazwisko z inicjatywy F. Filina nie mogło odtąd pojawiać się w druku. W ciągu sześciu lat, od początku roku 1973 do końca 1978, udało mi się opublikować w Rosji tylko trzy artykuły w czasopiśmie. W wielu periodykach radzieckich, takich jak „Voprosy jazykoznanija”, „Russkij jazyk v škole”, „Russkij jazyk za rubeżom”, skreślane były odsyłacze do moich prac (dowidywałem się o takich epizodach od zawstydzonych autorów „podczyszczanych” artykułów).

Stało się jasne, że w takich warunkach *Leksičeskaja semantika* nie miała żadnych szans na publikację w Instytucie Języka Rosyjskiego. Dodam, że właśnie wtedy została na długo zamrożona książka M. Panowa *Istorija russkogo literaturnogo proiznošenija XVIII–XIX vv.*, zatwierdzona do druku przez Radę Naukową Instytutu w roku 1970. Miała, jak się okazało, czekać na swój czas dwadzieścia lat.

Zacząłem szukać innych możliwości wydania, ale niczego nie znajdowałem. Nie mógł mi pomóc S. Malinin dlatego, że Instytut „Informelektro” żadnych monografii, a tym bardziej lingwistycznych, nie wydawał.

Jak to często bywa, pomoc przyszła z nieoczekiwanej strony. Latem 1973 r. zadzwonił do mnie W. Rozencejg i powiedział, że „przepchnął” przez znaną w tych latach wspaniałą „Radę ds. cybernetyki” wydanie książki *Leksičeskaja semantika* pod firmą Rady. Trzeba było błyskawicznie i w znacznej mierze po cichu przygotować maszynopis do druku. Udało mi się w sposób istotny ją dopracować, przygotować całkiem dobre klisze wykresów, przepisać cały tekst i doprowadzić do przyzwoitego stanu jeden egzemplarz (wymagało to korekty i czysto fizycznego poprawiania maszynopisu, którego jakoś z powodu niedbalstwa maszynistki była poniżej wszelkiej krytyki). Na indeksy, przy tak wyczerpanej pracy w zupełnie nowej dla mnie dziedzinie przekładu maszynowego, czasu nie starczyło.

Pod koniec roku 1973 maszynopis został oddany do wydawnictwa, tam zreda-

pracy. Mam podstawy, by przypuszczać, że była to niesławnej pamięci przerobiona broszurka N. Kotielowej, która wyszła rok później. Nie wątpię też, że list zainspirował F. Filin.

O. Rożkowa zabrała maszynopis z drukarni i zaczęła jeździć po wszystkich instancjach, dotarła też do Wydziału Nauki KC KPZR. Wszędzie twierdziła, że książkę należy wydać, dlatego że jej wycofanie będzie oznaczało załamanie planu, a to, jak wiadomo, w społeczeństwie socjalistycznym jest karane w najsurowszy sposób. W jednej z instancji (prawdopodobnie właśnie w Wydziale Nauki KC) poproszono ją o pozostawienie maszynopisu i obiecano zbadać sprawę. Nastąpiła długa przerwa i gdy wszystkie rozsądne terminy minęły, O. Rożkowa zadzwoniła i zapytała, jak posuwa się sprawa książki. Tam niby nie rozumiano, o co chodzi – żadnej książki nie było i nie ma².

Prawdopodobnie działanie takie podyktowało im ich partyjne sumienie, na które zawsze się powoływali w podobnych przypadkach. Jednakże O. Rożkowa mimo jasno wyrażonej woli władz postanowiła nie rezygnować. Zaproponowała mi szybkie przygotowanie innej, choćby słabej kopii maszynopisu, i zapewniała, że w drukarni zrobią z niej skład.

Kopia, którą miałem w domu, była na tyle słaba, że z danego czasu dwa miesiące zeszły mi na graficzną rekonstrukcję tekstu. Nie zdążyłem poprawić bibliografii i nawet nie mogłem na nowo zrobić klisz, tak że wszystkie „drzewkowe” schematy graficzne były składane ręcznie w postaci niezgrabnych przerywanych prostokątnych strzałek.

Nieestetyczny wygląd pierwszego wydania książki, błędy w bibliografii, brak indeksów i pewne usterki techniczne są, jak mi się wydaje, dostatecznym powodem jej wznowienia. Szczególne znaczenie ma dla mnie fakt, że obecnie wydana *Le-ksičeskaja semantika* ma w pełni nowoczesny aparat informacyjny.

² W roku 1977 podobny kryminalny chwyt zastosowano wobec słownika *Anglo-russkij sinonimičeskij slovar'*. Z powodu starań F. Filina i jeszcze jednej bardzo znanej osoby (nie będę wymieniać nazwiska, ponieważ niedawno ten ktoś przeprosił mnie) całkowicie gotowy słownik, nad którym wraz z kolegami pracowaliśmy piętnaście lat, został usunięty z planu Wydawnictwa „Russkij jazyk”. Nigdy nie ujrzalby światła dziennego, gdyby nie uczciwość, męstwo i wytrwałość kierownika redakcji E. Mużżewlewa, który przez cały rok w różnych instancjach walczył o jego wydanie, dopóki słownik nie znalazł się z powrotem w planie. Wyszedł w roku 1979.

Jest jeszcze jedna okoliczność, która stanowi dla mnie najważniejszy argument przemawiający za wznowieniem książki. Nie trafiła ona na listę książek zakazanych (a takie listy, jak wiadomo, w ZSRR w wieku XX były, wydawał je GLAWLIT³). Niemniej jednak funkcjonował poufny, anonimowy, ale dość skuteczny – z powodu radzieckiego przyzwyczajenia do autocenzury – zakaz jej cytowania. Doprowadziło to do tego, że książka po wydaniu pogrążyła się w pewnej martwej przestrzeni.

Przez cały okres lat siedemdziesiątych i częściowo osiemdziesiątych znajdowała się ona w sytuacji półlegalnej. W Rosji nie wydrukowano ani jednej jej recenzji. Nawet *Referativnyj žurnal* INION⁴, który z urzędu miał obowiązek publikowania informacji o całej wychodzącej w ZSRR literaturze z dziedziny nauk społecznych, pominał książkę milczeniem. Ścisłej mówiąc F. Berezin, który prowadził tam dział lingwistyki, wycofał z numeru już gotową notę przygotowaną przez I. Bogusławskiego.

Gdy w roku 1982 po wytrwałych namowach ze strony N. Tolstoja zgodziłem się przedstawić tę właśnie książkę jako rozprawę habilitacyjną, okazało się, że przeprowadzenie przewodu w Moskwie jest ryzykowne. Obrona odbyła się w roku 1983 w Mińsku, tzn. półkonspiracyjnie, i tylko dzięki wysiłkom N. Tolstoja i A. Supruna.

Obecnie *Leksičeskaja semantika* jest powszechnie zalecana studentom i doktorantom na wydziałach filologicznych jako podręcznik, ale w tamtych latach byłoby to uznane za dywersję ideologiczną. Oto mały przykład. W roku 1978 zacząłem prowadzić na Uniwersytecie Moskiewskim wykład monograficzny z semantyki leksykalnej, na który pozwolenie z wielkim trudem u najwyższych władz uniwersyteckich wywalczyli K. Gorszkowa i B. Uspieński. Po sześciu wykładach na jednoczesny sygnał czterech czujnych towarzyszy – O. Achmanowej, N. Komlewa, Ju. Rożdżestwieńskiego i L. Skworcowa (którzy zresztą nie byli na żadnym moim wykładzie, co usprawiedliwia ich nieco spóźnioną reakcją) – wykłady najpierw zawieszono, a potem zakazano ich prowadzenia z przyczyn ideologicznych.

Jednym słowem książkę *Leksičeskaja semantika* wszelkimi sposobami usuwano z normalnego obiegu naukowego. W rezultacie nie weszła ona do naturalnego dla niej kontekstu semantyki lat siedemdziesiątych.

Oczywiście po upływie ćwierć wieku pełnowartościowy powrót książki jest niemożliwy. Pod pewnymi względami współczesna nauka poszła już za daleko narzód. Chciałoby się jednak mieć nadzieje, że *Leksičeskaja semantika* swoją aktu-

mówiącego, wzajemna zależność znaczeń leksykalnych i gramatycznych, reguły wzajemnego oddziaływania znaczeń, motywacja semantyczna i frazeologizacja, modele rekcji i struktura ról predykatów, regularna wieloznaczność, środki peryfrastyczne języka i syntagmatyczne ograniczenia parafrazowania) są – jak się wydaje – w pełni aktualne także dziś, a niektóre z nich właśnie obecnie nabierają szczególnego znaczenia.

Chciałbym zakończyć ten wstęp kilkoma wyrazami wdzięczności.

Pomysł wznowienia niniejszej książki zawdzięczam W. Sannikowowi, który wytrwale wracał do tego tematu jeszcze podczas naszej wspólnej pracy w „Inform-elektro”. Jego argumenty przygotowały mnie do przyjęcia propozycji A. Koszelowa, który potrafił tę ideę wcielić w życie. Jestem pełen podziwu dla szerokości jego horyzontów intelektualnych – nasze zasadnicze różnice w podejściu do wielu kwestii teoretycznych nie przeszkodziły mu w zajęciu się wydaniem moich prac.

Jestem wdzięczny moim kolegom z Laboratorium Lingwistyki Komputerowej IPPI RAN, którzy ułatwiali mi jak mogli moje brzemie moralne – znaczną część czasu, który należał się Laboratorium, przy ich milczącej zachęcie wykorzystałem na ułożenie planu dwutomowego wydania, na przepisywanie artykułów, na korektę, na pisanie wstępów i na inne związane z wydaniem książki prace.

Chciałbym szczególnie podkreślić udział N. Grigoriewa, który zajmował się pracochłonnym technicznym przygotowaniem wszystkich moich plików do druku.

Wyjątkową rolę w technicznej modernizacji wszystkich prac, które weszły do wydania dwutomowego, odegrał S. Kryłow. Opracował on unikalne wielowymiarowe indeksy swojego pomysłu.

Chciałbym przekazać wyrazy wdzięczności Rosyjskiej Humanistycznej Fundacji Naukowej za stałe popieranie moich badań, i konkretnie – za sfinansowanie tego projektu.

Moja wieczna i bezgraniczna wdzięczność należy się mojej Żonie – Marinie Głowińskiej. Bez jej ofiarnej pomocy nie dałbym rady doprowadzić do końca większości moich pomysłów.

Książka Jurija D. Apresjana *Semantyka leksykalna* jest niezwykle cenną współczesną publikacją z zakresu semantyki, ważną dla każdego językoznawcy niezależnie od tego, jaką problematyką się zajmuje. Nie jest analizą nielicznych przykładów ilustrujących założoną teorię, lecz stanowi semantyczne przedstawienie struktury semantyczno-leksykalnej wybranego języka naturalnego, przedstawienie oparte na ogromnym materiale.

Za udostępnieniem tej książki polskiemu czytelnikowi przemawiają następujące względy.

Książka jest pracą teoretyczną, dającą systematyczny wykład problematyki leksykalnej języka naturalnego. Problematyka książki, podstawowe założenia semantyczne i zasady analizy w niej stosowane mogą być przeniesione na inny język.

Przekład pozwala się zorientować, jak dalece dwa języki słowiańskie różnią się pod względem struktury semantycznej, a w jakim stopniu są do siebie zbliżone.

Jasność wykładu i systematyczność ukazywania problematyki sprawiają, że książka Ju.D. Apresjana może pełnić funkcję podręcznika leksykologii i semantyki.

Tłumaczenie tej książki nastroczało wiele trudności. Wiązały się one głównie z materiałem przykładowym (rozdziały III–VII), dla którego często nie można było znaleźć odpowiedników polskich.

Dotychczasowa praktyka przekładowa mogła podsunąć jedno z trzech rozwiązań: 1) pozostawienie wszystkich przykładów rosyjskich bez tłumaczenia (książka byłaby jednak wówczas trudno przyswajalna dla nieruscystów i traciłoby się wartości komparatystyczne); 2) zastąpienie materiału rosyjskiego polskim – częściowo zastąpionego odpowiednikami polskimi, częściowo przełożonego dosłownie, nie zawsze poprawnie z punktu widzenia języka polskiego (traciłoby się wówczas wartości rusycystyczne i komparatystyczne); 3) podanie równoległe materiału rosyjskiego i polskiego. Zdajemy sobie sprawę, że trzecie rozwiązanie pozwoliłoby najpełniej zachować wartości książki. Spowodowałoby to jednak dwukrotne powiększenie jej objętości.

Wobec tego przyjęliśmy to ostatnie rozwiązanie z pewnymi modyfikacjami: 1) wszędzie, gdzie to było możliwe, dawaliśmy odpowiedniki polskie; 2) w pozostałych wypadkach zastosowaliśmy przykłady rosyjskie, dając z zasady w nawiasach kwadratowych tłumaczenie dosłowne. Nie dawaliśmy go tylko wówczas, gdy ilustracja zjawiska przykładami polskimi wydawała się nam dość bogata. Przykłady rosyjskie są transliterowane i w tekście występują po polskich (po znaku □).

wać tylko polskimi przykładami). Dadzą się też zaobserwować różnice bardziej szczegółowe, związane z poszczególnymi leksemami, gdy część materiału może być egzemplifikowana przykładami polskimi, część zaś musi być zachowana po rosyjsku.

Zespół opracowujący winien jest szczególną wdzięczność Autorowi za niezwykle wnikliwe i dokładne przeczytanie maszynopisu przekładu i dokonanie w nim poprawek. Niezapomnianym przeżyciem pozostaną też dla tłumaczy wielogodzinne rozmowy z Autorem w Warszawie we wrześniu 1976 i w Moskwie w roku 1977. Bez tego bezpośredniego kontaktu o wiele trudniej byłoby zrozumieć i oddać istotę wielu niezwykle szczegółowych i subtelnych analiz.

Za życzliwe zainteresowanie przekładem składamy gorące podziękowania Pani Profesor Renacie Mayenowej, bowiem dzięki jej inicjatywie czytelnik polski otrzyma tę cenną pozycję.

Dziękujemy też pracownikom Instytutu Języka Polskiego i Katedry Językoznawstwa Ogólnego Uniwersytetu Warszawskiego za liczne życzliwe rady, udzielone nam w trakcie pracy nad przekładem.

Wiele wyrazów wdzięczności przekazujemy również Pani Barbarze Kozłowskiej, która była głównym „native-speakerem”, weryfikującym nasze sądy co do poprawności polskich przekładów.

Warszawa, w grudniu 1978 r.

Elżbieta Janus
Zofia Kozłowska
Andrzej Markowski

WSTĘP DO PIERWSZEGO WYDANIA POLSKIEGO

We współczesnych teoriach lingwistycznych semantyka określana jest jako komponent pełnego formalnego opisu języka, który ustala odpowiedniość pomiędzy semantycznymi reprezentacjami zdań a ich reprezentacjami syntaktycznymi. Jeśli porównamy tę definicję z tradycyjnym rozumieniem semantyki jako „nauki o znaczeniach wyrazów”, przekonamy się, że obiekt semantyki lingwistycznej rozszerzył się sposób istotny. W rzeczy samej po to, żeby ustalić odpowiedniość pomiędzy reprezentacją semantyczną zdania a jego reprezentacją składniową nie wystarczy opisać znaczenia wyrazów. Należy jako minimum:

a) opracować formalny język semantyczny służący do zapisywania reprezentacji semantycznych;

b) zdefiniować w tym języku znaczenia wszystkich jednostek języka naturalnego posiadających jakąś treść, włączając w to jednostki gramatyczne i prozodyczne, gdyż znaczenia tych ostatnich na równi ze znaczeniami wyrazów konstrytuują sens zdań;

c) opisywać warunki realizacji tych jednostek, gdyż w przeciwnym wypadku nie można byłoby przekładać reprezentacji semantycznych na prawidłowe reprezentacje syntaktyczne;

d) sformułować reguły, według których ze znaczeń pojedynczych jednostek języka konstruowany jest sens całych zdań.

Wskazane środki powinny okazać się wystarczające do rozstrzygnięcia dwóch podstawowych zadań komponentu semantycznego pełnego formalnego modelu języka: (1) konstruowania dla dowolnej reprezentacji semantycznej wszystkich wyra-

ników w umiejętności konstruowania zdań zewnętrznie różnych, mających ten sam sens, i w umiejętności rozumienia zdań zewnętrznie tożsamy, mających sens różny. Inaczej mówiąc, model języka rozumiany jest jako translator przekształcający sensy w zdania i odwrotnie.

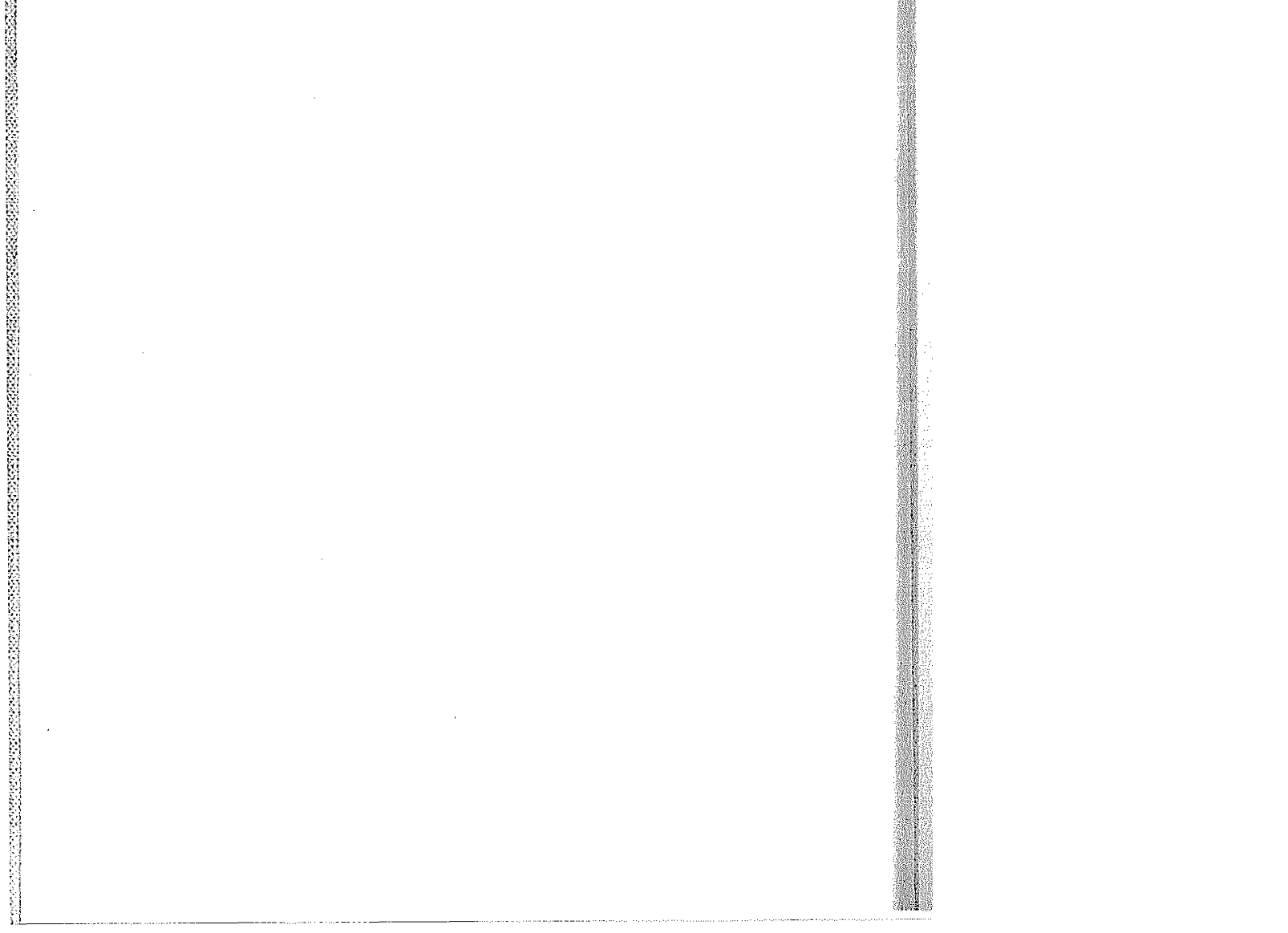
Taki właśnie punkt widzenia przedstawiony jest w książce, którą przedkładamy uwadze Czytelnika.

Kiedy pisze się wstęp do pracy powstałej wiele lat temu, z konieczności zadaje się sobie pytanie, co w niej można zostawić w niezmienionej postaci, a co należałoby przerobić. Jeśliby teraz przyszło autorowi przepisać tę książkę, to zostawiłby on w niej nie zmienione tylko te zasadnicze postulaty modelu „Sens \leftrightarrow Tekst”, które zostały wyłożone wyżej, mimo iż niektórym lingwistom mogą się one wydać zbyt skromne.

O wiele szerzej rozumieją zadania semantyki np. przedstawiciele różnych szkół, kierunków i odgałęzień transformacyjnej teorii języka, między innymi przedstawiciele semantyki interpretacyjnej i generatywnej. Ich zdaniem komponent semantyczny powinien oprócz (1) i (2) rozpoznawać jeszcze następujące właściwości reprezentacji semantycznych: (3) niesprzeczność – sprzeczność, (4) (analityczną) prawdziwość lub fałszywość, (5) sensowność – bezsensowność, (6) odpowiedniość – brak odpowiedniości względem faktycznego stanu rzeczy. Inaczej mówiąc, model lingwistyczny rozpatrywany jest nie jako translator gotowego sensu w wyrażające go zdania i odwrotnie, lecz jako generator „poprawnych” sensów i odpowiadających im poprawnie zbudowanych zdań.

Z naszego punktu widzenia zadania (3)–(6) wykraczają daleko poza granice kompetencji modeli czysto lingwistycznych. Język ludzki jest uniwersalnym środkiem służącym do wyrażania dowolnych myśli, a wśród nich myśli sprzecznych, fałszywych, absurdalnych lub nie odpowiadających rzeczywistości. Bardzo często użytkownicy języka świadomie posługują się tą jego właściwością po to, żeby osiągnąć inny, czasem nawet niezbyt szlachetny cel. Odpowiedź na pytanie, czy myśl jest skonstruowana poprawnie – nie jest kwestią języka i modeli lingwistycznych, lecz kwestią całkiem innych mechanizmów.

Nie należy sądzić, iż odżegnywanie się od rozstrzygnięcia zadań typu (3)–(6) zużoży semantykę lingwistyczną. Język naturalny posiada taką głębię i kryje w sobie tak niewyczerpane bogactwo, że przy wystarczająco uważnym badaniu faktów

Obecna epoka rozwoju językoznawstwa jest bezspornie epoką semantyki. Jej centralne miejsce w kręgu dyscyplin lingwistycznych wynika bezpośrednio z tego, że język ludzki jest przede wszystkim sposobem komunikowania, czyli kodowania i dekodowania określonej informacji. Nieuchronną konsekwencją tego jest pojmowanie językoznawstwa jako takiej nauki, w której skład na równi z innymi dyscyplinami wchodzi także semantyka, opisująca nie tylko znaczenia gramatyczne, lecz także leksykalne. Słownik okazuje się więc niezbędną częścią pełnego teoretycznego opisu (zob. Kopeckij 1973: 4)¹, a nie tylko „pomnikiem leksyki” czy też praktycznym informatorem dla jego użytkowników. Przez analogię do gramatyki teoretycznej i praktycznej (szkolnej) należy mówić o takich samych dwóch typach słowników. Z drugiej strony pełny opis semantyczny jednostek znaczących, jaki mamy zwłaszcza w słownikach typu teoretycznego, jest naturalną podstawą ścisłego definiowania dowolnych pojęć lingwistycznych, u których podstaw leży założenie tożsamości i różnic semantycznych odpowiednich obiektów językowych.

Niniejsza książka może być traktowana jako próba zbudowania fragmentu takiego systemu pojęć semantycznych, który mógłby służyć jako podstawa teoretyczna słownika nowego typu. Pomysł tej książki powstał częściowo w wyniku własnych badań autora, częściowo pod wpływem prac I.A. Mel'čuka i A.K. Žolkovskiego wg modelu „Sens ↔ Tekst”. Przedstawiony w książce system jest z jednej strony częścią modelu władania językiem i dlatego stanowi naturalne uzupełnienie badań zreferowanych w poprzedniej książce autora (Apresjan 1967), z drugiej zaś strony opracowany przez nas fragment teorii semantycznej można wpisać w szersze ramy modelu „Sens ↔ Tekst”, zawierającego system parafrazowania jako istotny komponent, a zasadniczym przedmiotem naszego zainteresowania są synonimiczne środki językowe – parafrazy w szerokim rozumieniu tego pojęcia. Tak więc pozostaje nie zmieniony także nasz główny temat – synonimia. Jeśli jednak przedtem ba-

* Strony 21–132 przełożył Andrzej Markowski, strony 9–19 i 132–332 przełożyła Zofia Kozłowska.

¹ Odsyłacz bibliograficzny składa się z nazwiska autora i roku wydania pracy, według których to danych można odnaleźć odpowiedni tytuł w bibliografii. Cyfra po dwukropku oznacza stronę.

daliśmy przede wszystkim syntaktyczne środki synonimiczne (transformacje syntaktyczne), to przedmiotem rozważań w tej książce jest szerszy krąg synonimicznych środków językowych, na których podstawie dokonuje się przekształceń leksykalno-syntaktycznych. Okazuje się, że wśród tych środków synonimy leksykalne zajmują stosunkowo skromne miejsce, a główną rolę odgrywają kategorie na pierwszy rzut oka bardzo dalekie od synonimii: derywaty, wyrazy wieloznaczne, konwersy i nawet – choć w znacznie mniejszym stopniu – antonimy.

Koncepcję przedstawioną w tej książce autor opracowywał uwzględniając wyniki badań prowadzonych w ZSRR i poza jego granicami. Dlatego każdy z omówionych tematów jest poprzedzony przeglądem koncepcji i wyników badań w danej dziedzinie (w zasadzie do roku 1970). Nacisk położono właśnie na zasadnicze koncepcje i wyniki badań, a nie na wszystkie możliwe „punkty widzenia”. Te ostatnie okazują się w wielu wypadkach tylko różnymi wersjami terminologicznymi tych samych koncepcji, choć często są pozornie sprzeczne. Daje to wypaczony obraz współczesnej semantyki, niestety tak mocno zakorzeniony w świadomości niektórych językoznawców, że powstaje ryzyko, iż obraz ten przetrwa o wiele dłużej niż trwać będzie stan rzeczy, który ten obraz zrodził. Zadanie nasze polega na ukazaniu rosnącej wciąż bliskości lub nawet tożsamości istoty teorii różniących się formą. Właśnie przewyciężenie rozbicia i przewyciężenie świadomości rozbicia może dać semantyce tę zasadniczo jednolitą podstawę, bez której niemożliwy jest rozwój tej dyscypliny jako nauki.

W związku z taką orientacją referujących partii książki nie dążyliśmy do wyczerpującej analizy całej literatury (co jest przedsięwzięciem z góry skazanym na niepowodzenie przy dzisiejszym tempie przyrostu informacji naukowej), lecz uznaliśmy za możliwe ograniczenie się do wyboru takich źródeł, które w sposób dostatecznie pełny przedstawiają koncepcje odpowiedniego działu semantyki. Dążyliśmy przy tym nie tyle do przedstawienia koncepcji w ich ostatecznej formie, ile do pokazania wewnętrznej logiki ich rozwoju czy ewolucji.

Choć książka ma charakter teoretyczny, staraliśmy się, o ile to możliwe, w sposób pełny i systematyczny (przez wyszczególnienie klas zjawisk, a nie poszczególnych zjawisk) opisać fakty semantyczne języka, które wybraliśmy do szczegółowych badań. Z tego powodu pewne rozdziały mogą sprawiać wrażenie przelądowa-

I. PODSTAWOWE KONCEPCJE WSPÓŁCZESNEJ SEMANTYKI

ŹRÓDŁA SEMANTYKI

Współczesna semantyka leksykalna sięga swymi korzeniami wielu dyscyplin lingwistycznych i dyscyplin pokrewnych, z których najważniejsze to:

1. Leksykografia, której praktyczne potrzeby wciąż stawiały semantykę teoretyczną przed koniecznością zbudowania aparatu badawczego, służącego do wyczerpującego i nieredundantnego objaśniania znaczeń leksykalnych, charakteryzowania łączliwości leksykalnej i syntaktycznej wyrazów, opisu ich związków semantycznych z innymi wyrazami itp.

Leksykografia wymaga przede wszystkim odpowiedzi na pytanie, co wyrazy znaczą. Tymczasem semantyka teoretyczna poprzedniej epoki interesowała się prawie wyłącznie tym, jak wyrazy znaczą. Właśnie temu jest poświęcona nauka o sposobach rozwoju znaczeń – zawężaniu ich i rozszerzaniu, dyferencjacji i atrakcji; metaforze i metonimii itp., a także subtelniejsze obserwacje ukierunkowania tych zmian – od znaczeń przestrzennych do czasowych, lecz nie odwrotnie; od typu *mina anatomica* do nazw przedmiotów fizycznych, lecz nie odwrotnie; od nazw właściwości odbieranych dotykiem, powonieniem i smakiem do nazw właściwości odbieranych wzrokiem lub słuchem, lecz nie odwrotnie, i wiele innych.

Z tej właśnie przyczyny semantyka i leksykografia przez dłuższy czas rozwijały się niezależnie od siebie. Jak pisze L. V. Ščerba: „Lingwistyka XIX wieku, oczarowana odkryciami Boppa, Grimma, Raska i innych, z reguły nie interesowała się wcale zagadnieniami teorii leksykografii” (Ščerba 1940: 48). Taki stan rzeczy utrzymywał się w znacznym stopniu także w pierwszej połowie naszego wieku i to dało Weinreichowi asumpt do pisania o „fatalnej przepaści między semantyką teoretyczną a opisową, przepaści, która skazuje pierwszą na bezpłodność, a drugą na atomizm” (Weinreich 1963a: 115). Jednakże, ogólnie rzecz biorąc, dla lingwistyki XX

tywności znaczeń składników, w których nie sumę znaczeń, lecz produkt o wiele bardziej złożony (Ščerba 1931, Vinogradov 1969).

Wszystkie te koncepcje, bezpośrednio interesujące leksykografię, były często formułowane właśnie jako wynik rozmyślań nad problemami leksykograficznymi i wytyczały ciekawe drogi współpracy leksykografii i semantyki. W niektórych szkołach współczesnej semantyki współpraca taka stała się już faktem (por. zwłaszcza semantykę i leksykografię francuską – Imbs 1960, Dubois 1964, Greimas 1964, 1966, Rey 1965, 1968a, 1968b, 1970, Rey-Debove 1966, 1967, 1969, 1970, Dubois 1970, i słowniki: Dubois 1966, Robert 1967) i obecnie próby zbudowania pełnej teorii semantyki są oceniane między innymi ze względu na ich wartość dla leksykografii (Weinreich 1963a, 1963b).

2. Semantyka lingwistyczna lat czterdziestych i pięćdziesiątych (Hjelmslev 1943: 305, 325 i nast., Kroeber 1952, Goodenough 1956, Lounsbury 1956, Hjelmslev 1957), z której zaczerpnięto przekonanie o składnikowej (komponencjalnej) strukturze znaczeń leksykalnych (przeniesione do semantyki językoznawczej z fonologii i gramatyki, gdzie analiza według cech opozycyjnych – fonologicznych czy gramatyczno-semantycznych, była praktykowana od dziesiątków lat), por.: *ogier* = 'koń + samiec', *kobyła* = 'koń + samica', *pies 2* = 'pies 1 + samiec', *suka* = 'pies 1 + samica', *mężczyzna* = 'człowiek + samiec' + dorosły', *kobieta* = 'człowiek + samica + dorosła', *chłopiec* = 'człowiek + samiec + niedorosły', *dziewczynka* = 'człowiek + samica + niedorosła' itd.

Początkowo analizowano stosunkowo proste i zamknięte systemy typu terminów pokrewieństwa, nazw zwierząt, nazw stopni wojskowych i innych, a nawet wyrażano pogląd (np. Martinet 1953, Ullmann 1964, Šmelev 1966: 104), że wyczerpujące rozłożenie znaczeń na cechy dyferencjalne jest możliwe tylko w ramach takich systemów. Jednakże w gruntownej książce M. Mathiot (Mathiot 1968, por. też Mathiot 1967) rozszerzyła zasady analizy według cech dyferencjalnych na znacznie szersze warstwy leksyki. Tradycyjna teoria dyferencjalnych cech semantycznych była w sposób istotny uzupełniona w latach sześćdziesiątych koncepcją cech integralnych (Tolstoj 1968, Šmelev 1969: 15, Nida 1970: 9), zgodnie z którą do znaczenia wyrazu mogą wchodzić komponenty semantyczne nie przeciwstawiające danego wyrazu innym znaczeniom w określonym tematycznie kręgu wyrazów. Dla wyrazów *syn* i *córka* cecha stopnia pokrewieństwa jest dyferencjalna, ponieważ właśnie ona leży u podstaw przeciwstawienia *syn* : *bratanek* i *córka* : *bratanica*, ale dla

szybkość, dla wyrazu *dea* i *babka* [dziadek i babcia] – starość, dla wyrazów *djadja* i *tetja* [wujek i ciocia] – fakt, że są oni zwykle starsi od „ego” itd. Uwzględnienie cech asocjacyjnych jest ważne dlatego, że w wielu wypadkach stanowią one podstawę różnych metafor, por. *telegramma-molnija*, *djaden'ka* i *teten'ka* [wujku i ciociu] przy zwracaniu się dzieci do osób starszych itp.

Jednocześnie wyrażano cenne uwagi co do stosunków między cechami – składnikami definicji. Choć rozkład znaczenia leksykalnego na dyferencjalne cechy semantyczne w zasadzie jest możliwy bez składni (*ogier* = 'koń + samiec' = 'samiec + koń', tzn. znaczenie leksykalne jest przedstawiane jako nieuporządkowany zbiór komponentów związanych junkcyjnie), to jednak wielu autorów nie zadowalało się tym stwierdzeniem. Tak np. W. Goodenough i F. Lounsbury postulowali uwzględnienie stosunków dzierżawczych między nazwami cech przynajmniej przy zapisie znaczenia na poziomie denotacyjnym (*bratanek* = 'syn brata'). Inna koncepcja hierarchicznej struktury znaczenia była rozważana w pracach: Pottier 1965, Heller i Macris 1967, Tolstoj 1968, Gak 1971.

Badając nazwy barw, L.G. Heller i J. Macris ustalili następującą hierarchię składników semantycznych („parametrów”, w słowniku i, najwidoczniej, w definicji odpowiednich wyrazów: składnik podstawowy – ton (długość fali, np. *czerwony*, *żółty*, *granatowy* itd.); składniki zależne – intensywność (stopień mieszania z białym – por. *ciemno-*, *jasno-*) i jaskrawość (ilość odbitego światła, por. *jaskrawy* i *wyblakły* (*mętny*)). Podstawą tego wniosku jest fakt, że ton może wystąpić bez dwu pozostałych składników, ale te dwa pozostałe nie mogą się pojawić bez tonu, por. *czerwony* – *purpurowy*, *różowy*, *szkarłatny*.

Tolstoj (1968: 345, 361 i nast.) rozróżnia w zestawie cech semantycznych, czyli semów tworzących dane znaczenie, semy dwu rodzajów: podstawowe (konkretne i nienacechowane) i towarzyszące (abstrakcyjne i nacechowane), będące podstawą przeciwstawienia, por. *brzezinka* = 'b r z o z a + las + młodość + mała wielkość'; pismem rozstrzelonym zaznaczono sem podstawowy. Według V.G. Gaka (wzorującego się pod tym względem na B. Pottierze) jest odwrotnie: jądrem znaczenia lekse-

¹ *Bór* znaczy prawdopodobnie nie 'duży, gęsty las iglasty', lecz 'las sosnowy, złożony z dużych drzew'.

mu jest sem znaczenia rodzajowego („archisem”), zaś elementami uzupełniającymi są „semy różnicujące znaczenia gatunkowego” (Gak 1971).

Tak więc dla teorii i praktyki „składnikowej analizy znaczeń” jest charakterystyczne uznanie hierarchicznej organizacji znaczenia na podstawie jego cech dyferencjalnych, mające wspólne rysy z poglądem, że każde znaczenie leksykalne ma określoną strukturę syntaktyczną (zob. niżej, s. 85).

3. Filozoficzna i logiczna tradycja objaśniania znaczeń, sięgająca czasów starożytnych (Arystoteles), bogato reprezentowana w wiekach XVII i XVIII (Locke, Leibniz, Spinoza) i odradzająca się w naszych czasach (zob. np. Austin 1965). W typowych dla tego kierunku pracach pojęcie wyrażone słowem jest analizowane w kontekście całej wypowiedzi i w związku z całą sytuacją, która jest przez nią opisywana, przy czym próbuje się sprowadzić dużą liczbę pojęć złożonych do niewielkiej liczby pojęć prostych i skutecznie rozróżnić dowolne dwa pojęcia. Objaśniając na przykład takie złożone wyrazy, jak *nadzieja*, *strach*, *pewność* i *rozpacz*, Spinoza wprowadza pojęcie przeszłości i dwie proste binarne cechy ‘dobry’ – ‘zły’ i ‘rzeczy przypadkowe’ (mogą nastąpić lub nie nastąpić) – ‘rzeczy konieczne’ (muszą nastąpić). Pozwala mu to zbudować wnikliwie, choć nie całkiem prawdziwie definicje, o których wyobrażenie mogą dać następujące przykłady: „Jeśli pojmujemy, że spodziewana rzecz jest dobra i że może się zdarzyć, to dusza otrzymuje stąd postać zwaną nadzieją [...]. Jeśli z kolei sądzimy, że rzecz, która może się pojawić, jest zła, wówczas zjawia się w duszy naszej postać, którą zwiemy strachem. Kiedy wszakże pojmujemy rzecz jako dobrą, a zarazem taką, co koniecznie zająć musi, wtedy ogarnia duszę naszą spokój, który nazywamy ufnością [...]. A kiedy znów rzecz pojmujemy jako złą i nieuchronną zarazem, to w duszy naszej powstaje stąd rozpacz” (B. Spinoza, *Pisma wczesne*, Warszawa 1969, s. 278–279).

4. Rachunek zdań logiki matematycznej, który dał metajęzykowi semantyki podstawy składni rekursywnej z regułami tworzenia i przekształcania. Istotnymi rysami tej składni są: a) rozróżnienie nazw relacji, czyli predykatów, i nazw przedmiotów, w stosunku do których predykaty grają rolę elementów rządzących składniowo – to rozróżnienie zostało wyzyskane przez semantykę językoznawczą do definiowania i zapisu znaczeń leksykalnych, np. $A \text{ pokazuje } B \text{ } X\text{-owi} = \text{pokazuje } (A, B, X) = 'A \text{ „kauzuje”} * (X \text{ widzi } B)' = \text{„kauzuje } (A, \text{ widzi } (X, B))'$; b) koncepcja predykatów

ce: Russell 1940, Tarski 1948, 1956, Quine 1953, 1960, Church 1960). W tym też kierunku oddziaływały na semantykę gramatyka generatywna N. Chomsky'ego (Chomsky 1951) z jej koncepcją semantycznie inwariantnych przekształceń, rozwinięta w semantyce współczesnej w bogatą teorię parafrazowania synonimicznego, i logika modalna, z której do semantyki językoznawczej przeniesiono definicje elementarnych modalności i operacje nad nimi (Modal'naja logika 1967; z prac językoznawców por.: Adamec 1968, Wierzbicka 1969): *koniecznie P* = 'niemożliwe, że nie *P*, *możliwe P* = 'nieprawda, że koniecznie nie *P*' itp. W tzw. deontycznej logice modalnej (logicznej teorii norm i zdań normatywnych) pojęciu „konieczność” odpowiada pojęcie „jest obowiązkowe”, pojęciu możliwości = pojęcie „jest dozwolone”, i pojęciu niemożności – pojęcie „jest zakazane”, tak że: *jest obowiązkowe to, że P* = 'jest niemożliwe, żeby nie *P*', *jest dozwolone to, że P* = 'jest nieobowiązkowe to, że nie *P*', *jest zakazane to, że P* = 'jest obowiązkowe to, że nie *P*'. Wszystkie te definicje i równości zostały przyswojone przez współczesną semantykę językoznawczą i są w niej wyzyskiwane przy analizie odpowiednich wyrazów.

Wewnętrzna logika rozwoju semantyki lingwistycznej i te impulsy, które otrzymywała ona od nauk pokrewnych, działały w jednym kierunku, i w końcu lat sześćdziesiątych rozzdźwięk ideowy charakterystyczny dla poprzedniej epoki stał się w znacznym stopniu zjawiskiem historycznym. Być może jednym z najważniejszych dowodów dojrzałości współczesnej semantyki – choć subiektywnie przyprawia on wielu o zmartwienie – jest fakt, że te same wyniki osiągają językoznawcy pracujący zupełnie niezależnie od siebie. Dążenie do integracji jest we współczesnej semantyce bezsporne i dobitnie wyraża się w rozwoju najróżniejszych jej kierunków, choć w wielu z nich do dziś istnieją zasadnicze odrębności.

SEMANTYKA WSPÓLCZESNA JAKO CZĘŚĆ OGÓLNEJ TEORII JĘZYKA

Dla wielu współczesnych szkół lingwistycznych charakterystyczne jest pojmowanie semantyki jako szczególnego składnika pełnego opisu języka, który to opis jest z kolei pomyślany jako struktura formalna, modelująca zachowanie się językowe ludzi. Żeby wyrobić sobie pogląd na to, czym jest model języka jako całość.

stać lub rzucac pieniądze, a czasownik *prichodit'* może mieć żądane znaczenie: 'zaczynać znajdować się w stanie oznaczonym przez rządzonego rzeczownik', np. *prichodit' v jarost'*.

3. Ustalać różne stosunki semantyczne między wypowiedziami, a zwłaszcza: a) stosunki synonimii, por. *Nie ma na świecie pracy trudniejszej niż zbudowanie słownika = Zbudowanie słownika to najtrudniejsza praca na świecie*, b) stosunki następstwa logicznego, np. *Chłopiec wyleczył się → Chłopiec wyzdrowiał → Chłopiec jest zdrowy*. W mówieniu ta zdolność przejawia się w umiejętności przekształcania utworzonego już tekstu na różne sposoby, przy pozostawieniu nie zmienionej treści albo przy zmianie treści w określony sposób, a w rozumieniu – w umiejętności dostrzeżenia całkowitej lub częściowej tożsamości semantycznej tekstów różniących się zewnątrznie.

4. Ustalać różne właściwości semantyczne zdań, a zwłaszcza: a) odróżniać zdania semantycznie poprawne od zdań semantycznie niepoprawnych, b) odróżniać teksty spójne semantycznie od tekstów niespójnych semantycznie.

Podkreśliśmy, że mamy tu na myśli umiejętności oparte na posługiwaniu się informacją czysto językową (słownikową i gramatyczną), a nie encyklopedyczną. Tekst *Piotr przepłynął czałwem 100 m w ciągu 45 sekund* znaczy dla każdego mówiącego po polsku**: 'Płynąć stylem „crawł”, Piotr pokonał odległość 100 m i stracił na to 45 sekund'. Dla tych, którzy znają nie tylko język polski, ale i tabelę światowych osiągnięć w pływaniu (element informacji encyklopedycznej, a nie językowej), to samo zdanie może okazać się zdaniem zawierającym o wiele więcej treści. Może być ono odebrane jako sensacyjna wiadomość o fenomenalnym rekordzie świata, jako przypomnienie, że fizyczne możliwości człowieka nie mają granic itp.

Wystarczy znać tylko gramatykę języka i znaczenie wyrazów, żeby zbudować parafrazy: *Dystans stu metrów (stumetrówkę) Piotr przepłynął czałwem w ciągu*

* Znak „□” oddziela przykłady polskie od rosyjskich [przyp. tłum.].

² *Jeśli samochód (koszule, pióro)*, który jakaś osoba A wyzyskuje zgodnie z jego pierwotnym przeznaczeniem (*jeździ (nosi, pisze)*), także do niej należy, możemy mówić o nim jako o jej własnym samochodzie (*koszuli, piórze*).

** W związku z wprowadzeniem materiału polskiego, w pewnych miejscach zmieniliśmy nieco tekst. W usta Autora włożyliśmy sformułowania: „w języku polskim”, „dla języka polskiego” itp. [przyp. tłum.].

klipedyczną, pierwszy tekst będzie semantycznie spójny, choć nieprawdopodobny, drugi niespójny lub fałszywy.

Tak więc chodzi nam o modelowanie znajomości języka, a nie znajomości rzeczywistości. W pokazanym zakresie mówiący danym językiem dokonują wszystkich wymienionych operacji intuicyjnie i nie zdają sobie sprawy z tego, na jakiej podstawie podejmują tę lub inną decyzję. Rozpatrzmy np. zdanie: *Dobry cukiernik nie smaży chrustu na płycie gazowej*. Znaczenie tego zdania jest zupełnie jasne dla każdego człowieka władającego językiem polskim, choć można wątpić, czy przeciętny użytkownik języka potrafi teoretycznie wystarczająco wyjaśnić istotę reguły, którą intuicyjnie się posługiwał przy doborze i rozumieniu danego zdania. Jednakże model nie może odwoływać się do intuicji, której sam nie ma, i jeśli chcemy, żeby wykonywał dostępne dla człowieka operacje na tekstach, powinniśmy w sposób jawny wyposażyć go w konieczną informację. Ta informacja składa się przede wszystkim ze znajomości jednostek i reguł fonetycznych, morfologicznych i syntaktycznych, znajomości słownika, ale oczywiście na tym się nie kończy. Istnieją jeszcze pewne semantyczne reguły interpretacji tekstów. Poniżej eksplikujemy jedną z nich, założywszy, że struktura syntaktyczna zdania i znaczenia wyrazów wchodzących w jego skład są już znane³.

<i>cukiernik</i>	<i>smażyć</i>	<i>chrust</i>	<i>gazowy</i>	<i>płyta</i>
1. 'ten, kto przyrządza słodycze'	1. 'przyrządzać pożywienie przez ogrzewanie na/w tłuszczu'	1. 'suche opadłe gałęzie'	1. 'złożony z gazu' (obłok)	1. 'płaski kawałek twardego materiału'
2. 'handlarz słodyczami'	2. 'piec się w żarze'	2. 'wypieki przyrządzone przez gotowanie w tłuszczu'	2. 'produkujący gaz'	2. 'urządzenie grzejne do przyrządzenia jedzenia'
3. 'właściciel cukierni'			3. 'pracujący przy użyciu energii gazu palnego'	

³ Regułę, o której będzie mowa, sformułowała P. Guberina, a potem uszczegółowiono ją i uzupeł-

Pominąwszy wieloznaczność wyrazów *dobry, nie, na*, wypisano w słupku znaczenie pozostałych wyrazów⁴ – zob. s. 29.

Jeśli model nie zna prawa, według którego ze znaczeń słów tworzy się znaczenie zdania, nic nie stoi na przeszkodzie, żeby pojąć sens tej wypowiedzi np. tak: 'Dobry handlarz słodyczami nie piecze w żarze opadłych suchych gałęzi na płaskim kawałku metalu produkującym gaz'. Takie rozumienie uzyskuje się w rezultacie następującej kombinacji znaczeń: *cukiernik 2, smażyć 2, chrust 1, gazowy 2, płyta 1*. Ogólna liczba zasadniczo możliwych do wymyślenia kombinacji znaczeń i, co za tym idzie, zasadniczo możliwych odczytań zdania w ramach zadanej informacji wynosi $3 \times 2 \times 2 \times 3 \times 2 = 72$. Z nich tylko jeden wariant jest optymalny ze względu na swoją informacyjność i naturalność. Żeby sformułować prawo, na którego podstawie użytkownik języka bezbłędnie wybierze właśnie ten wariant, przypatrzmy się uważniej znaczeniom wyrazów dającym optymalne rozumienie sensu zdania. Są to znaczenia: *cukiernik 1, smażyć 1, chrust 2, gazowy 3, płyta 2*. Charakterystyczna jest dla nich obecność wielu wspólnych elementów semantycznych, a mianowicie elementu 'przyrządzać' ('ten, kto przyrządza', 'przyrządzać pożywienie', 'przyrządzony', 'do przyrządzania jedzenia'), elementu 'ogrzewanie' ('ogrzewaniem na/w tłuszczu', 'przyrządzać przez gotowanie w tłuszczu', 'energia gazu palnego', 'urządzenie grzejne') i elementu 'pożywienie' ('słodycze', 'przyrządzać pożywienie', 'gotowanie w tłuszczu'). Wybór tych znaczeń zapewnia maksymalną powtarzalność elementów semantycznych w granicach zdania. Łatwo można się przekonać, że przy każdym innym rozumieniu omawianego zdania powtarzalność elementów semantycznych będzie mniejsza.

I to jest właśnie podstawowe prawo semantyczne gwarantujące właściwe rozumienie tekstu przez słuchacza: wybiera się takie rozumienie danego zdania, przy którym powtarzalność elementów semantycznych osiąga maksimum. Prawo to jest ściślej sformułowanie starej zasady, wedle której potrzebne znaczenie słowa wieloznacznego „wynika z kontekstu”; czasem nazywa się je zasadą zgodności semantycznej (Gak 1972)⁵. Możemy więc teraz formalnie eksplikować, choćby w pierwszej, bardzo przybliżonej wersji pojęcie spójności semantycznej tekstu. Tekst jest spójny semantycznie, jeśli w znaczeniach wyrazów powiązanych składniowo znajdujemy powtarzające się komponenty znaczeniowe. Jeśli żadna para

wyrazów powiązanych syntaktycznie nie spełnia tego warunku, tekst jest semantycznie niespójny.

Już ten przykład pokazuje, że próba modelowania rozumienia przez człowieka tekstów spójnych semantycznie czy jego umiejętności odróżniania tekstów spójnych semantycznie od niespójnych prowadzi do postawienia ważnego pytania o język, za którego pomocą opisuje się znaczenie wyrazów. Jasne jest, na przykład, że ponieważ w tekście mogą się powtarzać tylko części złożonych znaczeń, a nie te znaczenia w całości, każde ze znaczeń złożonych powinno być przedstawione jako kombinacja prostszych znaczeń, a każde z tych znaczeń prostszych zawsze powinno (w języku formalnym) być nazywane jednakowo: jeśli to samo proste znaczenie będzie nazywane różnie w zależności od tego, czy jest częścią znaczenia złożonego 'A', czy 'B', jego powtarzalność w połączeniu wyrazowym AB nie będzie mogła być bezpośrednio stwierdzona.

To, co powiedziano, pozwala wnosić, że poszukiwany przez nas język w sposób istotny różni się od naturalnego choćby tym, że jego wyrazy są semantycznie o wiele prostsze od słów języka naturalnego i nie mają synonimów. Dalej zajmijmy się tym zagadnieniem dokładniej, tu wystarczy podkreślić, że zupełnie takie same wnioski byłyby rezultatem roztrząsania wymogów wynikających z formalnego postawienia problemu modelowania jakiegokolwiek innej zdolności z liczby tych, które łącznie składają się na „władanie językiem”: Szczególnie, nie mając specjalnego języka do zapisywania znaczeń, nie można modelować formalnie umiejętności użytkownika języka polegającej na budowaniu tekstów o określonym z góry znaczeniu.

Nic więc dziwnego, że pytanie o język służący do zapisu znaczeń wyrazów i – szerzej – całych wypowiedzi znalazło się w centrum uwagi wielu współczesnych szkół i kierunków semantyki. Semantyce wyznacza się teraz bardzo ważne zadanie: nie bada ona po prostu „znaczeń wyrazów”, lecz jest odpowiedzialna za opracowanie języka służącego do zapisu informacji semantycznej i (częściowo) reguł przechodzenia od zdań w tym języku do zdań języka naturalnego. W związku z tym można wydzielić co najmniej dwa poziomy reprezentacji wypowiedzi: semantyczny (u niektórych autorów głębinowosyntaktyczny) i powierzchniowosyntaktyczny (por. Żolkovskij i Mel'čuk 1965, 1967, Lamb 1966, Wierzbicka 1967b, Lyons 1967, Lakoff 1968, McCawley 1968b, Fillmore 1969, Brekle 1969, Bellert 1969, Rogu-

po pierwsze, język-pośrednik powinien usuwać synonimię wewnątrzjęzykową, ztn. powinien identyfikować jednakową informację semantyczną, niezależnie od tego, jakimi środkami danego języka naturalnego – leksykalnymi czy gramatycznymi – jest ona wyrażona; po drugie – powinien usuwać synonimię międzyjęzykową, ztn. identyfikować jednakową informację semantyczną, niezależnie od tego, środkami jakiego języka naturalnego jest ona wyrażona.

Opierając się na tych koncepcjach, uczeni z Cambridge zbudowali serię *JP*, z których ostatni (najpóźniejszy) składa się z 58 klasyfikatorów (nazw elementarnych sensów) i rekursywnych reguł budowania z nich formuł. Formuła elementarna składa się z dwu klasyfikatorów wziętych w nawias okrągły i rozdzielonych odpowiednio dwukropkiem lub ukośną kreską. Formuły elementarne są poprawne. Jeśli X i Y są poprawnymi formułami lub klasyfikatorami, to $(X : Y)$, (X/Y) są także formułami poprawnymi.

Klasyfikatory są sprowadzone do kilkuset szablonów, z których każdy zawiera trzy klasyfikatory, określające klasę sytuacji elementarnych, np.: 'Człowiek miejsce robić', 'Zwierzę miejsce robić', 'Człowiek miejsce znajdować się', 'Człowiek czynność dokonywać' itp. Zdaniem *John czyta w pokoju*, *Piotr splądrował szpitalnię* odpowiada szablon pierwszy (co wydaje się nam trudne do objaśnienia), zdaniem *Koty splądrowały szpitalnię*, *Pies biega po pokoju* – drugi itd.

Pokazane powyżej środki są wyzyskiwane do semantycznej analizy tekstu, która odbywa się w dwu etapach. W pierwszym etapie tekst jest przepisywany na *JP* za pomocą specjalnego algorytmu, rozbijającego tekst na fragmenty (w eksperymentach, o których nam wiadomo, robiono to odręcznie). Fragment tekstu odpowiada poprawnej formule tego lub innego stopnia złożoności. Podstawowy algorytm za pomocą słownika szablonów sprawdza fragmenty co do treści takich rozłącznych trójek klasyfikatorów (w określony sposób ograniczonych przez odpowiednie znaki) które odpowiadają szablonom, i zamienia fragment na szablony. Zakłada się, że zdania mogą być niejednoznaczne (uwidocznia się to w możliwości zamiany jednego fragmentu tekstu na kilka ciągów szablonów).

W drugim etapie ustala się, czy otrzymany ciąg szablonów jest spójny semantycznie. W tym celu wyzyskuje się reguły będące odmianami prawa sformułowanego na s. 30. Dwa następujące po sobie w tekście szablony są spójne semantycznie, jeśli jakikolwiek klasyfikator pierwszego szablonu pokrywa się z jakimkolwiek klasyfikatorem drugiego szablonu lub negacją jakiegokolwiek klasyfikatora. Te same

jak można sądzić na podstawie opublikowanych materiałów – nie w pełni się powiodła. Analiza semantyczna, której podstawowe zasady sięgają jeszcze pierwszych prac uczonych tej szkoły, zbytnio upraszcza realny stan rzeczy⁶. Świadczą o tym eksperymenty maszynowe, sprawdzające system, w których zadaniem maszyny było odnalezienie sensownej odpowiedzi na postawione jej proste pytanie, i w ten sposób modelowanie procesu syntezy tekstu spójnego semantycznie. Przyjęto bardzo liberalne rozumienie pojęcia „spójności semantycznej”, które dopuszczało takie pytania i odpowiedzi jako poprawnie połączone pary: *Kiedy Pan wyjeżdża? – Do sąsiedniej wsi lub W dół ulicą*. Ale nawet przy tak szerokim rozumieniu poprawności maszyna syntezowała jako odpowiedzi na to pytanie zdania typu: *Na dworcu, Czuliem się dobrze, Myślałem, że tak*.

Można to wytłumaczyć trzema przyczynami. Po pierwsze, *JP* z powodu swego ubóstwa leksykalnego i syntaktycznego nie zapewnia tej głębi analizy znaczenia wyrazów, która jest konieczna do stwierdzenia semantycznej spójności tekstu. Po drugie, analizy tekstu dokonuje się za pomocą słownika szablonów, które dają możliwość rozróżniania tylko dużych klas konkretnych sytuacji, nie zaś samych konkretnych sytuacji. Po trzecie, do ustalenia semantycznej spójności tekstu wyzyskuje się bardzo słabą regułą (zob. wyżej), która nawet nie wymaga, żeby częściowe pokrywanie się (przecinanie się) klasyfikatorów ujawniło się w wyrazach powiązanych syntaktycznie. Ale częściowe pokrywanie się klasyfikatorów w wyrazach syntaktycznie z sobą nie powiązanych jest całkowicie do pogodzenia z zupełną znaczeniową bezsensownością tekstu.

Por. np. *Fonem¹ zwęszyl² dźwięk³ zapachu⁴*, gdzie wyrazy pierwszy i trzeci oraz drugi i czwarty mają wspólne klasyfikatory, ale syntaktycznie nie są powiązane, a syntaktycznie powiązane wyrazy (1 i 2, 2 i 3, 3 i 4) wspólnych klasyfikatorów nie mają.

Dlatego też, choć założenia wstępne uczonych z Cambridge (zob. s. 32) anty-

⁶ Uczni z Cambridge byli pionierami współczesnej semantyki i ich historia, jak historia wszystkich pionierów, jest dramatyczna. Zaczęli oni pracę w końcu lat pięćdziesiątych, rozporządzając najlepszymi w tym czasie, choć prymitywnymi z dzisiejszego punktu widzenia, środkami. Bierność nie pozwoliła im na czas unowocześnić i badacze, którzy włączyli się do prac później, ale stosowali nowsze metody, osiągnęli większe sukcesy. Podobnie kraj zachowujący stary kapitał podstawowy pozostaje w tyle pod względem ekonomicznym w porównaniu z krajem, który tworzy ten kapitał od zera.

cypowały liczne zasady współczesne, ich prace nie miały większego wpływu na dalsze badania semantyczne, a sama szkoła się rozpadła.

2. O wiele bardziej znaczące dla współczesnej semantyki było oddziaływanie koncepcji gramatyki transformacyjnej N. Chomsky'ego, która w początkowych wersjach była pomyślana jako urządzenie generujące wszystkie poprawne gramatycznie zdania danego języka i nie generujące żadnego zdania niepoprawnego (Chomsky 1956, 1957). Zgodnie z założeniami taka gramatyka modeluje tę część władania językiem, która polega na umiejętności odróżniania tego, co poprawne, od tego, co niepoprawne w języku. Później (Chomsky 1965) pojęcie poprawności było rozpatrywane nie na jednym, lecz na dwu poziomach: *competence* – znajomość języka, i *performance* – użycie języka, tzn. faktyczna praktyka mowna. To, co jest akceptowane przez kompetencję językową, nie musi wystąpić w praktyce mownej, i odwrotnie.

Z początku prowadzono prace w dziedzinie gramatyki transformacyjnej nie biorąc pod uwagę tego oczywistego faktu, że poprawność gramatyczna zdań w sposób istotny zależy od ich wypełnienia leksykalnego. W połowie lat sześćdziesiątych teoretycy-transformacjoniści pozbyli się iluzji na ten temat (zob. np. Klima 1965, Chomsky 1965), ale nie od razu wyciągnięto właściwe wnioski z tego nowego rozumienia stosunków między gramatyką a leksyką.

W ciągu co najmniej trzech lat (Katz i Fodor 1963, Katz i Postal 1964, Katz 1966) czyniono próby znalezienia kompromisu pomiędzy pierwotnym wariantem gramatyki generatywnej Chomsky'ego a jakąś formą udziału w niej informacji słownikowej. Kompromis zaproponowany przez J. Katza, J. Fodora i P. Postała, przyjęty przez N. Chomsky'ego, wygląda następująco:

Aparat generujący buduje najpierw głębinową strukturę syntaktyczną przyszłego zdania, którą następnie podaje się na wejście interpretującego aparatu semantycznego. Aparat ten: 1) określa liczbę możliwych sensów danego zdania; 2) zapisuje za pomocą komponentów semantycznych znaczenie każdego generowanego zdania; 3) wykrywa anomalie semantyczne (np. zaznacza bezsensowność zdania *Paproć się ożeniła*, sprzeczność *Kawalerowie są żonaci* itp.); 4) określa, jakie zdania semantycznie niedewiacyjne są prawdziwe analitycznie, tzn. prawdziwe na mocy znaczenia przypisanego wyrazom (np. *Kawalerowie są nieżonaci*), a jakie praw-

kwalifikatorem stwierdzającym, że rządzący nim rzeczownik musi mieć cechę żywotności).

Reguły projekcyjne otrzymują na wejściu znaczenia jednostek będących bezpośrednimi składnikami jakiejś konstrukcji (np. znaczenia wyrazów *uczciwy* i *kawaler* w konstrukcji *AN*) i łączą te znaczenia w nowe znaczenie złożone. Sprawdzając, czy w danej parze został spełniony warunek łączliwości cech i jakie znaczenia danych wyrazów mogą być w zasadzie łączone itp., reguły dodawania wypracowują informację o liczbie możliwych rozumień zdania, ich dewiacyjności i niedewiacyjności itd.

Nie wchodząc w szczegóły tego systemu (por. jego treściwą analizę krytyczną w: Weinreich 1966a), podkreślmy jego podstawową cechę charakterystyczną: generowanie zdania zaczyna się od generowania jego struktury głębinowosyntaktycznej, która później podlega interpretacji semantycznej⁷. Jest to danina złożona pierwszemu, dziś odrzuconemu, wariantowi gramatyki transformacyjnej i świadectwo położonego charakteru zmian w niej dokonanych. Nienaturalność takiej kolejności operacji generowania staje się jasna, kiedy rozpatrujemy je z punktu widzenia zadań parafrazowania. Gotowa struktura głębinowosyntaktyczna ogranicza swobodę wyboru wariantów wyrażających określone znaczenie: ponieważ komponent syntaktyczny gramatyki transformacyjnej generuje łańcuchy symboli klas typu *N*, *V*, *A*, *Adv*, nie można, jak się okazuje, bezpośrednio ustalać synonimiczności zdań zbudowanych z wyzyskaniem różnych części mowy, np.: *Hans lubi pracę (NVN)* i *Hans chętnie pracuje (NAdv)*⁸; *Ona soli zupę – Ona sypie sól do zupy*; *Oczekiwano na niego wczoraj – On powinien był wczoraj przyjechać*; *Udawala głuchą – Symulowała głuchotę – Jej głuchota była pozorowana*. Do formalizacji takich parafraz potrzebny jest zapis semantyczny wolny od ograniczeń składni, zapis, który pozwoliłby przedstawić zdania zupełnie różne powierzchniowo jako realizację jednej reprezentacji semantycznej. Innymi słowy, z punktu widzenia zadań parafrazowania naturalniejszy wydaje się odwrotny porządek operacji – od znaczenia na wejściu do struktur syntaktycznych na wyjściu, tak jak to przewidziano już w pracy Leont'eva i in. 1961. Nic więc dziwnego, że w omawianym modelu parafrazowanie sprowadza się do niewielu semantycznie inwariantnych transformacji gramatycznych i podstawiania synonimów leksykalnych; takie parafrazy wcale lub prawie wcale nie powodują syntaktycznej strukturalizacji, a mając bardzo niekorzystanie, nu-

mini migwice! skupili się na sprawie opracowania języka zapisu struktur głębokich i formach ich rejestrowania.

3. Charakterystyczne rysy tego pierwszego ujęcia zagadnienia w pełni i wyrażenie widać w pracy G. Lakoffa (Lakoff 1968), poświęconej analizie zdań z instrumentalnymi zwrotami adwerbialnymi typu : 1) *Seymour sliced the salami with a knife* (Seymour pokrajał kielbasę nożem). W poprzednich studiach transformacyjnych przypisywano im strukturę syntaktyczną, zasadniczo różną od struktury składniowej zdań typu : 2) *Seymour used a knife to slice the salami* (Seymour użył noża, aby pokroić kielbasę). Pierwsze zdanie klasyfikowano jako proste z okolicznikiem instrumentalnym, drugie jako złożone, będące transformą dwu zdań prostych: *Seymour used a knife* i *Seymour sliced the salami*.

G. Lakoff zwrócił uwagę na to, że zdania te są wzajemnymi parafrazami. Jeżeli by przyjąć, że są one zupełnie różne ze względu na swą strukturę syntaktyczną, to trzeba by wprowadzić dwie różne reguły interpretacji semantycznej, które przypisywałyby im to samo znaczenie. Tymczasem wiele faktów wskazuje na to, że różnice między omawianymi zdaniami dotyczą tylko ich powierzchniowej struktury syntaktycznej; ich struktura głęboka jest identyczna i dlatego przy ich generowaniu transformacyjnym wystarczy jedna reguła interpretacji semantycznej. Jednocześnie, jak twierdził G. Lakoff, da się wyjaśnić także wszystkie zakazy ograniczające możliwości przekształceń leksykalnych i syntaktycznych takich zdań.

Przede wszystkim w zdaniach obu typów jest wyrażone znaczenie celu. Dla zdań z infinitiwem ta teza nie wymaga dowodu; jeśli zaś chodzi o zdania z instrumentalnym *with*, to mogą być one dwuznaczne, por.: *I cut my finger with a knife*: 1) 'przeciąłem sobie palec nożem' (celowo, specjalnie) i 2) 'skałeczyłem sobie palec nożem' (bez celu rozcięcia w sposób zamierzony; przypadkowo). Zdania z niecelowym *with* różnią się od zdań z jednoznacznie celowym *with* tym, że nie spotyka się ich: 1) w formie ciągłej czasownika (*I was cutting my finger with a knife* – ma znaczenie wyłącznie celowe), 2) z czasownikami modalnymi (*can* 'móc', *try* 'próbować' i podobnymi (*I tried to cut my finger with a knife* – jednoznacznie celowe), 3) w trybie rozkazującym (*Cut your finger with knife!* – jednoznacznie celowe)⁹.

⁹ Należałoby dodać, że niemożność wystąpienia znaczenia niecelowego z formami trybu rozkazującego, czasownikami o znaczeniu próby itp. można objaśnić właśnie tym, że w te formy wchodzi znaczenie celu, np. rozkaznik lub zachęta to informacje o życzeniu mówiącego, żeby adresat wykonał określoną czynność, i próba spowodowania, by adresat to spełnił.

miot oznacza agensa nieżywotnego, nie mogą, ze zrozumiałych względów, zawierać ani *with* instrumentalnego, ani czasownika *use*: por. niepoprawność zdań **The explosion killed Harry with a stone* 'Wybuch zabił Harry'ego kamieniem' i **The explosion used a stone to kill Harry* 'Wybuch użył kamienia, aby zabić Harry'ego'.

Sens obserwacji G. Lakoffa polega naszym zdaniem na tym, że utożsamia on znaczenie leksykalne przyimka *with* i czasownika *use*. Obu tych wyrazów używa się do wyrażenia instrumentalności (i można by je traktować jako czysto supletywne pochodne syntaktyczne, jeśli by przyimki i czasowniki były połączone produktywnymi modelami słotwórczymi). Żeby wyprowadzić ten wniosek, nie potrzeba w ogóle żadnych innych argumentów oprócz tego, że zdania *Seymour sliced salami with a knife* i *Seymour used a knife to slice the salami* są sytuacyjnie równoznaczne. Ponieważ poza *with* i *use* wszystkie pozostałe jednostki leksykalne tych zdań są takie same i trudno zakładać funkcjonowanie jakichkolwiek innych reguł dodawania znaczeń różnych od zwykłego „sumowania”, zmuszeni jesteśmy wnosić, że znaczenia leksykalne *with* i *use* także się pokrywają. Z tego bezpośrednio wynika, że omawianym zdaniom odpowiada jedno, to samo zdanie języka semantycznego. Wszystkie pozostałe zaobserwowane przez G. Lakoffa właściwości, których bynajmniej nie należy lekceważyć, ponieważ są one konieczne do wyjaśnienia faktów łączliwości–niełączliwości różnych elementów w składzie zdań powierzchniowych – nie są dowodami, lecz przejawami tożsamości semantycznej.

W podobny sposób bada się pojęcie struktury głębokiej w pracach niektórych teoretyków angielskich (Halliday 1967, 1968, Lyons 1967, 1968, Leech 1969), ukazujących, że fakty językowe, które wyglądają jednakowo na powierzchni, mogą się wywodzić z różnych struktur głębokich, zaś fakty językowe, które wyglądają na powierzchni różnie, mogą się wywodzić z tej samej struktury głębokiej.

Badając, za M. Hallidayem (Halliday 1968: 182) i Fillmore'em (Fillmore 1966), stosunki pomiędzy konstrukcjami kauzatywnymi i ergatywnymi, J. Lyons w ciekawy sposób zanalizował zdania typu: 1) *Jan skoczył*, 2) *Jan przeleciał metr* i 3) *Jan uderzył się o śłup*. Zdania pierwszego typu, do których można jeszcze dodać: *Jan rozmyśla*, *Dziecko śpi*, *Ptaka leci* itp., są agentywne: opisują, co robi subiekt. Zdania trzeciego typu, do których można jeszcze dodać: *Jan umarł*, *Kamień leci* itp., są nieagentywne: opisują, co się stało lub co się dzieje z przedmiotem. Zdania dru-

giego typu dopuszczają oba rozumienia: Jan może być sam inicjatorem swojego lotu, ale z drugiej strony jego lot może być rozpatrywany jako rezultat działania na Jana siły zewnętrznej¹⁰.

Zdania wszystkich trzech typów mają podobną powierzchniową strukturę syntaktyczną: nazwę człowieka lub przedmiotu traktuje się w nich jako podmiot. Z tego powodu powstaje złudzenie, że w tych zdaniach *Jan, dziecko, ptak, kamień* są subiekami odpowiednich procesów, tzn. są wykonawcami czynności. Jednakże, jak sądzi J. Lyons, struktura głęboka omawianych zdań jest różna. W pierwszym wypadku (*Jan skoczył, Jan rozmyśla, Dziecko śpi, Ptak leci*) powierzchniowy podmiot rzeczywiście oznacza subiekt akcji; w trzecim wypadku (*Jan umarł, Kamień leci* itd.) formalny podmiot oznacza faktycznego odbiorcę czynności, paciensa, z którym coś się dzieje, coś zachodzi. Czynność jest w tych wypadkach zawsze rezultatem oddziaływania, którego nazwą jest czasownik kauzatywny: *Coś zabiło Jana* ⇒ *Jan umarł, Ktoś rzucił kamień* ⇒ *Kamień leci*. (Podobne wypowiedzi – zob. Zolotova 1973).

Nieco ryzykowniejsza jest próba ustalenia jednej struktury głębokiej dla zdań o znaczeniu istnienia, lokalizacji i posiadania. Jeżeli odrzucić przytoczoną przez J. Lyonsa argumentację diachroniczną, to główny dowód ich tożsamości w strukturze głębokiej polega na tym, że wszystkie one mogą zawierać czasownik łącznik i mieć jednakową strukturę, często z dopełnieniami wskazującymi miejsce i czas wydarzenia: *W Afryce są hwy* (egzystencjalne), *On był w Paryżu* (lokatywne), *Ta książka jest Jana* (posesywne, por. łac. *Est Johanni liber* – dopiero później wyparte przez konstrukcję *Johannes habet librum*). Tradycyjnie i, jak się wydaje, w sposób bardziej uzasadniony, takie użycia *esse* rozpatruje się jako realizację różnych i niesprowadzalnych do siebie znaczeń¹¹.

W książce J. Leecha interesujące są obserwacje związku semantycznego między kwantyfikatorem ogólnym i egzystencjalnym, implikacją i znaczeniem rodzajowo-gatunkowym. Zdania typu *Dzieci lubią jabłka* i *Chłopcy czytają książki* na poziomie powierzchniogramatycznym mają tę samą strukturę. Jednakże ich reprezentacja semantyczna jest różna. W semantycznym zapisie pierwszego zdania jest zawarty kwantyfikator ogólny (*Wszystkie dzieci lubią jabłka*), a w zapisie drugiego zdania – kwantyfikator egzystencjalny. Ze zdań pierwszego typu można wyprowadzić zdania, w których wyraz z kwantyfikatorem można zamienić na termin gatun-

pić terminem rodzajowym: *Chłopcy czytają książkę* \Rightarrow *Dzieci czytają książkę* (implikacja indukcyjna) (Leech 1969: 35–38).

4. Inny sposób ujęcia analizy struktury głębokiej zdania jest widoczny w pracach Ch. Fillmore'a (Fillmore 1966, 1968a, 1968b, 1969, 1970, 1971). Autor ten proponuje język zapisu struktury głębokiej i pewne reguły przekładu struktur głębokich na powierzchniowe, co jest związane z bardzo interesującymi próbami definiowania znaczeń. Dlatego jego system zasługuje na bardziej szczegółową analizę.

Ch. Fillmore przyjmuje hipotezę o komponencjalnej (składnikowej) strukturze znaczenia i koncepcję stopniowego rozkładania znaczenia leksykalnego każdego wyrazu na coraz prostsze komponenty – aż do końcowych (ultimate). Są nimi nie tylko pojęcia abstrakcyjne typu 'tożsamość', 'czas', 'przestrzeń', 'ciało', 'ruch', 'życie', 'strach', lecz także „nie dające się zdefiniować terminy, które bezpośrednio wskazują na aspekty lub obiekty uniwersum kulturowego i fizycznego, w którym żyją ludzie” (Fillmore 1969: 111). Innym istotnym elementem języka, za którego pomocą opisuje się znaczenia leksykalne, jest składnia predykatywno-argumentowa. Pełnoznaczne wyrazy języka (czasowniki, liczne przymiotniki i rzeczowniki, niektóre – na przykład przyczynowe – spójniki itp.) są opisywane w słowniku za pomocą struktur predykatowo-argumentowych, usuwających różnice między częściami mowy (w strukturze głębokiej nie ma części mowy).

Podzielając szeroko rozpowszechniony pogląd na argumentową strukturę predykatów (np. *buy* – 'kupować' – czasownik czteroargumentowy, *rob* – 'rabować' – trójargumentowy, *touch* – 'dotykać' – dwuargumentowy, *ascend* – 'podnosić się' – jednoargumentowy), Ch. Fillmore odstępkuje od powszechnej praktyki, uważając za potrzebne wskazanie nie tylko liczby argumentów danego predykatu, ale także ich zawartości semantycznej¹², czyli roli. Struktura ról predykatu jest ustalana na podstawie inwentarza znaczeń zwykle omawianych w teorii przypadku i dlatego bywa niekiedy nazywana strukturą przypadków predykatu. Ch. Fillmore wprowadza następujące przypadki głębinowe, czyli role argumentów: 1) *Agens*¹³ – żywotny inicjator wydarzeń opisywanych przez odpowiedni czasownik, np. *On mówi* (por. rozważania A. Wierzbickiej o strukturze subiekty, s. 46); 2) *Kontragens* – siła, przeciw której jest skierowana akcja, np. *sprzeciwiać się komuś*; 3) *Obiekt* – rzecz, która przemieszcza się lub zmienia się, której położenie lub istnienie jest przedmiotem uwagi, np.: *stłuc szybę, ganić kogoś za spóźnienie, Kamień unadł* itp.¹⁴; 4)

struktury powierzchniowej, nie ma wzajemnej jednoznaczności. Dlatego: a) jeden argument może wypełnić kilka ról (w: *On uczy mnie matematyki* podmiot oznacza jednocześnie Agensa i Źródło); b) argument może być obligatoryjny, a pełniona przezeń rola – fakultatywna (por. *Jan upadł*, gdzie mamy obligatoryjny obiekt – ciało Jana, i fakultatywny Agens – sam Jan, jeśli upadł specjalnie; jeśli Jan upadł w sposób nie zamierzony, to znaczenie Agensa w omawianym zdaniu nie jest wyrażone); c) rola może być obligatoryjna, a argument fakultatywny; czasownik *blame* ‘winić’ ma cztery semantycznie obligatoryjne role: synkretycznie (jednym argumentem) wyrażone są Źródło i Patiens (osądzający), Obiekt (przestępstwo) i Adresat (subiekt przestępstwa). Ch. Fillmore uważa, że obowiązkowa na powierzchni, tzn. realizująca się w dowolnym zdaniu z czasownikiem *blame*, jest tylko ostatnia rola; wszystkie pozostałe role na powierzchni mogą nie być wyrażone, por. *He was blamed* ‘obwiniano go’; d) rola może być wyrażona implicite, tzn. bez żadnych wykładników na powierzchni, w: *wchodzić* (po schodach) i *całować* jest zawarte implicite wskazanie na Instrument (nogi i usta).

W przedstawionym systemie ról jest kilka niejasnych miejsc. W połączeniu *gładzić czyjeś włosy* rozspacjowane słowo jest interpretowane jako Miejsce, a nie jako Obiekt, na tej podstawie, że w danym wypadku możliwa jest transformacja *gładzić czyjeś włosy* \Rightarrow *gładzić kogoś po włosach*. Ale połączenie *gładzić stół* nie dopuszcza takiej transformacji; czy znaczy to, że czasownik *gładzić* w tym samym znaczeniu ma dwie różne struktury ról, których wybór zależy od czysto fizycznych właściwości gładzonego przedmiotu? Czy różnica między *gładzić czyjeś włosy* i *rozbić czyjś nos* jest tak duża, żeby w pierwszym wypadku traktować *włosy* jako nazwę miejsca, a w drugim *nos* – jako nazwę obiektu? Przecież dla *rozbić czyjś nos* analogicznie jest możliwa transformacja: *rozbić komuś nos*, której bliskość do transformacji rozpatrywanej przez Ch. Fillmore’a wynika choćby z tego, że dla pewnych czasowników tej klasy semantycznej możliwe są obie, por. *gładzić czyjąś głowę* – *gładzić kogoś po głowie* – (po) *gładzić komuś głowę*. Według wszelkiego prawdopodobieństwa możliwość–niemożliwość takich transformacji zależy od wielu zjawisk struktury powierzchniowej i nie ma podstaw, by wiązać z nimi rozróżnienia w strukturze głębszej. Zarówno w połączeniach typu *rozbić nos*, jak i w połączeniach typu *gładzić włosy* wydzielony wyraz pełni rolę Obiektu; jednakże w określonych warunkach, różnych dla *gładzić* i *rozbić*, rola ta może być pełniona przez dwa argumenty powierzchniowe naraz (bliżej na ten temat zob. s. 150).

struktury powierzchniowej, a ściślej – przez różnicę między kształtem morfologicznym a syntaktycznym ujęciem argumentów. Może być on w jakimś stopniu usprawiedliwiony dla wypadku *kupować – sprzedawać*¹⁵, ale sprawia znaczne trudności przy interpretacji argumentów symetrycznych predykatów typu *rozmawiać, spotykać się, bić się, przyjaźnić się (z kimś), poznawać, godzić (kogoś z kimś)*.

Ch. Fillmore przypuszcza, że liczne dane dotyczące wyboru tych lub innych przyimków przy powierzchniowych dopełnieniach „okazały się zbędne, ponieważ będą one opracowane za pomocą innych cech predykatów lub określone na podstawie tego, jaka jest natura głębokiej struktury przypadków” (Fillmore 1969: 131). Nie uwzględnił on widocznie tego, że w wielu wypadkach, zwłaszcza przy tak zwanej silnej rekcji, przyimki są pozbawione samodzielnego znaczenia leksykalnego, a ich użycie jest często idiomatyczne, tzn. ich wybór jest motywowany nie tyle przez ich znaczenie, ile przez to, przy jakim konkretnie słowie znaczenie to jest wyrażane. Dwa predykaty mogą być dość bliskimi synonimami, a jednak te same przypadki struktury głębokiej będą w nich wyrażane zupełnie różnymi przyimkami (por. *izbegać kogo* i *begać od kogo*, ‘unikąć kogoś’ i ‘uciekać od kogoś’, dalsze przykłady por. s. 121). W tych wypadkach informacja o przyimkach nie może być opracowana na podstawie jakichkolwiek rozważań semantycznych, ale powinna być włączona bezpośrednio do hasła słownikowego odpowiedniego predykatu.

Pozostaje do omówienia jeszcze jedno zagadnienie, zanim przejdziemy do wyłożenia sposobów zapisu struktury głębokiej i reguł przechodzenia od niej do struktury powierzchniowej. Chodzi o drugie novum Ch. Fillmore’a, polegające na tym, że zaproponował on subtelniejszą niż tradycyjna koncepcję znaczenia leksykalnego. Tradycyjna koncepcja znaczenia (Bally 1921, Erdmann 1925, Ogden i Richards 1927, Firth 1935, Vendryes 1937 i większość autorów późniejszych, np. Ullmann

¹⁵ Tu też kryje się niejasność. Wychodząc z ducha koncepcji Ch. Fillmore’a w podmiocie i w dopełnieniu dalszym (lub przyimkowym) czasowników typu *sprzedawać, kupować*, należałoby widzieć formy powierzchniowe, które synkretycznie realizują od razu po dwie role w strukturze głębokiej: Agens okazuje się jednocześnie Adresatem, ponieważ w sytuacji kupna – sprzedaży nie tylko przekazuje coś komuś, ale zarazem otrzymuje jakąś wartość. Przy takim rozwiązaniu zanika różnica między podmiotem a dopełnieniem dalszym – z punktu widzenia struktury głębokiej. Formalnie zachować ją można tylko pod warunkiem, że kolejność ról będzie ściślej określona: wówczas podmiot będzie wypełniał role Agensa i Adresata, zaś dopełnienie dalsze (przyimkowe) role Adresata i Agensa.

1957, Zvegincev 1957) wychodzi z założenia, że strona znaczeniowa jednostek językowych jest wielowarstwowa. Oprócz znaczenia we właściwym sensie tego słowa (sens intellectuel, Begriffsinhalt, denotation) zalicza się do niej znaczenie poboczne czy odcień znaczeniowy (nuances, Nebensinn, contextual meaning w rozumieniu J. Firtha), a także stylistyczne i emocjonalno-ekspresywne elementy znaczenia (register, valeur émotive lub affective, Gefühlswert, Stimmungsgehalt, feeling, tone)¹⁶. Ocena tych aspektów znaczenia za pomocą specjalnego systemu kwalifikatorów stylistycznych dawno stała się „abc” pracy leksykograficznej. Ch. Fillmore idzie dalej niż jego poprzednicy, w tym sensie, że rozszczał jedolite dotąd pojęcie znaczenia właściwego na dwie części, wyróżnia znaczenie i presupozycję. Objaśnijmy to ostatnie pojęcie.

Przez presupozycję rozumie się warunki, które powinny być spełnione, żeby zdanie mogło funkcjonować jako pytanie, rozkaz, twierdzenie itp. Presupozycje prośby *Proszę otworzyć drzwi* składają się z dwu założeń mówiącego o wiedzy, którą rozporządza adresat: 1) Adresat wie, o których drzwiach myśli mówiący, 2) Adresat wie, że te drzwi są zamknięte. Mówiąc *Harris oskarżył Mary o napisanie artykułu do gazety*, nadawca zakłada, że Harris negatywnie oceniał działalność Mary, i twierdzi, że Harris twierdził, że Mary była tym człowiekiem, który napisał artykuł.

Mówiąc *Harris krytykował Mary za napisanie artykułu do gazety*, mówiący zakłada, że Harris uważał Mary za autorkę artykułu w gazecie, i twierdzi, że Harris ujemnie ocenił napisanie artykułu. Użycie czasownika *chase* ‘ścigać’ zakłada, że ofiara ścigana porusza się z dużą prędkością, a użycie czasownika *escape* ‘zbiec’ – że w jakimś czasie bezpośrednio poprzedzającym ucieczkę jej subiekt był przemocą przetrzymywany w jakimś miejscu. *Tall* ‘wysoki, rośli’ i *short* ‘niski, przysadzisty’ w odróżnieniu od *high* ‘wysoki’ i *low* ‘niski’ zakładają, że przedmiotowi, któremu przypisuje się te cechy, właściwa jest pozycja pionowa i ma on kontakt z ziemią. *Blame* ‘winić’ zakłada, że osądzający jest osobą, a *accuse* ‘oskarżać’ – że osobami są i oskarżający, i oskarżany.

Różnica między presupozycją a znaczeniem we właściwym sensie przejawia się np. w tym, że reagują one różnie na przeczenie: zaprzeczeniu podlega tylko znaczenie, lecz nie presupozycja. Okazuje się więc np., że w definicji wyrazu *kawaler*

Ten krótki przegląd przykładów presupozycji pokazuje, że zalicza się do niej trzy zasadniczo różne klasy elementów semantycznych: 1) elementy wiedzy encyklopedycznej, to znaczy wiedzy o „bieżącej sytuacji”, które w żadnym wypadku nie mogą być włączone ani do definicji znaczeń leksykalnych wyrazów, ani do opisu ich łączliwości (por. przykład pierwszy – presupozycje prośby); 2) elementy, które mogą być włączone bezpośrednio do definicji, ale nie do opisu łączliwości (por. analizę czasowników: *accuse* ‘oskarżać’, *criticize* ‘krytykować’, *chase* ‘ścigać’, *escape* ‘zbiec’, przymiotników *tall* ‘wysoki’ i *short* ‘niski’); do tej grupy należą też elementy tworzące ramę modalną definicji (por. teorię ramy modalnej wypowiedzi, opracowaną przez polskich uczonych A. Bogusławskiego i A. Wierzbicką, zob. też niżej s. 45), wreszcie elementy, które mogą być włączone raczej do opisu łączliwości wyrazu niż do definicji jego znaczenia (por. presupozycja żywotności Agensa dla czasowników *accuse* ‘oskarżać’, *blame* ‘winić’).

Badania semantyczne Ch. Fillmore’a, których najbardziej oryginalne wyniki przedstawiliśmy powyżej, kończymy przeglądem najczęstszego schematu hasła w słowniku. Według Ch. Fillmore’a słownik jest jednym z najważniejszych środków, który wyznacza strukturę głębokie (struktury ról) i reguły przekształcania ich w strukturę powierzchniowe (struktury argumentów). W związku z tym Fillmore proponuje znacznie rozszerzyć zakres zawartej w słowniku informacji (co prawda chodzi tylko o czasowniki) i zmienić sposób jej zapisu. W sumie otrzymany schemat ma wiele wspólnego z „modelem rekcji” – formą opisu syntaktycznych właściwości wyrazów, który wykorzystuje się w słowniku objaśniająco-kombinatorycznym modelu „Sens \Leftrightarrow Tekst”. A oto jak Ch. Fillmore wyobraża sobie realizację swoich koncepcji semantycznych w leksykografii. Wzory opracowanych przez niego haseł podajemy z minimalnym komentarzem na s. 44.

Ch. Fillmore’a, nie wymagający wprowadzenia pojęcia presupozycji. Przeczenie, na równi z takimi elementami semantycznymi, jak znaczenie oceny dodatniej, wysokiego stopnia i innymi, wchodzi do dużej klasy sensów, które łącząc się ze znaczeniami wyrazów podstawowych pod względem syntaktycznym oddziałują nie na całe znaczenie, lecz tylko na jego część. W tym wypadku przeczenie różni się od innych pokrewnych mu sensów tylko tym, że prawie zawsze oddziaływa na tę samą – umieszczoną najbar-

znaczenie:	<i>X</i> sądzi [<i>Z'</i> – źle]
fakultatywność przy nieokreśloności:	<i>X</i> (ozn. w wypadku nieokreślonego podmiotu można go opuścić)
fakultatywność przy określoności:	<i>Z</i> (ozn. w wypadku określonego przestępstwa można opuścić wzmiankę o nim)
<i>Accuse</i> 'oskarżać':	+ Czynność, + Mowa, + Momentałość
argumenty:	<i>X, Y, Z</i>
przypadki:	Źródło i Agens, Adresat, Obiekt
przymyki:	<i>by, of</i> (por. <i>accuse somebody of something</i>)
normalny podmiot:	<i>X</i>
dopelnienie bliższe:	<i>Y</i>
presupozycje:	<i>X</i> i <i>Y</i> – osoby <i>Z</i> – sądzi [<i>Z</i> – źle]
znaczenie:	<i>X</i> wskazuje [<i>Y</i> kausował <i>Z</i>]
fakultatywność:	<i>X</i>
fakultatywność przy określoności:	<i>Z</i>

Nie można nie zauważyć, jak subtelnie i efektywnie są rozróżniane wyrazy bliskie sobie pod względem semantycznym i syntaktycznym.

5. Bardzo interesujący jest język semantyczny (*lingua mentalis*) służący do zapisu znaczeń wypowiedzi, opracowany przez A. Wierzbicką (Wierzbicka 1967a, 1967b, 1967e, 1967d, 1968a, 1968b, 1969)¹⁸ na podstawie koncepcji A. Bogusławskiego (Bogusławski 1966, 1970). O ile dla omówionych powyżej prac charakterystyczne było dążenie do zbudowania języka semantycznego rozumianego jako rozszerzenie logicznego języka rachunku predykatów, to *lingua mentalis* konstruuje A. Wierzbicka jako zawężenie języka naturalnego. Jest to najprostsza słownikowo i składniowo część języka naturalnego, tzn. jego minimalny słownik i minimalny zestaw konstrukcji syntaktycznych, uznawany za dostateczny do opisu znaczeń wszystkich pozostałych leksykalnych i gramatycznych środków danego języka.

Słownik *lingua mentalis* składa się z kilkudziesięciu niedefiniowalnych ele-

¹⁸ Ostatnia książka Anny Wierzbickiej (*Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, Frankfurt 1972), z którą autor mógł się zapoznać już po zakończeniu prac nad rękopisem tej książki, nie mogła tu zostać w pełni uwzględniona.

'chcę, żebyś wiedział (= mógł pomyśleć to, czego nie możemy odrzucić): „nie chcę sądzić, że *S* jest *P*” (w ten sposób pojęcie negacji wiąże się z pojęciem woli); *wiedzieć* = 'móc powiedzieć prawdę'; *rozumieć P* = 'wiedzieć, co *P* znaczy' (por.: *A jest tępy* = 'trudno kauzować, żeby *A* zrozumiał'); *A interesuje się X-em* = '*A* chce wiedzieć o *X*' itp.

Jednakże zasadnicza różnica między *lingua mentalis* a innymi językami semantycznymi tego typu leży nie w dziedzinie słownika, lecz w dziedzinie składni, a konkretnie – w strukturze syntaktycznej jego zdań. Zwykle za dwa podstawowe elementy reprezentacji semantycznej zdania prostego uważa się predykat *n*-miejskowy i zmienne przedmiotowe oznaczające jego argumenty (por. pojęcie struktury ról u Ch. Fillmore'a). A. Wierzbicka wychodzi z założenia, że „w strukturze głębokiej” wszystkie predykaty są jednomiejscowymi nazwami właściwości i jedynym argumentem każdego predykatu jest subiekt *S*, któremu przypisuje się daną właściwość *P*: *S* jest *P*. Jednakże ta formuła nie wyczerpuje struktury wypowiedzenia. Jak wynika choćby z przytoczonych wyżej przykładów, A. Wierzbicka uzupełnia je trzecim elementem – ramą modalną *M* (w niektórych pracach figuruje jeszcze jeden element – oznaczenie czasu, w którym dana właściwość charakteryzuje dany przedmiot). W wyniku tego ogólna struktura zdania w *lingua mentalis* przybiera następującą postać: *M*, że *S* jest *P*. Przy przejściu od *lingua mentalis* do języka naturalnego struktura ta jest przekształcana według określonych reguł, zawierających w szczególności reguły usuwania modalności (Wierzbicka 1967b: 36).

Sama koncepcja, że każde zdanie języka naturalnego wyraża modalność (i czas) i że, co za tym idzie, objaśniające je zdanie języka semantycznego powinno mieć specjalne środki do zanotowania odpowiednich znaczeń, nie jest oczywi-

¹⁹ W opinii autora tej książki nawet w tym wypadku wyjściowych elementów semantycznych będzie więcej: przynajmniej o rząd wielkości.

²⁰ W pracy Rozenveiga poświęconej leksyce stosunków posiadania (Rozenveig 1964: 104) znaczenie posiadania jest rozpatrywane jako nierozkładalne; w istocie nie ma analizy tego znaczenia również w innej pracy poświęconej specjalnie temu zagadnieniu, Bendix 1966: 38, choć nominalnie *A has B* objaśnia się tam jako 'między *A* i *B* zachodzi stosunek; *A* jest tematem wypowiedzenia'. We wszystkich pracach ogólnosemantycznych (także w tej pracy) czasowniki typu *mieć* przyjmują się za niedefiniowalne.

ście nowa. Nie jest nowe nawet to, że w strukturze zdania objaśniającego przewidyje się specjalne miejsce dla symboli *explicite* wyrażających ukryte modalności objaśnianego zdania języka naturalnego – już A. Sechehaye i Ch. Bally zakładali, że zdania typu *Pada deszcz w rzeczywistości* znaczą coś w rodzaju ‘Sądzę, że pada deszcz’ (por. np. Teoria Ch. Bally’ego o modus i dictum – Bally 1955: 43 i nast.). Rzeczą nową jest: a) zbiór modalności (‘chcę’, ‘sądzę’, ‘rozumiem’, ‘myślę’ itp.); b) pojmowanie ramy modalnej jako struktury złożonej z oddzielnymi miejscami dla modalności nadawcy komunikatu i adresata komunikatu (np. por. ‘sądzę, że rozumiesz, że...’); c) myśl, że rama modalna jest *implicite* zawarta w każdym dowolnym zdaniu języka naturalnego i w następstwie tego powinna być przedstawiona w objaśniającym je zdaniu języka semantycznego; d) wyzyskanie tego aparatu do opisu znaczeń leksykalnych. Opracowany przez A. Wierzbicką system modalności pozwala o wiele głębiej analizować semantykę dużych obszarów leksyki – przede wszystkim partykuł, wyrazów wtrąconych, spójników i przysłówków typu: *całkiem, zaledwie, nawet, jeszcze, na szczęście, wreszcie, ale, w gruncie rzeczy, raczej, tylko, już, aż, chociaż* itd. (por. jedną z pierwszych interesujących prób w tym zakresie: Mušanov 1964). Ta analiza, miejmy nadzieję, wpłynie owocnie na praktykę leksykograficzną, która wciąż ujawnia swą słabość przy zetknięciu z takimi wyrazami. Zauważmy m.in., że wyzyskanie modalności typu ‘opinia’, ‘oczekiwanie’, ‘założenie’ itd. pozwala opisać subtelne różnice semantyczne, zwykle nie wychwytywane w słownikach, por.: *On przyniósł zaledwie 10 książek* = ‘Wiedz, że on przyniósł 10 książek; sądzę, że rozumiesz, że to mało’; *On przyniósł tylko 10 książek* = ‘Wiedz, że on przyniósł 10 książek; nie sądzę, że więcej’; *Nawet John przyszedł* = ‘Inni przyszedli; John przyszedł; sądziłem, że John nie przyjdzie’.

W ten sposób z ogólnej struktury zdania w *lingua mentalis* – *M*, że *S* jest *P* – przeanalizowaliśmy strukturę pierwszego elementu. Przejdźmy teraz do struktury drugiego elementu, tzn. subiekty. Tu najważniejsza innowacja A. Wierzbickiej polega na tym, że widzi ona zasadniczą różnicę między nazwami osób i nazwami nie-osób²¹; uważa, że rzeczowniki typu *człowiek, mężczyzna, kobieta, Piotr, Maria* mają nie jedno znaczenie, jak się zwykle sądziło, lecz kilka różnych znaczeń; kiedy mówimy *John leżał na podłodze* lub *John dużo waży*, mamy na myśli ciało Johna;

trupa) przekształcić nie można (nie: **Jan pocałował skrzynię w wieko (trupa w rękę)*). Można to wyjaśnić następująco: W zdaniach typu *Jan pocałował Helenę* pozycja obiektu nie jest zajęta. Właściwy obiekt czynności to nie Helena (nazwa rozumnej i obdarzonej wolą istoty), lecz jej ręka (przedmiot fizyczny), co umożliwia uzupełnienie: *Jan pocałował Helenę w rękę*. Inaczej jest w zdaniach typu *Jan pocałował skrzynię*; tu pozycja obiektu jest już wypełniona przez słowo *skrzynia* oznaczające przedmiot fizyczny i dlatego jest niemożliwa transformacja rozszerzająca koszem obiektu w *wieko* (por. s. 150).

Według wszelkiego prawdopodobieństwa przykłady te nie mogą uzasadnić koncepcji wysuniętej przez A. Wierzbicką, podobnie jak przykłady podane niżej nie mogą jej obalić; między semantyczną reprezentacją zdania a zakazami działającymi w strukturze powierzchniowej istnieje zbyt duża odległość. Niemniej jednak warto zwrócić uwagę na sprzeczne przykłady, choćby po to, by przedstawić bardziej obiektywny obraz faktów.

A. Wierzbicka przyznaje specjalny status rzeczownikom o znaczeniu 'osoba'. Tymczasem zachowanie składniowe opisane przez A. Wierzbicką charakteryzuje o wiele szerszą klasę rzeczowników, których cechą szczególną jest ubogi semantycznie, silnie zgramatyzalizowany składnik „żywołność”. Rzeczownik *nieboszczyk* (w odróżnieniu od *trup*) w języku polskim, rosyjskim i w niektórych innych językach jest traktowany jako ożywiony i dlatego konstrukcja *pocałować nieboszczyka w czoło* jest zupełnie możliwa, chociaż wątpliwe, czy *nieboszczyk*, tak jak i *trup*, może być opisany jako istota rozumna, obdarzona wolą i zdolna do świadomych reakcji. Nie mają chyba tych atrybutów i zwierzęta, owady itp., a odpowiednie nazwy zachowują się składniowo identycznie jak rzeczowniki ze znaczeniem 'człowiek', por.: *ranić niedźwiedzia w ucho, schwycić rybę za ogon, pogłodzić żuka po plecach*. Zauważmy wreszcie, że konstrukcje omawianego typu, choć nie są charakterystyczne dla rzeczowników oznaczających przedmioty nieożywione (łódkę, fotel itp.), nie są im całkiem obce, por. *zahaczyć łódkę bosakiem za rufę, Weź fotel za oparcie, a ja wezmę za nogi*.

Podkreślmy, że podajemy w wątpliwość nie rozróżnienie trzech typów znaczeń rzeczowników, ale tylko sposób jego uzasadniania.

Rozpatrzmy w końcu ostatni element zdania w języku semantycznym – predy-

o znaczeniu obiektu, miejscu, instrumentu itp., a są tylko subiekty i przypisane im predykaty. „Z semantycznego punktu widzenia pojęcie obiektu jest bezsensowne (lub przynajmniej zbyteczne), «obiekt czynności» to po prostu subiekt jakiejś sytuacji, która jest powodowana przez jakąś inną sytuację” (Wierzbicka 1967a: 34). Analogicznie – element ze znaczeniem instrumentalnym „zawsze zawiera w sobie subiekt samodzielnego zdania z wyrażonym lub nie wyrażonym predykatem (*John wybił szybę młotkiem vs. John wybił szybę uderzeniem młotka*) i wskaźnikiem stosunku przyczynowego (*ponieważ*)” (Wierzbicka 1967a: 15–16); elementy o znaczeniu miejsca w strukturze głębokiej też spełniają funkcję subiektu itd.

Przedstawiony powyżej system w istocie wynika całkowicie z pierwszego postulatu A. Wierzbickiej: predykaty są przypisywane tylko przedmiotom, a nie innym predykatom. Można zakwestionować ten postulat, ale niezależnie od naszego stosunku do niego trzeba przyznać, że pozwala on A. Wierzbickiej zrealizować cel licznych teoretyków semantyki – sprowadzić predykaty wielomiejscowe do jednomiejscowych na tak szerokiej i głębokiej podstawie, jakiej nie udało się zbudować nikomu innemu.

Podkreśliłyśmy, że wnioski A. Wierzbickiej, jeśli je uznać za słuszne, w żaden sposób nie stoją na przeszkodzie ani temu, żeby przyczynę, sposób czynności i tym podobne znaczenia traktować jako predykaty na poziomach mniej głębokich niż *lingua mentalis*, ani temu, żeby obiekt, miejsce i inne elementy traktować na tychże poziomach jako aktanty.

Na zakończenie tego przeglądu podkreśliłyśmy raz jeszcze, że mimo pewnych rozbieżności między przedstawicielami różnych kierunków i szkół dzisiejszej semantyki istnieje określone minimum pojęć wspólnych im wszystkim. Do tego minimum należy przekonanie, że semantyka jest składnikiem pełnego opisu lingwistycznego, rozumianego jako model, który potrafi: 1) budować poprawne zdania języka naturalnego według uprzednio danych znaczeń lub wydobywać znaczenia z danych zdań, 2) parafrazować te zdania, 3) oceniać je z punktu widzenia spójności semantycznej tekstu i wypełniać wiele innych zadań. Za podstawowy środek, który pozwala rozwiązywać te wszystkie zadania, uznaje się specjalny język semantyczny służący do zapisu treści wypowiedzi, a także słowniki i reguły, z których pomocą ustala się odpowiedniości między przekładalnymi wzajemnie zdaniami języka naturalnego i semantycznego.

Naszym zdaniem najpełniejszą i najbardziej konsekwentną realizację koncepcje te znalazły we wspomnianym już przez nas modelu działalności językowej

du maszynowego i dlatego od początku były automatyzowane na automatyczne modelowanie dwu operacji będących podstawowymi składnikami „władania językiem”: modelowanie rozumienia tekstów (przejście od danego tekstu do zawartego w nim znaczenia) i modelowanie wytwarzania tekstów (przejście od danego znaczenia do wyrażających je tekstów) (por. Leont'eva i in. 1961: 45, por. pojęcie gramatyki pasywnej i aktywnej u L.V. Ščerby – Ščerba 1945).

Rodowód tego kierunku sięga dopiero co wspomnianego artykułu, którego autorami są N.N. Leont'eva, J.S. Martem'janov i A.K. Žolkovskij; sformułowano w nim wiele ważnych koncepcji, które zostały w pełni rozwinięte w modelu syntezы semantycznej I.A. Mel'čuka i A.K. Žolkovskiego.

Zasadnicze ich założenie brzmi: synonimia wyrażen językowych powstaje nie tylko wskutek użycia synonimów leksykalnych w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz także wskutek użycia wielu innych środków językowych. Jednostki różne leksykalnie mogą być: 1) wariantami syntaktycznymi wyrażającymi to samo znaczenie, np. *Wysuwając projekt Anglia postawiła warunek = Kiedy Anglia wysuwała projekt, postawiła warunek = Przy wysuwaniu projektu Anglia postawiła warunek* (w późniejszych pracach funkcja leksykalna Adv_1); 2) uwarunkowanymi leksykalnie wariantami tego samego znaczenia, np. *udzielać pomocy, ale wywierać wpływ* (później funkcja $Oper_1$); 3) wyrazami różnie opisującymi daną sytuację ze względu na jej uczestników, np. *A ma B = B należy do A; A, chociaż B = B, jednakże A* (później funkcja $Conv_{21}$); 4) pewnymi typami wyrazów pochodnych, także supletywnych, np. *A należy do B = B jest właścicielem A = A jest własnością B* (w późniejszych pracach funkcje V_0 , S_1 i S_2). Zwrócono wreszcie uwagę na to, że wyrazy niesynonimiczne, ale mające dużą część znaczenia wspólną (np. *mieć – brać – dawać – dostawać – tracić – zachowywać*), mogą być użyte jako środki budowy wypowiedzi synonimicznych, jeśli różnie rozłoży się znaczenia między części wypowiedzi (*On zachował przytomność umysłu – On nie stracił przytomności umysłu*)²³.

Aby dokładnie opisać istotę i zakres wszystkich znaczeniowych zbieżności

²³ Większość z tych myśli była z osobna wypowiedziana już wcześniej, por. np. prace O. Jespersena, Ch. Bally'ego, V.V. Vinogradova, ale w omawianej pracy połączono je jedną zasadniczą koncepcją – koncepcją synonimii w szerokim rozumieniu tego słowa.

i tożsamości wyrazów różniących się leksykalnie, zaproponowano specjalny język – język mnożników semantycznych. Przez mnożniki rozumie się elementarne sensory, których różne połączenia i kombinacje odpowiadają złożonym znaczeniom leksykalnym wyrazów języka naturalnego (*wziąć* = ‘zrobić tak, żeby samemu mieć’, *dać* – ‘zrobić tak, żeby ktoś inny miał’, *dostać* – ‘być obiektem czynności „dać”’, *zachować* = ‘nie przestać mieć’ itd.). Trzeba podkreślić, że znaczenie wyrazu rozumiano nie jako zwykły zbiór mnożników, lecz jako strukturę zorganizowaną w odpowiedni sposób. Inaczej mówiąc, przy zapisywaniu znaczeń wyrazów od samego początku posługiwano się specjalną składnią. Początkowo wyróżniano w tej składni dwa typy związków: „związek określający i związek między członami stosunku dwustronnego” (Leont’eva i in. 1961: 39). Ten ostatni widać w różnym szyku nazw przedmiotów przy predykatkach dwumiejscowych typu *mieć* – *należać*: *mieć* (*A*, *B*) = *należać* (*B*, *A*).

W języku mnożników semantycznych przewidziano nie tylko składnię elementarną typu reguł tworzenia, lecz także elementarne reguły przekształcania wyrażań. Oprócz reguły odwracania, dostatecznie zilustrowanej powyżej (*A jest wcześniejsze niż B = B jest późniejsze niż A*), można wskazać na regułę usuwania podwójnego przeczenia i regułę usuwania tautologii. Ta ostatnia wynika z obserwacji, że „zwykle normy tworzenia wyrażań w dowolnym języku bardzo często dopuszczają tautologie znaczeniowe”²⁴ (por. znaczenie zbliżania się w czasowniku *podejść* i w przyimku *do* w połączeniu *podejść do okna*, znaczenie oddalania się w czasowniku *uciec* i w przyimku *od* w połączeniu *uciec od niebezpieczeństwa* itp.). W związku z tym powtarzające się części znaczenia są w końcowym zapisie semantycznym usuwane, np. ‘zbliżanie się’ + ‘zbliżanie się’ = ‘zbliżanie się’.

Wymienione powyżej środki pozwalały wyrażać w sposób jawny (przez sprowadzenie do tego samego zapisu semantycznego) synonimiczność zewnętrznie bardzo różnych zdań języka naturalnego. Język mnożników semantycznych miał i inne dodatnie cechy. Zrównywał on w prawach gramatyczne i leksykalne środki przekazu informacji semantycznej (np. sufiks przymiotnikowy *-aln-* i czasownik *móc*, por. *przekładalny* <*rozpuszczalny*> ‘który może być przełożony (<rozpuszczony>’). Był on ekonomiczny (w pierwszych eksperymentach liczba mnożników była przynajmniej o rząd wielkości mniejsza od liczby opisanych za ich pomocą znaczeń leksykalnych

języków powstaje wskutek różnorodności złożonych struktur syntaktycznych (accusativus cum infinitivo, nominativus cum infinitivo, ablativus absolutus, dativus absolutus itp.), tworzonych jako rezultat przekształceń najprostszych struktur jądrowych. Liczba struktur jądrowych jest niewielka, zaś same te struktury – mniej lub bardziej uniwersalne, tzn. występują w większości języków świata lub nawet we wszystkich językach. Zauważmy, że znaczenia elementarne odznaczają się najwidoczniej tą samą właściwością: im znaczenie jest bardziej elementarne, tym większy jest krąg języków, w których może być ono wyrażone jednym wyrazem i tym większe prawdopodobieństwo, że jest ono istotnie tak wyrażane; znaczenia elementarne są, jak się wydaje, wyrażane jednym słowem w większości języków świata. Różnorodność i „niekongruencja” systemów semantycznych różnych języków powstają na płaszczyźnie kombinacji znaczeń elementarnych.

Wracając do omawianej pracy, zauważmy na zakończenie, że w niej po raz pierwszy poruszono zagadnienie słowników analizy i syntezy oraz filtrów analizy i syntezy jako koniecznych składników systemu modelującego pełny akt komunikacji (tzn. przejście od tekstu do znaczenia i od znaczenia do tekstu). Zadaniem słownika analizy jest zapewnienie odczytania danego tekstu na wszystkie możliwe sposoby, konieczne są przy tym procedury (według późniejszej terminologii – filtry) pozwalające rozwiązać i usunąć powstającą w takich wypadkach homonimię (lub wieloznaczność). Słownik syntezy natomiast „jest budowany od znaczenia do form wyrażenia, tak że wszystkie synonimiczne wyrazy i formy odpowiadają jednemu zapisowi znaczenia” (Leont'eva i in. 1961: 36). Dlatego też procedurze rozwikłania homonimii (wieloznaczności) przy analizie powinna odpowiadać jakaś procedura rozwikłania synonimu przy syntezie, tzn. procedura wyboru ostatecznych wariantów wyrażenia określonego znaczenia z wielości zasadniczo możliwych do pomyślenia synonimicznych wariantów takiego wyrażenia. Wyznaczono więc system filtrów, z których pomocą różne syntetyzowane wyrażenia są przesiewane i odrzucane (uwzględnia się możliwości gramatycznych i leksykalnych środków językowych, konwencje wyrażania w danym języku, reguły stylistyczne). Ważny etap w rozwoju tej koncepcji stanowił tom prac z semantyki wydany przez Laboratorium Przekładu Maszynowego Moskiewskiego Państwowego Instytutu Pedagogicznego Języków Obcych im. M. Thoreza (Mašinnyj perevod 1964, zob. analizę tego zbioru w pracy: Anonim i Babickij 1966). Za ceły słownik semantyki teoretycznej i praktycznej

wie „pojęć pośrednich” (‘żaden’, ‘inny’, ‘tylko’, ‘poprzedzać’, ‘stykać się’, ‘kauzować’, ‘droga’ i wiele innych), aż do wyrazów języka naturalnego definiowanych przez wyjściowe i pośrednie wyrazy języka semantycznego oraz dowolne, zdefiniowane uprzednio, wyrazy opisywanego języka naturalnego. Drugą nowością była koncepcja (wypowiedziana jeszcze w pracy: Russell 1940: 48), że w języku semantycznym nie występuje podział na części mowy, tak jak to jest w językach naturalnych. Takim różnym wyrazom, jak *musieć* i *koniecznie*, *móc* i *możliwy*, *nie zgadzać się* i *być przeciw*, *tylko* i *jedyny*, odpowiada za każdym razem jeden, ten sam, wyraz języka semantycznego (Mašinnyj perevod 1964: 18).

Jeśli chodzi o składnię języka semantycznego, to choć w większości konkretnych badań formalnej składni jeszcze nie było (zamiast niej posługiwano się zwyczajną składnią języka rosyjskiego), w wielu pracach, zwłaszcza „algorytmicznych”, próbowano zarysować jej zasadnicze kontury. Szczególnie w swojej pracy Żolkovskij (1964a) zaproponował nowy sposób zapisu znaczenia wyrazu, jawnie odzwierciedlający jego hierarchiczną strukturę składniową. Oto przykład (z małymi modyfikacjami, będącymi w całkowitej zgodzie z duchem całego zbioru):

$$A \text{ przekonuje } B \text{ o } C =$$

	1	2	3
przekonuje	A	B	C

$$=$$

	1	2					
kauzuje	A	sądzi	<table border="1" style="display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>B</td> <td>C</td> </tr> </table>	1	2	B	C
1	2						
B	C						

Zapis ten w pełni odpowiada nawiasowemu przedstawieniu wypowiedzi złożonej za pomocą wypowiedzi prostszych, przyjętemu w języku rachunku zdań

lub usłyszanej części tekstu, czytelnik (słuchacz itp.) buduje prawdopodobne hipotezy o tym, jaka może być treść poprzedzającej i następującej części tekstu. Stopień sprawdzania się takich hipotez powstających przy percepcji tekstu jest właśnie miarą jego rozumienia.

Podstawę budowy hipotez stanowią: 1) znajomość cech uczestników „bieżącej” sytuacji, 2) znajomość praw implikacyjnych wiążących dane cechy z innymi cechami. Jeśli np. w danym miejscu tekstu mówi się: *Na polanie płonęło ognisko*, możemy wnioskować, że: 1) jakaś osoba rozpałała to ognisko w określonym celu, np. żeby przygotować jedzenie, 2) na polanie, bezpośrednio przy ognisku, jest stosunkowo jasno i można widzieć przedmioty znajdujące się wokół; jest stosunkowo ciepło i można się ogrzać itp. Dlatego zobaczywszy poprzedzający i następujący fragment tekstu nie będziemy zdziwieni, jeśli znajdzie się w nich wzmianka o osobie rozpalającej ognisko lub wzmianka o przygotowywaniu jedzenia albo o garmących się do ognia zziębniętych ludziach itp. (por. s. 32). Rozwinięcie i formalizację tych koncepcji można znaleźć w pracach: Dorofeev i Martemjanov 1969a, 1969b, 1969c.

język semantyczny, i odwrotnie, drugim koniecznym składnikiem modelu są specjalne słowniki dwujęzyczne: naturalno-semantyczny (do analizy) i semantyczno-naturalny (do syntezy). W omawianych pracach kładziono nacisk na słownik pierwszego typu.

Nowe koncepcje tego słownika można podsumować następująco:

1. Przekształcenia, których dokonują użytkownicy języka i które pozwalają ustalać tożsamość zewnętrznie różnych wypowiedzi, opierają się na wzajemnych przekształceniach wyrazów abstrakcyjnych; wyrazy konkretne często nie mają nawet synonimów i przy przekształceniach pozostają nie zmienione. Z tego powodu analiza głębinowa, zapewniająca możliwość takich przekształceń, jest dopuszczalna tylko dla słów pierwszej grupy²⁶.

2. Obiektem definiowania jest, ogólnie rzecz biorąc, nie wyraz brany oddzielnie, lecz cała forma sytuacyjna lub sentencjonalna zawierająca oprócz objaśnianego predykatu zmienne oznaczające uczestników sytuacji opisywanej przez dany predykat (por. wyżej czasownik *przekonywać*). Objasnia się to tym, że znaczenia wielu wyrazów nie można definiować inaczej niż w obrębie takiej formy (szczegółowo o tym na s. 101–102).

3. Z drugiej strony definiuje się nie jedną formę sentencjonalną (zdaniową), lecz zbiór form synonimicznych, np. *A poprzedza X = A jest wcześniej niż X = X jest później niż A* lub *X zużywa B na P = X traci B na P = X wydaje B na P = P kosztuje X-a B*. Predykaty pokrewne tematycznie umieszcza się w słowniku blisko siebie (*zżyć – wyczerpać – wyschnąć; skąpić – żałować – oszczędzać; wydarzyć się – udać się – osiągnąć – podolać – powieść się*). W rezultacie słownik naturalno-semantyczny nabiera cech słowników dwu typów: jednojęzycznych i tematycznych. W słownikach jednojęzycznych wyrazy są nie uporządkowane semantycznie, ale każdy ma definicję. W słownikach tematycznych wyrazy nie mają definicji w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale są semantycznie uporządkowane. W słowniku rosyjsko-se-

²⁶ Trzeba by tu się powołać na L. V. Ščerbę, który nie uważał za konieczne dawanie wyczerpującej analizy semantycznej wszystkich wyrazów języka literackiego. Wiele terminów specjalnych należy, według niego, definiować w sposób zaledwie przybliżony, żeby nie przypisywać świadomości mówiących tego, czego w niej nie ma, por.: „[...] w słowniku ogólnym termin *суwak розрządowy* trzeba definiować tak: ‘jedna z części maszyny parowej’” (Ščerba 1940: 68).

mantycznym mamy i uporządkowanie semantyczne „na wejściu” hasła słownikowego, i definicję „na wyjściu”.

Należy do tego dodać, że już same materiały do słownika semantycznego odznaczają się rzadkim w pracach teoretycznych bogactwem treści i czysto leksyko-graficznym nowatorstwem w dziedzinie definiowania. Podamy kilka przykładów definiowania: *przestawać* $P = \text{'zaczynać nie } P\text{'}$; *wywierać nacisk na osobę* $A = \text{'działać w celu, by kazać osobie } A \text{ trudność niedokonania jakiegoś działania lub nieprzejścia w jakiś stan'}$ (Ščeglov 1964: 51, 54); *A liczy na B* = 'A uważa za prawdziwe, że B wypełni zadanie D planu X'; *A polega na B* = 'A uważa za prawdziwe, że B wypełni zadanie D; zasada celowości kazuje A, żeby nie stosował innych środków do spełnienia D' (Žolkovskij 1964: 88); *dopóki A, to B* = 'A chwilo-wo; A i B jednocześnie' (Leont'eva 1964: 45).

Następny etap w rozwoju omawianej koncepcji jest związany z ukazaniem się w roku 1965 pierwszej z serii prac I.A. Mel'čuka i A.K. Žolkovskiego dotyczących zagadnień syntezy semantycznej (Mel'čuk i Žolkovskij 1965, 1967, 1969, 1970). W przedstawionym przez nich modelu syntezy semantycznej zasadnicze koncepcje prac omówionych powyżej zostały rozwinięte w kilku kierunkach²⁷.

Przed wszystkim rozwinęli oni twórczo myśl o środkach synonimicznych języka naturalnego i o uwarunkowanych leksykalnie wariantach wyrażenia tego samego znaczenia. Myśl ta legła u podstaw pojęcia funkcji leksykalnej. Pojęcie to odgrywa zasadniczą rolę w modelu syntezy semantycznej i jest samo w sobie bardzo interesujące.

Przez funkcję leksykalną (*FL*) rozumie się funkcję przyporządkowującą dany wyraz lub połączenie wyrazowe *X* innemu wyrazowi lub połączeniu wyrazowemu *Y* w określony sposób związanemu znaczeniowo z *X*. Rozróżnia się dwa typy funkcji leksykalnych: zamiany leksykalne i parametry leksykalne.

Zamiany leksykalne to funkcje przyporządkowujące danemu wyrazowi *X* takie słowo *Y*, którego znaczenie leksykalne (w przekładzie na język semantyczny) pokrywa się całkowicie lub częściowo ze znaczeniem leksykalnym (związek semantyczny na osi paradygmatycznej języka). Cechy syntaktyczne *Y* mogą przy tym w sposób istotny różnić się od cech syntaktycznych *X*.

Jak wynika z przytoczonej powyżej definicji, zamiany leksykalne są środkami

(S_0); *budować* – *budowlany*, *republika* – *republikański*, *karty* – *karciany* (A_0); *szybki* – *szybko*, *treść* – *według treści*, *znaczenie* – *znaczeniowo*, *duży* – *bardzo* (Adv_0); *budowlany* – *budować*, *miłość* – *kochać* (V_0)²⁸.

Wymienione przykłady ukazują, że pochodność typu X_0 (Y) można znaleźć w dowolnej parze wyrazów należących do różnych części mowy i jednakowo przekładalnych na język semantyczny. Jest przy tym zupełnie nieważne, czy wyrazy mają ten sam rdzeń, czy nie (por. pary supletywne typu *wydawać się* – *wrażenie*, *duży* – *bardzo*, *miłość* – *kochać*), i który z wyrazów jest formalnie bardziej złożony (A_0 (*budować*) = *budowlany*, a V_0 (*budowlany*) = *budować*).

Pokrewne zamianom są funkcje leksykalne *Anti* (antonim) i *Gener* (wyraz rodzajowy, por.: *republika* – *państwo*, *szachy* – *gra*, *kochać* – *odnosić się*, *czerwony* – *kolor*); znaczenie leksykalne antonimów i wyrazów rodzajowych ma wiele wspólnego ze znaczeniem leksykalnym wyrazu wyjściowego, choć nie w pełni się z nim pokrywa.

Przejdźmy do parametrów leksykalnych. Jeżeli zamiany leksykalne ustosunkowują wyraz X względem wyrazu Y związanego semantycznie z X na osi paradygmatycznej języka, to parametry leksykalne ustosunkowują wyraz X wobec takiego wyrazu Y , który jest z nim związany semantycznie na osi syntagmatycznej.

Już W. Porzig zwrócił uwagę na pary wyrazów typu *pies* – *szczekać*, *nożyczki* – *strzyc*, *ręka* – *chwycić*, *potrawa* – *jeść*, *odzież* – *wkładać* itp., tzn. na syntagmatyczne stosunki znaczeniowe między wyrazami, które przeciwstawił paradygmatycznym połom semantycznym J. Triera (Porzig 1934). Później J. Firth oddzielił badanie łączliwości syntagmatycznej wyrazu (meaning by collocation, Firth 1951: 196) od badania właściwego znaczenia. Łączliwość nie zawsze ma według niego podstawę logiczną i dlatego może być idiomatyczna. Tak np. angielski wyraz *ass* 'osioł' w znaczeniu przenośnym łączy się z przymiotnikami *silly* 'głupi', *obstinate* 'uparty', *awful* 'straszny' i raczej z *young* 'młody' niż z *old* 'stary'. Ciekawe, że w języku rosyjskim *osel* w znaczeniu przenośnym nie łączy się raczej z przymiotnikami *glupyj* i *molodoj**. *Time* 'czas' może być po angielsku *saved* (dosłownie – 'uratowany', por. pol. *zaoszczędzony* i ros. *sekonomleno*) lub *spent* 'stracony'; on *presses* (dosłownie – 'naciska', por. pol. *czas ucieka*, ros. *ne żdet*), *flies* – 'leci' itd.

Następnie typy stosunków semantycznych między takimi wyrazami zaczęto badać systematycznie. Wprowadzono między innymi takie stosunki semantyczne

nie kilkudziesięciu stosunków semantycznych tego rodzaju (parametrów leksykalnych) i opisali w postaci reguł formalnych najistotniejsze związki między nimi.

Parametr leksykalny to abstrakcyjne, typowe znaczenie, które, podobnie jak znaczenie gramatyczne, jest wyrażane przy dostatecznie dużej liczbie wyrazów. Jednakże, w odróżnieniu od znaczenia gramatycznego, jest ono wyrażane różnymi środkami przy różnych wyrazach, przy czym sposób jego wyrażenia zależy właśnie od tego, przy jakim wyrazie ono wystąpi. W ten sposób pojęcie parametru leksykalnego rozwija wspomnianą już wyżej (zob. s. 49) koncepcję idiomatycznych, uwarunkowanych leksykalnie (czasem w dystrybucji komplementarnej) wariantów wyrażenia tego samego znaczenia przy różnych wyrazach i rozszerza tradycyjne wyobrażenie dotyczące synonimów leksykalnych: okazuje się, że synonimami leksykalnymi mogą być wyrazy mające zupełnie takie samo lub zbliżone znaczenie, które nigdy nie występują w tym samym kontekście (które absolutnie nie mogą być wzajemnie zamieniaalne).

Jako przykład parametru leksykalnego może posłużyć *Magn* ('bardzo', 'wysoki stopień'). *Magn* łączy się pod względem syntagmatycznym z różnymi częściami mowy, por.: *Magn (brunet) = ciemny*, *Magn (dureń) = kompletny*, *Magn (błąd) = poważny*, *Magn (cisza) = grobowa*, *Magn (mgła) = gęsta*, *Magn (dyscyplina) = żelazna*, *Magn (umieć) = doskonale*, *Magn (spać) = twardo*, *Magn (ranić) = ciężko*, *Magn (biały) = oślepiająco*, *Magn (okrągły) = idealnie*, *Magn (zdrowy) = zupełnie*²⁹.

Dla wygody opisu w dalszym ciągu podzielimy umownie główne parametry leksykalne na analogony czasowników, rzeczowników i adiunktów (przymiotników i przysłówków). Podstawowymi czasownikowymi parametrami leksykalnymi są: *Oper_i*, *Func_o*, *Func_i* i *Labor_{ij}*. Aby wyjaśnić istotę tych parametrów, przyjrzyjmy się sytuacji oznaczonej przez wyraz *wpływ*. W sytuacji tej uczestniczą dwie osoby: *A* – pierwszy uczestnik, ten, kto wpływa, i *B* – drugi uczestnik, ten, na kogo się wpływa.

Oper_i to czasownik niepełnoznacznym łączący nazwę *i*-kowego uczestnika sytuacji jako podmiotu z nazwą samej sytuacji (w tym wypadku – z wyrazem *wpływ*)

²⁹ W pracy: Apresjan, Mel'čuk, Žol'kovskij 1968 omawia się dwa stopnie wyższe parametru *Magn*: *Plus* (więcej) i *Minus* (mniej), które zazwyczaj są wyrażane wspólnie z jakimś parametrem czasownikowym, por. *Ceny rosną (InceptPredPlus)*, *Zarobki się zmniejszają (InceptPredMinus)*. W tym samym artykule wprowadzono nowe parametry: *Perm*, *Perf*, *Cont*, *Result*, *Able*, *Figur*, *Caus_i*, *Liqu_i*, *Perm_i* (por. dalej) i wiele innych.

*labor*₁₂ (wpływ) = poddawać (A poddaje B swemu wpływowi).

Jak z tego wynika, *Oper*-y, *Func*-i i *Labor*-y pozostają w stosunku konwersji względem siebie. Nie mają dokładnie określonej treści semantycznej (z wyjątkiem tego, że biorą na siebie wyrażanie kategorii czasownikowych) i pełnią w istocie funkcję czysto syntaktyczną – „czasownikowienia” rzeczowników, por.: *Oper*₁ (pomoc) – udzielać, *Oper*₁ (przeszkoda) – czynić, *Oper*₂ (pomoc) = spotkać się z, *Oper*₂ (przeszkoda) = natknąć się na; *Func*₁ (władza) = należeć (do kogoś), *Func*₁ (propozycja) – wyjść (od kogoś), *Func*₂ (propozycja) = dotyczyć (czegoś), *Func*₂ (cios) = walić się (na kogoś); *Labor*₁₂ (pochwala) – obsypać (kogoś pochwałami), *Labor*₁₂ (egzekucja) = poddawać (kogoś), *Labor*₂₁ (gość) = mieć (kogoś jako gościa). Funkcję uczasownikowania rzeczowników ma też parametr *Copul* (łącznik), wyrażany w języku rosyjskim takimi słowami, jak *byt'*, *słužit'*, *javljat'sja*, *dovodit'sja* (*rodstvennikom*) i wieloma innymi. Wspólne wyrażenie parametru *Copul* i następującego po nim rzeczownika nosi nazwę *Pred*; tak więc *Pred* (*profesor*) = *Copul* (*profesor*) + *profesor* = być profesorem = profesorować.

Wszystkie pozostałe czasownikowe parametry leksykalne mają samodzielne znaczenie leksykalne i przyłączają się przede wszystkim do czasowników, w tym także do czasowników posiłkowych.

Wśród parametrów o znaczeniu samodzielnym można wyróżnić parametry nie-uczestników sytuacji i parametry uczestników sytuacji.

Do parametrów nie-uczestników sytuacji należą: *Caus* (causativum – czasownik o znaczeniu 'robić tak, że jakaś sytuacja zaczyna mieć miejsce lub ma miejsce'³⁰), *Liqu* (liquidativum – czasownik o znaczeniu 'robić tak, że jakaś sytu-

³⁰ Literatura dotycząca czasowników kauzatywnych: Wierzbicka 1967a, Halliday 1968, Gołąb 1968, Lyons 1968: 352–369, Johnson 1968, Mel'čuk 1972, Kauzatyw 1969. Z prac dawniejszych zob.: Bally 1955: 125 i nast., Tesnière 1959: 259–272. Na ogół podaje się następujące informacje o kauzatywach: 1) ich klasyfikację morfologiczną na: a) kauzatywy morfologiczne (*schnąć* – *suszyć*, *moknąć* – *moczyć*), b) kauzatywy leksykalne lub supletywne (*wiedzieć* – *informować*, *umierać* – *zabijać*), c) kauzatywy analityczne, czasem dopuszczające sięgnięcie (*wiedzieć* – *podawać do wiadomości* – *komunikować*, *uciekać* – *zmuszać do ucieczki* – *uprowadzać*); 2) ich klasyfikację syntaktyczną i właściwości składniowe: a) kauzatywy od czasowników nieprzechodnich (*schnąć* – *suszyć*), b) kauzatywy od czasowników przechodnich (*poznać* – *informować*). Z reguły czasownik kauzatywny ma w porównaniu z cza-

acja przestaje mieć miejsce lub nie ma miejsca'; *Liqu* = *CausFin* lub *Caus-nie*) i *Perm* (*permissivum* – czasownik o znaczeniu 'nie robić tak, że sytuacja nie może mieć miejsca'; *Perm* ≡ *nieCaus-nie*). Przykłady: *Caus* (*stać*) = *//stawiac*³¹, *Caus Oper₁* (*kompleksy*) = *wpedzac* (*kogoś w kompleksy*), *Caus Oper₂* (*przeгляд*) – *przedstawić* (*coś do przeglądu*), *Caus Func₀* (*panika*) = *siać* (*panikę*), *Liqu* (*spać*) = *//budzić*, *Liqu Oper₁* (*stanowisko*) = *zwalniać* (*kogoś ze stanowiska*), *Liqu Oper₂* (*władza*) = *wyzwalać* (*kogoś spod czyjejs władzy*), *Perm* (*wchodzić*) – *//wpuszczac*, *Perm* (*przechodzić*) = *//przepuszczac* (*kogoś*), *niePerm Oper₁* (*wzruszenie*) – *chronić* (*kogoś przed wzruszeniami*), *Perm Oper₂* (*egzamin*) – *dopuszczac* (*kogoś do egzaminu*), *niePerm Func₁* (*nieszczęście*) – *odwracać* (*nieszczęście od kogoś*).

Wśród czasownikowych parametrów uczestników sytuacji wyróżnia się parametry o znaczeniu fazowym (*Incep* = 'zaczynać', *Fin* = 'przestawać' – *Incep-nie*, *Cont* = 'kontynuować' = *nieFin* – *nieIncep-nie*); parametry o znaczeniu aspektowym (*Real* = 'spełniać wymaganie zawarte w znaczeniu nazwy sytuacji'³², *Perf* = 'doprowadzić do maksimum czynność oznaczaną przez nazwę sytuacji', *Result* = 'być rezultatem czynności'); parametry ze znaczeniem kauzatywnym (*Caus_i* = *autocausativum i-kowego uczestnika sytuacji*, *Liqu_i* = *autoliquidativum i-kowego uczestnika sytuacji*, *Perm_i* = *autopermisivum i-kowego uczestnika sytuacji*), wreszcie parametr *Manif* o znaczeniu 'stawać się jawnym' (o tym, co jest oznaczane przez nazwę sytuacji). Przykłady: *Incep* (*spać*) = *//zasypiac*, *Incep Oper₁* (*władza*) = *dochodzić* (*do władzy*), *Incep Oper₁* (*sen*) = *zapadać* (*w sen*), *Incep Oper₂* (*władza*) = *dostać się pod* (*władzę*), *Fin* (*spać*) = *//budzić się*, *Fin Oper₁* (*władza*) = *tracić* (*władzę*), *Fin Oper₂* (*okrażenie*) = *wyjsć* (*z okrażenia*), *Fin Oper₂* (*zaufanie*) = *tracić* (*zaufanie*); *Cont Oper₁* (*spokój*) = *zachowywac* (*spokój*), *Cont Oper₁* (*stanowisko*) = *pozostawac* (*na stanowisku*), *Cont Func₀* (*wojna*) = *trwac*, *Cont Func₀* (*zapach*) =

sownikiem podstawowym o jedno miejsce (walencję) więcej. Niemal wszystkie czasowniki trójmiejskowe (trójwalencyjne) są kauzatywne. W większości wypadków czasowniki kauzatywne są tranzytywne, ale różnią się od czasowników tranzytywnych niekauzatywnych tym, że na głębszym poziomie reprezentacji semantycznej ich aktantami okazują się nie subiekt i obiekt, lecz subiekt kauzacji i subiekt kauzowanego stanu lub czynności; 3) ich klasyfikację semantyczną (*facitivum*, *permissivum* itp.; szczegóły zob. w: *Kauzatyw* 1969: 36 i nast.). Wymieńmy regularne morfologiczne sposoby wyrażania *Caus* w języku rosyjskim: przyrostki czasownikowe *-izirova-*, *-ifcirova-*, tematy: *-nosnyj* (*wredonosnyj*, *pobedono-*

utrzymywać się; $Real_1$ (łowić) = złapać, $Real_1$ (strzelać) = trafić, $Real_1$ (próbować) = osiągać, $Real_2$ (pytać) = odpowiadać, $Real_2$ (zagadka) = odgadywać (zagadkę); $Perf$ (strzelać) = wystrzelić, $Perf$ (próbować) = spróbować, $Perf$ (pytać) = spytać, $Perf$ (brać) = wziąć; $ResultPerf$ (kłaść) = leżeć = $ResultPerf$ (kłaść się), $ResultReal_1$ (uczyć się) = umieć, $ResultReal_1$ (dowiadzać się) = wiedzieć; $Caus_1Func_1$ (władza) = ustanawiać (władzę nad czymś), $Caus_1Func_1$ (nieszczęście) = ściągać (na siebie nieszczęście), $Caus_2Func_2$ (komplement) = dopraszać się (komplementu), $Caus_3Oper_1$ (obietnica) = związać (kogoś obietnicą), $Caus_3Func_1$ (gwarancja) = brać (od kogoś gwarancję); $Liqu_1Func_1$ (wątpliwość) = odrzucić (wątpliwość), $Liqu_1Func_1$ (urząd) = złożyć (swoją urzęd), $Liqu_1Real_2$ (pamięć) = wykreślić (coś z pamięci); $Perm_2Func_2$ (obelgi, zniewagi, drwiny) = znosić (obelgi, zniewagi, drwiny); $Caus_1Manif$ (męstwo) = przejawiać (męstwo), $Caus_1Manif$ (wdzięczność) = wyrażać (wdzięczność).

Podstawowymi rzeczownikowymi parametrami leksykalnymi są parametry: S_i (typowa nazwa i -kowego uczestnika sytuacji), S_{instr} (typowa nazwa narzędzia sytuacji), S_{loc} (typowa nazwa miejsca sytuacji), S_{mod} (typowa nazwa sposobu czynności) i wprowadzone później parametry S_{res} (typowa nazwa rezultatu sytuacji) i $Figur$ (obrazowe oznaczenie sytuacji). Łączą się one tylko z czasownikami, por.: S_1 (uczyć) = nauczyciel, S_2 (uczyć) = uczeń; S_1 (leczyć) = lekarz, S_2 (leczyć) = pacjent; S_1Oper_1 (agresja) = agresor, S_1Oper_1 (rozmowa) = rozmówca; S_{loc} (grzebać) = mogiła, S_{loc} (walczyć) = pole walki; S_{instr} (ogrzewać) = system ogrzewczy, S_{instr} (myśleć) = umysł; S_{mod} (chodzić) = spacer, S_{mod} (pisać) = styl, S_{mod} (mówić) = wymowa, dykcja; S_{res} (zwycięstwo) = owoce (zwycięstwa), S_{res} (narada) = wyniki (narady), S_{res} (choroba) = następstwa (choroby), S_{res} (przemieszczenie) = miejsce znajdowania się; $Figur$ (braterstwo) = więzy (braterstwa), $Figur$ (satyra) = źródło (satyry), $Figur$ (małżeństwo) = węzeł (małżeński), $Figur$ (mgła) = całun (mgły), $Figur$ (niewola) = jarzmo (niewoli). Oprócz czystych S_i ostatnio zaczęto rozpatrywać S_i^{usual} – w większości wypadków nazwy przedmiotów fizycznych, które zazwyczaj (por. *usual*) biorą udział w danej sytuacji na prawach jej i -kowego aktantu. S_i to pojęcie abstrakcyjne, którego eksplikacją jest fraza typu 'ten, kto X -uje', 'ten, kogo X -ują' lub 'to, czym się X -uje' itd.; S_i^{usual} to nazwa konkretnej rzeczy, którą powinno się definiować poprzez wyliczenie jej właściwości fizycznych; S_{instr} (myśleć) = umysł ('to, czym się myśli') i S_{instr}^{usual} (myśleć) = mózg (mózg mają także istoty niezdolne do my-

Adv₂ (przetłumaczyć) = w tłumaczeniu, Adv₂ (przełożyć) = w przekładzie (por. tekst w tłumaczeniu (w przekładzie) Mickiewicza).

Wspomnieliśmy wyżej o zbieżności parametrów leksykalnych i znaczeń gramatycznych (por. s. 56). Można do tego dodać, że – jak widać z przytoczonego wyżej materiału – znaczenia „parametryczne” wyrażane w jednym języku środkami leksykalnymi mogą być w innym języku wyrażane środkami gramatycznymi. Co więcej, nawet w tym samym języku znaczenie „parametryczne” może być przy jednym wyrazie wyrażone w sposób leksykalny, a przy drugim – w sposób gramatyczny. W związku z tym właściwe wyobrażenie o typowych znaczeniach „parametrycznych” można uzyskać badając klasy znaczeń wyrażonych w różnych językach w sposób gramatyczny: środkami słowotwórczymi i przez odmianę wyrazów.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu parametrów trzeba zwrócić uwagę na to, że mogą się one odnosić do wyrazu i do połączenia wyrazowego (por. *Oper₁(służba wojskowa) = odbywać*), że znaczeniem parametru leksykalnego może być zarówno wyraz, jak i połączenie wyrazów (por. *Magn (znać) = jak swoją własną kieszeń*), że dany parametr może mieć przy danym argumencie więcej niż jedno znaczenie (por. *Magn (spać) = mocno, kamiennym snem, jak susel, snem sprawiedliwego, jak zabity*), że wreszcie jest możliwa superpozycja parametrów, por. *Oper₁(goście) = być (w gościach), IncepOper₁(goście) = przychodzić (w gości)*.

Jeśli uwzględnić, że pojęcie parametru leksykalnego pozwala nie tylko konsekwentnie opisywać tzw. nieswobodną łączliwość leksykalną wyrazu, lecz i zapisywać w postaci ściślejszych reguł stosunki parafrazowania (synonimii) między wypowiedzeniami (por. rozdz. VII), to stanie się jasne, jak bardzo ważne i cenne jest ono dla lingwistyki.

Zapoznawszy się z aparatem funkcji leksykalnych, możemy przejść do omówienia modelu syntezy semantycznej I.A. Mel'čuka i A.K. Žolkovskiego z końca lat sześćdziesiątych.

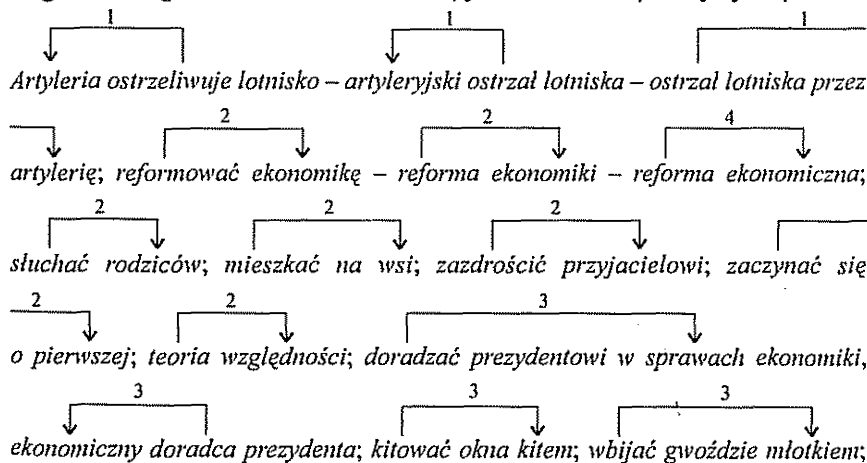
Istotnymi składnikami modelu syntezy semantycznej są: 1) sztuczny język *Ba-*

cija, dobropravnoe (povedenie), zlopolučnyj (zlosčastnyj) (den'), pervostatejnyj (tovar), pervoklassnyj (pisatel').

³⁴ Regularnymi środkami morfologicznymi wyrażającymi parametr *Able* są w języku rosyjskim przyrostki: *-k-ij, -ljav-yj, iv-yj, liv-yj, -čiv-yj, -čat-yj, -ist-yj, -m-yj, -em-yj* i wiele innych, por.: *kolki, chrupki, verl'javij, piskl'javij, igrivij, l'stivyj, bodl'ivyj, terpel'ivyj, prižimistyj, ispolnimyj, perevodimyj, osjažemyj, nepodražemyj*.

w opozycji do „leksyki powierzchniowej” – korelatów *FL* w języku naturalnym), której drugą częścią są samodzielne semantycznie wyrazy danego języka naturalnego. Leksyka głębinowa jest słownikiem *Basic-u*.

Składnia *Basic-u* to składnia zależności głębinowych, znajdujących się w stosunkach wielo-wieloznacznych odpowiedności względem kategorii składni powierzchniowej. Jednej zależności głębinowej mogą odpowiadać różne kategorie syntaktyczne składni powierzchniowej (przydawka w związku zgody lub w związku rządu, podmiot, dopełnienie itp.), a jednej kategorii składni powierzchniowej (np. przydawce w związku zgody) mogą odpowiadać różne zależności głębinowe (zob. przykłady niżej). Rozróżniano sześć typów głębinowych zależności syntaktycznych, przedstawionych za pomocą numerowanych strzałek³⁵. Strzałki 1–4 łączą nazwy sytuacji jako elementu nadrzędnego z nazwami uczestników sytuacji (według terminologii L. Tesnière’a – aktantów) jako elementów podrzędnych, por:

³⁵ Chodzi o tę postać *Basic-u*, która jest przedstawiona w omawianych tu pracach, por. jednak s. 176–177.

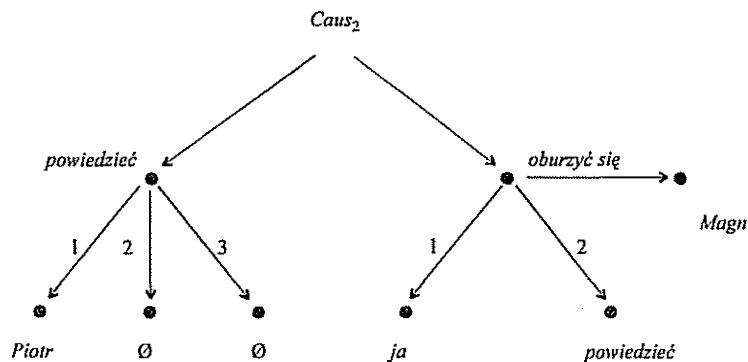
opowiadać dziecku coś niezrozumiałego; kłaść książki do szuflady itd. Oprócz zależności aktantowych w składni *Basic*-u jest jeszcze wykorzystana zależność określająca

(czerwony balon, biec szybko) i „zależność” współrzędna (piłki i balony).

W ten sposób okazuje się, że środki *Basic*-u są dostatecznie różnorodne i giętkie, aby można było za ich pomocą stosunkowo szczegółowo zapisywać znaczenie zdań języka naturalnego, i jednocześnie dość ekonomiczne, żeby wyeliminować jego różnorodność leksykalną, nieistotną semantycznie.

Znaczenie wyrażane w języku naturalnym jest zapisywane w postaci tak zwanej bazowej struktury głębinowosyntaktycznej (BSGS, w poprzedniej terminologii – wyjściowa SGS), która jest zdaniem *Basic*-u: BSGS to drzewo, w którego węzłach są umieszczone wyrazy *Basic*-u (elementy leksyki głębinowej), połączone zależnościami głębinowymi, np.:

Zadanie syntezy zdań języka naturalnego, synonimicznych względem siebie i względem zdania wyjściowego *Basic*-u, to zadanie syntezy zbiorów: trzeba otrzymać

Każdemu z tych zdań odpowiada własna SGS. W drugim etapie BSGS i każda otrzymana z niej SGS jest przekształcana na wszystkie możliwe powierzchniowe struktury syntaktyczne – drzewa syntaktyczne, w których każda *FL* jest zamieniona na swój korelat leksykalny, a stosunki głębinowosyntaktyczne są zamienione na stosunki powierzchniowosyntaktyczne. Różnorodność sposobów wyrażania pierwotnie zadanego sensu w tym etapie zwiększa się jeszcze bardziej. Następnie struktury powierzchniowosyntaktyczne nabierają cech morfologicznych i linearnych, czego dokonuje się wszystkimi możliwymi sposobami, przy których sens pozostawałby ten sam, i co powoduje nowy przyrost liczby jego możliwych wyrażań. Stopniowo struktury powierzchniowosyntaktyczne zostają zamienione na głębinowosyntaktyczne, powierzchniowomorfologiczne i ortograficzne, aż do słowoform.

Reguły przekształcania jednych SGS w inne, odgrywające zasadniczą rolę w omawianym modelu syntezy semantycznej, są szczegółowo omówione w rozdz. VII. Tam też jest opisany system filtrów uniemożliwiających syntezę zdań niepoprawnych z tego czy innego względu. Dlatego w tym miejscu ograniczymy się do ilustracji, bez których nie byłoby możliwe zrozumienie istoty zjawiska.

Reguły leksykalne parafrazowania rejestrują czysto semantyczną ekwiwalencję (odpowiedniość) między sformułowaniami sensu w terminach różnych *FL*; z przykładu ze s. 57 wynika między innymi, że pewien $X = Oper_1 + S_0(X) = Oper_2 + S_0(X) = Func_1 + S_0(X)$ itd., por.: *A wpływa na B = A wywiera wpływ na B = B znajduje się pod wpływem A*. Oczywiście, jeśli do lewej i prawej strony równości dodać to samo znaczenie (*Incep, Fin, Caus* itd.), nie przestaje ona być prawdziwa, por.: *Jan wywiera wpływ na Piotra = Piotr znajduje się pod wpływem Jana (Oper₁ + S₀(X) = Oper₂ + S₀(X)); Jan stracił wpływ na Piotra = Piotr wyzwolił się spod wpływu Jana*. Do obu stron równości dodano *Fin*. Syntaktyczne reguły parafrazowania są to reguły przekształcania jednej SGS w inną SGS. Ukazują one, jakich zmian syntaktycznych trzeba dokonać w wyjściowej SGS, jeśli jej leksyka zostaje zamieniona w taki sposób, jak pokazuje zastosowana do niej reguła leksykalna (szczegółowiej – patrz rozdz. VII).

Ostatni komponent modelu – słownik objaśniająco-kombinatoryczny (lub syntezujący) – zapewnia wyrażenie znaczenia BSGS lub SGS otrzymanej w wyniku zastosowania reguł parafrazowania w poprawnych i zbudowanych w sposób idiomatyczny zdaniach języka naturalnego. Zobaczmy, jaka informacja powinna być wta-

czą postaci: Syn_{\neg} : niezadowolone; $Gener$: generowanie (oburzenia); $Anti_{\neg}$: zachwyty; V_0 : oburzyć się; S_2 : przyczyna, przedmiot (oburzenia); $Magn$: głębokie, straszne, nie do opisanie; $Oper_1$: być w stanie (zwykle z $Magn$), odczuwać; $FinOper_1$: ochłonąć (zwykle z $Magn$); $IncepFunc_1$: ogarniać (kogoś); $FinFunc_1$: przejść (oburzenie kogoś przeszło); $Caus_2Func_1$: wywołać (czyjeś oburzenie); $Able_1Caus_2Func_0$: oburzający; $IncepPredPlus$: rosnąć. Istotne jest to, że wszystkie wyrazy mają opisaną łączliwość leksykalną w sposób jednorodny – w swego rodzaju ankiecie łączliwościowej. Odpowiednie części haseł słownikowych różnią się od siebie nie formą ankiety, lecz jej zawartością (o zaletach leksykograficznych takiego ujęcia w porównaniu z normalną praktyką leksykograficzną zob. Josselson 1968: 5 i nast.).

To, co zostało powiedziane wyżej, nie wystarczy jednak, żeby zbudować poprawne zdanie języka naturalnego (np. rosyjskiego, polskiego) o żądanym znaczeniu. Rzeczywiście, zgodnie z określonymi regułami przekształcania struktur głębinowosyntaktycznych w powierzchniowosyntaktyczne, struktur powierzchniowosyntaktycznych w reprezentacje głębinowosyntaktyczne itd. (por. Mel'čuk 1974a), omawiana przez nas BSGS (por. schemat ze s. 62) stopniowo przekształca się w następujące zdanie: *Słowa Piotra wywołały moje głębokie oburzenie*. Jednakże ze schematu BSGS wcale nie wynika, że wyraz *Piotr* powinien stać w drugim przypadku, że pierwsze, drugie i trzecie miejsce czasownika *spowodować* są wyrażane odpowiednio formami S_{Mian} , S_{Blern} i S_{Dop} . Informacja ta jest umieszczona w specjalnej części hasła słownika objaśniająco-kombinatorycznego, nazywanej modelem rekacji. W modelu rekacji należy pokazać, jakie są aktantowe, syntaktyczne walencje wyrazu (według numerów) i jak są one wyrażone morfologicznie przy danym wyrazie („rzeczownik w mianowniku”, „rzeczownik w bierniku”, „zaimek dzierżawczy” itd.). Dla wyrazu *oburzenie* model rekacji przyjmie następującą postać:

1	2
kto odczuwa	co wywołuje
1. S_{Dop} 2. A_{dzierz}	S_{Norz}

Pokazując wszystkie morfologiczne środki wyrażania określonej walencji, model rekacji rejestruje w ten sposób wiele możliwych w danym języku przekształceń powierzchniowosyntaktycznych, por. *oburzenie Zosi = Zosine oburzenie, podanie o coś = podanie w sprawie czegoś*. Tak uzyskujemy całościową charakterystykę

³⁶ Szczegółowiej o strukturze, wypełnieniu i wzorcach haseł słownika objaśniająco-kombinatorycznego zob. Apresjan, Mel'čuk, Žolkovskij 1968, 1969, 1970a, 1970b i inne prace z tej serii. Słownik ten łączy właściwości słowników następujących typów: jednojęzycznego, słownika rekcji (por. model rekcji), synonimicznego, antonimicznego, tematycznego, czyli „ideologicznego” (por. funkcja *Gener* i kilka podobnych), słowotwórczego (por. funkcje S_0 , A_0 , S_i , A_i itp.) i słownika łączliwości. Pewnym jego prototypem są słowniki: Reum 1953 i Reum 1955.

II. JEZYK SEMANTYCZNY JAKO ŚRODEK DEFINIOWANIA ZNACZEŃ LEKSYKALNYCH

ZNAK JEZYKOWY I POJĘCIE ZNACZENIA LEKSYKALNEGO

Saussure'owskiej koncepcji znaku – jako jednostki dwustronnej, składającej się ze strony oznaczanej i oznaczającej (Saussure 1916) – przeciwstawia się teoria znaku Ch. Morrisa (Morris 1947), która powstała najpierw w semiotyce, a później, w postaci przekształconej i uzupełnionej, została wprowadzona do lingwistyki (Mel'čuk 1968). Według tej teorii znak językowy charakteryzuje się nie tylko nazwą (stroną oznaczającą) i semantyką (stroną oznaczaną), lecz jeszcze dwoma parametrami – syntaktyką i pragmatyką (por. Weinreich 1966a: 417).

Pojęcie nazwy uważamy za stosunkowo jasne i nie będziemy się nim zajmować. Przez semantykę rozumie się w większości wypadków informację o klasie rzeczy nazywanych przez znak, mających wspólne cechy, lub o klasie sytuacji pozajęzykowych, inwariantnych w stosunku do pewnych cech uczestników i łączących relacji. Przez syntaktykę znaku rozumie się informację o regulach łączenia danego znaku z innymi znakami w tekście. Przez pragmatykę znaku rozumie się informację o stosunku nadawcy lub odbiorcy komunikatu do sytuacji, o której mowa. Semantykę, syntaktykę i pragmatykę znaku omówimy szerzej, lecz tylko w tym zakresie, który jest konieczny do definiowania pojęcia znaczenia leksykalnego.

Semantyka znaku językowego odzwierciedla naiwne pojmowanie rzeczy, właściwości, czynności, procesu, wydarzenia itp. Prosty przykład różnic między wyobrażeniami naiwnymi a naukowymi przytoczył już L. V. Ščerba, który pisał, że terminy specjalne mają inne znaczenia w języku ogólnym (literackim) i w języku specjalnym. Prosta (linia) jest definiowana w geometrii jako „cecha krótsza odległości

cepcje legły u podstaw, omówionych przez nas w pierwszej części, prób leksykograficznych wielu językoznawców moskiewskich (Mašinnyj perevod 1964, szczególnie Ščeglov 1964; por. też: Bierwisch 1967, Bogusławski 1970, Wierzbicka 1969, Fillmore 1969 i wiele innych prac współczesnych).

Tworzony przez wieki naiwny obraz świata, w którego skład wchodzi naiwna geometria, naiwna fizyka, naiwna psychologia itd., odzwierciedla materialne i duchowe doświadczenie narodu posługującego się danym językiem i dlatego z dwóch względów może być dla tego narodu swoisty.

Po pierwsze, naiwny obraz jakiegoś fragmentu świata może się w sposób jaskrawy różnić od czysto logicznego, naukowego obrazu tegoż fragmentu świata, który to obraz jest wspólny dla ludzi mówiących najróżniejszymi językami. Naiwna psychologia na przykład, jak o tym świadczą znaczenia setek wyrazów i zwrotów języka rosyjskiego i polskiego, wydziela serce czy duszę jako organ, w którym umieszcza się różne emocje. Można wątpić, czy zgadza się z naukową psychologią.

Żeby poprawnie wyeksplikować znaczenie rosyjskiego wyrazu *cepeneť* [zesztywnieć], będącego mniej więcej w takim stosunku do *zamirat'* [zamierać], jak *isstuplenie* [szał] do *vozbuzhdenie* [podniecenie], *ekstaz* [ekstaza] do *vostorg* [zachwyt], *panika* [panika] do *strach* [strach], musimy w myśli naszkicować bardziej złożony obraz psychiki człowieka, włączający wyobrażenie o dwóch typach zasadniczo różnych układów: a) układów, za których pomocą czujemy (dusza lub serce), logicznie porządkujemy świat (umysł) i zachowujemy się jakoś fizycznie (ciało), b) układów pilnujących naszego zachowania i kontrolujących je (wola). Czasownik *zamirat'* [zamierać] znaczy według MAS 'stawać się zupełnie nieruchomym', czasownik *cepeneť* [zesztywnieć] oznacza proces pokrewny zamieraniu, jednakże z tym uściśleniem, że zachowanie fizyczne przy *cepeneť* wymyka się spod działania układu kontrolującego, por. „*Vdrug telegramma: odna bomba razvorotila ekipaž, drugaja – carja. Natural'no vse cepenejut, grobovoe molčanie*” (Ju. Dawydov: *Gluchaja pora listopada*) [Nagle telegram: jedna bomba rozerwała powóz, druga cara. Naturalnie wszyscy zesztynieli, grobowe milczenie].

A żeby opisać znaczenie jednostek leksykalnych bardziej złożonych semantycznie, oznaczających stany wewnętrzne człowieka (*Ze strachu włosy stają dęba, Z przerażenia mrówki chodzą po plecach, Ze wzruszenia serce podchodzi do gardła*), trzeba, jak pokazała L.N. Jordanskaja (1972), uzupełnić model ludzkiej psy-

z wierzchołka figury geometrycznej na podstawie lub jej przedłużeniu'. Pojęcie to różni się od naiwnego rozumienia wysokości przynajmniej następującymi cechami: 1) wysokości geometrycznych dany obiekt geometryczny ma tyle, ile ma wierzchołków; wysokość w sensie naiwnym jest dla danego przedmiotu fizycznego zawsze jedna; 2) wysokość geometryczna pozostaje wysokością nawet wówczas, jeśli jest umieszczona w płaszczyźnie poziomej; wysokość naiwna jest pionowa lub dąży do pionu (por. wysokość geometryczną i zwyczajną współczesnej budowli architektonicznej w kształcie rombu, opierającej się o ziemię jednym ze swoich wierzchołków); 3) w geometrii Euklidesowej dowolne wielokąty i wielościany mają wysokości; w geometrii naiwnej nazwanie jednego z wymiarów przedmiotu *wysokością* zależy od jego konstrukcji wewnętrznej, jego kształtu, miejsca przymocowania do innego przedmiotu, sąsiedztwa innych ciał itd. Wymiar, który dla przedmiotu pustego w środku (np. szkatuły, szufflady) będzie wysokością, dla przedmiotu o takim samym kształcie zewnętrznym, ale „wypełnionego ze swej natury” (np. książki, odlew metalowego), będzie raczej nazwany grubością. Okno określonego kształtu może być nazwane *wąskim* i *wysokim*, ale o obrazie o identycznej ramie zewnętrznej (por. tradycyjną formę malarstwa japońskiego) powie się, że jest *wąski* i *długi*. Przedmiotom o zwartej formie (skrzynkom, plecacom, stołom) przypisze się wymiar wysokości niezależnie od tego, czy opierają się swą podstawą na innym przedmiocie, czy też nie, natomiast przedmioty strzeliste (kominy, słupy, przenośne drabiny) są nazywane *wysokimi* zazwyczaj wtedy, kiedy mają w dole (u podstawy) punkt (linię lub krawędź) umocowania lub punkt oparcia: drewniana drabina może być *wysoka*, natomiast drabinka sznurowa zawsze będzie *długa*, choćby nawet dotykała ziemi. Osobno stojący komin fabryczny jest raczej *wysoki* niż *długi*, ale biegnący przy nim drut piorunochronu jest raczej *długi* niż *wysoki*, ponieważ nie stoi on samodzielnie, lecz przylega do innego, większego przedmiotu; 4) w geometrii Euklidesowej nie jest ważny stosunek wysokości do innych wymiarów ciała; nawet jeśli jest ona o wiele mniejsza niż podstawa figury, pozostaje wysokością. Wysokość naiwna, przynajmniej pewnych przedmiotów, nie może wiele ustępować innym wymiarom liniowym przedmiotu. Jeśli wymiar pionowy wypełnionego okrągłego przedmiotu jest o wiele mniejszy od jego średnicy i jeżeli sam przedmiot jest niewielki, należy mówić o jego *grubości*, a nie *wysokości* (por. np. wymiary monety).

Po drugie, naiwne obrazy świata uzyskiwane poprzez analizowanie wyrazów rozmaitych języków mogą się różnić w szczegółach, podczas gdy naukowy obraz świata nie zależy od języka, w którym jest opisywany. Z „rosyjskiego” i „polskie-

chami jasny – ciemny (biały i wszystkie barwy jasne chromatyczne – czarny, fioletowy, granatowy itp.) i ‘wilgotny’ – ‘suchy’ (jasnozielony, żółty, kawowy – kasztanowy, pomarańczowy, czerwony). W ten sposób okazuje się, że cechy: ton, natężenie i jaskrawość nie są uniwersalne: „Opozycje, za pomocą których określa się substancję barwy w różnych językach, zależą, być może, głównie od skojarzeń z ważnymi kulturowo cechami przedmiotów. W przypadku języka hanunóo jeden z wymiarów systemu wywodzi się chyba z typowego wyglądu świeżych, młodych (wilgotnych, soczystych) roślin” (Lyons 1975: 473). Fakty tego rodzaju nie tyle obalają hipotezę o uniwersalizmie znaczeń elementarnych (zob. s. 51), ile świadczą o użyteczności zasady, sformułowanej już we wspomnianym tomie (Mašinnyj peredvod 1964), według której inaczej należy opisywać słownictwo abstrakcyjne niż konkretne. Najlepszym opisem nazw barw zarówno w językach europejskich, jak i w języku hanunóo byłyby obrazki, nie zaś definiowanie za pomocą cech dyferencjalnych. Wątpliwe jest bowiem, czy mówiący po polsku wyobraża sobie kolor różowy jako barwę czerwoną ze względu na ton, o dużym stopniu jaskrawości i małym stopniu natężenia.

Teza o istnieniu naiwnego i naukowego obrazu świata (i oczywiście naiwnej i naukowej fizyki, psychologii, geometrii, astronomii) ma zasadnicze znaczenie. Chodzi o to, że program opisu znaczenia wyrazów za pomocą skończonego, niezbyt dużego zbioru najprostszych, niedefiniowalnych pojęć, sformułowany już przez Leibniza, jest ostatnio poddawany krytyce jako utopijny (por. np. Semantic problems 1962: 158–160), ponieważ jest on równoważny z opisem encyklopedycznym całej ludzkiej wiedzy. Co do Leibniza, krytyka ta jest być może słuszna, ale rozróżnienie naiwnego i naukowego obrazu świata i, co za tym idzie, opis leksykograficzny tylko tego pierwszego, czynią ją bezprzedmiotową.

Mówiąc o semantyce znaku, do tej pory zupełnie jej nie dzieliliśmy. Tymczasem w literaturze logicznej, poczynając od klasycznej pracy Fregego o znaczeniu i sensie, semantykę znaku rozpatruje się w dwóch płaszczyznach – denotacji (referencji) i sygnifikacji (por. np. Quine 1953, Church 1960). Denotatem znaku nazywa się klasę oznaczanych przezeń faktów, a sygnifikatem – wspólne cechy wszystkich elementów tej klasy. Możliwa jest więc denotacyjna tożsamość znaków przy ich różnicy sygnifikacyjnej. Klasycznym przykładem takiej rozbieżności są frazy *śro-*

dek ciężkości trójkąta i punkt przecięcia środkowych: oznaczają one realnie ten sam obiekt rzeczywistości, ale pozwalają ująć go w różny sposób.

Nie próbując wyliczyć wszystkich możliwych typów różnic sygnifikacyjnych współwystępujących z tożsamością denotacyjną, odnotujmy tylko te, z którymi będziemy mieć dalej stale do czynienia. Chodzi o różne rozłożenie akcentów logicznych, których przykładem mogą być strona czynna i bierna czasownika oraz różne typy konwersów leksykalnych.

Dalej będziemy, w zależności od potrzeb, posługiwać się albo nierozczłonkowanym pojęciem semantyki znaku lub pochodnym od niego pojęciem znaczenia leksykalnego, albo dokładniejszymi pojęciami denotatu i sygnifikatu, pamiętając o tym, że dwa znaczenia leksykalne mogą się różnić nie tylko na płaszczyźnie denotacyjnej, lecz i sygnifikacyjnej, i że ta różnica jest również różnicą semantyczną.

Zagadnienie syntaktyki wyrazu w interesującym nas aspekcie sprowadza się do jednego z centralnych zagadnień współczesnej semantyki: pytania o różnicę między znaczeniem leksykalnym wyrazu a jego łączliwością.

Nie proponując wyczerpującej logicznie klasyfikacji typów łączliwości wyrazu według całokształtu cech semantycznych, leksykalnych, składniowych, morfologicznych i innych, wyodrębnimy tylko te typy, o których będziemy dalej mówić.

Niech wyraz *A* będzie połączony składniowo w sposób bezpośredni lub pośredni z wyrazem (połączeniem wyrazowym, zdaniem) *B*. Informacja o części mowy lub statusie syntaktycznym *B* i o formie gramatycznej (w szczególności przyimkowo-przypadkowej), w której *B* powinno stać, tworzy morfo-syntaktyczną łączliwość *A* lub morfo-syntaktyczne ograniczenia łączliwości *A*; por. różne ograniczenia morfo-syntaktyczne dla niedokładnych synonimów rosyjskich: *soputstvovat'* (*čemu-libo*) – *soprovoždat'* (*čto-libo*) [towarzyszyć czemuś – iść z czymś w parze], *ošibat'sja* (*adresom*) – *pereputat'* (*adres*) [pomylić się w adresie – pomylić adres], *želanie* (*čego-libo*) lub *delat'* (*čto-libo*) – *ochota* (*delat' čto-libo*) [chęć do czegoś lub chęć coś zrobić – ochota do zrobienia czegoś], *sčitat'* (*rabotu zakončennomj*) lub *čto rabota zakončena*) – *rassmatrivat'* (*rabotu kak zakončennuju*) [uważać pracę za zakończoną lub że praca jest skończona – rozpatrywać pracę jako skończoną].

Informacja o tym, jaki powinien być sam wyraz *B* lub klasa wyrazów *B₁, B₂, B₃, ... B_n*, z którymi wyraz *A* jest związany syntaktycznie, tworzy łączliwość leksy-

ma rozmiary liniowe, charakteryzuje się liczbą lub intensywnością, a potocznie *sbrasyvat'* (w prawie synonimicznym znaczeniu 'znacznie i gwałtownie zmniejszać') – tylko *davlenie, gaz, skorost', temperaturu* i być może *ves* [ciśnienie, gaz, szybkość i waga]. Wszystkie te rzeczowniki powinny być umieszczone przy *sbrasyvat'* w postaci listy (albo *sbrasyvat'* powinno być wymienione w hasle każdego z nich), ponieważ inne rzeczowniki tej samej klasy (np. *raschody, količestvo produktov, nakal, širina* – wydatki, ilość produktów, stopień rozżarzenia, szerokość) z tym czasownikiem się nie łączą.

Wreszcie informacja o tym, jakie cechy semantyczne powinien mieć wyraz *B*, syntaktycznie związany z *A*, tworzący łączliwość semantyczną *A* lub semantyczne ograniczenia łączliwości *A*. O semantycznych, nie zaś leksykalnych ograniczeniach łączliwości *A* jest sens mówić tylko wtedy, gdy dowolny wyraz *B*, mający wymaganą cechę semantyczną, może łączyć się z *A*. Tak więc np. dopełnieniem czasownika *dzierżawić* mogą być zarówno nazwy posiadłości (*dzierżawić kawalek ziemi, las z rolą, jezioro*), jak i nazwy wielkich pomieszczeń (*dzierżawić salę, klub, hotel robotniczy*), podczas gdy przy quasi-synonimicznym czasowniku *wynajmować* tę samą rolę zapelniają zwykle nazwy pomieszczeń (*wynajmować daczę, salę sportową, kąt*), ale nie nazwy posiadłości (źle: **wynajmować las z rolą*). *Uchudšat'sja* i *ulučšat'sja* [pogarszać się i polepszać się] mogą tylko stany, zdolności i procesy (*Pogoda uchudšilas' (ulučšilas')* – pogoda pogorszyła się (polepszyła się), *Zrenie (povedenie) uchudšilos' (ulučšilos')* – wzrok (sprawowanie) polepszył(o) się (pogorszył(o) się)), lecz nie konkretne osoby czy przedmioty (nie: **Ručka uchudšilas' (ulučšilas')* – Pióro pogorszyło się (polepszyło się), **Petr uchudšilsja (ulučšilsja)* – Piotr pogorszył się (polepszył się)), choć ten semantyczny zakaz łączliwości nie jest w żaden sposób związany ze znaczeniem leksykalnym omawianych czasowników. *Uchudšat'sja (ulučšat'sja)* = 'stanovit'sja chuže (lučše)' [pogarszać się (polepszać się) 'stawać się gorszym (lepszem)'], a połączenia wyrazowe *stanovit'sja chuže* i *stanovit'sja lučše* swobodnie łączą się z nazwami rzeczy i osób w roli subiektu: *Ručka stala chuže (lučše), Petr stal chuže (lučše)*. Zauważmy, że czasowniki *portit'sja* [psuć się] i *ispravljat'sja* [poprawiać się], quasi-synonimiczne w stosunku do omawianych czasowników, nie podlegają temu semantycznemu zakazowi łączliwości. Można bowiem powiedzieć: *Ručka isportilas' (ispravilas')* i *Petr isportilsja (ispravilsja)*.

właściwych rozwiązań. Trudniejsze zadanie czeka nas wówczas, gdy jakaś informacja *X*, którą mamy odnieść do semantyki znaku lub do jego syntaktyki, okazuje się informacją semantyczną. Innymi słowy, o wiele trudniej jest rozgraniczyć znaczenie leksykalne wyrazu i jego łączliwość semantyczną. Możliwe są wówczas trzy rozwiązania:

1. Pewna informacja semantyczna może być definiowana tylko jako cecha semantyki wyrazu. Rozważmy w związku z tym czasowniki *kolot'* [tluc, rąbać] i *rubit'* [rąbać]. W słownikach objaśnia się je następująco: *kolot'* = 'rozdrabniać, siekać, dzielić na kawałki', *rubit'* = 'uderzając czymś ostrym rozdzielać na części, odrąbywać, rozdrabniać'. Imiesłowny zwrot w drugiej definicji: 'uderzając czymś ostrym', opisuje bardzo ważną cechę czasownika *rubit'*, której nie ma *kolot'*: *rubit'* trzeba zawsze za pomocą narzędzia, *kolot'* można nie używając żadnego specjalnego narzędzia. Istotnie, rzuciwszy kawałek lodu na podłogę, można go *raskolot'*, ale nie *razrubit'*. Jeśli natomiast posługujemy się siekierą, to kawałek lodu można zarówno *razrubit'*, jak i *raskolot'*, choć sytuacja będzie, być może, sama w sobie trochę niezwykła. *Kolot'* można tylko przedmioty twarde i nieciągliwe (por. *kolot' drova, sachar, orechi, led*); w użyciu czasownika *rubit'* nie ma pod tym względem żadnych ograniczeń (por. *rubit' drova, uzlovat'j stvol, mjaso, kanaty, rezinovyje tjaži, kapustu* [rąbać: drewno, sękaty pień, mięso, liny, przewody gumowe, kapustę]). Ponieważ *kolot'* zawiera wskazanie na twardość i nieciągliwość obiektu, czynność ta zakłada natychmiastowy podział, rozpad otrzymanych w jej wyniku części, co nie jest charakterystyczne dla rąbania (prowadzi to np. do tego, że przy pierwszej z tych czynności, gdy mamy przedmiot włóknisty, uderzenie zwykle idzie w kierunku włókien, co przy rąbaniu nie jest konieczne). *Kolot'* i *rubit'* mają więc określone cechy semantyczne, których uwzględnienie jest konieczne do właściwego posługiwania się tymi wyrazami, i musimy zdecydować, w jakiej formie najlepiej je opisać. Załóżmy najpierw, że cechy 'narzędzie', 'twardość' i 'nieciągliwość obiektu' nie są elementami znaczenia wyrazów *kolot'* i *rubit'*, lecz cechami ich łączliwości: *rubit'* łączy się z nazwą narzędzia, a *kolot'* łączy się z nazwą przedmiotu twardego i nieciągliwego. Fałszywość takiego rozstrzygnięcia jest widoczna choćby w tym, że *rubit'* można taką rzeczą, której nazwie w słowniku nie przypiszemy cechy semantycznej 'narzędzie' (por. *rubit' smerzšujusja glybu snega doskoj* lub *prikladom ruž'ja*). Chodzi nie o to, że *rubit'* można czymś, co z samej swej natury jest narzędziem, ale o to, jakiej rzeczy w danej sytuacji przypisuje się funkcję narzędzia. 'Narzędzie' nie jest więc cechą semantyczną wyrazu, z którym łączy się czasownik *ru-*

że być niczym innym jak niewłaściwą, definicją odpowiedniego wyrażenia – zawsze będzie zawierać powtórzenie semantyczne: *garstka bohaterów* = 'bardzo mała liczba ludzi + ludzi odważnych', a to jest semantycznie równe wyrażeniu 'bardzo mała liczba ludzi odważnych'. Innymi słowy, jedno pojawienie się komponentu semantycznego 'ludzie' jest tu zawsze zbędne i zostaje usunięte z interpretacji dowolnego połączenia wyrazowego. Znaczy to, że postulowane przez nas znaczenie nigdy nie jest realizowane w pełnym kształcie, a z tego niezbicie wynika, że jego objaśnienie zawiera zbędny element semantyczny¹.

3. Pewna właściwość semantyczna wyrazu może być interpretowana zarówno jako cecha jego znaczenia, jak i jako cecha jego łączliwości semantycznej. Jest to sytuacja różnych możliwości opisu semantycznego, problem, nad którym zaczęto się teoretycznie zastanawiać dopiero w ostatnich latach. Rzeczowników typu *wola*, *jakość*, *temperament* i im podobnych można używać dwojako: 1) z przymiotnikami i czasownikami mającymi znaczenie stopnia lub podwyższenia (obniżenia) stopnia, np. *silna* lub *slaba wola*, *wysoka* lub *niska jakość*, *żywy* lub *ociężały temperament*, *Jakość obniża się* lub *podwyższa* itp.; 2) bez takich przymiotników i czasowników, np. *hartowanie woli*, *znak jakości*, *Ale temperament!* W tym drugim wypadku z pewnością oznaczają one wysoki stopień właściwości, np. *hartowanie woli* to har-

¹ Omawiając materiał przytoczony w punktach 1 i 2 zauważmy, że w obu wypadkach na użycie wyrazu wpływają pewne ograniczenia łączliwości, por. niepoprawność **rubit' led o kamen'*, **kolot' gibkie rezinowe tjażi*, **garstka szaf*. Jednakże w pierwszym wypadku są one motywowane semantycznie, wynikają bezpośrednio ze znaczenia wyrazu, a w drugim – nie. Zauważmy też, że w obu wypadkach ograniczenia mogą być naruszone w celach stylistycznych, por.: „*Dožd' chodit po cvetnomu bul'varu, šastaet po cirku [...] vnezapno ślepnet i terjaet uveremost'*” (Ju. Oleša) [Deszcz chodzi po kolorowym bulwarze, miota się po cyrku [...] nagle ślepnie i traci pewność siebie]; „*Voda bormotala pod korjagoj'*” (K. Paustovskij) [Woda mamrotała pod krzywakiem] – nastąpiło tu naruszenie łączliwości motywowanej semantycznie; „*Aviobus [...] ponessja, slonja golovu*” (A. Ejsner) [Autobus [...] pomknął na leb, na szyję]; „[...] *podkatila otkrytaja bulanaja mašina*” (M. Bułgakov) [...] podjechał odkryty bulany samochód] – nastąpiło tu naruszenie łączliwości nie motywowanej semantycznie. Rozwinięta teoria semantyczna powinna przewidywać możliwość takich naruszeń i umieć przewidzieć odpowiednie efekty stylistyczne. Jako hipotezę chcieliśmy wypowiedzieć następujące przypuszczenie: stylistyczne naruszenie reguły łączliwości motywowanej semantycznie prowadzi do metafory bądź metonimii, naruszenia zaś reguły czysto łączliwościowej – do efektów humorystycznych różnego rodzaju.

towanie silnej woli, czyli *wola*: 'duża umiejętność w osiągnięciu spełnienia swoich pragnień lub zamierzeń'. Załóżmy, że komponent 'duży' wchodzi do znaczenia tych wyrazów także w wypadku 1. (rozwiązanie semantyczne). Powinniśmy wtedy postulować następujące reguły „dodawania” znaczeń: jeśli rzeczownik typu *wola* łączy się z wyrazem, w którego znaczenie wchodzi komponent 'duży' lub 'więcej', 'większy' (por. *silna wola*, *wysoka jakość*, *jakość podnosi się*), to otrzymujemy połączenie wyrazowe z powtarzającym się komponentem 'duży' lub 'więcej'/'większy', który raz powinien być wykreślony: *silna wola* = 'duża duża umiejętność...' = 'duża umiejętność...'. Jeśli zaś taki rzeczownik łączy się z wyrazem, w którego znaczenie wchodzi komponent 'mały' lub 'mniej'/'mniejszy' (*slaba wola*, *niska jakość*), otrzymujemy połączenie wyrazowe sprzeczne semantycznie (*slaba wola* = 'mała duża umiejętność...') i komponent 'duży' powinien być wykreślony z całości definicji.

Zastanówmy się nad rozwiązaniem „łączliwościowym”. Załóżmy, że w wypadku 1. rzeczownik oznacza nie duży stopień nasilenia cechy, lecz po prostu jest nazwą skali określonej cechy. Trzeba by wówczas pokazać, że to znaczenie rzeczownika realizuje się tylko w połączeniu z wyrazami, w których znaczenie wchodzi komponenty 'duży', 'mały', 'więcej', 'większy', 'mniej', 'mniejszy'. Wynika stąd, że rozwiązanie semantyczne nie wymaga rozszczepienia znaczeń wyrazów typu *wola*, ale zakłada wyzyskanie specjalnej reguły „dodawania” znaczeń, natomiast przy rozwiązaniu „łączliwościowym” musi nastąpić rozszczepienie znaczeń, ale za to nie jest potrzebna żadna dodatkowa reguła. Oba rozwiązania dobrze – tzn. w sposób pełny i niesprzeczny – zdają sprawę z rzeczywistych faktów i gdybyśmy chcieli dać pierwszeństwo któremukolwiek z nich, musielibyśmy przyjąć jakieś dodatkowe kryteria².

W wielu wypadkach pytanie o granicę między semantyką a syntaktyką znaku pozostaje otwarte. Tak jest na przykład z tzw. przymiotnikami granicznymi (*predel'nye prilagatel'nye**), które były krótko opisane przez autora (Apresjan 1968, 1972), a poniżej są omówione bardziej szczegółowo i z pewnymi uściśleniami. Na pierwszy rzut oka pary wyrazów typu *wysoki – niski*, *długi – krótki*, *głęboki – płytki*, *szeroki – wąski*, *gruby – cienki*, *daleki – bliski* itd. wydają się całkowicie symetryczne: jeden z przymiotników oznacza duży, a drugi – mały biegun odpowiedniej

li, której nie mają ich antonimy. Rozważmy dwie klasy przysłówków: przysłówki oznaczające duży stopień natężenia cechy (*bardzo, wiele*) i oznaczające pełny stopień cechy (*całkiem, całkowicie, zupełnie, absolutnie*). Z przysłówkami pierwszego typu łączą się przymiotniki obu klas, z przysłówkami drugiego typu – przeważnie przymiotniki nazywające mały biegun skali. Całkowicie poprawne są połączenia: *zupełnie niski, krótki, wysoki, płytki*, nie w pełni poprawne są wyrażenia: *zupełnie wysoki, długi, szeroki, głęboki*. Ta cecha łączliwości jest motywowana semantycznie – mały biegun skali rozmiaru ma punkt krańcowy, duży takiego punktu nie ma. *Wysokość* (*głębokość* itd.) wysokiego przedmiotu można zwiększać bez końca, a przedmiot ten i tak zawsze będzie określany jako *wysoki*. Nie można natomiast bez końca zmniejszać *wysokości* (*głębokości*) itd. przedmiotu *niskiego*. Jeśli np. wysokość *niskiego* wypełnionego walca jest w sposób wyraźny mniejsza od jego średnicy, staje się on *plaski* lub *cienki*.

Zauważona tu przez nas istotna różnica między dwoma typami przymiotników może być opisana w kategoriach osiągania granicy – nieosiągania granicy: przymiotniki oznaczające mały biegun skali są graniczne, a ich antonimy – niegraniczne. Poprawność połączeń typu *zupełnie niski* można więc objaśnić następująco: przy połączeniu z przysłówkiem oznaczającym pełny stopień cechy wyrażenie jako całość oznacza osiągnięcie granicy. Analogicznie można objaśnić niepoprawność wyrażenia typu **zupełnie wysoki*.

Kategoria graniczności – niegraniczności odnosi się nie tylko do przymiotników parametrycznych. Jeśli za graniczny uznać przymiotnik oznaczający taką cechę stopniowalną, dla której możliwy jest maksymalny stopień natężenia, to granicznymi, w tym rozumieniu, okazują się przymiotniki oznaczające barwę, kształt (*okrągły, kwadratowy*) i wiele innych. Niektóre z nich mają interesujące właściwości w stopniu wyższym.

Stopień wyższy dowolnego przymiotnika niegranicznego i takich parametrycznych przymiotników granicznych, jak *niski, wąski, krótki, płytki* itp., podobnie jak wyrazy *wysokość, szerokość, długość, głębokość*, wyznacza po prostu skalę odpowiedniego parametru. Zdanie *X jest wyższy (niższy) od Y-a* odnosi się zarówno do porównania przedmiotu małego z dużym, jak i dwóch przedmiotów dużych czy dwu małych. Jeśli chodzi o stopień równy przymiotników niegranicznych i parametrycznych przymiotników granicznych, to wyznacza on tylko cześć takiej skali – na pra-

miotnikiem przymiotnym, por.: nieemożność połączeń: **zupelnie wyżej (niżej)*, **zupelnie czerwieniej*. W związku z tym powstaje istotne pytanie, czy „graniczność” i „niegraniczność” są cechami semantycznymi, czy też właściwościami łączliwości (syntaktycznymi) danego przymiotnika. W niniejszej pracy pytanie to możemy jedynie postawić, nie możemy zaś na nie odpowiedzieć.

Rozważmy wreszcie pragmatykę znaku. Należy do niej szeroki krąg zjawisk, poczynając od elementów ekspresywnych znaczenia, które w różnym czasie i przez różnych autorów były nazywane: Gefühlswert, feeling, tone, valeur émotive, asocjacje semantyczne, cechy asocjacyjne, konotacje itp., a kończąc na tych modalnych składnikach znaczenia (związanych nie z opisywaną sytuacją, lecz z sytuacją komunikacji), które A. Wierzbicka opisywała jako ramę modalną wyrażenia, a Ch. Fillmore jako presupozycję. Wszystkie te elementy mają jedną cechę wspólną – charakteryzują stosunek mówiącego lub adresata komunikatu do rzeczywistości opisywanej przez znak. Jednakże różne elementy pragmatyczne trzeba, jak się okazuje, umieszczać w różnych strefach opisu znaku.

Zacznijmy od asocjacji semantycznych, tzn. konotacji, czyli od tych elementów pragmatyki, które są odbiciem wyobrażeń kulturowych i tradycji związanych z danym wyrazem, panującej w danym społeczeństwie praktyki wyzyskiwania odpowiedniej rzeczy i wielu innych czynników pozajęzykowych. Skojarzenia te mogą być bardzo nietypowe, „kapryśne”, i różnią się znacznie dla tożsamych lub bliskich znaczeniowo wyrazów różnych języków, a nawet wyrazów jednego języka. W języku rosyjskim wyraz *išak* [osioł] kojarzy się np. z gotowością do pokornego wykonywania pracy (por.: *rabotaet kak išak, chorošij išačok, Ja vam ne išak tjanut' za vsech (Ne stanu išačit' za vsech)*), zaś *osel* – w podstawowym znaczeniu dokładny synonim *išaka* – kojarzy się z uporem i tępotą (*uprjamyj lub glupyj kak osel, Nu i osel že ty, Dovol'no oslit'!* itp.). Rzeczownik *sobaka* ma konotację ciężkiego życia (*sobač'ja žizn', žit' v sobač'ich uslovijach*), oddania (*smotret' sobač'imi glazami*) i zła (*Ach ty, sobaka!, sobač'ja dolžnost'*); rzeczownik *pes* wywołuje asocjacje niewolniczej służalczości (*storoževoj pes carizma*) i zła (*pesij syn*); rzeczownik *suka* ma konotacje zła (*suč'ji deti*) i wreszcie rzeczownik *kobel'* – żądy, chuci (*Kogda že ty obrazumiš'sja, kobelina prokljatyj?*).

Takie cechy asocjacyjne, choć nie wchodzą bezpośrednio do semantyki wyrazu, są dla niego bardzo istotne, ponieważ w wielu wypadkach właśnie na nich się opierają regularna metaforyzacja wyrazu, porównania, słowotwórstwo i inne procesy językowe. W rezultacie cecha, która jest asocjacyjna i pragmatyczna dla danego zna-

Konotacje powinny być zapisywane w specjalnej – konotacyjnej czy też pragmatycznej – strefie odpowiedniego hasła słownikowego i być podstawą definiowania tych przenośnych znaczeń wyrazu, które nie mają ze znaczeniem podstawowym wspólnych cech semantycznych.

Jeśli chodzi o te pragmatyczne elementy znaku, które nazywa się ramą modalną wypowiedzenia i które wyrażają ocenę sytuacji opisywanej przez mówiącego lub słuchacza, to powinny one być włączone, jak to powiedziała A. Wierzbicka, do właściwej definicji wyrazu, por.: *Nawet Jan przyszedł* = 'Inni przyszli; Jan przyszedł; mówiący nie oczekiwał, że Jan przyjdzie'; *aż X* (w zdaniach typu: *Zjadł aż dwa arbuzy, Przyniósł aż 10 książek*) = 'X, i mówiący uważa, że to dużo', *zaledwie X* (w zdaniach typu: *Zjadł zaledwie dwa arbuzy, Jest zaledwie kapitanem, Przyniósł zaledwie 10 książek*) = 'X, i mówiący uważa, że to mało'. Jak widać, koniecznym elementem znaczenia leksykalnego wszystkich tych wyrazów jest ocena prawdopodobieństwa sytuacji dokonana przez mówiącego; to właśnie ona tworzy w danym wypadku ramę modalną znaczenia.

Są takie wyrazy, których znaczenia implicite zawierają odniesienie nie do mówiącego czy słuchacza, lecz do obserwatora – jeszcze jednej osoby postronnej w stosunku do bezpośrednich uczestników opisywanej sytuacji. Porównajmy np. wyrażenia *wyjść z czegoś* i *wyjść z za czegoś* w ich podstawowym, przestrzennym znaczeniu. Użycie pierwszego z nich zupełnie nie zależy od pozycji obserwatora w stosunku do poruszającego się przedmiotu. Taki obserwator może powiedzieć *Chłopiec wyszedł z pokoju* zarówno wtedy, gdy sam znajduje się w pokoju, jak i wtedy, gdy znajduje się poza nim, np. na korytarzu. Inaczej jest z drugim wyrażeniem. *Chłopiec wyszedł z za parawanu* można powiedzieć tylko wówczas, kiedy obserwator sam nie znajduje się za parawanem i widzi nie znikanie, lecz pojawienie się chłopca. Czyli: do interpretacji wyrażenia *wyjść z za czegoś* i innych podobnych wyrażeń powinno się w jakiejś formie włączyć wskazanie na pozycję obserwatora w stosunku do poruszającego się przedmiotu i przeszkody. Tego typu wskazówki powinno się także włączyć do ramy modalnej.

Wprowadzenie ramy modalnej do definicji powoduje, że staje się ona bardziej złożona, ale to w danym wypadku odzwierciedla rzeczywiste skomplikowanie i wielowarstwowość opisywanego obiektu.

Różnica między semantyką znaku a tą częścią jego pragmatyki, która – choć włączona do jego definicji w formie ramy modalnej – ma zupełnie inną naturę, jest różnicą obiektywną. Zauważmy zwłaszcza, że ta sama różnica sensu rodzi zupełnie różne stosunki semantyczne między znakami, w zależności od tego, czy należy do semantyki znaku, czy do jego pragmatyki (ramy modalnej). Przeciwwstawienie 'więcej–mniej', 'większy–mniejszy' tworzy antonimie, jeśli jest częścią semantyki znaków; jeśli zaś jest tylko częścią ich pragmatyki (por. wyżej eksplikacje wyrazów *aż* i *zaledwie*), antonimia nie powstaje (dokładniej o tym zob. w rozdz. VI).

Możemy już więc zdefiniować pojęcie znaczenia leksykalnego. Przez znaczenie leksykalne wyrazu rozumie się semantykę znaku (pojęcie naiwne) i tę część jego pragmatyki, która należy do ramy modalnej definicji. Znaczenie leksykalne wyrazu ujawnia się w jego definicji, która jest przekładem wyrazu na specjalny język semantyczny. Elementy tego języka omówimy pokrótce niżej³.

ELEMENTY JĘZYKA SŁUŻĄCEGO DO DEFINIOWANIA ZNACZEŃ LEKSYKALNYCH

Najważniejszymi składnikami języka służącego do definiowania znaczeń leksykalnych są słowniki i składnia.

SŁOWNIK JĘZYKA SEMANTYCZNEGO

Słownik języka semantycznego (idealnie rzecz biorąc, czego nikt jeszcze nie osiągnął) powinien spełniać następujący warunek: każdy jego wyraz powinien wyrażać jedno i tylko jedno znaczenie, w miarę możliwości elementarne (ZE), a każde znaczenie elementarne powinno być wyrażone tylko jednym wyrazem języka semantycznego, całkowicie niezależnie od tego, w jakiej definicji ono się znajduje (ZE i ich nazwy powinny pozostawać w relacji wzajemnie jednoznacznej). Jeśli np. jakaś część znaczenia przymiotnika *krótki* jest definiowana za pomocą wyrazu 'nie-duży', to w definicjach przymiotników *niski*, *wąski*, *cienki*, *lekki* i temu podobnych ta część znaczenia powinna być przedstawiona za pomocą tego samego wyrazu, a nie np. za pomocą wyrazów 'mały' 'nieznaczny' itp. – iak to się dzieje w zwykłych

a *szeroki* jako 'duży w poprzek', to nie możemy definiować *cienki* jako 'nieduży w poprzek', a *gruby* jako 'duży w poprzek'. W takim wypadku wyrażenie 'w poprzek' miałoby właściwie dwa znaczenia: 'co do szerokości' dla pierwszej pary antonimów i 'co do grubości' dla pary drugiej. Inaczej mówiąc, w słowniku języka semantycznego nie powinno być ani synonimii, ani homonimii nazw 'ZE. Pokażmy, dlaczego przestrzeganie tych wymagań jest konieczne przy realizacji postawionych przed nami zadań.

Na s. 72–73 omawialiśmy już definicje słownikowe czasowników *kolot'* i *rubit'*. Zwróćmy uwagę na to, że czynność oznaczana słowem *kolka* jest definiowana jako podział na *ka wałki*, a oznaczana słowem *rubka* – jako podział na *części*. *Kawałki* i *części* nie są oczywiście synonimami zupełnymi. Jeśli np. gryziemy jabłko, to w ustach mamy raczej *kawałki* niż *części*. Kiedy natomiast przekroimy jabłko, to otrzymane połówki nazwiemy raczej *częściami* niż *kawałkami*. Możemy też powiedzieć, że plamka jest w górnej *części* jabłka, nawet jeśli to jabłko nie jest rozkrojone. Wyraz *kawałek* z reguły oznacza już oddzieloną część przedmiotu i dlatego nie można by go użyć w takim kontekście. *Čzęści* to fragmenty przedmiotu mniej lub bardziej jednorodne, z których każda ma jakąś charakterystyczną cechę jego kształtu lub budowy, tak że z *części* składa się *całość*; jeśli chodzi o *kawałki*, to nie odznaczają się one takimi właściwościami. *Kawałek* i *część* oznaczają więc niezupełnie to samo. Czy jednak czasowniki *kolot'* i *rubit'* różnią się tą cechą? Wystarczy postawić to pytanie, by się przekonać, że nie – *kolot'* i *rubit'* można zarówno na *kawałki*, jak i na *części*. Dlatego jeśli w automatycznym systemie parafrazowania opartym na definicjach używa się słownika, w którym czasowniki *kolot'* i *rubit'* mają przytoczone wyżej definicje, a występujące w nich rzeczowniki *kawałek* i *część* różnią się znaczeniem, to ten system nie będzie zdolny dokonać przekształcenia synonimicznego typu: *Do čego lovko on kolet berezovyje čurki novym toporom!* \cong *Do čego lovko on rubit berezovyje čurki novym toporom!* (por. jednak s. 72).

Załóżmy teraz sytuację przeciwną. Nie pokrywając się elementy semantyczne dwu różnych znaczeń są nazwane jednakowo (homonimia), np. *szeroki* = 'duży w poprzek', *gruby* = 'duży w poprzek'. Między *szerokim* a *grubym* istnieje zasadnicza różnica znaczenia (*gruby* zakłada istnienie ciała trójwymiarowego), natomiast w podanych definicjach zostaje ona zlikwidowana. Możliwa jest wówczas w modelu błędna parafraza typu: *Szedł szeroką drogą* – **Szedł grubą drogą*. Czyli: jeśli

kresu: tzw. czasowniki ruchu jednokierunkowego (motorno-kratnye) i ruchu wielokierunkowego (niedeterminatywne – motorno-kratnye), na przykład: *iść* – *chodzić*, *biec* – *biegać*, *lecieć* – *latać*, *jechać* – *jeździć*, *płynąć* – *plywać*, *pełznąć* – *pełzać* oraz *wieść* – *wodzić*, *gnać* – *gonić* itp. W słownikach i opracowaniach teoretycznych czasowniki ruchu wielokierunkowego traktuje się często jako semantycznie pochodne od czasowników ruchu jednokierunkowego. Definicja czasowników ruchu wielokierunkowego składa się więc zazwyczaj z odnośnika do odpowiedniego czasownika ruchu jednokierunkowego i standardowej uwagi, powtarzanej przy wszystkich tych wyrazach, że przemieszczenie (oznaczane przez dany czasownik ruchu wielokierunkowego) odbywa się zwykle w różnym czasie albo w różnych kierunkach. W ten sposób do opisu różnych czasowników oznaczających przemieszczenie – czasowników ruchu jednokierunkowego i wielokierunkowego – w słownikach wyzyskuje się nie m różnych elementów semantycznych, ale też i nie więcej niż $\frac{m}{2} + 1$.

Czasowniki ruchu wielokierunkowego są semantycznie związane z polem czasowników oznaczających ruch wahadłowy (*kołysać się*, *drgać*, *trząść się*, *huścić się*, *chwiać się*, *kiwać się*, *chybotać się* itp.). Jedne i drugie oznaczają czynność składającą się z wyraźnie wydzielonych kwantów ruchu. Kwantem przemieszczenia wielokrotnego jest przemieszczenie z jednego punktu do drugiego, w którym jego kierunek jakoś się zmienia; kwantem ruchu wahadłowego – ruch od jednego punktu skrajnego do drugiego, w którym jego kierunek zmienia się na przeciwny. Dodając standardowe znaczenie 'kauzować' do dowolnego z wymienionych tu czasowników ze znaczeniem ruchu wahadłowego, otrzymuje się nową dużą grupę czasowników: *kołysać*, *trząść*, *huścić*, *chwiać*, *kiwać*, *machać*, *chybotać* itp.

Od czasownika *iść* za pomocą takich regularnie wyrażanych sensów, jak 'kauzować', 'subiekt', 'obiekt', tworzy się czasownik *wieść* \cong 'kauzować, żeby ktoś inny szedł, i iść samemu'. Od czasownika *jechać* za pomocą tych samych elementów semantycznych tworzymy czasownik *wieźć* \cong 'kauzować, żeby ktoś inny jechał, i jechać samemu'.

człowieka i innych przedmiotów materialnych) w słowniku jednojęzycznym (nie encyklopedycznym) nie może być opisane w sposób wyczerpujący w terminach ZE. Dlatego przy definiowaniu takich wyrazów, niezależnie od tego, czy daje się jakieś wyjaśnienia encyklopedyczne, czy też nie, powinno się w każdym wypadku wyzyskiwać obrazki (ostensible definitions, définitions démonstratives).

stek wnosi zawsze to samo znaczenie. Dlatego do opisu prefiksalnych czasowników przemieszczenia z różnymi przedrostkami w liczbie n potrzeba nie m różnych elementów semantycznych, lecz $\frac{m}{n} + n$, co, jak łatwo zauważyć, powoduje znów ogromną ekonomiczność środków opisu.

Zauważmy też, że pojęcie chodzenia jest obecne w dużej klasie czasowników typu *blądzić, bląkać się, brodzić, włóczyć się, wlec się, tulać się, wałęsać się, pałętać się, kroczyć, objąć się*; pojęcie lotu pojawia się w klasie czasowników typu *szymbować, wznosić się, fruwać, roić się*; pojęcie biegu kryje się w klasie czasowników *galopować, pędzić, cwałować, kłusować* itp. Skonstatujmy wreszcie, że przedrostek ma jakieś znaczenie P nie tylko w klasie czasowników przemieszczenia, ale i w wielu innych czasownikach (por. *wydmuchać, wysypać, zdjąć, zestawić* itd.), że od podstawowych znaczeń czasowników przemieszczenia tworzy się przez metaforyzację i metonimizację różne znaczenia obrazowe, w ten sam sposób różniące się między sobą i od znaczenia podstawowego (por. *Pociąg leci – Krew leci z rany – Lata lecia*). Jeśli wszystkie te zjawiska weźmiemy pod uwagę, będziemy mogli mieć przybliżone wyobrażenie o rzeczywistej skali pokazanych wyżej prawidłowości i o realnych źródłach bogactwa leksykalnego języków naturalnych (zob. także s. 236 i nast.).

Omówimy szczegółowiej elementy słownika języka semantycznego. Składają się nań (1) nazwy elementarnych predykatów (analogony czasowników języka naturalnego), (2) nazwy elementarnych przedmiotów (analogony rzeczowników języka naturalnego), (3) spójniki logiczne (*i, lub, nie*), (4) nazwy zmiennych przedmiotowych (*A, B, C...*)⁶.

Najciekawsza jest klasa pierwsza, do której wchodzi np. wyrazy: (*być*) *większy(m)*, *zawierać się, czas, działać, mieć, informacja, kausować, jakość, ilość, miejsce, moc, zbiór, znajdować się, zacząć się, norma, obraz, obiekt, jeden, stosunek, szyk, przestrzeń, właściwość, (być) zgodny(m) z, stan, subiekt, istnieć, punkt, chcieć*.

⁶ Kwantyfikatory nie tworzą oddzielnej klasy. Kwantyfikator egzystencjalny (istnieje) jest traktowany jako predykat. Kwantyfikator ogólny wywodzi się z kwantyfikatora egzystencjalnego i z przeczenia na podstawie znanej równoważności rachunku zdań (*Każdy X pracuje* = 'Nie istnieje taki X, który by nie pracował').

Powyższa lista wymaga komentarza.

1. W niniejszej pracy ZE są przeważnie wyrazami języka naturalnego – rosyjskiego czy polskiego (por. jednakże *kauzować*). Później, kiedy kontury słownika semantycznego zarysują się w lingwistyce wyraźniej, być może trzeba będzie odstąpić od takich oznaczeń i przejść na „międzynarodową transkrypcję semantyczną”, tak jak to zrobiono z transkrypcją fonetyczną; dziś taki krok byłby zdecydowanie przedwczesny. Jednakże praktyka wyzyskiwania fikcyjnych wyrazów, tzn. nazw języka naturalnego, którym nadaje się inne znaczenia (tylko częściowo zgodnie ze znaczeniami w języku naturalnym), nie powinna przesłaniać nam faktu podstawowej różnicy między odpowiednimi obiektami.

Jednym z najważniejszych wyrazów takiego typu jest wyraz *norma*, wyzyskiwany w definicjach bardzo wielu przymiotników, na przykład wszystkich przymiotników parametrycznych: *duży* – ‘większy niż norma’, *wysoki* = ‘wyższy niż norma’, *daleki* = ‘dalszy niż norma’. *Norma* jest wyrazem, którego się nie definiuje, niemniej musimy wyjaśnić jego sens. Jeżeli *X* kieruje się do jakiegoś miejsca *B* i pyta przechodnia *Y*, czy daleko do *B*, odpowiedzi *Y*-a, przy tej samej w rzeczywistości odległości od *B* do miejsca, gdzie spotkali się *X* i *Y*, mogą być bardzo różnorodne: *daleko*, *nie bardzo*, *średnio*, *niedaleko*, *blisko*, *tuż-tuż*. Cóż więc jest normą odległości? Żeby na to odpowiedzieć, musimy zrozumieć, czym tłumaczy się rozrzut w odpowiedziach *Y*-a. Odpowiedzi *Y*-a zależą od: 1) sposobu poruszania się *X*-a (który może pełznąć, wdrapywać się (na szczyt), iść, jechać itd.), 2) szybkości jego ruchu (por. jazdę rowerem i polskim fiatem), 3) stanu drogi i pewnych innych czynników. Z omówionego przykładu wynika, że norma oznacza taki stan rzeczy, który powinien się wydawać (lub się wydaje) większości mówiących najbardziej prawdopodobny w danej, konkretnej sytuacji. Jasne, że polskie słowo *norma* takiego znaczenia nie ma.

Konieczność używania wyrazów fikcyjnych może powstać nie tylko na poziomie słownika wyjściowego, elementarnego, lecz także na poziomie słownika rozszerzonego (zob. niżej). Przypatrzmy się definicji jednego ze znaczeń czasownika *vyrezat'* [wyciąć]: *X vyrezaet Z v Y-e* = ‘reza *Y*, *X* kauziruet v *Y*-e otverstie ili vyemku *Z*’. Określenie to nie jest poprawne, ponieważ wyraz *vyemka* (w odróżnieniu od *otverstie*) jest zbyt idiomatyczny, nie ma dokładnych odpowiedników w innych ie-

pracy nie stawialiśmy przed sobą zadania, by jako *ZE* posługiwać się wyłącznie pojęciami autentycznie prostymi (elementarnymi). Pewne *ZE* (por. *zacząć się*) to pojęcia dostatecznie proste i jednocześnie jasne intuicyjnie, a także wyrażane jednym wyrazem w różnych językach. Wynika stąd m.in., że *ZE* na naszych listach nie są względem siebie logicznie rozłączne (por.: *zacząć się* i *istnieć*).

3. Z zagadnieniem *ZE* związane są jeszcze dwa pytania: a) czy istnieją obiektywne kryteria pozwalające stwierdzić, że analiza semantyczna doprowadziła do poziomu *ZE*?; b) czy istnieje sytuacja, w której kilka różnych wyrazów może równie dobrze pretendować do roli *ZE*, przy czym przy wyborze dowolnego z nich otrzymuje się adekwatny opis odpowiednich znaczeń leksykalnych, a jeśli tak, to który z dwu wyrazów należy uznać za bardziej elementarny?

Rozpatrzmy najpierw pytanie pierwsze. Odpowiedź na to pytanie jest także częściowo odpowiedzią na pytanie drugie. Kryterium tego, że analiza jest doprowadzona do poziomu *ZE*, jest otrzymanie grupy wyrazów, którym nie można dać wyczerpujących i nieredundantnych definicji nie zawierających tautologii. Przeanalizujmy np. wyrazy *dźwięk* i *słyszeć*. *Dźwięk* można zdefiniować jako: 'to, co odbiera się słuchem', ale *sluch* = 'zdolność do odbierania dźwięków lub układ służący do odbierania dźwięków', co daje tautologię: do znaczenia wyrazu *dźwięk* wchodzi sens 'sluch', do znaczenia wyrazu *sluch* wchodzi sens 'dźwięk'. Próba definiowania *dźwięku* jako 'falowania z określoną długością fali' prowadzi nas daleko poza granice naiwnej fizyki (por. jednak rozdz. VI).

W takich wypadkach za bardziej elementarny uznajemy ten wyraz, którego denotat jest bliższy rzeczywistości, można go łatwiej zademonstrować, pokazać na obrazku, zobaczyć, usłyszeć itd. Z rozpatrywanej pary wyrazów wybierzemy oczywiście wyraz *dźwięk* (a nie *słyszeć*, jak myśleliśmy wcześniej).

Omówimy teraz właściwości składniowe *ZE* klasy (1). Te znaczenia elementarne mogą się różnić między sobą liczbą miejsc, zawartością semantyczną miejsc i rzędem.

Pojęcie miejsc predykatu wyjaśniliśmy powyżej. Przypomnijmy, że miejsca predykatu odpowiadają uczestnikom (aktantom) sytuacji przez nie opisywanej. Predykat *istnieć* ma na przykład jedno miejsce, zapełnione przez nazwę istniejącego przedmiotu: predykat *zawierać się* – dwa (*A zawiera się w B*), predykat *być większym* – trzy: *coś* (subiekt) *jest większe od czegoś* (kontragens) i *o ile* (*ilość*) (por. jed-

przytoczone wyżej listy *ZE* nie dają wyczerpującego wyobrażenia o słowniku języka semantycznego. Żeby uzupełnić ten obraz, trzeba wyposażyć każde *ZE* z klasy (1) w informację o liczbie jego miejsc, ich zawartości treściowej i najniższym możliwym rzędzie predykatu, mogącego zapełnić każde miejsce.

Dotychczasowe rozważania powinny jasno ukazać, że słownik języka semantycznego różni się od słownika języka naturalnego dwiema cechami: po pierwsze, jest on znacznie mniejszy liczebnie, po drugie, nie ma w nim (w naszym wariantcie – prawie nie ma) synonimii i homonimii nazw występujących w definicjach znaczeń – tzn. zjawisk, które często występują w językach naturalnych. Obecnie można do tego dodać, że każde *ZE* jest wyrażane przez wyraz dokładnie jednej klasy, tzn. w słowniku języka semantycznego nie ma synonimii słowotwórczej, tak charakterystycznej dla języków naturalnych (por. następujące sposoby wyrażania przyczyny w języku polskim: *powodować* (wzbudzać, wywoływać, wzniecać, prowadzić do), *przyczyna* (podstawa), *z powodu* (z racji, z), *ponieważ* (dlatego) i wiele innych; w języku semantycznym wszystkim tym wyrazom odpowiada jeden wyraz – *kauzować*).

Wynika z tego, że choć słownik języka semantycznego jest ekonomiczniejszy niż słownik języka naturalnego, to z drugiej strony jest on znacznie mniej giętki i dlatego pod pewnymi względami niekorzystny. Należy zwłaszcza podkreślić, że definiowanie dostatecznie złożonego znaczenia języka naturalnego bezpośrednio w terminach *ZE* byłoby na tyle „niestrawne”, że trudno byłoby się nim posługiwać⁸. Zmusza to do korzystania także (poza opisanym powyżej słownikiem języka semantycznego) z pewnego słownika rozszerzonego, do którego wchodzi dowolne kombinacje *ZE*, mające jednowyrazowe odpowiedniki w opisywanym języku naturalnym. Oto przykłady: *A przemieszcza się z X-a do Y = 'W momencie T_1 A znajduje się w X-ie, i w momencie T_2 A znajduje się w Y-u, i X nie pokrywa się z Y, i T_1 nie pokrywa się z T_2 '*; *przemieszczać się* można włączyć teraz do rozszerzonego

⁸ W językach formalnologicznych rozróżnia się dwojaką ekonomiczność: 1) ekonomiczność wyrażenia (krótkość, prostota) i 2) ekonomiczność gramatyki i słownika (elementarność). „Przyjęło się więc łączyć je obie [ekonomiczność obu rodzajów] poprzez konstruowanie faktycznie dwu języków, z których jeden jest częścią drugiego. Język obszerniejszy, choć nadmiernie rozbudowany w zakresie słownictwa i gramatyki, jest ekonomiczny pod względem długości wypowiedzi, natomiast węższy język, nazywany notacją pierwotną, jest ekonomiczny pod względem gramatyki i słownictwa. Obydwa te języki są powiązane wzajemnie za pomocą reguł przekładu, które każdemu wyrażeniu spoza notacji pierwotnej przyporządkowują pewne wyrażenie złożone zbudowane z notacji pierwotnej” (Quine (1953) 1969: 44).

Składnia języka semantycznego, tak jak i jego słownik, powinna zapewniać jednoznaczność zapisu znaczeń.

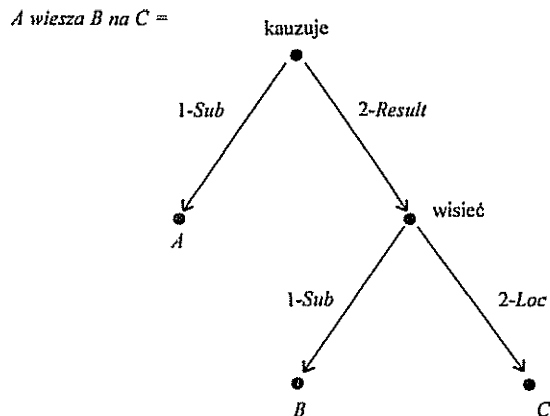
Organizacja syntaktyczna elementów semantycznych w składzie objaśnianego znaczenia może być w sposób formalny przedstawiona różnorodnie; my posługujemy się w tym celu systemem zależności.

System zależności, tworzący jądro składni języka semantycznego, jest zawarty prawie całkowicie w jego słowniku elementarnym. Są to zależności odzwierciedlające cechy walencyjne *ZE* różnych klas (walencje: subiektywa, obiektywa, kontragensa, treści, miejsca, czasu, ilości, por. predykaty: *istnieć, mieć, być większym (niż coś), chcieć, znajdować się, zaczynać się, być większym (o ileś)*). Oprócz nich do składni wyjściowej wchodzi też zależność określająca. Rozszerzenie słownika języka semantycznego powoduje, że wchodzi doń wyrazy o innych właściwościach walencyjnych. Załóżmy, że zdefiniowaliśmy już czasownik *przemieszczać się* (zob. s. 84). Tym samym nie tylko sprowadziliśmy podstawowy czasownik *przemieszczenia* do podstawowego czasownika lokalizacji, lecz jednocześnie wyprowadziliśmy z prostego pojęcia miejsca bardziej złożone pojęcia punktu początkowego i punktu końcowego, które są istotnymi elementami struktury walencyjnej czasownika *przemieszczać się* (szczegółowiej o tym na s. 131). W ten sposób wraz z rozszerzeniem słownika języka semantycznego następuje rozszerzenie jego środków syntaktycznych.

Zdanie w języku semantycznym to drzewo, w którego węzłach są umieszczone elementy słownika (wyjściowego lub rozszerzonego), powiązane z sobą strzałkami zależności (wyjściowymi lub „rozszerzonymi”). Drzewa są skonstruowane następująco: w miejscach predykatów są umieszczone nazwy przedmiotów lub – o ile to możliwe – predykaty niższego rzędu. Spójniki logiczne (koniunkcja i dysjunkcja) łączą się strzałką zależności współrzędnej z „lewym” predykatem jako głównym i przyłączają do siebie drugą strzałką „prawy” predykat jako zależny. Przeczenie

⁹ Mówimy „w pewnej mierze”, ponieważ możliwość wyrażenia kombinacji znaczeń 'AB' jakiegos poziomu i jednym wyrazem C, należącym do poziomu $i + 1$, tworzy synonimie międzypoziomową.

przyłącza do siebie nazwę przedmiotu lub predykatu pierwszą strzałką zależności. Drzewo czasownika *wieszać* będzie w języku semantycznym wyglądać następująco:

Dalej będziemy się posługiwać formułami wyrazowymi, ponieważ są one łatwiejsze do zrozumienia i zajmują mniej miejsca. Podkreślimy jednakże, że każde takie sformułowanie może być rozwinięte za pomocą prostych reguł i informacji zawartej bezpośrednio w hasłach proponowanego tu słownika w całkowicie poprawną i ścisłą formę zapisu znaczenia w postaci drzewa.

Oprócz tych reguł budowy zdań język semantyczny (przynajmniej ten rozszerzony) powinien zawierać także określone reguły przekształcenia, wyjaśniające zwłaszcza istniejące w języku prawa wzajemnego oddziaływania (zgodności, dodawania) znaczeń.

REGUŁY WZAJEMNEGO ODDZIAŁYWANIA ZNACZEŃ

Mówiąc o regułach łączenia wyrazów, L. V. Ščerba pisał już w roku 1931: „Myśleć tu nie tylko o regułach składniowych, lecz także – co jest o wiele ważniejsze

jest wyrażone zarówno przez temat *czerwon-*, jak i przez przyrostek *-aw-*). Ch. Bally dopuszcza sytuację, że element powtarzający znaczenie drugiego elementu „może zupełnie tracić znaczenie” (Bally 1955: 169–175).

Od końca lat pięćdziesiątych zaczyna się bardziej systematyczne badanie tego kręgu zjawisk. Ważne są w tym zakresie prace takich uczonych, jak Osgood, który sformułował nieaddytywne reguły dodawania znaczeń (Osgood 1957), Masterman (1959), Leont'eva i in. (1961) – którzy przedstawili koncepcję obligatoryjnej powtarzalności znaczeń, rozszerzając koncepcję pleonazmu gramatycznego na leksykę, Dubois (1962), który poczynił uwagi o nieaddytywności dodawania znaczeń, Pottier (1965) i Greimas (1966) – którzy usunęli twierdzenie o powtarzających się semach abstrakcyjnych, czyli klassemach. Dotąd jednak nie próbowano ująć prawa wzajemnego syntagmatycznego oddziaływania znaczeń w postaci reguł¹⁰.

Ścisłejsza koncepcja wzajemnego syntagmatycznego oddziaływania znaczeń wyrazów jest zawarta w pracach: Leont'eva i Nikitina 1964 i Leont'eva 1965, 1967. N.N. Leont'eva omówiła dwie przeciwstawne tendencje występujące w języku: tendencję do podwajania sensu, tworzącą redundancję, i tendencję do skracania powtarzającej się części sensu, usuwającą niepotrzebną redundancję. Badając drugą tendencję, N.N. Leont'eva opisała m.in. kompresję semantyczną, tzn. opuszczanie wyrazów dublujących część sensu drugiego wyrazu w tym samym zdaniu, por.: *puszka zrobiona z miedzi* → *puszka z miedzi*, *tabletki usuwające ból głowy* → *tabletki bólu głowy*, *Przebieg akcji pokazał...* → *Akcja pokazała...*, *W skład komisji weszli...* → *Do komisji weszli...* itd. (Leont'eva 1967: 96–97). N.N. Leont'eva zauważyła, że przy kompresji semantycznej usuwa się zwykle komponent semantyczny dostatecznie abstrakcyjny. Wniosek ten zgadza się z obserwacjami Pottiera i Greimasa dokonanymi wcześniej, że tendencję do iteracji wykazują klassemy, tzn. semy abstrakcyjne.

Na wymienienie zasługuje także koncepcja wzajemnego syntagmatycznego oddziaływania znaczeń, opracowana przez V.G. Gaka (Gak 1966, 1971, 1972). Główna teza Gaka zgadza się ze wspomnianym już twierdzeniem o powtarzaniu pewnych znaczeń w wyrażeniach. Jednakże w odróżnieniu od wspomnianych wyżej autorów V.G. Gak sądzi, że „w takiej iteratywnej funkcji może wystąpić dowolny sens” (Gak 1972: 376). W wyrażeniu *przeziębiony człowiek* powtarza się znaczenie żywotności (por. w odróżnieniu od tego **przeziębiony kamień*) a w zdaniu *Kot*

padkach stopniowo wytwarza się możliwość współwystępowania semantycz-
«azgodność» zmienia się w zgodę lub niezgodność” (Gak 1972: 381). Por.: *po woj-
nie, w czasie wojny, Lekcja przeciąga się* (zgodą ze względu na sem ‘rozciągłość
w czasie’), **w czasie domu, *stół przeciąga się* („azgodność” ze względu na ten
sem, dająca w wyniku anomalie), *rozwój języka rosyjskiego po Puszkynie* („azgod-
ność”, nie dająca w wyniku anomalii). Podobne myśli wypowiedział wcześniej
E. Leisi (Leisi 1953: 68), np. w twierdzeniu o naruszaniu „kongruencji semantycz-
nej” przy metaforyzacji, zarówno w wypadku metafory bezpośredniej typu *Kamie-
nie mówią* (niekongruencja absolutna – wypowiedzenie jest fałszywe i predykatu
nie da się zastosować do przedmiotu), jak przy metaforze pośredniej typu *kamienie
milczą* (niekongruencja względna – wypowiedzenie jest prawdziwe, ale predykatu
nie da się zastosować do przedmiotu).

W tych wszystkich wspomnianych powyżej pracach najważniejsza jest dla nas
koncepcja nieaddytywności dodawania znaczeń w swobodnym połączeniu wyrazo-
wym. Nie wynika stąd, rzecz prosta, że we wszystkich bez wyjątku połączeniach
wyrazowych znaczenie całości nie równa się sumie znaczeń składników; znaczenie
dość dużej części swobodnych połączeń wyrazowych powstaje na zasadzie addy-
tywności, np.: *zielony liść, okrągły chleb, mieszkać w lesie, kreślić linie na piasku,
Koń leży* itp. Nas jednak interesują przede wszystkim wypadki pierwszego rodzaju.

Poniżej spróbujemy sformułować w sposób ścisły przynajmniej jedną niedużą
klasę reguł nieaddytywnego składowania znaczeń leksykalnych, a konkretnie pewne
reguły zakreślania. Jednakże wpiery omówimy kilka różnych klas zjawisk, do
których wyjaśnienia trzeba założyć, że istnieją w języku inne prawa wzajemnego
oddziaływania znaczeń.

Zacznijmy nasz przegląd od zdań typu: *Butelka mieści 5 litrów* (= *Do butelki
wchodzi 5 litrów*), *Szczupak waży 3 kilogramy*, *Pałto kosztuje 2000 zł*, *Wykład cią-
gnął się 2 godziny* itp. Wydawałoby się, że zdania przeczące: *Butelka nie mieści
5 litrów* (= *Do butelki niechodzi 5 litrów*), *Szczupak nie waży 3 kilogramy*, *Pałto
nie kosztuje 2000 zł*, *Wykład nie ciągnął się 2 godziny*, powinny znaczyć: ‘Niepraw-
da, że butelka mieści 5 litrów’, ‘Nieprawda, że szczupak waży 3 kg’ itd. Faktycznie
jest inaczej. Zdania typu *Nieprawda, że butelka mieści 5 litrów* dopuszczają dwie al-
ternatywne interpretacje: albo butelka mieści więcej niż 5 litrów, albo mieści mniej
niż 5 litrów. Nawiasem mówiąc, zdanie typu *Butelka nie mieści 5 litrów* dopuszcza,

¹¹ Uwagi krytyczne o interpretacji takich przykładów zob. w: Apresjan 1972a: 442 i nast.

mieści 5 litrów = Pojemność butelki wynosi 5 litrów.

Skomplikowane są reguły wzajemnego oddziaływania przeczenia i wyrazów modalno-ilościowych. Określmy *S jest zupełnie P* (np. *Twarz miał zupełnie okrągłą, Był zupełnie ślepy, Obrus zrobił się zupełnie czarny* itd.) jako 'S jest P, i S nie może być bardziej P' (wariant: 'S jest P, i mówiący sądzi, że S nie może być bardziej P'). Wówczas *S jest niezupełnie P* = 'S nie jest P, lub S może być bardziej P' (alternatywa: 'S nie jest P, lub mówiący nie sądzi, że S nie może być bardziej P' = 'S nie jest P, lub mówiący sądzi, że S może być bardziej P'). Jak widzimy, przeczenie współdziała tu z koniunkcją i drugim przeczeniem według reguł rachunku zdań logiki matematycznej; negacja koniunkcji (nie (A i B)) równa się dysjunkcji negacji (nie A lub nie B) i następuje usunięcie podwójnego przeczenia (nie nie P = P). Według tych reguł są przekształcane zarówno właściwe definicje („jądro definicji”), jak i rama modalna (analogiczne przykłady – zob. rozdz. VII).

Omówimy teraz partykułę ograniczającą *tylko* w połączeniach typu *On je tylko kaszę, Jadam tylko w restauracji, Żyje tylko dla dzieci* itd. *A robi tylko B* = 'A robi B, i nie istnieje C różne od B, które by A robił'. Jeśli do zdań z *tylko* zastosujemy opisaną powyżej regułę, to dla zdań przeczących typu *Nieprawda, że A robi tylko B* ≡ *A robi nie tylko B* będziemy oczekiwać interpretacji: 'A nie robi B lub istnieje takie C, różne od B, które A robi'. Jednakże taka interpretacja zupełnie nie zgadza się z faktycznym rozumieniem zdań tego rodzaju. W rzeczywistości znaczą one: 'A robi B, i istnieje C różne od B, które A (także) robi'. Wynika z tego, że dla otrzymania właściwych interpretacji semantycznych zdań z partykułą *tylko* w omawianym znaczeniu konieczne jest bezpośrednie odnotowanie w jej definicji tych komponentów, na które oddziałuje przeczenie. Właściwa interpretacja semantyczna omówionych zdań nie może być uzyskiwana według żadnych ogólnych reguł współdziałania przeczenia z innymi elementami języka semantycznego.

Trzeba powiedzieć, że złożone reguły wzajemnego oddziaływania są charakterystyczne nie tylko dla przeczenia i znaczeń czysto ilościowych, lecz także dla szerszego kręgu znaczeń z kwantyfikatorami, niezależnie od tego, czy są one realizowane leksykalnie, czy gramatycznie. Szczególnie charakterystyczne są pod tym względem wzajemne stosunki między aspektem dokonany czasownika a jego znaczeniem leksykalnym. Czasownik *przeszkadzać X-owi w Y-u* (np. *przeszkadzać komuś*

w *odpoczynku* (<w pracy>)) znaczy w przybliżeniu (zob. jednak s. 103) 'robić spełnienie *Y*-a trudniejszym dla *X*-a'. Jednakże ten sam czasownik w formie dokonanej znaczy nie 'zrobić spełnienie *Y*-a trudniejszym dla *X*-a', lecz 'zrobić spełnienie *Y*-a niemożliwym dla *X*-a'. Inaczej mówiąc, znaczenie gramatyczne aspektu dokonanego wpływa nie na jeden, lecz od razu na dwa komponenty semantyczne znaczenia leksykalnego czasownika, w określony sposób zmieniając każdy z nich. Zauważmy, że nic podobnego nie dzieje się z czasownikiem *utrudniać*, quasi-synonimicznym do *przeszkadzać*: *utrudniać Y* (np. *utrudniać oddech* (*ruchy, pogoń*)) \cong 'robić spełnienie *Y*-a trudniejszym, a *utrudnić Y* \cong 'zrobić spełnienie *Y*-a trudniejszym'. Już te przykłady ukazują, że w definicjach czasowników powinno się uwzględniać te składniki, które zmieniają się pod wpływem gramatycznego znaczenia aspektu dokonanego, przy czym przy każdym powinno się pokazać – z pomocą reguły ogólnej lub szczegółowej – końcowy wynik takiej zmiany. *Wzywać X-a do Y-a* (np. *wzywać wszystkich do pracy*) \cong 'zwracając się do *X*-a próbować kausować, żeby *X* zrobił *Y*', a *wzwać X-a do Y-a* \cong 'zwróciwszy się do *X*-a spróbować skausować, żeby *X* zrobił *Y*'. Inaczej mówiąc, tu znaczenie gramatyczne aspektu dokonanego jest po prostu przekazywane wszystkim czasownikowym składnikom znaczenia leksykalnego *wzywać*, włączony w to składnik 'próbować'. *Przekonywać X-a o Y-u* \cong 'przedstawiając argumenty próbować kausować, żeby *X* sądził, że *Y*'; *przekonać X-a o Y-u* \cong 'przedstawiając argumenty, skausować, żeby *X* sądził, że *Y*'¹². W tym wypadku znaczenie gramatyczne aspektu dokonanego nie tylko jest przekazywane czasownikowym składnikom znaczenia leksykalnego 'przekonywać', ale także usuwa niektóre z tych składników, a mianowicie – znaczenie 'próbować'. Analogicznie są zbudowane pary: *budzić* – *zbudzić*, *szukać* – *znaleźć*, *łapać* – *złapać*, *namawiać* – *namówić*, *decydować* – *zdecydować* i wiele innych. W pewnych parach (*szukać* – *znaleźć*) aspekt niedokonany ma zawsze znaczenie próby, a dokonany znaczenie „sukcesu” (udanej próby), w innych zaś parach (*budzić* – *zbudzić*, *łapać* – *złapać*) taki podział znaczeń ma miejsce tylko wtedy, gdy czasownik niedokonany jest użyty w znaczeniu aktualnym. Czasowniki niedokonane wielokrotnie, np. *budzić*, *łapać*, w znaczeniu aorystycznym albo uzualnym mogą – tak jak i *zbudzić*, *złapać* – mieć znaczenie 'udanej próby': *Latem budziłem go zupełnie wcześniej, Dwa razy budziłem (łapałem) go o czasie. raz się spóźniłem, Budze nie takich jak ty śpiochów*¹³. Ja-

Przejdźmy do reguł zakreślania.

Omówimy poniżej dwie odmiany zakreślania: a) zakreślanie części znaczenia wyrazu A w połączeniu AB pod wpływem znaczenia B , nie łączącego się ze znaczeniem A ; b) zakreślanie wspólnej części znaczeń A i B w połączeniu AB .

a) Zakreślanie w wyniku nielączliwości znaczeń. Ten wypadek doskonale charakteryzuje znaczenie o inkluzywno-dysjunktywnej strukturze składników. Takie znaczenia są bardzo interesujące same w sobie i dlatego na początku omówimy pewne ich cechy niezależnie od problemu zakreślania, potem zaś pokażemy, jak te cechy są wyzyskiwane przy zakreślaniu. *Uczyć studentów matematyki* \equiv 'według określonego planu kausować, żeby studenci znali matematykę', a *uczyć studentów prowadzenia samochodu* \equiv 'według określonego planu kausować, żeby studenci umieli prowadzić samochód'. Definicje *uczyć* w tych dwu zdaniach są różne (por. przeciwstawienie 'znać' – 'umieć'). Czy więc z tego wynika, że *uczyć* ma tu dwa różne znaczenia? Żeby na to odpowiedzieć, popatrzymy jeszcze na zdania typu: *On uczył chłopca historii, geografii, języków, jazdy na nartach, posłuszeństwa, strzelania z łuku*. W takich zdaniach są jednocześnie realizowane składniki 'znać' (por. *uczyć historii*) i 'umieć' (*uczyć jazdy na nartach, strzelania z łuku*). Przy tym jest rzeczą niewątpliwą, że czasownika *uczyć* użyto tu nie w dwu różnych znaczeniach, lecz w jednym, gdyż jednoczesna realizacja dwu znaczeń jednego wyrazu w tym samym zdaniu daje grę słów, kalambur, którego tu nie ma. Ponieważ do znaczenia czasownika *uczyć* wchodzi oba omawiane składniki semantyczne, trzeba ustalić, w jakiej strukturze syntaktycznej mogą one współwystępować. Wiemy już, że znaczenie czasownika *uczyć* jest realizowane trojako: albo '...kausować, żeby znał' (A), albo '...kausować, żeby umiał' (B), albo 'kausować, żeby znał i umiał' (A i B). Taki układ znaczeń (albo A , albo B , albo A i B) jest właściwy spójnikowi *lub*, który z tego powodu powinien zostać wprowadzony do definicji czasownika *uczyć*: *uczyć X-a Y-a* \equiv 'według określonego planu kausować, żeby X znał lub umiał Y '. Warunki zakreślania: jeśli w *uczyć X-a Y-a* nazwą informacji jest Y , to w znaczeniu *uczyć* zakreśla się część 'lub umieć'; jeśli Y jest nazwą czynności – zostaje zakreślona część 'znać lub'.

Omówmy systematycznie typy znaczeń z inkluzywno-dysjunktywną strukturą składników i odpowiadające im reguły zakreślania. Taką strukturę mają przede wszystkim pewne rodzaje czasowników przedmiotowych a parę: *poznać* (*Uczę dła*

staje, tzn. zaprzetywanemu zdaniu nie można będzie przypisać żadnego sensu.

Podobną strukturę semantyczną mają pewne czasowniki pochodne z przedrostkiem *o-* (*ob-*): *opierać*, *obszywać kogoś*. *Opierać A* znaczy 'prac wszystkie rzeczy *A* lub prac (pewne) rzeczy wszystkich *A*', por.: *opierać sublokatora*, *opierać całą brygadę*, *opierać ojca, męża i dzieci*. Regułę zakresłania formuluje się tu, z niezbędnymi zmianami, tak jak poprzednio, toteż nie podajemy jej explicite.

Liczne czasowniki mają strukturę znaczeniową ze składnikami typu = '...*A* lub *B*...', gdzie '*A*' jest w stopniu wyższym, a '*B*' przymiotnikiem granicznym w stopniu równym (pojęcie przymiotników granicznych było omówione dokładniej na s. 75). Taką strukturę mają np. czasowniki *blednąć* = 'stawać się bledszym lub bladym', *zółknąć* = 'stawać się żółtym lub żółtym', *zaokrąglać się* = 'stawać się okraglejszym lub okragłym', *tepić (coś)* = 'robić tępszym lub tępym', *poprawiać* = 'robić lepszym lub dobrym', *czerwienić się* = 'stawać się czerwiejszym lub czerwonym', *psuć* = 'robić gorszym lub złym'¹⁵, *uspokajać* = 'robić spokojniejszym lub spokojnym' i liczne inne. W osobną grupę należy wydzielić pewne typy derywatów odprzymiotnikowych: *zwolnić*, *zamącić*, *ściemnić się*, *ochłodzić (się)*, *rozrzedzić (się)*, *rozmiękczyć (się)*.

Tak więc do znaczenia tych wszystkich czasowników wchodzi przymiotnik w stopniu wyższym, zawsze – jak pamiętamy – niegraniczny, i (po znaku dysjunkcji) przymiotnik graniczny w stopniu równym.

Pisaliśmy już, że z powodów czysto semantycznych przysłówki oznaczające niepełny stopień (małe natężenie) cechy łączą się ze stopniem wyższym przymiotnika (*trochę wyżej*, *odrobinę czerwiejszy*), a przysłówki oznaczające pełny stopień cechy łączą się ze stopniem równym przymiotnika granicznego (*całkiem niski*, *zupełnie czerwony*, *całkiem dobry*, *zupełnie zły*). Niepoprawne są połączenia **trochę dobry* lub **całkiem lepiej*, ponieważ są one sprzeczne semantycznie; *trochę* wyraża niepełność cechy, a *dobry* – pełnię; *całkiem* wyraża pełnię cechy, a *lepiej* – niepełność. Dlatego kiedy z omawianymi powyżej czasownikami użyje się przysłówek pierwszego typu, zakresła się drugi składnik ich znaczenia, kiedy zaś używa się z nimi przysłówek drugiego typu, zakresła się składnik pierwszy: *trochę się poprawić*

¹⁴ Jeśli zarówno *A*, jak i *X* są nazwami zbiorów, to dysjunkcja zmienia się w koniunkcję ('lub' na 'i').

¹⁵ Por. quasi-synonimiczne czasowniki *polepszać* i *pogarszać*, które znaczą 'robić lepiej' i 'robić gorzej'; świadectwem braku składników 'dobry' i 'zły' w ich definicjach jest to, że połączenia **zupełnie pogorszył* i **zupełnie polepszył* są niepoprawne. *Zupełnie* łączy się z przymiotnikami granicznymi w stopniu równym i nie łączy się ze stopniem wyższym przymiotnika.

szym lub przerywać się', *hamować* = 'zaczynać poruszać się wolniej lub zatrzymywać się' i wiele innych. Wskutek bliskości (o której była mowa powyżej) typów *poprawiać* i *wyciszać* na ten drugi typ można rozciągnąć (z nieistotnymi zmianami) reguły zakreslenia sformułowane dla typu pierwszego.

Wspomnijmy w końcu o czasownikach zwrotnych nazywających wewnętrzne, emocjonalne stany człowieka: *zdumiewać się*, *obrażać się*, *martwić się*, *dziwić się* itp. W odróżnieniu od kilku innych czasowników tej grupy, mających znaczenie tylko statywne (np. *wściekać się*, *niepokoić się*, *denerwować się*, *trwożyć się*), wymienione czasowniki mają znaczenie statywne lub inicjalne, por. *Obrażasz się na mnie*, *Czemu się dziwisz z jednej strony* i *Wystarczy, że zwrócę mu najłagodniej uwagę*, *on zaraz się obraża* (*dziwi się*, *zdumiewa się*, *martwi się*) – z drugiej. Ich znaczenie można więc sformułować jako dysjunkcję komponentu statywnego i inicjalnego: 'być lub zaczynać być w określonym stanie emocjonalnym'. Znaczenie statywne jest realizowane w czasowniku niedokonanym habitualnym lub aktualnym (zakreśla się inicjalność), inicjalne zaś w niedokonanym wielokrotnym (uzualnym), *praesens historicum* i formie dokonanej (zakreśla się statywność).

Pouczające jest zestawienie omawianych czasowników z czasownikami typu *bieleć*, *złocić się*, *zielenieć*, *czervenienieć*, *czernieć* i, być może, pewnymi czasownikami niedokonanymi na *-nąć* (*moknąć*, *schnąć* itp.). Te czasowniki również mają znaczenie statywne i inicjalne, ale oba te znaczenia mogą być realizowane w tych samych warunkach. Zdania *Złocą się jesienne liście*, *Błękitnieje niebo*, *Zielenieją pola*, *W pełnym słońcu schmie pranie* (wyraźniej widać znaczenie inicjalne przy szyku przestawnym: *W pełnym słońcu pranie schmie*, gdzie reumatyczna postpozycja czasownika wyklucza możliwość interpretacji statywnej) mogą być rozumiane i tak, i tak.

Dwuznaczność przedstawionych powyżej zdań można objaśnić tylko w jeden sposób – uznając, że czasowniki w nich występujące są wieloznaczne. Tak więc interpretując znaczenie zdań z czasownikami typu *obrażać się*, musimy się odwoływać do reguł zakreslenia, natomiast interpretując zdania z zewnętrznymi podobnymi czasownikami typu *bieleć* nie potrzebujemy tego robić, ponieważ znaczenia inicjalne i statywne są w nich wydzielone jako oddzielne jednostki leksykalne.

b) Zakreślanie wspólnej części łączących się znaczeń. Jak pisaliśmy, drugi wypadek zakreślania znaczeń zachodzi w połączeniach AB , których części, wyrazy A i B , mają wspólne składniki semantyczne: $A = 'PY'$, $B = 'YX'$, $AB = 'PY' + 'YX' = 'PYX'$. Terminy „powtórzenie”, „dublowanie”, „iteracja”, „zgoda semantyczna” oddają nie istotę tego procesu semantycznego, lecz ogólne jego warunki. Bardziej udany jest w tym kontekście termin „kompresja”, którego używa N. N. Leont'eva. Termin ten nie bywa jednak używany w innych dyscyplinach lingwistycznych rozpatrujących podobne w zasadzie zjawiska, por. haplogię w morfologii i słowotwórstwie. Przez analogię do tych zjawisk będziemy nazywać ten typ zakreślania haplogią semantyczną. Haplogia semantyczna zdarza się bynajmniej nie zawsze, gdy w znaczeniach wyrazów powiązanych składniowo pojawiają się powtarzające się składniki. Można tu zaobserwować trzy grupy zjawisk:

1. Powtarzające się składniki znaczeń powiązanych syntaktycznie zapewniają spójność semantyczną tekstu i dlatego są nie do usunięcia, choć nie odgrywają żadnej innej roli, np.: *Lekarz leczy, Nóż kroić, leczyć chorobę, jeść jedzenie* (por. też *czytać książkę, pić wodę*), *strzyć nożycami* (por. też: *rąbać siekierą, kleić klejem*), *lecieć samolotem* (por. *płynąć statkiem, jechać pociągiem*), *lecieć w powietrzu* (por. *płynąć po morzu*) i inne (por. s. 29). Takie powtórzenie jest charakterystyczne dla połączeń wyrazowych składających się z parametru leksykalnego *Real* lub *Fact* i jego dopełnienia.

2. Powtórzenie jakiegoś składnika semantycznego wyrazu A w syntaktycznie związanym z nim wyrazie B jest konieczne dla wzmocnienia (wydzielenia, podkreślenia) tego składnika, np.: *zupełnie ślepy, wchodzić (coraz) wyżej, schodzić (coraz) niżej, posuwać się do przodu, cofać się do tyłu* itp. Zauważmy w związku z tymi przykładami, że badanie mechanizmów podkreślenia i tych wypadków, w których element znaczenia przekształca się w operator podkreślenia, jest palącą koniecznością.

3. Składnik powtarzający się nie odgrywa żadnej roli semantycznej i może być wykreślony – haplogia semantyczna we właściwym znaczeniu (nawet w tym wypadku może okazać się konieczne, by zapamiętać, że w zdaniu wystąpiło powtórzenie semantyczne, gdyż mogło ono pełnić określoną funkcję stylistyczną lub inną funkcję niesemantyczną).

Haplogia semantyczna występuje przede wszystkim w szerokiej klasie połączeń wyrazowych różnych typów syntaktycznych mających następującą ogólną

skrzynka koloru czerwonego (pomarańczowego, żółtego) = czerwona (pomarańczowa, żółta) skrzynka itp.; w rzeczowy sposób = rzeczowo (o parafrazowaniu przysłówek typu rzeczowo, wspaniale zob. Brož 1971).

Inny typ haplologii semantycznej realizuje się w połączeniach z tak zwanym dopełnieniem przedmiotu wewnętrznego (por. Jespersen 1924: 156, Peškovskij 1935: 262): *żyć życiem szczęśliwym* = *żyć szczęśliwie*, *iść szybkim krokiem* = *iść szybko*, *przeżyć długie życie* = *żyć długo*, *uśmiechać się miłym uśmiechem* = *uśmiechać się mile*, *umrzeć śmiercią bohatera* = *umrzeć bohatersko* itp. Dopełnienie przedmiotu wewnętrznego jest zwykle pochodną od czasownika X nazwą czynności lub stanu typu $S_0(X)$. $S_0(X)$ jest pochodną czysto syntaktyczną, tzn. pochodną bez żadnych dodatków semantycznych. Dlatego połączenie w rodzaju $X \rightarrow S_0(X)$ jest równoważne semantycznie połączeniu $X \rightarrow X$ i jasna staje się reguła zakresłania: $X \rightarrow X = X$. Podkreślimy, że nie jest ona uniwersalna; rozpatrzony materiał pozwala tylko stwierdzić, że w zakres jej działania wchodzi połączenia wyrazowe powyższego typu. Dla reguł zakresłania nie jest obojętne, jakiego typu komponent jest składnikiem powtarzającym się, i istnieją takie znaczenia, które najwidoczniej nigdy lub prawie nigdy nie są zakresłane, niezależnie od tego, ile razy by się powtarzały. Nie zakresła się na przykład nigdy, jak stwierdziliśmy wcześniej (zob. s. 73–74), znaczenia wysokiego stopnia: *wysokie ceny* to nie to samo, co *bardzo wysokie ceny*, *piękna twarz* to nie to samo, co *niezwykle piękna twarz*, *mknąć* to nie to samo, co *mknąć jak strzała* (potwierdzają to także pewne eksperymenty psychometryczne, zob. Cliff 1959).

Tak więc są znaczenia, które, jeśli powtarzają się w określonych warunkach, są zakresłane. Z drugiej strony są takie znaczenia, które mogą się powtarzać nie tworząc żadnej niepotrzebnej nadwyżki semantycznej, tzn. takie, które nie wymagają zakresłania. Zawsze kiedy w języku pojawia się taka polaryzacja (fakty z tej samej dziedziny zachowują się różnie w stosunku do pewnych reguł), można oczekiwać, że zachodzi też szerokie pasmo zjawisk pośrednich, dopuszczających dowolną z dwubiegunowych interpretacji. Omówimy niektóre z tych zjawisk.

c) Zakreślanie czy wieloznaczność: możliwość różnego opisu (non-uniqueness)¹⁶. Powiedzieliśmy powyżej, że w połączeniach typu *skrzynka koloru czerwonego* zachodzi haplologia semantyczna: w końcowej definicji połączenia wyrazowego zachowany zostaje tylko jeden składnik, 'kolor', w przeciwień-

specifica ('pod względem wzrostu', 'pod względem wysokości', tzn. 'w pionie'). W ten sposób: *wysoki człowiek* = 'człowiek dużego wzrostu', *niski człowiek* = 'człowiek małego wzrostu'. Ale wyrażenia *człowiek dużego (małego) wzrostu* i *człowiek wysokiego (niskiego) wzrostu* są całkowicie synonimiczne (czego nie można powiedzieć o połączeniach *duży (mały) człowiek* i *wysoki (niski) człowiek*). Synonimię tę można wyjaśnić albo działaniem reguł zakreślania (por. wyżej), albo synonimią samych przymiotników *wysoki* – *duży* i *niski* – *mały* w kontekście wyrazu *wzrost*. W takim wypadku znaczenia przymiotników powinny zostać rozszczepione: *wysoki (niski) 1* = 'wyższy (niższy) niż norma' = 'większy (mniejszy) niż norma pod względem wysokości', por.: *wysoki (niski) człowiek (stół, dom)*, i *wysoki (niski) 2* = 'większy (mniejszy) od normy pod względem rozmiaru' z ograniczeniem łączliwościowym: „z wyrazem *wzrost* jako określanym”. Semantyczna struktura wyrazów *wysoki* i *niski* staje się więc wtedy bardziej złożona (uzupełniona nowym znaczeniem), ale za to upraszcza się reguły wyboru informacji z tej części hasła słownikowego, która jest poświęcona danemu znaczeniu wyrazu¹⁷. Objasnijmy to bliżej.

Przymiotniki *wysoki* i *niski* w różnych znaczeniach mają różne (quasi-)synonimy: *wysoki 1* jest synonimiczny (mniej lub bardziej dokładnie) z przymiotnikami *rosły*, *długi*, *tyczkowaty*, a *wysoki 2* z przymiotnikiem *duży*. *Niski 1* ma jako quasi-synonim wyraz *karłowaty*, a *niski 2* – *mały*. Wynika z tego, że (quasi-)antonimy *wysokiego 1* i *wysokiego 2* (odpowiednio także: *niskiego 1* i *niskiego 2*) także nie są takie same. W różny sposób używa się stopnia wyższego tych przymiotników. Zdanie *Piotr jest wyższy (niższy) niż Jan* jest całkowicie poprawne, a zdanie *Wzrost Piotra jest wyższy (niższy) od wzrostu Jana*, jest, jak się wydaje, niepoprawne. Lepsze, choć nieidiomatyczne byłoby zdanie: *Wzrost Piotra jest większy (mniejszy) niż wzrost Jana*¹⁸. Gdybyśmy nie rozszczepili omówionych użyć przymiotników na dwa znaczenia, musielibyśmy sformułować w tekście hasła *wysoki (niski)* liczne szczegółowe reguły ograniczające możliwości użycia tych lub innych synonimów, antonimów, form stopnia wyższego przez dokładnie określone warunki kontekstowe. Drugie rozwiązanie żadnych uzupełniających reguł nie wymaga.

¹⁷ S. Ullmann pisał: „Można polecać jako złoty środek w wypadkach wątpliwych, by dawać pierwszeństwo związkowi ściślejszemu z dwu związków alternatywnych, tzn. różnicom użycia przed polisemią oraz polisemii przed homonimią” (Ullmann 1951: 115). W tej pracy dochodzimy do innych wniosków i posługujemy się innymi kryteriami przy wyborze rozwiązań.

¹⁸ W poprawnych semantycznie i idiomatycznych zdaniach *Piotr jest wyższy (niższy) od Jana pod względem wzrostu* działała reguła zakreślania.

antonimów, pochodnych itp. stwarza ryzyko zrobienia z systemu otwartego. Odwrotnie: słownik jest z samej natury swej niezamknięty, jest systemem otwartym, i dlatego zwiększenie liczby jednostek leksykalnych nie powoduje żadnych poważnych następstw dla opisu¹⁹.

Za drugim rozwiązaniem przemawia i to, że wiele przymiotników parametrycznych ma tylko jedno z dwu omówionych znaczeń (*prędkki koń, powolny żółw*, ale nie **prędkka (powolna) szybkość; szybkości są duże lub małe*). Występujące w tym samym znaczeniu: 'duży pod względem intensywności', przymiotniki *wysoki* i *niski* łączą się z wyrazem *temperatura*, lecz nie mają one znaczenia 'duży (mały) pod względem temperatury' w połączeniu z nazwami przedmiotów fizycznych. Inaczej przymiotniki *gorący* i *zimny*: znaczą one tylko 'duży (mały) pod względem temperatury' (*gorący (zimny) piasek*) i nie mają znaczenia 'duży (mały) pod względem intensywności' w połączeniu z wyrazem *temperatura* (nie istnieją połączenia **gorąca (zimna) temperatura*).

Oprócz przymiotników parametrycznych dwojaką interpretację – z zakresłaniem, ale bez dzielenia znaczeń, lub bez zakresłania, ale z podziałem znaczeń – mo-

¹⁹ Omówiony przez nas przykład – przymiotniki *wysoki* i *niski* – nie jest oczywiście zjawiskiem wyjątkowym w semantyce. Por. na przykład inne przymiotniki parametryczne języka rosyjskiego:

dorogoj škaf (tovar) [droga szafa (towaŕ)] (synonim: *dorogostojaščij* [kosztowny], stopień wyższy: *doroże* [droższy], pochodne: *dorożat', dorogowizna* [drożec, drożyzna]), *dorogaja cena*, quasi-synonimy: *wysokaja, boł'szaja, nepomernaja cena* [duża, niewspółmierna, wysoka cena], własnego stopnia wyższego nie ma, „pochodna semantyczna”: *rasti* [rosnąć]: *Towary dorozajut = Ceny na towary rastut* [Towary drożeją = Ceny towarów rosną];

deševyj škaf (tovar) [tania szafa (towaŕ)], quasi-synonimy: *grošovyj, kopečnyj* [groszowy], stopień wyższy: *deševle* [tańszy], pochodne: *deševet', deševizna* [taniec, tanioccha];

deševaja cena (synonimy: *nizkaja, nebol'szaja cena* [po polsku: niska (niewysoka) cena]; własnego stopnia wyższego nie ma, „pochodna semantyczna”: *padat'* [spadać]: *Towary deševejut = Ceny na towary padajut* [Towary tanieją = Ceny towarów spadają]). Por. też *staršie (mladšie) rebjata – staršij (mladšij) vozrast, požiloj čelovek – požiloj (preklonnyj) vozrast* [starsze (młodsze) dzieci; starszy człowiek – w starszym wieku], gdzie występują analogiczne rozróżnienia. W słownikach struktura semantyczna takich przymiotników jest opisywana nie dość konsekwentnie. Czasem omawiane przez nas użycia uważa się za realizację tego samego znaczenia przymiotnika (por.: *wysoki – niski*), czasem za odcienie znaczeniowe (por: *drogi – tani*).

gą mieć pewne interesujące klasy rzeczowników typu: *wola, jakość, temperament, charakter* itp. (zob. s. 73–74).

Z rosyjskimi przymiotnikami parametrycznymi typu *высокий, широкий, длинный, тяжелый, быстрый* i pewnymi innymi jest związana jeszcze jedna interesująca możliwość budowy opisów alternatywnych. W formie krótkiej w konstrukcji z wyrazami pytajnymi *как, насколько* mogą one oznaczać nie duży rozmiar, lecz skalę odpowiedniego rozmiaru. Pytając: *Насколько (как) высок пограничный столб?* [Jak wysoki jest słup graniczny?], *Насколько широк (глубок) ручей в верхнем течении?* [Jak szeroki (głęboki) jest strumień w górnym biegu?], *Насколько длинные каналы Марса?* [Jak długie są kanały Marsa?], interesujemy się po prostu liczbową wartością wysokości, szerokości, głębokości lub długości wymienianych przedmiotów, a nie tym, o ile ta wartość liczbowa przewyższa normalną. Całkowicie naturalną odpowiedzią na pytanie *Насколько широк (глубок) ручей в верхнем течении?* jest zdanie: *Он очень узкий (мелкий)* [Jest on bardzo wąski (płytki)].

Omawiane fakty można opisać na dwa różne sposoby. Przy pierwszym sposobie znaczenia dużego rozmiaru i skali traktuje się jako różne znaczenia odpowiednich przymiotników; przy drugim znaczenie skali jest wyprowadzane ze znaczenia dużego rozmiaru według specjalnej reguły zakreślania, która działa w określonych warunkach morfologicznych, syntaktycznych i leksykalnych. Opis pierwszego typu jest bezsprzecznie lepszy dla języków, w których przymiotniki o znaczeniu dużego rozmiaru mają znaczenie skali także w innych konstrukcjach, por. ang. *ten years old* lub niem. *zehn Jahre alt*, dosłownie: 'dziesięć lat stary'. Dla języka rosyjskiego bardziej efektywny może się okazać opis drugiego typu.

Analogicznie są zbudowane wyrazy typu *сфора, стадо, табун* itp. Mogą one być opisane jako niedokładne synonimy: *сфора* = 'zbiór psów...', *стадо* = 'zbiór zwierząt lub ptaków', *табун* = 'zbiór koni'. Wówczas dla połączeń typu *сфора псов, стадо волков, табун кони* trzeba będzie przewidzieć regułę składania znaczeń, pozwalającą skracać powtarzające się sensory 'psów', 'zwierząt', 'koni' itp. Z drugiej strony można uważać, że wskazane znaczenia realizują się tylko w wypadkach użycia absolutywnego (bez kontekstu); jeśli chodzi o połączenia *сфора псов* i tym podobne, realizuje się w nich inne znaczenia rzeczowników *сфора, стадо, табун* – 'zbiór zwierząt nazwanym rzeczownikiem zależnym'. W tym znaczeniu są one do-

się (zmniejsza się), *Długość linii kolejowych powiększa się (zmniejsza się)* itp.). Interpretacja z zakresłaniem przedstawia się tak samo jak dla przymiotników parametrycznych. Czasownikom tym przypisuje się w omawianych użyciach jedno znaczenie: 'stawać się większym (mniejszym) pod względem rozmiaru'. W połączeniach typu a) znaczenie to realizuje się w całości, a w połączeniach typu b) składnik 'rozmiar' nakłada się na odpowiedni składnik wyrazów *długość, rozmiar, objętość* itp. i jest zakresłany. Interpretacja z rozszczepieniem znaczeń i bez zakresłania jest jasna. Przemawia za nią obecność odrębnych synonimów, antonimów i pochodnych dla każdego ze znaczeń (por. zwłaszcza czasowniki *wzrastać* i *kurczyć się*, które mają znaczenia typu a) i nie mają znaczenia typu b)).

Omówmy na zakończenie wypadki typu *Ogień płonie, Wiatr dmie* i inne podobne, w których czasowniki są funkcjami leksykalnymi typu *Func* od odpowiednich rzeczowników. Czy są w nich zawarte te same znaczenia czasowników *płonąć, dąć* itp., co w zdaniach *Drwa płoną, Izba płonie, Olbrzym dmie*, czy też jakieś inne? Jeżeli przyjąć rozwiązanie pierwsze, to aby uzyskać właściwą interpretację semantyczną omawianych przez nas zdań, konieczne będzie posłużenie się regułą zakresłania powtarzającej się części sensu. Dla wyrazów *ogień* i *płonąć* część ta jest bardzo duża, ponieważ *płonąć* znaczy 'wydzielać ogień'. Jeśli przyjmiemy drugie rozwiązanie i założymy dwa różne znaczenia (*drwa płoną 1 – ogień płonie 2*), odpada konieczność zastosowania reguły zakresłania. Z tych samych powodów, co wymienione poprzednio, i w tym wypadku dajemy pierwszeństwo drugiemu rozwiązaniu.

Nawet jeśli te dwa rozwiązania nie wyczerpują wszystkich możliwości adekwatnego opisu wspomnianych faktów, możemy się do nich ograniczyć, gdyż w sposób wystarczający ilustrują one tezę, której się tu broni: zasadniczo możliwą różnorodność (non-uniqueness) opisów semantycznych.

WYMAGANIA STAWIANE DEFINICJOM I WYRAŻENIOM DEFINIOWANYM

Definiowaniu znaczeń leksykalnych zwykle stawiano następujące dwa wymagania:

Pokażemy, dlaczego przestrzeganie tych warunków jest korzystne czy nawet konieczne. Jeśli definicję buduje się w sposób „schodkowy” i krok po kroku wprowadza znaczenia złożone do prostszych, aż do elementarnych, to tym samym ukazuje się *explicite* wszystkie związki danego znaczenia ze znaczeniami pokrewnymi i pokazuje się stopniowo hierarchiczną organizację leksykalno-semantycznego systemu języka. Daje to podstawę do zbudowania z jednej strony różnego typu semantycznych grup wyrazów, z drugiej – do sformułowania synonimicznych i implikacyjnych reguł parafrazowania. Zdefiniujmy *ultimatum X-a w stosunku do Y-a* jako ‘żądanie *T* przedstawione przez *X-a* *Y-owi*, którego niespełnienie przez *Y-a* w ciągu określonego, krótkiego czasu nieuchronnie pociąga za sobą urzeczywistnienie groźby *X-a*, że wyrządzi *Y-owi* zło’. Jawne ukazanie stosunków semantycznych między *ultimatum*, *żądaniem* i *groźbą* okazuje się dostateczną podstawą do następujących przekształceń implikacyjnych: *X przedstawił Y-owi ultimatum* → *X zwrócił się do Y-a z żądaniem*, *X przedstawił Y-owi ultimatum* → *X grozi Y-owi*. Co więcej, przy pewnych dodatkowych warunkach *Y przyjął ultimatum X-a* → *Y spełnił żądanie X-a* itp.

Przejdźmy do drugiego wymagania i rozpatrzmy dwa wypadki, w których zakładane dla nich warunki nie są przestrzegane. Załóżmy, że czasownik *kończyć* definiuje się przez odwołanie do *przerywać*, tzn. całkowicie zrównuje się semantycznie te dwa czasowniki (takie przypuszczenie nie wykracza poza ramy opisu znaczeń możliwego w istniejącej praktyce). Wówczas przy parafrazowaniu automatycznym nic nie będzie stało na przeszkodzie, by zdanie *On skończył pracę* model przekształcił w *On przerwał pracę*, choć z punktu widzenia mówiącego danym językiem możliwe jest nawet przeciwstawienie tych zdań. Istotnym elementem znaczenia *kończyć*, nie wyrażonym w definicji, jest wskazanie na osiągnięcie naturalnej granicy czynności: przerywa się pracę w dowolnym momencie, a kończy się raczej wówczas, gdy zgodnie z normami przyjętymi w danej sytuacji nie pozostaje już nic do zrobienia. Model dostrzega synonimie tam, gdzie jej nie ma, ponieważ dano modelowi niepełną definicję wyrazu *kończyć*. Łatwo się domyślić, że jeśli zdarzy się sytuacja przeciwna (do znaczenia wyrazu *A = 'BC'* włączy się zbędny składnik '*X*'), to model nie dostrzeże synonimii tam, gdzie ona faktycznie zachodzi.

Podkreślmy (w odróżnieniu od pracy: Rey-Debove 1966), że z naszego punktu widzenia tekst definicji, należący do metajęzyka, nie powinien i – na ogół – nie może być idiomatycznym tekstem rosyjskim, polskim, francuskim itd. choćby dlatego, że spotyka się w nim wyrazy ('kauzować', 'pustota') nie mające bezpośred-

Omiowiny teraz warunki, które powinna spełniać struktura objaśnianego wyrażenia. Zanim je sformułujemy, zanalizujmy ten materiał, który zmusza nas do zajmowania się tym zagadnieniem. We wszystkich słownikach języka rosyjskiego *reputacija* jest określana przez *mnenie* (zob. *reputacija* = 'sozdavšeesja obščee mnenie o dostoinstvach i nedostatках kogo, čego-libo') [*reputacija* = 'utworzona ogólna opinia o czyichś zaletach i wadach']. Sformułowanie to, mówiąc ściśle, jest nieprawdziwe, gdyż traktuje się tu *reputację* jako odmianę opinii. W rzeczywistości *reputacija* i *mnenie* ujawniają ciekawą różnicę strony, sprowadzalną do opozycji między formami czasownikowymi (ściślej czasownikami) *sčitat'sja* i *sčitat'*: *NN sčitaetsja* (u nich) *chorošim* = *NN imeet u nich chorošuju reputaciju*, ale *Oni sčitajut NN chorošim* = *imejut ob NN chorošee mnenie*. Wobec tego okazuje się, że *reputacija* i *mnenie* są niedokładnymi konwersami: *reputacija A sredi X-ov* ≡ 'mnenie X-ov ob A'. W tym i w wielu innych wypadkach konwersji (*stroit'* – *stroit'sja*, *ljubit'* – *nravit'sja* itd.) nie można uzyskać tego, by konwersy otrzymywały zasadniczo różne definicje. Z powodu nierównoprawności semantycznej konwersów w języku naturalnym (por. rozdz. V i nast.) na oba wyrazy rozciąga się ta definicja, która odpowiada wyrazowi podstawowemu, tzn. oznaczającemu relację wyjściową. Ponieważ jednak konwersy nie są synonimami, różnica między nimi a synonimami powinna być w jakiś sposób zaznaczona. W związku z tym, że nie może być ona wyrażona w tekście definicji, pozostaje tylko jedno – spróbować wyrazić ją przez jakąś różnicę w strukturze definiowanych jednostek lub, ściślej, przez różnicę w ich modelach rekacji. Wróćmy do naszego przykładu. Wyrazy *mnenie* i *reputacija* są dwuwalencyjne składniowo. Różnica między nimi jest taka, że pierwsza walencja wyrazu *mnenie* jest subiektywa (por. *mnenie X-ov*), a druga obiektowa (por. *mnenie ob A*), podczas gdy pierwsza walencja wyrazu *reputacija* jest obiektowa (*reputacija A* = 'to, što ob A dumajut'), a druga subiektywa (por. *reputacija A sredi X-ov* = 'to, što X-y sčitajut'). Teraz się staje jasne, jak można definiować wyraz *reputacija* przez *mnenie*, nie traktując jednocześnie obu tych wyrazów jak synonimów: *reputacija A sredi X-ov* = 'obščee mnenie X-ov o dostoinstvach i nedostatках A' [*reputacija A wśród X-ów* = 'ogólna opinia X-ów o zaletach i wadach A'].

Już ten przykład pokazuje, że ogólnie rzecz biorąc, jednostką definiowaną powinien być nie pojedynczy wyraz, lecz zawierające go wyrażenie typu *XPY*, gdzie

P = wyraz definiowany, a X i Y = zmienne, nadające danemu wyrażeniu formę zdania lub połączenia wyrazowego. Ten warunek, dobrze (choć z innego punktu widzenia) znany semantyce teoretycznej (por. s. 45, 53), nie może się nie wydawać trochę niezwykle leksykografowi praktykowi. Dlatego warto pokazać, że problem, który się pojawił przy definiowaniu wyrazu *reputacja*, powstaje nie w szczegółowych i izolowanych wypadkach, lecz masowo.

Omówmy na przykład rosyjskie czasowniki prefiksalne z przedrostkiem *pere-*, mającym znaczenie krotkości: *perebolet'* (*vsemi bolezniami*), *perebyvat'* (*vo vseh mestach*), *perecelovat'* (*vseh devušek*) itp. (zob. s. 91–92). Gdyby takie czasowniki oznaczały tylko rozciągnięcie akcji na liczne obiekty (miejsca itp.), jak to jest w naszych przykładach, nie powstawałyby żadne trudności w ich definiowaniu: *perebyvat'* = 'być niejednocześnie we wszystkich miejscach', *perecelovat'* = 'pocałować niejednocześnie wszystkich' itp. Wiadomo jednak, że równie dobrze mogą one oznaczać sytuacje, w których dana akcja ma wiele subiektów: *Deti pereboleli kor'ju*, *Mnogo narodu perebyvalo na vystavke* itp. W takich wypadkach często uzyskuje się następującą formę definicji *perebolet'* = 'prześć jakąś chorobę' (o wszystkich, wielu), *perebyvat'* = 'być w różnym czasie gdzieś, u kogoś' (o wszystkich, wielu). Przytoczone definicje mają dwie wady. Po pierwsze, element znaczenia wyrazu jest podawany w formie nie odróżnionej od formy opisu jego łączliwości; po drugie, pozostaje niejasne, czy to wskazanie odnosi się do wielu subiektów, czy do wielu obiektów (miejsc itp.). Żeby uniknąć tej niejasności, znaczenie czasownika rozszczepia się czasem na dwa różne odcienie lub nawet na dwa różne znaczenia. Dla *perebyvat'* oprócz znaczenia wspomnianego powyżej widzi się np. odrębne znaczenie: 'być wszędzie, w wielu miejscach'. Jednocześnie użycia typu *Ego deti pereboleli vsemi detskimi bolezniami* (*perebyvali vo vseh krupnych gorodach strany*) jasno świadczą o tym, że w tych wypadkach jest realizowane to samo (mające strukturę dysjunkcji) znaczenie czasownika (por. s. 92). Wystarczy jednak użyć takiego czasownika w ogólnej formule zdaniowej i definiować właśnie taką formułę, żeby od razu rozwiązać wszystkie problemy: $A \text{ perebyval } v C =$ 'wszyscy A niejednocześnie byli w C lub A był niejednocześnie we wszystkich C '.

Ta sama niedokładność występuje w definicjach czasowników typu *bieleć*, *czervienieć*, *czernieć* (w znaczeniu statywnym): *bieleć* = 'być widocznym (o czymś

sownych. Nie wolno, na przykład, definiować wziętego oddzielnie czasownika *pozwalac* = 'nie kazuować, żeby nie móc', ponieważ nie jest jasne, czy działanie – subiektu czy obiektu – jest negowane drugim 'nie' (*A pozwala B na X* = 'A nie kazuuje B, żeby nie mógł zrobić X'). Wyjaśnienie, że *nawet* jest partykułą wskazującą na nasilenie i wydzielanie, prawie nic nie mówi o znaczeniu tego wyrazu: przecież *już* jest taką samą partykułą (por. definicję A. Wierzbickiej na s. 46). Tak samo nie można uznać za wystarczające co do treści definicje: *tępota* = 'o tępym człowieku', *żał 2* = 'o uczuciu żalu 1', *wstyd 2* = 'o uczuciu wstydu 1' itp. Właściwsza byłaby definicja *X-owi żał, że P* = 'X żałuje, że P', z dalszym definiowaniem tego ostatniego. Tą właśnie drogą idzie słownik S.I. Ożegova (SO), kiedy wprowadza do definicji wyrażenia *ne durak* następującą, de facto ogólną, formułę zdaniową: *ne durak sdelat' čto-nibud'* = 'ljubit i umeet sdelat' čto-nibud''.

Dążąc do tego, by całkowicie nie zrywać z tradycją, wszędzie dalej, gdzie to jest możliwe, definiujemy osobny wyraz, ale jeśli to okazuje się niemożliwe, bierzemy jako punkt wyjścia (do definiowania) połączenie wyrazowe lub ogólną formułę zdaniową.

Omówmy teraz pewne zabiegi heurystyczne, ułatwiające znalezienie właściwych definicji w trudnych wypadkach analizy semantycznej, choć nie gwarantujące ich znalezienia. Niemal wszystkie te zabiegi są znane intuicyjnie każdemu leksykografowi w praktyce, ale explicite i systematycznie nie były one, jak się wydaje, sformułowane.

1. Analiza sytuacji. *Ognisko* bywa określane w słownikach jako 'płonący stos drewna, gałęzi'. Wyobraźmy jednak sobie stos drewna lub gałęzi płonący w piecu lub w kominku; rzecz prosta nie nazwiemy go *ogniskiem*. Istotną cechą ogniska jest brak zamknięcia, odkryty charakter przestrzeni wokół niego. Z drugiej strony ognisko nie musi być rozpalone z drewnienek czy gałęzi – materiałem może tu być i słoma. Istotne jest jednak wyzyskanie paliwa stałego, gdyż ogień płonącej nafty, spirytusu czy innej płonącej cieczy, nawet jeśli jest wzniecony na otwartej przestrzeni, nie będzie ogniskiem. Zauważmy wreszcie, że ogniskiem można w języku polskim nazwać: a) konstrukcję przygotowaną do otrzymania ognia, gotową do palenia się, ale jeszcze nie płonąca (por. *Ogniska są już przygotowane, wystarczy tylko podpalić*), b) ogień pochodzący z tej konstrukcji (por. *W gęstniejącym zymoku rozsuwałimy w dół ognisko*), c) konstrukcję razem z ogniem (por. *nica sa*

kich wyrazów należą przede wszystkim niedokładne, nieprecyzyjne – *litość*. W słownikach te i inne wyrazy, opisujące emocjonalne, intelektualne, woluntatywne i inne wewnętrzne stany człowieka, często są definiowane jeden za pomocą drugiego, chociaż skutek tego, że następuje rozwój pojęć, wyobrażenia „nainropsychologiczne” są bardzo rozwinięte i rzadko bywają synonimami dokładnymi. Między *współczuciem* a *litością* istnieje na przykład subtelna różnica semantyczna, ujawniająca się w trakcie ich systematycznego porównywania. *Współczyje się* temu, kto cierpi, *lituje się* nad tym, czyje położenie lub stan wydają się subiektowi litości niepożądane, nawet jeśli sam obiekt litości nie doświadcza żadnych uczuć negatywnych i nie widzi niczego złego w swoim położeniu.

Oprócz bliskich synonimów typu *litość* – *współczucie* do wyrazów związanych paradygmatycznie pod względem znaczenia należą antonimy, gniazda słowotwórcze i wyrazy powiązane tematycznie.

Aby właściwie opisać różnice semantyczne między niedokładnymi synonimami rosyjskimi *pomogat'* – *sposobstvovat'*, należy porównać je z antonimami *mešat'* – *prepjatstvovat'*. Okazuje się, że *pomogat'* ma się tak do *sposobstvovat'*, jak *mešat'* do *prepjatstvovat'*; prawdziwe są i inne analogiczne proporcje, na przykład: *pomogat'*: *sposobstvovat'* = *mešat'*: *prepjatstvovat'*²⁰. Jeśli się takie stosunki wykryje, właściwy opis jednego z wyrazów staje się kluczem do opisu całej grupy. *A mešaet B v X-e Y-om* (np. *svoimi nazojlivymi kommentarijami*) [*A przeszkadza B w X-ie Y-iem*, np. *dokuczliwymi komentarzami*]: *On mešal mne čitat' (rabotat', słušat' muzyku)*) ≡ 'Za pośrednictwem *Y-a A* utrudnia *B* spełnienie *X*, przy czym *A* i *B* działają jednocześnie'; tym samym *A pomogaet B v X-e Y-om* (np. *svoimi del'nymi sovetami*) [*A* pomaga *B w X-ie Y-iem*, np. *rozumnymi radami*]: *On pomogal mne gotovit' obed (kolot' drova, odevat' detej)*) ≡ 'Za pośrednictwem *Y-a A* ułatwia *B* spełnienie *X*, przy czym *A* i *B* działają jednocześnie'. *A prepjatstvuet B v X-e Y-om* ≡ 'Za pośrednictwem *Y-a A* utrudnia *B* szereg czynności, bez których spełnienia niemożliwe jest osiągnięcie *X-a* – celu *B*'; wówczas: *A sposobstvuet B v X-e Y-om* ≡ 'Za pośrednictwem *Y-a A* ułatwia *B* szereg czynności, których spełnienie jest konieczne dla osiągnięcia *X-a* – celu *B*'.

Definiując czasownik, dobrze jest mieć w polu widzenia rzeczowniki nazywa-

²⁰ Pod uwagę bierzemy tylko czasowniki niedokonane. Dla pełności do tej grupy można włączyć jeszcze czasowniki *sodejstvovat'* i *protivodejstvovat'* [współdziałać i przeciwdziałać], wchodzące w te same proporcje semantyczne.

wypadków goi się brzytwą, kopie się łopatą, a piłuje piłą, a zasadzie można sobie wyobrazić golenie za pomocą ostrego noża, brzeszczota, odłamka szkła, kopanie – łyżką, siekierą, okładką książki, oparciem krzesła, piłowanie – nożem. Istotnymi cechami semantycznymi czynności oznaczanych przez czasowniki *golić*, *kopać*, *piłować* jest wskazanie na ten lub inny sposób wykonania czynności. W szczególności *golić (włosy)* – ‘ściąć (włosy) u samej nasady ruchem ostrego narzędzia po powierzchni przedmiotu’.

Analogiczny wypadek zachodzi przy definicji *przybijać* = ‘przymocowywać, przytwierdzać coś wbiciem gwoździa, kolka’ itp., *przycinać* = ‘przymocowywać szpilkami’, *przyklejać* = ‘przymocowywać do czegoś klejem’. Wskazanie na konkretny środek czynności, tak jak w poprzednio zanalizowanym przykładzie wskazanie na konkretne narzędzie, jest zbędne. Choć zwykle przybija się gwoździami, a przykleja klejem, zupełnie dobrze można sobie wyobrazić przybijanie igielkami, kawałkami twardego i ostrego drutu itp., a przyklejanie smołą lub śliną. Różnica, jak poprzednio, tkwi nie w konkretnie wyzyskiwanym środku, lecz w charakterze samej czynności. W przybijaniu, na przykład, w przeciwieństwie do przypinania, istotne jest użycie siły uderzającej.

To, co powiedziano powyżej, pozwala zauważyć, że im bardziej „funkcjonalne” są definicje czasownika i pochodnych od niego semantycznie rzeczowników o znaczeniu narzędzia i środka czynności, im mniej w nich odwołań do konkretnego materiału, konkretnego kształtu, konkretnego przedmiotu, tym większe prawdopodobieństwo, że definicje te będą poprawne. Niedobre byłoby na przykład określać *piłę* jako ‘długiego cienkiego narzędzia ze stali, służącego do piłowania’. Czas i postęp techniczny sprawiły, że powstały nowe narzędzia (piły elektryczne, tarczowe), na które przeniesiono stare nazwy tylko dlatego, że służą do tego samego celu, co poprzednie (jest to tzw. przeniesienie funkcjonalne).

Wybierając do analizy semantycznej grupę wyrazów związanych stosunkami pochodności, należy pamiętać, aby nie poddawać się sugestii ich formy zewnętrznej z dwu względów. Po pierwsze, na pewno nie wszystkie wyrazy mające identyczne

²¹ Na to, że w parach słowotwórczych typu *piłować* – *pila* drugi element jest w większości wypadków bardziej złożony semantycznie niż pierwszy, zwrócił uwagę I.A. Mel’čuk (por. Mel’čuk 1969).

morfemy rdzenne i należące prawdopodobnie do produktywnych typów słowotwórczych pozostają w stosunkach regularnej pochodności (por. analizę pary *appetit* – *appetitnyj*, s. 116). Po drugie, istnieje duża liczba par wyrazów mających różne morfemy rdzenne, niemniej jednak pozostających dokładnie w takich samych stosunkach semantycznych jak pary klasycznych wyrazów pochodnych (tak zwana pochodność supletywna). Jest mniej lub bardziej oczywiste, że jeśli *budowniczy* jest definiowany jako 'ten, kto buduje', to *chirurg* powinien być definiowany jako: 'ten, kto operuje' (z dodaniem w obu wypadkach informacji o ich przygotowaniu zawodowym), ponieważ stosunek *operować* : *chirurg* jest zupełnie taki sam, jak *budować* : *budowniczy*. Typowe definicje pochodnych supletywnych, por. *chirurg* = 'lekarz specjalizujący się w chirurgii', świadczą o tym, że z powodu różnicy form zewnętrznych znalezienie tych paraleli semantycznych nie jest sprawą prostą. Przy tym umieszczenie wyrazu w odpowiednim szeregu słowotwórczym lub, ogólniej, znalezienie dla niego miejsca w systemie (jeśli, oczywiście, jest takie miejsce) to połowa jego właściwej analizy semantycznej²². Ten sam rezultat osiągamy przez umieszczenie wyrazu definiowanego w grupie wyrazów powiązanych tematycznie. Jasne, że na przykład różnice między *obonjat'* ≡ 'odbierać węchem' i *njuchat'* ≡ 'wdychać przez nos w celu odebrania zapachu' łatwiej uchwycić i opisać, jeśli rozpatruje się omawiane czasowniki na tle par zbudowanych analogicznie: *videt'* ≡ 'odbierać wzrokiem' i *smotret'* ≡ 'kierować na coś wzrok, żeby zobaczyć', *słyśat'* ≡ 'odbierać słuchem' i *śłuśat'* ≡ 'kierować na coś słuch, żeby usłyszeć'. Te trzy pary tworzą dostatecznie dokładną proporcję semantyczną. W praktyce jednak para *obonjat'* – *njuchat'* jest często objaśniana inaczej niż pary *videt'* – *smotret'* i *słyśat'* – *śłuśat'*, co sprawia, że precyzyjna systemowa organizacja tego fragmentu leksyki pozostaje nie ujawniona.

Żeby rozstrzygnąć, czy czasownik rosyjski *obvarit'* ma jedno czy dwa znaczenia w połączeniach *obvarit' jajko* i *obvarit' nogu* [ugotować jajko i oparzyć nogę], a jeśli jest to znaczenie jedno, to jak je zdefiniować, dobrze jest rozpatrzyć dokładnie paralelne użycia czasownika *obžeč'* w połączeniach *obžeč' palku* i *obžeč' sebe palec* [opalić kij i oparzyć sobie palec], a następnie przyjąć jedno rozwiązanie dla obu wypadków. Jeśli czasowniki te omawiać oddzielnie, powstaje okazja do niekonsekwencji: *obvarit'* = 'zalać wrzątkiem', a *obžeč'*: 1) 'poddąć działaniu ognia ze wszystkich stron' i 2) 'uszkodzić czymś gorącym'. Jeśli uznamy, że *wyskrobač* w wypadkach *wyskrobač kasze z rondelka* i *wyskrobač rondelek* ma dwa różne zna-

nę i przebić otwór itd. Żle jest, jeśli pewne z tych czasowników w omawianym zakresie użyć są traktowane jako polisemiczne, inne zaś jako monosemiczne.

Problem, czy takie czasowniki dwuobiektywne są polisemiczne, czy monosemiczne, jest nadzwyczaj trudny do rozwiązania (por. niżej – rozdz. III i V). Rozwiązanie powinno jednak zawsze dotyczyć całej klasy wyrazów. Nawet jeśli różne podklasy otrzymają różne rozwiązania, badacz powinien być w każdym razie przekonany, że nie pominięto żadnego faktu, który mógłby w ten lub inny sposób wpłynąć na wybór rozwiązań.

Rozwiązanie przyjęte dla dużej grupy wyrazów będzie miało wartość uogólnienia i konsekwencji w porównaniu z rozwiązaniami cząstkowymi, danymi bez uwzględnienia tych faktów jednorodnych, które należą do tego samego mikrosystemu, co analizowany fakt.

3. Analiza grupy wyrazów powiązanych syntagmatycznie. Analiza ta ma na celu oddzielenie znaczenia w ścisłym sensie od cech łączliwości: „Jeśli sięgniemy do słowników współczesnego literackiego języka rosyjskiego – pisał V.V. Vinogradov – trudno będzie nie zauważyć, że najstarszymi ich miejscami są [...] mglistość i nieścisłość charakterystyk semantycznych, częste mieszanie znaczeń samego wyrazu i tworzonych przez niego połączeń wyrazowych” (Vinogradov 1969: 5–6). Na potwierdzenie tej tezy V.V. Vinogradov przytacza dane w BAS objaśnienie wyrazu *sadit'sja* = 'podlegać zamknięciu, pozbawieniu wolności'; przykłady: *sadit'sja v tjur'mu*, *sadit'sja v dolgovoe otdelenie*. „Nie trzeba udowadniać – zauważa dalej V.V. Vinogradov – że wszystko to odnosi się do innych poziomów związków i relacji językowych niż podstawowe znaczenie form aspektowych czasownika *sadit'sja – sest'*” (tamże).

W większości wypadków brak rozróżnienia między znaczeniem wyrazu a jego łączliwością powoduje włączenie do znaczenia wyrazu składników semantycznych, które w rzeczywistości należą nie do niego, lecz do wyrazów łączących się z nim. Np. rosyjskiemu czasownikowi *podpast'* przypisuje się znaczenie 'być w zależności od kogoś, podlegać komuś' prawdopodobnie tylko dlatego, że łączy się on przede wszystkim z wyrazami *vlast'*, *vlijanie*, *dejstvie*, por.: *podpast' pod vlast' Cezara* (pod *vlijanie durnych ljudej*, *pod dejstvie zakona*). Przy takiej definicji trudno objaśnić użycia typu: *podpast' pod amnistiju*, *podpast' pod demobilizaciju*, *podpast' pod obajanie* (por.: *„Borzeze byl pričovoren k tjuremnomu zaključeniju, no vskore podnal*

do znaczenia wyrazu cech redundantnych, jest szczególnie silny właśnie wówczas, gdy objaśniane znaczenie jest związane frazeologicznie. *Zanjat'sja* w zdaniu *Zarja zanjalas'* znaczy 'zacząć mieć miejsce' (*IncepFunc*), a nie 'zacząć świecić' (Słownik S.I. Ożegova); drugi składnik jest wyraźnie narzucony przez wyraz *zarja*. Decyzja o włączeniu go do definicji mogła być spowodowana przez to, że we wskazanym znaczeniu wyrazu *zanjat'sja* używa się wyłącznie z rzeczownikami typu *den'*, *utro*, *svet*, *zarja*, w których znaczenie wchodzi składnik 'światło': Zupełnie tak samo nie jest konieczne włączanie do definicji przymiotnika *przedśmiertny* komponentu 'wypowiedziany przed śmiercią', co wynika widocznie z zasugerowania się takimi połączeniami, jak *przedśmiertne słowa*. Jeśli pójdziemy dalej w tym kierunku, będziemy musieli się liczyć z tym, że *westchnienia* czy *krzyki* się *wydaje* (por. *przedśmiertne westchnienia (krzyki)*), *agonia* – *odbywa się* (por. *przedśmiertna agonia*) itd. Wówczas definicja mogłaby się stać bez potrzeby zbyt rozbudowana: *przedśmiertny* = 'odbywający się, wypowiedziany lub wydawany, przed śmiercią'. Jest właściwością *słów*, że się je *wypowiada*, *westchnień (krzyków)*, że się je *wydaje*; dla tego, co przedśmiertne, istotne jest, że zachodzi ono (bezpośrednio) przed śmiercią.

4. Analiza negatywnego materiału językowego. Wyjątkowo ważne znaczenie „negatywnego materiału językowego”, tzn. różnych nieprawidłowości i błędów mowy dla właściwej analizy lingwistycznej rozumieli tak wybitni językoznawcy, jak Ch. Bally, A.M. Peškovskij, A. Frei, L.V. Ščerba. Ten ostatni posunął się pod tym względem tak daleko, że uważał za pożyteczne zamieszczanie „negatywnego materiału językowego specjalnie spreparowanego i zaopatrzonego w odpowiedni kwalifikator [...] w słowniku normatywnym” (Ščerba 1940: 76). Ten materiał, nie tylko uzyskany z tekstów, lecz także otrzymany w sposób eksperymentalny, jest istotnie unikatowy dlatego, że pozwala o wiele szybciej i skuteczniej, niż pozwalają na to normalne teksty, znaleźć istotne elementy znaczenia wyrazu; dla lingwistyki ma on takie samo znaczenie jak afazja dla neurofizjologii.

Użycie rosyjskiego czasownika *dostavat'* (*košelek iz karmana*) [sięgnąć po portmonetkę z kieszeni], *dostat'* (*knigu s polki*) [sięgnąć po książkę z półki] jest regulowane przez bardzo interesujące ograniczenie, nakładane na uczestników sytuacji oznaczanej przez ten czasownik. Żeby je sformułować, zanalizujmy następujące zdania rosyjskie: *On dostal ruku iz karmana* [Wydobył rękę z kieszeni], *On dostal nożku stula iz luži* [Wydobył nożę krzesła z kałuży], *On dostal rukav rubachi iz vody* [Wydobył rękaw koszuli z wody]. Wyrażenia te są albo niepoprawne, albo oznaczają taką sytuację, w której dana część (ręka, noga, rękaw) jest oddzielona od całości. Zauważmy na marginesie, że frazy z bliskim znaczeniowo czasownikiem *vynimat'* [wyjmować] nie noszą żadnej informacji na ten temat (por. *vyнул' ruku iz karmana* – wyjąć rękę z kieszeni). Wynika stąd, że istotnym elementem znaczenia leksykalnego czasownika *dostavat'* jest informacja, że obiekt czynności nie jest w danym momencie częścią jakiegoś innego przedmiotu z nim powiązany. *Dostavat' A iz/s B* ≡ 'wyjmować A z B lub zdejmować A z B; A nie jest integralną częścią jakiegoś innego przedmiotu' (dla pełności obrazu należałoby dodać jeszcze jeden składnik – podkreślić, że obiekt czynności wyjmowania nie znajduje się w bezpo-

średniej bliskości z subjektem; nie można powiedzieć **dostat' knigu so stola*, jeśli książka leży bezpośrednio przed subjektem, szczegółowiej patrz s. 155).

Nawet wówczas, gdy analiza materiału negatywnego nie prowadzi bezpośrednio do właściwego opisu faktów, może ona być pożyteczna w tym sensie, że pozwala zauważyć niedokładności w istniejących opisach. *Ledwie* w wyrażeniach *ledwie zauważalne wąsy*, *ledwie dostrzegalne błyskawice*, *ledwie oddychające*, *ledwie żywy* uznaje się często za synonimy *trochę*, *trochęczkę* i odpowiednio definiuje jako 'trochęczkę, zupełnie mało, z lekka'. Analiza ta nie wyjaśnia, dlaczego nie można powiedzieć **On mimo wszystko ledwie oddycha*, **Stara farba jest mimo wszystko ledwie widoczna*, **Ledwie mylicie się*, podczas gdy zdania typu *On mimo wszystko trochę oddycha*, *Stara farba jest mimo wszystko trochęczkę (trochę, lekko) widoczna*, *Trochę się mylicie* są zupełnie poprawne. Prawdopodobnie *ledwie* różni się od *trochę* tym, że zawiera w swoim znaczeniu nie tylko wskazanie na bardzo mały stopień natężenia, lecz jeszcze jakąś ramę modalną, która jest nie do pogodzenia lub nawet prowadzi do wyraźnej sprzeczności z ramą modalną lub z całą definicją wyrazów typu *mimo wszystko*, *mylicie się* itp. (por. zwłaszcza: *mimo wszystko X = 'X, imowiający sądzi, że w danej sytuacji bardziej prawdopodobny byłby nie X'*).

Trudno powiedzieć, jak powinna wyglądać pełna definicja wyrazu *ledwie*, ale można stwierdzić już teraz, że jest ona bardzo złożona i subtelna. Wynika to choćby z tego, że liczne połączenia wyrazowe, niepoprawne w kontekstach twierdzących, są dopuszczalne w kontekstach przyzwalających, przeciwstawnych i podobnych, na przykład: *Cały dzień trzymali go pod tlenem, a mimo wszystko ledwie odychał*, *Obraz restaurowali najlepsi mistrzowie, ale stara farba była mimo wszystko ledwie widoczna*.

PRÓBY DEFINIOWANIA ZNACZEŃ

PRZYKŁADY DEFINICJI

W tej części definiuje się poszczególne wyrazy, niedokładne synonimy, małe grupy wyrazów związanych semantycznie i jedną większą klasę – wyrazy o znaczeniu orientacji przestrzennej. Teksty definicji pochodzą od autora, ale leżące u ich podstaw pojęcia semantyczne były wypracowywane z uwzględnieniem wyników innych badań semantycznych. Autor ma nadzieję, że w przytoczonych poniżej definicjach opisano właściwie pewne istotne cechy semantyczne omawianych znaczeń nie zawsze uwzględniane w słownikach, daleko mu jednak do pewności, że udało się wydobyć wszystkie takie cechy. Dlatego teksty definicji należy traktować jako wstępne i hipotetyczne.

X jest wdzięczny Y-owi za Z ≡ 'Sądząc, że Y zrobił X-owi dobro Z, X czuje, że ma obowiązek kompensować Z słowami lub odpowiednim dobrym czynem' (w słownikach jest tu często błędne koło – *wdzięczny* definiuje się przez *zobowiązany*, i na odwrót).

X zazdrości Y-owi Z = 'X nie ma Z, i Y ma Z, i X doświadcza negatywnego

uczucia, kauzowanego pragnieniem, żeby *Y* nie miał *Z*, a *X* miał *Z*' (por. Apresjan 1969, zob. Jordanskaja 1971).

Zwinny \equiv 'mający zdolność szybkiego i łatwego koordynowania ruchów swojego ciała przy wypełnianiu działań fizycznych' (w słownikach *zwinny* = 'mający zręczność fizyczną', a *zręczność* = 'zwinność, umiejętność').

Miłość X-a do Y (por. *miłość do książek, miłość do przyrody, do dzieci, do ojczyzny*) \equiv 'Uczucie doświadczane przez *X*-a w stosunku do *Y*, który jest miły *X*-owi i wzbudza w *X*-ie pragnienie bycia w kontakcie z *Y*-iem lub kauzacji dobra dla *Y*-a'.

A obserwuje X (np. *A obserwował dzieci (życie zwierząt) w ciągu 20 lat*) \equiv '*A* śledzi zachowanie *X*-a w celu poznania właściwości *X*-a'.

X jest ostrożny \equiv '*X*-owi właściwa jest chęć unikania sytuacji, które mogą być niebezpieczne lub nieprzyjemne dla *X*-a, i dlatego *X* stara się działać uwzględniając te czynniki, które według niego mogą kauzować taką sytuację'.

X prowokuje Y-a do Z \equiv 'Mając na celu kauzować szkodę dla *Y*-a, *X* próbuje kauzować taki postępek *Z* *Y*-a, który może być usprawiedliwieniem przy realizacji tego celu'.

X wybaczają Y-owi Z \equiv 'Mając prawo ukarać *Y*-a za *Z*, ale nie chcąc kauzować *Y*-owi nieprzyjemności lub nie sądząc, żeby wina *Y*-a była dostatecznie duża, *X* rezygnuje ze skorzystania z tego prawa'.

Sprawiedliwy \equiv 'zdolny właściwie ocenić, jak należy postępować, żeby nikomu nie kauzować niezаслужonego zła'.

A bije Y-a X-em \equiv '*A* uderza *Y*-a *X*-em wiele razy z rzędu, starając się sprawić *Y*-owi ból fizyczny'.

A uderza B X-em \equiv '*A* gwałtownie i w sposób krótkotrwały przywodzi zwarty przedmiot *X* do kontaktu z przedmiotem *B*'.

Wilgotny (np. *wilgotny asfalt, wilgotne plecy, wilgotne powietrze, wilgotne prześcieradło*) \equiv 'zawierający wilgoć w sobie lub na sobie'.

Mokry (np. *mokry asfalt, mokre plecy, mokry koń, mokre prześcieradło*) \equiv 'zawierający dużo wilgoci w sobie lub na sobie'.

Zamokły (np. *zamokły proch, zamokłe siano, zamokłe prześcieradło, zamokłe drwa*) \equiv 'zawierający w sobie niepotrzebną wilgoć'.

Podkusiło X-a, żeby zrobić B \equiv 'Impuls wewnętrzny skauzował *X*-a, żeby zrobił *B*, i *B* kauzowało nieprzyjemność dla *X*-a lub mówiącego o sytuacji, którejś mówią-

A kruszy B X-em \equiv 'A dzieli twardy i trwały przedmiot B uderzeniem narzędzia X' (np. *kruszyć kamień młotem w kruszarce*).

A rozbija X \equiv 'Uderzając X-em lub po X-ie A dzieli twardy X' (por. *rozbicić filiżankę, urnę*; należy zwrócić uwagę, że *kruszyć* nie można bez narzędzia, a *rozbijać* można; podobna różnica występuje w parze rosyjskiej *kolot' – rubit'*, zob. s. 72–73).

A jedzie z Y-a do Z W-em \equiv 'A przemieszcza się z Y-a do Z, ponieważ A znajduje się w W, które przemieszcza się z Y-a do Z, i przemieszczanie się z Y-a do Z jest jednym z celów A'.

A idzie z Y-a do Z \equiv 'A przemieszcza się z Y-a do Z, stąpając nogami i w żadnym momencie nie tracąc w pełni kontaktu z powierzchnią, po której się przemieszcza' (por. w przeciwieństwie do tego *biec* – z okresową utratą kontaktu z powierzchnią).

A zależy od B \equiv 'B może kausować zmiany we właściwościach, stanie lub zachowaniu się A'.

B określa X (np. *Wychowanie określa moralność człowieka*) \equiv 'X zależy od B i zależność X-a od B jest większa niż od innych możliwych czynników'.

Kopiować X \equiv 'tworzyć X', próbując kausować maksymalne podobieństwo między X a X'.

Podrabiać \equiv 'tworzyć X' – kopię X-a, i podawać X' za X'.

Nieszczęście \equiv 'wydarzenie mające negatywny lub zgubny wpływ na normalną działalność życiową człowieka'.

Nieszczęśliwy wypadek \equiv 'przypadkowe wydarzenie zgubne dla bezpieczeństwa osoby lub rzeczy'.

A pobudza X-a do zrobienia Y \equiv 'A informuje X-a o swojej chęci, żeby X zrobił Y, i A próbuje kausować, żeby X zrobił Y'.

A prosi, żeby X zrobił Y \equiv 'A pobudza X-a do zrobienia Y, sądząc, że X może zrobić Y, i nie sądząc, że X musi zrobić Y'.

A żąda, żeby X zrobił Y = 'A pobudza X-a do zrobienia Y, sądząc, że X musi zrobić Y'.

Z domaga się Y-a = 'Z żąda, żeby X udostępnił Z-owi Y, ponieważ Z sądzi, że ma prawo otrzymać Y'.

Y lekceważy X-a = 'Y działa sądząc, że X nie jest istotny dla działalności Y-a'.

Y przeoczył X = 'Y działał nie wiedząc, że X jest istotny dla działalności Y-a'.

mówienia).

Możemy teraz przystąpić do bezpośredniego badania interesującej nas leksyki. Wyróżnijmy dwa rodzaje orientacji – absolutną i względną (por. Bierwisch 1967, ± cecha).

Przy orientacji absolutnej (podstawowe wyrazy: *górnym* – *dolnym*, *przednim* – *tylnym*, *wewnętrzny* – *zewewnętrzny*, *lewy* – *prawy*, ale nie we wszystkich znaczeniach) użycie wyrazu zależy wyłącznie od struktury tego ciała, którego część jest oznaczana przez dany wyraz przestrzenny. Nazwa tej części jest stała, niezależna od innych ciał, a także od położenia lub ruchu danego ciała. Tak więc *górnym* (*dół*) *szafy* nie przestaje być *górnym* (*dołem*) niezależnie od tego, czy patrzymy na szafę z boku, z tyłu czy z góry, czy stoi ona normalnie czy do góry nogami, niezależnie od tego, jakie inne przedmioty znajdują się między *górnym* a *dołem* itp.: *górnym* (*dół*) *X-a* = *górnym* (*dolnym*) *część X-a* ≅ 'część *X-a*, która przy jego normalnym położeniu znajduje się dalej od ziemi (bliżej ziemi) niż wszystkie inne jego części' (por. Wierzbicka 1972: 101).

Zauważmy, że w połączeniach *górnym* (*dół*) *strony* mamy inne znaczenia omawianych wyrazów. Proste są też definicje wyrazów typu *sufit* = 'górne przykrycie pomieszczenia', *podłoga* = 'dolne przykrycie pomieszczenia', *szczyt* = 'najwyższa część góry' i inne podobne.

Trudniej jest opisać pary *przód* – *tył*, *przednim* – *tylnym*. Prawdopodobnie wyrazy tego typu są co najmniej dwuznaczne. W wypadkach typu *przód* (*tył*) *wozu* itp., gdzie drugi rzeczownik oznacza przedmiot zdolny do przemieszczania się, występują ich pierwsze znaczenia, które można sformułować następująco: *przód X-a* = *przednia część X-a* ≅ 'ta część *X-a*, która przy jego normalnym sposobie przemieszczania się pierwsza przekracza granicę powierzchni zajmowanej przez *X-a* w stanie spoczynku', *tył X-a* = *tylna część X-a* ≅ 'ta część *X-a*, która przy normalnym sposobie jego przemieszczania jako ostatnia przekracza granicę powierzchni zajmowanej przez *X-a* w stanie spoczynku'. Analogicznie definiuje się wyrazy *dziób* – *rufa* (*statku*), *dziób* – *ogon* (*samolotu*) itp.

W drugim wypadku *X* oznacza przedmiot typowo statyczny, mający stronę frontową (por. pojęcie frontu u Ch. Fillmore'a): *przód* (*tył*) *domu*, *przednie* (*tylne*) *skrzydło budynku*. Przez *stronę frontową* przedmiotu będziemy rozumieli tę jego stronę, przez którą normalnie odbywa się korzystanie z przedmiotu. W tym sensie stronę frontową mają fotel, kanapa, biurko z wysuwanymi szufladami, szafa, barek, dom, lustro, obraz, ale nie mają jej stół obiadowy, taboret, arkusz dykty. W tych wypadkach *przód X-a* = *przednia część X-a* ≅ 'ta część *X-a*, która znajduje się z fron-

to pozostawienie tych wyrazów bez definicji. Jako terminy wyścielowy można wybić dowolny przymiotnik. *Lewa strona (ciała człowieka)* \equiv 'ta strona (ciała człowieka) w stosunku do pionowej osi symetrii, z której u większości ludzi znajduje się serce'; wówczas *prawa strona...* = 'strona przeciwległa do lewej'. Z drugiej strony *prawa strona (ciała człowieka)* może być określona jako 'strona (ciała człowieka), z której znajduje się ta ręka, której większość ludzi używa do wykonywania większości czynności'; wówczas *lewa strona...* = 'strona przeciwległa od prawej'. Definicje te są w pewnym sensie równoprawne, ponieważ w obu różnica między *prawy* a *lewy* jest sprowadzalna do przeciwległości. W świetle tych definicji *lewe (prawe) oko, lewe (prawe) ucho (nozdrze), lewa (prawa) ręka (noga)* = 'znajdujące się z lewej (prawej) strony (ciała człowieka)'.

Umówmy się, że *góra, dół, przód, tył, lewy* i *prawy* są stronami ciała mającego objętość i przejdźmy do zbadania ostatniego absolutnego przeciwstawienia przestrzennego – przeciwstawienia wewnętrzny – zewnętrzny (por. przymiotniki *wewnętrzny – zewnętrzny*, przysłówki *wewnątrz – zewnątrz, do wewnątrz – na zewnątrz, z wnętrza – z zewnątrz* itp.). *A znajduje się wewnątrz X-a* \equiv 'A znajduje się w przestrzeni, która jest ograniczona X-em co najmniej z trzech stron'. *A znajduje się na zewnątrz X-a* = 'A znajduje się w przestrzeni, która nie jest ograniczona X-em z żadnej strony'.

W wypadku orientacji względnej użycie wyrazu jest określane nie przez strukturę, lecz przez położenie lub ruch ciała, którego część jest nazywana danym wyrazem przestrzennym, lub przez położenie czy ruch innych ciał.

Jeśli orientacja jest wyznaczana przez samo ciało, są możliwe dwa wypadki:

1. Orientacja jest wyznaczana przez położenie ciała, jakie ono zajmuje w momencie mówienia. Tak więc *góra (dół) skrzynki*, przy założeniu, że wszystkie jej krawędzie są jednakowe, to 'część skrzynki, która przy danym położeniu skrzynki znajduje się dalej (bliżej) ziemi niż wszystkie inne jej części' (por. definicje tych samych wyrazów wtedy, gdy mają one znaczenie orientacji absolutnej, s. 111–112).

2. Orientacja jest wyznaczona przez ruch przedmiotu, por. *przednie (tylne) szeregi, przednie (tylne) wagony*. *Przedni X Y-a* \equiv 'ten X, który przy przemieszczaniu się Y-a jako pierwszy przekracza granicę powierzchni zajmowanej przez Y w stanie spoczynku'. *Tylny X Y-a* \equiv 'ten X, który przy przemieszczaniu się Y-a jako ostatni przekracza granicę powierzchni zajmowanej przez Y w stanie spoczynku'. Analo-

giczne definicje otrzymują rzeczowniki *czoło – ogon (kolumny demonstrantów)*, przyimki *przed – za (Przewodnik szedł przed (za) furmanką)* i pewne inne wyrazy.

Jeśli orientacja jest wyznaczana przez inne ciało, to możliwe są także dwa wypadki:

1. Orientacja jest wyznaczana przez (realne lub możliwe do wyobrażenia) położenie obserwatora, np. *lewy (prawy) brzeg (rzeki)* = 'brzeg (rzeki) znajdujący się po lewej (prawej) stronie obserwatora, przy założeniu, że kierunek jego patrzenia jest zgodny z kierunkiem biegu (rzeki)'.

Najbardziej interesującymi wyrazami tej klasy okazują się przyimki *przed* i *za* we frazach: *Pióro leży przed (za) kalamarzem, Krzesło stoi przed (za) stołem, Kot ułożył się przed (za) dywanikiem. X znajduje się przed Y-iem* = 'X znajduje się między obserwatorem a Y-iem; odległość od X-a do Y-a wydaje się mówiącemu nie(wiele) większa niż odległość od X-a do obserwatora'. *X znajduje się za Y-iem* = 'Y znajduje się między X-em a obserwatorem; odległość od Y-a do X-a wydaje się mówiącemu nie(wiele) większa niż odległość od Y-a do obserwatora'²³.

Drugi składnik tych definicji jest konieczny: jeśli obserwator znajduje się w niewielkiej odległości od kota, a dywanik jest „po drugiej stronie kota”, ale w znacznej odległości od niego, to prawdopodobnie takiej sytuacji nie opisze się zdaniem *Kot rozłożył się przed dywanikiem* lub *Dywanik znajduje się za kotem*. Aby określić położenie kota (lub dywanika) w przestrzeni pokoju, trzeba wówczas wybrać inne punkty odniesienia.

2. Orientacja jest wyznaczana przez ruch innego ciała fizycznego, np. *wschód* = 'strona, z której wschodzi słońce', *zachód* = 'strona, z której słońce zachodzi'. *Północ* i *południe* mogą być następująco zdefiniowane przez 'wschód' i 'zachód': *północ* = 'strona znajdująca się na wprost obserwatora, przy założeniu, że na prawo od niego znajduje się wschód, a na lewo zachód'; *południe* = 'strona przeciwna do północy'. Na tej podstawie łatwo zdefiniować wyrazy typu *nord, süd, ost, west* (nazwy wiatrów).

W wypadkach typu *sprzyjający (przeciwny) wiatr* orientacja jest także wyznaczona przez ruch innego ciała: *wiatr sprzyjający X-owi* = 'wiatr, którego kierunek jest zgodny z kierunkiem ruchu X-a', *wiatr przeciwny X-owi* = 'wiatr, którego kierunek jest przeciwny do kierunku ruchu X-a'. Por. także *nawietrzna strona X-a* = 'ta strona X-a, z której przy danym położeniu X-a – dmie wiatr', *podwietrzna strona*

o to, czy model jest poprawny jako całość. Poprawność modelu jako całości jest weryfikowana przez możliwość posługiwania się przez model językiem w sposób podobny do tego, jak to czynią ludzie mówiący i słuchający. Jeśli wyniki pracy modelu są zgodne z rezultatami praktyki językowej mówiących danym językiem, to tym samym zostają potwierdzone wszystkie koncepcje, które legły u podstaw tego modelu.

Jednakże z różnych przyczyn warto, nie czekając na globalne sprawdzenie całego modelu, wypracować środki służące do sprawdzeń cząstkowych. Celowi temu mogą częściowo służyć chwytły heurystyczne stosowane w poszukiwaniu definicji, omówione w części poprzedniej. Można je uzupełnić dwiema zasadami bardziej efektywnymi niż heurystyka, zakładającymi bowiem określone operacje z gotowymi definicjami. Poprawność definicji jest sprawdzana: 1) przez możliwość wyjaśniania przez nie semantycznej poprawności–niepoprawności wypowiedzeń i innych ich semantycznych właściwości (por. na przykład opis wyrazów *trochę*, *le-dwie*, *mimo wszystko* na s. 109, opis czasowników rosyjskich *dostavat'* i *vyimat'* na s. 108, opis przymiotników *własny* i *prywatny* na s. 27–28); 2) przez możliwość wyjaśniania przez nie stosunków parafrazowania i innych stosunków semantycznych między wypowiedziami. Jeśli na przykład *najtrudniejszy B* = 'taki B, że trudniejszy B nie istnieje', a *nie ma* = 'nie istnieje', to staje się zrozumiałe, dlaczego zdanie *Nie ma zadania trudniejszego niż ułożenie słownika* jest synonimiczne do zdania *Ułożenie słownika to najtrudniejsze zadanie*.

W omówionym wypadku po to, by stwierdzić, że między dwoma wypowiedziami zachodzi stosunek synonimii, wystarczyło wyzyskać eksplikacje słownikowe pewnych wyrazów. Taka prosta sytuacja zdarza się stosunkowo rzadko. O wiele częściej po to, żeby formalnie pokazać stosunki parafraz między wypowiedziami, trzeba posłużyć się nie tylko definicjami, ale także określonymi regułami ich zgody, dodawania, wzajemnego oddziaływania, słowem – określonymi regułami przekształcania wypowiedzeń w języku semantycznym. Tak więc żeby pokazać, że homonimiczne zdanie rosyjskie *Вы не должны ходить' туда* jest równoznaczne z dwoma innymi: (1) *Вам можно не ходить' туда* (przyzwolenie) i (2) *Вам нельзя ходить' туда* (zakaz) – musimy posłużyć się nie tylko definicjami wyrazów *nel'zja* = 'nie można' i *dolžno* = 'nie można nie', lecz także dwiema regułami: po pierwsze – ogólna i konieczna reguła usuwania podwójnego przeczenia, po drugie

Zagadnienie 1: Czy wyraz *appetitnyj* [apetyczny] w przykładach *appetitna ja eda*, *appetitnyj pirog* [apetyczne jedzenie, apetyczne ciasto] pochodzi od *appetit* w tym samym sensie, w jakim *interesnyj* pochodzi od *interes*, *obidnyj* od *obida* itp.? Formalna pochodność istnieje; pozostaje do wyjaśnienia, czy można definiować *appetitnyj* jako 'wyzywającego appetit' [wzbudzający apetyt] (por. *interesnyj* = 'wyzywającego interes', *obidnyj* = 'wyzywającego obidu'). Słowniki i gramatyki potwierdzają taką możliwość (por. w MAS: *appetitnyj* = 'wzbuźdającego appetit'), jednakże w rzeczywistości stosunek wyrazów *appetitnyj* : *appetit* jest inny niż stosunek *interesnyj* : *interes* czy *obidnyj* : *obida*. *Appetitnyj B* znaczy 'B wzbudzający u X-a chęć zjedzenia B', co zbliża połączenie typu *appetitnyj pirog* do połączeń typu *zamančivoje (soblaznitel'noe) predloženie* [nęcająca (kuszająca) propozycja]. Określeniu 'wzbudzający apetyt' bardziej odpowiada inna klasa użyć omawianego przymiotnika, np. przestarzałe znaczenie w języku rosyjskim *appetitnye kapli* [krople na apetyt]. Jak widać, niepełność definicji znaczenia leksykalnego może prowadzić do błędów w rozstrzygnięciach słowotwórczych i zaciemniać obraz stosunków słowotwórczych.

Zagadnienie 2: Czy czasowniki *atakować*, *studiować (problem)* i *flirtować* należą do tego samego typu słowotwórczego? Po to, aby można było odpowiedzieć twierdząco na to pytanie, trzeba, żeby między rzeczownikiem i formalnie pochodnym od niego czasownikiem zachodziła w tych trzech wypadkach taka sama relacja semantyczna. Ale definicje słownikowe czasowników są w tym wypadku rozbieżne: *atakować* = 'przeprowadzać atak', *studiować (problem)* = 'prowadzić studia (nad problemem)', *flirtować* = 'zajmować się flirtem'. W rzeczywistości jednak za zewnętrzną różnicą między czasownikami *przeprowadzać*, *prowadzić*, *zajmować się* nie kryją się żadne różnice semantyczne. Wszystkie one znaczą 'robić to, co oznacza rządzony rzeczownik', a wybór tego czy innego z nich jest uwarunkowany wyłącznie wymaganiami łączliwości leksykalnej. O ile w poprzednim wypadku niewłaściwa odpowiedź na pytanie była spowodowana niepełnością definicji, o tyle w tym wypadku niewłaściwą odpowiedź dyktuje niepoprawność języka, w którym definiuje się znaczenia wyrazów. W języku tym występuje synonimia – kilka różnych wyrazów ma to samo znaczenie, i właśnie to zaciemnia tożsamość budowy słowotwórczej omawianych czasowników.

Zagadnienie 3: Czy rosyjskie *seč' kogo-libo rozgami* i *seč' golovu mečom* to homonimy, jak podaje SO, czy różne znaczenia tego samego (wieloznacznego) wyrazu, jak podaje MAS? W SO użycia pierwszego typu są definiowane: 'bić za karę

ko uściślenie jakiegos czasnikowego rozwiązania semantycznego, lecz i ogólnej definicji homonimii. Za homonimy można uznać tylko takie równobrzmiące wyrazy, między którymi nie można wykryć związku znaczeniowego przejawiającego się we wspólnych komponentach semantycznych na żadnym etapie definiowania.

Zagadnienie 4: Czy definicja jednostki frazeologicznej ma sens? Rozpatrzmy standardową definicję swobodnych połączeń wyrazowych i jednostek frazeologicznych; zobaczmy, jakimi środkami powinniśmy rozporządzać, aby sprawdzić, czy ma ona to znaczenie, które jej przypisujemy. Według przyjętych ogólnie poglądów swobodne połączenia wyrazowe różnią się od jednostek frazeologicznych tym, że znaczenie ich jako całości równa się znaczeniu sumy składników; w jednostkach frazeologicznych taka równość nie zachodzi.

Aby stwierdzić, czy ta definicja ma pożądaną sens, powinniśmy przede wszystkim rozporządzać słownikiem omówionego powyżej typu, w którym wszystkie wyrazy są zdefiniowane zgodnie z szeregiem wymagań formalnych, włączając w to (jak pokazał Bar-Hillel 1958 i Weinreich 1966b) wymóg ekonomiczności i prostoty. Wystarczy np. zamieścić w słowniku: 1) czasownik *zadzierać* w znaczeniu 'popadać w stan oznaczony rzeczownikiem zależnym' z ograniczeniem łączliwościowym: „tylko z rzeczownikiem *nos* w formie *nosa* zależnym od czasownika”, i 2) rzeczownik *nos* w znaczeniu 'wywyższanie się' z ograniczeniem łączliwościowym „tylko z czasownikiem *zadzierać* jako rządzącym”, żeby połączenie *zadzierać nosa* = 'wywyższać się, być zarozumiałym' można było potraktować jako swobodne. Choć przykład ten jest absurdalny, to jednak nie jest bezużyteczny. Jeśli bowiem tzw. znaczenia związane frazeologicznie są odnotowywane w słowniku, to przynajmniej połączenia frazeologiczne przestają być jednostkami frazeologicznymi, ponieważ ich znaczenie jako całości równa się sumie znaczeń składników.

Jednakże sam słownik nie zapewnia zgodnego z intuicją językoznawczą rozwiązania wszystkich istotnych problemów semantycznych teorii połączeń wyrazowych. Ponieważ w definicji figuruje pojęcie „sumy znaczeń”, potrzebne są jeszcze reguły oddające istniejące obiektywnie w języku prawa sumowania znaczeń. Założmy, na przykład, że znaczenia dowolnych elementów, z wyjątkiem frazeologizmów w tekście spójnym, są łączone według reguły addytywnej (znaczenie całości równa się sumie znaczeń składników), i rozważmy zdanie: *On zupełnie wydorósł. Doro-*

śleć = 'stawać się doroślejszym lub dorosłym'; podstawivszy tę jak najbardziej właściwą definicję słownikową *dorośleć* do naszego zdania, otrzymamy semantyczną interpretację tegoż w postaci wyrażenia: 'On stał się zupełnie doroślejszym lub dorosłym'. Niepoprawność tego wyrażenia jest oczywista. W rzeczywistości, aby otrzymać interpretację semantyczną tego zdania, trzeba zastosować regułę zakreślania (zob. s. 92). Ponieważ pojęcie pełności cechy wyrażane przysłówkiem *zupełnie* nie daje się pogodzić z pojęciem cechy niegranicznej wyrażanym przez stopień wyższy przymiotnika, to ten przymiotnik w stopniu wyższym powinien zostać usunięty z definicji słownikowej *dorośleć*, gdy stosujemy ją do omawianego przez nas zdania: 'On stał się zupełnie dorosły'. Ale wówczas znaczenie całego zdania nie jest równe sumie słownikowych znaczeń jego części i powinniśmy widzieć w nim, zgodnie z przyjętą poprzednio definicją, jednostkę frazeologiczną. Absurdalność tego rozwiązania każe nam wnioskować, że podawana zazwyczaj definicja jednostki frazeologicznej wymaga istotnych uściśleń. Do definicji należy dodać szczególnie to, że znaczenie swobodnego połączenia wyrazowego tworzy się według jednej z reguł sumowania znaczeń (nieważne, czy addytywnej, czy nieaddytywnej), a znaczenie jednostki frazeologicznej – nie²⁴.

Omówiony przykład świadczy o tym, że definicja obiektów językowych i twierdzenia o nich mają sens tylko wówczas, gdy formułuje się je w stosunku do słownika przekładającego wyrażenia języka naturalnego na język semantyczny i w stosunku do pewnego systemu reguł wzajemnego oddziaływania znaczeń w tekście spójnym. Istnieje więc wzajemny związek (typu sprzężenia zwrotnego) pomiędzy takim słownikiem i regułami z jednej strony, a definicjami pojęć lingwistycznych z drugiej, pokazujący m.in., że za przytoczoną przez nas powyżej definicją jednostki frazeologicznej nie kryje się żadna treść. Mogliśmy uzyskać taki wynik tylko dlatego, że uprzednio zdefiniowaliśmy znaczenia wyrazów w sposób pełny i wystarczający i sformułowaliśmy jawnie reguły dodawania znaczeń.

Mozemy więc wyciągnąć wniosek, że definicje lingwistyczne w sposób istotny zależą od charakteru uprzedniej „obróbki” słownikowej obiektów językowych i od reguł wzajemnego ich oddziaływania²⁵. Wynika stąd, że produkt pracy leksykografa jest potrzebny nie tylko do zaspokojenia praktycznych potrzeb użytkowników języka i nawet nie tylko jako część pełnego teoretycznego opisu języka, ale jako podstawa całego gmachu lingwistyki teoretycznej.

tworzy system, jeśli do ich pełnego i wystarczającego opisu potrzeba mniejszej od nich liczby elementów (zob. Mel'čuk 1962). (2) Zbiór elementów tworzy system, jeśli mogą być one wzajemnie przekształcane według regularnych i dostatecznie ogólnych reguł. Definicje te są nie tylko do pogodzenia, lecz w sposób istotny dopełniają się: zarówno możliwość ekonomicznego opisu obiektów, jak i możliwość ich wzajemnych przekształceń zależą od tego, czy w ich definicjach pojawiają się te same elementy, tzn. czy mają one jakieś części wspólne, czy nie.

Leksyka będzie przedstawiona jako system w sensie (1), jeśli będziemy rozporządzać językiem semantycznym o mniejszej liczbie elementów niż liczba jednostek leksykalnych w danym języku naturalnym. Systemowość leksyki będzie przy tym opisana tym pełniej, im więcej odkryjemy podobieństw w budowie semantycznej jednostek. Żeby nie mnożyć przykładów, odwołajmy się do aktów już przez nas omówionych. Jeżeli tzw. czasowniki ruchu wielokierunkowego oznaczające przemieszczenie będą opisane w słowniku niezależnie od czasowników oznaczających ruch wahadłowy, pominie się cenne uogólnienie i opis będzie mniej ekonomiczny, tzn. mniej systemowy. Tak samo będzie, jeśli nie zauważymy paralelizmu semantycznego w wypadkach: *słyszeć : słuchać = widzieć : patrzeć czy wyskrobać rondel : wyskrobać brud z rondla = wymieść pokój : wymieść śmieci z pokoju = wytrześć dywan : wytrześć kurz z dywanu lub bronić : broniony = uczyć : uczony = leczyć : pacjent = obsługiwać : klient, lub przeszkadzać : pomagać = przeciwdziałać : współdziałać* itd. Słownik opisujący semantykę słowotwórstwa supletywnego zgodnie z tymi schematami, na których podstawie tworzy się definicje normalnych form pochodnych, daje lepsze wyobrażenie o systemowym charakterze leksyki niż słownik, w którym w ogóle nie zauważa się słowotwórstwa supletywnego.

Leksyka zostanie przedstawiona jako system w sensie (2), jeżeli będziemy dysponowali nie tylko słownikiem opisującym ją zgodnie z określonymi zasadami, lecz także określonymi regułami wzajemnego oddziaływania znaczeń i regułami parafrazowania.

Jesteśmy przekonani, że leksyka jest systemem w o wiele większym stopniu, niż myślano o tym dotąd²⁶, i postaramy się potwierdzić tę tezę przez zbadanie różnych typów zjawisk semantycznych, które podejmujemy w następnych rozdziałach.

menty języka naturalnego, zwłaszcza większość jego jednostek leksykalnych, pojawiają się po raz pierwszy na etapie przejścia od reprezentacji semantycznej do struktur głębinowosyntaktycznych. Tak więc parafrazujący system języka można opisać albo w formie reguł przekładu tej samej reprezentacji semantycznej na leksykalnie zupełnie różne struktury głębinowosyntaktyczne, albo w formie reguł przekształcania (parafrazowania) każdej takiej struktury wewnątrz poziomu głębinowosyntaktycznego.

Aby można było wypełnić operację przekodowania wypowiedzenia wyjściowego, danego w języku semantycznym, na strukturę głębinowosyntaktyczną, trzeba przede wszystkim pokazać sposób przekładu na strukturę głębinowosyntaktyczną cząstek elementarnych tego wypowiedzenia, tzn. takich fragmentów reprezentacji semantycznej, które odpowiadają wyrazom języka naturalnego. Wynika stąd zadanie: dla każdej definicji leksykalnego znaczenia wyrazu – zapisu sensu wypowiedzenia potencjalnego lub części wypowiedzenia należy znaleźć odpowiednią strukturę głębinowosyntaktyczną. Zadanie to jest rozwiązywane między innymi przez ustalenie odpowiedniości między definicją wyrazu a jego modelem reakcji. Model ten wyznacza, na równi z innymi rzeczami, także właściwości głębinowosyntaktyczne wyrazu i jego walencje semantyczne. Poniżej omówimy pojęcie semantycznych walencji wyrazu, najpierw bez odniesienia do formy ich opisu w postaci modelu reakcji, potem zaś zajmiemy się samą tą formą.

WALENCJE SEMANTYCZNE WYRAZU

Syntaktyczne właściwości wyrazu interesujące dla semantyki teoretycznej i leksykografii to przede wszystkim jego aktywne walencje semantyczne, tzn. te walencje wyrazu, które przyłączają do niego wyrazy zależne syntaktycznie; każdej z nich odpowiada zmienna w definicji znaczenia wyrazu. Mówiąc mniej formalnie, można zauważyć, że walencje semantyczne wynikają bezpośrednio ze znaczenia leksykalnego wyrazu i charakteryzują go jako konkretną, różną od innych jednostkę leksykalną. Przypisywane im treści lub „role”, jeśli posługiwać się terminem Ch. Fillmore'a (subiekt, obiekt, narzędzie, środek, miejsce itp., zob. poniżej), są częściami tego znaczenia leksykalnego.

Objaśnimy pojęcie walencji semantycznych przez analizę sytuacji dzierżawy. *A dzierżawi C* znaczy, w pierwszym przybliżeniu, że za jakieś wynagrodzenie *D* osoba *A* uzyskuje u drugiej osoby *B* prawo eksploataowania nieruchomości *C* w cza-

ini semantycznym tego wyrazu wynikać one bezpośrednio z jego znaczenia leksykalnego.

Z drugiej strony nic w sytuacji dzierżawy nie wymaga wskazania na to, z jakiej przyczyny, gdzie, kiedy, w jakim celu się jej dokonuje, choć w zasadzie słowoformy o znaczeniu przyczyny, miejsca, czasu i celu są „przyłączalne” do czasownika *dzierżawić*: *dzierżawić z powodu braku roli tereny myśliwskie, dzierżawić w zeszłym roku pod Moskwą działkę ogrodniczą, dzierżawić stadion sportowy*. W tych i podobnych do nich połączeniach realizują się więc nie semantyczne walencje czasownika *dzierżawić*, lecz jego czysto gramatyczna możliwość rządzenia innymi formami, charakterystyczna dla niego nie bardziej niż dla dowolnego innego wyrazu o znaczeniu czynności, tzn. właściwa *dzierżawić* nie jako leksemowi, ale jako reprezentantowi określonej klasy gramatycznej.

To istotne rozróżnienie między walencjami semantycznymi a innymi typami zależności wyraża się także w tym, że większość wyrazów ma niewiele walencji (zwykle od jednej do trzech, rzadziej – cztery i więcej), a ich kształt morfologiczny jest często idiomatyczny, tzn. zależy nie tylko od zawartości treściowej walencji, lecz i od wyrazu, jaki rozpatrujemy (por. sposób wyrażenia walencji obiektowej w wypadkach: *wyśmiewać się z kogoś* i *rozprawiać się z kimś*, *sprzedawać towar* i *handlować towarem*, *odnosić się do czegoś* i *dotyczyć czegoś*, *wpływać na coś* i *odbijać się na czymś*, *napotykać coś* i *natykać się na coś*, *zajmować się czymś* i *pracować nad czymś*, *reforma ekonomiki* i *reforma ekonomiczna* itd.). Przeciwnie, dany wyraz w sposób czysto gramatyczny może podporządkować sobie wiele innych wyrazów, których kształt morfologiczny nie jest idiomatyczny, ale mniej lub bardziej standardowy, tzn. podyktowany przede wszystkim treścią odpowiedniego związku podrzędnego, a nie znaczeniem wyrazu rządzącego. Istotna jest następująca okoliczność: zależność o tej samej treści może być wyrażona idiomatycznie przy wyrazie, dla którego jest ona walencją semantyczną, i nieidiomatycznie – przy innym wyrazie, dla którego nią nie jest. Tak np. zależność przyczynowa jest dla większości wyrazów czysto gramatyczna i wyraża się formami z *powodu* S_{Dop} : z *powodu tego, że...*; *ponieważ...*; z *tej racji, że...*, oraz wieloma innymi wyrazami równie mało idiomatycznymi. Jest jednak klasa wyrazów, a mianowicie czasowniki i rzeczowniki oznaczające wewnętrzne stany emocjonalne człowieka, dla których zależ-

ność ta jest walencją semantyczną; takie stany traktuje się nie jako powstałe same z siebie, ale jako kauzowane przez tę lub inną ocenę wydarzenia, jaką ma subiekt (zob. Jordanskaja 1971). Przy takich słowach znaczenie przyczyny jest wyrażane całkowicie idiomatycznie, por. *bać się przeziębienia*, *cieszyć się z przyjazdu syna*, *zdeenerwować się na kogoś* (z powodu czyichś słów) itd.

Zależność oznaczająca cel jest w większości wypadków także gramatyczna i jest w języku polskim wyrażana z reguły formami: *dla S_{Dop.}*, *w celu S_{Dop.}*, *po to*, *żeby*. Jednakże przy wyrazach *kolejka 1*, *kolejka 2*, *zamach*, *próbna*, dla których jest ona walencją semantyczną, wyraża się ją stosunkowo idiomatycznie: *kolejka 1 po mięso*, *kolejka 2 na samochód*, *zamach na kogoścoś*, *próbna czegoś*.

Z tego, co powiedziano, wynika, że strefa syntaktyczna hasła słownikowego powinna zawierać opis walencji semantycznych wyrazu: są one nieliczne i dlatego można je opisać bezpośrednio w haśle; mogą być wyrażane idiomatycznie i dlatego należy je opisywać właśnie przy danym wyrazie. Z drugiej strony nieidiomatyczność kształtu morfologicznego innych typów zależności sprawia, że nie potrzeba ich opisywać w hasłach słownikowych poszczególnych wyrazów, a ich duża liczba czyni to praktycznie niemożliwym.

Przy określaniu walencji semantycznych wyrazu lub, co jest tym samym, ustalaniu liczby uczestników sytuacji oznaczanej przez wyraz powstają dwa trudne problemy.

Pierwszy z nich to problem uzgodnienia zestawu walencji predykatu złożonego P_1 z zestawem walencji prostszych predykatów P_2 i P_3 wchodzących do definicji P_1 . Mniej więcej jasny jest wypadek, kiedy uczestnicy sytuacji P_2 i P_3 są ci sami: wówczas i w P_1 wystąpią ci sami uczestnicy. Jednakże, ogólnie mówiąc, walencje predykatu P_2 i P_3 nie muszą się pokrywać i wówczas struktura walencyjna predykatu P_1 zależy z reguły od tego, jakim związkiem syntaktycznym są połączone z sobą jego składniki semantyczne – predykaty P_2 i P_3 . W zasadzie są możliwe trzy różne wypadki: a) P_3 zajmuje jedną z walencji semantycznych P_2 ; b) P_3 jest związany z P_2 stosunkiem współrzędnym; c) P_3 jest związany z P_2 związkiem określającym nie sprowadzalnym do współrzędnego. Omówmy każdy z nich.

1. Czasownik *informować* znaczy, w pierwszym przybliżeniu, że jakaś osoba A kauzuje, żeby druga osoba B wiedziała o jakimś fakcie C . Innymi słowy, *informo-*

ne walencje prostszych predykatów wchodzących w jego skład. *Przemieszczać się* ma trzy walencje (*kto, skąd, dokąd*, zob. przedtem, s. 84), *znajdować się* – dwie (*kto, gdzie*), i *cel* także dwie (*czyj, na czym polega*). Pierwsze, subiektywne walencje wszystkich trzech predykatów nakładają się na siebie, a druga walencja *celu* jest zajęta przez predykat *przemieszczać się*. Dla *jechać* zostają więc cztery walencje: *kto, skąd, dokąd* i *czym* (tę ostatnią otrzymuje się z drugiej walencji *znajdować się*).

3. Zajmijmy się wreszcie czasownikiem *pisać 2* = 'informować w formie pisemnej'. *Informować*, jak wyjaśniliśmy, jest predykatem trójwalencyjnym (*kto, o czym, kogo*), a *pisać 1* wchodzące w skład *pisać 2* w postaci zwrotu 'w formie pisemnej', jest co najmniej czterowalencyjne, z walencjami subiektywu (*Piotr pisze*), pierwszego (tworzonego) obiektu (*pisać litery, wiersz po wierszu*), drugiego (stanowiącego tło) obiektu (*pisać na papierze, na piasku*) i narzędzia (*pisać wiecznym piórem, gęsim piórem, paleczką*). Tylko jeden aktant – subiekt – jest wspólny dla *informować* i *pisać 2*. Różnych aktantów mają one co najmniej sześć. Czy to znaczy, że predykat *pisać 2* jest sześciowalencyjny? Teoretycznie można to zagadnienie rozwiązać dwojako: niech *pisać 2* będzie predykatem sześciomiejscowym. Wtedy we frazach typu *pisać do przyjaciela list pismem gotyckim na drogim papierze gęsim piórem* trzy ostatnie grupy nominalne realizują walencje semantyczne *pisać 2*. Z drugiej strony *pisać 2* można traktować jako zwykłą odmianę *informować*, tzn. jako czasownik trójwalencyjny, przy którym wymienione powyżej grupy nominalne pełnią funkcję zwykłych określeń. Jeśli można sądzić z naszego materiału, to nie da się sformułować żadnej reguły ogólnej, która pozwalałaby w każdym konkretnym wypadku jednoznacznie wybrać optymalne rozwiązanie. Najprawdopodobniej istnieją predykaty, dla których lepsze jest rozwiązanie drugie (*pisać 2*), oraz takie, dla których lepsze wydaje się rozwiązanie pierwsze. Do tych ostatnich należą czasowniki *leczyć* (*grypę kompresami*), *trześć* (*dywan trzepaczką*), *wyskrobywać* (*patelnię nożem*) itp. Znaczenie wszystkich takich wyrazów składa się z oznaczenia akcji (predykat główny) i wskazania na jej rezultat lub cel (predykat precyzujący, przyłączany atrybutywnie do głównego). *Wyskrobywać B X-em* = 'skrobać X-em po B, kausując, że substancja C przestaje się znajdować na/w B'. Pierwsza część definicji odpowiada znaczeniu tematu słowotwórczego, druga – znaczeniu przedrostka. Jasne, że wszystkie zmienne są konieczne, w przeciwnym bowiem razie zdefiniowalibyśmy nie *wyskrobywać*, lecz jakiś inny czasownik. Dochodzimy więc do następu-

większym, 'zaczynać być mniejszym' = *stawiać się mniejszym*. Te ostatnie istotnie mają przewidzianą, zgodną z regułami strukturę walencyjną: *coś staje się większe (mniejsze) od czegoś o ileś*. Jednakże czasowniki jednowyrazowe typu *zwiększać się (zmniejszać się)* dla sensu 'zaczynać być większym (mniejszym)' mają nieco inną strukturę walencyjną: *coś zwiększa się (powiększa się, rośnie, obniża się, zmniejsza się, spada) od jakiejś wartości (od iluś) do jakiejś wartości (do iluś) lub o ileś*, por. *Temperatura wzrosła od pięciu do dziesięciu stopni*. Formy *od iluś* i *do iluś*, tzn. druga i trzecia walencja omawianych predykatów, oznaczają odcinek odpowiedniej skali, który może być także opisany mniej precyzyjnie formą *o ile*: *Temperatura wzrosła (spadła) o pięć stopni*. W ten sposób trzecia walencja predykatów *być większym* i *być mniejszym*, znaczenie formy *o ile*, odpowiada w przybliżeniu drugiej i trzeciej walencji predykatów *zwiększać się, zmniejszać się* itd. (łącznemu znaczeniu form *od iluś do iluś*). Z drugiej strony druga walencja predykatów *zwiększać się, zmniejszać się* itd. (znaczenie formy *od iluś*) odpowiada nie tylko trzeciej walencji *być większym (mniejszym)*, ale po części i ich drugiej walencji (*większy (mniejszy) od czegoś*). Istotnie, *od iluś* przy czasownikach *zwiększać się (zmniejszać się)* nazywa znaczenie [wartość] tej wielkości, z którą porównuje się daną wielkość, a *od czegoś* przy *być większym (mniejszym)* samą tę wielkość. *Temperatura wzrosła od pięciu do dziesięciu stopni* znaczy przy bardziej eksplicytniej definicji: 'Temperatura wzrosła od temperatury pięć stopni do temperatury dziesięć stopni'. Znaczenie form *od czegoś* i *o ile* jest więc w sposób skomplikowany podzielone między znaczenia form *od iluś* i *do iluś*. Dlatego też w tym wypadku nie można zastosować prostej reguły przypisywania głównemu predykatowi tych właściwości walencyjnych, które charakteryzują podporządkowany mu predykat, zajmujący jedno z jego miejsc walencyjnych.

Drugi problem, z którym styka się badacz określając zestaw walencji wyrazu, mogą zilustrować czasowniki *rozbijać, prac*, omawiany już *pisać 1* i pewne inne. Osobliwość oznaczanych przez nie sytuacji polega na tym, że w określonych granicach może się zmieniać skład uczestników tych sytuacji. *Rozbijać* można rzucając obiekt na twardy przedmiot lub uderzając nim w twardy przedmiot, jednakże najczęściej rozbija się coś siekierą, kamieniem lub jakimś innym narzędziem. *Prac* też można bez narzędzia, ale często czynność ta jest wykonywana za pomocą pralki, tary itp. W czasowniku *pisać* i w niektórych jego pochodnych oraz, być może, w pokrewnych mu znaczeniowo czasownikach *grawerować* i *kreślić* podobną funkcję pełni walencja środka czynności: chociaż można *pisać* nie uciekając się do żadnych

nym narzędziem (np. karabinem w sytuacji strzelania), liczba aktantów rośnie do czterech. Jednakże dwa ostatnie aktanty – środek i narzędzie – są semantycznie fakultatywne, gdyż w szczególnych wypadkach – choćby nawet bardzo rzadko – subiekt może trafić w cel, nie rozporządzając ani specjalnym środkiem, ani specjalnym narzędziem (por. też analizę *spudłować*, s. 144).

Takie walencje, które mają wysoki stopień prawdopodobieństwa, chociaż nie są obligatoryjne, także powinny – jak się wydaje – być uwzględniane przy ustalaniu struktury walencyjnej wyrazu, jednak ich semantyczna fakultatywność, nadająca im specjalny status, powoduje, że trzeba je za każdym razem omawiać oddzielnie.

Omówimy typy walencji, które mogą być semantyczne (choćby przy pewnych wyrazach), przedstawiając każdą z nich strzałką mianowaną.

- 1) *Sub*, (subiekt, por.: *Pociąg* ← *jedzie*; *pomoc* → *X-a*)
- 2) *Contrag*, (kontragens, por.: *kupować* → *od kogoś*, *bronić się* → *przed spanielem*, *większy* → *od morza*)
- 3) *Cap* („głowa”, por.: *wina* → *wobec* (względem, w stosunku do) *zespołu*, *prośba* → *do kolektywu*)
- 4) *Obj*, (obiekt, por.: *gładzić* → *rękę*, *strzelać* → *do tarczy*)
- 5) *Content*, (treść, por.: *wiedzieć* → *o odjeździe*, *uważać* → *że praca jest potrzebna*, *obmyślać* → *zagadnienie*, *myśleć* → *o tym*, *Panu to* ← *się wydało*)
- 6) *Adr*, (adresat, por.: *zawiadamiać* → *zebranych*, *informować* → *prezydenta*)
- 7) *Recip*, (odbiorca, por.: *dawać* → *dziściom*, *darować* → *ludziom*)
- 8) *Via*, (pośrednik, por.: *przekazywać* → *przez sekretarza*)
- 9) *Is*, (źródło, por.: *brać* → *z kasy zapomogowo-pożyczkowej*)
- 10) *Loc*, (miejsce, por.: *znajdować się* → *w lesie*, *mieszkać* → *tam*)
- 11) *Ab*, (punkt początkowy, por.: *iść* → *stąd*, *wyprowadzić* → *z A*)
- 12) *Ad*, (punkt końcowy, por.: *iść* → *tam*, *wieźć* → *do miasta*)
- 13) *Itin*, (trasa, por.: *iść* → *drogą*, *płynąć* → *przez ocean*, *wodząc* → *przed oczami*)
- 14) *Med*, (środek, por.: *przybijać* → *gwoździami*, *kleić* → *klejem*, *smażyć* → *na oleju*)
- 15) *Instr*, (narzędzie, por.: *kroić* → *nożem*, *strzelać* → *z karabinu*, *pisać* → *na maszynie*)

- 16) Mod (sposób, por.: *traktować* → *źle*, *odnosić się* → *z szacunkiem*, *pojmo-
wać* → *jako należne*)
- 17) Cond (warunek, por.: *zgodzać się* → *jeśli P*, *kompromis* → *na tych warun-
kach*)
- 18) Motiv (umotywowanie, por.: *nagradzać* → *za odwagę*, *chwalić* → *za pojęt-
ność*)
- 19) Caus (przyczyna, por.: *cieszyć się* → *z podarunku*, *wynikać* → *z braku in-
formacji*)
- 20) Result (rezultat, por.: *malować* → *na czerwono*, *zmieniać* → *w wodę*)
- 21) Dest (cel, por.: *dążyć* → *do powszechnego szczęścia*, *targnąć się* → *na ży-
cie*)
- 22) Asp (aspekt, por.: *większy* → *na szerokość*, *przewyższać* → *jakością²⁷*)
- 23) Quant (ilość, por.: *przekraczać* → *o 40%*, *zwiększać się* → *trzy razy*, *więk-
szy* → *o metr*, *o wadze* → *10 kg*)
- 24) Period (termin, por.: *urlop* → *na dwa miesiące*, *dzierżawić* → *na rok*)
- 25) Temp (czas, por.: *zaczynać się* → *o północy*, *urodzić się* → *drugiego maja*,
spotkanie (randka) → *o ósmej*).

Znaczenia subiektu, obiektu, „głowy”, kontragensa, treści, adresata i odbiorcy są zawsze częścią znaczenia odpowiedniego wyrazu – predykatu. Znaczenia punktu początkowego, punktu końcowego, narzędzia i środka są częścią treści walencji semantycznej niż zależności czysto gramatycznej. Wszystkie pozostałe znaczenia są częścią treści zależności czysto gramatycznej, niż treści walencji semantycznej.

Nie wszystkie wymienione walencje są jednakowo „nasemantyzowane”, bogate w treść. Przedstawiony powyżej system wyrósł ze studiów syntaktycznych i autor zdaje sobie sprawę, że nie jest on całkowicie wolny od różnych asocjacji syntaktycznych. Do walencji, w których definicji znaczną rolę odgrywają czynniki syntaktyczne, należą przede wszystkim walencje subiektu, obiektu i treści. Z pojęcia subiektu można by np. wydzielić semantycznie bardziej treściwe walencje celowego działacza i nosiciela cechy. Uznaliśmy jednak, że lepiej jest posługiwać się dawnymi, na wpół syntaktycznymi terminami zawsze wtedy, kiedy nie można przedstawić logicznie wyczerpującego nowego systemu pojęć.

Z drugiej strony przedstawiona powyżej lista walencji jest najprawdopodobniej

został wprowadzony przez Ch. Fillmore'a (Fillmore 1969), ale bez jasnego opisu. Kontragensem będziemy tu nazywać aktywnego uczestnika takiej sytuacji, w której bierze udział także aktywny subiekt, przy czym działania obu tych uczestników nie pokrywają się z sobą: predykat opisuje w pełni tylko działania subiektu, nie zaś działania kontragensa. Tak na przykład w sytuacji pożyczania subiekt pożycza od kogoś pieniądze, a kontragens je daje (pożycza komuś); w sytuacji obrony subiekt broni się, a kontragens napada itd. Tą właściwością kontragens różni się od możliwego dla predykatów symetrycznych drugiego subiektu, którego forma uczestnictwa w sytuacji jest taka sama, jak pierwszego subiektu, por.: *Jan kłóci się z Piotrem*.

Pojęcie adresata jest pochodne od pojęcia subiektu i wywodzi się z niego wedle następującej reguły:

$$\text{kauzować} \xrightarrow{\text{Result}} P_{\text{inform}} \xrightarrow{\text{Sub}} A \Leftrightarrow \text{kauzować } P_{\text{inform}} \xrightarrow{\text{Adr}} A,$$

gdzie P_{inform} – predykat o znaczeniu procesu informacyjnego.

Jeśli jakiś proces informacyjny jest oznaczony oddzielnym wyrazem – P_{inform} – to odpowiedni uczestnik sytuacji pełni przy nim rolę subiektu (por.: *dać znać komuś, że X*, gdzie $P_{\text{inform}} = \text{znać}$, a *komuś* – subiekt wiedzy); jeśli natomiast P_{inform} wchodzi w skład bardziej złożonego predykatu 'kauzować P_{inform} ', mającego jednowyrazowe oznaczenie, ten sam aktant pełni przy 'kauzować P_{inform} ' rolę adresata (por.: *poinformować kogoś, że X*, gdzie 'kauzować P_{inform} ' – *poinformować*, a *kogoś* – adresat informowania). Tak więc adresat to subiekt kauzowanego przez kogoś procesu informacyjnego.

Pojęcia punktu początkowego i punktu końcowego są pochodne od pojęcia miejsca i są z nim związane następującymi regułami:

$$\text{zaczynać} \xrightarrow{\text{Result}} P_{\text{loc}} \xrightarrow{\text{Loc}} A \Leftrightarrow \text{zaczynać } P_{\text{loc}} \xrightarrow{\text{Ad}} A,$$

$$\text{zaczynać} \xrightarrow{\text{Result}} P_{\text{loc}} \xrightarrow{\text{Loc}} A \Leftrightarrow \text{zaczynać nie } P_{\text{loc}} \xrightarrow{\text{Ab}} A,$$

↓
nie

gdzie P_{loc} to predykat o znaczeniu miejsca znajdowania się. Od strony interpretacji treściowej punkt końcowy to miejsce, w którym jakiś przedmiot zaczyna się znajdować, a punkt początkowy – miejsce, w którym przestaje (= 'zaczyna nie') się znajdować: *lokować Ad* → w $A B =$ 'kauzować, żeby B zaczęło znajdować się $\xrightarrow{\text{Loc}} A$ ', *osie-*

mi niemi na maszynie do szycia, ostrzeliwać pozycje nieprzyjacielskie z ciężkich dział pociskami burzącymi, polewać grządki wodą z węża gumowego. Opisywany fakt jest nieco zaciemniany przez to, że niemożliwa jest jednoczesna realizacja znaczenia narzędzia i środka, kiedy te oba aktanty są wyrażone tym samym przypadkiem gramatycznym – narzędnikiem, por.: *pisać list piórem czarnym atramentem, *malować obraz pędzlem farbami wodnymi itd.

Formy o znaczeniu środka, a zwłaszcza formy o znaczeniu narzędzia, są zewnętrznie bardzo podobne do form oznaczających organ lub aktywną, działającą część subiekta (*frotrować podłogę ręką, Nóż kroi chleb ostrzem*), lecz wewnętrznie różnią się od nich w sposób istotny. Organ jest integralną częścią subiekta (lub obiektu), zaś narzędzie i środek to oddzielne przedmioty, nie związane organicznie z subiektem. Formy oznaczające działającą część subiekta (a także jego właściwość) realizują przeciwieństwo subiektywną, a nie narzędziową walencję wyrazu.

Bardziej formalne potraktowanie pojęć narzędzia i środka w sposób istotny zależy od opisu semantycznego czasowników, o których się sądzi, że mają odpowiednie walencje. Rozsądnie jest uważać, że *kroić coś nożem* (*rąbać coś siekierą, ciąć coś nożyczkami*) to causativum do *Nóż kroi* (*Siekiera rąbie, Nożyczki tną*), że *leczyć coś lekarstwem* (*farbować coś chną, łączyć coś kłamrą*) to causativum względem *Lekarstwo leczy* (*Chma farbuje, Kłamra łączy*) itd., to znaczy sensownie jest widzieć w tych czasownikach po dwa zasadniczo różne znaczenia: *kroić 1* \equiv *Caus* (*kroić 2*), *leczyć 1* \equiv *Caus* (*leczyć 2*) itd. Wówczas narzędzie i środek będą subiekta-ami czynności *kroić 2* i *leczyć 2*, do których realizacji są one bezpośrednio przeznaczone i które są kausowane przez inne, zewnętrzne w stosunku do tych czynności, subiekty³⁰.

³⁰ Alternatywne (z naszego punktu widzenia mniej odpowiednie) rozwiązanie polega na tym, że *kroić 2*, *rąbać 2*, *leczyć 2* itd. nie są kausatywnymi, lecz konwersami w stosunku do *kroić 1*, *rąbać 1* i *leczyć 1*, różniącymi się od tych ostatnich nie kausatywnością (nóż sam nie kroi, siekiera sama nie rąbie, lekarstwo samo nie leczy), lecz inną strukturą walencji (nie ma w nich przede wszystkim wyrażonej walencji agensa) i, co za tym idzie, innym rozłożeniem akcentów logicznych. Przy pierwszym rozwiązaniu *kroić 1* = *Real* (nóż) *CausConv*₂₁(*kroić 2*) = *CausConv*₂₁*Fact* (nóż) i *Real* jest równoznaczny z *CausConv*₂₁ *Fact*. Oprócz tej równoznaczności w systemie reguł parafrazowania zachodzi też równoznaczność *Real* = *Fact* dla takich wypadków, jak: *Pasażerowie jeżdżą statkami* (*Real* (statek)) – *Statki wożą pasażerów* (*Fact* (statek)). Obecność dwu różnych reguł przekształcania dla *Real*-ów i *Fact*-ów zgadza się z tym, że statek (samolot, pociąg itd.) to nie tylko narzędzie, lecz narzędzie-miejsce (por. s. 137–138). W ten sposób *S_{instr}* w ścisłym tego słowa znaczeniu przekształca się według reguły *Real* \rightarrow *S_{instr}* \Leftrightarrow *Caus Conc*₂₁*FactS_{instr}*, a *S_{instr-loc}* według reguły: *Real* \rightarrow *S_{instr-loc}* \Leftrightarrow *Fact* \rightarrow *S_{instr-loc}*. Drugie rozwiązanie

Istnieje jednakże klasa predykatów, przy których takie formy okazują się przejawem walencji semantycznej, niezależnie od tego, czy mają one silną rekcję, w tradycyjnym rozumieniu, czy też nie. Są to predykaty typu *zaczynać się*, *rodzić się*. Jeśli nie uznawać ich za elementarne, lecz sprowadzać znaczenie początku do prawdopodobnie prostszego pojęcia istnienia (por. s. 82–83), to dla ich eksplikacji konieczne będzie posłużenie się wyobrażeniem momentu czasu: *A zaczęło się* = 'W momencie T_1 *A* nie istniało, w momencie T_2 *A* istniało, i T_2 jest późniejszy od T_1 '.

Pojęcia głowy, odbiorcy i pośrednika są pochodne od pojęć subiektu, pojęcia trasy i źródła – od pojęcia miejsca, pojęcia warunku, umotywowania i rezultatu – od pojęcia przyczyny, w którym z kolei można wydzielić prostsze pojęcie czasu.

W ten sposób wyjaśnia się podstawowa rola walencji subiektu, kontragensa, obiektu, treści, miejsca, czasu i ilości; niejasny pozostaje status walencji sposobu. Owych siedem walencji wyczerpuje – jak już stwierdziliśmy – stosunki aktantowe w składni, tworzącej razem ze słownikiem elementarnym wyjściowy język semantyczny. W miarę przechodzenia od zapisu znaczenia w języku semantycznym do jego prezentacji środkami języka naturalnego powstaje różnorodność semantyczna walencji³².

Przedstawiony tu system zależności różni się jedną istotną rzeczą od składni *Basic-u*, która była jego prototypem w pierwszych etapach pracy. W *Basic-u* posługiwano się strzałkami zależności, które miały swój numer, a nie miały zawartości treściowej; my zaś proponujemy posługiwać się strzałkami, których nazwy opisują

zrównujące semantycznie *Real-e* i *Fact-y* jako konwersy nie wymaga oddzielnych reguł parafrazowania dla *Real-ów* i *Fact-ów*.

³¹ Proponowane przez niektórych teoretyków definiowanie celu jako „pragnienia kauzować” (G. Lakoff) autor uważa za niewystarczające (por. też Żolkovskij 1964: 69).

³² Można wątpić w prawdziwość hipotezy niektórych kontynuatorów Fillmore'a (por. Ötin 1970), zgodnie z którą predykat złożony zachowuje wszystkie te „role” (w naszej terminologii walencje semantyczne), które są osobno wyodrębnione w prostszych predykatkach wchodzących w jego skład. Przeciwnie: z ogólnych rozważań i faktycznego materiału wynika, że przy przejściu z jednego poziomu na drugi powinny się one zmieniać w sposób skomplikowany.

role odpowiednich aktantów w sytuacji oznaczonej przez dany predykat³³. Przyczyny, dla których przyjęliśmy to rozwiązanie, są następujące:

1. Wyzyskanie strzałek o zawartości treściowej upraszcza sformułowanie jednej klasy banalnych, ale mających szeroki zakres działania przekształceń z leksykalizacją walencji, to znaczy z przekształceniem walencji w wyraz. Reguły te dotyczą zwłaszcza walencji przyczynowej, rezultatywnej, celowej, walencji miejsca, czasu, warunku i wyglądają następująco:

$$B \leftarrow P \xrightarrow{i} A \leftrightarrow A \text{ jest } X \overset{anc}{\rightarrow} P \rightarrow B,$$

gdzie $i = \text{Caus, Result, Dest, Loc, Temp, Cond}$, a $X = \text{przyczyna, rezultat, cel, miejsce, czas, warunek}$. Zgodnie z tymi regułami takie na przykład zdania, jak: *Pożar wybuchł z powodu nieostrożnego obchodzenia się z ogniem, On osiedlił się w Moskwie, Robotnicy zgodzili się wznowić pracę pod warunkiem spełnienia wszystkich swoich żądań*, mogą być przekształcone na podstawie modelu reakcji *wybuchoć, osiedlać się, zgadzać się* i informacji ogólnogramatycznych w następujące zdania: *Nieostrożne obchodzenie się z ogniem było przyczyną, z której powodu wybuchł pożar, Moskwa była miejscem, w którym się osiedlił, Spełnienie wszystkich żądań robotników to warunek, pod którym zgodzili się oni wznowić pracę.*

2. Strzałki o zawartości treściowej czynią możliwym sformułowanie filtrów ograniczających zakres działania przekształceń. Można zauważyć na przykład, że jeśli wyraz realizuje walencję celu, to w przeciwieństwie do walencji miejsca, czasu i pewnych innych wyklucza to możliwość dowolnego przekształcenia konwersowego, obejmującego walencję subiektywną predykatu. Dzieje się tak dlatego, że w języku polskim i rosyjskim słowoforma o znaczeniu celu może być podporządkowana tylko czasownikowi, którego subiekt pokrywa się z subiektem celu. Dlatego zdania *Delegacje spotkały się, żeby zacząć pertraktować* nie można przekształcić w zdanie **Spotkanie delegacji odbyło się, żeby zacząć pertraktacje*, choć analogiczne przekształcenia są całkowicie dopuszczalne dla zdań typu *Delegacje spotkały się w Moskwie czy Delegacje spotkały się we wrześniu* (szczegółowiej zob. rozdz. VII).

3. W perspektywie pojawia się możliwość precyzyjniejszego opisu podobieństw i różnic między swobodnymi połączeniami wyrazowymi i pewnymi typami połączeń nierynkowych, zwłaszcza takich swobodnych połączeń fragelektaznych. Poda-

System znaczeń aktantowych, opisany przedtem, jest istotny nie tylko dla charakterystyki właściwości syntaktycznych wyrazu. Tak czy inaczej ujawnia się on na wszystkich znaczących poziomach języka – fleksyjnym, słowotwórczym i leksykalnym, i w pewnych wypadkach daje podstawy do klasyfikacji faktów językowych lub uściślenia pojęć lingwistycznych.

Istotnie, we fleksji rzeczownika wiele z tych znaczeń aktantowych ma typowe formy wyrażenia w postaci określonych przypadków: subiekt – mianownik, obiekt – biernik, treść – tzw. przypadek wyjaśniający (*o czym*), adresat i odbiorca – celownik, narzędzie i środek – narzędnik, miejsce – miejscownik. Istnieją języki, w których gramatycznie wyraża się pojęcia punktu końcowego (por. *allativus*, *additivus*), celu (*destinativus*), czasu (*temporalis*), sposobu (*modalis*) i inne.

W słowotwórstwie takimi typowymi środkami wyrażania znaczeń aktantowych są rzeczowniki odczasownikowe o znaczeniu subiektu, obiektu, treści, rezultatu, miejsca, narzędzia, środka i sposobu czynności, przy czym dotyczy to nie tylko słowotwórstwa zwykłego, lecz także supletywnego (*czytać – czytelnik, drapać – zadrapanie, pisać – pismo* (*On ma niewyraźne pismo*), *podrzucać – podrzutek, przerywać – przerywacz, rozkazywać – rozkaz, wywoływać – wywoływacz, zimować – zimowisko, chodzić – krok* (*iść sprężystym krokiem*), *chowac – grób, obsługiwać – klient, przeliczać – spis, strzelać – amunicja, strzelać – broń, szyć – krawiec, uważać – opinia*). Trzeba uwzględnić to, że w zdecydowanej większości typów słowotwórczych, z wyjątkiem złożeń kopulatywnych (*tragikomedia*) i kategorii modyfikacyjnych (*domek, studenteria, zielonkawy*), semantycznie mamy do czynienia ze słowotwórstwem odczasownikowym niezależnie od tego, czy towarzyszy mu formalna pochodność od czasownika, czy też nie. Dlatego w wypadkach typu *ogrodnik, owczarnia* itp. na dostatecznie głębokim poziomie ujawnia się ten sam system znaczeń aktantowych (subiekt, miejsce itd.), co w wypadkach klasycznego słowotwórstwa odczasownikowego (szczegółowiej zob. rozdz. III).

W leksyce wymieniony system zależności ujawnia się szczególnie wyraziście w dwóch podstawowych kategoriach semantyki leksykalnej – w wieloznaczności i quasi-synonimii. Zauważmy zwłaszcza, że zjawisko tak bliskie słowotwórstwu, jak regularna wieloznaczność rzeczowników, szczególnie dobrze jest prezentowana różniczeniami typu 'czynność – aktant tej czynności' por.

z sposobu uderzenia. Przy *wynikać* konieczne jest wskazanie przyczyny, przy *zachodzić* – nie. *Zakrywać* różni się od *okrywać* celem (okrywa się zwykle po to, żeby kaulować ciepło) itd. (szczegółowiej zob. rozdz. IV).

Jak widać, przedstawiony powyżej system znaczeń aktantowych ujawnia się z podziwu godną konsekwencją na bardzo różnych poziomach języka i w najróżniejszych postaciach. Jest to niewątpliwe świadectwo tego, że istotnie odgrywa on w języku fundamentalną rolę.

MODEL REKCJI WYRAZU

Model rekcji wyrazu jest to specjalna strefa hasła słownikowego, w której mieści się syntaktyczna informacja dotycząca danego wyrazu³⁴. Ma ona postać tabeli, rozdzielonej na n kolumn według liczby walencji wyrazu. Informacja konieczna do syntezy poprawnych zdań z danym wyrazem mieści się częściowo wewnątrz tabeli, częściowo poza nią. Typy tej informacji omówimy szczegółowo niżej. Tutaj ograniczymy się do przytoczenia tytułem przykładu modelu rekcji czasownika *dzierzawić*.

1 = <i>A-Sub</i>	2 = <i>C-Obj</i> ¹	3 = <i>B-Contrag</i>	4 = <i>D-Obj</i> ²	5 = <i>T-Period</i>
$S_{Mtan.}$	$S_{\Piern. oblig.}$	<i>od</i> $S_{Dop.}$	<i>za</i> $S_{\Piern.}$	1. <i>na</i> $S_{\Piern.}$ 2. <i>na okres</i> <i>na przeciąg</i> $S_{Dop.}$

Modele rekcji powinny mieć nie tylko czasowniki, lecz i wiele grup rzeczow-

³⁴ Pojęcie modelu rekcji w zasadniczych rysach przyjęte w danej pracy wprowadzili I. A. Mel'čuk i A.K. Żolkovskij (Mel'čuk, Żolkovskij 1967). Zob: także Apresjan, Mel'čuk, Żolkovskij 1968. Przy pisaniu tej części autor w wielu punktach opierał się na doświadczeniach zdobytych w toku pracy nad słownikiem objaśniająco-kombinatorycznym języka rosyjskiego (zob. „Predvaritel'nye publikacii problemnoj grupy po eksperimental'noj i prikladnoj lingvistike”, Institut russkogo jazyka AN SSSR; vypusk 2, 4, 7, 10 i inne). W szczególności w danej pracy wykorzystuje się następujące przyjęte w słowniku objaśniająco-kombinatorycznym oznaczenia: *A, B, C* itp. – zmienne oznaczające realne aktanty sytuacji opisywanej przez dany wyraz (elementy zapisu sensu); M_1, M_2 itd. – symbole oznaczające jego pierwsze, drugie itd. miejsce lub walencje wyrazu (elementy struktury głębinowsyntaktycznej); D_1, D_2 itd. – symbole oznaczające formy przypadkowo-przyminkowe i inne, realizujące w strukturze powierzchniowsyntaktycznej odpowiednie miejsca.

s. 120); por. także: *wypilowywać, wycinać, wyrąbywać* (kto, co, z czego (material), czym (narzędzie)); *polewać* (kto, co, z czego (narzędzie), czym (środek)); *strzelać* (kto, w co, z czego (narzędzie), czym (środek)); *pilować, ciąć, rąbać* (kto, co, czym (narzędzie), na co (rezultat)), *malować* (kto, co, czym (środek), na co (rezultat)); *porównywać, utożsamiać, zestawiać* (kto, co, z czym, pod względem czego); *przeciwstawiać, upodobniać* (kto, co, czemu, pod względem czego); *skazywać* (kto, kogo, za co, na co); *karać, nagradzać, obdarowywać* (kto, kogo, za co, czym); *odpowiadać* (kto, colczym, komu, na, co); *jechać, lecieć, płynąć* (kto, czym, skąd, dokąd); *chwalić* (kto, kogo, za co, wobec kogo/przed kim); *rekomendować, polecać* (kto, kogo, jako kogo, komu); *prowadzić, gnać, pędzić* (kto, kogo/co, skąd, dokąd); *przekładać, przelewać* (kto, co, z czego, na coldo czego) i wiele innych.

W związku z problemem składu walencji wyrazu należy omówić dwie koncepcje semantyczno-syntaktyczne, ogólnie przyjęte w literaturze przedmiotu, chociaż nie potwierdzone w dostatecznym stopniu materiałem faktycznym.

Pierwsza z nich sprowadza się do tego, że maksymalna liczba walencji predykatu nie przekracza trzech – czterech³⁵. Teoretycznie teza ta nasuwa wątpliwości: przy niektórych typach superpozycji kilku-: dwu-, trzy- lub czterowalencyjnych predykatów, składających się na jeden bardziej złożony predykat, każda z ich walencji, z wyjątkiem pokrywających się, może być odzwierciedlana w postaci odrębnej walencji tego bardziej złożonego predykatu. Jest rzeczą oczywistą, że możliwa jest sytuacja, kiedy teoriomnożościowa suma walencji predykatu złożonego przekracza cztery. Wobec tego jedynym udokumentowaniem tej tezy mogłoby być tylko empiryczne stwierdzenie, że taki jest faktyczny stan rzeczy w języku. I tu musimy sięgnąć do faktów.

Przede wszystkim należy zauważyć, że prawdopodobnie poszczególne języki w sposób istotny różnią się od siebie pod tym względem. Język francuski np.,

³⁵ Tradycyjna teoria rekcji (zob. np. Tesnière 1959, Peškovskij 1935, Diderichsen 1966, Sandfeld 1943, Blinkenberg 1960, Grammatika 1970) wychodzi z założenia, że liczba form, którymi rządzi czasownik z uwzględnieniem jego „lewej intencji”, waha się od jednej do trzech. W pierwszym wariantcie Basic-u I.A. Mel'čuk i A.K. Žolkovskij analizowali cztery stosunki aktantowe.

w związku z abstrakcyjnym charakterem swej leksyki i wielością wyrazów oznaczających pojęcia rodzajowe, rzeczywiście prawie nie zna predykatów pięciowalencyjnych, a tymczasem w języku polskim i rosyjskim możliwe są nie tylko predykaty pięciowalencyjne, lecz i sześciowalencyjne.

Do pięciowalencyjnych należą np. czasowniki i pochodne od nich nazwy czynności typu *dzierżawić, dzierżawa, wynajmować*, o których wspominaliśmy wyżej. Należą do nich czasowniki i rzeczowniki odczasownikowe *pożyczać, pożyczka, zastawiać* z semantycznie obligatoryjnymi walencjami subiekty, pierwszego obiektu (*co/ile pożycza, co zastawia*), kontragensa lub adresata (*komu pożycza, komu lub w czym zastawia*), okresu (*na ile pożycza* (zastawia)) i drugiego obiektu (*na jaki procent pożycza* (zastawia)).

Inna grupa wyrazów pięciowalencyjnych to niektóre czasowniki oznaczające przymocowywanie, zwłaszcza *przybijać* i *przylutowywać*. W oznaczanej przez nie sytuacji występują subiekt, obiekt ('to, co się przymocowuje'), punkt końcowy ('to, do czego się przymocowuje', gdzie w sposób synkretyczny wyraża się również znaczenie drugiego obiektu), narzędzie ('to, za pomocą czego się przymocowuje' – *młotek, lutownica*) i środek ('to, za pośrednictwem czego się przymocowuje' – *gwoździe, ołów*). Wszystkie wymienione aktanty rzeczywiście są konieczne: nie można zdefiniować sytuacji przybijania lub przylutowywania, nie wymieniając narzędzia i środka tych czynności. Staje się to szczególnie jasne, gdy porównamy omawiane czasowniki z innymi czasownikami tej samej klasy semantycznej, takimi jak *przyklejać* (nie zakłada się korzystania z narzędzia, ale środek jest niezbędny), *przymocowywać, przyłączać* (nie zakłada się ani narzędzia, ani środka); por. również czasowniki *przylepiać się, przyczepiać się, przywierać* (*Glina przylepiła się do podeszwy*), w których znaczeniu zanikło również wyobrażenie obiektu.

Po pięć walencji mają czasowniki *wymieść, zmieść* i, być może, pewne inne pokrewne im czasowniki z przedrostkami o znaczeniu przestrzennym. Są to walencje subiekty, obiektu (por. *wymieść śmiecie*), narzędzia (*szczołką/miotłą*), punktu początkowego (*z pokoju*), punktu końcowego (*na korytarz*). Dokładnie taką samą strukturę walencyjną mają również inne czasowniki kauzatywne z walencją narzędzia, jeżeli w ich skład wchodzi przedrostki ze znaczeniem przestrzennym.

Co najmniej pięciowalencyjne są również czasowniki przechodnie oznaczające przemieszczanie nieautonomiczne typu *wieźć* i jego pochodnych (*wywozić*,

biektu – kauzatora przemieszczenia (*kto wiezie lub przetacza*) i walencja narzędzia – miejsca (*na czym wiezie, przetacza*); przy tym walencja subiektu *przemieszcza się* jest przekształcona w walencję obiektu (*wieźć, przetoczyć* itd.). W czasownikach typu *nieść, taszczyć* pierwsze cztery walencje pokrywają się z walencjami *wieźć*, a piąta różni się od walencji narzędzia w *wieźć* tylko tym, że w danym wypadku jako narzędzie występuje jakaś część ciała lub część subiektu (*nieść worek na plecach* *⟨w prawej ręce⟩*, *taszczyć karabin maszynowy na plecach*). Jeśli zaś za istotną dla czasowników przemieszczenia będziemy uważać również walencję trasy (por. *posuwać się, jechać, wieźć coś drogą, nieść coś całą drogę*), to okażą się one sześciowalencyjne, a przy uwzględnieniu fakultatywnej walencji celu – siedmiowalencyjne.

Czasowniki typu *posyłać, kierować* (*kogoś*) itp. różnią się od czasowników przechodnich przemieszczenia nieautonomicznego tylko tym, że piąta walencja to nie narzędzie, lecz cel; wszystkie pozostałe walencje czasowników tych dwóch grup pokrywają się, por. *posyłać* (*kierować*) *kogoś z prowincji do Moskwy na studia*; por. również rzeczownik *misja* (*czyja, z czyjego polecenia, skąd, dokąd, w jakim celu*).

Jeszcze więcej walencji ma czasownik *delegować*; jego pierwszych pięć walencji (subiektu, obiektu, punktu końcowego, punktu początkowego i celu) wynika ze znaczenia posyłania, będącego jądrem semantycznym znaczenia delegowania; zauważmy, że piąta walencja jest rzeczywiście obligatoryjna, ponieważ każdą delegację przedsięwzięcie się w celu wykonania określonej pracy w punkcie przeznaczenia, por. *delegować kogoś do Kijowa na konsultacje, delegować kogoś po materiały* (*by odszukać zaginioną ekspedycję*). Szósta walencja – terminu – jest również niezbędna, ponieważ delegacja w odróżnieniu od prostego posłania zakłada powrót delegowanego (po wykonaniu powierzonych mu pracy), por. *delegować kogoś do Kijowa na dwa tygodnie, delegacja na miesiąc* (pod tym względem sytuacja delegacji przypomina sytuację dzierżawy, długu, urlopu itp.).

Druga teza, broniona zwłaszcza przez Fillmore'a i jego uczniów (Fillmore 1969: 117), głosi, że predykat nie może mieć dwóch lub więcej argumentów pełniących tę samą rolę: całkowicie niezależnie od realnych stosunków zachodzących pomiędzy uczestnikami jakiejś sytuacji, jej opis dokonywany za pomocą predykatu języka naturalnego zawsze będzie taki, że nie więcej niż jeden uczestnik będzie przedstawiony jako agens, nie więcej niż jeden – jako obiekt itd. Jeżeli przwiemy ten

u wyrazów (*leczyć*); względny dotyczący klasy bliskich znaczeń (jeżeli w czasowniku *karać* walencja motywacji – *za co* – jest uważana za trzecią, a walencja treści kary – *czym* – za czwartą, to również dla *nagradzać* należy przyjąć takie samo rozwiązanie; jeżeli w rzeczownikach *temperatura*, *waga*, *kolor*, *szerokość*, *wzrost* itp. walencja przedmiotu (subiektu cechy) jest uważana za pierwszą, a walencja znaczenia (wartości) wielkości za drugą, to takie samo rozwiązanie należy przyjąć również dla wyrazów *cena*, *koszt*); w końcu względy dotyczące łączliwości danego wyrazu jako funkcji leksykalnej (w czasowniku *jechać*, jako *Real*-u od rzeczowników *samochód*, *statek*, *pociąg* itp., walencja narzędzia-miejsca jest drugą z definicji i powinna być opisana w ten sposób w jego własnym haśle słownikowym); d) liczby znaczeń, dla których dana walencja jest walencją semantyczną: im większa jest ta liczba – przy pozostałych tych samych warunkach – tym mniejszy jest numer danej walencji, i na odwrót. Tak można objaśnić fakt, że w czasowniku *dzierżawić* walencja drugiego obiektu (*cena*) jest uznana za czwartą, a walencja terminu za piątą: liczba znaczeń mających semantyczną walencję obiektu wielokrotnie przewyższa liczbę znaczeń z walencją semantyczną terminu.

Na obecnym etapie badań nie można dokładnie stwierdzić, w jakiej kolejności należy stosować te kryteria i jakie są ich relacje wzajemne. Szczególnie trudne jest zagadnienie numerów walencji niektórych rzeczowników aktantowych. Aktantowymi nazywamy rzeczowniki będące typowymi nazwami odpowiednich uczestników sytuacji: $S_{sub}(leczyć) = lekarz$, $S_{obj}(leczyć) = pacjent$, $S_{med}(leczyć) = lekarstwo$; $S_{sub}(sprzedawać) = sprzedawca$, $S_{obj}(sprzedawać) = towar$, $S_{contrag}(sprzedawać) = klient$ itd. Ponieważ każdy rzeczownik aktantowy opisuje tę samą sytuację, co wyraz wyjściowy, powinien on w zasadzie mieć te same walencje co czasownik, chociaż, być może, niektóre z nich okażą się regularnie lub przypadkowo nie zapełnione. Zagadnienie uporządkowania walencji takich rzeczowników rozwiązuje się w następujący sposób: u każdego S_i , na pierwsze miejsce wysuwa się i -kowa walencja, a walencja j , zajmująca pierwsze miejsce wyrazu wyjściowego, przenosi się na miejsce i -kowej:

leczyć

1-Sub	2-Obj	3-Obj'	4-Med, Mod
S_{Mlan}	S_{Blem}	1. na S_{Blem} 2. z S_{Dop}	S_{Narz}

	1. S_{Dop} . 2. A_{dzierz} .	1. na S_{niem} . 2. od S_{Dop} . 3. przeciw(ko) S_{Cel} .	1. S_{Dop} . 2. A_{dzierz} .
--	-------------------------------------	---	-------------------------------------

Jak jasno wynika z przytoczonych już przykładów, między numerem walencji a jej treścią nie musi zachodzić żaden obligatoryjny związek. Walencja o tym samym numerze może mieć najróżniejszą treść, por.: druga walencja czasowników *przyjaźnić się, bronić się, całować się, uważać (że), telefonować, wyjść, wejść, mieszkac, wynikać, przekształcać się, dążyć* ma odpowiednio znaczenia subiektu, kontragensa, obiektu, treści, adresata, punktu początkowego, końcowego, miejsca, przyczyny, rezultatu i celu. Z drugiej strony walencja o tej samej treści może u różnych predykatów mieć różne numery. Tak np. walencja rezultatu jest pierwsza dla *wynikać i zrobić się (Nieszczęście wynikło z powodu nieostrożnego obchodzenia się z ogniem, Zupy zrobiła się galaretką mięsna)*, druga dla *przekształcać się (Zupa przekształciła się w galaretkę)*, trzecia dla *przekształcać*, czwarta dla *farbować (farbować materiał słabym roztworem chny na kolor jasnożółty)* itd.

Uporządkowanie walencji wyznacza normalny nieemfaticzny szyk – kolejność pojawienia się odpowiednich form wyrazowych w tekście. Zakłada się, że przy zmianie kolejności zapełniania walencji może zmieniać się nie tylko tzw. aktualne rozczłonkowanie zdania, tzn. podział zdania na temat i remat, lecz również mogą zachodzić pewne zmiany czysto semantyczne.

3. Zjawiska synkretyzmu przy wyrażaniu walencji (zob. także Fillmore 1969). Jeżeli oznaczymy dowolne znaczenia walencyjne przez A, B, \dots, X , to ogólnie rzecz biorąc sytuację synkretyzmu można opisać jako koniunkcyjne (jednoczesne) wyrażenie znaczeń A, B, \dots, X , tą samą formą morfologiczną F , realizującą jakąś walencję lub walencje predykatu P . Taka sytuacja zachodzi w dwóch wypadkach: (a) synkretycznie wyrażone są różne walencje danego predykatu. *Streljat'* ma jako semantyczną nie tylko walencję narzędzia, lecz również walencję środka; w większości wypadków są one wyrażane oddzielnie (*streljat' iz ruž'ja cholostymi patronami*); jednakże w wypadku *streljat' raketami* walencje narzędzia i środka są

wyrażone synkretycznie; (b) morfologiczna forma F zapełnia tylko jedną walencję danego predykatu, a nie dwie różne, lecz ta walencja wyraża nie jedno, lecz od razu kilka znaczeń walencji. Tak np. forma w $S_{Miejsc.}$ w odróżnieniu od formy $od S_{Dop.}$ przy czasowniku *dowiadawać się* ma znaczenie miejsca i kontragensa (por. *dowiadawać się czegoś w dyirekcyi*). Dalej będziemy się zajmować tylko sytuacjami drugiego rodzaju.

Formy typu $o S_{Biern.}$ mają w większości wypadków użycia przyczasownikowe-go znaczenie obiektu: *uderzyć się o kamień, bić kopytem o ziemię, uderzyć o burłę statku, skaleczyć się o szkło*. Formy takie są rozumiane jako obiekt również w tym wypadku, gdy rzeczownik oznacza typowe narzędzie czynności, pod tym jednak warunkiem, że czasownik ma znaczenie czynności nie zamierzonej: *skaleczyć się o nóż* (por. *skaleczyć się o szkło*). Jeśli zaś czasownik oznacza czynność zamierzoną, to $o S_{Biern.}$ wyraża synkretycznie znaczenie obiektu i narzędzia: *wycierać ręce o ręcznik*. Narzędzie (*ręcznik*), w danym wypadku zamocowane, nie poddaje się swobodnej manipulacji; ta cecha odróżnia je od typowego narzędzia (por. *wycierać ręce ręcznikiem*) i zbliża do obiektów wymienionego wyżej typu. Jest rzeczą istotną, że wymienione znaczenia walencji (obektu i narzędzia) nie zawsze są wyrażane synkretycznie, a tylko w określonych warunkach użycia czasownika *wycierać*, np. wtedy gdy rządzi on formą $o S_{Biern.}$, a nie formą $S_{Narz.}$.

Dla innych wyrazów synkretyzm jest cechą stałą. Tak np. w czasowniku *odpowiadać* (w odróżnieniu np. od czasownika *informować*) trzecia walencja nigdy nie jest tylko walencją adresata, lecz zawsze łączy znaczenia adresata i kontragensa: ten, komu się odpowiada, nie jest pasywnym odbiorcą informacji, lecz aktywnie działającą osobą, której pytania są warunkiem koniecznym do powstania sytuacji odpowiedzi. Forma $S_{Narz.}$ przy czasownikach przemieszczenia nieautonomicznego zawsze synkretycznie wyraża znaczenia narzędzia i miejsca: *jechać (płynąć, lecieć) czym*. Inna forma ze znaczeniem typowo lokatywnym – w $S_{Miejsc.}$ – przy czasowniku *sprzątać* oznacza nie tylko miejsce, lecz i obiekt (por. *sprzątać w pokoju*).

Od synkretyzmu, przy którym zachodzi koniunkcja dwóch lub więcej znaczeń (A i B), należy odróżniać kilka pokrewnych mu, lecz zasadniczo różnych sytuacji. Przede wszystkim są to wypadki walencyjnej niejednoznaczności formy wyrazowej, gdy dwa lub więcej znaczeń jest wyrażanych alternatywnie, a nie jednocześnie: albo A , albo B (dysiunkcja wyłączająca). Tak np. w *słońcu* w połączeniu wyrazo-

miejscu trzeciej występuje walencja treści; jednym z morfologicznych sposobów jej wyrażenia jest również rzeczownik w narzędniku, por. *grozić komuś wojną, sądem, mandatem*. Ponieważ zarówno walencja sposobu, jak i walencja treści mogą być wyrażane przez narzędnik, można ustalić pewną skalę połączeń wyrazowych typu (1) *grozić palcem, grozić wzrokiem*; (2) *grozić nożem, grozić pistoletem*; (3) *grozić wojną, grozić sądem*. Na lewym biegunie tej skali znajdują się nie nasuwające wątpliwości wyrażenia z walencją sposobu i czasownik jest rozumiany w pierwszym sensie; na prawym biegunie znajdują się bezsporne wyrażenia z walencją treści i czasownik jest rozumiany w sensie drugim. Co zaś tyczy się takich rzeczowników, jak *nóż, pistolet*, to są one albo symbolem tego, co subiekt obiecuje zrobić z adresatem (*dźgnąć, zastrzelić*), albo elementem czynności mimicznej lub gestu wyrażającego groźbę. Wobec tego w tych wyrażeniach czasownik może być rozumiany albo w pierwszym, albo w drugim sensie.

Inny status mają prawdopodobnie formy wyrazowe typu *do wodopoju* w takich np. połączeniach wyrazowych, jak *iść do wodopoju*. Nie proponując rozwiązania wszystkich interesujących problemów, powstających przy badaniu ich struktury semantycznej, zauważmy, że wyraz *wodopój* może być rozumiany jako oznaczający miejsce, gdzie się pije, i wtedy analizowane wyrażenie należy do klasy połączeń wyrazowych takich, jak *iść na górę, na pole, na plac*, z walencją punktu końcowego. Z drugiej strony, ten sam wyraz może być rozumiany jako oznaczający czynność i wtedy *iść do wodopoju* wchodzi do klasy połączeń wyrazowych *iść na polowanie, na spacer, na obiad* z walencją celu. W końcu może ono być rozumiane w obu sensach jednocześnie i wtedy *do wodopoju* będzie jednocześnie wyrażać zarówno znaczenie punktu końcowego, jak i znaczenie celu. Wobec tego ma tu miejsce nie wyłączająca, lecz inkluzywna dysjunkcja znaczeń walencyjnych: 'A lub B'. Możliwa jednak jest i inna interpretacja tego wypadku, przy której byłby on odmianą synkretyzmu typu (a), zob. s. 138.

4. Łączliwość wyrazu ze względu na daną walencję. Zwykle każdą walencję wyrazu zapełniają wyrazy o określonych cechach i nie zapełniają jej wyrazy, które nie odznaczają się tymi cechami. Zgodnie z tym, co powiedzieliśmy na s. 71, o semantycznych ograniczeniach łączliwości wyrazu mówimy wtedy, gdy można je sformułować w terminach cech semantycznych i jeżeli każdy wyraz ma-

tego zdania otrzymujemy bez trudu odpowiednie zdanie czy rzeczownik odslowny po prostu stawia się na miejsce zmiennej X w definicji słownikowej czasownika. Załóżmy obecnie, że walencja treści jest zastąpiona przez rzeczownik ze znaczeniem narzędzia lub środka czynności: *grozić komuś bombą atomową, kulami* itp. W tym wypadku prosta operacja postawienia konkretnego rzeczownika na miejsce zmiennej staje się niemożliwa: nie można wyrzucić komuś bomby lub kuli. Niepożądane dla adresata groźby są nie te przedmioty same w sobie, lecz typowe czynności, które kojarzą się z nimi jako narzędziami i środkami. Wobec tego predykatami, które ma się na myśli, choć subiekt groźby ich jawnie nie nazywa, są co najmniej: *bombardowanie, strzelanie* itp.³⁶ Ale czasowniki *bombardować, strzelać* itd. są znaczeniami parametru leksykalnego *Real* od odpowiednich rzeczowników (*bomba, kula*). Dlatego poszukiwana reguła modyfikacji definicji słownikowej czasownika *grozić* dla rozpatrywanego wypadku może wyglądać następująco: jeżeli X jest rzeczownikiem ze znaczeniem typowego narzędzia lub środka, to ' X ' w definicji słownikowej czasownika *grozić* należy koniecznie zamienić na ' $Real(X) \rightarrow X$ '.

5. Morfologiczne sposoby zapełniania walencji. Jak widać już z przytoczonych przykładów, w modelu reakcji zapisuje się wszystkie możliwe sposoby zapełniania każdej walencji. U jednych wyrazów z różnymi sposobami realizacji danej walencji nie wiążą się żadne różnice semantyczne; takie są np. sposoby zapełnienia walencji subiektu w rzeczowniku *analizowanie (analizowanie zdania przez maszynę, maszynowe analizowanie zdania)*, niektóre sposoby wyrażania walencji treści w czasowniku *spodziewać się (Spodziewam się, że pomyślnie ukończę uniwersytet \leftrightarrow Spodziewam się pomyślnego ukończenia uniwersytetu)*, walencje narzędzia w rosyjskich czasownikach *kosit', pachat' (kosit' oves kosilkoi \leftrightarrow kosit' oves na kosilke, pachat' pole traktorom \leftrightarrow pachat' pole na traktore)*. W niektórych wyrazach z różnicą form wyrażenia danej walencji są związane różnice semantyczne. Między formami $S_{Narz.}$ i $na S_{Miejsc.}$ w znaczeniu instrumentalnym dosyć regularnie przejawia się, częściowo zauważona przez nas już wyżej, różnica: jeżeli walencja

³⁶ Mówimy „co najmniej”, ponieważ w wielu wypadkach asocjacja może być bardziej swobodna. Związczą *grozić komuś bombą atomową* można rozumieć także jako 'grozić komuś wojną'. Takie rozumienie również nietrudno zapewnić automatycznie: w tym celu wystarczy wprowadzić do systemu parametr leksykalny *Symbol* ze znaczeniem czynności, której symbolem jest dany rzeczownik, i pozwolić stosować w analizowanym wypadku nie tylko regułę $X \leftrightarrow Real(X) \rightarrow X$, lecz również regułę $X \leftrightarrow Symbol(X)$. Jednakże wyboru jednego z alternatywnych rozumień nie można prawdopodobnie zapewnić formalnymi środkami obecnego systemu.

$S_{Mian.}$	$S_{Biern.}$	$z S_{Dop.}$	1. $S_{Narz.}$ 2. $na S_{Miejsc.}$	$S_{Narz.}$
-------------	--------------	--------------	---------------------------------------	-------------

(1) $D_{4,1}$: Y swobodnie manipuluje X -em

(2) $D_{4,2}$: X jest nieruchomy względem Y .

Walencja obiektu czasownika *streljat'* jest wyrażona przez formy *po $S_{Cel.}$ (streljat' po nastupajuščej pechote, po vagonam, po perebegajuščim figurkam, po fortu)* i w $S_{Biern.}$ (*streljat' v stenu, v ucho zverju, v golovu*). Pierwsza z nich zakłada niepunktową powierzchnię porażenia lub ruchomy cel, a druga punktową powierzchnię porażenia i raczej nieruchomy cel. Analogicznie różnią się te dwie formy przy czasownikach *bit'*, *udarjat'* i ich licznych synonimach³⁷.

W jednych wypadkach zapełnienie danej walencji sposobem morfologicznym F jest bardziej lub mniej swobodne, w innych – związane dość sztywnymi warunkami semantycznymi, łączliwości (syntagmatycznymi) i warunkami morfologicznymi, bez których uwzględnienia synteza automatyczna poprawnych zdań jest niemożliwa.

Dla czasownika *spodzievať się* w znaczeniu 'oczekiwać i chcieć pewnego P ' walencja treści zapełniana przez predykat P jest wyrażana trzema różnymi sposobami – zdaniem podrzędnym, formą $S_{Dop.}$ oraz bezokolicznikiem. W ostatnim wypadku (w odróżnieniu od dwóch pierwszych) subiekt P powinien pokrywać się z subiektem spodziewania się: *Spodziewam się zakończyć tę pracę w styczniu, ale Spodziewam się, że brat przyjedzie* (na równi ze *Spodziewam się, że zakończę tę pracę w styczniu* i *Spodziewam się przyjazdu brata* (na równi ze *Spodziewam się zakończenia pracy w styczniu*)). W czasowniku *predlagat'* (*kto, čto, komu*) [proponować (kto, co, komu)] walencja treści (druga) jest wyrażana następującymi sposobami: (1) $S_{Biern.}$, np. *Vrač predložil bol'nomu peremenu obstanovki* [Lekarz zaproponował

³⁷ Czasowniki *smazat'*, *stegnut'*, *chlestnut'* [wyrznąć (w co), smagnąć, chlasnąć], quasi-synonimiczne względem *udarit'* [uderzyć], rządzą tylko formą *po čemu*, ponieważ porażeniu ulega nie punkt, lecz część lub pasmo powierzchni, a czasowniki *pyrnut'*, *ranit'*, *kol'nut'*, *pnut'* [dźgnąć, ranić, ukluć, kopnąć] tylko formą *vo čto*, ponieważ ulegająca porażeniu powierzchnia jest punktem.

choremu zmianę otoczenia]; (2) V_{inf} , np. *predložit' komu-libo porabotat'* ('projtis') [zaproponować komuś popracować, pospacerować]; (3) *čtoby* + zdanie podrzędne [żeby + zdanie podrzędne], np. *predlagat', čtoby deti otdochnuli* [proponować, żeby dzieci odpoczęły] i pewnymi innymi. W wypadku gdy ta walencja jest zapełniana przez (1) lub (3), subjektem czynności, do której pobudza się adresata, jest tylko sam adresat; jeżeli ta walencja jest zapełniana przez (2), to subjektem odpowiedniej czynności może być nie tylko adresat, lecz i subiekt wraz z adresatem: *Ja predložil' emu projtis'* [Zaproponowałem mu spacer] może znaczyć zarówno 'Ja zaproponowałem, żeby on się przeszedł', jak i 'Ja zaproponowałem, żebyśmy obaj (on i ja) się przeszli'. Tę modyfikację znaczenia *predlagat'* opisuje następująca reguła: $D_{2,2}: M_1(M_2) = a) M_3(predlagat')$ lub $b) M_3(predlagat')$ i $M_1(predlagat')$ (ostatni przykład pochodzi z materiałów słownikowych E.M. Vol'f, L.N. Jordanskij i V.N. Teliji).

Oprócz warunków semantycznych zapełnianie danej walencji jednym z alternatywnych sposobów morfologicznych może zakładać, jak mówiliśmy wyżej, również określone warunki łączliwości, które także powinny być sformułowane w modelu rekcji. Walencja celu czasownika *delegować* może być wyrażona formami (1) *na S_{Biern.}*, (2) *po S_{Biern.}*, (3) *w celu S_{Dop.}*, i pewnymi innymi (zob. s. 135). W wypadkach (1) i (3) *S* oznacza czynność (*delegować kogoś na poszukiwanie zaginionej ekspedycji* (*w celu udzielenia pomocy, wygłoszenia referatu*)), a w wypadku (2) – zwykle przedmiot (*delegować kogoś po materiały budowlane, po samochody*). W rzeczowniku *wina* walencja treści jest wyrażana między innymi przez formę *za S_{Biern.}*. Aby zdanie było poprawne, forma ta powinna zależeć od takiego czasownika, do którego znaczenia wchodzi parametry *Oper_i* lub *Func_i*; *Wina za katastrofę spoczywa na nim, On ponosi winę za katastrofę, Obciążamy go winą za katastrofę*.

Zanalizujmy w końcu wypadek, gdy zapełnienie walencji sposobem *F* wymaga postawienia wyrazu wyjściowego w określonej formie morfologicznej (może z pewnymi dodatkowymi warunkami). W rzeczowniku *arest* np. walencja obiektu jest wyrażona dwoma sposobami: *S_{Dop.}* i *sredi S_{Dop.}*. Ostatni sposób zapełnienia jest możliwy tylko w tym wypadku, gdy omawiany rzeczownik występuje w liczbie mnogiej, por. poprawne wyrażenie *aresty sredi narodovol'cev* i niepoprawne **arest sredi narodovol'cev*.

Ze wszech miar interesujący jest ros. wyraz *cena*. Jego pierwsza walencja

Obecnie zanalizujemy pożądane warunki zapełnienia tych dwóch walencji wymienionymi już sposobami. Warunki semantyczne: w wypadkach (1) i (3) chodzi zwykle o cenę aktualną, o cenę danego towaru lub usługi, a w wypadku (2) – o cenę uzualną, o ceny w ogóle, o ceny danej klasy towarów lub usług. Warunek morfologiczny: w (1) i (3) wyrazu *cena* częściej używa się w liczbie pojedynczej (następstwo warunku semantycznego). Warunki łączliwości: w (1) *S* może oznaczać przedmiot lub (rzadziej) czynność, w (2) – zwykle przedmiot, w (3) – zwykle czynność. Zauważmy w końcu, że przy zapełnieniu drugiej walencji formą w *Num^{Blern.}* *S* – *cena* występuje przeważnie w roli *A*₁ w narzędniku (jeszcze jeden warunek morfologiczny); por. także wyrazy *stoimost'*, *ves*, *širina*, *toščina*, *vyсота*, *rost* [koszt, waga, szerokość, grubość, wysokość, wzrost] itp. w tej roli: *stoimost'ju v tysjaču rublej*, *vesom v dva kilo*, *širinoj v pjat' metrov* itd.

Ta sama walencja przy różnych słowach może być wyrażana bardzo różnymi środkami (w zasadzie każdym środkiem), a ten sam środek przy różnych słowach może wyrażać bardzo różne walencje. Tak np. walencja narzędzia jest wyrażana przez formy: z *S_{Dop.}* (*strzelać z karabinu*), *S_{Blern.}* (por. *paľić fajkę*, w przeciwieństwie do *paľić tytoń z fajki*), przez *S_{Blern.}* (*przecedzić przez gazę*, *przesiać przez sito*), *S_{Narz.}* (*krajać nożem*), z(e) *S_{Narz.}* (*skakać ze spadochronem*), na *S_{Miejsc.}* (*trzeć na tarce*); walencja przyczyny – przez formy: *S_{Dop.}* (*bać się przeciągów*), *wskutek S_{Dop.}*; z powodu *S_{Dop.}* (*wyniknąć z powodu (wskutek) nieostrożnego obchodzenia się z ogniem*), od *S_{Dop.}* (*chwiać się od wiatru*), *S_{Cel.}* (*dziwić się wszystkimu*), na *S_{Blern.}* (*gniewać się na staruszka*), o *S_{Blern.}* (*niepokoić się o dzieci*), *S_{Narz.}* (*zakrztusić się kością*), pod *S_{Narz.}* (*giąć się pod naporem wiatru*, *łamać się pod ciężarem czołgu*), na *S_{Miejsc.}* (*łopotać na wietrze*); por. także wymienione na s. 121 formy wyrażenia obiektu. Z drugiej strony forma *S_{Narz.}* ma znaczenia: obiektu (*szastać pieniędzmi*), narzędzia (*krajać nożem*), środka (*nacierać pasta*), przyczyny (*udławić się kością*) itd.; forma na *S_{Miejsc.}* – znaczenia obiektu (*odbijać się na zdrowiu*), miejsca (*mieszkać na Kaukazie*), narzędzia (*pisać na maszynie*), środka (*smażyć na oleju*), przyczyny (*wygrzewać się na słońcu*) itd.

Niektóre walencje semantyczne danego wyrazu nie są wyrażane w sposób morfologiczny. Tak np. w odczasownikowych rzeczownikach ze znaczeniem typowego subiektu (obiektu, miejsca, narzędzia, środka itp.) czynności nie mogą być z zasady wyrażone walencje subiektu (obiektu, miejsca, narzędzia, środka); por. wy-

czynny, że nazwa subiektu cechy (zwykle rzeczownik) sama nie podporządkowuje się przymiotnikowi, lecz podporządkowuje go sobie.

Regularnie nie jest wyrażana jedna z walencji niektórych antonimów ze znaczeniem usunięcia rezultatu czynności. Czasowniki typu *zabandażować* (*rękę gazą*), *zapakować* (*zakup w papier*), *zawiązywać* (*paczkę sznurkiem*) mają walencję środka-obiektu, która nie jest zapełniana w antonimach *odbandażować* (*rękę*), *rozpakować* (*paczkę, zakup*), *rozwiązywać* (*paczkę*). Walencja ta w zasadzie występuje i u antonimów. Nie można bowiem ich zdefiniować, nie wymieniając jakiegoś *X*-a (środka-obiektu), który *A* usuwa z *B*. Analogiczną strukturę semantyczną mają również inne antonimy tej klasy, do których można zaliczyć oprócz wymienionych wyżej wyrazów: *rozładować* (*samochód*), *rozpiąć* (*palto*) i wiele innych, por. wyjściowe czasowniki *naładować* (*samochód ziarnem*), *zapiąć* (*palto na wszystkie guziki*).

Pokrewne zjawisko reprezentują czasowniki *milczeć*, *spudłować* i pewne inne, do których definicji, tak samo jak do definicji antonimów omówionego wyżej typu, wchodzi negacja. Negacja uniemożliwia zapełnienie niektórych walencji, chociaż nie usuwa ich zupełnie – *milczeć* w znaczeniu 'nie pisać do kogoś' lub 'nie odpowiadać na czyjeś listy' jest czasownikiem czterowalencyjnym, ponieważ taki właśnie jest wchodzący w skład jego znaczenia czasownik *odpowiadać*: *kto, komu, na co* i *czym*. Jednak w praktyce w czasowniku *milczeć* zapełniana jest tylko walencja subiektu; *milczeć o czymś* jest dopuszczalne przeważnie w warunkach przeciwstawienia, a **milczeć komuś*, **milczeć na coś* są, jak widać, całkowicie niemożliwe (por. **milczeć przyjacielowi*, **milczeć na listy*). Czasownik *spudłować* znaczy 'nie trafić do celu'; opisuje on sytuacje, w których liczba uczestników waha się od dwóch do czterech, w zależności od sposobu „porażenia” celu – uderzenia, rzucania lub strzelania (*rzucił w niego kamieniem* [wystrelił do niego z dubeltówki grubym śrutem], *ale spudłował*; zob. s. 125). Wobec tego *spudłować* liczy do czterech walencji semantycznych, z których dwie – środka i narzędzia – są semantycznie fakultatywne³⁹. Jednak w normalnych warunkach w *spudłować* nie są zapełniane nie

nego (*Jan opiekował się mną – Jan był moim opiekunem – Byłem podopiecznym Jana*). Oprócz tego pozwala on w sposób bardziej naturalny opisywać takie predykaty, w których definicjach dana walencja jest zapełniana i które mimo to dopuszczają jej powtórną realizację w celu uściślenia, por. *motyńczyć starodawną motyką, □ lopatit' derevjannoj lopatoj*.

³⁹ Por. analizę czasownika *promachnut'sja* [spudłować] w pracy: Cholodovič i Mel'čuk 1970: 112. Zauważmy przy okazji, że *promachnut'sja* jest przykładem tego interesującego typu fakultatywności semantycznej, o którym mówiliśmy na s. 125.

lecz poszczególny wyraz. Rzeczownik *pamjat'* [pamiątka] w jednym ze swych znaczeń jest semantycznie pochodny od czasownika *napominať* [przypominać]: *pamijat'* = 'to, co przypomina', por. *Eto – pamijat' o vojne* [Jest to pamiątka z wojny], *Sterlas' pamijat' o stojavšem zdes' kogda-to gorode* [Zatarło się wspomnienie o stojącym tu niegdyś mieście]. Czasownik *napominať* jest trójargumentowy (*čto* napominaet, *komu*, *o čem*, [co przypomina, komu, o czym]), por. *Skripka napominala mne ob otce* [Skrzypce przypominały mi o ojcu]; wobec tego również rzeczownik *pamjat'* powinien mieć trzy walencje. Pierwsza z nich nie jest wyrażana z powodu wskazanego na s. 143, ale dwie pozostałe powinny być wyrażone. Tymczasem faktycznie zapełniana jest jedna z nich – walencja treści (*pamjat' o čem-libo*, *pamjat' čego-libo*). Czasownik *naprašivat'sja* w znaczeniu przenośnym, bliskim do 'provocirovat' (*naprosit'sja na ssoru*, *na grubost'*, *na kompliment* [sprowokować kłótnię, grubiaństwo, komplement]) jest też trójargumentowy: *kto* *provociruet*, *kogo* i *na čto*. Jednakże idiomatycznie mogą być przy nim wyrażone tylko dwie walencje – pierwsza i trzecia; druga walencja, obligatoryjna w czasowniku *provocirovat'* [prowokować], przy czasowniku *naprašivat'sja* nie bywa zapełniana. Bezosobowy czasownik *pachnut'* [pachnąć] ma powierzchniowo niewyraźną, ale semantycznie obligatoryjną walencję odbierającego subiektu (por. z języka dzieci **Mne pachnet mjasom*).

6. Syntaktyczna fakultatywność – obligatoryjność. W większości wypadków (por. jednak zjawisko semantycznej fakultatywności, rozpatrzone na s. 125) walencje wyrazu są obligatoryjne w tym sensie, że usunięcie chociażby jednej z nich zmienia znaczenie leksykalne wyrazu, jednakże mogą one znacznie różnić się od siebie stopniem obligatoryjności–fakultatywności realizacji w tekście. Walencję *i* wyrazu *A* nazwiemy syntaktycznie fakultatywną, jeżeli w każdym zdaniu zawierającym *A* z zapełnioną słowem *B* walencją *i* wyraz *B* (z wszystkimi zależnymi od niego) może być opuszczony bez szkody dla poprawności zdania. Jeśli zaś takie opuszczenie jest niemożliwe, wówczas walencja *i* wyrazu *A* jest syntaktycznie obligatoryjna. W rzeczowniku *organizator* walencja obiektu jest fakultatywna (możliwe jest zarówno *Tam byli wszyscy organizatorzy tego wieczoru*, jak i *Tam byli wszyscy organizatorzy*), a w synonimicznym do niego wyrazie *założyciel* ta sama walencja jest w większym stopniu obligatoryjna (możliwe *Tam byli wszyscy*

założyciele tego towarzystwa, ale nie ?Tam byli wszyscy założyciele). Dokładnie takie same różnice widać pomiędzy rzeczownikami *autor* (walencja obiektu jest fakultatywna) i *twórcą* (walencja obiektu jest obligatoryjna).

Jeżeli rozpatrujemy słownik języka jako całość, możemy zauważyć, że miara fakultatywności syntaktycznej zależy od treści walencji i od sposobu jej morfologicznego wyrażenia. Tak np. walencje subiekty i obiektu częściej występują jako syntaktycznie obligatoryjne niż walencje narzędzia lub miejsca; te ostatnie są obligatoryjne w większej liczbie wypadków niż walencje przyczyny i czasu itp.

Z drugiej zaś strony przypadki bezprzymikowe występują jako obligatoryjne częściej niż przymikowe, przypadek niezależny – częściej niż zależne. Jest rzeczą istotną, że walencja o dowolnej treści może być syntaktycznie obligatoryjna dla jednych wyrazów i fakultatywna dla drugich; por. np. czasowniki *jeść*, *pić*, *pisać*, *czytać* itp. z syntaktycznie fakultatywną walencją obiektu wyrażoną przez biernik⁴⁰.

Zjawisko syntaktycznej fakultatywności walencji jest w większym stopniu charakterystyczne dla znaczeń dosłownych wyrazu niż dla przenośnych; w znaczeniach przenośnych walencje są syntaktycznie obligatoryjne w większej liczbie wypadków, por.: *czzerwienić się* (z *oburzenia*), ale *czzerwienić się za kogoś* ('wstydzić się'), *zarazić kogoś* (*durem brzuszny*), ale *zaraził kogoś swoją wesołością, myśleć* (*o przyjeździe*), ale *Ty o nikim nie myślisz oprócz siebie* ('troszczyć się'). Chodzi o to, że znaczenia przenośne, jak to już zaznaczyliśmy (por. np. Śmelev 1969), są w o wiele większym stopniu syntagmatycznie uwarunkowane, wymagają do swego zapełnienia „pomocy” ze strony kontekstu.

Jeżeli wyraz ma dwie lub więcej syntaktycznie fakultatywnych walencji, to między nimi mogą powstawać interesujące stosunki syntaktyczne, które pokrótce omówimy niżej.

Przyjmujemy, że fakultatywne walencje wyrazu *A* w liczbie *n* są quasi-obligatoryjne, jeżeli co najmniej walencje *n-k* ($n \geq 2$, $k < n$) będą zapełniane w każdym poprawnym zdaniu zawierającym wyraz *A*. Czasownik *czzerwienić się* w znaczeniu przenośnym 'wstydzić się' ma oprócz walencji subiekty jeszcze dwie walencje: przyczyny (*czzerwienić się za syna*, *czzerwienić się z powodu swego zachowania*, *Teraz klasa nie będzie czzerwienić się za mnie* (z *mego powodu*)) i walencję „głowy”, wyrażoną formą *przed S_{Narz.}* (*czzerwienić się przed załogą*, *Wtedy nie trzeba będzie*

nie 'wstydzić się', będąc dla czasownika *czzerwienić się* znaczeniem przenośnym, wymaga do swej realizacji „podtrzymania” przez kontekst syntaktyczny. Tak więc druga i trzecia walencja *czzerwienić się* są quasi-obligatoryjne: jedna z nich (obojętne która) koniecznie musi być zapełniona.

Czasownik *provesti* w znaczeniu 'w określony sposób wyzyskać swój czas, znajdując się w określonym miejscu' ma cztery walencje semantyczne: subiektu, terminu (*provesti god, leto, celyj den'*), miejsca (*v Nicce, v derevne*) i sposobu (*veselo, vmeste, za šit'em, v zanjatijach, s golovnoj bol'ju*) [spędzić rok, lato, cały dzień; w Nicei, na wsi; wesoło, razem, przy szyciu, w pośpiechu, z bólem głowy]. Walencje miejsca i sposobu są fakultatywne, lecz jedna z nich bezwzględnie powinna być zapełniona: *Oni proveli večer očen' veselo, Moi deti proveli leto v derevne* [Spędzili czas bardzo wesoło, Moje dzieci spędziły lato na wsi], ale nie **Oni proveli večer* [**Oni spędzili wieczór*]; **Moi deti proveli leto* [**Moje dzieci spędziły lato*]. Jest rzeczą interesującą, że czasownik *probyl'*, quasi-synonimiczny względem *provesti*, ma obligatoryjną walencję miejsca: *probyl' sutki v gorode* [spędzić dobę w mieście], *probyl' v bane časa tri* [spędzić w łaźni około trzech godzin], *On probyl u menja ves' den'* [On spędził u mnie cały dzień].

Czasowniki *zachwycać się, podziwiać, dziwić się* itp. mają, jak pokazała L.N. Jordanskaja (Jordanskaja 1971)*, znaczenie typu 'przejawiać uczucie zachwytu (podziwu, zdziwienia itp.) czyniąc wypowiedź P'. W tym znaczeniu zakładają one trzy aktanty: kto doświadcza uczucia, z powodu czego doświadcza uczucia (por. *zachwycać się czym, dziwić się czemu*) i jaką wypowiedź czyni. Obligatoryjna jest tylko walencja pierwsza – subiektu; jednakże z dwóch pozostałych walencji albo druga, albo trzecia powinny być zapełnione w każdym poprawnym zdaniu: *Ona zaczęła zachwycać się jego mądrością* (<*podziwiać jego mądrość*>), „*To dopiero numer*” – *dziwił się Jan*.

Walencje fakultatywne nazywamy, tak jak Jordanskaja (Jordanskaja 1961), współpodrzędnymi, jeżeli można je zapełniać jednocześnie (por. czasownik *dzierżać*). Jeżeli jest to niemożliwe, walencje są niewspółpodrzędne.

Jeden z najlepiej zbadanych typów niewspółpodrzędności reprezentują wyrazy, które rządzą dwoma różnymi pod względem treści, ale pokrywającymi się pod względem realizacji morfologicznej szeregami form; niewspółpodrzędne są: dopełniacz subiektu i dopełniacz obiektu, narzędnik subiektu, obiektu, narzędzia i środka

1. $S_{Dop.}$ 2. $A_{dzierz.}$	<i>przeciw(ko) $S_{Cel.}$</i>	$S_{Dop.}$
-----------------------------------	--	------------

Niemożliwe: $D_1 + D_3$

Sformułowane zakazy odzwierciedlają niepoprawność lub niewłaściwość połączeń wyrazowych typu *?wina za katastrofę wobec załogi, *jego grzech cudzołóstwa* przy absolutnej poprawności wyrażen typu: *wina Piotra, wina za katastrofę, wina wobec załogi, grzech Piotra, grzech przeciwko miłości bliźniego, grzech zabójstwa, grzech kradzieży*.

Wyrazy *wina* i *grzech* są przykładem czysto łączliwościowych, semantycznie wcale nie umotywowanych zakazów. W analizowanym niżej wyrażeniu *różnić się* zakaz łączliwości jest motywowany semantycznie.

różnić się

1-Sub ¹	2-Sub ²	3-Asp	4-Content
$S_{Atan.}$	<i>od $S_{Dop.}$</i>	1. <i>pod względem $S_{Dop.}$</i> 2. $S_{Narz.}$	$S_{Narz.}$

Walencje aspektu i treści są niewspółpodrzedne (por. niepoprawność fraz typu **różnić się od kogoś pod względem umysłowości analitycznością*), ponieważ istnieje między nimi określony związek semantyczny: pierwsza z nich to walencja cechy porównywanej (*różnić się od kogoś pod względem umysłowości, pod względem wykształcenia, różnić się od tego izotopu swoimi właściwościami*), a druga – walencja wartości (treści) tej cechy (*różnić się od kogoś analitycznością umysłu, swoim bardziej systematycznym wykształceniem*)⁴². Jeżeli jednak wskazuje się wartość cechy, to tym samym wskazuje się samą cechą porównywaną. Dlatego też wyrażenie *explicite sensu* ‘cecha’ przez formę *Asp = pod względem $S_{Dop.}$* , jeżeli jest on już *implicite* wyrażony przez *Content = $S_{Narz.}$* , doprowadziłoby do niepotrzebnego dublowania sensów. Unika się tego prawdopodobnie dzięki wymienionemu wyżej zakazowi.

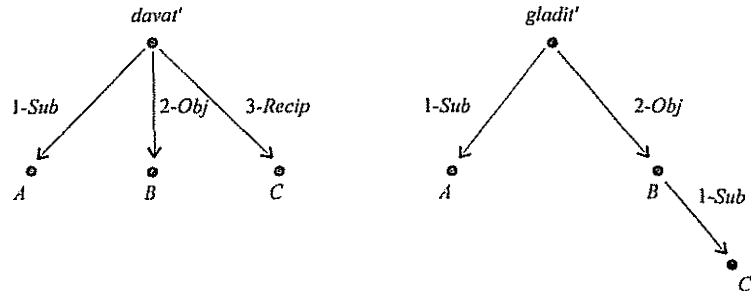
⁴² Zasadniczą różnicę pomiędzy tymi dwiema formami widać w możliwości przekształcenia *Jan różni się ode mnie umysłowością* \Leftrightarrow *Ja różnię się od Jana umysłowością* i niemożliwości przekształcenia *Jan różni się ode mnie wyniosłością* \Leftrightarrow *Różnię się od Jana wyniosłością* (powinno być: *Różnię się od Jana brakiem wyniosłości*).

Ze zjawiskiem fakultatywności wiąże się jeszcze jeden krąg problemów, które można zauważyć w materiale zanalizowanym na s. 141. Chodziło tam o to, że wypełnienie pewnej walencji jednym z alternatywnych sposobów wiąże się często z określonymi warunkami semantycznymi, syntagmatycznymi (warunkami łączliwości) lub morfologicznymi. Obecnie można do tego dodać, że taki sam związek istnieje między wypełnieniami różnych walencji bez względu na sposób ich morfologicznego wyrażenia, z jednej strony, a znaczeniem wyrazu oraz warunkami syntagmatycznymi i morfologicznymi jego użycia, z drugiej.

W rzeczowniku *vlast'* [władza] walencja obiektu jest fakultatywna i jest wyrażana przez formę *nad S_{Narz.}*, np. *vlast' nad jużnymi provincijami* [władza nad południowymi prowincjami]. Konieczne warunki syntagmatyczne jej wypełnienia można sformułować w sposób następujący: (1) w zdaniu nie powinno być żadnej innej formy, która oznacza obiekt władzy i jest podporządkowana czasownikowi rządzącemu (za pośrednictwem przyimka lub bezpośrednio) wyrazem *vlast'*, por. *Strana nadolgo popala pod vlast' tatar* [Kraj na długo dostał się pod władzę Tatarów], gdzie ten warunek nie jest spełniony: kraj jest obiektem władzy; czasownik *popast'* rządzi zarówno rzeczownikiem *strana* (bezpośrednio), jak i rzeczownikiem *vlast'* (za pośrednictwem przyimka); (2) wyraz *vlast'* nie powinien zależeć od funkcji leksykalnych, w których skład wchodzi parametr typu *Oper_i* (*Func_i*) i których korelatem leksykalnym jest czasownik rządzący ros. przyimkami *u* lub *k*, por. niemożliwe **stojat' (stanovit'sja, ostavaj'sja) u vlasti nad jużnymi provincijami* [*stać (stawać, pozostawać) u władzy nad południowymi prowincjami], **prichodit' k vlasti nad jużnymi provincijami* [*dochodzić do władzy nad południowymi prowincjami], przy prawidłowości wyrażen *U vlasti nad jużnymi provincijami est' svoi preimuščestva* [Władza nad prowincjami południowymi ma swoje zalety], *K vlasti nad jużnymi provincijami vedet tol'ko odin put'* [Do władzy nad południowymi prowincjami prowadzi tylko jedna droga] (mimo że użyte są tu przyimki *u*, *k*, *vlast'* nie zależy od parametrów typu *Oper_i* lub *Func_i*) oraz *Vlast' nad jużnymi provincijami dostalas' emu nelegko* [Do władzy nad prowincjami południowymi doszedł niełatwą drogą], *On priobrel (poterjal, ustanovil) vlast' nad jużnymi provincijami* [Jan otrzymał (zdobył, stracił) władzę nad prowincjami południowymi], *On otkazalsja (otrebsja) ot vlasti nad jużnymi provincijami* [Zrezygnował z (zrzekł się, odmówił) władzy nad provin-

cjami południowymi] (mimo że w zdaniu występują parametry typu *Oper*, i *Func*, *vlast'* nie zależy od ros. przyimków *u* i *k*).

7. Rozszczepienie walencji. W języku semantycznym struktury syntaktyczne takich połączeń wyrazowych, jak: *davat' komu-libo knigu* [dawać komuś książkę], z jednej strony, i *gladit' komu-libo golovu* [głaskać komuś głowę], *časat' komu-libo šuju* [drapać komuś szyję] – z drugiej strony, różnią się między sobą w sposób istotny. W pierwszych czasownik ma trzy walencje semantyczne: subiekta, obiektu i odbiorcy, a w drugich tylko dwie – subiekta i obiektu; rzeczownik w bierniku oznacza bezpośrednio „cierpiącą” część obiektu, a rzeczownik w celowniku – nie odbiorcę, lecz obiekt w całości, którego nazwa w wyjściowej strukturze syntaktycznej jest podporządkowana nie czasownikowi *gladit'*, lecz rzeczownikowi *golova*:

Reprezentowanie jednej walencji wyrazu *A* (w naszym wypadku walencji obiektowej czasownika *gladit'*) za pomocą dwóch współpodrzędnych *A* form wyrazowych nazwiemy rozszczepieniem walencji. Zjawisko to było dokładnie, choć z innego punktu widzenia, opisane w pracy: Apresjan 1967: 159–161, i tutaj wystarczy, że wyjaśnimy je tylko w sposób najogólniejszy.

W zasadzie rozszczepieniu mogą podlegać dowolne walencje semantyczne. Najczęściej jednak są to walencje subiekta, obiektu i treści. Walencje subiekta i obiektu rozszczepiają się na oznaczenie całości i jego aktywnej (w obiekcie – bezpośrednio „cierpiącej”) części lub na oznaczenie przedmiotu i jego cechy, por.: *Wiatr zamianil kiewczynak. Iaw dokuczyl uszustkim usnótracownikom swoimi próbha-*

Rozszczępienie innych walencji widać w połączeniach wyrazowych: *wyjść na tyły przeciwnika*, *Krew pulsuje mu w skroniach* (*tętni mu w żyłach*), *Jęk wydarł mu się z piersi*; jeżeli nie będziemy uważać walencji aspektu za semantycznie samodzielną (aspekt – zawsze jakaś cecha jednego lub kilku aktantów), to tutaj należy odnieść również wyrażenia: *Połna droga jest o metr mniejsza od szosy na szerokość*, *Ich produkcja znacznie ustępuje naszej pod względem jakości*, *On różni się ode mnie swoimi skłonnościami*, *Nie ma co porównywać nowego samochodu ze starym pod względem mocy* i inne podobne.

O tym, że we wszystkich tych wypadkach mamy do czynienia z rozszczępieniem jednej walencji, świadczy pośrednio fakt, że połączenia wyrazowe omawianego typu można transformować na dwuwalencyjne lub jednowalencyjne z przekazaniem „zbędnej” walencji czasownika lub innego wyrazu jednemu ze współpodrzędnych rzeczowników: *patrzeć komuś w oczy* – *patrzeć w czyjeś oczy*, *On dokuczył wszystkim współpracownikom swoimi prośbami* – *Jego prośby dokuczyły wszystkim jego współpracownikom*, *Jęk wyrwał mu się z piersi* – *Jęk wyrwał się z jego piersi*, *Ich produkcja o wiele ustępuje naszej pod względem jakości* – *Jakość ich produkcji o wiele ustępuje jakości naszej*, *Nie ma co porównywać nowego samochodu ze starym pod względem mocy* – *Nie ma co porównywać mocy nowego i starego samochodu* itd.

Rozważania, o których mowa w punktach 5–7, można powiązać w sposób istotny z lingwistycznego punktu widzenia. Będziemy rozróżniać rekcję semantyczną (występowanie w wyrazie walencji semantycznych) i rekcję syntaktyczną (możliwości ich realizacji w tekście). Zarówno rekcja semantyczna, jak i syntaktyczna może być obligatoryjna (silna), fakultatywna (słaba) i zerowa. Dlatego w zasadzie możliwe jest dziewięć semantyczno-syntaktycznych typów rekcji⁴⁴: (1) silna rekcja semantyczna i silna rekcja syntaktyczna, por. *Szafa znajdowała się w korytarzu*; (2) silna rekcja semantyczna i słaba syntaktyczna, por. *Jan leczył się (z choroby) żołądka* (*dziurawcem*); (3) silna rekcja semantyczna i zerowa syntaktyczna (morfologiczna niewyraźność walencji), por. *grabić przechodniów* z niezapełnioną walencją odbieranego obiektu; (4) słaba rekcja semantyczna i silna syntaktyczna (w naszym materiale takich przykładów brak); (5) słaba rekcja semantyczna i słaba syntaktyczna, por. *trafić w czołg* (*z karabinu*) (*kulą przeciwpancerną*); (6) słaba rekcja semantyczna i zerowa syntaktyczna, por. *spudłować* (zob. analizę semantyczną tego

takich wyraży np. czasownik *uważać*. Ma on dwie walencje – subiektu i treści, przy czym najbardziej naturalną formą zapelnienia ostatniej z nich jest zdanie podrzędne: (1) *Uważam, że on jest łagodny*, (2) *Uważam, że on lubi muzykę*, (3) *Uważam, że on był (będzie) ładny*. Oprócz tego walencja treści może być wyrażona przez dwie współpodrzędne formy – biernik rzeczownika, reprezentujący podmiot zdania podrzędnego, i za S_{biern} rzeczownika lub przymiotnika, reprezentujący jego orzeczenie. Transformacja dwuargumentowego modelu reakcji na trójargumentowy jest możliwa dla zdań typu (1), których istotną cechą jest występowanie w zdaniu podrzędnym orzeczenia imiennego w czasie teraźniejszym: *Uważam, że on jest ładny* – *Uważam go za ładnego*, ale nie dla zdań typu (2) i (3). W wypadku (2) orzeczenie występuje w czasie teraźniejszym, ale nie jest imienne, dlatego niemożliwe jest **Uważam go za lubiącego muzykę*, a w wypadku (3) orzeczenie jest imienne, ale nie występuje w czasie teraźniejszym (dlatego nie można powiedzieć **Uważam go za przyszłego (byłego) ładnego*). Na omawianą transformację nakładają się również pewne inne ograniczenia (por. niemożliwość przekształcenia *Uważam, że on jest zły na pana* – **Uważam go za złego na pana*), lecz i tego, co powiedzieliśmy, wystarczy, aby pokazać jej „wybiórczy” charakter.

Zilustrujemy kilkoma przykładami najczęstsze typy transformacji syntaktycznych: *A przyjaźni się z B* – *A i B przyjaźnią się*; *Zapach mdli go* – *Mdli go od zapachu*; *uważać, że A jest mądry* – *uważać A za mądrego*; *wybierać kogoś na przewodniczącego* – *wybierać przewodniczącego*; \square *izvinjat' kogo-libo za opozdanie* – *izvinjat' č'e-libo opozdanie* – *izvinjat' komu-libo opozdanie*; *gladit' kogo-libo po pleču* – *gladit' č'e-libo plečo* – *gladit' plečo komu-libo*.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŚRODKÓW PARAFRAZOWANIA

Przejsie od definicji słownikowej do SGS za pomocą modelu reakcji jest w istocie rzeczy przykładem wypowiedzenia (lub jego części) z języka semantycznego na głębinowosyntaktyczny. W wyniku tego otrzymujemy postać wypowiedzenia gotową do parafrazowania, które jest określone właśnie dla poziomu głębinowosyntaktycznego.

System parafrazowania składa się z listy leksykalnych środków synonimicznych języka (zawartej w słowniku objaśniająco-kombinatorycznym) i reguł parafrazowania. Dalej scharakteryzujemy w sposób ogólny środki parafrazowania. Szcze-

jednego zdania można użyć od razu wielu środków, np.: *Ona udawała głuchotę – Udawała, że jest zupełnie pozbawiona słuchu – Symulowała głuchotę – Symulowała pełną utratę słuchu – Jej głuchota była udawana (pozorna) itp.*

Ostatni przykład wskazuje, że w przekształceniach synonimicznych mogą występować środki językowe nie tylko synonimiczne, lecz i quasi-synonimiczne. Zagadnienie, w jaki sposób takie środki biorą udział w parafrazowaniu, jest niebanalne i zasługuje na bardziej szczegółowe omówienie.

Z quasi-synonimicznymi środkami językowymi mieliśmy już właściwie do czynienia, gdy omawialiśmy pewne aktantowe typy rzeczowników pochodnych. Powiedzieliśmy już tam między innymi (s. 59–60), że rzeczowniki o znaczeniu czysto instrumentalnym są semantycznie pochodne od czasownika (*myśleć – umysł*), a rzeczowniki o znaczeniu czysto lokatywnym są derywatami czasownika (*mieszkać – mieszkanie*). Rzeczowniki *mózg* i *dom*, tematycznie związane z rzeczownikami *umysł* i *mieszkanie*, mają znaczenia bardziej złożone niż czysto instrumentalne i lokatywne. Analogicznie *nóż*, *brzytwa* i *łopata* są semantycznie bardziej złożone niż S_{instr} (*kroić*), S_{instr} (*golić się*) i S_{instr} (*kopać*); *basen*, *stółwka* i *świątynia* są semantycznie bardziej złożone niż S_{loc} (*phywać*), S_{loc} (*żywić się*) i S_{loc} (*modlić się*) itd. We wszystkich tych wypadkach mowa jest nie o abstrakcyjnych oznaczeniach narzędzi i miejsc określonych czynności, lecz o całkiem konkretnych przedmiotach fizycznych, przeznaczonych przeważnie (lecz nie wyłącznie) do wykonywania tych czynności: z jednej strony kopie się niekoniecznie łopata, a żywi się niekoniecznie w stółwce; z drugiej strony łopatę niekoniecznie wykorzystuje się przy kopaniu, a stółwka niekoniecznie służy do żywienia. Takie rzeczowniki można by nazwać quasi-instrumentalnymi, quasi-lokatywnymi itd.

Quasi-kategorie dobrze jest wyodrębnić nie tylko w dziedzinie słowotwórstwa, lecz również w dziedzinie synonimii, konwersji, antonimii. Typowymi quasi-synonimami (synonimami niedokładnymi) są *ryć* i *kopać*, *skąpy* i *chytry*, □ *rubit'* i *kolot'*, *put'* i *doroga*, *ćut'* i *edwa* itd.; typowymi quasi-konwersjami: *kupować* i *placić*, *malować* i *pozować* (w sensie malar skim) itd.; w końcu typowe quasi-antonimy to np. *daleki* i *niedaleki*, *bezludny* i *ludny*, *poprawiać się* i *pogarszać się* i wiele innych.

Za quasi-kategorie uważa się takie pary wyrazów, w których pokrywająca się część znaczenia jest nie mniejsza niż suma ich różnic semantycznych. W niniejszej

pracy z powodu dużej ilości materiału nie przeprowadziliśmy ścisłej oceny miary semantycznego podobieństwa–niepodobieństwa, jednakże autor ma nadzieję, że dawane niżej jakościowe oceny quasi-kategorii nie zanadto różnią się od tych, na podstawie których buduje się np. słowniki synonimów (niedokładnych), antonimów, gniazd słowotwórczych itp.

Quasi-kategorie są z teoretycznego punktu widzenia bardzo interesujące. Po pierwsze, odgrywają one ważną rolę w systemie przekształceń implikacyjnych (por. *On izbral druguju dorogu* \Rightarrow *On izbral drugoj put'*, ale nie na odwrót). Po drugie, w ściśle określonych warunkach może zachodzić neutralizacja ich różnic semantycznych i wtedy quasi-kategorie zachowują się tak, jak „czyste” kategorie (por. *Pogoda zametno isportilas'* = *Pogoda zametno uchudšilas'*, chociaż *isportit'sja* i *uchudšit'sja* nie są sobie równe w pewnych innych warunkach).

Z tych dwóch sposobów udziału quasi-kategorii w przekształceniach synonimicznych drugi sposób, związany z neutralizacją różnic semantycznych, jest bardziej interesujący. Neutralizacją nazywa się zwykle taką zachodzącą w określonych warunkach zmianę jednostki językowej *A*, w rezultacie której przestaje ona różnić się co najmniej niektórymi cechami od innej jednostki językowej *C*, mającej cechy wspólne z *A*⁴⁵.

Zjawiska neutralizacji w dziedzinie semantyki w ostatnim czasie stały się przedmiotem rosnącego zainteresowania, zob.: Vjač. V. Ivanov 1957, Neutralizacja 1957, Dubois 1962: 63–64, Greimas 1964: 25, Foote 1967: 27 i nast., Heller i Marcris 1967: 41 i nast., Martinet 1968: 104–109, Šmelev 1969, Bulygina 1969, Chodova 1970, Šmelev 1973 i inne prace. Najczęściej przedmiotem badania są sposoby neutralizacji (w pozycji neutralizacji występuje tylko jedna z form albo obie, albo ani jedna, ani druga); mniej pisano o typach neutralizacji i prawie nic o tych ogólnych warunkach („pozycjach” semantycznych), w których ona zachodzi.

Dalej omówimy podstawowe typy neutralizacji różnic semantycznych w zakresie, w jakim jest to konieczne w celu uściślenia zjawisk, którymi będziemy zajmować się w przyszłości; co zaś tyczy się pozycji neutralizacji, to będą one badane tylko w związku z konkretnym materiałem, opisywanym w następnych rozdziałach pracy.

⁴⁵ Otworzenie „neutralizacji” przez spójność czyni ją punktem zbieżności znaczeń i jednostek walij-

a) Językowe – sytuacyjne warunki neutralizacji. Pierwszy wypadek ilustrują czasowniki *sčitat'* i *sčitat'sja*. Subiektem czasownika *sčitat'* może być zarówno jedna, jak i kilka osób: *Ja sčitaju ego chorošim lingvistom* [Uważam go za dobrego lingwistę], *Fiziki sčitajut ego chorošim lingvistom* [Fizycy uważają go za dobrego lingwistę]. Subiektem *sčitat'sja* może być tylko wiele osób, por. *Sčitaetsja, čto on chorošij lingvist* [Uważa się, że jest on dobrym lingwistą], *Plawanie po porožištych rekam sčitaetsja opasnym* [Pływanie po rzekach pełnych progów uważa się za niebezpieczne]. Jak widać z tych przykładów, informacja o tym, że jakaś opinię podziela jednocześnie wielu ludzi, jest zawarta bezpośrednio w znaczeniu czasownika *sčitat'sja* (dlatego między innymi wbrew kwalifikatorom w słownikach *sčitat'sja* nie jest po prostu formą strony czasownika *sčitat'*). Neutralizacja tej różnicy ma miejsce zawsze wtedy, gdy subiekt tych czynności jest jawnie wyrażony, i to za pomocą konstrukcji przyimkowej. W skład tej konstrukcji wchodzi rzeczownik w liczbie mnogiej lub rzeczownik, w którego znaczeniu zawarty jest sens 'grupa': *Fiziki sčitajut ego chorošim lingvistom – Sredi (v srede) fizikov on sčitaetsja chorošim lingvistom* [Fizycy uważają go za dobrego lingwistę – Wśród (w środowisku) fizyków on jest uważany za dobrego lingwistę]. Tutaj, jak widać, warunki neutralizacji są opisane w terminach czysto językowych – gramatycznych lub semantycznych – cech wyrazów, pełniących w zdaniu określone funkcje syntaktyczne.

Przejdźmy do par wyrazów – quasi-synonimów, quasi-konwersów, quasi-antonimów, dla których warunki neutralizacji nie mogą być wyznaczone poprzez wskazanie na językowe tylko cechy jednostek gramatycznych i leksykalnych. *Vynimat' X iz Y* = 'kautować X, żeby przestawał znajdować się wewnątrz przestrzeni ograniczonej przez Y', por.: *vynimat' platok iz sunki* [wyjmować chusteczkę z torebki]; *vynut' ruku iz karmana* [wyjąć rękę z kieszeni]; *vynut' jaščik iz-pod škafa* [wyjąć skrzynkę spod szafy]; *dostavat' X iz/s Y-a* = 'kautować X, żeby przestawał znajdować się wewnątrz przestrzeni ograniczonej przez Y lub na powierzchni Y-a; X nie jest częścią jakiegoś przedmiotu powiązaną z całością i nie znajduje się bezpośrednio w granicach zasięgu subiektu', por.: *dostat' platok iz sumki* [sięgnąć chustkę z torebki], *dostat' knigu so škafa* [sięgnąć książkę z szafy], *dostat' jaščik iz-pod krovati* [sięgnąć skrzynkę spod łóżka]; nie można **vynut' knigu so stola* [*wyjąć książkę ze stołu] (książka znajduje się nie wewnątrz stołu), **dostat' ruku iz karmna* [*sięgnąć rękę z kieszeni], **dostat' nożku stula iz jamki* [*sięgnąć nogę od stołu z otworu] (gałki oparcia stołu nie jest oddzielona od niego, a nogę od stołu) i **dostat'*

pozycję *A* i *B*, następuje neutralizacja. *Zony* zwykle przeżywają swoich mężów – mężowie zwykle umierają wcześniej niż ich żony. Jeżeli jednak *A* i *B* są pisarzami, postaciami historycznymi itp., to wtedy możliwość–niemożliwość neutralizacji (i zamiana *B* umarł wcześniej niż *A* na *A* przeżył *B*) jest określona nie przez informację językową, lecz przez znajomość rzeczywistej sytuacji. W szczególności np., znając historię nauki, możemy powiedzieć: *Galois umarł o wiele wcześniej niż Maxwell* (lub *Michelson*), ale nie możemy powiedzieć, że *Maxwell* (lub *Michelson*) znacznie przeżył *Galois*.

W zdaniach typu (1) *Tući skryli solnce* [Chmury zakryły słońce] i (2) *Solnce skrylos' za tućami* [Słońce schowało się za chmurami] quasi-konwersy *skryt'* i *skryt'sja* mogą być przeciwstawione: w (1) chmury można rozpatrywać jako przedmiot ruchomy, a słońce jako nieruchomy, zaś w (2) – odwrotnie, słońce można rozpatrywać jako przedmiot ruchomy, a chmury jako nieruchomy. Jeżeli jednak zarówno przedmiot zakrywający, jak i zakrywany nie przemieszczają się i w ruchu znajduje się obserwator, to przeciwstawienia nie ma, por. (3) *Derev'ja skryli dom* [Drzewa zakryły dom] i (4) *Dom skryłsja za derev'jami* [Dom schował się za drzewami] – w sytuacji, gdy człowiek, idąc, rzuca ostatnie spojrzenie na dom, który opuścił. Sformulowaliśmy warunki neutralizacji w całkiem ogólnej postaci, jednakże posłużyliśmy się przy tym nie językowymi cechami wyrazów, lecz realnymi właściwościami odpowiednich przedmiotów, które mogą zmieniać się w zależności od sytuacji. W szczególności gdy domy lub drzewa są przewożone lub drzewa rosnąc zakrywają dom – zdania (3) i (4) będą przeciwstawione sobie dokładnie tak samo, jak (1) i (2).

Przyimek *nad* nie jest całkiem symetryczny (lub antonimiczny) wobec przyimka *pod*: *nad* oznacza tylko położenie, przy którym dwa przedmioty nie stykają się (ponieważ do oznaczenia położenia, przy którym dwa przedmioty się stykają, służy przyimek *na*), por.: *Nad lustrem wisiał obraz*, *Nad stołem wisiała lampa*; jednocześnie *pod* może oznaczać zarówno to, że dwa przedmioty stykają się, jak i to, że się nie stykają, por.: *Pod obrazem wisiało lustro*, *Pod okapem stali ludzie*, ale (w typowej sytuacji) *Ranny leżał pod prześcieradłem*. Jednakże nie można wskazać, kiedy właśnie *pod* oznacza, że przedmiot nie styka się z innym przedmiotem; w większości wypadków jego użycia w zasadzie możliwe są obie interpretacje i wybór jednej z nich jest określony przez znaczenie faktycznie opisywanej konkretnej sytuacji, tzn. informacji zawartej w całym kontekście, a nie tylko w danym zdaniu. Zdania typu *Ranny leżał pod prześcieradłem* zwykle rozumie się w sensie stykania się

Jak widac z powyższej tabeli, pary *wstawac* – *siadać*, *wstawac* – *klasc się* oraz *siadać* – *klasc się* mogłyby być „dajacymi się neutralizowac” quasi-antonimami. W tym celu wystarczyłoby opisac warunki, w jakich pokrywajaca się cecha położeń wyjściowych dla dwóch porównywanych czynności ulega eliminacji. Dla czynności oznaczanych np. przez czasowniki *wstawac* i *siadać* jest to cecha ‘leżeć’: jeżeli ta cecha jest eliminowana, to *wstawac* opisuje się jako proces przejścia z pozycji siedzącej do stojącej, a *siadać* jako proces odwrotny do przejścia z pozycji siedzącej do stojącej. Jednakże nie da się opisac warunków neutralizacji za pomocą terminów czysto językowych, w każdym razie do tego czasu, dopóki nie kontrolujemy informacji semantycznej w granicach szerszych niż granice jednego zdania.

Dalej nie będziemy zajmowali się neutralizacją, której warunki formuluje się w terminach cech encyklopedycznych, dotyczących konkretnych sytuacji.

b) Neutralizacja w języku – neutralizacja w mowie. Jest rzeczą wiadomą, że w swobodnej rozmowie używa się wyrazów niestarannie i nie całkiem w tym znaczeniu, jakie mają one w słowniku. Można sobie np. wyobrazić sytuację, gdy mówiący po to, żeby wyrazić to samo w istocie żądanie, powie: *Nie nudź*, a innym razem: *Odczep się ode mnie*, mimo że w języku *nie nudzić* wcale nie jest synonimiczne względem *odczepić się* (por. Lyons 1968: 453, i w związku z problemami przekładu dwujęzycznego – Gak 1966). Jest to neutralizacja w mowie; jej warunków nie można sformułować w postaci ogólnej i dalej nie będziemy się nią zajmować. Interesować nas będzie jedynie neutralizacja w języku, której warunki można sformułować w ogólnej postaci.

c) Neutralizacja w granicach wyrazu – neutralizacja w granicach połączenia wyrazowego. Przykładem pierwszej mogą być quasi-synonimy *kopać* ≡ ‘spulchniac za pomocą narzędzia...’, np. *kopać ziemię saperką*, i *ryć* ≡ ‘spulchniac ziemię narzędziem lub częścią ciała’, np. *ryć ziemię łapami* (*kijem*). W połączeniu wyrazowym zawierającym rzeczownik oznaczający narzędzie składnik ‘lub część ciała’ w znaczeniu *ryć* zostaje zakreślony i zachodzi neutralizacja, por. *kopać* (*ryć*) *ziemię saperką*. Jako przykład drugiego typu neutralizacji niech posłuży para czasowników *wynikać* – *zachodzić*; jak już mówiliśmy na s. 132, informacja o przyczynie wydarzenia wchodzi bezpośrednio do znaczenia *wynikać*, ale nie stanowi części znaczenia *zachodzić*. Jednakże w razie konieczności znaczenie

przyczyny można wyrazić również przy czasowniku *zachodzić*, tak że połączenia wyrazowe, jako całość, *wynikać z powodu czegoś* i *zachodzić z powodu czegoś* uzyskują to samo znaczenie. Dalej będziemy zajmować się oboma typami.

d) Neutralizacja całkowita i częściowa. Przykłady całkowitej neutralizacji zob. wyżej. Przekonywający przykład częściowej neutralizacji znajdujemy u I.P. Foote'a, który analizował różnice pomiędzy czasownikami ruchu wielokierunkowego i jednokierunkowego. W pozycji maksymalnego przeciwstawienia pierwsze oznaczają czynności uzualne, statyczne i abstrakcyjne (por. *Do miasta chodzi teraz autobus*), a drugie – aktualne, dynamiczne i konkretne (por. *Do miasta idzie teraz autobus*). Gdy od tych czasowników zależy zwrot ze znaczeniem stałej czynności, zachodzi częściowa neutralizacja: *Co pół godziny do miasta chodzi autobus* jest uzualne, statyczne i abstrakcyjne, a *Co pół godziny do miasta idzie autobus* – uzualne, dynamiczne i abstrakcyjne (Foote 1967; zob. także Van Schooneveld 1968). Dalej zajmiemy się głównie neutralizacją całkowitą.

Tak więc w przekształceniach równoznacznych biorą udział czysto synonimiczne i – pod warunkiem neutralizacji różnic semantycznych – quasi-synonimiczne środki leksykalne (dokładne derywaty, synonimy, konwersy, antonimy i odpowiednie quasi-kategorie). Zajmiemy się tymi środkami bardziej szczegółowo.

III. SŁOWOTWÓRSTWO I WIELOZNACZNOŚĆ

Wymienione w tytule tego rozdziału zjawiska czy ich odmiany analizujemy z różnym stopniem dokładności w zależności od tego, w jakiej mierze są one zbadane. Tak gruntownie poznanemu zjawisku, jak słowotwórstwo we właściwym znaczeniu poświęciliśmy stosunkowo niedużo miejsca, mimo że odgrywa ono niewątpliwie główną rolę w systemie synonimicznych środków leksykalnych języka. Nieco więcej uwagi poświęciliśmy słowotwórstwu supletywnemu, które dopiero w ostatnich latach zaczęto badać bardziej systematycznie. Wieloznaczność analizujemy bardzo dokładnie, ponieważ z interesującego nas punktu widzenia – zdolności wyrazu wieloznacznego do występowania w synonimicznych przekształceniach wypowiedzi – nie badano jej dotąd w ogóle.

SŁOWOTWÓRSTWO WŁAŚCIWE

W dziedzinie słowotwórstwa dosyć dawno wyróżniono zjawisko, które po ukazaniu się znanej pracy J. Kuryłowicza (Kuryłowicz 1936) otrzymało nazwę pochodności (derywacji) syntaktycznej. W derywacji syntaktycznej wyraz derywowany różni się od derywującego nie swym znaczeniem leksykalnym, lecz swoimi właściwościami syntaktycznymi. Do derywatów syntaktycznych, we właściwym tego słowa znaczeniu, odnoszą się odczasownikowe nazwy czynności lub stanów i odprzymiotnikowe nazwy cech, przymiotniki relacyjne, niektóre typy przysłówków odprzymiotnikowych i wiele innych. Wszystkie mogą podlegać równoznacznym przekształceniom, por.: *ufać – okazywać zaufanie*, *Tkanina była oślepijająco biała – Biel tkaniny była oślepijąca*, *Nie lubię długich spacerów – Nie lubię długo spacerować* itd. Jest rzeczą zrozumiałą, dlaczego ten typ słowotwórstwa jest pod względem se-

i Żolkowski 1965, 1967) słownictwo rzeczowników typu S_0 (*praca* – *praca*, *biegać* – *bieg*, *produkować* – *produkcja*, *wiedzieć* – *wiedza*, *analizować* – *analiza* itp.) były przeciwstawiane tylko rzeczownikom typu S_i – typowym nazwom uczestników (aktantów) sytuacji oznaczanej przez dany wyraz (tj. nazwom agensa, obiektu, adresata itp.). S_0 różni się od S_i nie tylko pod względem semantycznym, lecz także dwiema innymi cechami: po pierwsze, właściwościami syntaktycznymi, po drugie, stosunkiem do systemu parafrazowania.

S_0 ma te same walencje, co i wyraz podstawowy i wszystkie one mogą być w zasadzie zapełniane (por. *X broni Y-a* – *obrona Y-a przez X-a*); S_i ma te same walencje, co i wyraz podstawowy, lecz *i*-kowa walencja wyrazu podstawowego w zasadzie nie może być zapełniana (por. *X broni Y-a*, lecz tylko *obrońca Y-a* z niezapełnioną walencją subiektu; zob. s. 143).

Jeśli chodzi o stosunek S_0 i S_i do systemu parafrazowania, to S_0 uczestniczy w przekształcaniach w połączeniu z czasownikowymi funkcjami leksykalnymi *Oper_i*, *Func_i* i *Labor_{ij}* (*X wzorowo broni Y-a* = *X wzorowo prowadzi (przeprowadza) obronę Y-a*), a S_i występuje w połączeniu z czasownikowym parametrem klasy *Copul* (*X bronil Y-a* = *X był obrońcą Y-a*).

W pracy Apresjana, Mel'čuka i Żolkowskiego (Apresjan, Mel'čuk i Żolkowskij 1968) do tego systemu dodano funkcję leksykalną S'_i , którą dokładniej scharakteryzujemy w następujący sposób: a) S'_i = ' S_0 lub S_i ', tzn. znaczenie S'_i jest zbudowane jako dysjunkcja inkluzywna znaczeń S_0 i S_i , por.: *prośba* = ' S_0 (*prosić*) lub S_2 (*prosić*)' = 'fakt lub treść prośby', *żądanie* = ' S_0 (*żądać*) lub S_2 (*żądać*)' = 'fakt lub treść żądania' itp.¹; b) dlatego w S'_i , tak samo jak i w S_0 , zapełnione są wszystkie miejsca wyrazu podstawowego, por.: *prośba czytelnika* (pierwsze miejsce), *prośba do bibliotekarza* (drugie miejsce), *prośba o wydanie książki* (trzecie miejsce); c) z tego samego powodu S'_i , podobnie jak S_0 , łączy się z parametrami *Oper_i*, *Func_i* oraz *Labor_{ij}* (por.: *rozkazać komuś atakować* – *wydawać komuś rozkaz atakowania*, *prosić kogoś o wywiad* – *zwracać się do kogoś z prośbą o wywiad*, *radzić komuś przyznanie się do winy* – *dawać komuś radę*, *by przyznał się do winy*, *żądać uznania granic* – *wysuwać żądanie uznania granic*), a z drugiej strony, podobnie jak S_i – z parametrem *Copul* (por.: *Piotr prosił tylko o zwrot książki* – *Zwrot książki był jedyną prośbą Piotra*, *Narody dążą do pokoju* – *Pokój jest dążeniem narodów*).

¹ Uzasadnienie zaproponowanej analizy: *zwrócić się z prośbą* = *poprosić* ('fakt prośby'), *Prośba polega na tym, ...* ('treść prośby'), *Pierwszy raz słyszę o tej prośbie* ('fakt i treść prośby jednocześnie').

Piotr otrzymał w podarunku od przyjaciela zegarek, Przyjaciel dał Piotrowi w podarunku zegarek; Hipoteza opiera się na faktach – Fakty są oparciem dla hipotezy, Hipoteza ma jako swoje oparcie fakty; On odziedziczył dwór w Tarchanach – Dwór w Tarchanach stał się jego dziedzictwem, On dostał w dziedzictwie dwór w Tarchanach, Dwór w Tarchanach dostał mu się w dziedzictwie, Zostawiono mu w dziedzictwie dwór w Tarchanach. Takie rzeczowniki oznaczmy przez S_i'' .

Różnice pomiędzy czterema omawianymi klasami rzeczowników można podsumować w formie tabeli:

Klasy rzeczowników	Cechy		
	Znaczenie	Cechy syntaktyczne	Stosunek do systemu przekształceń
S_0	czynność	zapełnione wszystkie walencje	<i>Oper_r, Func_r, Labor_{ij}</i>
S_i'	czynność lub aktant	zapełnione wszystkie walencje	<i>Oper_r, Func_r, Labor_{ij}, Copul</i>
S_i''	aktant	walencja <i>i</i> -kowa niezapełniona	<i>Oper_r, Func_r, Labor_{ij}, Copul</i>
S_i	aktant	walencja <i>i</i> -kowa niezapełniona	<i>Copul</i>

Podobne racje sprawiły, że została rozszczępiona funkcja S_{res} .

2. Rzeczowniki oznaczające skutek (rezultat) – S_{res} . Liczne rzeczowniki oznaczające skutek, szczególnie rzeczowniki utworzone od czasowników oznaczających deformację lub zniszczenie, mają o jedną walencję mniej niż czasowniki, od których zostały utworzone, por.: *Jan porysował szkło – rysa na szkle, Jan przewidział tekturę – dziura w tekturze, On zranił NN w rękę – rana na ręce NN.*

W opozycji do takich rzeczowników znajdują się S_{res} zachowujące strukturę aktantów czasownika podstawowego. Są to przede wszystkim rzeczowniki rezultatywne oznaczające produkt czynności, por.: *Referaty są konspektywne (streszcza-*

² Przy niektórych zapełnieniach walencji *i*-kowej może ona być realizowana – głównie w formie przymiotnika: *darować pieniądze – podarunek pieniężny.*

ne...) przez samych autorów – autorskie konspekty (streszczenia...) referatów; por. jednak *Dziewczyna opaliła się – opalenizna dziewczyny, Ściana pękła – pęknięcie w ścianie*. Jak widać, subiekty czynności oznaczanych przez czasowniki pokrywają się z subiektami skutków czynności oznaczanych przez rzeczowniki. W celu oznaczenia rzeczowników o wskazanych cechach można wykorzystać symbol S'_{res} ; znak „prim” zachowuje tu ten sam leksykalny i syntaktyczny sens, co w zanalizowanym wyżej wypadku S'_1 .

Interesujące są rzeczowniki typu *zdumienie, obraza, zmartwienie, zdziwienie* i nazwy pewnych innych stanów emocjonalnych. Czasowniki, od których są one utworzone: *zdumiewać się, obrażać się, martwić się, dziwić się*, jak już powiedzieliśmy wyżej (na s. 93), mogą mieć w różnych użyciach znaczenie statywne lub inicjalne: 'być lub zaczynać być w określonym stanie'. Warto zaznaczyć, że rzeczowniki oznaczają tylko stan. Jeżeliby każdy czasownik miał po dwa różne znaczenia, to rzeczowniki traktowałoby się jako S_0 od jednego z nich i jako S'_{res} od drugiego. Ponieważ jednak brak argumentów przemawiających za uznaniem czasowników za wieloznaczne, pozostaje jedynie możliwość traktowania omawianych rzeczowników jako pochodnych typu ' S_0 lub S_{res} '.

3. Rzeczowniki oznaczające „kwant” czynności – S_{quant} . Do rzeczowników typu S_0 należą jeszcze rzeczowniki odczasownikowe S_{quant} : *klaniać się – uklon, spluwać – splunięcie, spoglądać – spojrzenie, □ gresti – grebok* itp. Można je rozpatrywać jako S_0 od czasowników dokonanych. W pracy Mel'čuk i Žolkovskij 1967 wyrazy takie traktowane są jako znaczenia funkcji leksykalnej *Sing* na równi z wyrazami: *kawałek (mydła), główka (kapusty), kostka (cukru), sztuka (bydła), ziarnko (grochu), źdźbło (słomy)* itd. Decyzja wyodrębnienia osobnej klasy S_{quant} była podyktowana tym, że S_{quant} i *Sing* zachowują się różnie, jeśli chodzi o reguły przekształcania.

4. Rzeczowniki oznaczające aktanty sytuacji. Najlepiej reprezentowane typy takich rzeczowników to: a) rzeczowniki oznaczające subiekt sytuacji (S_{sub} , por. *kierować – kierownik, dyżurować – dyżurny, pomagać – pomocnik, tworzyć – twórca* itp.); b) rzeczowniki oznaczające obiekt sytuacji (S_{obj} , por. *jeść – jedzenie, pracować (nad czymś) – praca 2 (Jego praca dotychczas leży odlogiem), uczyć – uczeń*); c) rzeczowniki oznaczające miejsce (S_{loc} , por.: *mieszkać – mieszka-*

SŁOWOTWÓRSTWO SUPLETYWNE

Materiał przytoczony w poprzednim podrozdziale ilustruje klasyczny typ słowotwórstwa, w którym wyraz prosty i pochodny mają wspólną część formalną i semantyczną. Nas jednak interesują wszelkie środki synonimiczne języka, w tym także takie pary wyrazów, które mimo że zawierają formalnie różne rdzenie, semantycznie niczym się nie różnią od klasycznych par wyrazów pochodnych. Mamy na myśli pary typu *szyć* – *krawiec*.

Dawno zauważono (zob. np. O. Jespersen 1921, Ch. Bally 1955, a wśród ostatnich prac – szczególnie Mel'čuk 1972, gdzie zamieszczona jest późniejsza bibliografia), że stosunki między wyrazami: 1) *tomber* – *chute*, *frapper* – *coup*, 2) *sich unterhalten* – *Gesprächspartner*, *écouter* – *auditeur*, *szyć* – *krawiec*, 3) *lehren* – *Schüler* (*Ich lehre ihn* – *Er ist mein Schüler*), 4) *know* – *aware*, 5) *sun* – *solar*, 6) *glad* – *joy*, 7) *good* – *well*, pod pewnym względem są takie same, jak stosunki w parach: 1) *padać* – *upadek*, *uderzać* – *uderzenie*, 2) *rozmawiać* – *rozmówca*, *szłuchać* – *sluchacz*, 3) *uczyć* – *uczeń*, 4) *wiedzieć* – *wiedzący*, 5) *słońce* – *słoneczny*, 6) *uradowany* – *radość*, 7) *dobry* – *dobrze*. Przez analogię do supletywizmu fleksyjnego (por. *iść* – *szedł*) zjawisko to zostało nazwane supletywizmem słowotwórczym. Zaobserwowano, że supletywizm słowotwórczy jest charakterystyczny szczególnie dla nazw płci zwierząt typu *ogier* – *kobyła* (na równi z *gąsior* – *gęś* (ros. *gus'* – *guśynja*)), dla nazw młodych zwierząt *pies* – *szczenię* (por. *lew* – *hwiątko*), nazw wykonawcy czynności typu *szyć* – *krawiec*, liczebników porządkowych typu *jeden* – *pierwszy*, nazw dziedzin naukowych typu *przestępstwo* – *kryminalistyka*, *starość* – *gerontologia*, *księżyc* – *selenologia*, *grota* – *speleologia* (por. *język* – *językoznawstwo*, *kraj* – *krajoznawstwo*), zdrobniałych imion własnych typu *Aleksander* – *Olek* (por. *Maria* – *Marysia*) i wielu innych.

I.A. Mel'čuk zaproponował również ogólne pojęcie supletywizmu: jednostki językowe z rdzeniami *A* i *B* uważa się za parę supletywną, jeżeli spełniają następujące warunki: 1) formalna różnica między *A* i *B* jest nieregularna, tzn. wyrażenia */A/* i */B/* nie mogą być otrzymane jedno z drugiego na podstawie jakichś ogólnych reguł fonologicznych lub wymian fonologicznych lub morfonologicznych danego języka; 2) różnica semantyczna pomiędzy *A* i *B* jest regularna, tzn. jest wyrażana w danym języku klasycznymi środkami fleksyjnymi lub słowotwórczymi (*rdet'* nie pochodzi od *krasnyj*, ponieważż znaczenie 'wyraźnie wyróżniać się (kolorem czerwono-

słowotwórcze.

1) S_0 : *widzieć* – *wzrok* (*dobrze widzieć* = *mieć dobry wzrok*; *widzenie* ma inne znaczenie), *wydawać się* – *wrażenie* (*Mnie się wydaje, że...* = *Mam wrażenie, że...*; *wrazić, wrazić się* jest archaiczne i ma inne znaczenie), *słynąć* – *reputacja* (*On słynie jako pojedykowiec* = *On ma reputację pojedykowiec*), *uważać* – *opinia* (*A jak pan uważa?* – *A jaka jest pańska opinia?*; *opiniować* i *uwaga* mają inne znaczenie), *być* – *obecność*, □ *govorit'* – *reć'* (*govorit' begło* = *begłaja reć'*; *govorenie* ma inne znaczenie), *raspologat'* – *rasporjażenie* (*My raspolagaem neoproverżimymi faktami* = *V našem rasporjażenii – neoproverżimye fakty*; *raspoloženie* i *rasporjażat'sja* mają inne znaczenia), *rušit'sja* – *krušenje* (*Nadeždy rušatsja* = *krušenje nadežd*).

2) S_{sub} : *wchodzić w skład* – *członek* (*Jan wchodzi w skład komisji* = *Jan jest członkiem komisji*), *powodować 1* – *przyczyna* (*wydarzeń*), *powodować 2* – *motywy* (*Co panem powodowało?* = *Jakie były motywy pańskiego postępowania?*), *grać* – *aktor, oddzielać* – *granica* (*Droga oddziela pole od majątku* = *Droga stanowi granicę między polem a majątkiem*), *operować* – *chirurg* (*operator* ma inne znaczenie), *należać* – *własność*, *mieć miejsce* – *zdarzenie* (*zdarzyć się* ma inne znaczenie), *żyć* – *krawiec*, *umrzeć* – *nieboszczyk*, □ *ratovat'* – *pobornik* (*borot'sja* ma inne znaczenie); *lečit'* – *vrač* (*lekar'* – archaiczne), *kovat'* – *kuznec* (*koval'* – wyraz archaiczny lub regionalny).

3) S_{obj} : *uwielbiać* – *bożyszcze* (*Ona go uwielbia* = *On jest jej bożyszcem*), *grać* – *rola*, *leczyć* – *pacjent*, *obsługiwać* – *klient*, *handlować* – *towar*, □ *streljat'* – *cel'*.

4) S_{instr} : *pisać* – *pióro*, *malować* – *pędzel* (*Ten obraz został namalowany przez Repina* = *Ten obraz jest pędzla Repina*), *strzelać* – *broń*; por. też S_{instr}^{usual} : *krajać* – *nóż*, *rąbać* – *topór*, *szyć* – *igła*, □ *gresti* – *vesła*, *pravit'* – *rul'*, *stogat'* – *rubanok* (por. pary utworzone od tego samego rdzenia: *kosić* – *kosa*, *piłować* – *piła*).

5) S_{med} : *leczyć* – *lekarstwo*, *malować* – *farby*, *strzelać* – *amunicja* (por. normalną derywację w parze S_{med}^{usual} (*kleić*) – *klej*).

6) S_{mod} : *pisać* (o literaturze) – *styl* (por. normalną derywację w parze *chodzić* – *chód*), □ *deržat'sja* – *manery*.

7) Rzadsze typy supletywnego tworzenia rzeczowników od czasowników: S_{loc} (*chować*) – *mogila*, S_{res} (*wyliczać*) – *wykaz* (*wyliczenie* znaczy co innego).

8) Rzadkie typy tworzenia rzeczowników od rzeczowników: 'mieszkaniec kraju' (*Germanija* – *nemec*), 'mięso zwierzęcia' (*krowa* – *wołowina*), 'cały zbiór

... brzmie... – brzmi to tak...), mówić – ustnie, zaopatrywać – na zapas, lubić – chętnie (lubi czytać = czyta chętnie), ukrywać – potajemnie; por. ponadto predykatywny przysłówek *imet'sja* – *nalico* (*Imejusja ser'eznyje nedostatki* = *Nalico ser'eznyje nedostatki*).

12) Czasowniki odprzymiotnikowe o znaczeniu 'stawać się *A* lub bardziej *A*': *duży* – *zwiększać się* ('stawać się większym' = *zwiększać się*), □ *krasivyj* – *cho-rošet'*, *nekrasivyj* – *durnet'*.

Zasięg, jaki obejmuje słowotwórstwo supletywne, zależy od semantyki danego typu słowotwórczego i od budowy leksykalnej języka jako całości. Im większy jest przyrost semantyczny w derywacie w porównaniu z wyrazem stanowiącym podstawę derywacji, tym większe prawdopodobieństwo supletywizmu. Supletywizm spotyka się rzadziej wśród derywatów czysto syntaktycznych (nazw czynności, nazw cech, przysłówków jakościowych itp.) niż wśród takich derywatów, jak nazwy subiektu, obiektu, narzędzia, środka czynności. Ponadto im bardziej konkretne jest znaczenie podstawy derywacji i derywatu, tym większe prawdopodobieństwo supletywizmu (zob. przykłady wyżej). Wreszcie, im słabiej jest motywowany słownik języka jako całość, im bardziej język jest leksykologiczny w Saussure'owskim rozumieniu (co z kolei zależy od ilości zapożyczeń, względnej roli afiksalnych środków słowotwórczych i regularnej wieloznaczności), tym więcej w nim supletywizmu słowotwórczego; tak na przykład języki rosyjski, niemiecki i polski są supletywne w znacznie mniejszym stopniu niż angielski i francuski, por.: ros. *gorod* – *gorodskoj*, niem. *Stadt* – *städtisch*, pol. *miasto* – *miejski*, ang. *town* – *urban*, fr. *ville* – *urbain*; ros. *zakon* – *zakonnyj*, niem. *Gesetz* – *gesetzlich*, pol. *prawo* – *prawny*, ang. *law* – *legal*, fr. *loi* – *légal*; ros. *otec* – *otcovskij*, niem. *Vater* – *väterlich*, pol. *ojciec* – *ojcowski*, ang. *father* – *paternal*, fr. *père* – *paternel*; ros. *rot* – *rotovoj*, niem. *Mund* – *mündlich*, pol. *usta* – *ustny*, ang. *mouth* – *oral*, fr. *bouche* – *oral*; ros. *cerkov'* – *cerkovnyj*, niem. *Kirche* – *kirchlich*, pol. *kościół* – *kościelny*, ang. *church* – *ecclesiastical*, fr. *église* – *ecclésiastique*; ros. *jazyk* – *jazykovej*, niem. *Sprache* – *sprachlich*, pol. *język* – *językowy*, ang. *language* – *linguistic*, fr. *langue* – *linguistique* (por. Ullmann 1964).

Na zakończenie rozpatrzmy dwie grupy faktów, interesujących z punktu widzenia drugiego i trzeciego warunku supletywizmu.

Stosunki podobne, lecz nie identyczne z rozpatrywanymi wyżej faktami, obserwuje się na przykład w następujących parach: (a) czasownik – partykuła, por.: *graniczyć – prawie* (*To graniczy ze zdradą = To prawie zdrada*), *dodawać – jeszcze*, *ograniczać się – tylko* (*Ograniczę się do zanalizowania dwóch cech szczególnych tego gatunku = Zanalizuję tylko dwie cechy szczególne tego gatunku*); (b) czasownik – przyimek, por.: *zaczynać – od* (*zaczynać pracę o 7-ej = pracować od 7-ej*), *kończyć – do* (*kończyć pracę o 7-ej = pracować do 7-ej*), *mijać – po* (*Minęły trzy lata i Jan znów się pojawił = Po trzech latach Jan znów się pojawił*), *następować – potem*; (c) czasownik – spójnik, por.: *wystarczy – gdy tylko* (*Wystarczy, żeby spojrzal = Gdy tylko spojrzy*); (d) zaimek – przymiotnik lub przysłówki, por.: *sam – osobiście* (*Sam obserwował = Osobiście obserwował*, *Proszę to powiedzieć jemu samemu = Proszę powiedzieć to jemu osobiście*); (e) spójnik – rzeczownik, por.: *jeżeli – warunkiem* (*Jeżeli Jan przyjdzie punktualnie, nie spóźnimy się = Nie spóźnimy się pod warunkiem, że Jan przyjdzie punktualnie*); (f) przyimek – rzeczownik, por.: *za – zwolennik* (*być za czymś = być zwolennikiem czegoś*); (g) przymiotnik – partykuła, por.: *jeden – tylko* (*Powiem o tym jemu jednemu – Powiem o tym tylko jemu*).

Na pierwszy rzut oka wydaje się, że różnic semantycznych w wypadkach (a)–(g) nie można uważać za regularne: w języku polskim i rosyjskim nie ma klasycznych środków słowotwórczych (afiksów, wymian spółgłoskowych lub konwersji), za których pomocą można byłoby derywować partykułę, przyimek czy spójnik od czasownika, przymiotnik od zaimka (przyczyniane w gramatykach pary typu *oba – obojudnyj, sebelsoboj – sobstvennyj* pod względem semantycznym budzą wątpliwości), rzeczownik od spójnika lub przyimka i partykułę od przymiotnika. Na czym wobec tego polega istota opisanego zjawiska? Możliwe są trzy odpowiedzi na to pytanie.

Partykuły, przyimki i spójniki pod względem swoich cech semantycznych i morfologicznych są bliskie przysłówkom, a zaimki typu *sam* – rzeczownikom; lecz różnica semantyczna między czasownikiem i przysłówkiem, rzeczownikiem i przymiotnikiem, przymiotnikiem i przysłówkiem, a nawet między przysłówkiem i rzeczownikiem jest niewątpliwie regularna (por. imiesłowy przysłówkowe, przymiotniki odrzeczownikowe, przysłówki odprzymiotnikowe i konwersje typu *iz moego daleka, naše zavra* (*nasze jutro*)). Wobec tego wypadki (a)–(g) są wypadkami słowotwórstwa supletywnego (rozwiązanie, które uważamy za najlepsze). Jedyna trud-

Jeżeli uznamy za ryzykowną tezę, że partykuły, przyimki i spójniki należą do tej samej „głębinowej” części mowy co przysłówki, a zaimki do tej samej co rzeczowniki, to nie tylko pary „przyimek – spójnik”, „przyimek – przysłówek”, lecz również wszystkie wypadki typu (a)–(g) można uznać za wypadki synonimii leksykalnej. Od synonimów leksykalnych nie trzeba wtedy wymagać, żeby należały do tej samej części mowy.

Można w końcu uważać, że wypadki (a)–(g) odzwierciedlają całkiem nowe, dotąd nie opisane zjawisko, pośrednie między słowotwórstwem czysto syntaktycznym a synonimią leksykalną. Do słowotwórstwa syntaktycznego zbliża je to, że elementy par typu *graniczyć – prawie* itp., przy identyczności ich znaczenia leksykalnego, należą do różnych części mowy, a do synonimii leksykalnej fakt, że elementy te przy identyczności znaczenia leksykalnego nie mogą być utworzone jeden od drugiego na mocy jakichkolwiek ogólnych reguł.

Przejdźmy do wypadków, w których zostaje naruszony trzeci warunek supletyvizmu – warunek dystrybucji komplementarnej tematów pod względem jakiejś różnicy znaczenia. Dlatego nie są supletywnymi derywatami: *działać – efekt* (por. *działanie*), *gwarantować – rękojmia* (*gwarancja*), *jedyny – tylko* (*jedynie*), *konsultować się – doradca* (*konsultant*), *kosztować – cena* (*koszt*), *obietcywać – słowo* (*obietnica*), *odwiedzać – wizyta* (*odwiedziny*), *roić – rzekomy* (*urojony*), *samochód – automobilowy* (*automobil*), *tworzyć – autor* (*twórca*), *uchwalić – rezolucja* (*uchwała*), *umieć – zdolność* (*umiejętność*), *uwzględniać – uwaga* (*uwzględnienie*) (np. *Należy koniecznie wziąć pod uwagę te fakty = Uwzględnienie tych faktów jest konieczne*), *opierać – fundament* (*oparcie*), *zapobiegać – profilaktyka* (*zapobieganie*), *zawierać – nośny* (*zawierający*; por. *roponośny i zawierający ropę*), □ *bastovat’ – stačka* (por. *zabastovka*), *sovpadat’ – toždestvennyj* (*sovpadajuščij*), *vajat’ – skul’ptor*, *skul’ptura* (por. *vajatel’*, *izvajanie*), *zdorovat’sja – privetstvie* (*privetstvovat’*)³.

Należy przyznać, że również w innych wypadkach podobnego typu, niezależnie od tego, w jakiej sferze systemu językowego one zachodzą, proponuje się zwykle rozstrzyganie na zasadzie dystrybucji komplementarnej. Charakterystycznym przykładem jest tworzenie par aspektowych czasowników: czasownik prefiksalny dokonany uważany jest za czysto aspektową formę czasownika niedokonanego bezprefiksального, jeżeli (przy identyczności ich znaczenia leksykalnego) w języku nie ma niedokonanego czasownika prefiksального: *robić – zrobić* jest parą czysto

my dokonane dla trzech form jednocześnie: *pakovat'*, *zapakovyyvat'*, *upakovyyvat'*, których dystrybucja jest też swobodna. W rezultacie otrzymujemy bardzo mało prawdopodobny obraz form aspektowych czasownika, w ramach którego musimy uważać za formy tego samego czasownika nawet pary typu *zapakovat'* – *upakovyyvat'*, *upakovat'* – *zapakovyyvat'*.

Jednocześnie konkretne opisy systematycznie odchodzą od zasady dystrybucji komplementarnej. W szczególności *pakovat'* i *zapakovat'*, *szarpać* – *rozszarpać* (por. *rozszarpywać*), *liczyć* i *podliczyć* (*podliczać*), *jeść* i *zjeść* (*zjadać*), *pić* i *wypić* (*wypijać*) i jeszcze bardziej interesujące formy *rodit'* (dok. i niedok.) i *roždat'*, *rekomendovat'* (dok. i niedok.) i *porekomendovat'* są uważane za pary czysto aspektowe zarówno w gramatykach, jak i w słownikach. Podstawą tego jest prawdopodobnie fakt, że w każdej sytuacji mownej mówiący bez namysłu utworzy prefiksálną formę dokonaną od czasownika bezprefiksálnego, jeśli zachodzi taka konieczność, na przykład: *Co robisz teraz?* – *Pakuję rzeczy.* – *Jak zapakujesz, zjźdź do mnie.* Odnosi się to również do par typu *kosztować* – *cena*: *Ile kosztuje ta książka? Pięćdziesiąt złotych.* – *Za taką cenę nikt jej nie kupi.* Tak więc chociaż w języku (w słowniku) *pakovat'* i *zapakovat'* nie stanowią pary aspektowej niedokonany – dokonany, a *kosztować* i *cena* nie są supletywnymi derywatami, w mowie stale jako takie występują. Powinno to być uwzględnione przy pełnym opisie budowy i funkcjonowania języka.

WIELOZNACZNOŚĆ (DERYWACJA SEMANTYCZNA)

Zadaniem naszym w niniejszym rozdziale ma być pokazanie wewnętrznej bliskości zachodzącej pomiędzy polisemią leksykalną a słowotwórstwem i synonimią. Ściślej mówiąc, pragniemy pokazać, że stosunki semantyczne między różnymi znaczeniami niektórych wyrazów wieloznacznych mogą być podobne do stosunków semantycznych wewnątrz określonego typu słowotwórczego. Właśnie dlatego niektóre wyrazy wieloznaczne, na równi z niektórymi typami derywatów, są jednym ze środków synonimii języka (w szerokim sensie słowa) i mogą być wykorzystywane w synonimicznych i quasi-synonimicznych przekształceniach wypowiedzi.

Głównym przedmiotem naszych rozważań będzie regularna wieloznaczność leksykalna, jednakże najpierw rozpatrzymy szerszy krąg pokrewnych w zasadzie zjawisk, żeby stopniowo zawężając obszar badania, wyodrębnić interesujący nas obiekt.

Inaczej jest we frazach typu *toczyć wal* ('robić' i 'przemieszczać'), *wytrawić rysunek* ('zrobić' i 'zniszczyć'), *przejechać przystanek* ('pokonać odległość' i 'minąć punkt'). Struktura syntaktyczna przy alternatywnym rozumieniu tych wyrażzeń pozostaje ta sama, a znaczenia leksykalne czasowników (w ostatnim wypadku również rzeczownika) są różne. Innymi słowy, mamy tu do czynienia z wieloznacznością leksykalną.

Wreszcie we frazach typu *obicie foteli*, *pokrycie mebli*, *wydanie gazety* możliwość dwojakiego rozumienia powstaje dzięki czynnikom syntaktycznym i leksykalnym: pierwszy i drugi rzeczownik mogą być związane stosunkiem obiektowym i wtedy *obicie*, *pokrycie* oznaczają czynność; oprócz tego mogą one być związane stosunkiem określającym (posesywnym) i wtedy *obicie* i *pokrycie* oznaczają rezultat czynności. Dalej będziemy się zajmować wypadkiem drugim i trzecim, to znaczy niejednoznacznością leksykalną, niezależnie od tego, czy wiąże się ona z homoniimią syntaktyczną, czy nie.

2. Wieloznaczność w języku i w mowie. Wszystkie rozpatrzone wyżej przykłady można nazwać wypadkami wieloznaczności językowej: zjawiska, które ją powodują, sięgają swymi korzeniami albo gramatyki języka (niejednoznaczność konstrukcji syntaktycznych), albo słownika (wieloznaczność leksykalna).

Z zupełnie innym typem niejednoznaczności mamy do czynienia we frazach *Chory mrugnął*, *Piotr upadł*, *Dziecko głęboko oddychało*, *Huzar zabrzączał ostrogami*, *Jan rozbił okno łokciem*, *Jan przestrzelił sobie rękę*, które również dopuszczają dwojaki rozumienie: „zamierzone” (ktoś to zrobił) i „nie zamierzone” (z kimś się to wydarzyło; zob. Lyons 1968: 357, gdzie takie przykłady są analizowane w związku z pojęciem ergatywności; por. Weinreich 1966a: 411).

Na pierwszy rzut oka wydaje się, że niejednoznaczność zdań tego typu jest związana z wieloznacznością leksykalną czasownika⁵. Rzeczywiście, przy braku

⁵ Próba G. Lakoffa, by wyprowadzić dwuznaczność tego typu z semantyki przypadku instrumentalnego, w którym widział on znaczenie celowe i niecelowe (Lakoff 1968), nie jest przekonująca chociażby dlatego, że ten sam typ dwuznaczności jest charakterystyczny również dla zdań nie zawierających przypadku instrumentalnego (zob. przykłady w tekście).

specjalnych wykładników znaczenia celowego lub niecelowego każde ze zdań można zrozumieć albo jako oznaczające czynność zamierzoną, albo nie zamierzoną. Jeżeli w zdaniu występuje specjalny wykładnik znaczenia celowego (np. *Chory mrugnął do mnie* = '...żebym zwrócił uwagę', *Piotr postanowił przewrócić się* itd.), to jest ono rozumiane jednoznacznie – w sensie zamierzenia. Jeżeli w zdaniu występuje specjalny wskaźnik znaczenia niecelowego (por. *Od jaskrawego błysku lampy chory mrugnął, Piotr przewrócił się niechcący* itp.), to jest ono rozumiane jednoznacznie jako oznaczające czynność nie zamierzoną. Oba wypadki można objaśnić wymaganiem maksymalnej powtarzalności (zgodności) składników znaczenia w zdaniu spójnym semantycznie.

Rozpatrzmy jednak zdanie *Dziecko jak nakręcone otwierało usta, wysuwało język, głęboko oddychało i lekarz był zdania, że badanie udało się świetnie*. Zdanie *Dziecko ... głęboko oddychało* jest rozumiane tylko w sensie „zamierzonym”, lecz interpretacja ta nie jest wynikiem znaczenia słownikowego wyrazów, lecz pewnej wiedzy encyklopedycznej o sytuacji badania lekarskiego. Tak samo właśnie nasza znajomość sytuacji pozajęzykowej „huzar – młoda wdowa”, a nie jakaś informacja słownikowa każe nam w sensie „nie zamierzonym” rozumieć frazę *Huzar ... zabrzączał ostrogami* w zdaniu: *Dziarski huzar idąc po omacku korytarzem w kierunku upragnionego pokoju młodej wdowy, potknął się o stopień, upadł i zabrzączał ostrogami*. Dlatego też rozsądniej byłoby założyć, że rozpatrywane czasowniki same są jednoznaczne, to znaczy nie wyrażają ani znaczenia zamierzenia, ani znaczenia niezamierzenia. Możliwość dwojakiego rozumienia odpowiednich zdań powstaje w tekście pod wpływem czynników o charakterze encyklopedycznym. Wieloznaczność ta jest wieloznacznością w mowie, a nie w języku.

Interesujący rodzaj wieloznaczności w mowie zawierają liczne zdania pytajne: *Kto zbudował Kreml? Komu są poświęcone sonety Shakespeare'a? Co jest w tej szkatułce?* Pytania te mogą być rozumiane zarówno w takim sensie, że odpowiednie fakty nie są znane subiekтови pytania, jak i w takim sensie, że subiekt zna je, lecz chce sprawdzić, czy zna je adresat (por. pytania egzaminatora).

Zwróćmy jeszcze uwagę na wieloznaczność w mowie typu *Tęgo tekstu nie można ulepszyć (udoskonalic)* (albo dlatego, że jest on szczytem doskonałości, albo dlatego, że jest beznadziejnie zły, słaby, jednakże informacja o tych sytuacjach wy-

(jeżeli przez powiązanie rozumiemy obecność wspólnych komponentów w zapisie tych znaczeń). Odnosi się to również do tych metaforycznie motywowanych znaczeń, w których metaforyzację osiąga się dzięki wykreśleniu jednego ze składników znaczenia wyjściowego lub dzięki zamianie jednego składnika na drugi, przy zachowaniu dostatecznie dużej wspólnej części w zapisie znaczenia wyjściowego i pochodnego (zob. Šmelev 1969: 26). Jako przykłady niech posłużą: *vinovnik* ≅ 1) 'ten, z powodu którego miało miejsce nieprzyjemne zdarzenie', por. *vinovnik požara*, i 2) 'ten, z powodu którego miało miejsce zdarzenie', por. *vinovnik torżestva*; *sputnik* ≅ 1) 'osoba przemieszczająca się wraz z drugą osobą' i 2) 'ciało niebieskie przemieszczające się wokół innego ciała niebieskiego'; por. także *elastyczny (ciało, polityka)* – ze wspólnym składnikiem 'łatwo zmieniający się', *cebulka (tulipanu, włosa)* – ze wspólnym komponentem 'to, z czego rośnie', *skrzydło (samolotu, owada)* – ze wspólnym komponentem 'do latania', *korek (w butelce, na jezdni)* – ze wspólnym komponentem 'przeszkoda', *gorączka (tropikalna, giełdowa)* ze wspólnym komponentem 'stan nienormalny', □ *dorożka v lesu – iz l'njanaj tkani* – ze wspólnym komponentem 'pas' itp.

W sposób o wiele bardziej skomplikowany przedstawia się sprawa znaczeń motywowanych metaforycznie, których definicja słownikowa nie ujawnia częściowego choćby podobieństwa do definicji słownikowej znaczenia wyjściowego⁶. Jest to wypadek upodobnienia na podstawie asocjacji semantycznych lub konotacji, por. *głośny (krzyk – proces)*, *grzbiet (zwierzęcia – górski)*, *położyć (książkę – pracę)*, □ *Molnija sverknula – Redkollegija vypustila molniju* [Błyskawica przeszła niebo – Kolegium redakcyjne wydało błyskawiczną gazetkę ścienną] (zob. s. 76). Do tych przykładów zwykle określenie wieloznaczności, przy istniejącej praktyce słownikowej opisu semantycznych aspektów wyrazu, w swej dosłownej redakcji nie może być odniesione. Po to, żeby określenie wieloznaczności objęło fakty, zwykle – chociaż bez dostatecznych podstaw formalnych – rozumiane pod pojęciem wieloznaczności, należy: 1) albo zmienić definicję wieloznaczności, 2) albo uściślić ogólny schemat charakterystyki semantycznej wyrazu w słowniku w taki sposób, żeby podobieństwo w definicjach ujawniało się również w wypadkach typu *głośny krzyk – głośny proces*. Drugi sposób wydaje się lepszy.

Jak już powiedzieliśmy na s. 77, w dostatecznie pełnym słowniku hasło słownikowe powinno w zasadzie mieć strefę pragmatyczną lub konotacyjną, w której za-

rodność tekstów – możemy stworzyć strefę przejściową o rozmytych granicach (Erdmann 1925, Ullmann 1951: 92 i nast.). Po to, żeby wyjaśnić naturę faktów językowych znajdujących się w tej strefie przejściowej, nie burząc tradycyjnego wyobrażenia o dyskretnym charakterze znaczeń, G. Stern stworzył teorię „oscylujących” wypadków użycia wyrazów, to znaczy takich, które pozwalają w danym kontekście na dwa rozumienia, por. *Ano, marsz stąd, szybko*, gdzie *szybko* może być rozumiane jako ‘z dużą szybkością’ lub jako ‘natychmiast’. Za warunek konieczny oscylowania dla danego wypadku uważał on zależność przysłówka oznaczającego ‘szybko’ od takiego czasownika, „którego czynność może być rozumiana jako imperfektywna lub perfektywna” (Stern 1931: 190).

Bardziej radykalna była A. Rudskoger. W roku 1952 zastąpiła ona leksykograficzny termin „znaczenie” terminem „pole pojęciowe”: „pole pojęciowe nie ma tak wyraźnych granic jak znaczenie słownikowe i przejścia pomiędzy dwoma lub więcej polami pojęciowymi są bardziej płynne niż pomiędzy odpowiednimi znaczeniami” (Rudskoger 1952: 12–13). Ze współczesnych autorów na podobnym stanowisku stoi D.N. Šmelev: „Dyfuzyjność znaczeń wyrazu wieloznacznego jest czynnikiem decydującym, który określa semantykę wyrazu. Fakt, że opisy leksykograficzne nie odzwierciedlają dyfuzyjnego charakteru znaczeń (co więcej, nawet dążą do wyłączenia z haseł słownikowych przykładów nieokreślonych), w sposób istotny zniekształca wyobrażenie o strukturze semantycznej opisywanych wyrazów” (Šmelev 1969: 8).

W celu wyjaśnienia, w jakim stopniu dyfuzyjne, nieokreślone lub dwuznaczne użycie wyrazów w mowie przeszkadza dyskretnemu pojmowaniu ich znaczeń w języku (w słowniku), rozpatrzmy typowe wypadki takiego użycia. Jeżeli ograniczymy się do takiej dwuznaczności tekstowej, która powstaje dzięki słownikowym (językowym) cechom odpowiednich jednostek leksykalnych, będziemy mogli wyodrębnić następujące wypadki.

Po pierwsze, wieloznaczność danego fragmentu tekstu może być wynikiem niewystarczalności kontekstu syntaktycznego, leksykalnego lub semantycznego,

⁷ Inspirujące myśli na zbliżony temat wypowiedział swego czasu L.V. Ščerba, który postawił zagadnienie „wymieniania w słowniku wszystkich tradycyjnych wypadków obrazowego użycia danego wyrazu” (Ščerba 1940: 73). Analizując użycia typu *oščetinilis' stal'nymi igłami stýkov*, L.V. Ščerba przewidywał, że dla ich interpretacji trzeba będzie wyodrębnić w hasle słownikowym rzeczownika *igla* specjalne znaczenie, które formułował tak: ‘coś podobnego do igły do szycia’ (Ščerba 1940: 72).

wykorzystany jako podstawa kalamburu, metafory poetyckiej lub innego chwytu stylistycznego, opierającego się jednocześnie na kilku znaczeniach wyrazu lub innej jednostki leksykalnej, na przykład *Les poètes ne vous regardent pas* (improwizacja E. Verhaerena skierowana do urzędników policji, obecnych na jego wykładzie publicznym) lub „*Ja byt' choču! Ne podle, ne v vekach, Ne naizust', ne dvaždy i ne snova, Ne v anekdotach ili dnevnikach, A tol'ko v samom polnom smysle slova*” (Ju. Moric). Jasne, że również takie użycia nie mogą nasuwać wątpliwości co do zasady dyskretnego ujmowania znaczeń w słowniku: istota kalamburu, metafory poetyckiej i temu podobnych chwytów stylistycznych polega właśnie na tym, że uwagę odbiorcy przyciągają od razu dwa wyraźnie wyodrębnione znaczenia (w wypadku kalamburu – niekiedy nawet homonimiczne)⁸.

Po trzecie, we fragmencie tekstu mogą być synkretycznie wyrażone różne znaczenia wyrazu wieloznacznego. Rozpatrzmy dla przykładu dwa znaczenia czasownika *walczyć* w dwóch zdaniach: *Przez całe stulecie Anglia walczyła z Hiszpanią o panowanie na morzu oraz Inkwizycja walczyła z herezją*. Warunkiem realizacji pierwszego znaczenia *walczyć* (\cong 'starać się usunąć kogoś (coś) będącego aktywną przeszkodą na drodze do celu') jest zajęcie pozycji drugiego subiektu przez nazwę osoby lub innego przedmiotu – aktywnego wykonawcy czynności. Warunkiem realizacji drugiego znaczenia (\cong 'starać się usunąć kogoś (coś)') jest zajęcie pozycji celu przez nazwę cechy, stanu lub procesu. Teraz wyobraźmy sobie sytuację, gdy aktywnie działająca osoba jest jednocześnie nosicielem cechy, której likwidacja może stanowić cel walki, por. *walczyć z heretykami*. W tym wypadku $z + S_{Narz.}$ w sposób synkretyczny realizuje jednocześnie dwa znaczenia – subiektu i celu. Dlatego też odpowiednie frazy mogą być i często są rozumiane zarówno w takim sensie, że subiekt walki dąży do przerwania aktywności heretyków, jak i w takim sensie, że dąży on do ich zniszczenia fizycznego, by w ten sposób wykorzenić herezję. Znajo-

⁸ Interesujący materiał i teorię kalamburu zob. w pracy: Kelly 1971. Jak wynika z materiału L.G. Kelly, u podstaw kalamburu o wiele częściej leżą wyrazy homonimiczne niż wyrazy wieloznaczne. por. następujący interesujący przykład – rozmowa Noego ze zmijami: *Noah: Increase and multiply. Snakes: We can't, we are adders*. Po pewnym czasie, gdy one mimo wszystko rozmnożyły się: *Noah: How did it happen? Snakes: We found logs (multiply – 'mnożyć' i 'rozmnażać się', add – 'dodawać', -er – sufiks wykonawcy czynności, adder – 'gad', logs – 'belki' i 'logarytmy')*.

mość odpowiednich realiów historycznych może podważyć to „kombinowane” rozumienie, ale nie wyklucza go całkowicie.

Według nas tylko tego rodzaju użycia wyrazów są dostatecznie przekonywającymi przykładami dyfuzyjnego charakteru znaczeń. Lecz nawet one nie podważają zasady dyskretnego ujmowania znaczeń wyrazu, chociaż konieczność odzwierciedlenia ich w słowniku stawia przed leksykografem wiele istotnych zadań, w szczególności zaś zadanie opisu warunków, w jakich znaczenia wyrazów wieloznacznych są realizowane w sposób synkretyczny.

5. Topologiczne typy wieloznaczności. Wyodrębniono i zbadano trzy takie typy (po raz pierwszy – na materiale diachronicznym w pracy Darmesteter: 1887):

1) polisemia radialna: wszystkie znaczenia wyrazu są motywowane przez to samo – centralne – znaczenie, por. *klapan motora* vs. *klapan fagota* vs. *serdečnýj klapan* vs. *klapan karmana* [zawór silnika vs. zawór fagotu vs. zastawka serca vs. kłapa kieszeni] ze wspólnym składnikiem ‘część przedmiotu przykrywająca otwór w nim’;

2) polisemia łańcuchowa (w czystej postaci występuje rzadko): każde nowe znaczenie wyrazu jest motywowane przez inne – najbliższe mu znaczenie, lecz znaczenia krańcowe mogą nawet nie mieć wspólnych składników semantycznych, por. *lewa ręka* vs. *w lewą stronę* (= ‘położoną po stronie lewej 1 ręki’) vs. *lewa szuflada biurka* (= ‘umieszczona z lewej 2 strony, jeżeli obserwator jest odwrócony przodem do przedniej części przedmiotu’) vs. *lewe frakcje parlamentu* (= ‘siedzące na ławkach z lewej 3 strony w stosunku do przewodniczącego parlamentu i radykalne pod względem politycznym’) vs. *lewe skrzydło partii* (= ‘radykalne pod względem politycznym’);

3) polisemia radialno-łańcuchowa (najczęściej spotykana), na przykład *klasa*: 1. ‘kategoria’, por. *klasa przedmiotów*; 1.1. ‘grupa społeczna’, por. *klasa robotnicza*; 1.2. ‘grupa przedmiotów jednorodnych w ramach określonej systematyki’, por. *klasa ssaków*, *klasa torpedowców*; 1.3. ‘oddział uczniów w szkole’, por. *Radziecka szkoła średnia liczy dziesięć klas*; 1.3.1. ‘grupa uczniów klasy 1.3., uczących się razem’, por. *Klasa zgodnie roześmiała się*; 1.3.1.1. ‘pokój do zajęć klasy 1.3.1.’, por. *przestronne jasne klasy nowej szkoły*; 1.4. ‘typ wagonu lub kajuty o określonym stopniu komfortu’, por. *kajuty pierwszej klasy*; 2. ‘stopień’; 2.1. ‘miara jakości’, por.

W związku z topologicznymi typami wieloznaczności warto omówić jedną różnicę – różnicę między wieloznacznością bezpośrednią a pośrednią. W wypadku wieloznaczności bezpośredniej podobieństwo pomiędzy dwoma znaczeniami ujawnia się w pierwszym etapie opisu semantycznego, por. *vyparit' 1* = 'gotując oddzielić' (*vyparit' sol' iz edy*) i *vyparit' 2* = 'gotując usunąć' (*vyparit' pjatna*). W wypadku wieloznaczności pośredniej podobieństwo pomiędzy dwoma znaczeniami ujawnia się w drugim (trzecim itd.) etapie opisu semantycznego, por. *siec 1* ≡ 'bić', *siec 2* ≡ 'rąbać', *bić X* = 'uderzać X-a wiele razy z rzędu, starając się sprawić ból X-owi', *rąbać X* = 'z rozmachu uderzać w X ostrym narzędziem, być może dzieląc X'. Por. także następujące przykłady wieloznaczności pośredniej: *fregata 1* = 'wojenny trójmasztowy żaglowy okręt' (przy *okręt* ≡ 'jednostka pływająca, przeważnie morska...') i *fregata 2* ≡ 'duży ptak morski...'; □ *podnożka 1* ≡ 'uderzenie nogą po nodze...' i *podnożka 2* ≡ 'stopień do wchodzenia' (przy *stopień* = 'płytką poprzeczną..., na którą wstępuje się przy wchodzeniu na górę' i *wstępować* ≡ '...stawać nogą na coś').

6. Wieloznaczność i homonimia. Do niedawna wieloznacznością interesowano się przede wszystkim w związku z odróżnianiem jej od homonimii, tzn. na płaszczyźnie czysto zewnętrznej zbieżności dwóch lub więcej wyrazów, których znaczenia nie mają części wspólnej. Podstaw do odpowiednich ocen próbowano znaleźć w obiektywnych faktach języka.

W niektórych słownikach za obiektywne kryterium homonimii uważa się różnicę w zestawie kategorii gramatycznych dla dwóch znaczeń leksykalnych (por. ros. *čas(y)¹* – 'odcinek czasu' oraz *časy²* – 'przyrząd do mierzenia czasu' – bez formy liczby pojedynczej) lub różnicę w sposobach wyrażenia kategorii gramatycznych przy różnych znaczeniach (por. ros. *pestret¹* – *pestrejut*, np. *Vdali pestrejut cvety*, oraz *pestret²* – *pestrjat*, np. *Pestrjat afiši na stenach*). W wielu wypadkach takie różnice gramatyczne czy morfonologiczne rzeczywiście towarzyszą całkowitej zbieżności znaczeń leksykalnych, lecz zdarza się to niezbyt często. Ponadto zarówno w znaczeniach rzeczowników *čas* – *časy*, jak i w znaczeniach czasowników *pestrejut* – *pestrjat* są niewątpliwie części wspólne – 'czas', 'pstrość'; dlatego też ocena odpowiednich jednostek jako homonimicznych jest sprzeczna z określeniem homonimii.

Za obiektywne kryterium homonimii uważano również istnienie różnych

I'stivy dlja samoljubja są niemożliwe (Apresjan 1967: 84–85, 96–108).

W niektórych pracach przyjmuje się, że jeżeli dana kombinacja znaczeń w określonym języku naturalnym nie jest wyjątkiem, to fakt ten stanowi bezsporny wskaźnik wieloznaczności (Kuryłowicz 1955, Smirnickij 1956, Wells 1957, Weinreich 1966a); por. ang. *table* ('tabliczka', 'stół') i *board* ('tablica', 'stół'; Smirnickij 1956). Jeśli zaś dana kombinacja znaczeń jest wyjątkowa, to znaczy występuje tylko raz w całym zasobie słownikowym języka, mamy przed sobą nie wyraz wieloznaczny, lecz homonimy. Jednakże przy przyjęciu takiej zasady powstaje trudny problem w wypadkach typu *munsztuk 1* ≡ 'część instrumentu dętego...', *munsztuk 2* ≡ 'rodzaj wędzideł żelaznych' ze wspólnym komponentem 'to, co wkłada się do ust (pyska)'. Z jednej strony oba te znaczenia ujawniają istotne podobieństwo semantyczne i, według definicji wieloznaczności, powinno się je odnieść do tego samego wyrazu, z drugiej strony kombinacja znaczeń jest wyjątkowa i dlatego w tym wypadku należy widzieć homonimię. Zarówno w tym, jak i w innych wypadkach wieloznaczności nieregularnej (zob. niżej) rozważana zasada jest sprzeczna z definicją wieloznaczności i należy z niej zrezygnować.

Zauważmy w ogóle, że poszukiwanie „kryteriów” pozwalających wyodrębnić różne obiekty językowe (wyraz, zdanie, homonim, jednostka frazeologiczna itp.) wymowniej niż cokolwiek innego świadczy o tym, że poszukujący nie dysponują wyraźnie określonymi definicjami odpowiednich pojęć lingwistycznych. Jeżeli ma się ściśle definicje obiektów językowych, nie trzeba szukać dodatkowych (nie występujących w tekście samych definicji) „kryteriów” ich wyodrębniania. Jeżeli zaś brak ścisłych definicji, wtedy żadne dodatkowe kryteria nic nie pomogą.

Tak więc pewniejszy sposób odróżniania wieloznaczności i homonimii polega na sformalizowaniu pojęcia semantycznego podobieństwa–niepodobieństwa znaczeń, co byłoby jedynym czynnikiem bezpośrednio odzwierciedlającym istotę tych dwóch zjawisk (zob. Mel'čuk 1968). Należy tutaj przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że znaczenia wyrazów jednomyślnie uznawanych za homonimiczne mogą mieć wspólne składniki semantyczne, por. składnik elementarny 'kuzować' u homonimów *topić¹* = 'kuzować tonięcie' i *topić²* ≡ 'kuzować stawianie się płynnym drogą ogrzewania'⁹. Widocznie mówiący odczuwa związek między dwoma znaczeniami tylko wtedy, gdy wspólna część tych znaczeń jest nieelementarna (zob. s. 80

⁹ *Topić¹* i *topić²* mają jeszcze jeden wspólny składnik semantyczny – 'płynny' – lecz pełni on zupełnie różne role w ich strukturach semantycznych (w drzewach ich definicji).

jak na przykład wyraża *sokrušiti* = 'całkowicie rozgromić, zniszczyć' (*sokrušiti tjaželim izveštem*) oraz *sokrušiti*² = 'wprowadzić w stan smutku, rozpacz' (*sokrušiti tjaželim izveštem*) są traktowane w SO jako homonimy, a *uničtožiti*¹ = 'przerwać istnienie...' (*uničtožiti vragov*) oraz *uničtožiti*² = 'upokorzyć, obrazić...' (*uničtožiti kogo-libo jazvitel'nym zamečaniem*), z analogicznym stosunkiem znaczeń – jak znaczenia wyrazu wieloznacznego. *Trogat*¹ i *trogat*² (zob. wyżej) są homonimami, a *zadet*¹ = 'zadrasnąć (kogoś, coś...)' (*Pulja zadela kost*) i *zadet*² = 'wywołać jakieś uczucie, zaniepokoić' (*zadet č'e-libo ljubopystvo*), synonimiczne względem *trogat*¹ i *trogat*² – to różne znaczenia jednego wyrazu.

Wieloznaczność motywowana metonimicznie i funkcjonalnie, ogólnie mówiąc, jest jeszcze dalsza od homonimii. Jednakże i tutaj wyodrębnia się pewien typ wieloznaczności, mianowicie wieloznaczność pośrednia, która jest dość bliska homonimii. Słowniki (szczególnie SO) często traktują takie wyrazy wieloznaczne jako homonimy. Jako przykłady mogą posłużyć *natopiti*¹ = 'nagrząć paląc w piecu' (*natopiti kvartiru*) i *natopiti*² = 'gotując lub topiąc przygotować w jakiejś ilości' (*natopiti vosku*), *otvaliti*¹ = 'wałąc... odsunąć' i *otvaliti*² = 'odpłynąć od brzegu', *seč*¹ = 'bić za karę...' i *seč*² = 'rąbać na części' (*bić* i *rąbać* to odmiany *uderzać*) itp. Jest rzeczą interesującą, że odpowiednie znaczenia czasowników *topiti* i *privaliiti* SO umieszcza w granicach jednego wyrazu.

7. Wieloznaczność i monosemia. Homonimia jest jednym z biegunów na skali niejednoznaczności. Na drugim biegunie znajduje się monosemia, której różne typy są mniej lub bardziej zbliżone do wieloznaczności. Najbardziej interesujący jest ten typ znaczeń, który powstaje dzięki inkluzywno-dysjunktywnej organizacji składników semantycznych, na przykład *oparzyć* = 'kautzować obrażenie czymś gorącym lub żrącym', *gasnąć* = 'przestawać palić się lub świecić', *zorza* = 'oświetlenie horyzontu przed wschodem lub zachodem słońca', *korespondencja* = 'listy lub telegramy' (w odróżnieniu od *poczta* – 'wszelkie przesyłki pocztowe, włączając druki, paczki itp.'). We wszystkich wymienionych wypadkach ma miejsce dysjunkcja inkluzywna: jeżeli $A = 'B$ albo C ', to $A = 'albo B, albo C, lub B i C$ jednocześnie'; znaczy to, na przykład, że *gasnąć* może oznaczać albo przerwanie palenia się (*Drwa zgasły*), albo przerwanie świecenia (*Lampy zgasły*), albo przerwanie jednego i drugiego jednocześnie (*Drwa na kominku i lampy neonowe na ulicy zgasły prawie jednocześnie*). Uży-

cia ostatniego typu podkreślają jedność znaczeń. Gdyby nie było kontekstów, w których jednocześnie realizowane są oba komponenty semantyczne, nie byłoby podstaw do twierdzenia, że 'przestawać palić się' i 'przestawać świecić' współistnieją w ramach jednego znaczenia. Z tej racji dysjunkcja wyłączająca (ekskluzywna) jest symptomem wieloznaczności (albo *C*, albo *B*, ale nie *C* i *B* jednocześnie). Fakt, iż użycia typu '*B* i *C*' wypadają z liczby użyć znaczenia '*B* lub *C*' stanowi warunek wystarczający rozpadu znaczenia na dwa nowe znaczenia '*B*' i '*C*'.

Można łatwo zauważyć, że nie przeczy to w żaden sposób temu, co było wyżej powiedziane o naturze niejednoznaczności. Przy wyłączająco-dysjunktywnej (polisemicznej) organizacji znaczeń jednoczesna realizacja '*B* i *C*' w tekście jest możliwa tylko w wypadku kalamburu itp. (zob. s. 173); tymczasem przy inkluzywno-dysjunktywnej (monosemicznej) organizacji znaczenia jednoczesna realizacja '*B* i *C*' jest normą nie związaną z żadnymi efektami stylistycznymi. Z drugiej strony przy wyłączająco-dysjunktywnej organizacji znaczeń zasadniczo możliwa jest dwuznaczność w tekście, na przykład *pokrycie fotela* ('czynność i materiał'), *przystanek tramwajowy* ('odległość' i 'miejsce'), *toczyć wał* ('robić' i 'przemieszczać'), *stara nazwa* ('używana dawniej' i 'istniejąca od dawna'); jednocześnie przy inkluzywno-dysjunktywnej organizacji znaczenia taka dwuznaczność jest w zasadzie niemożliwa.

8. Definicja wieloznaczności leksykalnej. Wieloznaczność leksykalną będziemy definiować za pomocą pojęcia podobieństwa znaczeń. Znaczenia *a*₁ i *a*₂ wyrazu *A* nazywamy podobnymi, jeżeli istnieją takie poziomy opisu semantycznego, na których ich definicje (drzewa semantyczne) lub konotacje mają „nietrywialną” część wspólną i jeżeli pełni ona w definicjach tę samą funkcję w stosunku do innych składników semantycznych. W świetle faktów wieloznaczności pośredniej staje się jasne, dlaczego w definicji podobieństwa figuruje pojęcie poziomu opisu semantycznego: jest rzeczą nieistotną, czy „nietrywialne” podobieństwo drzew semantycznych (definicji) ujawnia się na pierwszym poziomie opisu, czy nie; ważne jest tylko, żeby ujawniało się ono na jakimkolwiek poziomie. Zrozumiałe jest i to, dlaczego wspólna część powinna pełnić tę samą funkcję względem innych elementów definicji: przykłady typu *topić*¹ i *topić*² (zob. przyp. 9) świadczą o tym, że jeżeli jednakowe składniki semantyczne znajdują się w zasadniczo różnych miejscach

Należy zwrócić uwagę na to, że wiele faktów językowych można opisać w sposób wyczerpujący i niesprzeczny albo jako fakty wieloznaczności leksykalnej, albo jako fakty monosemii (zob. s. 73–74, 95 i nast.). W niniejszej pracy z dwóch alternatywnych typów opisu wybieramy najczęściej opisy pierwszego typu.

WIELOZNACZNOŚĆ I SŁOWOTWÓRSTWO

Jeżeli wieloznaczność leksykalną traktuje się jako jeden z synonimicznych środków języka, to najbardziej interesującą cechą jest jej bliskość wewnętrzna w stosunku do słowotwórstwa – bliskość, która dała podstawę do tego, by mówić o „derywacji semantycznej” jako osobnym typie procesów słowotwórczych.

Początkowo (zob. na przykład Vinogradov 1952: 143–152) słowotwórstwo semantyczne było rozumiane właśnie jako tworzenie nowego wyrazu w wyniku rozpadu wyrazu wieloznacznego na homonimy (*osadit¹ gorod – osadit² sol*, [oblegać miasto – wytrącać sól]), wypierania starego znaczenia przez nowe (*dovlet¹ = ‘być wystarczającym’ – dovlet² = ‘przygniatać’*), utworzenia dwóch formalnie różnych wyrazów na podstawie jednego źródłosłowu (*maszyna – machina*). Później O.S. Achmanova, próbując powiększyć krąg faktów rozumianych jako „słowotwórstwo semantyczne”, lecz nie zmieniając pojęcia wprowadzonego przez V.V. Vinogradova, zaczęła rozpatrywać jako homonimy znaczenia typu ‘czynność’ – ‘rezultat czynności’ (por. *boj¹ posudy – steklo <jajco>-boj² [tłuczenie naczyń – stłuczki]*), ‘wykonawca czynności’ – ‘narzędzie czynności’ itp. (zob. Achmanova 1957: 126 i nast.). Osiągnąć to można było tylko za cenę rezygnacji z tradycyjnego pojęcia homonimii. Jest rzeczą niewątpliwą, że w znaczeniach tych typów rzeczowników, które wymienia O.S. Achmanova, w szczególności w znaczeniach rzeczownika *boj*, występują wspólne części znaczeniowe. Dlatego też rozwój pojęcia słowotwórstwa semantycznego poszedł innymi drogami, z których wymienimy dwie najważniejsze.

Jedni badacze próbują traktować wieloznaczność jako zjawisko czysto słowotwórcze, to znaczy zjawisko podobne do słowotwórstwa nie tylko pod względem semantycznym, lecz i formalnym, chociaż nie związane z powstaniem homonimów leksykalnych. J. Lyons, analizując angielskie czasowniki typu *begin* (‘zaczynać’, ‘zaczynać się’), *close* (‘zamykać’, ‘zamykać się’), *grow* (‘hodować’, ‘rosnąć’), *move* (‘ruszać’, ‘ruszać się’), *split* (‘rozszczeplać’, ‘rozszczeplać się’) i inne łączące

inni badacze wiążą w wieloznaczności zjawisko podobnie do słowotwórczości pod względem semantycznym, lecz nie pod względem formalnym. Zajmując się regularnymi stosunkami semantycznymi między znaczeniami wyrazów wieloznacznych, D.N. Šmelev pokazał (Šmelev 1966: 100, 1968a: 104–110, 1969: 12), że w wielu takiego rodzaju wypadkach ma miejsce pochodność, która tylko formalnie różni się od pochodności słowotwórczej. W szczególności, analizując powtarzające się pary znaczeń typu 'powiat' – 'stolica tego powiatu' (por. *Naczelnik gminy pojechał do powiatu* (= *do miasta powiatowego*)), 'organ' – 'posiedzenie tego organu' (por. *Trzy godziny siedział na radzie pedagogicznej* (*egzekutywie*)) i wiele innych, D.N. Šmelev zauważył, że problem „nie polega tu na zmianie znaczenia danego konkretnego wyrazu [...], lecz na realizacji pewnej uogólnionej formuły semantycznej (modelu semantycznego)” (Šmelev 1968: 107), przy czym formuła może zachowywać ważność również w wypadku zmiany nazw (*gubernia – obwód, gromada – gmina*). Nie obstając przy tym, że fakty tego rodzaju są faktami słowotwórczymi, D.N. Šmelev posługiwał się ostrożniejszym terminem „derywacja semantyczna”, który jednocześnie w sposób dostatecznie wyraźny odzwierciedla bliskość omawianych zjawisk w stosunku do zjawiska pochodności w szerokim rozumieniu.

Podobne myśli wypowiadał V.G. Gak twierdząc, że metaforyczne i metonimiczne przeniesienie znaczenia jest zbliżone do konwersji słowotwórczej. Porównując język francuski z rosyjskim Gak pisał: „W języku francuskim częściej mamy do czynienia z czystym przeniesieniem, nie zaciemnionym morfemami słowotwórczymi. Znaczenia dosłowne i przenośne nie są rozdzielone formą wewnętrzną, jak w języku rosyjskim, a współlistnieją w jednym wyrazie. Tego rodzaju konwersja semantyczna odpowiada konwersji morfologicznej, która też jest bardziej charakterystyczna dla języka francuskiego niż rosyjskiego” (Gak 1966: 119, podkreślenie – Ju. A.).

Nieco później podobne spostrzeżenia wypowiadali: E.A. Zemskaja (Zemskaja 1973), G. Leech (Leech 1969), I.A. Mel'čuk (Mel'čuk 1974a) i inni badacze, a wśród nich autor tej pracy (Apresjan 1970a, 1971); poniżej omawiamy je dokładniej.

Zauważmy po pierwsze, że podobieństwo między słowotwórstwem a wielo-

¹¹ Dla współczesnego języka angielskiego z jego skłonnością do syntaktycznych, a nie morfologicznych sposobów wyrażania różnic semantycznych, rozwiązanie to jest nieco naciągane. Bardziej naturalnie wygląda propozycja Mel'čuka, który takie wypadki traktuje jako odmianę konwersji słowotwórczej (Mel'čuk 1973).

Wieloznaczność nazywamy nieregularną, jeżeli różnica semantyczna pomiędzy a_i a a_j nie występuje w żadnym innym wyrazie danego języka lub występuje tylko w synonimach, por. *lopátka* 'płaska szerokość trójkątna w górnej części pleców' i 'narzędzie do kopania ziemi z długą rękojeścią i szerokim płaskim naostrzonym końcem' (deminutivum); *podnożka* – 'uderzenie nogą po nodze' i 'stopień do wchodzenia' (o wieloznaczności pośredniej ze wspólnym składnikiem 'noga' zob. wyżej s. 175); *skorost' 1* [prędkość 1] = 'wielkość charakteryzująca przemieszczanie się jakiegoś ciała poprzez stosunek odległości przebywanej w jednostce czasu do tej jednostki czasu' (*skorost' samoleta* [szybkość samolotu], *skorost' poleta* [szybkość lotu]), *skorost' 2* ≡ 'stosunek prędkości 1 obrotu wału napędowego do prędkości 1 obrotu kół...' (*pervaja (vtoraja, tret'ja) skorost'* [pierwszy (drugi, trzeci) bieg]) oraz *skorost' 3* ≡ 'tryb (reżim) przemieszczania się środka transportu' (*otpravit' gruzy pasażirskoj (kur'erskoj) skorost'ju* [wysłać bagaż pociągiem osobowym (kurierskim)]).

Oprócz wypadków, gdy pewna różnica semantyczna pomiędzy znaczeniami a_i a a_j w całości powtarza się w innych parach znaczeń, należy koniecznie uwzględnić wypadki, gdy powtarza się tylko pewien typ różnicy. Różnica pomiędzy *pas 1* ≡ 'najwyższa część ciała między piersiami i brzuchem' i *pas(ek) 2* ≡ 'taśma... do wiązania w pasie 1' nie jest całkiem taka sama, jak w wypadku *pięta 1* ≡ 'tylna część stopy' i *pięta 2* ≡ 'część pończochy zakrywająca piętę 1' lub ros. *grud' 1* [piers] ≡ 'górną przednią część tułowia...' i *grud' 2* [przód] ≡ 'górną przednią część koszuli...', por. także *plecy 1* ≡ 'część tułowia od szyi do krzyża' i *plecy 2* ≡ 'część odzieży zakrywająca plecy 1', *talia 1* ≡ 'najwyższa część tułowia...' i *talia 2* ≡ 'część sukni w talii 1' itp. Jednak we wszystkich tych wypadkach mamy do czynienia z tym samym typem różnic – 'część ciała' vs. 'odzież lub część odzieży, zakrywająca

¹² Pierwsza część definicji całkowicie odpowiada rozumieniu regularności słowotwórczej i – szerzej – gramatycznej, zob. np. Vinokur 1946: 426 oraz prace deskryptywistów amerykańskich lat czterdziestych i pięćdziesiątych (np. Nida 1949 i Joos 1957, w szczególności prace Z. Harris'a i Ch.F. Hocketta z tego tomu, por. Lopatin i Uluchanov 1966: 60. Niezbędność drugiego warunku (niesynonimiczności par a_i – b_i oraz a_j – b_j) wynika również z tego, że jeżeliby a_i było synonimiczne do b_i oraz a_j – b_j , to znaczy, jeżeliby rzeczywiście się różniły tylko a_i oraz a_j , nie można by mówić o żadnej powtarzalności (regularności) tej różnicy.

tę część ciała'. Innymi słowy, zachodzi tu ta sama frazeologizacja pewnej różnicy semantycznej, która jest charakterystyczna dla większości typów słowotwórczych języka i która zmusza nas do tego, by oprócz czystych derywatów wyodrębnić derywaty typu *X^{usual}* (zob. s. 59).

Regularność stanowi cechę wyróżniającą metonimiczne przeniesienia znaczenia (zob. Šmelev 1969: 12). Wieloznaczność nieregularna jest bardziej charakterystyczna dla metaforycznych przeniesień znaczenia. Z drugiej strony regularność jest zwykle charakterystyczna dla wieloznaczności bezpośredniej, wieloznaczność pośrednia bywa najczęściej nieregularna.

Oprócz przeniesień metonimicznych regularną wieloznaczność rodzi zwykle analogia semantyczna (por. *wziąć książkę – schwycić książkę, wziąć kogoś na dworcu – schwycić kogoś na dworcu*), kompresja połączeń wyrazowych (*maszyna do pisanania – maszyna, młynek do kawy – młynek*) i różne procesy słowotwórcze (por. *przebiec* {*przejechać, przejść, przelecieć, przeczolgać się*} *obok słupa granicznego – przebiec* {*przejechać, przejść,...*} *100 kilometrów*). Wieloznaczność powstająca w rezultacie różnych procesów słowotwórczych stanowi produkt uboczny tych procesów i jako zjawisko wtórne nie wymaga samodzielnej charakterystyki. W dalszej części pracy wyłączamy ją z analizy. Będziemy mówić, że wieloznaczność jest pochodzenia niesłowotwórczego, jeżeli w języku występują wyrazy o różnej strukturze słowotwórczej (w szczególności niepodzielne słowotwórczo) z daną kombinacją znaczeń.

Regularna wieloznaczność jest podobna do słowotwórstwa również pod tym względem, że wiele jej typów jest produktywnych. Zwykle (zob. AGRJ) produktywność tego lub innego środka słowotwórczego ocenia się według liczby faktycznie utworzonych od niego nowych derywatów. To pojęcie produktywności trudno jest przystosować do badania wieloznaczności, ponieważ w semantyce nie można odróżnić „nowego derywatu” językowego, który powstał w wyniku procesu diachronicznego, od „nowego derywatu” będącego wynikiem działania określonego modelu synchronicznego. Z tego powodu niedogodna jest ta subtelna dwoista ocena produktywności, którą zaproponował M. Dokulil, wysuwając pojęcie produktywności empirycznej (mierzonej liczbą faktycznie istniejących nowych derywatów językowych) i produktywności systemowej (mierzonej potencjalnymi możliwościami

formalne (nie semantyczne). Przykłady: każdy rzeczownik oznaczający 'naczynie' może oznaczać także 'ilość substancji mieszczącej się w naczyniu', por. *łyżka, szklanka, kubek, garnek, wiadro* (*W beczce zostało nie więcej niż wiadro* {*kubek, garnek, szklanka, łyżka*} *wody*); każdy przymiotnik relacyjny pochodny od rzeczownika o znaczeniu 'odcinek czasu' może mieć oprócz podstawowego znaczenia, 'równy temu odcinkowi czasu', również znaczenie 'utworzony w czasie oznaczanym przez temat', por. *godzinna* (*dobowa, tygodniowa, miesięczna, roczna*) *przerwa* – *godzinna* (*dobowa, tygodniowa, miesięczna, roczna*) *produkcja*; każdy czasownik o znaczeniu 'oddziaływać ostrym narzędziem' może mieć również znaczenie 'tworzyć oddziałując ostrym narzędziem', por.: *drażyć drzewo* – *drażyć otwór w drzewie*, *kopać ziemię* – *kopać dół w ziemi*, *przekłuwać podszewę* – *przekłuwać dziurę w podszewie*, *toczyć drzewo* – *toczyć łyżki* (*figurki*) *z drzewa*, □ *burit' zemlju* – *burit' skvažinu v zemle*, *pilit' dosku* – *pilit' figurki iz doski*, *rubit' derevo* – *rubit' izbu*.

O produktywności można zatem mówić tylko wtedy, gdy obejmuje ona wszystkie jednostki o danym zestawie cech; klasa takich jednostek może być nawet niewielka. Odbiegając trochę od tematu, którym się zajmujemy bezpośrednio, przypomnijmy, że w języku polskim i rosyjskim istnieje dopełniacz daty, występujący tylko w połączeniu z nazwami miesięcy. Jest ich, jak wiadomo, tylko dwanaście. Zamknięty charakter tej klasy może nasunąć myśl, że dopełniacz daty jest nieproduktywny, ponieważ cała ta klasa jest objęta dotychczasową praktyką językową i nowe derywaty nie są możliwe. Z punktu widzenia naszej definicji dopełniacz daty odznacza się stuprocentową produktywnością, gdyż w pełni obejmuje wszystkie jednostki odpowiedniej klasy, to znaczy nazwy miesięcy. Ten punkt widzenia znajduje nieoczekiwane potwierdzenie w fakcie, że wszystkie inne nazwy miesięcy (historyczne, żartobliwe lub fantastyczne, por. *piętnastego nisanu*¹⁴, *dziesiątego termidora*, □ *dnia 86 marcetnia między dniem a nocą**) swobodnie tworzą dopełniacz daty.

Wieloznaczność regularna nie spełniająca sformułowanego wyżej warunku nazywa się nieproduktywną.

Oprócz wymienionych już cech podobieństwa między wieloznacznością i słowotwórstwem zjawiska te mają jeszcze jedną głęboko ukrytą istotną cechę wspólną. Jeżeli będziemy rozpatrywać słowotwórstwo w planie „onomazjologicznym”, jak to proponują np. F. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař (Daneš i in. 1967), tzn. od

semantycznych wyrażanych przez typy słowotwórcze są charakterystyczne dla wieloznaczności i odwrotnie (zob. niżej). Dlatego też liczne typy wieloznaczności regularnej, podobnie jak odpowiednie typy słowotwórcze, uczestniczą w równoznacznych (synonimicznych) i implikacyjnych (quasi-synonimicznych) przekształceniach wypowiedzi.

Ostatnia cecha wieloznaczności regularnej zostanie dalej opisana bardziej systematycznie. Na razie ją tylko zilustrujemy (za pośrednictwem przykładów przekształceń), wyliczając główne typy wieloznaczności. Jednocześnie będziemy epizodycznie zaznaczać produktywność – nieproduktywność tych czy innych typów. Przeprowadzona przez nas analiza nie daje podstaw do systematycznych ocen produktywności.

Podany niżej przegląd typów wieloznaczności regularnej ma postać listy typowych par kombinacji znaczeń występujących wśród rzeczowników, czasowników i przymiotników. Możliwe są oczywiście także potrójne, poczwórne itd. kombinacje znaczeń, lecz nie ma potrzeby, by je tu przedstawiać explicite; w wypadku gdy to będzie konieczne, czytelnik sam łatwo wydobędzie je z przytaczanego przez nas materiału.

REGULARNA WIELOZNACZNOŚĆ RZECZOWNIKÓW

ZNACZENIA AKTANTOWE

1. 'Czynność' – 'subiekt czynności' ($S_0 - S_{sub}$). Wraz ze znaczeniem subiektu czynności niekiedy w sposób synkretyczny (całkiem naturalnie) jest wyrażone znaczenie przyczyny czynności (zob. także pkt. 4, s. 186): *eskorta* (wieźć pod eskortą – *Eskorta została z tyłu*), *konwój* (wieźć pod konwojem – *Konwój został z tyłu*), *obrona* (oskarżonego – *świadkowie obrony*), *ochrona* (budynku powierzona marynarzom – *Przy nim był ktoś z ochrony*), *okrążenie* (miasta przez wroga – *przerwać okrążenie*), *oskarżenie* (przestępcy – *świadkowie oskarżenia*), *pogoń* (puścić się w pogoń – *Pogoń mknęła śladem*), *sensacja* (wywołać sensację – *Nie chcę być sensacją*), *zmiana* (zmiana idei – *druga zmiana*), *wachta* (pełnić wachtę – *wachta torpedowca*), *warta* (stać na warcie – *wystawić silną wartę*), *władza* (ustawodawcza – *lokalna*), □ *deżurstwo* (*nesti* – *Deżurstwo okazało się nie z robkich*), *isparenie* (*vody* – *jadovitye isparenija*), *komandovanie* (*polkom* – *polka*), *naplastovanie* (*nasloenie*)

rytel (uczonych – opinie największych autorzytelów), bezczelność (jego zachowania – To bezczelność), bezprawie (sądu – walka z bezprawiem), geniusz (jego – On jest geniuszem), głupota (zwierzchnika – mówić głupoty), konwencjonalność (życia światowego – wróg konwencjonalności), niekonsekwencja (dowodzenia – dopuścić się wielu niekonsekwencji), niepoprawność (zwrótu – odznaczać się niepoprawnością), nieprzyjemność (tego wrażenia – naraził się na nieprzyjemności), nieprzyzwoitość (jego zachowania – mówić nieprzyzwoitości), niesprawiedliwość (tej decyzji – nie tolerować niesprawiedliwości), niezręczność (sytuacji – popełnić wiele niezręczności), okrucieństwo (postępowania – To jest okrucieństwo), piękność (tej kobiety – Patrz, jaka piękność!), pochyłość (zbozca – stać na pochyłości), podłość (tego człowieka – dopuścić się podłości), poufałość (sposobu bycia – Proszę przerwać poufałości), skamieniałość (gruntu – znaleźć skamieniałości), starożytność (tekstów – starożytności słowiańskie), subtelność (zachowania – Proszę się nie bawić w subtelności), szczerość (wypowiedzi – To nadmierna szczerość), talent (pisarza – młode talenty), trudność (tego przedsięwzięcia – pokonywać trudności), uprzejmość (jego – wymiana uprzejmości), urok (życia na wsi – уроки życia na wsi), wypukłość (ściany – w ścianie), zuchwałość (podwładnych – To zuchwałość), □ banal'nost' etich slov – govorit' banal'nosti, bezdarnost' (etogo čeloveka – On soveršennaja bezdarnost'), bezrassudstvo (bestaktnost') (etogo postupka – soveršat' bezrassudstva (bestaktnosti)), cennost' (biblioteki – Biblioteka – bol'saja cennost'), čudačestvo (etogo postupka – Bros' svoi čudačestva), gnusnost' (postupka – soveršat' gnusnosti), krasota (prirody – krasoty prirody), krutizna (gory – stojat' na samoj krutizne), nenormal'nost' (położenija – iskorenit' nenormal'nosti), neožidannost' ego vizita – vozmožny neožidannosti), neskromnost' (voprosa – dopustit' neskromnost'), ničtožestvo (ego knig – On – ničtožestvo), nizost' (etogo čeloveka – dojt' do nizostej), oficial'nost' (priema – otbros'te oficial'nosti), otvlečennost' (rassuždenija – ne ljubit' otvlečennostej), posredstvennost' (ego rabot – On – posredstvennost'), potertost' (mecha – potertosti nog), prjanost' (testa – testo s prjanost'jami), rezkost' (sal'nost') (otveta – govorit' rezkosti (sal'nosti)), sentimental'nost' (pereživanij – otbrosit' sentimental'nosti), strannost' (sobytija – Za nim vodjatsja strannosti), strogoost' (novogo načal'stva – vvesti strogoosti), tonkost' (rešenija – vdavat'sja v tonkosti). Należy zwrócić uwagę na to, że drugie znaczenie ('to, co ma cechę X') częściej

spotyka się w rzeczownikach oznaczających ocenę negatywną (*bezczelność, bezprawie, podłość, zuchwałość, □ sal'nost', posredstvenost'*, ale nie *takt, oryginalność, □ blagorodstvo, priličnost'*) oraz w semantycznie bliskich im rzeczownikach oznaczających brak cechy (*niezręczność, niekonsekwencja, niepoprawność, nieprzyjemność, niesprawiedliwość, □ nenormalnost', neskromnost', neożidamnost',* lecz nie *konsekwencja, zręczność, □ normal'nost', skromnost'* itd.). Typ jest w języku rosyjskim nieproduktywny. Takie rzeczowniki, jak wymienione wyżej: *zręczność, oryginalność, □ blagorodstvo, normal'nost'* itd., mają tylko pierwsze znaczenie. Przykłady przekształcenia równoznacznego: *Nie można go było skusić nawet urokiem życia wiejskiego – Nie mogły go skusić nawet uroki życia wiejskiego, Nie przyzwoitość tej odpowiedzi nie da się z niczym porównać – Ta odpowiedź jest nieprzyzwoitością, której nie da się z niczym porównać, □ On izvesten svoej stranost'ju – On izvesten swoimi stranostjami.*

4. 'Czynność' – 'obiekt czynności' ($S_0 - S_{obj}$ lub $S_0 - S'_{obj}$). Wraz ze znaczeniem obiektu często w sposób synkretyczny jest wyrażone znaczenie rezultatu czynności (por. także pkt. 1, s. 184). Nie można nie zauważyć naturalnego związku semantycznego pomiędzy znaczeniem obiektu i rezultatu, wyrażonego już w tradycyjnym pojęciu „dopelnienie rezultatu” (Jespersen 1924: 181), „biernika rezultatu” (Peškovskij 1935: 262): *kontrabanda (zajmować się – przewozić), lektura (gazet – interesująca), obiad (przyjść na obiad – Wystarczy obiad), ofiara (z życia – duża), oszczędność (środek – znaczenie oszczędności), potrącenie (pieniędzy – duże potrącenie), produkcja (maszyn – ręczna), przelew (pieniędzy – otrzymać), przesyłka (żywności – żywnościowa), strata (książki – niepowetowana), szycie (zajmować się szyciem – szycie leży na krześle), śniadanie (przyjść na śniadanie – obfite śniadanie), wybór (książki – Jaki jest pański wybór?), wydanie (książki – ilustrowane), wydobycie (węgla – dzienne), wypłata (pieniędzy – przehulać wypłatę), zakup (piani na – wspaniały zakup), zapożyczenie (wyrazów – późne zapożyczenia), □ assignowanie (deneg na stroitel'stvo – značitel'nye assignovanija), nabojka (kablukov – rezinovaja), nadstrojka (ešče odnogo etaža – dvuchetażnaja), namotka (prjaži – snjat' namotku), napajka (konca provoda – na cokole lampy), nasadka (červja – Červ' – plochaja nasadka), načislenie (summ – krupnye načislenija), našivka (lentočki na rukav – na rukave), otpravlenie (počty – počtovoe otpravlenie), peredelka (balagan-*

bardzo interesującą lekturą, Zapożyczenie tych wyrazów nastąpiło w XVII wieku – Są to zapożyczenia z XVII wieku.

5. 'Czynność' – 'rezultat czynności' ($S_0 - S_{res}$ lub $S_0 - S'_{res}$): deformacja (powolna – nastąpiła deformacja), fotografia (zajmować się fotografią – rzadka fotografia), litografia (zajmować się litografią – ciekawa litografia), odlew (armat – stalowy), oparzenie (nastąpiło – leczyć), podpis (dać do podpisu – podpis pod dokumentem), przebicie (opony – przebicie w oponie), rysunek (lekcje rysunku – jego rysunki), uproszczenie (udoskonalenie) (inscenizacji nie udało się – Trzeba usunąć wszystkie uproszczenia (udoskonalenia) inscenizacji), uszkodzenie (przewodów – usunąć uszkodzenia), wynalazek (telegrafu – Popowa), zranienie (kogoś – Pokaż zranienie), wytop (stali – dać pierwszy wytop), zwichnięcie (nogi – nastawić zwichnięcie), □ boj (posudy – stekljannyj), čekanka (po metalu – srebrjanaja), emalirovka (posudy nowym metodom – Emalirovka potreskalas'), fabrikacija (fal'sivki – bezdarnaja), ispravlenie (teksta – snjat' vse ispravlenija), mazok (rezkij – żirnyj), metka (bel'ja – na bel'e), nasečka (metok – ruž'e s zolotoj nasečkaj), ospa (privivka protiv ospy – lico v ospe), prokat (stali – wypusk prokata), prolom (korpusa – zadelat' prolom), rassivka (skaterti – pestraja), rez'ba (po derevu – krasivaja), rospis' (sten – na stenach), sozdanie (etoj kartiny – sozdanija chudožnikov), sooruženie (pamjatnika – monumental'noe), sočinenie (simfonij – sobranie sočinenij), šifrovka (soobščeniija – podat' šifrovku), tisnenie (po koże – krasivoe), ughlublenije (rva – Obrazuetsja ughlublenie), vyemka (grunta – zasypat' vyemku), vypiska (citat – unikal'nye vypiski), vyšivka (cvetov – krasivaja vyšivka na poduške). Najliczniej reprezentowanymi odmianami znaczenia rezultatu, o ile można sądzić na podstawie naszego materiału, są znaczenia zmiany, produktu, śladu, przebywania, wgłębienia, deformacji, destrukcji (wyniku działalności niszczącej). Rzeczowniki o znaczeniu produktu i przebywania często trudno odróżnić od rzeczowników o znaczeniu obiektu, i w tych wypadkach należy raczej widzieć synkretyzm (por. sozdanie, sooruženie, sočinenie, nabojka, nakladka, naklejka, nalepka itp.). Na szczególną uwagę zasługuje rzeczownik typu stwardnienie (stopniowe – powstało), □ nanos (peska – pesčanyj), otłożenie (nasloenie) (solej proischodit... – solevye otłożeniija), które synkretycznie wyrażają znaczenie subiektu i rezultatu procesu. Zauważmy wreszcie jeszcze jedną interesującą okoliczność: rzeczowniki utworzone od „czasowników destruktywnych” często łączą w sobie lub wyrażają w sposób synkretyczny znaczenia rezultatu i miejsca czynności: złamanie – 'rezultat złamania i miejsce, gdzie nastąpiło zła-

wać), picie (herbaty – Gdzie jest moje picie?), pokrycie (palta dużo kosztuje – Gdzie jest pokrycie?), szycie (sukni – koszyczek z szyciem), umeblowanie (pokoju – nowoczesne), umundurowanie (armii – lotnicze), □ drapierówka (komnaty – tolstaja), gruntówka (cholsta – masljanaja gruntówka), izolacja (nie proizvedena – probita), kraska (otdat' plat'e v krasku – pachučaja), kreplenie (snastej – lyžnoe), nabivka (nie proizvedena – volosjanaja), naćinka (pirogov – delo tonkoe – sladkaja), nikelirovka (krovati stoit dorogo – sterlas'), obertka (konfet – ot konfety), obkladka (klumby dernom – dernovaja), oblivka (posudy glazur'ju – glazurnaja), oblicovka (zdanija ne načata – mramornaja), obmotka provodov (zakončena – provod bez obmotki), obmurovka (kollu – dlja kollu), obtiranie (tela – aromatičeskoe), obtjażka (divana – kożanaja), okantovka (okantovka fotografii – novaja okantovka), oklejka (okon – orechovaja oklejka okna), otdelka (plat'ja – kruževnaja), perevjazka (golovy – sbit' perevjazku), pereplet (otdat' knigu v pereplet – lederinovyj), podboj (podmetok – atlasnyj podboj), podvjazka (vinograda – šelkovaja), prisypka (svežej ryby sol'ju – detskie), prokladka (špal – kartonnaja), rastopka (peči – syraja), servirovka (načalas' – dlja stola), sin'ka (bel'ja – dlja bel'ja), smazka (koles – dlja koles), šnurovka (botinok – pročnaja), špaklevka (ščelej – masljanaja), štopka (noskov – šetkovaja), štukaturka (sten – malo štukaturki), upakovka (veščej – kartonnaja), zavjazka (tjukov – dlja tjukov), zažim (detalej – dlja detalej), zaklepka (korpUSA – stal'naja zaklepka), zamazka (okon – okonnaja). Typ jest nieproduktywny, por. zaprzęganie, ale uprzęż, □ zastępowanie, ale zastężka itd. Przykłady przekształcenia równoznacznego: Umocnienia belki dokonuje się za pomocą klamry metalowej – Jako umocnienie belki służy klamra metalowa, □ Gruntovku cholsta wypolnjal učenik – Gruntovku na cholst nanosił učenik, Zaklepka oboda proizvoditsja mehaničeski – Zaklepki na obod stavit mašina, Sdelat' perevjazku rvanoj rany nelegko – Naložit' perevjazku na rvanuju ramu nelegko.

8. 'Czynność' – 'narzędzie czynności' ($S_0 - S_{instr}$): dzwonek (wychodzić po dzwonek – Dzwonek się zepsuł), gwizdek (wybiec na gwizdek – gwizdek naprawiony), ogrzewanie (pomieszczenia – remont ogrzewania), prysznic (brać – Prysznic nie działa), sygnalizacja (za pomocą chorągiewek – Ręka wyciągnęła się do sygnalizacji), wentylacja (pomieszczenia – wentylacja się zepsuła), zapłon (nie nastąpił – uregulować zapłon), □ formovka (chleba – chlebnaja), klizma (Pošel na klizmu – pročiščat' klizmu), otval (plastov – plug s otvalom), peredača (dviženija - velosipednaja peredača), podnos (bljud – dlja bljud), podtirka (pola – dlja pola), priceł (linija priceła – optičeskij priceł), provodka (električestva – električeskaja), protirka

– wyraźny druk), obsługa (stolu rozpoczęta – wspaniała obsługa), przekład (z rosyjskiego na polski – rzetelny przekład), redakcja (zaczęć redakcję książki – nowa redakcja), uczesanie (włosów – modne uczesanie), □ govor (słyšitsja – nerusskij), pomol (razmol) (muki – krupnyj), servirovka (stola načalas' – velikolepnaja servirovka), ukladka (drov – ispravil' ukladku). Znaczenie sposobu jest ostatnim ogniwem semantycznym w łańcuchu znaczeń 'środek' – 'narzędzie' – 'sposób': jasne jest przejście od tego 'czym zrobiono', do tego 'jak zrobiono'. Rzeczowniki ze znaczeniem sposobu niekiedy w sposób synkretyczny wyrażają również znaczenie rezultatu, por. w szczególności takie rzeczowniki, jak uczesanie, redakcja, □ servirovka, ukladka. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim, por. wymawianie dźwięków – wyraźna wymowa]. Przykład przekształcenia równoznacznego: Przekład książki wykonany przez młodego krytyka był przyjęty jako rewelacja – Książka w przekładzie młodego krytyka była przyjęta jako rewelacja.

10. 'Czynność' – 'miejsce czynności' (S_0-S_{loc}): cięcie (drzewa – Gdzie jest cięcie?), finisz (gwałtowny – na finiszu), kwarantanna (zaczęła się – pod Rostowem), objazd (ruszyć w objazd – Gdzie zaczyna się objazd), podejście (zejście) (zaczęło się – doszli do podejścia), przebiecie (przewodu – znalazł przebiecie), przecięcie (linii – na przecięciu), przejście (przeprawa) (zaczęło się – doszliśmy do...), przejście (przejazd) (zabroniony – Gdzie tu jest przejście?), rozcięcie (skóry – zajodynować rozcięcie), rozwidlenie (dróg na rozwidleniu), sklejenie (kartek – pęknąć na sklejeniu), skrzyżowanie (dróg – na skrzyżowaniu), spawanie (rur – Pękło na spawaniu), start (szybki – na starcie), ścięcie (drzewa – na ścięciu), uderzenie (silne – przyłożyć kompres na uderzenie), ukąszenie (żmii – rozdrapać ukąszenie), wejście (wjazd) (do miasteczka trwało wiele godzin – stać przy wejściu (wjeździe)), wyjście (z kina – przy wyjściu), wyrąb (lasu – na wyrębie), zgięcie (ręki – rana na zgięciu), złamanie (ręki – mocno zabandażować złamanie), zszycie (materiału – puścić na zszyciu), □ izgib (izłom) (reki – stojat' na samom izgibe (izłome)), nadłom (nadpil, nadrez) (vetki – našel nadłom v vetke), nočevka (vstat' na nočevku – dojtii do staroj nočevki), ostanovka (vnezapnaja – tramvajnaja), otrez (linija otreza – širina doski v otreze), peregib (stranicy – na vseh peregibach), povorot (dorogi – na povorote), porez (sdelat' – rasčesat'), pričal (sudna – podojtii k pričalu), proval (porody – v porode), progib (balki – v balke), prolom (steny – v stene), prorыв (oborony – vojti v prorыв).

razgib (lista – na razgibe), razlom (razrub, razryw, raspil) (doski – najti razlom), razrabotka (appatitov – poechat' na razrabotki), soedinenie (bystrae – obryv na soedinenii), svalka (snega – musornaja), sgib (lista – lopnut' na sgibe), štopka (noskov – prodrat' nosok na štopke), vyrabotka (rudy – opustela), zachoronenie (trupov – raskopki zachoronienij), zimovka (načalas' – došel do vašej prošlogodnej zimovki). Odmianę tego typu stanowią rzeczowniki oznaczające proces i instytucje, gdzie ten proces zwykle się odbywa (por. skup (rzeczy – pójść do skupu), magiel itp.). Podstawowe typy znaczeń czasowników, od których tworzy się rzeczowniki o rozpatrywanym układzie znaczeń, to 'ruch', 'deformacja', 'destrukcja'. Znaczenie miejsca łątwo się łączy ze znaczeniem czasu i rezultatu czynności. Pierwsze jest szczególnie charakterystyczne dla rzeczowników pochodnych od czasowników oznaczających ruch (por. na zakręcie (na starcie, na postoju, na finiszu) = 'w miejscu zakrętu I (startu I...)' lub 'w czasie zakrętu I (startu I...)' ; drugie zaś jest szczególnie charakterystyczne dla rzeczowników pochodnych od czasowników oznaczających deformację i działanie destruktywne (por. rozcięcie, przecięcie, przebicie, cięcie itp). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim, por. cerowanie czegoś – podrzec skarpetkę na cerze]. Przykłady przekształceń: Wejście do kina będzie trudne – Zatrzymano nas u wejścia, Jan miał dobry start – Jan został na starcie, W tym miejscu zaczęliśmy objazd – W tym miejscu wjechaliśmy na objazd. Zauważmy, iż Ja popal v karantin 1 i Ja popal v karantin 2 jest również całkiem poprawnym przekształceniem, i przy tym nie jest przekształceniem tożsamościowym.

11. 'Czynność' – 'czas czynności' (S_0-S_{temp}): obiad (zaprosić na obiad – przyjść w obiad), polowanie (lubić polowanie – Polowania jeszcze się nie zaczęły, ostatnie zdanie jest dwuznaczne), sianokosy (Trawa dojrzała do sianokosów – Jeszcze w sianokosy kura wysiadywała jajka), □ ochota (ljubit' ochota – Ochota ešče ne načalas'). Typ jest w języku rosyjskim nieproduktywny. Przykład przekształcenia równoznacznego: przyjść w obiad – przyjść w czasie obiadu.

12. 'Czynność' – 'ilość czynności': nagrev (tela – neobchodimyj (belyj) nagrev), nakal (lampy – krasnyj (nepolnyj)), naliv (benzina – butylki nepolnogo naliva), pryżok (šag), por. dwuznaczność połączeń typu pryżok tigra [skok tygrysa]. Typ jest w języku rosyjskim nieproduktywny.

2. 'Roślina' – 'kwiat rośliny': *aster, goździk, gladiolus, lilia, peonia, rezeda, rumianek, chryzantema*. Typ jest nieproduktywny: *kaktus*, lecz *kwiat kaktusa, malina*, lecz *kwiat maliny*, □ *kaktus – cvetok kaktusa*.

3. 'Roślina' – 'produkt spożywczy z tej rośliny': *chrzan, kakao, kawa, herbata*, □ *gorčica*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim, por. *gorczyca – musztarda*].

4. 'Drzewo' – 'drewno tego drzewa': *brzoza, jodla, cedr, osika, sosna*, □ *be-reza, el', kedr, osina, sosna*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim. Przykłady przekształceń: *Drwa brzozy* (⟨*jodły, cedru*⟩, *drzewo brzozy* (⟨*jodły, cedru*⟩) *dają wiele ciepła – Brzoza* (⟨*jodla, cedr*⟩) *daje wiele ciepła*.

5. 'Zwierzę' – 'futro zwierzęcia': *baran, wiewiórki, gronostaje, tchórz amerykański (skunksy), kuny syberyjskie, foki, selskiny, króliki, lisy, norki, sobole, oposy**. Typ jest nieproduktywny: *nie urodzony karakul – brajtszwance*, □ *bobr*, ale *bober, owca*, ale *karakul'*. Przykład przekształcenia równoznacznego: *Futro lisa jest cenione jako materiał na buty dla Eskimosów – Lisy są cenione jako materiał na buty dla Eskimosów*.

6. 'Zwierzę' – 'mięso zwierzęcia' – *gęś, indyk, kaczka, królik, kura, kuropatwa, leszcz, sandacz*. Typ jest nieproduktywny, por. *owca – baranina, krowa – wołowina*, □ *korova – govjadina*. Przykład przekształcenia równoznacznego: *Mięso bażanta jest delikatne w smaku – Bażant jest delikatny w smaku*.

7. 'Materiał' – 'wyrób z tego materiału': *brąz, gips, glina, złoto, marmur, srebro* (por. *srebro stołowe*); *szkło* (por. *wystawa szkła czeskiego*), *porcelana, fajans, kryształ*, □ *emal' (kollekcija emalej)*. Typ jest nieproduktywny, por. *piasek*, □ *kamen', pesok*. Przykład przekształcenia równoznacznego: *Wyroby z porcelany saskiej (fajansu) były słynne w końcu XVIII wieku – Porcelana saska (fajans) była słynna w końcu XVIII wieku*.

8. 'Tkanina' – 'wyrób z tej tkaniny': *aksamit, jedwab (chodźć w jedwabiach, aksamitach)*, □ *sitiec* (por. *znamenitye sitcy*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim, por. *chłopak*.

9. 'Część ciała zwierzęcia' – 'część ciała człowieka' (zawsze w języku potocznym lub w gwarze miejskiej (prostorečnoe)): *grzywa, kiel, łapa, morda, paszcza, ryj*.

10. 'Część ciała' – 'część odzieży, która się na niej znajduje': *lokiec* (por. *lok-*

produktywny w języku rosyjskim [i polskim].

16. 'Instrument muzyczny' – 'muzyk grający na nim': (*pierwsze*) *skrzypce*, □ *violončela*, *kontrabas*. Typ jest nieproduktywny, por. *bęben*, ale *dobosz*, □ *baraban*, ale *barabanščik*, *udarnik*.

17. 'Wydarzenie' – 'jego odzwierciedlenie' (głównie w odniesieniu do tematów biblijnych i ich przedstawienia w malarstwie): *zwiastowanie*, *złożenie do grobu*, *ukrzyżowanie*, *zdjęcie z krzyża*.

18. 'Strona świata' – 'wiatr z tej strony': *west*, *east*, *nord*, *south*, □ *vest*, *zjujd*, *nord*, *ost*. Typ jest nieproduktywny, por. *wschód*, *zachód*, *północ*, *południe*, □ *vosstok*, *zapad*, *sever*, *jug*.

19. 'Przedstawiciel(ka) regionu lub narodowości' – 'taniec tego regionu lub narodowości': *mazur*, *kujawiak*, *krakowiak*, □ *vengerka*, *kabardinka*, *lezginka*, *ruskaja*, *cyganočka*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim, por. *góral*].

20. 'Taniec' – 'muzyka do niego': *mazurek*, *walc*, *krakowiak*, *kujawiak*, *oberek*, *tango*, *fokstrot*.

21. 'Przedstawiciel narodu' – 'statek tego narodu': *angličanin*, *gollandec*, *nemec*, *francuz*, *šotlandec*.

22. 'Stolica państwa' – 'rząd tego państwa': *Bonn*, *Waszyngton*, *Londyn*, *Paryż*, por. *Odpowiedź Paryża na propozycje Bonn*, □ *Bonn*, *Wašington*, *London*, *Pariž*, por. *Pariž vnes svoi predloženija, očered' za Bonnom**. Typ jest produktywny w języku rosyjskim.

23. 'Forma rządów' – 'państwo z taką formą rządów': *demokracja*, *monarchia*, *republika*, □ *despotija*, por. *demokracja ludowa* – *demokracje ludowe*.

24. 'Organizacja' – 'gmach zajmowany przez tę organizację': *instytut*, *konsulat*, *ambasada*, *przedstawicielstwo*, *prokuratura*, *teatr*, *szkola*.

25. 'Tytuł (stopień, stanowisko)' – 'człowiek noszący ten tytuł': *baron*, *hrabia*, *doktor*, *docent*, *imperator*, *kanclerz*, *maharadża*, *major*, *ordynator*, *pulkownik*, *prezydent*, *premier*, □ *akademik*, *kamer-junker*, *kandidat*. Typ jest produktywny w języku rosyjskim. Przykład przekształcenia: *Nadano mu stopień doktora (pulkownika)* – *On został doktorem (pulkownikiem)*.

26. 'Głos' – 'śpiewak z takim głosem': *alt*, *baryton*, *bas*, *kontralt*, *mezzosopran*.

* Por. także 'siedziba rządu' – 'rząd': *Kreml*, *Biały Dom* [przyp. tłum.].

29. Stanowisko – czas przebywania na tym stanowisku: *direktorstvo, episkopstvo, konsulstvo, prezidentstvo, sekretarstvo* (por. *V ego prezidentstvo ničego zamečatel'nogo ne proizošlo*). Typ jest nieproduktywny.

30. 'Cyfra' – 'przedmiot mający oznaczoną przez cyfrę liczbę jednostek lub części składowych': *dwójka, trójka, ...dziesiątka*, □ *dvojka, trojka, ...desjatka*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

31. 'Parametr' – 'wysoki stopień cechy oznaczanej przez ten parametr': *waga, wola, wysokość, głębokość, długość, moc, objętość, pamięć, trwałość, prędkość, temperament, temperatura, grubość, rozum, charakter, szerokość* (por. *To jest taka waga (wola, wysokość...), że wszyscy się dziwią. Jestem zachwycona szybkością lotu*), □ *ves, volja, vysota, glubina*. Typ jest produktywny w języku rosyjskim. Przykłady przekształceń: *To ma dużą moc* ≡ *To ma moc*, *On ma świetną pamięć* ≡ *Ale on ma pamięć*.

32. 'Jednostka miary długości' – 'instrument pomiarowy mierzący długość w tych jednostkach': *metr, centymetr*, □ *aršin*.

33. 'Zjawisko przyrody' – 'pogoda odznaczająca się przewagą tego zjawiska': *deszcz, upał, mróz, słońce* (por. *U nas cały czas było słońce (deszcz)*, □ *dožd', žara, moroz, solnce*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

34. 'Znak' – 'narzędzie do kazuowania znaku': *czcionka, pieczęć, pieczęć, stempel*, □ *trafaret*. Typ jest nieproduktywny, por. *czcionka*, lecz *litera*, □ *litera*, lecz *bukva*.

35. 'Typ farby' – 'obraz namalowany za pomocą takiej farby': *akwarela, olej, tempera* (por. *znakomite akwarele*), □ *pastel'*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim, por. *pastele*].

36. 'Zjawisko' – 'nauka, która bada to zjawisko': *gramatyka, historia, morfologia, prawo, składnia, ekonomika* (por. *Zdał egzamin z gramatyki (z prawa rzymskiego)*...). Typ jest nieproduktywny, por. *język*, lecz *lingwistyka*, □ *jazyk – lingwistyka*.

37. 'Sztuka' – 'zbiór dzieł tej sztuki': *grafika* (por. *grafika Gielniaka*), *dramaturgia, malarstwo, kinematografia, literatura, muzyka, poezja, teatr* (por. *Teatr Ostrowskiego*), □ *architektura* (*sobrat' vsju derevjanniju architekturu v odnom meste*).

38. 'Zwierzę', 'owad' – 'człowiek podobny do niego' (metafora): *baran, lis, małpa, niedźwiedź, orzeł, świnia, flądra, wydra, osioł*.

39. 'Przedmiot' – 'to, co jest podobne do tego przedmiotu pod względem kształtu': *głowa (cukru), gruszka (bokserska), pętla (tramwajowa), □ kol'co (tramwajnoe), konus*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

REGULARNA WIELOZNACZNOŚĆ CZASOWNIKÓW

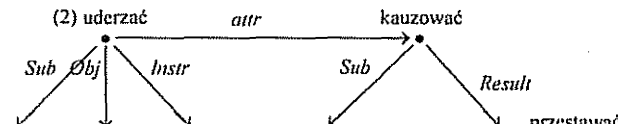
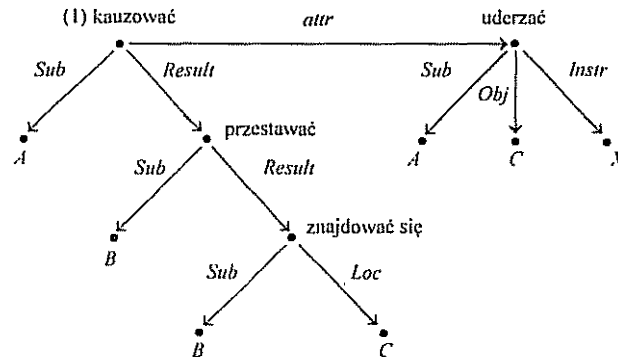
Wiele typów regularnej wieloznaczności czasowników różni się od regularnej wieloznaczności rzeczowników tym, że różnica semantyczna między znaczeniami jest widoczna nie na poziomie denotatywnym, lecz sygnifikacyjnym. Dotyczy to w szczególności następujących typów znaczeń: 'usuwanie' – 'wydobywanie' – 'obróbka' – 'kauzacja' – 'likwidacja', np.: *gotować (kartofle – zupę), kopać (ziemię – dół), leczyć (chorego – gruźlicę), nizać (koraliki – naszyjnik), plewić (grządkę – lebiodę), ssać (piers – mleko); wycisnąć (cytrynę – sok z cytryny), wygolić (głowę – tonsurę), wytrząść (kieszenie – okruchy z kieszeni), wytrześć (dywan – kurz z dywanu); zacerować (koszulę – dziurę), zalatać (rękaw – dziurę), zasmolować (łódkę – dziurę); omieść (buty – śnieg z butów), obedrzeć (brzozę – korę z brzozy); przekopać (groblę – kanał); □ burić (ziemię – skważinę); zalić (galoši – dyry na galošach); nabit' (nateret') (nogi – mozoli na nogach); prorezat' (mešok – petli dlja pugovic).*

W słownikach te i pokrewne typy wieloznaczności są traktowane niekonsekwentnie, np. MAS w analogicznych połączeniach wyrazowi *burić* [wiercić] przypisuje jedno znaczenie, czasownikowi *varit'* [gotować] – dwa odcienie znaczeniowe, *nizat'* [nizać] – różne znaczenia, *vybit'* [wytrześć] – jedno znaczenie, *vyžat'* [wycisnąć] – odcienie znaczeniowe, *vytržasti* [wytrząść] – różne znaczenia, a *tržasti* [trząść] w tych samych użyciach – odcienie znaczeniowe; *zaplatať* [zalatać] – jedno znaczenie, *zallit'* [zwulkanizować] – odcienie; *nateret'* [natrzeć] – jedno znaczenie, *nabit'* – odcienie znaczeniowe; *obodrat'* [obedrzeć] – jedno znaczenie, *obmachnut'* [omieść] – odcienie znaczeniowe; *prodolbit'* [przekłuć] – jedno znaczenie, *probit'* [przebić] – odcienie, *prokopat'* [przekopać] – dwa różne znaczenia. Czasownikowi *otvžat'* [odwiązać] w wypadkach *otvžat' lošad' (sobaku)* – *otvžat' verevku* [odwiązać konia (psa) – sznurki] SO przypisuje jedno znaczenie, a MAS na podstawie tych sa-

dzaju 'tluc w C' (por. także *leczyć A z B* i *leczyć B*: w ostatnim wypadku implicite jest wskazany nosiciel choroby, ponieważ choroba sama w sobie nie istnieje).

W ten sposób *trzepać 1* różni się od *trzepać 2* nie zbiorem bardziej elementarnych predykatów, które są jednakowe, lecz tylko sposobem ich organizacji (zob. schemat niżej).

Drzewa (1) i (2) otrzymuje się jedno z drugiego zgodnie z ogólną regułą parafrazowania, reprezentowaną oprócz tego w tak zewnętrznie różnych przykładach, jak: *Piotr ukrył swój wyjazd* – *Piotr wyjechał skrycie*, *Jan lubi czytać* – *Jan czyta chętnie* itp. Tak więc opisują one w pewnym sensie tę samą sytuację. Jednocześnie (1) i (2) nie stanowią całkowicie identycznych sposobów opisu sytuacji. Wyraźnie odczuwaną przez mówiącego różnicę między nimi można wyjaśnić jako różnicę akcentów logicznych, jako różnicę w kierunkach pojmowania sytuacji (od *B* do *C* lub od *C* do *B*); wtedy *trzepać 1* i *trzepać 2* stanowią konwersy leksykalne szczególnego typu, różniące się nie tylko uszeregowaniem aktantów, jak częściej spotykane konwersy *wchodzić* – *mieścić się*, \square *razmeścić* – *razmeścić'sja*, lecz i uszeregowaniem predykatów ($P_1 \xrightarrow{attr} P_2$ w przeciwieństwie do $P_2 \xrightarrow{attr} P_1$).

snie), *proskobiti* (bumaga – dyru), *probiti* (nozku stola – scel) i *probiti* (jurazku – dyrku), *vystrogat'* (dosku – detal').

Dla znaczenia tematu charakterystyczne są składniki semantyczne typu 'oddziaływanie ostrym' i 'destrukcja'. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim. Czasownik może mieć tylko pierwsze znaczenie bez drugiego (por. *pronzit'* ruku, ale nie **pronzit'* dyru, *pronosit'* podmetki, ale nie **pronosit'* dyry). Przykłady przekształcenia implikacyjnego (jest to przekształcenie implikacyjne spowodowane różnicą w liczbie wyrażonych aktantów): *probit'* chod v stene ⇒ *probit'* stenu, *prokopat'* tonnel' v gore ⇒ *prokopat'* goru.

2. 'Obrabiać w określony sposób' – 'kautzować w ten sposób'¹⁵: *gotować* (kartofle – zupę), *wyskrobać* (patelnię – literę na matowym szkle), *wyhaftować* (poduszkę – wzór), *piec* (kartofle – pieczeń), *wytrawić* (miedzianą tabliczkę – ornament), □ *valjat'* (vojłok – valenki). Do znaczenia tematu wchodzi składniki semantyczne 'oddziaływanie ostrym (gorącym, żącym)'. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim: por. *otsidet'* nogu, lecz nie **otsidet'* gemorroj (ale *nasidet'* gemorroj i nie **nasidet'* nogu). Przykłady przekształcenia implikacyjnego: *wyhaftować* kwiaty na poduszce ⇒ *wyhaftować* poduszkę, *wytrawić* ornament na szkle ⇒ *wytrawić* szkło.

3. 'Obrabiać w określony sposób' – 'likwidować w ten sposób'¹⁶: *wycierać* (oczy – pot), *uszczelniać* (łódkę – dziury), *leczyć* (chorego – gruźlicę), *łatać* (koszulę – dziurę), *poprawiać* (dyktando – błędy), *cerować* (skarpetki – dziury), □ *razgladit'* (plat'e – składki). Charakterystyczny typ prefiksalnych pochodnych stanowią czasowniki z prefiksem *za-*: *zolutować* (czajnik – dziurę), *zalatan* (koszulę – dziurę), *zasmolować* (butelkę – otwór), *zaszyć* (worek – otwór w worku), *zacerować* (skarpetki – dziury), □ *zalit'* (kaloši – dyru), *začinit'* (rubachu – dyru). W znaczeniu tematu w ostatnim wypadku jest zawarty składnik 'naprawiać'. Typ jest nieproduktywny, por. *zreperować* koszulę, ale zwykle nie **zreperować* dziurę, □ *počinit'* rubachu, ale zwykle nie **počinit'* dyru. Przykłady przekształcenia implikacyjnego: *zolutować* dziurę w czajniku ⇒ *zolutować* czajnik, *zalatan* dziurę w koszuli ⇒ *zalatan* koszulę.

¹⁵ Odmiany tego typu reprezentują przykłady: *zawiązać* (paczkę – węzeł), *zwinąć* (wełnę – kłębek), *układać* (siano – stóg), *nizać* (paciorki – naszyjnik).

¹⁶ Odmiany tego typu reprezentują przykłady: *rozwiązać* (paczkę – węzeł), *rozplątać* (sznurek – kłębek), □ *isstegat'* (ischlestat') (kogo-libo knutom (venikom)) – *knut* (venik) (ob kogo-libo). W ostatnim wypadku drugie znaczenie można objaśnić jako 'zużyć (narzędzie) obrabiając (obiekt) w określony sposób'.

implikacyjnego: *wytrzepać kurz z dywanu* ⇒ *wytrzepać dywan*, *wyplewić lebiędę na grządkę* ⇒ *wyplewić grządkę*, *otrzeć pot z twarzy* ⇒ *otrzeć twarz*.

5. 'Obrabiać w określony sposób' – 'wydobywać w ten sposób': *wycisnąć (cytrynę – sok)*, *ssać (piers – mleko)*, *wyżąć (rękawy – wodę z rękawów)*, □ *vyščeleočit' (počvu – dubil'nye veščestva iz syr'ja)*, *vydoiť (korovu – moloko)*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim: *wydoić krowę – nadoić mleka*]. Przykład przekształcenia implikacyjnego: *wycisnąć sok z cytryny* ⇒ *wycisnąć cytrynę*.

6. 'Obrabiać w określony sposób' – 'kautzować zmianę stanu taką obróbką': *uczesać (dziecko (głowę) – włosy)*, *napalić (w piecu – w pokoju)*¹⁷, □ *vz"erošit' (golovu – volosy)*, *prigladit' (rebenka (golovu) – volosy)*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim [i polskim, por. *przygładzić włosy*, ale nie **przygładzić dziecko*]. Przykład przekształcenia implikacyjnego: *uczesać (rozczesać) włosy na głowie* ⇒ *uczesać (rozczesać) głowę*.

7. 'Kautzować lub wydobywać w określony sposób' – 'likwidować lub usuwać w ten sposób': *wybić (medal – oko)*, *wyciąć (literę – nowotwór)*, *wygolić (tonsurę – włosy na głowie)*, □ *vyvarit' (sol' iz morskaj vody – pjatno na plati'e)*, *vyparit' (sol' – nasekomych)*, *(vy)travit' (uzory na čem-libo – tarakanov)*.

'CZYNNOŚĆ' – 'KAUZACJA CZYNNOŚCI'

1. 'Czynność' – 'kautzacja czynności': *Lampa kopci – kopcić ścianę*, *Woda pryska na podłogę – pryskać wodą na podłogę*, *Trąbka gra – grać na trąbce*, □ *Narod buntuet – buntovat' narod*, *Lekarstvo kapaet – kapat' lekarstvo*, *Natajalo mnogo snegu – natajat' snegu*, *Voda l'et iz krana – lit' vodu iz krana*, *Mjaso ottajalo – ottajat' mjaso*, *Voda pleščet na pol – pleskat' vodu na pol*, *Šina spustila – spustit' šinu*, *Rog trubit – trubit' v rog*. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim (por. jego produktywność w języku angielskim). Przykłady przekształcenia implikacyjnego: *pryskać wodą na podłogę* ⇒ *Woda pryska na podłogę*, □ *ottajat' mjaso* ⇒ *Mjaso ottajalo*, *spustit' šinu* ⇒ *Šina spustila*.

¹⁷ Mniej jasna jest grupa przykładów: *sparzyć (miotkę – rękę)*, □ *obžeč', (palku – palec)*, *ošparit' (platok – nogu)*. Jest rzeczą naturalną, że widzi się tu monosemię, chociaż „wieloznaczne” traktowanie (z drugim znaczeniem typu 'kautzować urazową zmianę stanu obróbką') również nie jest wykluczone.

Na specjalną uwagę zasługuje typ: *Płyn myje – myć płynem, Pila piłuje – piłować piłą, Pióro pisze – pisać piórem, Nóż kroi – krajać nożem, Topór rąbie – rąbać toporem*, □ *Topór rubit – rubit' toporom* itp., dokładnie zanalizowany na s. 128. Ten typ wieloznaczności jest w języku rosyjskim produktywny; warunkiem powstania znaczenia kauzatywnego od niekauzatywnego jest przekształcenie 'subiektu' czasownika niekauzatywnego w 'narzędzie' lub 'środek' czasownika kauzatywnego. Przykłady przekształcenia: *Źle piłuje się tępą piłą (tnie tępym nożem) – Tępa piłą (tępy nóż) źle piłuje (tnie)*, □ *Pilit' tupoj piloj (rezat' tupym nożom) plocho – Tupa-ja piłą (tupoj noż) pilit (reżet) plocho*.

Zupełnie odrębnym pod względem morfo-syntaktycznym i semantycznym jest typ: *Pierścionek zabrzączał – zabrzączeć pierścionkiem, Kielichy dzwonią – dzwonić kielichami, Kopyta stukają – stukać kopytami, Skrzydła trzepocą – trzepotać skrzydłami*, □ *Chvost viljaet – viljat' chvostom, Glaza migajut (morgajut) – migat' (morgat') glazami*. Przykład przekształcenia implikacyjnego: *Jan zabrzączał pierścionkiem* ⇒ *Pierścionek zabrzączał*.

2. 'Ruch' – 'kauzacja ruchu': *Narty hamują – hamować nartami, Kuter odcumował – odcumować kuter, Koń się rozpędził – rozpędzić konia*, □ *Samolet vyrulivaet na start – vyrulivat' samolet na start, Povożka katit – katit' povożku, Samolet podrułil k angaru – podrułit' samolet k angaru, Mašina tormozit – tormozit' mašinu*. Typ jest nieproduktywny, por. *Łódka odbija*, ale nie **odbić łódkę*, □ *Lodka otvalila*, lecz nie **otvalit' lodku*. Przykład przekształcenia implikacyjnego: *odcumować kuter* ⇒ *Kuter odcumował*.

3. 'Mieć coś jako przedmiot przedstawienia' – 'kauzować przedstawiając': *grać (rubasznego człowieka – rolę), rysować (drzewo – portret)*. Typ jest nieproduktywny, por. *przedstawiać scenę polowania*, ale nie **przedstawiać obraz, fotografować ludzi*, ale nie **fotografować zdjęcie*, □ *izobrażat' scemu ochoty*, lecz nie **izobrażat' kartinu*. Przykład przekształcenia implikacyjnego: *grać rolę księcia* ⇒ *grać księcia, malować portret Musorgskiego* ⇒ *malować Musorgskiego*.

INNE ZNACZENIA KAUZATYWNE

1. 'Zamykać' – 'zagradzać dojsie zamykając' i znaczenia antonimiczne: *zamknąć (drzwi – pokój), otworzyć (drzwi – pokój)*. Analogiczne stosunki obserwu-

(*konec – lodku*): Przykład przekształcenia implikacyjnego: *przypiąć wstążkę do sukienki szpilką* ⇒ *przypiąć szpilkę do sukienki*.

3. 'Czynność' – 'kautacja tej czynności na swoją korzyść'¹⁸, por. dwuznaczność: *golić się (codziennie – u fryzjera naprzeciwko)*, *pokryć meble (samemu – dać do pokrycia)*, *obić fotele (samemu – dać do obicia)*, *drukować artykuł (zecer – w czasopiśmie)*, *reperować obuwie (samemu – oddawać do szewca)*, *strzyć się (samemu – u fryzjera X)*, *budować dom (samemu – pod Warszawą)*, *naprawiać obuwie (raz w sezonie – w punkcie przy poczcie)*, *zyć sukienkę (samemu – w spółdzielni)* (por. prawie jednoznaczne połączenia wyrazowe typu: *zyć sukienkę w pracowni*, □ *stirať bel'e v pračecnoj* i absolutnie jednoznaczne połączenia wyrazowe *oddać sukienkę do uszycia*, *oddawać obuwie do reperacji*, *oddawać fotele do obicia na nowo*, □ *otdavat' bel'e v stirku*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

INNE TYPY ZNACZEŃ

1. 'Podlegać procesowi' – 'oddalać się lub przestawać istnieć w wyniku procesu' (por. typ 3, s. 196, różniący się od omawianego tu typu tylko kautatywnością): *zagoić się (ręka – rana)*, *odmyć (reçe – plamy na reçe)*, *splukać (włosy – szampon)*, *wyczyścić (sukienkę – plamę)*, *rozwiązać (toból – węzeł)*, *wygładzić się (twarz – zmarszczki)*, *zetrzeć się (moneta – napis)*, □ *obletet' (derev'ja – list'ja)*, *otteret'sja (rukav – grjaz')*. Analogiczny, lecz nie identyczny stosunek zachodzi między znaczeniami czasowników *zapłonąć (drwa – ogień)*, *zapalić się (lampa – światło)*, *zgasnąć (lampa – światło)*, *wygasnąć (drwa – ogień)*, por. także *dźwięczyć (skrzypce – motywy)*. Typ jest nieproduktywny, por. *Kot wyliniał*, ale nie **Włosy wyliniały*, *włosy wylazły*, ale nie **Kot wylazł* (w porównywanym znaczeniu), □ *Drova vosplamenilis'*, ale nie **Ogon' vosplamenilsja*. Przykłady przekształceń implikacyjnych: *Węzeł się rozwiązał* ⇒ *Toból się rozwiązał*, □ *S derev'ev obleteli list'ja* ⇒ *Derev'ja obleteli*, *Pjatna s plat'ja tak i ne otčistilis'* ⇒ *Plat'e tak i ne otčistilos'*.

2. 'Mieć zdolność działania' – 'mieć zdolność poddawania się działaniu': *Dver' ešče krasitsja – Materija chorošo krasitsja* (analogicznie *mazat'sja*, *marat'sja*, *pačkat'sja*), *Mylo mylitsja – Bel'e legko mylitsja*. Różnica jest zbliżona do różnicy stron. Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

3. 'Działać' – 'umieć działać': por. dwuznaczność *mówić po francusku*, *jeździć na rowerze*¹⁹ *grać na skrzypcach*, *śpiewać*, *pisać na maszynie*, *pływać*, *rysować*, cho-

ne czasowniki tej klasy w znaczeniu stały wyloty i monoloty wyloty oraz zakrywać i pokrywać' w tych samych dwóch znaczeniach (por. dwuznaczność zdań typu: *Kamen' zakryvaet vchod, Sneg pokryvaet polja*).

7. 'Przemieszczać się w określony sposób' – 'mijać' (o czasie) – 'przemieszczać się' – 'przebiegać (o drodze)' – typ wieloznaczności charakterystyczny dla czasowników przemieszczenia: *Lošad' idet* (bežit, prochodit mimo) – *Vremja idet* (bežit, prochodit) – *Tuči idut* (begut, prochodjat) – *Tropka idet* (bežit, prochodit) po skłonu góry [Koi idzie (biegnie, mija kogoś) – Czas mija – Chmury idą – Ścieżka idzie (biegnie) z boczem góry, Wąz wije się – Droga wije się]; por. także *letet'*, *plyt'*, *proletat'* [lecieć, płynąć, przelatywać] i inne.

REGULARNA WIELOZNACZNOŚĆ PRZYMIOTNIKÓW²⁰

Regularną wieloznaczność przymiotników reprezentują przede wszystkim przymiotniki relacyjne, których znaczenia w normalnej interpretacji leksykograficznej są często tak różnorodne, że na pierwszy rzut oka z trudem dają się identyfikować. Oprócz znaczenia czysto relacyjnego (*komunikat wojenny*) miewają one jeszcze w słownikach następujące znaczenia: 1) 'będący X-em' (*działania wojenne*); 2) 'zawierający X' (*ruda żelazna*); 3) 'zrobiony z X-a' (*złoty pierścionek*); 4) 'kauzujący X' (*złotoj priisk, ugoł'nye kopi, uranovyj rudnik*); 5) 'kauzowany przez X' (*udar słoneczny*); 6) 'kauzowany w czasie X' (*zbrodnia wojenna*); 7) 'przeznaczony dla X' (*lotnisko wojskowe*); 8) 'przeznaczony na wypadek X' (*przysposobienie obronne*); 9) 'przeznaczony do otrzymania X' (*drzewa owocowe*); 10) 'otrzymany z X-a' (*zysk handlowy*); 11) 'obsługujący X' (*flota handlowa*); 12) 'zajmujący się X-em' (*pracownicy naukowí*); 13) 'taki, w którym dokonuje się X' (*centrum handlowe, basen kąpielowy*); 14) 'taki, kiedy dokonuje się X' (*dzień handlowy*); 15) 'taki, za pomocą którego dokonuje się X' (*blona pławna*); 16) 'taki, gdzie handluje się X-em' (*sklep nabiałowy, warzywniczy*) itp.

Jasne, że w ten sposób nie można wymienić wszystkich możliwych znaczeń przymiotników relacyjnych. Ta okoliczność, na równi z zależnością znaczenia od kontekstu, naprowadza niektórych badaczy na myśl (Zemskaja 1973), że przypisywanie im jakichkolwiek znaczeń, oprócz najbardziej ogólnego znaczenia stosunku do tego, co oznacza temat, nie jest celowe.

²⁰ Polisemia niektórych przymiotników relacyjnych jest bliska monosemii.

pełniają jedną z obliigatornych walencji semantycznych odpowiednio rzeczownika (por. *przysposobienie do obrony* \equiv *przysposobienie obronne*).

Z drugiej strony do znaczenia wyrazu *ruda* nie wchodzi składnik 'zawierać', do znaczenia wyrazu *drzewo* nie wchodzi składnik 'cel' itd. Jeżeli nie włączymy tych elementów do znaczenia przymiotników *złoty*, *owocowy* itp., odpowiednia informacja semantyczna będzie bezpowrotnie stracona. A zatem w takich wypadkach znaczenie przymiotników nie jest czysto relacyjne.

Prawdopodobnie jest zasadniczo możliwe sporządzenie listy wszystkich znaczeń słownikowych przymiotników relacyjnych i istnieją podstawy, by przypuszczać, że nie będzie ona zbyt duża. Znalazłyby się tam na pewno takie znaczenia, jak: 'X-ujący', 'X-owany', 'będący X-em', 'zawierający X', 'zawarty w X', 'kauzujący X', 'znajdujący się w (miejscu) X', 'zachodzący w (czasie) X' i wiele innych.

ZNACZENIA KAUZATYWNE

1. 'Mający cechę X' – 'kauzujący cechę X': *niespokojny* (*spokojny*) (*człowiek – praca*), *rześki* (*człowiek – chłód*), *nerwowy* (*człowiek – sytuacja*), *łzawiący* (*oczy – gaz*), *śmiertelny* (*agonia – rana*), □ *sonny* (*videnija – kapli*), *grippoznyj* (*bol'noj – bakterii*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

2. 'Wyrażający X' – 'kauzujący X': *wesoły* (*smutny*, *smętny*, *radosny*) (*spojrzzenie – wiadomość*), *tęskny* (*ponury*) (*spojrzzenie – pejzaż* (*obraz*)), □ *podozritel'nyj* (*vzgljad – postupok*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

3. 'Będący X-em' – 'wprowadzany w ruch przez X': *vodjanoj* (*kaplja – turbina*), *vozdušnyj* (*potok – tormoz* (*nasos*)), *drovjanoj* (*les – otoplenie*), *parovoj* (*kaplja – dvigatel'*), *rtutnyj* (*kaplja – vyprjatel'*). Typ jest nieproduktywny²¹.

ZNACZENIA CELU

1. 'Będący X-em' – 'przeznaczony do X': *siedzący* (*pozycja – miejsce*), □ *semennoj* (*kartofel'* (*fond*) – *učasok*). Typ jest w języku rosyjskim i polskim niepro-

²¹ Odmianę tego typu reprezentują przymiotniki *nožnoj* (*ručnoj*) (*muskul – tormoz*), których znaczenie można sformułować tak: 'odnoszący się do X-a' – 'wprowadzany w ruch przez X'.

duktywny, z wyjątkiem jednej swej odmiany. Mamy na myśli przymiotniki pochodne od rzeczowników ze znaczeniem pór roku, np. *wiosenny* (*zimowy, letni, jesienny*) (*pora – sukienka*); por. także *wiosenno-letni, jesienno-zimowy* (*pora – ubiór*), □ *vesennij* (*zimmij, letnij, osennij*) (*pora (vremja) – plat'e*) por. także *vesenne-letnij, osenne-zimmij* (*vremja – kostjum*).

2. 'X(S)' – 'przeznaczony dla S → X' (S jest tu rzeczownikiem, a X znaczeniem dowolnym): *święteczny* (*dzień – ubranie*), □ *verchovoj* (*ezda – lośad'*) *sumassędšij* (*čelovek – dom*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

ZNACZENIA PARAMETRYCZNE

1. 'Większy niż norma X-a' – 'wysoki stopień' (w pierwszym wypadku 'X' jest elementem przymiotnika, a w drugim – elementem znaczenia rzeczownika, z którym przymiotnik ten się łączy): *duży* (*mały*) (*dom – rozmiar*), *wysoki* (*niski*) (*człowiek – wzrost*), *młody* (*istota – wiek*), □ *dlimnij* (*korotkij*) (*doroga – rasstojanie*), *maloletnij* (*syn – vozrast*). Typ jest nieproduktywny w języku polskim i rosyjskim, por. *gorący* (*zimny*) (tylko przedmiot przy *wysoka* (*niska*) *temperatura*), *stary* (*młody*) (zwykle człowiek, przy *podeszły* (*młodzieńczy*) *wiek*), *szybki* (*wolny*) (tylko ruch, przy *duża* (*mała*) *prędkość*), □ *bystryj* – *medlennyj* (tylko *dviżenie* przy *bol'saja* (*malaja*) *skorost'*). Przykłady przekształcenia równoznacznego (z bardzo ograniczonym pod względem leksykalnym zakresem działania: *wysoki człowiek – człowiek wysokiego wzrostu*, □ *drogie mjasnye bljuda – drogie ceny na mjasnye bljuda*).

2. 'Większy niż norma X-a' – 'wysoki stopień' (metaforyczne przeniesienie znaczenia): *głęboki* (*rzeka – wiedza*), *mocny* (*męźczyzna – sen*), *silny* (*koń – argument*), *szeroki* (*rzeka – uogólnienia*), □ *krajnij* (*dom – nuźda*).

3. 'Większy (mniejszy) niż norma X-a' – 'dodatnia (ujemna) ocena' (metaforyczne przeniesienie znaczenia). W większości wypadków znaczeniu 'większy' odpowiada ocena dodatnia, a znaczeniu 'mniejszy' – ujemna, ale możliwa jest również sytuacja odwrotna: *bogaty* (*biedny*) (*chłop – język*), *głęboki* (*plytki*) (*rzeka – filozofia*), *ciężki* (*lekki*) (*worek – zmartwienie*), *wysoki* (*niski*) (*człowiek – poziom*), *szeroki* (*wąski*) (*ulica – poglądy*), □ *tolstij* (*tonkij*) (*stebel' – namek*). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

mantycznej mają (w osłabionym wariantcie) drugie znaczenie, por. *dlinnovat*, *korotkovat*, *širolcovat* itd.

INNE TYPY ZNACZEŃ

1. 'X' – 'właściwy X-owemu człowiekowi' lub 'wyrażający cechę X': *bezinteresowny* (odważny) (człowiek – postępek), *bystry* (człowiek – odpowiedź), *czule* (dziecko – spojrzenie), *delikatny* (dobroduszny) (człowiek – odpowiedź), *dobry* (człowiek – słowo), *energiczny* (człowiek – głos), *głupi* (człowiek – pytanie), *histeryczny* (człowiek – śmiech), *impulsywny* (człowiek – zachowanie), *inteligentny* (człowiek – wygląd), *łakomy* (człowiek – spojrzenie), *mądry* (człowiek – słowa), *nieśmiały* (człowiek – pytanie), *odważny* (człowiek – postępek), *okrutny* (człowiek – obyczaje), *ordynarny* (człowiek – maniery), *podstępny* (człowiek – pytanie), *rozsądny* (człowiek – stanowisko w jakiejś sprawie), *rozważny* (szlachetny) (człowiek – odpowiedź), *sensowny* (rozsądny) (człowiek – odpowiedź), *szczodry* (człowiek – gest), *śmiały* (tchórzliwy) (człowiek – postępek), *taktowny* (człowiek – pytanie), *uczciwy* (człowiek – postępek), *uprzejmy* (człowiek – pytanie), *władczy* (człowiek – gest), *wnikliwy* (myślący) (człowiek – spojrzenie), *wściekły* (człowiek – okrzyk), *zapalczywy* (człowiek – spór), *zdrowy* (człowiek – wygląd), *złośliwy* (człowiek – słowa), □ *bestolkóvyj* (čelovek – rasskaz), *nasmešlivyj* (čelovek – ułybka), *principial'nyj* (čelovek – otvet). Typ jest nieproduktywny w języku polskim i rosyjskim. *Niegodziwy* może być i *człowiek*, i *postępek*, ale *wrażliwy*, *rzetelny* – tylko *człowiek*; *genialny* – *aktor* i *rozwiązanie*, ale *utalentowany* (*zdolny*, *uzdolniony*) tylko *aktor*; *bystre* i *roztropne* może być *dziecko* i *spojrzenie*, ale *domyślne* (*zmysłne*) – tylko *dziecko*; *gwałtowny* – *człowiek* i *gest*, a *niezrównoważony* (*zrównoważony*) tylko *człowiek*; *okrutni* – i *ludzie*, i *obyczaje*, ale *bezlitośni* – tylko *ludzie*; □ *bessovestnyj* może być *čelovek* i *postupok*, ale *sovestlivyj* tylko *čelovek*.

2. 'Mający miejsce w czasie X' – 'powstały w czasie X': *dawny* (*wypadek* – przyjaciel), *niedawny* (*wypadek* – znajomy), *stara* (*rada zakładowa* – miłość), □ *prošlogodnij* (*vypusk* – znakomyj). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

3. 'Będący X-em' – 'pokryty X-em': *śnieżny* (*zaspą* – szczyt), □ *lakovyj* (*masło* – koża), *ledjanój* (*korka* – veršina). Typ jest nieproduktywny w języku rosyjskim.

4. 'P(S)' – 'mający P ← S', gdzie P to dowolne znaczenie, a S – rzeczownik²³: *liściasty* (*iglasty*) (*drzewo* – las), *siwe* (*włosy* – człowiek), □ *medlennyj* (*neutrony* –

DEFINICJA SYNONIMÓW LEKSYKALNYCH

STAN BADAŃ

Istnieją dwa podstawowe podejścia do definiowania synonimów: czysto semantyczne i operacyjnosemantyczne.

Pierwsze z nich określa synonimy jako wyrazy mające to samo znaczenie leksykalne, ale różniące się odcieniami znaczeniowymi (zob. Očerki 1966)³. Można mówić o wielu wariantach terminologicznych takiego definiowania synonimów w zależności od tego, jakie pojęcia (z jakiej dziedziny wiedzy zaczerpnięte) przewa-

¹ Zob. np. obszerną bibliografię dotyczącą synonimów jednego tylko języka rosyjskiego w tomach: Očerki 1966 i Sinonimy 1972. Z prac współczesnych odnotujemy (oprócz wymienionych pozycji) dużą syntetyczną monografię Filipec 1961; zob. także Bereżan 1973.

² W połowie lat pięćdziesiątych słowników synonimicznych języka angielskiego było około 300. Na uwagę zasługują następujące „objaśniające” słowniki synonimów: Bénac 1957, *Der grosse Duden* 1964, Webster 1968, Evgen'eva 1970. Ze słowników, które tylko wyliczają synonimy, odnotujemy słownik: Aleksandrova 1968. Opracowuje się też metody automatycznego budowania słowników synonimicznych: Jones 1961, 1964, Edmundson i Epstein 1969.

³ Uwzględnia się również inne możliwe różnice między synonimami: gramatyczne (*star'* – tylko aspekt dokonany, *načat'* – aspekt dokonany i niedokonany; *slychat'*, *vidat'* – tylko czas przeszły, *słyšat'*, *videt'* – oba czasy proste); stylistyczne (por. *žena* – *supruga*); emocjonalno-ekspresywne (por. *lošad'* – *kljača*); socjalne, profesjonalne, związane z gatunkami literackimi (por. *vospalenie legkich* – *pnevmonija*, *ženščina* – *dama*, *letčik* – *pilot*); dialektałne (por. *petuch* – *kočet*); różnice w łączliwości (por. *černyj* – *voronij*, *koričnevij* – *karij*); zob. np. Bałły 1926: 119, Stern 1931: 226, Vinogradov 1951: 70, Ullmann 1952: 181–182, Kuryłowicz 1955: 76, Filipec 1961, Zvegincev 1963, Evgen'eva 1966 i inni. W związku z tą klasyfikacją możliwych różnic między synonimami poczyniono interesujące obserwacje dotyczące dystrybucji synonimów należących do poszczególnych części mowy (najłatwiej w relacje synonimiczne wchodziły przymiotniki, czasowniki i rzeczowniki abstrakcyjne, wśród których przeważają synonimy „ideograficzne”; rzeczowniki konkretne stosunkowo rzadko mają swoje odpowiedniki synonimiczne i wśród nich większość stanowią synonimy stylistyczne, dialektałne, profesjonalne itp.).

żają w definicji: pojęcia lingwistyki, logiki czy psychologii (por. Humboldt 1859: 92, Pokrovskij 1896: 12, 20, Potebnja 1912: 83, Ogden i Richards 1927: 126, Brunot 1936: 79, Brøndal 1943: 25, 118, Öhman 1951: 151, Wells 1957 i inni).

Próbowano połączyć rozumienie synonimii jako identyczności semantycznej z pojmowaniem synonimów jako wyrazów, które mogą różnić się od siebie znaczeniem. Próba ta doprowadziła do koncepcji neutralizacji różnic semantycznych w ściśle określonych pozycjach, wyznaczanych przez semantyczne, leksykalne, syntaktyczne i inne cechy wyrażań. Proponowano, by uważać za synonimy tylko takie wyrazy podobne pod względem znaczenia, między którymi różnice mogą się neutralizować (Apresjan 1957: 87–88, Ivanov 1957, Šmelev 1969: 18–19).

Rozpatrzmy dwie wspólne cechy większości takich określeń.

Po pierwsze, synonimy nie mogą być w nich uznane za całkowicie dokładne, ponieważ porównywanie znaczeń nie opiera się na żadnej procedurze formalnej, a pojęcie odcienia znaczeniowego nie jest wystarczająco jasne (dokładniej o odcieniu znaczeniowym zob. s. 229 i nast.). Aby można było sformułować definicję synonimów opartą na formalnym porównywaniu znaczeń, musimy mieć wyczerpujący opis znaczeń wyrazów danego języka (słownik), który powinien spełniać pewne warunki⁴. Mogą to być np. warunki nakładane przez nas na metajęzyk opisu, strukturę logiczną definicji słownikowej i strukturę syntaktyczną analizowanego wyrażenia (zob. s. 78 i nast.).

Po drugie, w większości definicji podkreśla się nie wspólne cechy semantyczne synonimów, lecz różnice między nimi. Wyrazy, których znaczenie całkowicie się pokrywa, coraz częściej rozpatrywane są jako dublety leksykalne, warianty itp., a za prawdziwe synonimy zaczyna się uważać wyrazy w sposób niewątpliwy różniące się znaczeniem. Znamienna jest pod tym względem następująca wypowiedź A.B. Šapiry w artykule, który wywarł silny wpływ (pod innymi względami owocny) na późniejsze prace z dziedziny teorii synonimii: „[...] panuje ogólna opinia, że nie są synonimami wyrazy o różnym zestawie dźwięków, których znaczenia całkowicie się pokrywają. [...] synonimy są to wyrazy [...] zawierające w swoich – w całości podobnych – znaczeniach te lub inne różnice” (Šapiro 1955: 72).

Konsekwentny rozwój podobnych poglądów doprowadził do powstania teorii, według której synonimiczność jest pojęciem względnym (Šaumjan i Soboleva 1965,

się znaczeniach leksykalnych, lecz również przywraca terminowi „synonim” jego pierwotną treść.

W dalszej części będziemy mówić o dokładnych synonimach (tożne sinonimy) wtedy, gdy definicje słownikowe dwóch wyrazów pokrywają się całkowicie, i o niedokładnych synonimach (netożne sinonimy) lub quasi-synonimach (kwazisinonimy), jeżeli mają one dużą część wspólną (zob. s. 153 i nast.). Już tutaj należy podkreślić, że podział synonimów na dokładne i niedokładne wcale nie oznacza, że właściwym przedmiotem teorii synonimii leksykalnej są tylko dokładne synonimy. Po prostu teoria przekształceń semantycznych wymaga wyraźnego rozróżnienia jednych i drugich w zapisie słownikowym, ponieważ w przeciwnym wypadku nie można będzie pokazać, dlaczego funkcjonują one różnie w systemie parafrazowania.

Zwykła definicja synonimów jako wyrazów o pokrywających się znaczeniach nie opiera się na precyzyjnej teorii definicji słownikowych i dlatego sama nie pozwala w sposób formalny ustalać faktu synonimiczności czy niesynonimiczności dwóch wyrazów. Zawsze uważano, że jest to poważna wada teorii synonimów leksykalnych i już najwcześniejsze poszukiwania niezawodnej podstawy operacyjnej pozwalającej ustalać fakt synonimiczności dwóch wyrazów doprowadziły do sformułowania dystrybucyjnego w swej istocie kryterium synonimiczności–niesynonimiczności. Jest nim wzajemna zamienialność synonimów w tym samym kontekście, która nie powoduje (zauważalnej) różnicy w znaczeniu przy możliwych różnicach stylistycznych i innych (zob. np. Pokrovskij 1896: 21, Bloomfield 1933: 145, Ullmann 1951: 46, Kuryłowicz 1955: 74, Zvegincev 1963, Dubois 1964 i wielu innych).

Znane są dwa warianty kryterium wzajemnej substytucji: silny i słaby. Silne kryterium substytucji wzajemnej, tzn. zasadę zamienialności wzajemnej w każdym kontekście, stosował swego czasu S. Ullmann. ⁴W niektórych swych pracach określał on synonimy jako wyrazy „o identycznym znaczeniu, wzajemnie wymienialące się w każdym kontekście” (op. cit)⁵. Niebawem jednak przekonał się, że tak sformułowanego warunku nie spełnia żadna para wyrazów, zwykle zaliczanych do synonimów⁶. To doprowadziło go do wniosku, że każde badanie synonimów, jeśli nie ogranicza się do problemów ich pochodzenia i dystrybucji w słowniku, jest im-

⁵ W określeniu tym kryje się zasadnicza niejasność wszystkich podobnych definicji – pozostaje otwarte pytanie, jakie elementy tekstu odnoszą się do samych jednostek porównywanych, a jakie do kon-

– zamienialność wzajemna w pewnych kontekstach). W rezultacie powstaje następująca klasyfikacja synonimów: 1) kompletne i totalne, 2) kompletne i nietotalne, 3) niekompletne i totalne, 4) niekompletne i nietotalne. Interesującą cechą tej klasyfikacji stanowi to, że traktuje ona odrębnie zagadnienie pokrywania się czy niepokrywania się znaczeń wyrazów z jednej strony oraz zdolność–niezdolność wyrazów do substytucji wzajemnej w tych samych kontekstach z drugiej strony. Myśl ta jest co prawda przeprowadzona nie dość konsekwentnie. Lyons uważa, że przynajmniej częściowa wzajemna zamienialność jest obligatoryjną cechą synonimów.

Pojęcie parametru leksykalnego, które wprowadzili I.A. Mel'čuk i A.K. Žolkovskij, pozwala lepiej ocenić rolę wzajemnej substytucji w synonimach leksykalnych. Jak już mówiliśmy (zob. s. 56), parametr leksykalny jest to takie typowe znaczenie, które przy różnych słowach jest wyrażane różnymi środkami. Korelaty leksykalne danego parametru mogą okazać się synonimami, które znajdują się w dystrybucji ściśle lub prawie ściśle komplementarnej, por. *proizvodit'* (*vpečatlenie*), ale *okazyvat'* (*vlijanie*) [wywierać wrażenie i wywierać wpływ]. W ten sposób przyjęcie koncepcji parametru leksykalnego pociąga za sobą rezygnację z zasady (nawet częściowej) zamienialności wzajemnej jako koniecznej właściwości synonimów.

Należy przyznać, że ograniczony charakter zasady wzajemnej zamienialności synonimów od dawna rozumieli leksykografowie-praktycy. Tak np. w przedmowie do słownika synonimów języka angielskiego (Webster 1968) czytamy: „[...] wzajemna zamienialność nie stanowi ostatecznego kryterium [synonimii – przyp. Ju. A.], ponieważ natrafia ona na użycia idiomatyczne” (Webster 1968: 25a; wyd. I 1951). W związku z tym autorzy słownika Webstera wysunęli inne operacyjne kryterium synonimii – możliwość definiowania synonimów w jednakowy lub prawie jednakowy sposób: „Jedynym zadowalającym kryterium synonimii jest pokrywanie się denotatów (denotation). To pokrywanie się rzadko bywa na tyle pełne, by znaczenia wyrazów były absolutnie identyczne. Jest ono jednak zawsze na tyle jasne, by definicja dwóch lub więcej wyrazów będących synonimami mogła być doprowadzona do pewnego punktu przy użyciu tych samych terminów” (ibidem). Punkt, do którego powinna być doprowadzona wspólna definicja, nie jest co prawda ściśle określony, np. podawane na początku każdego hasła w słowniku synonimów Webstera „pełne definicje” w większości wypadków są na tyle szerokie, że mogą odnosić się do nich nie tylko te wyrazy, które autorzy uważają za synonimy, lecz i te, które traktują oni jako „analogiczne” (tematycznie bliskie). Jednakże sama zasada porównywania definicji słownikowych wydaje się jak najbardziej racjonalna.

Pierwszy warunek synonimii leksykalnej został już sformułowany: synonimy w wąskim sensie powinny mieć w słowniku tę samą definicję, tzn. powinny być przekładane na to samo wyrażenie języka semantycznego.

Jednak ten jeden warunek to za mało, żeby uważać dwie jednostki leksykalne za synonimy. W pewnym sensie to samo znaczenie leksykalne mają pary czasowników *stroit'* – *stroit'sja* [budować – być budowanym], *vchodit'* i *vmėsčat'* [wchodzić – mieścić się] itp. we frazach: *Rabočie strojat dom* – *Dom stroitsja rabočimi* [Robotnicy budują dom – Dom jest budowany przez robotników], *V butylku vchodit tri litra* – *Butylka vmėsčatet tri litra* [Do butelki wchodzi trzy litry – W butelce mieści się trzy litry]. Rzeczywiście, zdania w obrębie każdej pary są sytuacyjnie równoznaczne; jasne jest też, że wszystkie pokrywające się wyrazy każdej pary zdań (*rabočie, dom, butylka* itd.) są użyte w tym samym znaczeniu; wynika z tego, że również wyrazy, którymi rozpatrywane zdania różnią się od siebie (*stroit'* – *stroit'sja, vchodit'* – *vmėsčat'*), są przynajmniej pod względem denotatywnym równoznaczne. Świadczy o tym także ta okoliczność, że formy strony biernej nigdy nie są objaśniane w słownikach oddzielnie; ich znaczenia podaje się za pomocą uwagi „passivum” i odesłania do strony czynnej odpowiedniego czasownika. Przy tym nikomu nie przyszłoby do głowy, by kwalifikować *stroit'* – *stroit'sja* i podobne pary wyrazów jako synonimy leksykalne.

Różnica między parą *stroit'* – *stroit'sja* z jednej strony i parą *sooružat'* – *stroit'* z drugiej może być opisana dwójako. Po pierwsze *stroit'* i *sooružat'* mają tę samą strukturę „ról”, a *stroit'* i *stroit'sja* – różne: *stroit'* i *sooružat'* mają pierwszą walencję subiekty, a drugą – obiektu, zaś w wyrazie *stroit'sja* jest odwrotnie: pierwsza jest walencją obiektu, a druga – subiekty. W celu wyłączenia *stroit'* i *stroit'sja* z synonimów leksykalnych wystarczy wprowadzić do definicji warunek, na mocy którego struktury ról synonimów powinny się pokrywać. Określenie to będzie w pełni adekwatne, jeśli zgodzimy się na dwa (dość oczywiste) sposoby opisu struktur ról predykatów typu *być większym* – *być mniejszym* (*być wyższym* – *być niższym, przewyższać* – *ustępować*) z jednej strony i predykatów typu *kupować* – *sprzedawać* (*wynajmować* – *odnajmować*) z drugiej.

Predykаты pierwszego typu, dające „diatezowe” parafrazy synonimiczne (*Piotr jest wyższy od Jana – Jan jest niższy od Piotra, On przewyższa wszystkich zdolnościami – Wszyscy ustępują mu pod względem zdolności*), są parami antonimów, antonimy zaś nie są równoprawne semantycznie: jeden z nich w pewnym sensie jest pod względem semantycznym prostszy od drugiego (zob. rozdz. VI). W szczególności w parach przymiotników parametrycznych typu *duży – mały, wysoki – niski* itp., prostszy pod względem semantycznym jest antonim oznaczający duży biegun odpowiedniej skali (zob. s. 75 i nast.). Z tego powodu właśnie predykat *być większym*, a nie predykat *być mniejszym* został wybrany jako elementarny w słowniku języka semantycznego. Jeżeli predykatowi *być większym* przypiszemy strukturę ról 'subiekt – kontragens – ilość' (*X jest większy od Y o Z*), to w predykcji semantycznej od niego pochodnym *być mniejszym* należy widzieć strukturę ról 'kontragens – subiekt – ilość'. Wtedy różnica struktur ról w parach *być większym – być mniejszym* jest w zasadzie podobna do tej, jaka występuje w parach *stroit' – stroit'sja*. W ten sposób pary te zostaną wyłączone z grupy synonimów leksykalnych.

Przejdźmy do predykatów konwersowych typu *kupować – sprzedawać*. Na pierwszy rzut oka ich struktury ról są identyczne: 'subiekt – pierwszy obiekt (towar) – kontragens – drugi obiekt (cena)'. Bardziej uważna analiza pokazuje jednak, że jeżeli do opisu sytuacji kupna–sprzedaży wybiera się predykat *kupować*, to pierwszy uczestnik sytuacji jest pomyślany jako subiekt i odbiorca, a trzeci jako kontragens i źródło (wyjaśnienie tych terminów zob. s. 125 i nast.); jeżeli zaś do opisu sytuacji kupna–sprzedaży wybiera się predykat *sprzedawać*, to pierwszy uczestnik jest przedstawiony jako subiekt i źródło, a trzeci – jako kontragens i odbiorca. W ten sposób również w tym wypadku struktura ról okazuje się w tych predykatkach różna i pary wyrazów typu *kupować – sprzedawać* nie stanowią synonimów leksykalnych.

Przejdźmy do drugiej możliwości. Różnice między parami typu *stroit' – soorużat'* z jednej strony i parami typu *stroit' – stroit'sja* z drugiej można opisać jako różnice nie struktury ról, lecz predykatowej struktury aktantów: w *stroit'* i *soorużat'* miejsca (walencje) z tym samym numerem są zajęte przez te same aktanty (realnych uczestników sytuacji), a w *stroit'* i *stroit'sja* miejsca z tym samym numerem są zajęte przez różne aktanty:

derživat' – *podderžka* [popierać – poparcie], *ravnyj* – *ravenstvo* [równy – równość], *bystrij* – *bystro* [szybki – szybko] itp. (zob. s. 160). Wydaje się dosyć oczywiste, że takich pochodnych nie należy uważać za synonimy. Synonimy są nieregularną, czy-
sto leksykalną kategorią: w języku naturalnym występują w gotowej postaci i nie mogą być tworzone według żadnego produktywnego modelu. W przeciwieństwie do nich derywaty stanowią kategorię regularną, w pewnym sensie gramatyczną. Ponieważ pary typu *ravnyj* – *ravenstvo* zasadniczo można przedstawiać jako regularne, należy je więc opisywać jako takie, nie bacząc na to, że różnią się one od innych typów pochodnych identycznością znaczenia leksykalnego – cechą, która je rzeczywiście zbliża do synonimów leksykalnych.

Żądany wynik – wyłączenie pochodnych syntaktycznych spośród synonimów leksykalnych – osiąga się przez wprowadzenie do definicji tych ostatnich warunku, że muszą one należeć do tej samej części mowy. Wtedy pary typu: *sam* – *osobiście* (*Proszę to powiedzieć jemu samemu* – *Proszę to powiedzieć jemu osobiście*), *jeden* – *tylko* (*Powiem o tym jemu jednemu* – *Powiem o tym tylko jemu*), *wystarczy* – *gdy tylko* (*Wystarczy, żeby wyszedł* – *Gdy tylko wejdzie*), powinny być traktowane jako pochodne supletywne (zob. s. 169–170).

Tak więc warunkiem koniecznym i wystarczającym do uznania dwóch wyrazów (lub syntaktycznie nierozkładalnych jednostek frazeologicznych) *A* i *B* za synonimy leksykalne jest: (1) całkowite pokrywanie się definicji słownikowych, tzn. wyrazy te powinny być przekładane na to samo wyrażenie języka semantycznego; (2) ta sama liczba aktywnych walencji semantycznych, przy czym takich, że walencje o tym samym numerze mają jednakowe role (lub przyłączają do predykatu nazwy tych samych aktantów); (3) przynależność do tej samej (głębinowej) części mowy⁷.

Zauważmy, że definicja ta nie wymaga od synonimów pokrywania się czy choćby nawet częściowego podobieństwa ich łączliwości lub konstrukcji, w których są one używane, oraz pokrywania się ich cech stylistycznych.

Istnieje szeroko rozpowszechniona opinia, że w językach naturalnych nie ma synonimów „absolutnych”. Nie wiemy, jaka treść jest wkładana w ten termin i dlatego nie będziemy oceniać słuszności przytoczonej opinii. Można jednak twierdzić, że jeżeli będziemy rozumieć synonimy dokładnie w określonym wyżej sensie, to w językach naturalnych nie jest ich wcale tak mało⁸.

Materiał ilustrujący tę tezę najwygodniej przedstawić w postaci przeglądu

ki stałe, tzn. od dawna istniejące w języku (rdzenne lub całkowicie zasymilowane), stylistycznie neutralne, często używane, pod względem derywacyjnym proste lub zleksykalizowane (niepodzielne słowotwórczo) w ich podstawowych znaczeniach. Procesy dyferencjacji semantycznej, stale zachodzące w tej warstwie leksyki, prowadzą do tego, że zaczyna dominować quasi-synonimia, a zakres synonimii dokładnej zmniejsza się. Wyobrażenie o dokładnej synonimii takich jednostek mogą dać następujące, dostatecznie rzadkie, przykłady: *celować* – *mierzyć*, *nasepiać* – *ściągać* (*brwi*), *wykastrować* – *wytrzebić*, *znikać* – *przepadać* (*książka*), □ *brosat'* – *kidat'* [rzucać], *gasiť* – *tušit'* [gasić] (por. s. 229), *gljadet'* – *smotret'* [patrzeć], *prekraščat'sja* – *perestavat'* [ustawać], *spešit'* – *toropit'sja* [śpieszyć się], *zret'* – *spet'* (*frukty*) [dojrzewać (owoce)]; *kolumna* – *szpalta* (*w gazecie*), □ *figa* – *kukiš* [figa], *kozjavka* – *bukaška* [robaczek], *os'minog* – *sprut* [ośmiornica], *podlinnik* – *original* (*kartiny*) [oryginał (obrazu)], *zabastovka* – *stačka* [strajk]; *jednakowy* – *identyczny*, □ *gromadnyj* – *ogromnyj* [ogromny], *suchoščavyj* – *chudoščavyj* [chudy]; *edva* – *ele* (*došel*) [ledwo (doszedł)], *edva* – *čut'* (*zanjalas' zarja*) [zaledwie], *vezde* – *vsjudu* [wszędzie], *vpopychach* – *vtoropjach* [w pośpiechu].

Tak więc nawet jądro słownictwa języka literackiego może w zasadzie, aczkolwiek bardzo słabo, przeciwstawiać się tendencji do usunięcia semantycznie nieistotnej różnorodności leksykalnej. We wszystkich pozostałych warstwach leksyki materiał o wiele bardziej opiera się tej tendencji, co podtrzymują różne przeciwstawne jej procesy innowacji (por. Šmelev 1968a: 121, 1968b). Leksyka ekspresywna, wyrazy w znaczeniach przenośnych i związanych frazeologicznie, pewne pochodne, niedawne zapożyczenia stanowią jako całość o wiele większy procent słownictwa i każdą taką jednostkę spotyka się w tekstach dużo rzadziej. Ponieważ na każdą z nich wypada nie za wiele użyć, okazują się one mniej przydatnym obiektem działania dyferencjacji semantycznej, która z trudem przejawia się w tak skąpym materiale.

Dążenie języka do odnawiania swych środków leksykalnych, prowadzące do powstawania dokładnych synonimów, najpełniej i najwyraźniej przejawia się w sferze leksyki ekspresywnej. Na łatwość ustalenia stosunków synonimicznych wśród wyrazów nacechowanych emocjonalnie zwrócił uwagę jeszcze J. Vendryes, (Ven-

dzy semantycznie dokładnymi synonimami stanowi jedną z typowych wad niektórych słowników synonimicznych; zob. Ullmann 1964: 144–145, Gak 1966: 322.

tu], *propast' – tma (much) [mnogostwo (much)]*. Jest rzeczcią interesująca, że właśnie w sferze leksyki ekspresywnej najsilniej przejawia się jeden z najciekawszych procesów semantycznych – proces analogii synonimicznej, inaczej nazywany derywacją synonimiczną lub synonimiczną irradacją⁹. Istotę tego procesu dokładnie opisał S. Kroesch: „Wyras *X* o znaczeniu *A* rozwija znaczenie *B*. Analogicznie wyraz *Y*, także mający znaczenie *A* i będący synonimem *X*, rozwija znaczenie *B*” (Kroesch 1926: 39). Przypuścimy, że rozpatrywana przez nas tendencja doprowadziła do pojawienia się w wyrazie *bit'* nowego znaczenia ‘strzelać’ (por. *bit' po nastupajuščim korotkimi očeredjami*), wtedy znaczenie to może rozwinąć się również w (quasi-)synonimach *kolotit'*, *lupit'* itp., por. „*Fašistskaja artillerija lupila po nim s utra, no prjamogo popadanija ni v odin iz domov [...] ne slučilos'*” (A. Ejsner). Analogia synonimiczna w sferze leksyki ekspresywnej jest na tyle silna, że niekiedy staje się procesem produktywnym. G. Stern uważał ją za prawo semantyczne.

Dzięki swemu nacechowaniu ekspresywnemu również jednostki frazeologiczne wchodzą łatwo w relację synonimii, por.: *nauczyć kogoś rozumu – dać komuś naukę, trzepać językiem – mleć ozorem, mieć nie po kolei w głowie – brak piątej kleпки, □ bezdel'ničat' – bit' bakluši, brat' v oborot – brat' v rabotu, byt' na veršok ot gibeli – byt' na volosok ot gibeli, namjat' boka komu-libo – nalomat' boka komu-libo, zagnat' v ugol kogo-libo – priperet' k stene kogo-libo; co tchu – co sil – ile sil w nogach (pędzić), z całej duszy – z całego serca (dziękować), □ blagim matom – vo vsju Ivanovskuju (kričať), ni kapel'ki – ni na volos – ni na mizinec (ne otstał).*

Rozwijanie się w wyrazie znaczeń przenośnych i związanych frazeologicznie jest jeszcze jednym źródłem synonimii semantycznie dokładnej. Sprzyja temu przede wszystkim sam mechanizm metaforycznego przeniesienia znaczenia, ponieważ jeden z najbardziej rozpowszechnionych sposobów metaforyzacji znaczenia

⁹ Zob. np. Pokrovskij 1896: 19, Meillet 1921: 247 i nast., Kroesch 1926: 39, Stern 1931: 188, Ullmann 1952: 184, Kronasser 1952: 133 i nast., Vinogradov 1953: 208 i nast., Ullmann 1964: 150–151, 225. Prawie wszyscy badacze ograniczają działanie analogii synonimicznej do argot; Meillet wskazuje na jej rozpowszechnienie „w językach wszystkich grup specjalnych”. Materiały G. Sterna i V.V. Vinogradova wskazują, że analogia stanowi prawidłowość języka literackiego; por. przykład V.V. Vinogradova – (quasi-)synonimy *otličnyj – isključitel'nyj*, w których na podstawie znaczenia ‘nie taki, jak wszyscy’ rozwinęło się ekspresywne znaczenie ‘doskonaly’, ‘bardzo dobry’.

polega na usunięciu różnicujących składników semantycznych (zob. s. 171), np. *Časy ubegajut* (uchodjat) *na pjat' minut*, por. dosłowne – nie synonimiczne – znaczenia czasowników *ubegat'* – *uchodit'*.

Synonimizacji znaczeń przenośnych i związanych frazeologicznie sprzyja także okoliczność (ściśle powiązana z dopiero co rozpatrzonym mechanizmem metaforyzacji), że w całości ich treść jest pod względem semantycznym uboższa niż znaczeń dosłownych (por. *vsplyt' 1* ≡ 'płynąc do góry pojawić się na powierzchni cieczy', *vsplyt' 2* (*Vsplyli temnye machinacii*) ≡ 'ujawnić się'; *wychodźć 1 z A* = 'idąc przestawać znajdować się w A', *wychodźć 2 spod A* (np. *władzy rodziców*) = 'przestawać być obiektem A'). Jest to szczególnie charakterystyczne dla znaczeń związanych frazeologicznie, które stanowią końcowy etap rozwoju znaczeń przenośnych.

Zauważmy w końcu, że zarówno znaczenia przenośne, jak i związane frazeologicznie są o wiele bardziej ograniczone warunkami realizacji w określonych konstrukcjach niż znaczenia swobodne (por.: *wyjsć z pokoju*, *wyjsć spod daszku*, *wyjsć na plac*, *wyjsć nad rzekę*, *wyjsć za opłotki*, *wyjsć na obiad* itp., lecz tylko *wyjsć spod władzy*). Zmniejsza to również możliwości dyferencjacji semantycznej znaczeń wchodzących w relacje synonimiczne.

Przejdźmy do materiału. Synonimię znaczeń przenośnych można zilustrować następującymi przykładami: *prowadzić* – *biec* (*Droga prowadzi* (biegnie) *do lasu*), *wchodzić* – *wlazić* (*Część rzeczy nie wejdzie* (nie wlezie) *do walizki*), *wypadać* – *wylazić* (*włosy*) (*Włosy mi wypadają* (wylażą)), *wyplłynąć* – *ujawnić się* (*Miał nadzieję, że sprawa ta nie wypłynie* (nie ujawni się)), *dogonić* – *nadrobić*, *nasilać się* – *wzmagać się* – *potęgować się* (*bóle*), *pędzić* – *lecieć*, □ *vletet'* – *dostał'sja* – *nagoret'* – *popast'* (*ot otca*) [oberwać], *vypadat'* – *vydat' sja* (*Denek vypal* (wydalsja) *velikolepnyj*) [wypaść], *vysadit' sja* – *sojti* – *slezt'* (*v Odesse*) [wysiąść], *wychodit'* – *polučat' sja* (*Iz nego vyjdet* (polučitsja) *pervoklassnyj sprinter*, *On plocho vyšel* (polučilsja) *na fotografii*) [wyjąć], *gadit'* – *pakostit'* (*sosedu*) [robić świństwa], *kovyrjat' sja* – *kopat' sja* (*Dolgo ty ešče budeš' kovyrjat' sja* (kopat' sja)?) [grzebać], *obleč'* – *obložit'* (*Tuči oblegli* (obložili) (*nebo*)) [zasnuć (niebo)], *obskakat'* – *obstavit'* (*kogo-libo*) [zakasować], *pilit'* – *točit'* (*muža*) [piłować], *prozevat'* – *promorgat'* (*vygodnyj slučai*) [nrzećganić] *rvat'* – *derecat'* (*zuby*) [rwać (zuby)] *taščit' sja* – *nlestis'* (*no*

(*u vlasti*) [mieć władzę], *głotať* – *gryzt'* (*toska*) [gryźć (tęsknota)], *ispytyvat'* (*vlijanie*) – *podvergat'sja* (*vlijaniju*) [ulegać (wpływowi)], *ložit'sja* – *padat'* (*Na nego leglo (palo) podozrenie, Na nego ložit'sja (padaet) tjažkaja otvetstvennost'*) [padać], *nesti* – *terpet'* (*poteri*) [ponosić (straty)], *otbit'* – *otšibit'* (*pamjat'*) [odjąć (pamięć)], *približat'sja* – *podchodit'* (*k 5 kg*) [zbliżać się (do 5 kg) (o ciężarze)], *sozdavat'sja* – *skladyvat'sja* (*vpečatlenie*) [powstawać (wrażenie)], *vychodit'* (*iz terpenija*) – *terjat'* (*terpenie*) [tracić (cierpliwość)], *vzvinit'* – *vzduť* (*ceny*) [wyśrubować (ceny)], *zakatit'* – *zalepit'* (*poščeečimu*) [wymierzyć (policzek)], *zatopit'* – *zachlestnut'* (*Volna zabastovok zatopila (zachlestnula) južnye štaty*) [zalać], *terjat'* – *utračivat'* (*vlast' nad čem-libo*) [tracić (władzę)]; *isty* – *wierutny* (*bdzura*), *nieprzebrane* – *niezliczone* (*zastępy*), *zacięty* – *zawzięty* (*przeciwnik*), □ *bezutešnoe* – *neutešnoe* (*gore*) [nieutulony (ból)], *dosłownyj* – *bukwal'nyj* (*perevod*) [dosłowne (tłumaczenie)], *izbityj* – *zazęžennyj* (*ostrota*) [oklepany (dowcip)], *napusknoj* – *delannyj* (*veselost'*) [udana (wesołość)], *nevynosimyj* – *nesterpimyj* (*bol'*) [nieznośny (ból)]; *bezwstydnie* – *bezczelnie* (*klamać*).

Wiele procesów słowotwórczych prowadzących do powstania w języku synonimów o takim samym rdzeniu również nie podlega reglamentującemu wpływowi procesów dyferencjacji semantycznej. W języku rosyjskim najwięcej jest synonimów czasownikowych o tym samym rdzeniu, przy czym najczęściej i w sposób najbardziej regularny tworzy się je za pomocą prefiksów od tematów czasowników oznaczających zmianę położenia w przestrzeni lub zmianę stanu obiektu czy subiektu: *przestraszyć* – *nastraszyć* (*kogoś*), *zaczekać* – *poczekać* (*na przyjaciela*), *zamilknąć* – *umilknąć*, *zaostrzyć* – *naostrzyć* – *wyostrzyć* (*nóż*), *zasnąć* – *usnąć*, □ *naślepat'* – *otślepat'* (*rebenka za šalosti*) [dać klapsa], *obognat'* *peregnat'* (*beguna*) [wyprzedzić], *otvarit'* – *svarit'* (*kartofel'*) [ugotować], *pochoronit'* – *schoronit'* (*kogo-libo na kladbišče dlja bednych*) [pochować], *svergnut'* – *nizvergnut'* (*samoderžavie*) [obalić], *zakočenet'* – *okočenet'* (*ot choloda*) [skostnieć (z zimna)] oraz przen. *vlezt'* – *zalezť* (*komu-libo v dušu*) [wleźć]. Rozpowszechnioną odmianę morfologiczną tego typu reprezentują pary „czasownik bezprefiksalny” – „czasownik prefiksalny”, por.: *liczyć* – *podliczać* (*pieniądze*), *rosnąć* – *narastać* (*falą strajków*), *slabnąć* – *osłabiać się* (*więzi*), □ *čistit'* – *očiščat'* (*apel'siny*) [czyścić], *gòtovit'* – *podgotavlivat'* (*počvu dlja seva*) [przygotowywać], *končat'* – *okančivat'* (*institut*) [kończyć], *menjat'* – *obmenivat'* (*kvartiru*) [zamieniać (mieszkanie)], *mesti* – *podmetat'* (*komnatu*) [za-

Rzeczowniki, przymiotniki i przysłówki tworzą synonimy o tym samym udzeniu głównie za pomocą synonimicznych sufiksów słowotwórczych lub wariantów tematów, rzadziej drogą prefiksacji lub (szczególnie w wyrazach złożonych) synonimiczności tematów. Rzeczownikowe, przymiotnikowe i przysłówkowe synonimy tego typu mają jeszcze mniej regularny charakter, por.: *bolezń'* – *zabolevanie* [choroba], *izviv* – *izvilina* (*reki* – *pułi*) [zakręt], *kitaevedenie* – *kitaistika* [sinologia], *molodec* – *molodčina* [zuch], *naplastovanie* – *nasloenie* [nawarstwienie], *nasledie* – *nasledstvo* (*prošlogo*) [dziedzictwo (przeszłości)], *obmundirovka* – *obmundirovanie* [umundurowanie], *osnova* – *osnovanie* [podstawa], *sem'ja* – *semejstvo* [rodzina], *vetrogon* – *vetremnik* [lekkoduch], *zaglavie* – *zagolovok* [nagłówek], *zakalka* – *zakalivanie* [zahartowanie] (typ stosunkowo regularny w języku rosyjskim); *malutki* – *maluški*, *ogniotrwały* – *ogniodporny*, □ *bezzabotnyj* – *bespečnyj* [beztroski], *kolkij* – *koljučij* [kłuający], *optimističeskij* – *optimističnyj* [optymistyczny], *osovełyj* – *osolovełyj* (*vid*) [osowiały (wygląd)], *schodnyj* – *schožij* [podobny], *varenyj* – *otvarnoj* (*govjadina*) [gotowany], *zlopolučnyj* – *zlosčastnyj* [niefortunny]; *wszędzie* – *wszędę*, □ *vidimo* – *po-vidimomu* [widocznie], *ničut'* – *niskol'ko* [wcale].

Problem statusu takich jednostek (synonimy morfologiczne czy warianty wyrazów) przez długi czas był i nadal pozostaje dyskusyjny (zob. np. Achmanova 1957, Filin 1963, Grečko 1966). Z naszego punktu widzenia warianty wyrazu należy widzieć tam, gdzie można sformułować dostatecznie prostą i ogólną regułę użycia tego czy innego wariantu. W wypadkach, których nie można opisać za pomocą prostych i ogólnych reguł (takie są wszystkie rozpatrzone wyżej przykłady), należy widzieć nie warianty wyrazu, lecz różne – choć dokładnie wobec siebie synonimiczne – wyrazy.

Listę źródeł semantycznie dokładnej synonimii zamknijemy zapożyczeniami. Zarówno te zapożyczenia, które weszły do języka niedawno, jak i te, które znajdują się na peryferiach słownika czy też mogą podlegać terminologizacji, często okazują się dokładnymi synonimami wyrazów (rodzimych lub zapożyczonych), już istniejących w słowniku, por. *autonomia* – *niepodległość*, *accusativus* – *biernik*, *akcent* – *przycisk* (jako termin lingwistyczny), *baza* – *fundament* – *podstawa* (*teorii*), *degeneracja* – *zwyrodnienie*, *import* – *wwóz*, *kanibal* – *ludożerca*, *kryptogram* – *tajnopis*, *kuguar* – *puma*, *mahometanin* – *muzułmanin*, *makrela* – *skumbria*, *monoga-*

¹⁰ Z zarysowującym się różnicowaniem: w konstrukcji z biernikiem subiekt i obiekt są raczej przedstawione jako odrębne przedmioty, zaś w konstrukcji z narzędnikiem – jako jeden przedmiot.

RÓŻNICE W ŁĄCZLIWOŚCI SYNONIMÓW

Pozostawiając na uboczu problem różnic stylistycznych, związanych z gatunkami literackimi, i innych różnic pomiędzy semantycznie dokładnymi synonimami, skoncentrujemy uwagę na różnicach łączliwości. Ograniczymy się do rozpatrzenia łączliwości semantycznej, leksykalnej i morfo-syntaktycznej.

Synonimy leksykalne mogą się różnić między sobą nie tylko typami łączliwości, lecz także stopniem pokrywania się zakresów łączliwości. W każdym z trzech typów możliwe są: 1) całkowite pokrywanie się zakresów łączliwości (rzadki i dalej nie rozpatrywany wypadek), 2) zawieranie się zakresów łączliwości, 3) przecinanie się zakresów łączliwości i 4) całkowite wykluczanie się zakresów łączliwości. W sumie więc istnieje $3 \times 4 = 12$ typów różnic elementarnych pomiędzy synonimami leksykalnymi.

Jest rzeczą zrozumiałą, że w danej parze lub szeregu synonimów można nieraz dostrzec jednocześnie kilka różnic elementarnych. Nie ma jednak potrzeby, by osobno analizować możliwe kombinacje różnic elementarnych; można łatwo zdać sobie z nich sprawę na podstawie już istniejących definicji.

Z problemem różnic łączliwości między dokładnymi synonimami wiąże się problem ich wzajemnej zamienialności. Z powyższych uwag o typach i stopniach różnic łączliwości między synonimami leksykalnymi wynika, że wzajemna zamienialność jest ich częstą, ale nie obligatoryjną cechą. Można łatwo sformułować regułę zamiany wyrazu X na jego dokładny (znaczeniowo) synonim Y w danym niematajęzykowym tekście T , o ile dysponujemy słownikiem V , w którym dla X -a i Y -a opisane są wszystkie typy łączliwości C ; X można zamienić na Y , jeżeli dla każdego rodzaju łączliwości ma miejsce $C_T(X) \subseteq C_V(Y)$ (to znaczy jeżeli łączliwość X -a w danym tekście jest węższa lub równa łączliwości Y -a opisanej w słowniku)¹¹.

¹¹ Mamy tu na myśli tylko wzajemną zamienialność znaczeniową. Ponieważ wybór synonimu w konkretnej sytuacji tekstowej może zależeć nie tylko od czynników czysto semantycznych, lecz także od wielu innych, swoboda zamienialności wzajemnej synonimów w danym tekście ulega tym samym

Jest oczywiste, że w wypadku całkowitego wykluczania się chociażby jednego rodzaju łączliwości, X i Y okazują się z zasady wzajemnie niezamienialne.

Należy jednak zauważyć, że w niektórych warunkach substytucja wzajemna okazuje się możliwa nawet w wypadku dystrybucji komplementarnej synonimów. Jasne jest np., że przy całkowitej rozbieżności morfo-syntaktycznych cech synonimów można mimo wszystko używać jednego synonimu zamiast drugiego, jeżeli zamieniając wyraz na jego synonim jednocześnie zmienimy całą konstrukcję (zob. przykład na s. 207). Trudniejszy jest wypadek dystrybucji komplementarnej synonimów w wypadku łączliwości leksykalnej. Tutaj wzajemna substytucja jest możliwa wtedy, gdy A występuje w połączeniu ze swym parametrem leksykalnym: przy zamianie A na synonimiczny mu wyraz B należy jednocześnie zmienić leksykalny sposób wyrażenia danego parametru (por. niżej synonimy *naličie* i *prisustvie* w połączeniu z parametrem *Loc*, zob. s. 221). Zachodzi tutaj w istocie jednoczesna zamiana dwóch wyrazów na ich synonimy.

Przejdźmy do dokładniejszej analizy elementarnych różnic w łączliwości.

Całkowite pokrywanie się łączliwości semantycznej i morfo-syntaktycznej jest charakterystyczne dla synonimii swobodnych znaczeń dosłownych i można je zilustrować za pomocą par: *lechwie* – z *trudem*, □ *kidat'* – *brosat'* [rzucać], *schodnyj* – *schožij* [podobny], *vezde* – *vsjudu* [wszędzie]. Całkowite pokrywanie się zakresów łączliwości leksykalnej, charakterystyczne przede wszystkim dla synonimii znaczeń związanych frazeologicznie, jest zjawiskiem nieporównanie rzadszym, ponieważ reguły łączliwości leksykalnej, w każdym razie przy synchronicznym opisie języka, są w znacznej mierze niemotywowane. Jeden z nielicznych przykładów stanowią przymiotniki *bespardonnyj*, *bezzastenčivyyj*, *bessovestnyj* [bezceremonialny, bezwstydnny, bezczelny], które w znaczeniu dużej intensywności cechy łączą się z rzeczownikami *lož'*, *obman*, *vrn'e* [oszustwo, kłamstwo] i odpowiadającymi im nazwami wykonawców czynności (*lžec*, *obmanščik*, *vrn* [kłamca, oszust, łgarz]).

Jeśli zaś chodzi o wypadki zawierania się zakresów łączliwości, a zwłaszcza wypadki przecinania się czy całkowitego wykluczania się zakresów, to spotyka się je zwykle w synonimii znaczeń przenośnych, ekspresywnych lub związanych frazeologicznie.

Takie są najczęściej znaczenia początku końca kauzacji usuwania wysokie-

ZAWIERANIE SIĘ ZAKRESÓW ŁĄCZLIWOŚCI

1. Łączliwość semantyczna. M_2 (*dostigat'*) [osiągać] = 'wielkość' (dokładna lub niedokładna), M_2 (*dochodit' do*) [dochodzić] = 'dokładna wielkość': *dostigat'* lub *dochodit' do 40°* (o mrozie), *10 %*, *40 m*, ale *dostigat'* (nie **dochodit' do*) *rosta čeloveka* (o pszenicy), *vysooty doma* (o drzewie). M_1 (*prekraščat'sja*) [przerywać się] = 'opady' lub 'czynność', M_1 (*perestavat'*) [przestawać] = 'opady': *Dožd'*, *liven'*, *sneg prekraščaetsja* lub *perestaet*, ale *Zanjatija*, *igry*, *spletni prekraščajutsja* (nie **perestajut*). M_2 (*chodit'*) [chodzić] = 'figura' lub 'karta', M_2 (*delat' chod*) [robić ruch] = 'figura': *chodit'* lub *delat' chod lad'ej, ferzem, damkoj*, ale *chodit'* (nie **delat' chod*) *tuzom, semerkoj, damoj*¹². G (*lakirovannyj*) [lakierowany] = 'obuwie' lub 'meble', G (*lakovyj*) [lakierowany] = 'obuwie': *lakirovannye* lub *lakovyje botinki, sandalii, tufli*, ale *lakirovamyj* (nie **lakovyj*) *bufet, stol, stul, škaf*.

2. Łączliwość leksykalna. G (*osnova/osnovanie*) [podstawa] = *byt'* (śluzi't') (*osnowoj*) lub *byt'*, *lezat'*, *imet'* (w *osnove*), lub *klast'* (w *osnowu*); G (*baza, fundament*) = *byt'*, *služit'*: *byt'*, *služit' osnowoj, osnowaniem* lub *bazoj, fundamentom gipotezy*, ale *ležat'* w *osnove*, w *osnowanii gipotezy* (nie **ležat'* w *bazie*, w *fundamente gipotezy*), *klast' fakty w osnowu, w osnowanie gipotezy* (nie **klast' fakty w bazu, w fundament gipotezy*). Można założyć, że wyrazy *osnova* i *osnowanie* w związkach frazeologicznych swobodniej łączą się z przyimkami niż wyrazy *baza*, *fundament*. G (*bol'soj 2*) [duży] = 'rozmiar liniowy', G (*vysokij 2*) [wysoki] = *rost: bol'sogo* lub *vysokogo rosta*, ale *bol'saja dlina, širina, glubina* (nie **vysokaja dlina, širina, glubina*); w tym opisie istotne są raczej wyłożone na s. 95 i nast.).

3. Łączliwość morfo-syntaktyczna. D_2 (*kazat'sja*) [wydawać się] = $S_{Narz. A}$, spójnik + zdanie, D_2 (*sdatvat'sja*) = spójnik + zdanie: *Mne kažetsja* lub *sdaetsja, čto vy ošiblis' v sčete* (čto ja vas gde-to videl), ale *On kažetsja (mne) dobrjakom, Ty kažeš'sja nennogo vyše* (nie **On sdaetsja (mne) dobrjakom* itd.). Użycia typu „*Tak neredko slučaetsja na maloznakomoj doroge, čto nekotorye učastki ee isčezajut iz pamjati i ves' put' togda sdaetsja koroče, čem na samom dele*” (V. Bykov) są prawdopodobnie odchyleniem od normy. D_2 (*prinimat'sja*) [brać się] = za $S_{Biern.}$ lub bezokolicznik, D_2 (*bratsja*) = za $S_{Biern.}$: *prinimat'sja* lub *brat'sja za rabotu, za delo, za kartinu*, ale *prinimat'sja rezat' chleb* (*brat'sja rezat' chleb* jest albo niepoprawne, albo synonimiczne do wyrażenia *objazyvat'sja rezat' chleb*, tzn. cho-

czas gdy drugi synonim ma większą swobodę syntaktyczną (lub, być może, semantyczną). Takie są pary synonimów *ponimat'* – *smysliť*, *pojaviťat'sja* – *brat'sja* (= 'zaczynać znajdować się u kogoś'), *ponjat'* – *vzjat'* v *tolk*, por.: *Mnogo ty ponimaes'* lub *smysliš'* v *etom!*, *Čto ty v etom ponimaes'* lub *smysliš'*?, *Ničego ty v etom ne ponimaes'* lub *ne smysliš'*!, *Otkuda pojavilis'* lub *vzjalis'* u *nego den'gi?*, *Otkuda-to u nego pojavilis'* lub *vzjalis' den'gi*, *On nikak ne mog ponjat'* lub *vzjat'* v *tolk*, *čto ot nego trebuetsja* przy niepoprawności **On vse smysliť* (należy: *On vse ponimaet*), **U nego vzjalis' den'gi* (należy: *U nego pojavilis' den'gi*) itd., np. „Kogda podbeżał Anan'ev, ja nikak ne mog vzjat' v *tolk*, *čto slučilos'* i *čto emu ot menja nado*” (V. Bykov).

PRZECINANIE SIĘ ZAKRESÓW ŁĄCZLIWOŚCI

1. Łączliwość semantyczna. $M_2(\text{prinimat'sja})$ [brać się] = 'działalność lub 'typowy obiekt jako symbol działalności roboczej', $M_2(\text{brat'sja})$ = 'działalność robocza', 'typowy obiekt jako symbol działalności roboczej' lub 'typowe narzędzie jako symbol działalności roboczej': *prinimat'sja* lub *brat'sja za rabotu* (za *učenie*, za *čtenie*, za *delo*); *prinimat'sja* lub *brat'sja za kartinu* (obiekt malarstwa), za *knigu* (obiekt czytania lub pisania), za *pis'mo* (obiekt pisania); ale *prinimat'sja* (nie **brat'sja chochotať*) (nie robocza działalność) i *brat'sja* (nie **prinimat'sja za vesla* (za *iglu*, za *orużie*, za *pero*, za *ruľ*) (narzędzie jako symbol działalności roboczej). Należy zwrócić uwagę na niepoprawność fraz typu **prinjalsja zabyvat'sja v tjażkom sne* (ł*jubit'*, *otdychat'*): chodzi w nich nie o działalność (por. *načal* lub *stal zabyvat'sja* (ł*otdychat'*)). Istotny jest także fakt, że niemożliwa jest transformacja *prinjat'sja begat'* (ł*chochotať*) ⇔ **prinjat'sja za beg* (za *chochot*) przy możliwej transformacji: *prinjat'sja čitat'* (ł*rabotať*) ⇔ *prinjat'sja za čtenie* (ł*rabotu*).

2. Łączliwość leksykalna. $M_2(\text{okazyvat'})$ [wywierać] = *vlijanie*, *doverie*, *pomošč'*, *soprotivlenie*, *usluga* lub *dejstvie*, $M_2(\text{proizvodit'})$ = *dejstvie* lub *ataka*, *vpečatlenie*, *obysk*, *rassledovanie*, *eksperiment*: *Kapli okazali* lub *proizveli svoe dejstvie*; ale nie **okazat' vpečatlenie*, **proizvesti vlijanie*. $G(\text{polnyj})$ [pełny] = 'cecha' lub *sirota*, $G(\text{kruglyj})$ = *sirota* lub *durak*: *polnyj* lub *kruglyj sirota*, ale *polnaja* (nie **kruglaja*) *nevozmożnost'* (ł*prazdnost'*, *svoboda*, *temnota*, *tišina*) i *kruglyj* (nie **polnyj*) *durak*. $G(\text{skoryj})$ [rychły] = *vremja* (ł*svidanie*) lub *vstreča* (ł*ot'ezd*, *razluka*), $G(\text{blizkij})$ = *ot'ezd* (ł*razluka*) lub *buduščee* (ł*den'*, *noč*); *skoraja* lub *blizkaja razluka*, ale *do skorogo* (nie **blizkogo*) *svidanija*, *v skorom* (nie **blizkom*) *vremeni* i *blizkoe* (nie **skoroe*) *buduščee*, *blizkij* (nie **skoryj*) *den'*, chociaż znaczenie tych dwóch

3. Łączliwość morfo-syntaktyczna: $D_2(\text{tracić}) = S_{\text{Bier.}}$, $D_2(\text{pozbawić się}) = S_{\text{Dop.}}$; *tracić autorytet* (wpływ, znaczenie), ale *pozbawić się autorytetu* (wpływu, znaczenia). $D_2(\text{czyżby}) = \text{zdanie}$, $D_2(\text{wątpliwe}) = \text{żeby} + \text{zdanie}$ (czy + zdanie): *Czyżby on miał zamiar przyjść*, ale: *Wątpliwe, żeby on miał zamiar przyjść* (*Wątpliwe, czy on miał zamiar przyjść*), □ $D_1(\text{nie domagać})$ [nie domagać] = $S_{\text{Mian.}}$, $D_1(\text{niezdorovit'sja}) = S_{\text{Cel.}}$: *Otec nie domogaet*, ale *Otcu nezdorovitsja*. $D_2(\text{pobedić})$ [zwyciężyć] = $S_{\text{Bier.}}$, $D_2(\text{vozobladať}) = \text{nad}$ $S_{\text{Narz.}}$: *Čuvstvo dolga pobedilo strach*, *Žalost' pobedila neprijazn'*, ale *Čuvstvo dolga vozobladało nad strachom*, *Žalost' vozobladała nad neprijazn'ju*.

QUASI-SYNONIMY

Wyżej wskazaliśmy na trzy cechy synonimów leksykalnych; quasi-synonimy różnią się od dokładnych synonimów pierwszą cechą (ich definicje słownikowe mają dużą – w sensie terminologicznym – część wspólną, ale nie pokrywają się całkowicie), nie różnią się zaś cechą drugą i trzecią.

Przy takim rozumieniu quasi-synonimów zalicza się do nich nie tylko tzw. „synonimy ideograficzne”, lecz również te semantyczne typy wyrazów, które w słownikach Webstera (Webster 1968) i niektórych innych nazywają się „analogonami”. Zakładamy, że przy dokładniejszym od naszego badaniu quasi-synonimii warto byłoby rozdzielić te dwie kategorie i uważać za quasi-synonimy we właściwym znaczeniu tego słowa tylko takie jednostki leksykalne, między którymi różnice semantyczne w wielu pozycjach są neutralizowane. Jednak w niniejszej pracy takiego rozróżnienia jeszcze nie dokonujemy.

Dwa podstawowe typy różnic quasi-synonimicznych to różnice rodzajowo-gatunkowe (zawieranie się znaczeń, por. *boleć* – *piec*) i gatunkowo-gatunkowe (przecinanie się znaczeń, por. *palić* – *ćmić* – *piec* – *swędzić* – *świdrować* – *strzykać* – *łamać*)¹³. Przy całej swej banalności twierdzenie to nie jest niepotrzebne, ponieważ

¹³ Jak pokazuje podany w tekście komentarz („przecinanie się znaczeń”), tu i w innych częściach książki posługujemy się terminem „różnice gatunkowo-gatunkowe” w sensie nieco rozszerzonym.

różne semantyczne typy quasi-synonimów tworzą klasy o różnej strukturze wewnętrznej i różnie zachowują się co do neutralizacji. Okazuje się, że neutralizacji podlegają zwykle różnice rodzajowo-gatunkowe; neutralizacja zaś różnic gatunkowo-gatunkowych, chociaż teoretycznie jest całkiem możliwa, w praktyce jest zjawiskiem dość rzadkim.

W przytaczanych niżej definicjach słownikowych podkreśla się tylko te elementy porównywanych znaczeń, które stanowią istotę różnicy quasi-synonimicznej; dlatego definicje nie są wyczerpujące i do takich nie pretendują.

RÓŻNICE RODZAJOWO-GATUNKOWE

Nieść – taszczyć ≡ 'nieść z wysiłkiem' – albo coś jest za ciężkie, albo z powodu braku sił, por. *taszczyć worek*.

Niszczyć – likwidować – niweczyć ≡ 'kautować, by coś całkowicie przestało mieć miejsce', por. *Budynek był trochę (całkowicie) zniszczony, ale Bandy zostały całkowicie (nie *trochę) zlikwidowane, Nadzieje zostały całkowicie (nie *trochę) zniweczone*.

Przykrywać (twarz woalką (konia derką, dziecko kołdrą, owoce słomą)) – okrywać ≡ 'przykrywać, aby kautować ciepło', por. *okrywać konia derką (dziecko kołdrą)*.

Spinać (kartki papieru; obiekty są równoprawne) – przypinać (kokardę do sukni; drugi obiekt traktowany jest jako oparcie dla pierwszego obiektu).

Wykopać – przekopać ≡ 'wykopać i wykopaniem połączyć'; por. *wykopać* lub *przekopać rów (kanał, ścieżkę w śniegu)*, ale tylko *wykopać dół, studnię*.

Zdzierać (kawalek tapety ze ściany (korę z drzewa)) – obdzierać (dokoła lub z całej powierzchni, por. obdzierać drzewo z kory).

Zrywać – zdzierać ≡ 'zrywać siłą lub pokonując duży opór materiału', por. *zrywać kartkę z kalendarza – zdzierać tapety*.

□ *Delat' – prodelyvat'* [robić] ≡ 'robić (delat') usuwając z czegoś części materiału', por. *delat'* lub *prodelyvat' okno v stene*, ale tylko *delat' statuetku iz gipsa*.

Dobivat'sja – domogat'sja [domagać się (czegoś) – dobijać się (o coś)] ≡ 'domagać się (dobivat'sja) czegoś, nadmiernie nalegając', por. *dobivat'sja – domo-*

Vymyt' – umyt' [wymyć – umyć] ≡ 'wymyć komuś twarz, szyję lub ręce'; por. *vymyt'* lub *umyt' rebenka* (*lico, šuju, ruki*), lecz tylko *vymyt' spinu* (*palubu, pol, lampu, posudu*), przy czym *vymyt' rebenka* może być opisem sytuacji 'wykąpać dziecko', a *umyt' rebenka* jednoznacznie wskazuje na to, że myje się właśnie twarz, szyję czy ręce.

Zamajat'sja – izmajat'sja [wykończyć się – zamęczyć się] ≡ 'całkiem wykończyć się'; por. także *zamotat'sja – izmotat'sja, zamučit'sja – iznučit'sja, zamytarit'sja – izmytarit'sja, napolnit' – zapolnit'* [napelnić – zapelnić] ('napelnić całą przestrzeń'), por.: *Zriteli napolnili – zapolnili zal, Narod napolnil – zapolnil ploščad', Studenty napolnili – zapolnili auditoriju, Voda napolnila – zapolnila kotel.*

Litość – współczucie ≡ 'litość wywołana czyimś cierpieniem', odczuwa się *litość* nie tylko wobec tego, kogo spotkało nieszczęście, lecz i wobec tego, kogo może ono spotkać, nawet jeżeli potencjalna ofiara tego nie podejrzewa; *współczuje się* tylko temu, kto już cierpi.

Zrzeszenie – związek ≡ 'długotrwałe ścisłe zrzeszenie ze wspólnymi celami' (*związek państw*) – *federacja* ≡ 'swobodne zrzeszenie terytoriów narodowych w ramach jednego państwa' – *blok, koalicja, oś* ≡ 'tymczasowe zrzeszenie organizacji lub państw w celu rozwiązania wspólnego zadania politycznego lub wojskowego'.

□ *Kist'* (*vinograda* (*rjabiny, sireni, smorodiny*)) – *grozd'* [kiść – grono] ≡ 'ciężka lub piękna kiść'; wyraz *kist'* jest swobodnie używany jako termin, a *grozd'* nie.

Falszywy (*wrażenie* (*zeznania, dane, twierdzenie*)) – *klamliwy* ≡ 'falszywy; zakłada się, że nadawca informacji chce oszukać, por. *klamliwe zeznania, kłamliwa opowieść*, ale nie **klamliwe twierdzenie, *klamliwe wrażenie*.

Podobny do X-a – analogiczny do X-a ≡ 'bardzo podobny do X w swej istocie', por. *analogiczne zjawiska* (*analogiczna sytuacja*).

Sztuczny, nienaturalny (*śmiech*) – *wymuszony, udawany* (*uśmiech, weselość* – z elementem nieszczerości).

Sztuczny (*włosy* (*zęby, noga, futro, kamień*)) – *falszywy* ≡ 'zrobiony na podobieństwo prawdziwego w celu oszukania', por. *falszywe pieniądze* (*dokumenty*), *falszywy paszport*.

Wysoki – rośły ≡ 'dość wysoki, o silnej i ładnej budowie'; por. *niski – cherlawy* ≡ 'niewysoki, o słabej i brzydkiej budowie'.

□ *Istinnij – pravdivij* [prawdziwy] ≡ 'prawdziwy (istotny)'; zakłada się, że

tylko pojedynczo (por. *zbierać kwiaty <grzyby, jagody, gwoździe, wiórki>*); w ten sposób, jeśli chodzi o cel, *nabierać* jest węższe niż *zbierać*, a jeśli chodzi o sposób – odwrotnie, *zbierać* jest węższe niż *nabierać*.

□ *X garantiruet Y-u Z* [zapewnia, gwarantuje] = '*X* twierdzi, że potrzebny *Y*-owi *Z* znajdujący się pod kontrolą *X*-a ma albo będzie mieć miejsce, i *X* informuje *Y*-a o swej gotowości ponoszenia wobec *Y*-a odpowiedzialności, jeśliby okazało się, że *Z* nie ma lub nie może mieć miejsca' (por. *garantirovat' komu libo pročnost' materii <nadežnost' tormozov>*, *garantirovat' komu-libo pravo vybora <svoboduperedviženija, prožitocnyj minimum>*) – *X ručaetsja Y-u za Z* ≡ '*X* twierdzi, że potrzebny *Y*-owi *Z* ma miejsce lub spełnia wymagania *Y*-a, i *X* informuje *Y*-a o swej gotowości ponoszenia wobec *Y*-a odpowiedzialności, gdyby się okazało, że *Z* nie ma miejsca lub nie spełnia wymagań *Y*-a' (por. *ručaťsja za pročnost' materii <za nadežnost' tormozov>*, *ručaťsja za rekomenduemogo rabotnika <za syna>*).

Obžeč' [spalić] (mocno, lecz nie całkiem) – *sžeč'* (całkiem, por. *On obžeg – sžeg sebe spinu na solnce <kožu na moroze>*).

Ostrič' [ostrzyć] ≡ 'usunąć zupełnie' – *postrič'* [wystrzyć] ≡ 'usunąć część' – *podstrič'* [podstrzyć] ≡ 'usunąć niewiele', por. *ostrič' – postrič' – podstrič' kogo-libo lub komu-libo volosy <borodu, šerst'>*.

Otogrevat' [rozgrzewać] ≡ 'podwyższać temperaturą tego, co zamarzło' – *sogrevat'* [ogrzewać] ≡ 'podwyższać temperaturę w celu usunięcia odczucia zimna', por. *otogrevat' zameržšie <onemevšie> ot chołoda ruki – sogrevat' rebenka, kotorogo b'eť oznob*; jest rzeczą charakterystyczną, że gdy „ruki *sogrevajutsja*”, stają się ciepłe (*teplye*), a gdy „*otogrevajutsja*” – *otchodjat*.

Pronestis' [rozlec się] (w jednym kierunku) – *raznestsis'* (w różnych kierunkach), por. *Novost' <Vest'> proneslas' po gorodu – Sluch raznessja po gorodu*.

Smazyvat' [smarować] ≡ 'kłaść trochę smaru lub pokrywać nim niewielkie powierzchnie', por. *smazat' dvernye petli žirom <carapinu jodom, volosy masłom>*, *gusto smazat' mjaso gorčicej – namazyvat' ≡ 'kłaść dużo smaru lub pokrywać nim duże powierzchnie'*, por. *namazat' volosy masłom <pol mastikoj, dom izvestkovym rastvorom, steny kraskoj>*.

Topit' [topić] ≡ 'przekształcać w stan płynny przez słabe nagrzewanie', por. *topit' led <masło, vosk, stearin> – plavit' ≡ 'przekształcać w stan płynny przez silne nagrzewanie'*, por. *plavit' metally <porody – vosk>*.

Zanosit', *zataskat'* [zdezrec, zniszczyć] (rzecz jest stara i ma dużą powierzchnię „uszkodzenia” – nieporządnny wygląd zewnętrzny całej rzeczy) – *iznosit'*, *ista-*

kie w celu wymiany informacji politycznej – *siet, schoaka* [ziot] ≡ spotkanie przedstawicieli organizacji lub grup społecznych zwykle w celu wymiany doświadczeń – *sessija, plenum* [sesja, plenum] ≡ 'spotkania członków organizacji, zwykle w celu wymiany informacji politycznej' – *konferencija, simpozium* [konferencja, symposium] ≡ 'spotkanie członków korporacji, zwykle w celu wymiany informacji naukowej'.

Nieprzyjemny A (wyjaśnienia tego, dlaczego *A* wzbudza uczucia negatywne, należy szukać w cechach samego *A*, por. *nieprzyjemny wyraz twarzy, nieprzyjemny zapach; Wytworzyła się nieprzyjemna atmosfera*) – *antypatyczny A (dla X-a)* (wyjaśnienia tego, dlaczego *A* wzbudza uczucia negatywne, należy szukać najprawdopodobniej w specyficznych cechach *X-a* – jego gustach i innych osobistych predylekcjach; por. *moje sympatie i antypatie*).

□ *Żadnyj* [chytry] ≡ 'owładnięty namiętnością zdobycia cudzego' – *skupoj* [skapy] ≡ 'niechętnie oddający swoje'; drugiego znaczenia przymiotnika *žadnyj*, widocznego wyraźnie w dzieciennym powiedzeniu *žadina – govjadina!*, w którym jest ono dokładnym synonimem *skupoj*, nie analizujemy tutaj.

NEUTRALIZACJA RÓŻNIC SEMANTYCZNYCH

Quasi-synonimy rodzajowo-gatunkowe mogą brać udział w przekształceniach implikacyjnych; oprócz tego, teoretycznie rzecz biorąc, oba semantyczne typy quasi-synonimów mogą brać udział w przekształceniach równoznacznych pod warunkiem neutralizacji ich różnic semantycznych.

Główny i najbardziej interesujący problem lingwistycznej teorii neutralizacji stanowi opis formalny pozycji (warunków), w których ona zachodzi. Obecnie zajmujemy się tym właśnie aspektem neutralizacji.

Jak już zauważyliśmy, w większości wypadków neutralizacja dotyczy różnic rodzajowo-gatunkowych. Może ona zachodzić kosztem przekreślenia części gatunkowego znaczenia quasi-synonimu ($A = 'XYZ'$, $B = 'XY'$, i '*Z*' jest to składnik neutralizowany w kontekście *T*) lub kosztem wzbogacenia rodzajowego znaczenia quasi-synonimu ($A = 'XYZ'$, $B = 'XY'$, i '*Z*' jest składnikiem przyłączanym do znaczenia *B* w kontekście *T*).

Pierwsza możliwość najczęściej (lecz nie wyłącznie) jest realizowana wtedy, gdy znaczenie gatunkowe quasi-synonimu ma strukturę dysjunkcji: $A = 'XY \text{ lub } Z'$ ¹⁴. Zanalizujemy pewne przykłady.

Kopat' [kopać] ≡ 'spulchniać za pomocą narzędzia...', *ryt'* [ryć] ≡ 'spulchniać za pomocą narzędzia lub organu...' (*Lisa roet* (nie **Lisa kopael'*) *noru*). A zatem warunki zamienialności wzajemnej powstają wtedy, gdy czynność jest wykonywana za pomocą narzędzia, por. *ryt'* lub *kopat'* *zastupom* (*lopatoj*) *glubokuju jamu*.

Ulučšat'sja [polepszać się] = 'stawać się lepszym', *ispravljat'sja* [poprawiać się] = 'stawać się lepszym lub dobrym'. Na s. 92 sformułowaliśmy reguły zakresiania różnych składników znaczenia, gdy czasownik łączy się z przysłówkami oznaczającymi niedużą intensywność cechy (*nemnogo*, *slegka*, *čut'-čut'*) i pełny stopień cechy (*absoljutno*, *vpolne*, *soveršemo*, *sovsem*). W pierwszym wypadku zakresła się składnik 'lub dobrym', ponieważ przysłówki typu *nemnogo* nie łączą się z przymiotnikami granicznymi (niemożliwe jest wyrażenie **nemnogo chorošij*), a w drugim składnik 'lepszym lub', ponieważ przysłówki typu *sovsem* nie łączą się z przymiotnikami niegranicznymi (nie można powiedzieć **sovsem lučše*). A więc w pierwszym wypadku różnica między *ulučšit'sja* i *ispravil'sja* neutralizuje się i powstaje możliwość wzajemnej zamiany (*Ego povedenie nemnogo ulučšilos'* lub *ispravilos'* = '...stało się trochę lepsze'), a w drugim wypadku mamy do czynienia z maksymalnym przeciwstawieniem semantycznym: *Ego povedenie sovsem* lub *vpolne ispravilos'* = '...stało się całkiem dobre' przy niedopuszczalności **Ego povedenie sovsem* lub *polnost'ju ulučšilos'*. Dokładnie takie same różnice, podlegające neutralizacji w identycznych warunkach, występują w czasownikach *uchudšat'sja* = 'stawać się gorszym' i *portit'sja* = 'stawać się gorszym lub złym'.

Inny typ logicznej organizacji znaczenia dopuszczający neutralizację kosztem przekreślenia jednego ze składników semantycznych stanowią znaczenia z prawdopodobnymi, lecz nie obligatoryjnymi składnikami semantycznymi, tzn. składnikami, przed którymi w eksplikacji semantycznej stoją kwantyfikatory 'zwykle', 'często' itp.

Prekraščat'(sja) i *končat'(sja)* [kończyć się] mają to samo rodzajowe znaczenie końca, lecz jednocześnie *končat'(sja)* zwykle wskazuje na osiągnięcie naturalnej

puje neutralizacja przeciwstawienia *Dožd' (sneg) tak že vnezapno končilsja* lub *prekratilsja, kak i načalsja, Purga končilas' lub prekratilas' tol'ko na drugoj den'* itd. Zauważmy, że składnik semantyczny, którego pojawienie się w *končať(sja)* w rozpatrywanym znaczeniu jest prawdopodobne, lecz niekonieczne, w innych czasownikach występuje stale, por. *zaveršať, zakančivat'* itp.

Przymiotnik *smelyj* [śmiały], częściej niż *chrabryj* [dzielny], zakłada aktywnego wykonawcę inicjującego czynność: zwykle *smelo* (lepiej niż *chrabro*) *napadajut*, a *chrabro* – *zaščičajutsja*. Ten element znaczenia *smelyj* jasno występuje również w znaczeniach przenośnych typu: *smelyj issledovatel'* (nie można powiedzieć **chrabryj issledovatel'*), *smelaja* (por. *derzkaja* [zuchwała]) *mysl'*, *smelaja poza*, *smelye manery* ('rzucające wyzwanie opinii publicznej') itd. Jednak w wielu sytuacjach – nie mających, jak się wydaje, wspólnych cech semantycznych – ten element znaczenia *smelyj* nie jest realizowany i możliwa staje się zamiana: „*On byl chrabr i chorošo znal te ostrye minuty boja, kogda komandiru dlja rešajučego choda nužno pošutit' so smert'ju*” [„On był dzielny i dobrze znał te ciężkie chwile walki, kiedy komendant, dokonując decydującego kroku, musi żartować ze śmierci”] (A.N. Tolstoj, MAS).

Przejdźmy do drugiej możliwości neutralizacji różnic quasi-synonimicznych. Niech $B = 'XY'$, $A = XY \rightarrow Z'$, gdzie i jest indeksem pewnego związku syntaktycznego. Różnica między A i B może podlegać neutralizacji, jeżeli do wyrazu B można za pomocą i -kowego związku syntaktycznego przyłączyć inny wyraz o znaczeniu $'Z'$. W tym wypadku, jak łatwo zauważyć, neutralizacja następuje we fragmentach tekstu dłuższych od jednego wyrazu.

Przejdźmy do przykładów i rozpatrzmy najpierw quasi-synonimy z koniunkcyjną organizacją znaczenia (\rightarrow – związek współrzędny) $B = 'X Y'$, $A = 'XY i Z'$; w większości wypadków junkcyjnie przyłączany do $'XY'$ składnik $'Z'$ ma postać zdania zawierającego sformułowanie określonego żądania wobec aktantu oznaczanej przez A sytuacji.

Zapasat' X [gromadzić zapasy] \equiv 'gromadzić X , w ilości przekraczającej kwant spożycia, dla spożycia w późniejszym okresie', por. *zapasti produktov v dorogu, zapasti dlja soseda drov; zapasať'sja X-om* \equiv 'gromadzić X , w ilości przekraczającej kwant spożycia, dla spożycia w późniejszym okresie (= *zapasať' X*), i X jest przeznaczony dla siebie', por. *zapastis' produktami v dorogu (drovami na zimiu)*: Znacze-

Gdy funkcja ma strukturę koniunkcji, teoretycznie możliwa jest jeszcze jedna – mniej banalna – sytuacja neutralizacji. Niech $B = 'XP'$, $A = 'XY \text{ i } Z'$; jeżeli znaczenie $'Z'$ jest wyrażone w tekście niezależnie od A i jest również junkcyjnie przyłączone do A , to odpowiedni fragment tekstu otrzyma zgodnie z regułami usuwania tautologii następującą postać: $'XY \text{ i } Z'$ (znaczenie A) + $'i Z' = 'XY \text{ i } Z \text{ i } Z' = 'XY \text{ i } Z'$. Jeśli na miejscu A w tekście stoi $B = 'XP'$, odpowiednia część tekstu otrzymuje dokładnie taką samą definicję: $'XY' + 'i Z' = 'XY \text{ i } Z'$.

Vsjakij znaczy 'nieokreślony, każdy' (dokładnie 'jeden, ale obojętne jaki'); *každyj* [každy] w odróżnieniu od *vsjakij* może dołączać się do nazwy zarówno nieokreślonego, jak i określonego aktantu, por. *Přišlo 10 čelovek; každýj* (ale nie **vsjakij!*) *imel pri sebe oružie*. W sytuacji „wprowadzenia nowego przedmiotu wypowiedzi”, gdy przedmiot wypowiedzi z natury rzeczy nie może być określony, powstają warunki neutralizacji, por. *Každyj* lub *vsjakij čelovek imeet pravo na trud i na otdych*.

Bardziej skomplikowany wypadek neutralizacji prezentuje para czasowników *doskonalič* $X = 'czynić X$ doskonalszym' (por. *doskonalič projekt* (znajomość języka, słuch, talent muzyczny)) i *doskonalič się w X* = 'stawać się doskonalszym w X lub czynić X doskonalszym; X – 'umiejętność subiekta' (por. *doskonalič się w muzyce* (w sztuce, w znajomości języka, w grze na fortepianie)). Część 'stawać się doskonalszym w X ' jest konieczna dlatego, że *doskonalič się* nie zawsze zakłada świadomy wysiłek subiekta, a może oznaczać także naturalne, nie podlegające kontroli subiekta zwiększenie jego wiadomości, umiejętności itp. Dlatego w celu neutralizacji różnic między rozpatrywanymi quasi-synonimami należy (a) usunąć wskazany składnik znaczenia *doskonalič się*, (b) ograniczyć klasę możliwych X -ów do cech samego subiekta. Warunek (a) jest spełniony, jeżeli czasownik jest określony przez przysłówki typu *gorliwie, systematycznie* itp., zakładający świadomy wysiłek ze strony subiekta i dlatego sprzeczny z niepoddawaniem się kontroli subiekta. Warunek (b) jest spełniony, jeżeli oznacza cechę człowieka i jeżeli poprzedza go zaimek *swój*: *Jan systematycznie doskonalił swoją znajomość francuskiego* (swój francuski) = *Jan systematycznie doskonalił się w znajomości francuskiego* (we francuskim).

(doza *ideti*), o pociągu (*poezja ideti*), o czasie (*gody iduti*), to semantyka czasownika *idti* występuje jednocześnie jako stała i jako zmienna. Jej stały charakter przejawia się w tym, że we wszystkich przytoczonych wypadkach czasownik *idti* zachowuje swoje podstawowe znaczenie (posuwać się, przemieszczać się), uzyskując tylko w każdym poszczególnym wypadku dodatkowy odcień, wypowiedziany przez kontekst" (Budagov 1952: 30). Tutaj odcieniami znaczeniowymi nazywa się obiekty traktowane we wszystkich współczesnych słownikach jako znaczenia samodzielne, niekiedy dość odległe od siebie. Takie jest np. znaczenie w zdaniu *Gody idut*: lat nie można oczywiście przedstawić jako przemieszczających się w czasie. *Idti* w tym zdaniu można zbliżyć do *idti* z trzech pierwszych zdań, opierając się tylko na pojęciu zmiany. W innej pracy ten sam autor pisze o narzędniku subiektu i narzędniku narzędzia jako o subtelnych odcieniach znaczeniowych (Budagov 1972: 408 i nast.). Specjaliści widzą i tu różnicę znaczeń, nawet niemalą (Mrazek 1964). Rzeczywiście, narzędzie to przedmiot przeznaczony do wykonywania jakiejś czynności, a subiekt to osoba, która między innymi powoduje, że narzędzie wykonuje tę czynność. W ten sposób znaczenia instrumentu i subiektu różnią się od siebie co najmniej dwiema istotnymi cechami: 'przedmiot' vs. 'osoba' i 'czynność' vs. 'kautacja czynności'. Tak więc w obu rozpatrzonych wypadkach mamy do czynienia z denotacyjnymi różnicami semantycznymi – różnicami w zestawie sensów w definicjach porównywanych znaczeń.

Przejdźmy do drugiej klasy sytuacji, w których wykorzystuje się termin „odcień znaczeniowy”. A.P. Evgen'eva uważa, że „dla czasownika *gasnut'* i jego pochodnych najważniejsze jest wskazanie na przerwanie świecenia, podczas gdy dla *tuchnut'* i jego pochodnych istotne jest także i przerwanie palenia się...” (Evgen'eva 1967: 79). Tę obserwację chcielibyśmy interpretować jako opartą na prawdopodobieństwie: wskazaną różnicę da się zauważyć w większości wypadków, lecz nie zawsze. Całkowicie poprawne są zarówno zdania typu *Koster pogas*, jak i zdania typu *Lampa potuchla*. Nie można przy tym wskazać na różnicujące cechy kontekstów, dla których rozpatrywana różnica byłaby obligatoryjna. W ten sposób obserwacja ta rzeczywiście nabiera charakteru czystego prawdopodobieństwa. Wobec tego wyjaśnione zostaje drugie rozumienie pojęcia „odcień znaczeniowy” – jest nim składnik semantyczny, który ma różne od jedności prawdopodobieństwo realiza-

cji¹⁵. Z takimi składnikami można postępować dwojako. Po pierwsze, można ich w ogóle nie rejestrować w zapisie. Wtedy wyrazy typu *gasmut'* – *tuchmut'* będą miały dokładnie pokrywające się definicje, tzn. będą miały to samo znaczenie leksykalne, a o „odcieniach znaczeniowych” nie będzie mowy. Po drugie, można je włączać do definicji, poprzedzając składnikami semantycznymi w rodzaju: ‘zwykle’, ‘niekiedy’, ‘rzadko’ itp.: *gasmut'* – ‘przestawać świecić lub (rzadziej) palić się’, *tuchmut'* – ‘przestawać palić się lub (rzadziej) świecić’. W tym wypadku różnica semantyczna między *gasmut'* i *tuchmut'*, choćby najmniejsza, będzie różnicą znaczeń i pojęcie odcienia znaczeniowego znowu okaże się zbędne.

Rozpatrując tę samą grupę czasowników A.P. Evgen'eva czyni nieco wcześniej następującą uwagę: w porównaniu z *gasmut'*, *tuchmut'* „prefiksalne czasowniki *uga-sat'*, *pogasat'*, *zatuschat'* używane są wtedy, gdy podkreśla się stopniowy charakter samego procesu” (Evgen'eva 1967: 73). To bezsprzecznie słuszne spostrzeżenie można interpretować dwojako. Po pierwsze, można uważać (z pewnym nieistotnym w danym wypadku uproszczeniem, że *gasmut'* i *tuchmut'* znaczą po prostu ‘przestawać palić się’, podczas gdy pozostałe trzy czasowniki mają bardziej złożone znaczenie ‘stopniowo przestawać palić się’; okazuje się, że mamy tu do czynienia z rozpatrzoną już przez nas sytuacją różnicy znaczeń, a nie „odcieni znaczeniowych”. Po drugie, wyraz „podkreśla się”, którego używa wyżej A.P. Evgen'eva, można rozumieć jako synonim terminu „logicznie wyodrębnia się”, „znajduje się pod akcentem logicznym” (pod warunkiem, że komponent ‘stopniowo’ wchodzi w skład znaczenia wszystkich pięciu czasowników). Jednak również w tym wypadku termin „odcień znaczeniowy” okazuje się zbędny, ponieważ zastępowałby on o wiele wyraźniejszy i bardziej potrzebny do opisu większej liczby kategorii semantycznych w szczególności konwersów leksykalnych i gramatycznych) termin „akcent logiczny”. Zilustrujmy to pojęcie.

Dwie bardzo podobne sytuacje mogą być opisane jako *polnaja pobeda X-a nad Y-om* [całkowite zwycięstwo X-a nad Y-iem] i jako *razgrom Y-a X-om* [klęska Y-a]. W pierwszym wypadku uwaga jest zwrócona na wynik walki, jakim skończyła się ona dla X-a, a w drugim – na wynik walki dla Y-a. *Kroić X Y-iem* = ‘posuwać ostrym Y po X-ie lub naciskać ostrym Y-iem na X, być może dzieląc X na części’, *pokroić X Y-iem* = ‘dzielić X na części, posuwając ostrym Y-iem po X-ie lub naciskając ostrym Y-iem na X’: w wypadku *kroić* zasadnicza informacja dotyczy sposobu

Wszystkie tego rodzaju różnice między niedokładnymi synonimami i konwersami powinny oczywiście zostać uwzględnione w pełnym opisie leksyki. Odnoszą się one do tej części semantyki znaku, która została na s. 69 nazwana znaczeniem sygnifikacyjnym. Jeden z możliwych sposobów opisu takich różnic polega na tym, że podkreśla się – w dokładnym tego słowa znaczeniu – odpowiedni komponent definicji słownikowej, stawiając go na początku definicji albo umieszczając w wierzchołku drzewa semantycznego, które jest odpowiednikiem zwykłej definicji linearnej. Takie (lub inne) formalne wyodrębnianie komponentów jest konieczne zarówno w teorii synonimów i konwersów leksykalnych – w celu odróżnienia wyrazów identycznych pod względem denotacyjnym, lecz nie sygnifikacyjnym – jak i w teorii semantyki leksykalnej jako całości. Przypomnijmy np., że jeżeli dany wyraz zostaje zanegowany, to negacja dotyczy właśnie wyodrębnionych elementów jego definicji słownikowej (zob. s. 42).

Terminu „odcien znaczeniowy” używa się niekiedy w sytuacji, gdy zachodzą różnice w łączliwości semantycznej, leksykalnej lub morfo-syntaktycznej dwóch bliskich pod względem znaczenia wyrazów lub dwóch różnych sposobów realizacji tego samego znaczenia wyrazu. Rozpatrzmy podane w MAS objaśnienie rzeczownika *klass* [klasa] w znaczeniu ‘miara jakości, poziom, w zależności od których określa się miejsce przedmiotu wśród innych do niego podobnych’ (por. *kamni pervogo klassa, igra vysokogo klassa, technika pervogo klassa*). Wyodrębnia się tutaj odcień znaczeniowy ‘poziom treningu sportowego’ w przykładzie *futbolist vysokogo klassa*. Jest to rozwiązanie, które chyba nie może być uzasadnione semantycznie, szczególnie jeśli się uwzględni fakt, że w wyrażeniu *igra vysokogo klassa* słownik dostrzega inny odcień znaczeniowy. W rzeczy samej, określenie *vysokij klass* można odnieść nie tylko do sportowców, lecz również do przedstawicieli innych zawodów, np. *fizik vysokogo klassa, żurnalist vysokogo klassa*. Jeżeli w wyrażeniu *futbolist vysokogo klassa* rzeczywiście występuje wskazany przez słownik odcień znaczeniowy, to w innych wyrażeniach tego typu należy niewątpliwie widzieć inne „odcienie znaczeniowe”, np. ‘poziom przygotowania naukowego’ (*fizik vysokogo klassa*), ‘poziom przygotowania literackiego’ (*żurnalist vysokogo klassa*) itd. Opis staje się wtedy bardzo skomplikowany, wyraźnie redundanthy. Przecież pojęcie sportu, nauki, literatury wchodzi bezpośrednio do znaczenia wyrazów *futbolist, fizik* i *żurnalist*. Właściwa interpretacja semantyczna rozpatrywanych wyrażeń moż-

morfo-syntaktycznej, rozpatrywaliśmy wcześniej (zob. s. 71). Dodajmy do nich jeszcze jeden przykład. W czasowniku *prinjat'sja* w znaczeniu 'przystąpić do czegoś', 'wziąć się do czegoś' (por. *prinjat'sja za čtenie knig*) MAS wyodrębnia odcień znaczeniowy 'zacząć coś robić' w konstrukcji z bezokolicznikiem (por. *prinjat'sja rezat' chleb*). Różnica ta również nie jest semantyczna, lecz morfo-syntaktyczna, por. synonimiczność *prinjalsja za čtenie knigi* – *prinjalsja čitat' knigu*. Zauważmy, że BAS widzi w takich połączeniach wyrazowych to samo znaczenie (bez odcieni).

Rozpatrzmy na zakończenie ostatnie rozumienie terminu „odcień znaczeniowy” – pojęcie asocjacji semantycznych, lub – szerzej – pragmatycznych elementów znaku. Do materiału przytoczonego na s. 76–77 dodajmy następujący subtelny przykład L. V. Ščerby: „Francuskie *eau* ma jak gdyby to samo znaczenie, co rosyjski wyraz *voda*, jednakże obrazowe użycie wyrazu *voda* w znaczeniu 'coś, co jest pozbawione treści' jest całkowicie obce wyrazowi francuskiemu. Ten ostatni ma natomiast znaczenie, które mniej więcej można oddać przez rosyjskie *otvar* (*eau de ris*, *eau d'orge*). Z tego i z innych faktów szczegółowych wynika, że rosyjskie pojęcie wody podkreśla jej bezwartościowość (bezużyteczność), jeśli chodzi o spożycie, podczas gdy francuskiemu wyrazowi ta cecha jest zupełnie obca” (Ščerba 1940: 86). Aczkolwiek cecha 'bezwartościowość dla spożycia', nie może być, rzecz jasna, włączona do definicji rzeczownika *voda*, to jednak powinna ona być przedstawiona w haśle słownikowym tego wyrazu, a mianowicie w strefie konotacyjnej lub w strefie pragmatyki, ponieważ odzwierciedla interesującą osobliwość postrzegania i oceny obiektu „woda”, znajdującą odbicie w pewnych faktach języka rosyjskiego (por. *V doklade čeresčur mnogo vody*). Tak więc jeśli chodzi o podstawowe znaczenie wyrazu *voda*, rozpatrywana przez nas cecha stanowi element pragmatyki i wobec tego nie może być uważana za „odcień znaczeniowy” – nie jest ona wcale osobliwością znaczenia. Jeśli zaś chodzi o przerośnięte znaczenie tego wyrazu, to dla niego składnik 'bezwartościowy', 'nie odnoszący się do istoty rzeczy' okazuje się istotnym elementem semantyki i znowu nie może być uważany za „odcień znaczenia”. Oto przykład z praktyki słownikowej. MAS wyodrębnia w wyrazie *kusok* w znaczeniu 'oddzielona, odłamana, odbita itp. część czegoś' odcień znaczeniowy 'środki do życia' (por. *poprekat' kogo-libo kuskom*) [wymawiać komuś kawałek (chleba)]. Jak widać, w sformułowaniu tym znaczenia dosłowne i przerośnięte nie mają żadnych wspólnych składników semantycznych (co powinno być charakterystyczne dla tego rodzaju przykładów) i rozpatrywanie jednego z nich jako „odcienia” drugiego jest

tożsamość, a między wyrazami nie mogą występować subtelne różnice znaczeniowe i inne. Twierdzimy jedynie, że różnice te powinno się opisywać za pomocą innych pojęć teoretycznych.

SZEREGI QUASI-SYNONIMÓW I POLA SEMANTYCZNE

Synonimia, będąc odmianą ekwiwalencji, rozbija słownik na nie przecinające się klasy jednostek leksykalnych – tak zwane szeregi synonimiczne. Quasi-synonimia, nie będąc ekwiwalencją w dokładnym tego słowa znaczeniu, sama przez się nie powoduje takiego rozbicia; po to, żeby otrzymać nie przecinające się klasy quasi-synonimów, potrzebne są specjalne reguły.

Ponieważ synonimy dokładne nie różnią się semantycznie, szereg synonimiczny nie ma żadnej struktury wewnętrznej. Klasy zaś quasi-synonimów ujawniają określoną strukturę semantyczną, ponieważ quasi-synonimy w sposób skomplikowany różnią się znaczeniami.

Struktura ta może być dwojaka. Po pierwsze, szereg może dzielić się konsekwentnie na coraz drobniejsze szeregi quasi-synonimiczne lub nawet synonimiczne, całkowicie włączone w szeregi wyższego poziomu, tak że ostatecznie tworzy się swego rodzaju drzewo hierarchiczne. Jest to szczególnie charakterystyczne dla takich klas quasi-synonimów, które zawierają termin rodzajowy w każdej grupie i podgrupie dowolnego poziomu hierarchii. Po drugie, klasa quasi-synonimów może rozpadać się na podgrupy lub nawet na pary wyrazów w sposób skomplikowany krzyżujących się z sobą. Jest to szczególnie charakterystyczne dla szeregów quasi-synonimów gatunkowo-gatunkowych, różniących się od siebie jednocześnie kilkoma składnikami semantycznymi.

¹⁶ Wyjaśnia to między innymi charakterystyczną dla słowników jednojęzycznych rozbieżność w traktowaniu zjawisk tego samego typu. W czasowniku *ezdil'* np. MAS wyodrębnia jako różne znaczenia 'wykonywać jakąś czynność' (znaczenie aktualne) i 'umieć wykonywać jakąś czynność' (znaczenie potencjalne), por. *Včera on dolgo ezdil na lošadi* i *On izrjadno ezdil verhom*. W czasowniku *govorit'* (po-francuski) w analogicznych wypadkach MAS widzi odcienie znaczeniowe, a w czasowniku *igrat'* (por. *Kogda ja vošel, ona igrala na rojale* i *Vy igraete na rojale?*) nie widzi nawet odcieni w znaczeniu (zob. także s. 194–195).

Strukturę hierarchiczną ma na przykład klasa quasi-synonimów z nazwą rodzajową *bit'* [bić], rozpadająca się na dwie podklasy w zależności od natężenia siły (por. *dubasiť', kolotiť', kološmatiť', lomatiť' <mjatiť'> boka, lupitiť', lupcevat', molotiť', mordovatiť', otchoditiť' (kogo-libo knutom), ochaživat', tuzitiť', valtuzitiť', vzdutiť'* [wytluc, sprać, wygrzmocić, okładać, walić, młócić, bić, tłuc, lać, lupić, osmagać, oćwiczyć]) i według rodzaju narzędzia (*dratiť', polosavatiť', porotiť', seč'* [siec, chłostać, smagać, chłostać] – 'bić czymś długim i giętkim'). W ostatniej podklasie wyodrębnia się z kolei podklasę czasowników *dratiť', seč', porotiť'* [siec (rózgami), chłostać] wskazujących – oprócz ogólnego znaczenia – na to, że bicie stanowi karę¹⁷.

Czasowniki z ogólnym znaczeniem 'mówić' dzielą się na podklasy: *galdeť', gorlanitiť', gorlopanitiť', vosklicatiť'* [krzyczeć, wrzeszczeć, drzeć się, wydzierać się] – 'mówić głośno'; *bružžatiť', burčatiť', vorčatiť'* [zrzędzić, gderać, burczeć, warczeć] – 'mówić z niezadowolaniem'; *bormotatiť', bubnitiť', lopotatiť', mjamlitiť'* [mamrotać, bąkać, brzęczeć, dukać] – 'mówić niewyraźnie lub niepewnie'; *gnusavitiť', gundositiť', kartavitiť', prišepetyvatiť', šepeljavitiť', zaikat'sja* [mówić przez nos, źle wymawiać r, seplenić, jąkać się] – 'mówić z taką czy inną wadą wymowy'.

Czasowniki, które mają znaczenie rodzajowe 'komunikować', rozpadają się na trzy podstawowe podklasy: a) 'właściwe komunikować', por.: *izveščatiť', informirovatiť', osvedomljatiť', soobščatiť', uvedomljatiť'* [zawiadamiać, informować, powiadamiać, komunikować, oznajmiać]; b) 'komunikować w ustalonej dla danej sytuacji formie'; por.: *dokladyvatiť', donositiť' (komandiru o približenii protivnika), ob'javljatiť', raportovatiť', zajavljatiť'* [referować, meldować, ogłaszać, obwieszczać, raportować, oświadczać]; c) 'skarżyć się', por.: *donositiť' (na druga), jabledničatiť', kljauzničatiť', setovatiť', žalovatiť'sja* [denuncjować, skarżyć się, utyskiwać, żalić się, obgadywać].

Czasowniki mające znaczenie rodzajowe 'zabijać' rozpadają się na dwie podklasy ze znaczeniem: a) 'zabijać we właściwym sensie' (*ubitiť', prikončitiť', ułožitiť', pričłopnut', uchłopatiť', ukokošitiť'...* [zabić, zamordować, zatłuc, ukatrupić, zakatrupić...]) z dalszym podziałem na rodzaje zabójstwa, wyodrębniane głównie na podstawie typu narzędzia zabójstwa, środowiska, w którym miało miejsce zabójstwo, części ciała, którymi posługiwano się zabijając lub na które oddziaływano po to, żeby zabić; *zastreliť' (z broni palnej), zarezatiť', zarubiť' (bronią białą), utopitiť' (w środowisku płynnym), zadavitiť' (całym ciężarem ciała), zatoptatiť' (nogami), zadušitiť', udavitiť'*

kretyzowane przez szereg: *našestvie*, *vtorzenie*, *agressija* [najazd, wkroczenie (wojsk), inwazja, agresja] – 'długotrwały napad na dużą skalę', oraz przez szereg: *ataka*, *nabeg*, *nalet* [atak, natarcie, nalot] – 'krótkotrwały i gwałtowny napad'; *ataka* z kolei dzieli się w zależności od stopnia urzeczywistnienia, rodzaju atakowanego obiektu, liczby atakowanych obiektów, rodzaju atakujących wojsk i miejsca, skąd atak się dokonuje, na: *udar* (zrealizowany atak), *šturm*, *pristup* (atakowanie nieruchomego umocnionego obiektu), *abordaž* (atak okrętu), *rejd* (wspólny atak statków, kawalerii, czołgów itp. na kilka umocnionych punktów w czasie jednego „ruchu” wojsk atakujących), *vylazka* (atak z miejsca obleganego) [uderzenie, szturm, abordaż, rajd, zagon, wycieczka, wypad].

Rozpatrzmy obecnie kilka szeregów quasi-synonimów charakteryzujących się różnicami gatunkowo-gatunkowymi, mających strukturę hierarchiczną, w której klasy przecinają się w sposób skomplikowany. Czasowniki *bit'*, *drobit'*, *kolot'* i *krošit'* [bić, rozdrabniać, łupać, tłuc, rąbać, kruszyć] mają wspólne znaczenie 'działaniem fizycznym kausować rozpadanie się na części', do którego dochodzą następujące cechy dodatkowe: cecha twardości – miękkości obiektu (deformuje się z trudem – bez trudu), cecha trwałości – nietrwałości obiektu (rozpada się z trudem – bez trudu), uderzeniowy – nieuderzeniowy charakter niszczącego działania, udział – brak udziału narzędzia w czynności i w końcu rozmiar otrzymywanych części. *Droblenie* [rozdrabnianie] zakłada twardość i trwałość obiektu (*drobit' kosti* (grunt, *kamen'*)); dokonuje się ono poprzez uderzenie narzędziem, a części, które powstają w wyniku tego działania, mogą być zarówno duże, jak i małe. *Kolot'* [tłuc, rąbać] można twarde, lecz niezbyt trwale przedmioty (por. *kolot' drova* (sachar, led, *orechi*)) uderzeniem lub innym wysiłkiem mechanicznym, z udziałem lub bez udziału narzędzia (por. *kolot' drova toporom* (sachar ščipcami lub pal'cami), *kolot' led o poleno*); otrzymane w wyniku takiej czynności części są stosunkowo duże. *Bit'* można przedmioty twarde (por. *bit' steklo* (kamen')); uderzeniem narzędzia (*bit' kamen'*) lub uderzeniem danego przedmiotu o inny przedmiot (*bit' steklo*); otrzymywane części są małe. W końcu *krošit'* można obiekty nietwarde i nietrwale (*krošit' chleb* (mel)) wysiłkiem nieuderzeniowym, zwykle bez udziału narzędzia; otrzymywane części są drobne. Jak widać, klasa ta nie ma struktury hierarchicznej. Cechą twardości–miękkości przedmiotu *bit'*, *drobit'* i *kolot'* przeciwstawiają się czasownikowi *krošit'*; cechą wielkości otrzymywanych części *bit'* i *krošit'* przeciwstawione są *drobit'* i *kolot'*;

szły (*chvatit*, *zavnat*, *zgrat*, *zadnat*, *zaradnat*, *zradnat*, *zrodnat*, *zrodnat*, *zvezat*, *zaechat*, *zachnut* [wlepić, trzasnąć, wlać, młócić, wsolić, walić, wyrznąć, palnąć, stłuc] – 'silnie'; *stuknut*, *šlepnut*, *tjukanut* *tknut* [szturchnąć, trącić, trzepnąć (kogoś)] – 'ze średnią siłą lub słabo'); według typu narzędzia lub części ciała (*vytjanut* [zaciąć] – 'długim lub cienkim', por. *vytjanut* *kogo-libo remnem* [*knutom*, *palkoj*]; *stegnut*, *chlestnut* [smagnąć, chlasnąć] i może *chlobystnut* [chlasnąć] – 'cienkim i giętkim', por. *stegnut* (*chlestnut*) *kogo-libo knutom*; *pnut* [kopnąć] – nogą; *pyrnut* [dźgnąć] 'ostrym', por. *pyrnut* *kogo-libo nożom* [*kinżalom*, *nożnicami*, *vilkoj*]); według sposobu zadania ciosu (*smazat* [płazować (szablą)] – 'ześlizgującym się uderzeniem', por. *smazat* *kogo-libo po licu*; *pnut*, *pyrnut*, *tknut* [kopnąć, dźgnąć, szturchnąć] – 'uderzeniem punktowym', por. *pnut* (*pyrnut*, *tknut*) *kogo-libo v bok*); według towarzyszących efektów dźwiękowych (*chlopnut*, *šlepnut*, *ščelknut* [plasnąć, klapnąć, trzasnąć]).

Jak już powiedzieliśmy wyżej, szeregi quasi-synonimiczne, bez względu na swą niestałość i skłonność do rozpadania się na mniejsze grupy, stanowią (przy pewnych założeniach) klasy w ścisłym tego słowa znaczeniu (tzn. nie krzyżują się z sobą). Następna co do stopnia ogólności kategoria, u której podstaw leży pojęcie podobieństwa semantycznego, mianowicie tzw. pole semantyczne, nie odznacza się taką cechą.

Pole semantyczne tworzy zbiór znaczeń, które mają przynajmniej jeden wspólny składnik semantyczny, np.: *číslo*, *dĺina*, *glubina*, *intensivnost*, *jarkost*, *količestvo*, *ob'em*, *ploščad*, *razmer*, *rost*, *silna*, *skorost*, *širina*, *temperatura*, *tolščina*, *veličina*, *ves*, *vmestimost*, *vysota* [liczba, długość, głębokość, intensywność, jaskrawość, ilość, objętość, powierzchnia, rozmiar, wzrost, siła, prędkość, szerokość, temperatura, grubość, wielkość, waga, pojemność, wysokość] oraz wszystkie ich semantyczne i inne pochodne, włączając wyrazy należące do innych części mowy (por. *choloďnyj*, *gorjačij*, *teplyj*; *nagrevat'sja*, *ochlaďdat'sja*, *raskaljat* itd. [zimny, gorący, ciepły; nagrzewać się, chłodzić się, rozgrzewać się] itp.) lub *bryzgi*, *časti*, *detali*, *fragmenty*, *kapli*, *kom'ja*, *kroški*, *kuski*, *lomti*, *loskutyy*, *obrezki*, *obryvki*, *oskolki*, *otryvki*, *ščepki* [bryzgi, elementy, kropłe, bryłki, grudki, kruszynki, kawałki, drobinki, odłamki, odpryski]. Już te przykłady wskazują, że elementy pola semantycznego nie muszą być znaczeniowo bardziej podobne do siebie niż do innych elementów słownika.

¹⁸ Z ostatnich prac o czasownikach ruchu odnotujemy pracę: Vasil'ev i Ibragimova 1968, zawierającą dalszą bibliografię.

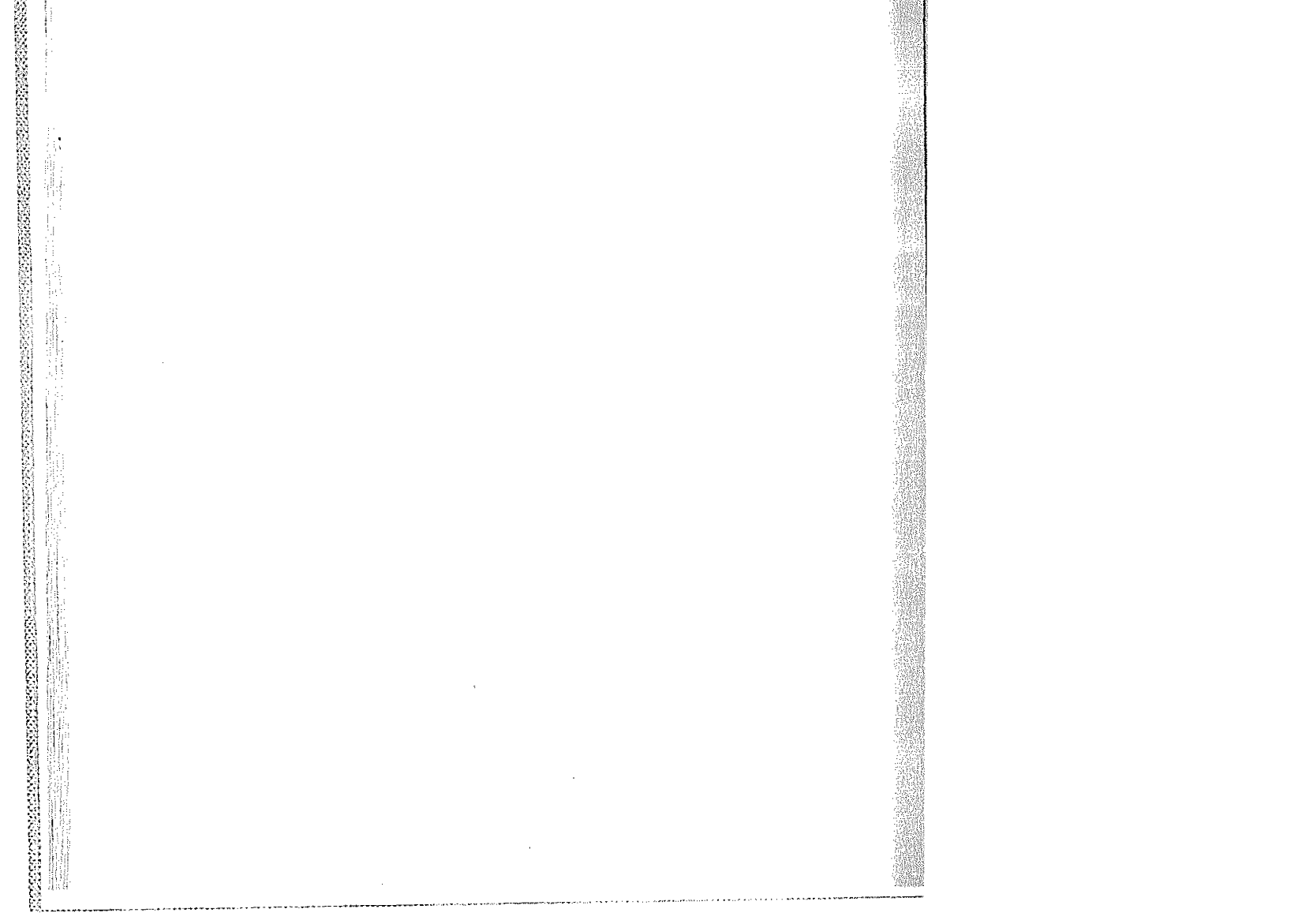
seveni, *tereon*, *trepai*, *trjasi* [korysac, nastiac, chybotać, trząść, chwiać, targać]. Cecha celu i rezultatu zbliża wiele z nich do czasowników typu *bit'* [bić] (por. *dergat' kogo-libo za volosy* [szarpać kogoś za włosy], *trepai' kogo-libo za uši* [targać kogoś za uszy]); *Ljubi ženu kak dušu, trjasi ee kak grušu*. Po drugie, jak zaznaczyliśmy na s. 80, pole to krzyżuje się z polem czasowników ruchu wielokierunkowego (*begat'*, *chodit'*, *ezdit'*, *katat'sja*, *lazat'*, *letat'*, *plavat'*, *polzat'* [biegać, chodzić, jeździć, lazić, latać, pływać, pełzać itp.], ponieważ elementy obu pól oznaczają czynności składające się z wyraźnie wyodrębniających się kwantów: kwant wahania to ruch ciała od jednego punktu krańcowego do drugiego, a kwant przemieszczenia się wielokrotnego to przemieszczenie się z punktu poprzedniego do punktu, w którym zmienia się kierunek przemieszczenia. Dzięki ogniwu pośredniczącemu, jakim są czasowniki ruchu wielokierunkowego, czasowniki oznaczające ruch wahadłowy są pokrewne (pod względem semantycznym) również czasownikom ruchu jednokierunkowego (*bežat'*, *echat'*, *katit'sja* [biec, jechać, lecieć] itd.). W końcu, po trzecie, znaczenia przenośne wielu rozpatrywanych czasowników są metonimicznie związane ze znaczeniem 'bać się', por. *drožat'*, *trepetai'*, *trjastis' – trusit'*, *bojat'sja*, *strašit'sja* [drzeć, dygotać, trząść się – bać się, lękać się, obawiać się]. Nie sposób nie przyznać, że krańcowe punkty rozpatrywanego fragmentu przestrzeni semantycznej – znaczenia 'ruszać się', 'bić' i 'bać się' – są od siebie stosunkowo odległe.

Nadzwyczaj barwny i bogaty obraz pól krzyżujących się, jeśli tak można powiedzieć, w różnych płaszczyznach przestrzeni wielowymiarowej tworzą czasowniki przemieszczenia oraz tzw. czasowniki kauzatywno-faktytywne. Grupa czasowników ukierunkowanego ruchu autonomicznego (*bežat'*, *idti*, *letet'*, *polzti*, *plyt'* [biec, iść, lecieć, pełznąć, płynąć] itp.) jest bezpośrednio związana przede wszystkim z czasownikami ruchu wielokierunkowego, a przez nie: a) z czasownikami ruchu wahadłowego (ze wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami, zob. wyżej) i b) z czasownikami typu *blužadit'*, *brodit'*, *kružit'*, *petljat'*, *plutat'*, *ryskat'*, *slonjat'sja* itp. (zob. s. 235). Należy do tego dodać, że czasowniki typu *brodit'*, *slonjat'sja*, *šatat'sja* mają wspólne składniki semantyczne z czasownikami *pušeštvovat'*, *stranstvovat'*, *skitat'sja* [podróżować, wędrować, tulać się]. Od ostatniego z nich mamy naturalne przejście do *mykat'sja* [poniewierać się] i dalej do *mučit'sja* [męczyć się] i innych podobnych. Czasownik *idti* [iść] wchodzi jako składnik do zna-

czenia wielu czasowników oznaczających różne rodzaje chodzenia (*flangirovat'*, *šestvovat'* [przechadzać się, kroczyć] itp.), m.in. chód powolny: *bresti*, *plestis'*, *taščit'sja*, *edva nogi voločit'* [wlec się, ledwie powłóczyć nogami]. Ostatnia grupa z kolei, poprzez składnik 'powoli', jest związana z licznymi czasownikami typu *kaniłelit'sja*, *kopat'sja*, *kovyrvat'sja*, *medlit'*, *meškať*, *valandat'sja*, *volynit'* [zwlekać, marudzić, mitrzyć, grzebać się, guzdrać się, odwlekać, ociągać się] itp. Czasownik *bežať* [biec] wchodzi jako składnik do znaczenia wielu czasowników oznaczających różne rodzaje biegu (*rysit'*, *trusit'*, *galopirovat'* [klusować, jechać truchtem, galopować], np. szybki bieg: *leter'*, *mčat'sja*, *nestis'* [lecieć, mknąć, pędzić] itp. Ostatnia z kolei grupa: (a) jest związana składnikiem 'szybko' z czasownikami typu *spešit'*, *toropit'sja* [spieszyć się] itp.; (b) obejmuje czasowniki oznaczające początek gwałtownego przemieszczenia (*brosit'sja*, *kinut'sja*, *rinut'sja* – rzucić się, runąć itp.). Tylko jeden krok analizy semantycznej oddziela czasowniki *brosat'sja*, *kidat'sja* [rzucać się] również od ich pochodnych *nabrasyvat'sja*, *nakidyvat'sja* [rzucać się na], do których znaczenia wchodzi nowy składnik 'napadać': ten sam składnik wzbogacony o znaczenie kauzatywne wchodzi również do znaczenia czasowników *natravlivat'*, *nauskivat'* [szczuć, podjudzać] i innych podobnych. Czasownik *leter'* lub *letat'* wchodzi jako składnik do wielu czasowników oznaczających różne rodzaje lotu (*parit'*, *planirovat'*, *porchat'*, *roit'sja* [unosić się, wisieć w powietrzu, szybować, fruwać, lecieć lub latać]). Liczne czasowniki oznaczające przemieszczenie autonomiczne są związane z czasownikami oznaczającymi przemieszczenie do przodu, do tyłu, w górę lub na dół, por.: *nastupat'*, *peredvigat'sja*; *otkatyvat'sja* (*volna*), *otstupat'*, *otchodit'*, *pjatit'sja*; *podnimat'sja*, *vzdymat'sja*, *vzletat'*, *vzmetat'sja*, *vzmyvat'*; *grochat'sja*, *nizvergat'sja*, *opuskat'sja*, *padat'*, *sveržit'sja*, *valit'sja* [następować, przesuwać się; odpływać (fala), cofać się, oddalać się; wzbijać się, wznosić się, wlatywać, podnosić się; padać, walić się, runąć, spuszczać się, opadać, spadać, strącić, zrzucić]. Rozpatrzmy związek między pierwszą i ostatnią z tych podgrup. Pierwsza podgrupa przez składnik 'do przodu' jest związana z czasownikami typu *obgonjat'*, *obchodit'*, *operežať*, *peregonjat'* [wyprzedzać, prześcigać, przeganiać] (przemieszczenie prowadzące do osiągnięcia przez subiekt punktu znajdującego się przed innym przemieszczającym się ciałem); te ostatnie czasowniki stanowią z kolei pośredniczące ogniwo semantyczne między pierwszą podgrupą i czasownikami

przemieszczenia (*idti, letet', plyt', polzti* [iść, lecieć, płynąć, pełznąć...] są wreszcie związane z czasownikami przemieszczenia nieautonomicznego (*echat', katit'sja, letet', plyt'* [jechać, zjeżdżać, lecieć, płynąć]); czasowniki obu podgrup mają złożone causativa, por. *vezti* [wieźć] ('kautzować, żeby jechać, i jechać samemu'), *vesti* [prowadzić] ('kautzować, żeby iść, i iść samemu'), *gnat', katit', nesti, peret'* (gwara miejska), *taščit', voločit'* [gnać, taszczyć, wlec, nieść] (tzn. czasowniki ze znaczeniem kauzacji przemieszczenia i autoprzemieszczenia). Jasny jest związek czasowników ostatniej grupy z czasownikami typu *brosat', kidat', metat', napravljat', posylat', ronjat', spuskat' (sobak), tolkat' (jadro), tjanut', zapuskat'* [rzucać, ciskać, miotać, posyłać, upuszczać, spuszczać (psy), pchać (kulę), ciągnąć] (kauzacja przemieszczenia bez autoprzemieszczenia) i związek tych ostatnich z czasownikami *pichat', tolkat'* [pchać; popychać] (uderzenie kauzujące przemieszczenie bez autoprzemieszczenia).

Znaczenie causativum, bogato reprezentowane w wielu rozpatrzonych wyżej grupach, wiąże czasowniki przemieszczenia z różnymi czasownikami kauzatywnymi i faktytywnymi, których nie możemy przeanalizować nawet w sposób przybliżony. Musimy zadowolić się krótkim, lecz reprezentatywnym zestawieniem podstawowego materiału: *burit' (skvażinu), gravirovat' (portret), delat' (jaščik), dut' (butylki), katar' (šariki iz gliny), klast' (stemu), kleit' (korobki), konstruivat' (detali), kopat' (jamu), krutit' (bečevku iz prjaži), lepit' (figurku iz gliny), lit' (otlivat') (puški), metat' (stog), navodit' (most, perepravu), nakolot' (uzor), nizat' (ožerel'e iz žemčuga), otgrochat' (dominu), pachtat' (sbivat') (maslo), pisat' (kartinu), plesti (korzinu), proizvodit' (mašiny), prjasi' (nit'), razbivat' (skver), risovat' (cvety), rubit' (izbu), ryt' (kanavu), skolotit' (jaščik), slepit' (konvert), srobotat' (slavnuju vešč'), strjapat' (obed), tkat' (polotno), tjanut' (voločit') (provolulu), ustroit' (plotinu na reke), štam-povat' (detali), valjat' (valenki), varit' (sup), vajat' (skul'pturnuju gruppu), vit' (ve-revku), vozvodit' (vozdvigat', sooružat', stroit') (plotimu), vybivat' (≅ čekaniit') me-dal', vydavit' (≅ vytisnut') (nadpis (znak na žesti)), vydolbit' (lunko vo l'du), vyko-val' (otkovat') (podkovu, meč), vypilit' (ramku), vyrubit' (pamjatnik), vysverlit' (otverstie), vytočit' (figurki iz dereva), vyčertit' (plan doma), vjazat' (sviter); por. także izobretat' – improvizirovat' – kropat' – sočinjat', organizovyvat' – osnovyvat' – učreždat', šozdavat' – tvorit'*. W wykazie tym tylko częściowo zilustrowaliśmy pochodne prefiksalne z tym samym znaczeniem podstawowym – w rzeczywistości jest*

ła wyodrębniona jeszcze przez autorów antycznych. Na początku wieku Ch. Bally (Bally 1921: 141) zwrócił uwagę na wyrażenia typu *avoir le droit* – „mieć prawo”, i *être légitime* – „być zgodnym z prawem”, jako na jedno ze źródeł synonimii leksykalnej (por. *On miał prawo protestować – Jego protest był zgodny z prawem*). O. Jespersen analizował takie pary wyrazów w związku z pojęciem strony (biernej)*, której istotę syntaktyczną widział w zamianie funkcji między podmiotem i dopełnieniem, czyli w „konwersowaniu dopełnień” (Jespersen 1924: 193). Rozpatrując stosunki znaczeniowe między zdaniami typu *A poprzedza B* i *B następuje po A*, O. Jespersen pisał: „[...] to, co w pierwszym zdaniu jest rozpatrywane z punktu widzenia *A*, w drugim rozpatruje się z punktu widzenia *B*” (tamże, s. 186). Rozszerzył on również znacznie pojęcie synonimii tego typu, wykazując, że analogiczne opozycje (strony) można dostrzec w najróżniejszych częściach mowy, a mianowicie w przyimkach (*above* ‘nad’ – *under* ‘pod’, *before* ‘przed’ – *after* ‘po’), przymiotnikach (*older* ‘starszy’ – *younger* ‘młodszy’, *desirous* ‘pragnący’ – *desirable* ‘pożądany’), rzeczownikach (*examiner* ‘egzaminator’ – *examinee* ‘egzaminowany’) i czasownikach (*sell* ‘sprzedawać’ – *buy* ‘kupować’, *give* ‘dawać’ – *receive* ‘otrzymywać’, *have* ‘mieć’ – *belong* ‘należać’ (op. cit., s. 186–187 i 192–193)).

U późniejszych językoznawców te głębokie myśli nie znalazły zrozumienia ani aprobaty i gdy w 1952 r. Z. Harris opisał „quasi-transformacje” typu *He sold me a book* ‘On sprzedał mi książkę’ – *I bought a book from him* – ‘Kupiłem książkę od niego’ (Harris 1952), wskrzesił w istocie tylko niewielką część teorii O. Jespersena. W 1957 r., analizując synonimie *causes* ‘kauzuje’, *produces* ‘generuje’, *leads to* ‘prowadzi do’, *the result is* ‘rezultat polega na’, *the upshot is* ‘w ostatecznym wyniku otrzymujemy’, M. Masterman odtworzyła inny zapomniany szczególnie obrazu nakreślonego przez O. Jespersena (Masterman 1957: 174), a w pracy Leont'eva i in. (1961: 22–23, 26) odkrycie Jespersena zostało w całej pełni powtórzone i pod pew-

* W języku rosyjskim strona bierna może być wyrażona nie tylko formą imiesłowu biernego (czasu teraźniejszego i przeszłego), lecz również za pomocą konstrukcji z *-sja*, trudnej zresztą dla Polaków uczących się języka rosyjskiego; np. *Rabočie strojaj dom* – *Dom stroitsja rabočimi*. Podany w niniejszej części polski materiał przykładowy jest więc uboższy i mniej zróżnicowany niż rosyjski [przytłum.].

nymi względami uzupełnione. W wymienionej publikacji stwierdza się, że: „[...] niektóre pary wyrazów, wyrażających stosunki dwustronne, mają to samo znaczenie przedstawione w 2 różnych kierunkach” i z różnym rozkładem akcentów. Znajdujemy tam bardziej reprezentatywny zestaw takich par należących do różnych części mowy (*A ma B = B należy do A; A wcześniej od B = B później od A; A, chociaż B = B, jednakże A (On poszedł na spacer, chociaż było późno = Było późno, jednakże on poszedł na spacer), O planie nikt nie wie = Plan nie jest nikomu znany*). W tejsze pracy znowu podkreślono, że zjawisko konwersji jest zbliżone do gramatycznej kategorii strony (*Francja bada projekt = Projekt jest badany przez Francję*). W dwa lata później J. Lyons (Lyons 1963) wprowadził pojęcie „terminów konwersowych” (converse therms) i w ciągu następnych pięciu lat konwersy były badane dość intensywnie, jednak głównie pod względem syntaktycznym (Żolkovskij, Mel'čuk 1965, Babickij 1965, Gak 1965, 1968, Apresjan 1967¹, Żolkovskij i Mel'čuk 1967, Staal 1967, Bar-Hillel 1967, Fillmore 1968a, Lyons 1968, Lomtev 1968, 1969). W końcu lat sześćdziesiątych pojawiają się prace, w których przedmiotem badania stają się również aspekty semantyczne konwersji leksykalnej (Fillmore 1969, Apresjan 1970b).

Jako przykłady konwersów mogą służyć czasowniki: *nabierać i pojawiać się* (*Wyraz nabiera nowego znaczenia – W wyrazie pojawia się nowe znaczenie*), *przewyższać i ustępować* (*W tym wieku dziewczęta przewyższają chłopców pod względem rozwoju – W tym wieku chłopcy ustępują dziewczętom pod względem rozwoju*), *rozejść się i wydać* (*Rozeszły nam się wszystkie pieniądze – Wydaliśmy wszystkie pieniądze*), *schwycić i trafić* (*Schwyciła go burza – Trafił na burzę*), *szkować i czekać* (*Przyszłość szkowała im przykre doświadczenia – W przyszłości czekały ich przykre doświadczenia*), *trzymać i trzymać się* (*Guzik trzyma jedna nitka – Guzik trzyma się na jednej nitce*), *wygrywać i przegrywać* (*On wygrał mecz z mistrzem – Mistrz przegrał z nim mecz*) i pot. *objechać i oberwać* (*Majster go objechał – Oberwał od majstra*) itp.

Semantyczna funkcja konwersów polega na przekazywaniu różnicy w akcentcie logicznym (wydzieleniu, podkreśleniu). Gdy mówimy: *Zawodnik pierwszej klasy wygrał z mistrzem*, podkreślamy jako nowy fakt, że zawodnik pierwszej klasy gra lub grał bardzo dobrze (wygrał z samym mistrzem!). Gdy mówimy: *Mistrz przegrał*

Te różnice w akcencie logicznym, w podziale zdania na temat i remat, są prawie zawsze związane z różnicami w określoności – nieokreśloności, które również przekazywane są przez konwersy³. Jeżeli np. w tekście spójnym napotyka się zdanie *Sklepienie opiera się na kolumnach*, prawie zawsze można dojść do wniosku, że dotychczas mowa była właśnie o sklepieniu, a o kolumnach mówi się po raz pierwszy. Wobec tego przy wyrazie *sklepienie* jest implicite wyrażone znaczenie określoności, a przy wyrazie *kolumny* znaczenie nieokreśloności⁴. Jeśli zaś w tekście napotykamy zdanie: *Kolumny podtrzymywały sklepienie*, to najbliższy prawdy będzie wniosek, że dotychczas mowa była o kolumnach, zaś o sklepieniu mówi się po raz pierwszy (znaczenia określoności–nieokreśloności będą odpowiednio przegrupowane).

Chociaż, jak widać z przytoczonych przykładów, konwersy służą do wyrażania różnic natury semantycznej, to różnice te są związane wyłącznie ze sposobem pojmowania przez mówiącego pewnej sytuacji; sama sytuacja, np. sytuacja wygranej–przegranej, pozostaje przy tym niezmienną. Wobec tego okazuje się, że za pomocą wyrazów typu *wygrywać* – *przegrywać* można budować szeregi parafraz – zdania sytuacyjnie równoznaczne, chociaż same te wyrazy nie są synonimami leksykalnymi we właściwym tego słowa znaczeniu.

Zobaczmy, co upodabnia, a co różni konwersy i synonimy. Pojęcie konwersji, czyli relacji odwróconej, powstało początkowo w algebrze wyższej. Binarną relację R^{-1} nazywamy odwróconą w porównaniu z relacją R w danym zbiorze elementów M , jeżeli z $aR^{-1}b$ wynika bRa , i odwrotnie; z definicji wynika, że relacje wyjściowa i odwrócona odznaczają się identycznymi cechami.

Definicji tej nie można oczywiście bezpośrednio wykorzystać w lingwistyce; formalne określenie konwersów leksykalnych powinno opierać się na pojęciach czysto lingwistycznych, lecz byłoby przy tym rzeczą pożądaną, aby została całkowicie zachowana koncepcja konwersji, tzn. koncepcja nazw opisujących tę samą rzeczywistość (por. twierdzenie o identyczności cech relacji wyjściowej i odwróco-

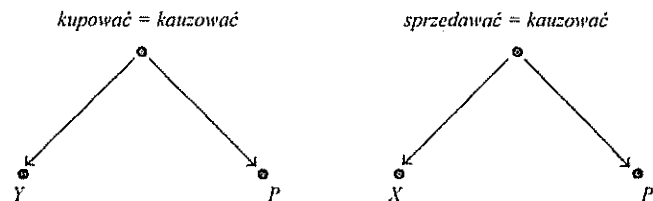
³ Byłoby rzeczą nadzwyczaj interesującą zbadać sposoby wyrażania określoności–nieokreśloności w języku nie mającym rodzajników, np. w rosyjskim. Wstępnie można zauważyć, że jako regularne nieleksykalne środki wyrażania tego znaczenia służą: 1) różnice w formie określić: określenie w dopełniaczu nie pozostające w związku zgody z wyrazem określanym jest nienacechowane, zaś określenie pozo-

zauważamy, że przy ustalaniu stosunku konwersji powinno się uwzględniać ty-ko walencje semantyczne, niezależnie od tego, czy są one wyrażone na powierzch-
ni (na poziomie powierzchniowyntaktycznym), czy też nie, i za pomocą ilu form
powierzchniowych jest to zrobione. W związku z tym nie są traktowane jako kon-
wersy „trójki” typu: *klepać runaka po szyi* – *klepać runakowi szyję* – *klepać szyję*
runaka, □ *gladit' kogo-libo po volosam* – *gladit' komu-libo volosy* – *gladit' č'i-libo*
volosy, *zadevat' kogo-libo po nosu* – *zadevat' komu-libo nos* – *zadevat' čej-libo nos*;
całować dziecko w czoło – *całować dziecku czoło* – *całować czoło dziecka*; *ranić*
(ukłuć) kogoś w rękę – *ranić (ukłuć) komuś rękę* – *ranić (ukłuć) czyjąś rękę*, □ *kle-*
vat' kogo-libo v spinu – *klevat' komu-libo spinu* – *klevat' čju-libo spinu*; *ciągnąć ko-*
goś za włosy – *ciągnąć komuś włosy*⁵; *szarpać kogoś za brodę* – *szarpać komuś bro-*
dę – *szarpać czyjąś brodę*, □ *drat' kogo-libo za uši* – *drat' komu-libo uši* – *drat' ko-*
mu-libo uši; *Książka zachwyca nas humorem* – *Humor książki zachwyca nas*, □
ispytyvat' motor na pročnost' – *ispytyvat' pročnost' motora*, *On nadoel mne svoimi*
pros'bami – *Ego pros'by mne nadoeli*; *proverjat' semena na vschožest'* – *proverjat'*
vschožest' semjan; *zmieniać krój sukni w szczegółach* – *zmieniać szczegóły kroju*
sukni, □ *On schoditsja s ženoi vo vzgljadach* – *Ego vzgljady schodjatsja so vzglja-*
dami ženy. We wszystkich tych wypadkach ma miejsce zjawisko, które zostało wy-
żej nazwane rozszczepieniem walencji semantycznych (zob. s. 150 i nast.). Każdy
z wymienionych tu czasowników wchodzi do słownika (w ramach przeanalizowa-
nego materiału) tylko jeden raz i dlatego odpowiednie transformacje należy rozpa-
trywać nie jako przekształcenia oparte na konwersjach leksykalnych, lecz jako za-
mianę modeli rekcji lub jako przeniesienie reprezentacji semantycznej do struktur
głębinowyntaktycznych (zob. także przypis 6, s. 245).

Definiując konwersy jako pary wyrazów z odwróconymi strukturami ról czy
aktantów, tym samym opisujemy ich różnice syntaktyczne oraz związane z nimi
różnice sygnifikacji; należy jednak umieć opisać również identyczność konwersów
w zakresie denotatów. Z parami typu *budować* – *być budowanym* nie ma trudności:

⁵ Między strukturami, w których wyrazy są bezpośrednio zależne od wspólnego członu nadrzęd-
nego (*prostrelit' komu-libo ruku*), a stopniowym związkiem podrzędnym pomiędzy kolejnymi wyrazami
(*prostrelit' ruku kogo-libo*) możliwe jest zróżnicowanie znaczeniowe, szczególnie widoczne w wypadku,
gdy obiekt czynności nie stanowi organicznej części subiekta, por. *prostrelit' komu-libo furazku* – *pro-*
strelit' č'ju-libo furazku. Konstrukcja pierwsza najprawdopodobniej zakłada, że obiekt znajduje się
w kontakcie ze swym „gospodarzem”, a konstrukcja z kolejnymi związkami podrzędnymi najczęściej
wtedy oznacza, że obiekt jest oddzielony od „gospodarza”.

i *sprzedawać* będą ze sobą zbieżne. Będą miały dokładnie te same znaczenia elementarne i tę samą organizację syntaktyczną; jednak dla *kupować* subjektem czasownika kauzatywnego, stanowiącego wierzchołek drzewa semantycznego, będzie *Y*, a dla *sprzedawać* – *X*. Jeżeli oznaczymy przez *P* sytuację wyznaczoną przez informację (1)–(2), wówczas różnicę między *kupować* i *sprzedawać* będzie można przedstawić następująco:

Przejdźmy obecnie do definiowania czasownika *leczyć* w dwóch różnych użyciach. Różnica w definicjach *leczyć 1* i *leczyć 2* sprowadza się do różnic w organizacji syntaktycznej predykatów wchodzących w ich skład. Dla *leczyć 1* głównym predykatem jest 'oddziaływać', a predykat 'próbować' wiąże się z nim zależnością atrybutywną, zaś dla *leczyć 2* – kolejność podporządkowania predykatów będzie odwrotna: *A leczy 1 X-a z Y-a Z-em* = 'A oddziaływa na X-a specjalnym środkiem Z, próbując usunąć Y – chorobę lub uraz X-a' ('oddziaływać' $\xrightarrow{\text{attr}}$ 'próbować'); *A leczy 2 Y (X-a) Z-em* = 'A próbuje usunąć Y – chorobę lub uraz X-a, oddziałując na X-a specjalnym środkiem Z' ('próbować' $\xrightarrow{\text{attr}}$ 'oddziaływać').

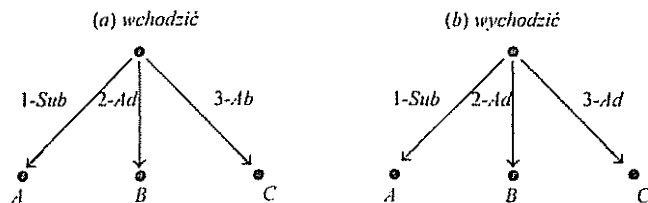
Obecnie spróbujemy sformułować definicję. Jednostki leksykalne *R* i *S* są konwersami, jeżeli spełniają następujące warunki: (1) w definicjach *R* i *S* występują te same bardziej elementarne predykaty P_1, P_2, \dots, P_n , przy czym dla każdej pary typu $P_i \perp P_j$ w definicji *R* znajdzie się dokładnie taka sama para w definicji *S* (jeżeli 1 – nie jest stosunkiem atrybutywnym) lub para $P_i \perp P_j$ (jeżeli 1 – jest stosunkiem atrybutywnym) i odwrotnie; (2) *R* i *S* mają odwrócone struktury ról (lub aktantów); (3) *R* i *S* odnoszą się do tej samej (głębinowej) części mowy⁶.

⁶ Określiłiśmy tutaj konwersy leksykalne – tzn. różne wyrazy spełniające wskazane warunki. Sta-

Obecnie możemy porównać konwersy i synonimy. Upodabnia je cecha (3) i w znacznym stopniu cecha (1), lecz różni cecha (2): synonimy powinny mieć identyczne struktury ról (lub aktantów).

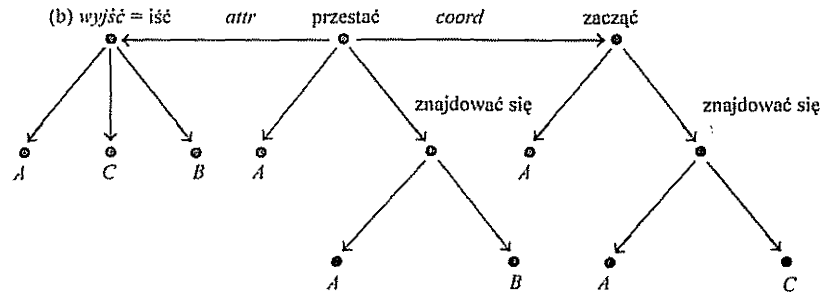
Interesujące jest porównanie konwersji z antonimią. Zarówno konwersy, jak i antonimy wiążą się, aczkolwiek w różny sposób, z pojęciem odwracalności, i w tym sensie są podobne do siebie. Jednakże stosunek walencyjnych struktur antonimów jest bardziej zbliżony do stosunku walencyjnych struktur synonimów niż konwersów: zarówno antonimami, jak i synonimami mogą być wyrazy jednowalencyjne lub bezwalencyjne, a konwersy, przynajmniej na poziomie głębinowym, zawsze są co najmniej dwuwalencyjne.

U antonimów, podobnie jak i u synonimów, walencje z tymi samymi numerami w przeważającej większości wypadków mają jednakową treść, konwersy zaś mają zawsze walencje różnoimienne o jednakowych numerach. Tylko jedna klasa antonimów upodabnia się do konwersów pod względem tej cechy. Są to antonimy typu *wchodzić* – *wychodzić*, *wprowadzać* – *wyprowadzać* itp. Jeżeli przyjmiemy, że czasownik *wchodzić* np. ma oprócz walencji subiekty i walencji punktu końcowego również walencję punktu początkowego (*Jan wszedł do kuchni prosto z łazienki*), a czasownik *wychodzić* oprócz walencji subiekty i walencji punktu początkowego – jeszcze walencję punktu końcowego, to otrzymamy drzewa, które pod względem struktury ról są zbieżne z drzewami konwersowymi:

Jednakże takie pary wyrazów nie spełniają pierwszego warunku konwersji, jak to wynika z przytaczanych niżej definicji:

Jak widać, pierwszy warunek został naruszony co najmniej dwukrotnie – dla relacji atrybutywnej i dla współrzędnej; por. także struktury ról czasownika *iść* w (a) i (b). Niemniej nie można negować zrozumiałej bliskości takich antonimów i konwersów. Bliskość ta przejawia się nie tylko w ich strukturach ról i identycznym zbiorze predykatów, występujących w ich definicjach, lecz również w możliwości (niedokładnego) parafrazowania, które przypomina parafrazowanie oparte na konwersach: *Jan wszedł do kuchni wprost z łazienki* \cong *Jan wyszedł z łazienki wprost do kuchni*.

Konwersy, podobnie jak antonimy, są zasadniczo asymetryczne. Mimo że, jak pokazaliśmy wyżej, ich znaczenia są do siebie sprowadzalne, a zatem żaden z nich nie jest semantycznie bardziej złożony od drugiego, niemniej rzadko bywają semantycznie równoprawne. Przykładami semantycznie równoprawnych konwersów są pary typu: *brać* – *oddawać* (coś w *dzierżawę*), *kupować* – *sprzedawać*, *pożyczać od kogoś* – *pożyczać komuś* (por. ros. *zanimat'* – *odalżivat'*), *wynajmować u kogoś* – *wynajmować komuś* (*pokój*) i nieliczne inne. W tych rzadkich wypadkach równoprawności semantycznej każdy z konwersów może otrzymać samodzielną definicję. Objasnia się to tym, że np. w sytuacji kupna–sprzedaży i innych podobnych uczestniczy dwóch równie aktywnych wykonawców czynności (subjekt i kontragens). Opis sytuacji można budować w odniesieniu do każdego z nich. Jednak w większości wypadków tylko jeden z uczestniczących w sytuacji przedmiotów może być rozpatrywany jako inicjator, źródło czynności. Domy nie budują się same, lecz się je buduje, rzeczy same nie są pożyczane, lecz ktoś je pożycza itd. Dlatego formy *być budowanym*, *być pożyczanym* itp. same nie mogą być definiowane: zdefiniować je

niepełnoznaczne czasowniki klas: *Oper_i*, *Func_i*, *Labor_{ij}* oraz *IncepOper_i*, *IncepFunc_i*, *IncepLabor_{ij}*, *FinOper_i*, *FinFunc_i*, *FinLabor_{ij}*, *CausOper_i*, *CausFunc_i* itp. (zob. Mel'čuk i Žolkovskij 1967), por.: *brać* (pożyczkę) – *udzielać* (pożyczki), *brać* – *od-dawać* (ziemię w arendę), *być zdjętym* (przerażeniem) – *ogarnąć* (*On był zdjęty przerażeniem* – *Ogarnęło go przerażenie*), *dawać* (komuś polecenie) – *otrzymywać* (*od kogoś polecenie*), *dźwigać* (*On dźwiga na sobie brzemię kary*) – *ciążyć* (*Na nim ciąży brzemię kary*), *mieć* (do dyspozycji – *Jan ma do swojej dyspozycji cenne materiały*) – *być* (do dyspozycji – *Cenne materiały są do jego dyspozycji*), *udzielić* (komuś pomocy) – *skorzystać* (z czyjejs pomocy), *okazywać* (komuś gościnność) – *spotykać się* (z gościnnością), *otrzymywać* (*Komisja otrzymała podanie od NN*) – *wpływać* (*Od NN do komisji wpłynęło podanie*), *poddawać* (próbie) – *przechodzić* (próbę), *podlegać* (zmianom) – *zachodzić* (*Wszystko podlega zmianom* – *Zmiany zachodzą we wszystkim*), *ponosić* (odpowiedzialność za wychowanie dzieci) – *spoczy-wać* (*Na nim spoczywa odpowiedzialność za wychowanie dzieci*), *przyjmować* (eg-zamin) – *zdawać* (egzamin u kogoś), *przynosić* (korzyść komuś) – *wyciągać* (korzyść z czegoś), *widzieć* (*sen*) – *śnić się* (*Jemu śni się sen*), *wpadać* (w rozpacz) – *ogar-niać*, *wydawać* (komuś rozkaz) – *otrzymywać* (od kogoś rozkaz), □ *brać'* (*sup na pro-bu*) – *snimat'* (*probu s supa*), *davat'* (komu-libo polnomočija) – *oblekat'* (*kogo-libo polnomočijami*), *nanosit'* – *połučat'* (udar), *nanosit'* – *terpet'* (uron), *nosit'* (*pečat'* *predatel'stva*) – *ležat'* (*Na nem ležit pečat' predatel'stva*), *podvergat'* (*imuščestvo arestu*) – *nakladyvat'* (*arest na imuščestvo*), *popadat'* (*Pod udar popala noga*) – *pri-chodit'sja* (*Udar prišelsja po noge*), *stavit'* (*ego dejatel'nost' pod kontrol'*) – *ustana-vlivat'* (*kontrol' nad ego dejatel'nost'ju*), *terjat'* (*Parochod terjaet upravlenie*) – *otka-zyvat'* (*U parochoda otkazyvaet upravlenie*).

Tak więc relacja konwersji jest charakterystyczna przede wszystkim dla cza-sowników. Dodajmy jeszcze do tego, że czasownik wypracował sobie specjalną gra-matyczną formę wyrażania relacji konwersji – formę strony czynnej i biernej⁷.

⁷ Należy podkreślić, że konwersja leksykalna stanowi zjawisko w istocie dotyczące diatezy; różni-ce strony widać nawet w takich wypadkach, jak: *Nienawidzę jej* – *Ona jest mi nienawistna*, *Ludność wy-grywa na niższe cen* – *Zniżka cen jest wygodna dla ludności*, *Jej los nie jest mi obojętny* – *Nie jestem obojętny wobec jej losu*, *Życie na Ziemi jest niemożliwe bez Słońca* – *Słońce jest konieczne dla życia na Ziemi*, *On jest moim lekarzem* – *Ja jestem jego pacjentem*, a nawet *Kwiaty nie mogą żyć w ciemności* – *Ciemność jest zgubna dla kwiatów*. W ten sposób strona gramatyczna okazuje się szczególnym przypadkiem o wiele ogólniejszej kategorii semantyczno-syntaktycznej, por. definicję i listy stron gramatycznych w pracy Mel'čuk i Cholodovič 1970.

beda varvarov naa kimom – porazenie kima ot varvarov, v'iašt' zemli naa celovekom – zavisimost' čeloveka ot zemli, vyigryš Ivana u Petra – proigryš Petra Ivanu.

Konwersami mogą być nie tylko pojedyncze wyrazy, lecz również wyrazy i jednostki frazeologiczne lub pary jednostek frazeologicznych. Jako przykłady niech posłużą: *Był o włos od śmierci – Śmierć zaglądała mu w oczy, Książką tylko na tym zyskała – To wyszło książce tylko na korzyść, Ledwo trzymam się na nogach ze zmęczenia – Nogi mi się uginają ze zmęczenia, On nie da sobie rady z tą pracą – Ta praca nie jest na jego siły, On zapłaci za to – Plazem mu to nie ujdzie, On nie wytrzyma takiego napięcia – Takie napięcie okazało się nie na jego siły (nie na jego możliwości), On wpadł na pomysł, żeby... – Przyszło mu do głowy, żeby..., Piotr przejmuje się cudzymi nieszczęściami – Piotr bierze sobie do serca cudze nieszczęścia, Syn spełnia wszystkie prośby ojca – Każde słowo ojca jest rozkazem dla syna, □ Robota zachvatila ego celikom – On s golovoj ušel v rabotu, On nas donimaet – Nam żyťja net ot nego, On zatknut za pojas Petra – Petr emu v podmetki ne goditsja.*

REGULARNE SPOSOBY TWORZENIA KONWERSÓW

Oprócz gotowych konwersów (par leksykalnych, składających się z dwóch wyrazów, wyrazu i jednostki frazeologicznej, dwóch jednostek frazeologicznych) każdy rozwinięty język dysponuje różnymi mniej lub bardziej regularnymi sposobami tworzenia konwersów. Jednym z nich są formy bierne czasownika, o których już wspominaliśmy. Wymienimy jeszcze inne sposoby.

Regularne i produktywne źródło konwersów leksykalnych stanowią pochodne rzeczowniki odczasownikowe oznaczające wykonawcę czynności, obiekt, narzędzie, środek, miejsce, rezultat czynności itp. Każde takie dwa rzeczowniki, łącząc się z czasownikiem łącznikiem lub innym czasownikiem niepełnoznacznym, mogą w zasadzie (jeżeli uwzględnimy tylko zewnętrzne walencje połączenia wyrazowego „łącznik + rzeczownik”) tworzyć parę konwersową, por.: *On jest autorem tego obrazu – Ten obraz jest jego dziełem, Opiekunem małego Jasia był nauczyciel – Mały Jasio był podopiecznym nauczyciela, On jest właścicielem tego domu – Ten dom jest jego własnością, Przez 10 lat on był moim nauczycielem – Przez 10 lat byłem jego uczniem, A.G. Bell był wynalazcą telefonu – Telefon był wynalazkiem A.G. Bella, Na-*

ród jest twórcą języka – Język jest tworem narodu. W przykładach tych konwersy typu „być + rzeczownik” wyrażają stosunki subiektywno-objektowe; por. wyrażenie innych stosunków w parach: *być argumentem – być funkcją, być gościem – być gospodarzem, być spowiednikiem – być penitentem, być mężem – być żoną, być przodkiem – być potomkiem, być przyczyną – być skutkiem, być rodzicem – być dzieckiem.*

Inne regularne i produktywne źródło konwersów leksykalnych stanowią antonimiczne przymiotniki jakościowe i przysłowki mające znaczenie rozmiaru, cechy fizycznej, prędkości, położenia w przestrzeni i czasie oraz pewne inne. Aby przekształcić parę takich przymiotników lub przysłówek w konwersy leksykalne, wystarczy użyć ich w stopniu wyższym i dodać do każdego członu pary łącznik *być* (w wypadku przymiotników) lub – przy zachowaniu pewnych warunków – pełnoznaczny czasownik (w wypadku przysłówek), por.: *Stół jest wyższy od krzesła – Krzesło jest niższe od stołu, Piotr biegł szybciej niż ja – Biegłem wolniej niż Piotr,* por. także *dłuższy – krótszy, dłużej – krócej; twardszy – miękki, twardziej – miękce; cięższy – lżejszy, ciężej – lżej; gęstszy – rzadszy, gęściej – rzadziej; trudniejszy – łatwiejszy, trudniej – łatwiej; częstszy – rzadszy, częściej – rzadziej; wcześniejszy – późniejszy, wcześniej – później* itp.⁸ Jeżeli do znaczenia antonimu wchodzi składnik semantyczny ‘większy’, ‘więcej’ lub ‘mniejszy’, ‘mniej’, to konwersy tworzy się na podstawie syntetycznego stopnia wyższego (zob. przykłady wyżej). Jeżeli zaś antonim ma inną strukturę semantyczną, to konwersy tworzy się na podstawie analitycznego (ze słowem *mniej*) stopnia wyższego tego samego przymiotnika: *On jest weselszy ode mnie – Jestem mniej wesoły niż on* (ale nie: **smunniejszy od niego*), *On jest smutniejszy ode mnie – Jestem mniej smutny niż on, Prześcieradło jest suchsze od powłoczki – Powłoczka jest mniej sucha niż prześcieradło.*

Analogicznie mogą być wykorzystane przymiotniki antonimiczne oznaczające położenie w przestrzeni lub czasie. Tworzą one konwersy w połączeniu z dowolnym czasownikiem: *Przyszędł przede mną – Ja przyszedłem po nim, Był na lewo ode mnie – Byłem na prawo od niego.*

Dalej skoncentrujemy uwagę na „gotowych” konwersach, głównie wyrazowych (nie frazeologicznych) i przy tym pełnoznacznych. Pozostałe typy konwersów będą omawiane mniej systematycznie.

sza, a liczba czteromiejscowych i pięciomiejscowych – wręcz znikoma (por. *Sprzedaj mi książkę za dwa ruble – Kupiłem od niego książkę za dwa ruble, Chłop bierze ziemię w dzierżawę od obszarnika na rok za 1000 rubli – Obszarnik oddaje chłopu ziemię w dzierżawę na rok za 1000 rubli*), □ *On lecił menja ot tuberkuleza igloukalywaniam – Ja lečus' u nego ot tuberkuleza igloukalywaniam*.

Oprócz liczby miejsc pary konwersów mogą różnić się od siebie numerami tych miejsc, które są związane stosunkiem konwersji. Typy konwersów wyodrębnione na podstawie tej cechy mogą być teoretycznie obliczone w myśl elementarnych założeń kombinatoryki, gdyż konwersja przejawia się w przemieszczaniu argumentów (nazw aktantów).

W parze elementów możliwa jest tylko jedna zamiana aktantów (nie licząc tożsamościowej): 12–21. Dlatego wśród konwersów dwumiejscowych ze względu na rozpatrywaną cechę wyróżnia się tylko jeden typ konwersji – $A = \text{Conv}_{21}(B)$: element zapełniający drugą walencję B przechodzi w A na pierwsze miejsce i odwrotnie, por. *Wyraz nabiera nowego znaczenia – W wyrazie pojawia się nowe znaczenie*.

W trójce elementów liczba zamian wzrasta do pięciu (nie licząc zamiany tożsamościowej): 123–213, 123–132, 123–321, 123–312, 123–231. W związku z tym wśród konwersów trójmiejscowych wyróżnia się 5 typów ze względu na rozpatrywaną cechę: 1) $A = \text{Conv}_{213}(B)$ (konwersja pierwszego i drugiego miejsca), por. *Związek Radziecki eksportuje do Ameryki turbowiertę – Turbowiertę są eksportowane przez Związek Radziecki do Ameryki i inne pasywne transformacje czasowników trójwalencyjnych*; 2) $A = \text{Conv}_{132}(B)$ (konwersja drugiego i trzeciego miejsca); do tego typu należą konwersy ze znaczeniem: wyposażenia (*dać (napisać) wstęp do książki – opatrzyć książkę wstępem*), informacji (*komunikować komuś o ostatnich wydarzeniach* ≡ *informować kogoś o ostatnich wydarzeniach*), położenia ciał na linii, na płaszczyźnie i w przestrzeni (*zamieniać A na B = podstawiać B w miejsce A*), pokrycia powierzchni lub zapełnienia objętości materiałem (*smarować chleb masłem – smarować masło na chleb (pot.)*), opróżnienia (*zabrać z pokoju niepotrzebne meble – opróżnić pokój z niepotrzebnych mebli*), przekształcenia (*przerabiać ropę naftową na benzynę – otrzymywać benzynę z ropy naftowej* i wiele innych (zob. dalej semantyczne typy konwersów); 3) $A = \text{Conv}_{321}(B)$ (konwersja pierwszego i trzeciego miejsca); do tego typu należą liczne konwersy ze znaczeniem przekazywania (*Prezydent przekazał władzę armii – Armia otrzymała władzę od prezydenta*),

Podstawowe typy znaczeń wyrażanych przez konwersy dwumiejscowe są następujące:

1. 'Skład': *15 republik tworzy Związek Radziecki – Związek Radziecki składa się z 15 republik, Obiad składał się z pięciu dań – Pięć dań składa się na obiad.*

2. 'Przekształcenie': *Z tego materiału wyjdą dwie sukienki – Tego materiału wystarczy na dwie sukienki, Z wody otrzymaliśmy parę – Woda przekształciła się w parę, Na podstawie tych szczegółów powstał jasny obraz przestępstwa – Te szczegóły złożyły się na jasny obraz przestępstwa.*

Jak widać z przytoczonych przykładów, niektóre konwersy tego typu stanowią dynamiczne przeciwczłony statycznych konwersów typu 1. O ich bliskości świadczy również fakt, że te same czasowniki mogą mieć znaczenie dynamiczne (procesualne), jak i statyczne (statywne), por. *15 republik tworzy Związek Radziecki – Związek Radziecki składa się z 15 republik i Kółka rolnicze stworzyły Towarzystwo Rolnicze – Towarzystwo Rolnicze powstało z kółek rolniczych.* Analogiczne stosunki semantyczne (statyka – dynamika, stan – proces) można zaobserwować i między innymi typami konwersów (por. niżej 'posiadanie' – 'uzyskanie' – 'utrata', 'zanurzenie' – 'wydzielenie' – 'pochłonięcie' i pewne inne).

3. 'Obecność', 'posiadanie': *Wioska liczy 1000 osób – W wiosce mieszka 1000 osób, □ On imeet vlijatel'nych druzej – U nego est' vlijatel'nye druz'ja, On raspola-gaet ljubopytnymi faktami – U nego imejutsja ljubopytne fakty, Muravejnik kišit murav'jami – Murav'ji kišat v muravejniku.*

4. 'Nabycie', 'nagromadzenie': *Zgromadziliśmy ogromny materiał – Nazbierało nam się bardzo dużo materiału, Wyraz nabiera nowego znaczenia – W wyrazie pojawia się nowe znaczenie.*

5. 'Utrata', 'wydatkowanie': *Stracił odwagę – Odwaga go opuściła, Garnizon zużył wszystkie zapasy żywności – W garnizonie wyczerpały się wszystkie zapasy żywności, Wydaliśmy wszystkie pieniądze – Rozeszły się nam wszystkie pieniądze.*

6. 'Przejaw cechy': *Jego wypowiedzi błyszczą inteligencją – Inteligencja błyszczy w jego wypowiedziach, Głos dźwięczy trwogą – W głosie dźwięczy trwoga; Rewolucja wyraża (odzwierciedla) wolę klasy robotniczej – Wola klasy robotniczej wyraża się w rewolucji, To świadczy o jego zamiarach – W tym widoczne są jego za-*

U ruki *vrščajutsja glazu* [Laska obciążając oczami]. Jestli zaś A jest świadomym wykonawcą czynności (osoba), to *vraščat'* jest, jak się wydaje, czasownikiem kauzatywnym ze znaczeniem zamierzonej kauzacji ruchu, por. *Naletčik svirepo vraščat' glazami* – *U naletčika svirepo vraščalis' glaza*, wtedy *vraščat'* i *vraščat'sja* stanowią quasi-konwersy. Takie rozwiązanie prowadzi nas do nieprawdopodobnego wniosku, że czasownik *vraščat'* i inne do niego podobne (por. *machač ogonem*, *zgrzytač zębanii*, *brzekač ostrogami*, *dzwonič kluczami*, *poruszač brwiami*, *trząšč głową*, *szczękač zbroją*, *mrugač oczami*, *poruszač wargami*) w konstrukcji $S_{Mian.} + V + S_{Narz.}$ są co najmniej dwuznaczne.

Alternatywą lepiej – według nas – odzwierciedlającą rzeczywisty stan rzeczy jest rozwiązanie, przy którym czasowniki typu *vraščat'* w konstrukcji $S_{Mian.} + V + S_{Narz.}$ itp. są uważane za kauzatywne. Kauzacja może być zamierzona lub nie zamierzona, w zależności od konkretnych warunków wypowiedzi, lecz okoliczność ta w żaden sposób nie narusza znaczenia czasownika jako takiego. Wtedy *vraščat'* i *vraščat'sja* stanowią quasi-konwersy. Za takim rozwiązaniem przemawia również ta okoliczność, że czasowniki typu *vraščat'* często mają przy sobie wyrazy objaśniające, których znaczenie wyklucza możliwość zamierzonej kauzacji ruchu, również przy całkowicie świadomym wykonawcy czynności, por.: *On trzęsie głową ze starości* – *Trzęsie mu się głowa ze starości*, *Ze strachu bezdźwięcznie poruszał wargami* – *Ze strachu bezdźwięcznie poruszały mu się wargi*, □ *Bol'noj vo sne skripit zubami* (*dvigaet brovjami*, *dergaet gubami*) – *U bol'nogo vo sne skripjat zuby* (*dvigajutsja brovi*, *dergajutsja guby*).

8. 'Oznaczenie': *Cyfry oznaczają liczby* – *Liczby są oznaczane przez cyfry*, *Symbole fonetyczne oddają dźwięki* – *Dźwięki są oddawane przez symbole fonetyczne*.

9. 'Względne położenie dwóch ciał na linii, w przestrzeni lub czasie' (w znaczeniu dosłownym i przenośnym): *A poprzedza B* – *B następuje po A*; □ *On ostaet ot sverstnikov v razvitii* – *Sverstniki operežajut ego v razvitii*. Szczegółowy przykład tego znaczenia stanowi znaczenie oparcia, por.: *Kolumny podtrzymują sklepienie* – *Sklepienie opiera się na kolumnach*, *Zaufanie do człowieka leży u podstaw miłości* – *Miłość opiera się na zaufaniu do człowieka*.

10. 'Pokrywanie (powierzchni) przedmiotu': *Chmury zasnuly* (pokryły) *niebo* – *Niebo zasnulo* (pokryło) *się chmurami*, *Mgła spowila ziemię* – *Ziemia jest spowi-*

ta mgłą, Zaslona mgly okrywa ziemię – Ziemia jest okryta zasłoną mgły, Rzęsa pokryła staw – Staw pokrył się rzesą. Zestawienie przykładów pozwala dostrzec również inne – łatwe do uogólnienia – semantyczne, leksykalne i gramatyczne cechy tych konwersów. Konwersy *Drzewa zrzuciły liście* – *Liście opadły z drzew* oznaczają, że pokrywanie się czegoś zostało przerwane, a konwersy *On byl v šapke* – *Na nem byla šapka* mają statywne znaczenie pokrycia.

11. 'Zawieranie (się)' (statyczny stosunek między ciałem *A* i obejmującym go ciałem *B'*): *Butelka mieści dwa litry* – *Do butelki wchodzi dwa litry*, przen. *List zawiera aluzję* – *W liście zawarta jest aluzja*, □ *Peč deržit teplo* – *V peči deržitsja teplo*.

12. 'Zapełnianie ciała obejmującego' (w znaczeniu dosłownym i przenośnym): *Noga nie wchodzi (nie wchodzi) do buta* – *But nie wchodzi (nie wchodzi) na nogę*, *Praca zajęła cały dzień* – *Cały dzień zszedł na pracy*, *Krzyki rozbrzmiewały w lesie* – *Las rozbrzmiewał krzykami*.

13. 'Pochłanianie' – 'zanurzanie' (w znaczeniu dosłownym i przenośnym): *Gąbka pochłania wodę* – *Woda jest pochłaniana przez gąbkę*, *Bibuła wchłania atrament* – *Atrament wsiąka w bibułę*, *Otchłań morska pochłania statek* – *Statek pogrzeża się w otchłani morskiej*, *Papier przepuszcza atrament* – *Atrament przesiąka przez papier*, *Szum głosów zagłuszył jego krzyk* – *Jego krzyk utonął w szumie głosów*.

14. 'Wydzielanie' (proces w pewnym sensie odwrotny do pochłaniania): *Związek wydziela siarkę* – *Ze związku wydziela się siarka*, *Wyrzucili mnie z pracy* – *Wyleciałem z pracy*, □ *Nebo seet melkij dožd'* – *Melkij dožd' seetsja s neba*.

15. 'Promieniowanie': *Roślina wydziela mdły zapach* – *Z rośliny wydobywa się mdły zapach*, *Lampa sączy łagodne światło* – *Z lampy sączy się łagodne światło*.

Trudno powiedzieć, jak dalece dokładne są konwersy 3 ostatnich typów, 13–15; niewykluczone, że lewe człony niektórych par zawierają składnik 'kauzować', który nie występuje w prawym członie. Przyrównanie to na przykład wygląda całkiem prawdopodobnie w stosunku do pary *Wulkan wyrzucił lawę* – *Lawa wylała się z wulkanu*.

16. 'Zależność': *Požary szkodzą sadzonkom* – *Sadzonki cierpią na skutek pożarów*, *Koniunktura wyznacza ceny* – *Ceny zależą od koniunktury*, *Czasownik podporządkowuje sobie przysłówek* – *Przysłówek podporządkowuje się czasownikowi*, *Pośpiech rodzi pomyłki* – *Pomyłki wynikają z pośpiechu*, przen. *Szpada słucha go* – *On (światnie) włada szpada*.

się, rozgniewał się) na Piotra, Nieznajomi peszą ją – Ona peszy się przy nieznamym. Należałoby tutaj wymienić również inne grupy wyrazów oznaczających wewnętrzne, aczkolwiek nie emocjonalne, stany człowieka: *Chodzenie po schodach męczy go* – On męczy się chodzeniem po schodach, *Bieganina i kłopoty zupełnie go wyczerpały* – *Zupełnie opadł z sił od bieganiny i kłopotów.*

Nasz opis, w którym takie pary traktujemy jako czyste konwersy, opiera się na ujęciu wyrazów oznaczających uczucia-stany, jaki znajdujemy u L.N. Jordanskij. Pokazała ona, że emocje nazywane przez takie czasowniki, jak: *bespokoit'sja* [niepokoić się], *besit'sja* [wściekać się], *vostorgat'sja* [wpadać w zachwyt], *voschiščat'sja* [zachwycać się], *dosadovat'* [irytować się], *izumljat'sja* [zdumiewać się], *ogorčat'sja* [martwić się], *radovat'sja* [cieszyć się], *serdit'sja* [gniewać się], *strašit'sja* [lękać się] itp., język ujmuje zawsze jako powstające w subiekcie dzięki określonej ocenie pewnego wydarzenia, a nie jako powstające same z siebie (Jordanskaja 1971). Tak więc causativum wchodzi do znaczenia zarówno każdego z tych czasowników, jak i pochodnych od nich rzeczowników. W ten sposób czasowniki przechodnie typu *bespokoit'* [niepokoić], *besit'* [doprowadzać do wściekłości], *voschiščat'* [zachwycać] itp. okazują się konwersami, a nie kazuzywami odpowiednich czasowników nieprzechodnich (por. na s. 260 przykłady kazuzywnych quasi-konwersów).

KONWERSY TRÓJMIEJSCOWE

Podstawowe typy znaczeń wyrażanych przez konwersy trójmiejskowe mają odpowiedniki wśród konwersów dwumiejskowych i dlatego wszędzie, gdzie jest to możliwe, będziemy zachowywać wprowadzone już nazwy klas semantycznych.

1. 'Pokrywanie (powierzchni) przedmiotu': *smarować chleb masłem* – *smarować masło na chleb*. Wyodrębnia się tu osobny podtyp – czasowniki z prefiksem *o(b)* – rządzące biernikiem i narzędnikiem z jednej strony, i te same czasowniki rządzące formami $S_{\text{Biern.}}$ wokół $S_{\text{Dop.}}$ – z drugiej; przykłady: *opieść głowę warkoczem* – *opieść warkocz wokół głowy*, *omotać (obwiązać) szyję szalikiem* – *omotać (obwiązać) szalik wokół szyi*.

2. 'Usunięcie (zlikwidowanie stanu pokrytego)': *otrząpać (omieść) śnieg z walonek* – *otrząpać (omieść) walonek ze śniegu*, *usunąć brud z muszelki* – *oczyścić muszelkę z brudu*. W przykładach: *zmyć smar z rąk* – *odmyć ręce ze smaru*, *odskrobać brud z natelni* – *oskrobać natelnię z brudu*, *zetrzeć brud z rąk* – *obetrzeć ręce z brudu*.

Niektóre konwersy trójmiejscowe nie dają się sprowadzić do jakichkolwiek dobrze reprezentowanych klas semantycznych, por.: *wykorzystać* i *(po)służyć* (*On wykorzystał żelazko do wbijania gwoździ* – *Żelazko (po)służyło mu do wbijania gwoździ*), *dodawać* i *zwiększać* (*dodać dwa do otrzymanej liczby* – *zwiększyć otrzymaną liczbę o dwa*), *uformować 1* i *uformować 2* (*uformować batalion w pułk* – *uformować pułk z batalionu*).

TYPY ŁĄCZLIWOŚCI

„Odwracalność” struktur ról lub aktantów w konwersach przejawia się w tym, że najbardziej charakterystyczne dla konwersów okazują się nie walencyjne różnice łączliwości, co jest typowe np. dla synonimów, lecz różnice w modyfikatorach przyłączanych do jednego konwersu i nie przyłączanych do innego. Różnice te można rozbić na dwa podstawowe typy: 1) znaczenie przekazywane przez modyfikator jest wyraźne przy jednym konwersie, a niewyraźne przy innym; różnice takie nazwiemy różnicami w semantycznej łączliwości konwersów; 2) znaczenie przekazywane przez modyfikator da się wyrazić przy obu konwersach, lecz przy użyciu różnych środków; różnice takie nazwiemy różnicami w leksykalnej łączliwości konwersów.

1. Łączliwość semantyczna. Rozpatrzmy konwersy *placić* i *kosztować*. W określonych granicach ich łączliwość jest identyczna, tzn. łączą się one z tymi samymi modyfikatorami jednakowo związanymi z nimi znaczeniem, tak że zdania zawierające te konwersy okazują się sytuacyjnie równoznaczne: *Piotr zawsze placił za remont 100 rubli* – *Remont zawsze kosztował Piotra 100 rubli*, *Piotr często placił za remont 100 rubli* – *Remont często kosztował Piotra 100 rubli* itp. Obraz zmienia się całkowicie, jeżeli *placić* (*zapłacić*) łączy się z modyfikatorem, w którego znaczenie wchodzi składnik ‘pragnienie’ (por. *nie chcąc*, *z gotowością*, *chętnie*). Odpowiednie przekształcenia okazują się wtedy niemożliwe z tego powodu, że *kosztować* nie łączy się z takimi modyfikatorami, a to z kolei objaśnić można tym, że w odróżnieniu od modyfikatorów typu *zawsze*, *nigdy*, *często* itp. modyfikatory te charakteryzują nie tylko czynność, lecz i jej subiekt⁹. Do takich modyfikatorów zalicza się ponad-

⁹ Różnica między przysłówkami charakteryzującymi tylko czynność i przysłówkami charakteryzującymi zarówno czynność, jak i jej subiekt odbija się na głębszych poziomach reprezentacji wypo-

czy małego natężenia cechy; jednak dla tych znaczeń łączliwość selektywna nie jest tak sztywna: na równi z konwersami, przy których nie są one w ogóle wyrażane, istnieją konwersy, przy których są one wyrażane różnymi środkami (zob. dalej pkt 2).

*Ziemia może chciwie pochłaniać wilgoć, ale Wilgoć nie może chciwie przekać do ziemi; wygrywać można łatwo, w znakomitym stylu itp.; przegrywać z przyczyn zrozumiałych nie łączy się ze znaczeniem oceny pozytywnej (por. niepoprawne ?przegrać w znakomitym stylu), chociaż pod innymi względami stanowi dokładny konwers wygrywać: Alechin wygrał mecz z Capablanką – Capablanca przegrał mecz z Alechinem. Pogoda może korzystnie wpływać na urodzaj, ale Urodzaj nie może *korzystnie zależeć od pogody. Zarówno *byt'* *neobchodimym* [być koniecznym], jak *byt'* *nevozmożnym* [być niemożliwym] łączy się ze znaczeniem pełnego stopnia cechy (*absolutno, soveršenno, sovsem* [absolutnie, zupełnie, całkiem], por. *Svet soveršenno neobchodim dlja žizni rastenij – Žizn' rastenij soveršenno nevozmożna bez sveta* [Światło jest absolutnie konieczne do życia roślin – Życie roślin jest absolutnie niemożliwe bez światła]). Jednak tylko *byt'* *neobchodimym* łączy się ze znaczeniem dużej intensywności i, w szczególności, bardzo dużej intensywności cechy (*krajne, do zarezu* itp.), por. *Žiry krajne neobchodimy dlja rosta organizma*.*

wiedzi. Przysłówki pierwszego typu przyłączają się zależnością atrybutywną do głównego predykatu, a przysłówki drugiego typu stanowią samodzielną predykaty połączone z głównym predykatem zależnością współrzedną: *Z przyjemnością kupilem od niego książkę* ≡ 'Kupiłem od niego książkę, i byłem zadowolony z tego, że mogłem kupić od niego książkę'.

¹⁰ Zbliżone do omówionych są jeszcze dwie grupy zjawisk: a) jeden z konwersów łączy się z danym modyfikatorem czysto syntaktycznie, lecz nie semantycznie, a drugi nie łączy się w ogóle: *On ustnie (szepem) wydał zwiadowcom rozkaz, lecz nie *Zwiadowcy ustnie (szepem) otrzymali od niego rozkaz* (w pierwszym z tych zdań *ustnie* i *szepem* są pod względem sensu związane z rozkazem i tylko syntaktycznie – z *wydał*); b) dany modyfikator łączy się z obydwojma konwersami, ale jego obecność usuwa możliwość przekształcenia równoznacznego: *On milcząc oddał kurierowi list* ⇔ *Kurier milcząc przyjął od niego list*.

¹¹ Jest to związane z pewną ogólną regułą syntaktyczną języka rosyjskiego i polskiego, polegającą (w ogólnym zarysie) na tym, że jeżeli pierwsze miejsce predykatu P_1 (np. subiekt czynności oznaczanej przez czasownik *platiť* [płacić]) stanowi podmiot gramatyczny, to atrybutywnie może od niego zależeć (być jego modyfikatorem) tylko taki predykat P_2 (np. *milczat'* [milczeć]), *nasłađdat'sja* [rozkoszować się] itp.), którego pierwsze miejsce pokrywa się z pierwszym miejscem P_1 .

Z *byt'* *nevozmožnym* odpowiednie połączenia wyrazowe są niedopuszczalne, por. **Rost organizma krajne nevozmožen bez žirov*.

2. Łączliwość leksykalna. Te same znaczenia dużego czy małego stopnia natężenia cechy i pozytywnej czy negatywnej oceny, które przy jednych konwersach nie są w ogóle wyrażane (zob. wyżej), mogą w zasadzie się łączyć z innymi konwersami, ale są przy tym wyrażane różnymi środkami.

Przy czasowniku *svidetel'stvovat'* [świadczyć] znaczenie dużej intensywności cechy jest wyrażane przez przysłówki *neoproveržimo* [niezbicie] i *jasno* [jasno], a przy jego konwersie *byt' vidnym* [widać] lepiej przez drugi z nich, por. *Eti fakty neoproveržimo (jasno) svidetel'stvujut o ego pričastnosti k prestupleniju* [Fakty te niezbitcie (jasno) świadczą o tym, że brał on udział w przestępstwie] i *Po etim faktam jasno (lepiej niż neoproveržimo) vidna ego pričastnost' k prestupleniju* [Z tych faktów jasno (lepiej niż „niezbicie”) widać, że on brał udział w przestępstwie]. Przy czasowniku *prevoschodit'* [przewyższać] znaczenie wysokiego stopnia intensywności cechy wyrażane jest zwrotem *na golovu* [o głowę] i *na porjadok* [znacznie]: *On na golovu (na porjadok) prevoschodit menja v znanii šachmatnoj teorii* [On przewyższa mnie o głowę (znacznie) w teorii gry w szachy]. Z konwersowym czasownikiem *ustupat'* [ustępować] zwrot *na golovu* prawdopodobnie pod wpływem asocjacji z dosłownym znaczeniem się nie łączy; niemniej znaczenie wysokiego stopnia intensywności cechy przy *ustupat'* jest wyrażane, lecz tylko drugim z wymienionych zwrotów: *Ja na porjadok ustupaju emu v znanii šachmatnoj teorii*. Znaczenie pełnego stopnia cechy przy *byt' lišennym* [być pozbawionym] wyrażane jest słowami: *absoljuno, soveršenno, sovsem, načisto* [absolutnie, całkowicie, zupełnie, doszczętnie], a przy jego konwersie *ne byt'* – każdym z wymienionych sposobów oprócz ostatniego. Można powiedzieć *On načisto lišen čuvstva jumora* [On jest całkowicie pozbawiony poczucia humoru], ale nie **U nego načisto net čuvstva jumora* [*On nie ma doszczętnie poczucia humoru].

QUASI-KONWERSY

B (*X* manifestuje swoją przychylność) – *B* *podoba się* (*imponuje*) *X*-owi, *Z wioski wyrosło miasto* (końcowy przedmiot jest większy od początkowego) – *Wioska przekształciła się w miasto*, *Wyrósł z ubrania* (ubranie zrobiło się za małe dlatego, że on stał się większy) – *Ubranie zrobiło się za małe dla niego* (przyczyna nie jest podana, np. ubranie mogło się zbiegnąć po praniu), *Autor uzupełnił książkę dwoma rozdziałami* (książka stała się pełniejsza) – *Autor dodał do książki dwa rozdziały*, *X dekoruje ściany dywanami* (w celu upiększenia) – *X* *wiesza dywany na ścianach* (cel nie jest podany), *Zaprawił zupę śmietaną* (poprawił jakość dodatkowym składnikiem) – *Dodał śmietany do zupy*, *Zasypał dziecko zabawkami* (ponad miarę) – *Nakupował dziecku zabawek* (po prostu dużo), *Zima zaskoczyła nas* (nieoczekiwane nastąpienie zimy i nieprzygotowanie do niej) – *Nie zdążyliśmy przygotować się do zimy*, *Zespół poddaje krytyce wszystkie zarządzenia szefa* – *Wszystkie zarządzenia szefa podlegają krytyce zespołu*, *Usprawiedliwienie dla swojego lenistwa Piotr znajduje w młodości* (uważa, że młodość może go usprawiedliwić) – *Młodość służy Piotrowi jako usprawiedliwienie jego lenistwa*, *rozłożyć wodę na tlen i wodór* (całą wodę) – *wydzielić (otrzymać) tlen z wody*, *Audytoryum wybucha śmiechem* (całe audytoryum) – *W audytoryum rozlega się śmiech*, *Jego postępek zdziwił mnie* (emocja powstająca pod wpływem czegoś nieoczekiwanego) – *Nie oczekiwałem od niego takiego postępu*, *Ustalić nadzór nad dziećmi* (inicjalność) – *Dzieci znajdują się pod jego nadzorem* (różnice gatunkowo-rodzajowe), □ *On vernul stul v pervonačal'noe položenie* (na nowo) – *On pridal stulu pervonačal'noe položenie*, *Vrag podverg nas obstrelu* (czynność zamierzona) – *My popali pod obstrel vraga*; *wpisywać kwadrat w okrąg* (okrąg był wcześniej) – *opisywać okrąg wokół kwadratu* (wcześniej był kwadrat), *Piotr dał mi książkę* (kauzował, żebym miał) – *Dostała mi się książka Piotra* (przeszła w moje władanie na podstawie jakiejś reguły dystrybucji, być może przypadkowo), *Załadował samochód jarzynami (piwnicę węglem)* (zapełnił całą objętość) – *Naladował jarzyn na samochód (węgla do piwnicy)* (dużo), *Ojciec ukarał chłopca* (w celu poprawy, przy czym treścią kary może być każda czynność) – *Chłopcowi dostało się (chłopiec oberwał) od ojca* (znaczenie celu nie jest wyrażone, jednak czynność jest skonkretyzowana – zwykle ma się na myśli naganą, wymówkę, cięgi), *NN pozował artystcie* (będąc obiektem przedstawianym, zachowywał wymaganą pozę) – *Artysta rzeźbił NN* (nie mówi się o zachowaniu pozy, lecz wskazuje się na sposób przedstawiania; por. także wskazanie na środek przedstawiania w wypadku *ma-*

równoznaczne.

W pierwszym wypadku naturalną podstawę dalszej systematyzacji materiału stanowią przymkowo-przypadkowe formy wyrażania kauzacji przy czasowniku niekauzatywnym. Przykłady: *Defekty powodują awarie – Awarie następują z powodu defektów; Deszcze wstrzymywały siewy – Siewy opóźniały się z powodu deszczów; Ból brzucha nie pozwalał mu zasnąć – Nie mógł zasnąć z powodu bólu brzucha; Trudności nie załamały nas – Nie załamaliśmy się z powodu trudności; Wiatr wali drzewa – Drzewa wala się od wiatru; Nienawiść wykrzywiła mu twarz – Jego twarz wykrzywiła się od nienawiści; Dziecinna radość rozjaśniła jego twarz – Jego twarz rozjaśniła się dziecinną radością¹²; Ciężar ponad siły zwałił go z nóg – On załamał się pod ciężarem ponad siły; Wiatr porusza gałązkami – Gałązki poruszają się na wietrze; Wiatr łopocze chorągiewami – Chorągwie łopoczą na wietrze; Pryzmat załamał promień – Promień załamał się w pryzmacie; Okulary nadają jej głupkowaty wygląd – Ona wygląda głupkowato w okularach¹³.*

Istnieją również mniej regularne, niekiedy czysto leksykalne środki wyrażania tych samych stosunków: *Wiatr smaga twarz – Twarz pała od wiatru, Słońce roztopiło śnieg – Śnieg roztopił w słońcu, □ Pis'mo napominaet emu o prošlom – On wspominaet o prošlom po pis'mu, Rezkij tołčok svalił menja na zemlju – Ja upał na zemlju od rezkogo tołčka, Eto uveličilo ego mužestvo – Ego mužestvo vozrosło ot etogo.*

Drugi typ (znaczenie kauzacji przy niekauzatywnym quasi-konwersie nie jest wyrażane) obejmuje pokazną część czasowników, a mianowicie podstawowe cztero-, trój- i dwuwalencyjne czasowniki kauzatywne i odpowiadające im trój-, dwu- i jednawalencyjne resultativa. Oto ich podstawowe typy semantyczne: 'oddziaływanie fizyczne za pomocą narzędzia lub środka' – 'oddziaływanie narzędzia lub środ-

¹² W danym wypadku narzędnik nie jest przypadkiem subiektu konstrukcji bicrnej (ta ostatnia byłaby niemożliwa przy czasowniku zwrotnym dokonanym), lecz przypadkiem kauzatora czynności; świadczy o tym między innymi możliwość transformowania zdań z narzędnikiem w zdania z formą z + *S_{Dop.}*, której podstawowe znaczenie stanowi znaczenie przyczyny czynności: *Jego twarz rozbłysła radością – Jego twarz rozbłysła z radości.*

¹³ W większości omówionych wypadków kierunek pochodności semantycznej nie pokrywa się z kierunkiem pochodności formalnej (pod względem semantycznym *poruszać* jest bardziej złożone niż *poruszać się*, a pod względem morfologicznym odwrotnie). Ten fakt przez długi czas utrudniał prawidłową analizę podobnych przykładów (zob. np. Janko-Trinickaja 1962). Trafną i przejrzystą analizę takich par znajdujemy w pracach: Mel'čuk 1967 i Gołąb 1968; por. także Peškovskij 1935: 104, Mučnik 1938, Vinogradov 1947b: 632.

łać (list) – iść, przepuszczać – przechodzić, pozwalać – móc, krajać (nożem) – Nóż kraja, komunikować – wiedzieć, stawiać – stać, studzić – stygnąć, sypać – napelniać się.

Bardziej interesująca jest taka odmiana analizowanego typu quasi-konwersów, którą ilustrują pary czasowników mające znaczenie '(kontrolowane) oddziaływanie na część subiektu' – 'niekontrolowany ruch tej części', np.: *On zaciska zęby* – *Jego zęby zaciskają się*, □ *On kačaet nogami* – *U nego kačajutsja nogi*. Dwie podstawowe grupy takich quasi-konwersów stanowią czasowniki rządzące biernikiem (oznaczają one nieprzerwane ruchy lub czynności) oraz czasowniki rządzące narzędnikiem (oznaczają one przerywane, kwantowe ruchy i czynności). Przykłady: *Chory zacisnął zęby* – *Zęby chorego zacisnęły się*, *Piotr zmarszczył czoło* – *Czoło Piotra zmarszczyło się*, □ *On skosil glaza* – *U nego skosilis'*, *glaza*, *On nachmuril brovi* – *U nego nachmurilis' brovi*; *Piotr zgrzytnął zębami* – *Zęby Piotra zgrzytnęły*, *On rusza brwiami (ustami)* – *Jego brwi (usta) ruszają się*, *On kiwa głową* – *Kiwa mu się głowa*, *Ptak trzepoce skrzydłami* – *Skrzydła ptaka trzepocą*, □ *Sobaka viljaet chvostom* – *U sobaki viljaet chvost*, *On boltaet rukami* – *U nego boltajutsja ruki*.

2. 'Causativum uczestnika sytuacji' – 'inchoativum lub resultativum'. Przypomnijmy, że w tym wypadku – w odróżnieniu od wypadku pierwszego – kuzatorem sytuacji jest jeden z jej bezpośrednich uczestników; kuzacja jest zwrotna, tzn. dotyczy samego kuzatora sytuacji, por. *Niańka przywiązała chłopca (do siebie)* – *Chłopiec przywiązał się do niańki*, *Magnes przyciąga szpilkę* – *Szpilka jest przyciągana przez magnes*, □ *On vermul sebe sily* – *Sily vermulis' k nemu*. Możliwe jest wyrażenie tych samych relacji środkami czysto leksykalnymi lub za pomocą czasowników niepełnoznaczných: *Ściągnął (na siebie) podejrzenie* – *Podejrzenie padło na niego*, *Uwolnił się od wątpliwości* – *Wątpliwości opuściły go*.

3. 'Przekształcenie' (jedna gotowa rzecz zmienia się w drugą) 'utworzenie' *przerobić nabój na zapalniczkę* – *zrobić zapalniczkę z naboju*, *przetopić dzwony na armaty* – *odlać armaty z dzwonów*, *przeformować pułk w dywizję* – *sformować dywizję z pułku*, *przekształcić komitet w ministerstwo* – *utworzyć ministerstwo z komitetu*.

4. 'Objęcie całości obiektu przez czynność' – 'rozciągnięcie czynności na obiekt'. Najliczniejsza jest tu grupa trójmiejscowych quasi-konwersów o następujących właściwościach syntaktyczno-morfologicznych: quasi-konwers ze znaczeniem

gatunku rządzi biernikiem i narzędnikiem i zawiera prefiksy *za-*, *na-*, *o(b)-*, rzadziej *po-*, *wy-*. Quasi-konwers o znaczeniu rodzaju rządzi formami $S_{Biern.}/S_{Dop.}$ + wskazanie końcowego punktu (*w/na* $S_{Biern.}$) lub $S_{Biern.}/S_{Dop.}$ + wskazanie miejsca (*do* $S_{Dop.}$, *w/na* $S_{Miejsc.}$ i inne). Stanowi on albo ten sam czasownik, albo czasownik z prefiksem *na-*, albo czasownik bezprefiksalny, mający w postaci dokonanej prefiks *po-*, rzadziej *za-*. Znaczenia podstawowe pary quasi-konwersów to: 'pokrycie całej powierzchni obiektu albo wypełnienie całej jego objętości ciałem fizycznym' – 'umieszczenie ciała fizycznego na powierzchni lub wewnątrz obiektu' (i odpowiednie znaczenia przenośne), np: *zawiesić ścianę obrazami* (pokryć całą powierzchnię ściany) – *powiesić obrazy na ścianie* (stopień pokrycia nie jest pokazany), *napchać walizkę książkami* (wypełnić książkami całą objętość walizki) – *napchać książek do walizki* (stopień wypełnienia walizki książkami nie jest pokazany). Inne przykłady: *napchać szufladę papierami* – *napchać papierów do szuflady*, *napchać szafę bielizną* – *napchać bielizny do szafy*, *napompować dętkę powietrzem* – *napompować powietrza do dętki*, *oblepić mur ogłoszeniami* – *nalepić ogłoszenia na murze*, *obłożyć klomb darniną* – *położyć darninę wokół klombu*, *obsiać pole owsem* – *zasiać owies na polu*, *obstawić pokój półkami* – *postawić półki w pokoju*, *obsypać ciasto cukrem* – *nasypać cukru na ciasto*, *obszyć pasek koralikami* – *naszyć koraliki na pasek*, *obwiązać szyję szalikiem* – *zawiazać szalik na szyi*, *obwiązać rękę bandażem* – *zawiazać bandaż na ręce*, *obwiesić ścianę portretami* – *nawieszać portretów na ścianie*, *okleić ścianę tapetami* – *nakleić tapety na ścianę*, *owinać kij szpagatem* – *nawinać szpagat na kij*, *posypać ścieżkę żwirem* – *nasypać żwiru na ścieżkę*, *wyłożyć podłogę kafelkami* – *położyć kafelki na podłogę*, *zachlapać podłogę farbą* – *nachlapać farby na podłogę*, *zagryzmolić arkusz kulfonami* – *nagryzmolić kulfony na arkuszu*, *zakleić tablicę ogłoszeniami* – *nakleić ogłoszenia na tablicy*, *załadować szopę narzędziami* – *naładować narzędzi do szopy*, *założyć stół książkami* – *położyć książki na stole*, *zapchać komin ceglami* – *napchać cegieł do komina*, *zapchać szczeliny pakułami* – *napchać pakul w szczeliny*, *zapisać zeszyt kulfonami* – *napisać kulfony w zeszycie*, *zasiać klomb trawą* – *posiać trawę na klombie*, *zasiedlić dom mieszkańcami* – *osiedlić mieszkańców w domu*, *zastać (zaścielić) podłogę dywanami* – *posłać (pościelić) dywany na podłogę*, *zastać podłogę dywanem* – *rozestać dywan na podłogę*, *zasmarować ranę maścią* – *posmarować maść na ranę*, *zastawiać*

wyraża jednostka frazeologiczna, w której skład wchodzi nazwa części ciała: *Ma nie po kolei w głowie – Jest głupi, Kiszki z głodu marsza grają – Jest głodny, Ma mleko pod nosem – Jest młody, Ciarki przeszły po plecach – Wystraszył się, Nareszcie z głowy – Poczul ulgę, Robota pali mu się w rękach – Szybko pracuje, Serce skacze z radości – Cieszy się, Oczy mu na wierzch wychodzą ze zdziwienia – Dziwi się, Ręce go swędzą, żeby zbić nicponia – Chce zbić nicponia, Czuje ciężar na sercu – Smutno mu, Kamień (wielki ciężar) z serca spadł – Poczul ulgę, Ręka mu się nie podniesie, żeby podpisać wyrok – On nie zdecyduje się podpisać wyroku, Ręka mu nie zadrzy... – Zdecyduje się podpisać, Nogi się pod nim uginają ze zmęczenia (ze strachu) – Zmęczyl się (boi się), Włosy mu się jeżą – Boi się, □ U nego skuly svodit ot skuki – On skucaet, U nego skrebet na serdce – On trevožitsja¹⁴.*

Zanalizowaliśmy najlepiej reprezentowane różnice semantyczne między quasi-konwersami. Nie wyczerpują one oczywiście wszystkich możliwych różnic, których nomenklatura według wszelkiego prawdopodobieństwa nie jest niczym ograniczona i pokrywa się z inwentarzem znaczeń wyrażanych w danym języku.

NEUTRALIZACJA RÓŻNIC SEMANTYCZNYCH POMIĘDZY QUASI-KONWERSAMI

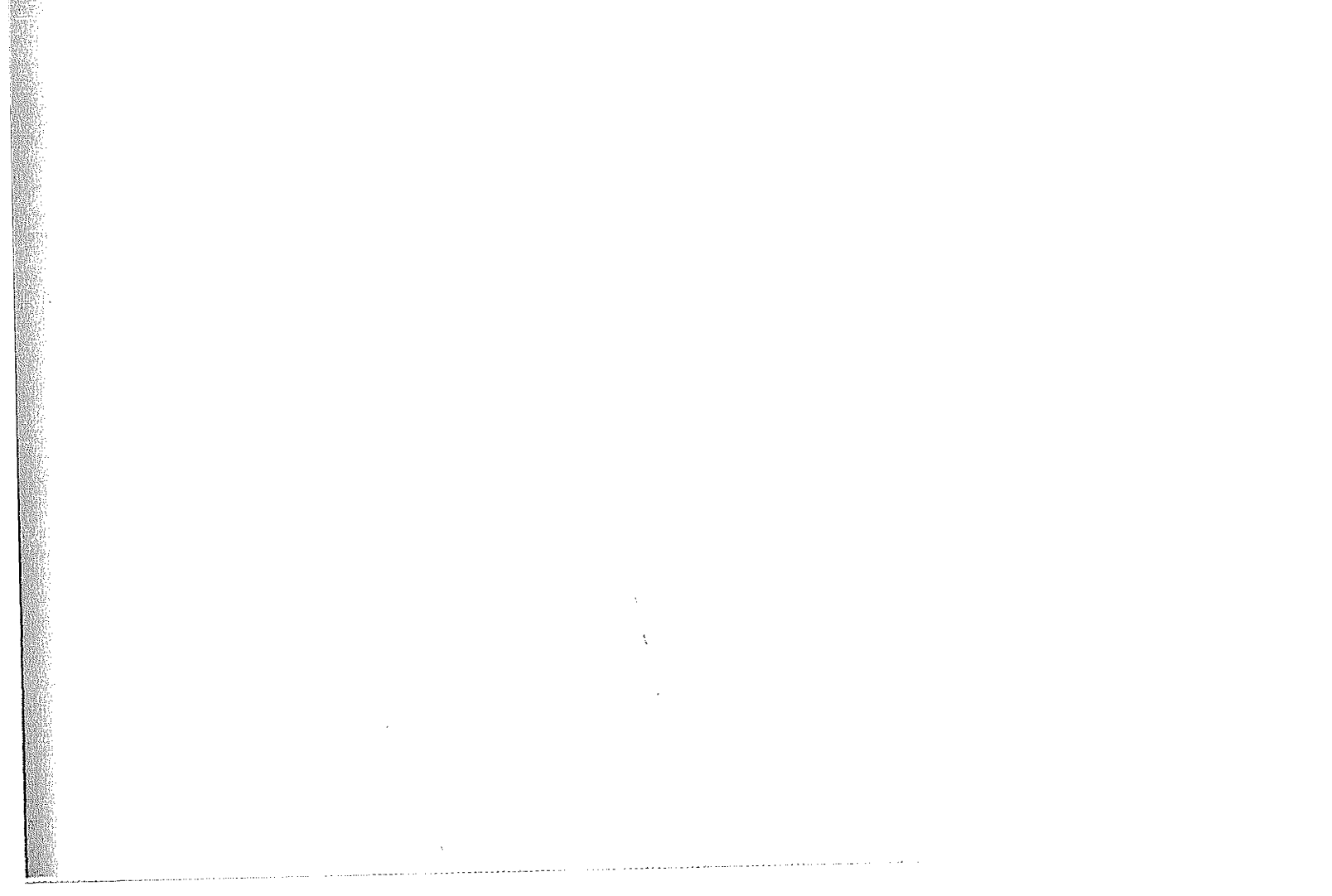
Czasowniki *wchodzić (w skład)* (*A wchodzi w skład B*) i *składać się* (*B składa się z A*) są quasi-konwersami. W czasowniku *składać się* zawarta jest wskazówka, że elementami *B* są *A* i tylko *A* (*A* całkowicie wyczerpuje *B*). *Wchodzić (w skład)* nie sugeruje niczego na ten temat. Zwykle *A* jest ujmowane jako jedna z kilku części składowych *B*, ale nie jest wykluczone, że *A* może również wyczerpywać *B*. Por. następujące przykłady: *Kierownicy laboratoriów wchodzą w skład Rady Naukowej Instytutu* (najprawdopodobniej na równi z innymi osobami) – *Do Rady Naukowej Instytutu wchodzą kierownicy laboratoriów* (najprawdopodobniej oprócz nich nikt nie wchodzi w skład Rady Naukowej) – *Rada Naukowa Instytutu składa się z kierowników laboratoriów* (nikt więcej do Rady Naukowej nie wchodzi). Rozpatrzona różnica semantyczna pomiędzy *wchodzić (w skład)* i *składać się* jest neutralizowana wtedy, gdy dokładnie podany jest skład *B*. W większości wypadków w roli takiej wskazówki występuje liczba w połączeniu z rzeczownikiem typu *człowiek, osoba*: *W skład komitetu wchodzi dwanaście osób – Komitet składa się z dwunastu osób*.

¹⁴Przy neutralizacji onazwacji semantycznych quasi-konwersy pobierają statusy

działalności, jak i materiał wyjściowych noszą gotowych przedmiotów, np.: *przeformować* (przekształcić) *pulk* w *dywizję* — *sformować* (utworzyć) *dywizję* z *pulku* (por. semantyczne przeciwstawienie w wypadku *przeformować* (przekształcić) *pulk* w *dywizję* — *sformować* (utworzyć) *dywizję* ze *śle* *wyszkolonych* *rekrutów*).

Interesujący jest mechanizm neutralizacji różnic semantycznych pomiędzy quasi-konwersami *zwycięzać* *dzięki* *X-owi* i *przynosić* *zwycięstwo*, *przyzwyczajając się do* *X-a* i *wchodzić* w *zwyczaj*. Na pierwszy rzut oka wydają się one czystymi konwersami; por.: *W dzieciństwie przyzwyczałem się do palenia* — *Palenie od dzieciństwa weszło mi w zwyczaj*, *Spartakus zwyciężył centuriona stosując niewielki podstęp* — *Niewielki podstęp, jaki zastosował Spartakus, przyniósł mu zwycięstwo nad centurionem*. Dopiero nieprawidłowość zdań **Jego gadanina weszła mi w zwyczaj* (przy prawidłowym *Przyzwyczałem się do jego gadaniny*), *?Poparcie Trade-Union przyniosło zwycięstwo labourzystom* (przy prawidłowych *Labourzyści zwyciężyli dzięki poparciu Trade-Union* i *Poparcie Trade-Union zapewniło zwycięstwo labourzystom*) pozwala zauważyć, że znaczenie wyrażenia *wchodzić* *komuś* w *zwyczaj*, *przynosić* *zwycięstwo* jest węższe od znaczenia odpowiednich czasowników wyjściowych. Ważnym składnikiem semantycznym tych wyrażen jest junkcyjnie przyłączane do podstawowej części definicji wskazanie, że subiekt czynności i subiekt *X-a* (zwykle) pokrywają się. Neutralizacja następuje za każdym razem, gdy warunek ten zostaje spełniony, i nie następuje, jeżeli subiekt czynności nie pokrywa się z subiektem *X-a* (zob. przykłady wyżej).

We wszystkich omówionych wyżej wypadkach warunki neutralizacji pozwalają sformułować ogólne reguły, prawdziwe dla wszystkich elementów odpowiednich klas. Mniej regularny charakter ma neutralizacja osiągana za pomocą dodatkowych środków leksykalnych. Interesujące jest z tego punktu widzenia przeciwstawienie 'objęcie całości obiektu przez czynność' — 'rozciągnięcie czynności na obiekt' (zob. s. 261). Grupa quasi-konwersów ze znaczeniem pokrycia powierzchni jak gdyby dopuszcza neutralizację, osiąganą za pomocą wstawienia wyrazu *cały* (*cała*, *całe*) przed nazwą pokrywanego przedmiotu: *wyłożyć podłogę kafelkami* — *położyć kafelki na całą podłogę*, *okleić* (*oblepić*) *mur ogłoszeniami* — *nakleić* (*nalepić*) *ogłoszenia na cały mur* itd. Nawet w tym wypadku między quasi-konwersami mogą być zachowane istotne różnice. W szczególności *okleić* (*oblepić*) *mur ogłoszeniami* zakłada jako jeden ze skutków czynności to, że cała powierzchnia muru jest zakryta przed oczami. W *nakleić* *ogłoszenia na cały mur* implikacji tej prawdopodobnie nie ma. Znaczenie wyrażen typu *okleić* (*oblepić*) *mur ogłoszeniami* nie zależy od liczby gra-

VI. ANTONIMY LEKSYKALNE

UWAGI WSTĘPNE

W opisach antonimów, które spotykamy w literaturze przedmiotu¹, można wydzielić dwie części – paradygmatyczną i syntagmatyczną.

Właściwości paradygmatyczne antonimów opisywane są zazwyczaj w sposób następujący: twierdzi się, iż antonimy mają znaczenia przeciwstawne lub odwrotne, nigdy zaś sprzeczne. Podkreśla się przy tym właściwą antonimom ich wzajemną bliskość semantyczną, przejawiającą się we „współzależności znaczeń” (Šanskij 1964: 62) albo w ich przynależności do jednego „paradygmatu leksykalno-semantycznego” (Šmelev 1964: 145), albo (w sposób wyraźniejszy) w tym, iż wyrażają one to samo pojęcie rodzajowe (Novikov 1966: 80, Rodičeva 1968: 204). Niekiedy określenia różnią się nieco między sobą (choć, jak się wydaje, nie tyle pod względem merytorycznym, ile terminologicznym) dzięki wyodrębnieniu poszczególnych aspektów antonimii: dotyczących rzeczywistości pozajęzykowej, logicznych i ściśle językowych. Wzajemna bliskość antonimów wynika z ich własnych cech semantycznych, nie zaś z realnych właściwości oznaczonych przez nie zjawisk lub rzeczy, ponieważ ani zjawiska, ani rzeczy przeciwstawne nie istnieją (Komissarov 1957: 53). Mówi się, że antonimy wyrażają przeciwstawne pojęcia i mają biegunowo różne znaczenia (Novikov 1966: 81). Przyjmuje się też, że antonimy muszą oznaczać cechy jakościowe, dopuszczające gradację (Maksimov 1958a: 214–217, Maksimov 1958b: 4–5, Guilbert 1964: 29, Novikov 1966: 81 i nast., Bierwisch 1967, Lyons 1968: 465, Šmelev 1969: 20), tak iż pomiędzy dwoma biegunami cechy, których nazwami są odpowiednie antonimy, zawsze możliwy jest człon pośredni (zerowy)².

Istotne jest, iż oba bieguny są od niego jednakowo oddalone (są symetryczne). Jeżeli *A* i *B* są antonimami, to znaczenie punktu zerowego oznaczonej przez nie skali wyrażają reguły 'ani *A*, ani *B*' lub 'i *A*, i *B*' (Osgood 1957, Doherty 1970: 2) lub termin „norma” (Sapir 1944, Bierwisch 1967: 10, Heller i Macris, 1967: 41)³. W związku z tym zauważa się, iż znaczenia antonimów, rozpatrywane łącznie, nie wyczerpują znaczenia całego pojęcia rodzajowego, podczas gdy czynią to terminy sprzeczne (Novikov 1966: 30).

Spośród syntagmatycznych właściwości antonimów w większości prac zwraca się uwagę na konieczność chociażby częściowego pokrywania się łączliwości antonimów lub, co jest tym samym, na możliwość chociażby częściowej ich wzajemnej zamienialności w tym samym kontekście (Lesnik 1952, Komissarov 1957, Novikov 1966, Rodičeva 1968).

Oprócz definicji antonimów w wielu pracach rozpatrywane są zagadnienia ich klasyfikacji. Podstawę tych różnych klasyfikacji stanowią następujące cechy: a) dokładność antonimicznej opozycji dwóch znaczeń (antonimy dokładne i przybliżone), b) stopień pokrywania lub też niepokrywania się łączliwości antonimów (antonimy pełne i częściowe), c) liczba znaczeń antonimicznych dwóch wyrazów, d) morfologiczna struktura antonimu (antonimy o wspólnym rdzeniu – antonimy o różnych rdzeniach itp.), e) typ jednostek językowych reprezentujących daną parę antonimiczną (antonimy gramatyczne i leksykalne, antonimy wyrazowe i frazeologiczne itp.), f) część mowy i wiele innych (Guilbert 1964, Ducháček 1965, Novikov 1966).

Tak w zasadniczych zarysach przedstawia się teoria antonimiczności, którą przyjmuje większość autorów wypowiadających się na ten temat. Na specjalną uwagę zasługują dwie koncepcje, wykraczające poza tradycyjne ramy.

Pierwszą z nich, wiążącą antonimie z negacją, znajdujemy jeszcze w starym sformułowaniu słownika Webstera: „Antonim to wyraz przeciwstawny innemu wyrazowi [...] w taki sposób, iż neguje wszystkie co do jednej zawarte w nim implikacje” (Webster 1968: 30a)⁴. Jednakże definicja ta nie określa jeszcze dostatecznie wyraźnie natury tego związku: ogólnie rzecz biorąc, antonim konstruowany jest oczywiście nie jako prosta negacja cech semantycznych innego wyrazu.

Związek zachodzący pomiędzy antonimiami a negacją nieco inaczej opisali – niezależnie od siebie – I.A. Mel'čuk (Mel'čuk 1974a) i autor niniejszej pracy (Apresjan

Wyraz przeciwstawny jest wieloznaczny. Jego dosłowne (pestrzenie) znaczenie wyjaśniliśmy na s. 112 w sposób następujący; *A jest przeciwstawne B* = 'A znajduje się z innej strony osi symetrii danego przedmiotu w porównaniu z B, i w tej samej odległości od niej, co B'. W znaczeniu przenośnym mówi się o cechach przeciwstawnych; w tego rodzaju użyciu metaforycznym kryje się niemal dokładnie poprzednia definicja, lecz zamiast składnika 'przedmiot' pojawia się w niej składnik 'skala': '...znajduje się z innej strony osi symetrii skali danej cechy...' W następnym etapie analizy semantycznej, w wyniku podstawienia na miejsce wyrazu 'inny' wyrażenia 'nie ten sam', interesująca nas pierwsza część tej definicji otrzyma następującą postać: 'A znajduje się nie z tej samej strony osi symetrii...' Gdyby w języku polskim istniał wyraz *X* o znaczeniu przeciwstawnym do znaczenia wyrazu *przeciwstawny*, to definicja *X* wyglądałaby w sposób następujący: *AXB* = 'A znajduje się po tej samej stronie osi symetrii, co B...' Innymi słowy, różnica pomiędzy *X* i *przeciwstawny* sprowadziłaby się do różnicy 'PR' – 'P nie R'.

Wyraz odwrotny w interesującym nas znaczeniu często łączy się z wyrazem *wyjściowy*. Spotyka się go w wyrażeniach *operacje wyjściowe* i *odwrotne*, *twierdzenie odwrotne*, *wypowiedź odwrotna*, *działanie odwrotne*, *odwrotna strona medalu* itp. Rozważmy odpowiadające tym wyrażeniom realia. Jako przykład wyjściowej i odwrotnej operacji może służyć podniesienie do sześciastu ($2^3 = 8$) i wyciągnięcie pierwiastka trzeciego stopnia ($^3\sqrt{8} = 2$): to, co stanowi element początkowy operacji wyjściowej (liczba 2), staje się elementem końcowym operacji odwrotnej, a to, co stanowi element końcowy operacji wyjściowej (liczba 8), staje się elementem początkowym operacji odwrotnej. Przykład wypowiedzi odwrotnych stanowią zdania *Jeżeli nastąpi mobilizacja, to zacznie się wojna* oraz *Jeżeli zacznie się wojna, to będzie mobilizacja* (przesłanka wypowiedzi wyjściowej pokrywa się z następstwem wypowiedzi odwrotnej, a następstwo wypowiedzi wyjściowej – z przesłanką odwrotnej). Porządkiem odwrotnym do 1, 2 jest porządek 2, 1, gdzie na pierwszym miejscu stoi to, co stało na ostatnim, a na ostatnim to, co stało na pierwszym. Analiza tych przykładów pozwala dostrzec następujący inwariant znaczenia przymiotnika *odwrotny* (z pewnymi uproszczeniami): *X jest odwrotny w stosunku do Y-a* \equiv 'początkowe elementy X-a pokrywają się z końcowymi elementami Y-a, i końcowe elementy X-a pokrywają się z początkowymi elementami Y-a; X i Y są ciągami (wydarzeń lub przedmiotów)'. W ten sposób różnica semantyczna między wyrazami *wyjściowy* i *odwrotny* da się sprowadzić do znanej już nam różnicy 'zaczynać R' i 'przestawać R' – 'zaczynać nie R', tzn. do różnicy 'PR' – 'P nie R', która jednak

odparowywać – *skraplać* z jednej strony oraz *skleić* – *rozkleić* z drugiej. Między tymi dwoma wypadkami zachodzi zasadnicza różnica. Czasowniki *odparowywać* [np. *odparowywać wodę z roztworu* – uwaga tłum.] i *skraplać* rzeczywiście oznaczają procesy odwrotne w podanym wyżej rozumieniu. Odparowywanie to proces, na którego „wejściu” występuje ciecz, przekształcana „na wyjściu” w parę, zaś skraplanie jest procesem, na którego „wejściu” występuje para, przekształcana „na wyjściu” w ciecz. Natomiast opisywanie różnic semantycznych zachodzących między czasownikami *skleić* – *rozkleić* za pomocą terminu „odwrotny” jest rzeczą niewłaściwą, ponieważ początkowym etapem czynności „sklejania” jest stan nie sklejony, zaś końcowym etapem czynności „rozklejania” jest stan rozklejony, przy czym *nie sklejony* nie równa się znaczeniowo *rozklejony* (szczegóły zob. niżej, s. 271 i nast.).

3. Jak powiedzieliśmy wyżej, wyrazy o znaczeniach sprzecznych nie są uważane w teorii za antonimy. Jednakże wbrew tej zasadzie w praktyce wyrazy typu *widzący* – *niewidomy* (= ‘nie widzący’) bywają zaliczane do antonimów.

Aby wyjaśnić, w jakiej mierze terminy „przeciwstawność”, „odwrotność”, „sprzeczność” i „antonimia” są pod względem treści inwariantne w faktycznym swym użyciu, należy, jak się wydaje, dokonać przeglądu podstawowych typów relacji semantycznych zachodzących między takimi wyrazami, w których autorzy prac specjalistycznych, gramatyk lub słowników widzą chociażby jedną z wymienionych wyżej relacji znaczeniowych. Należy wydobyć inwariant tych relacji tam, gdzie jest on widoczny, i następnie zbudować ogólną definicję antonimów, która byłaby prawdziwa nie tylko dla materiału już rozpatrzonego, lecz również dla każdego innego⁵.

⁵ Nie należy oczekiwać, żeby przytaczane dalej grupy wyczerpywały całkowicie klasyfikację materiału. Obejmują one materiał w sposób stosunkowo pełny, lecz przy tym mogą się w dość znacznym stopniu przecinać lub całkowicie wchodzić jedna w drugą.

ANALIZA SEMANTYCZNA ANTONIMÓW

TYP 'ZACZYNAĆ' – 'PRZESTAWAĆ'

Najróżniejsze źródła zgodnie uznają za antonimy wyrazy typu: *wlecieć* – *wylecieć* (z *gniazda*), *wepchnąć* – *wypchnąć* (*kogoś z wagonu*). Pomijając niektóre subtelności (zob. s. 246), znaczenie tych wyrazów można opisać w sposób następujący: *wlecieć do A* \equiv 'lećąc zacząć znajdować się wewnątrz *A*', *wylecieć z A* \equiv 'lećąc przestać znajdować się wewnątrz *A*'; *wepchnąć A do B* \equiv 'pchając *A* kaulować *A*, aby zaczęło znajdować się wewnątrz *B*', *wypchnąć A z B* \equiv 'pchając *A* kaulować *A*, aby przestało znajdować się wewnątrz *B*'.

Jak widać, niezależnie od przechodniości czy nieprzechodniości czasowników (przechodniość w tym wypadku polega na kauzatywności), różnica pomiędzy tymi bezspornymi antonimami sprowadza się do różnicy pomiędzy znaczeniami 'zaczynać' i 'przestawać'. Ale *przestawać A* to z definicji 'zaczynać nie *A*' (gdzie *A* jest pewnym predykatem; zob. s. 58). Tak więc $Y = \text{Anti}(X) = 'X \text{ nie} \dots'$

Ten typ antonimii nazwiemy *Anti*₁. W języku polskim i rosyjskim jest on szczególnie bogato reprezentowany, por.: a) *włać* – *wylać*, *wejść* – *wyjsć*, *wpuścić* – *wypuścić* – z rozpatrzonym już znaczeniem: zacząć – przestać znajdować się wewnątrz czegoś; b) *wbiec na górę* – *zbiec*, *zarzucić (worek na plecy)* – *zrzucić* – ze znaczeniem: zacząć – przestać znajdować się na wierzchu czegoś; c) *nasadzić (obrzecz na kadź)* – *zbić*, *nasunąć (czapkę na czoło)* – *zsunąć*, *napłynąć* – *odpłynąć* – ze znaczeniem: zacząć – przestać znajdować się na zewnętrznej powierzchni czegoś; d) *przeprowadzić* – *wyprowadzić*, *przyjechać (do miasta)* – *wyjechać*, *przytaszczyć (rzeczy na plac)* – *odtaszczyć* – ze znaczeniem: zacząć przestać znajdować się w jakimś punkcie przestrzeni w ogóle; e) *zbiec się* – *rozbiec się*, *zjechać się* – *rozjechać się* – ze znaczeniem: wielu zaczyna – przestaje znajdować się w jednym miejscu; f) *przyklepić się* – *odklepić się* (*Glina odlepiła się od podeszwy*), *popchnąć (na coś)* – *odpchnąć (od czegoś)* – ze znaczeniem: zacząć – zaprzestać kontaktu; g) *włączyć się (w pracę)* – *wyłączyć się*, *włączyć (gaz)* – *wyłączyć*, *włączyć (kogoś do spisu)* – *wyłączyć (kogoś ze spisu)*, (*pisma*) *przychodzące* i *wychodzące*, *zabębnić* – *odbębnić*, *zadzwońić* – *oddzwońić*, *zakwitnąć* – *przekwitnąć*, *zakochać się* – *odkochać się* – ze

3) *uzyskiwać* = 'zaczynać mieć'; *tracić* = 'przestawać mieć'; 4) *zaczynać X* = 'zaczynać X'; *przestawać X* = 'zaczynać nie X'.

Odmianę rozważanego typu stanowią czasowniki: *analizować* – *syntetyzować* (*tekst*), *zamarzać* – *tajać*, *odparowywać* – *skraplać*, rzeczowniki: *analiza* – *synteza*, *dedukcja* – *indukcja* i kilka innych. Jak to jasno wynika z uwag wypowiedzianych na s. 269, analiza semantyczna zarówno tych wyrazów, jak też innych, zbliżonych do nich, w najogólniejszej postaci wygląda następująco: 'mieć na początku operacji lub procesu pewien X, przekształcający się w końcu operacji lub procesu w Y'. Wyrazy i połączenia wyrazowe wewnątrz każdej pary różnią się między sobą tym, że początkowe składniki procesu wyjściowego są takie same, jak końcowe składniki procesu odwrotnego i na odwrót.

TYP 'CZYNNOŚĆ' – 'USUNIĘCIE REZULTATU CZYNNOŚCI'

Inny typ relacji, bez zastrzeżeń uznawanych za relacje antonimiczne, przedstawiony jest w parach *skleić* – *rozkleić* (*stronice*), *załadować* – *rozładować* (*samo-chód*), □ *sšit'* – *rasšit'*.

Uważa się zazwyczaj, że przedrostek *raz-* [a polski przedrostek *roz-* jest do niego podobny – uwaga tłum.] w takich wypadkach ma znaczenie „odwrotnej czynności” lub „usunięcia rezultatu czynności uprzednio dokonanej”. Analizę taką spotykamy również w pracach specjalistycznych z dziedziny słowotwórstwa, np. Mel'čuk 1969, Uluchanov 1970, Mel'čuk 1974a. Przenosząc drugie, wyraźniejsze i ściślej-sze, określenie znaczenia *roz-* do naszych przykładów, otrzymujemy: *rozkleić* = 'usunąć rezultat sklejenia', *rozładować* = 'usunąć rezultat załadowania'.

Zauważmy (Mel'čuk 1969, Uluchanov 1970), że *skleić* (*załadować*) nie znaczy 'usunąć rezultat rozklejenia (rozładowania)'; to, co teraz jest sklejjane (załadowywane), do tej pory nie było rozklejjone (rozładowane), lecz jeszcze nie sklejjone (nie załadowane)⁶. Znaczenie wyrazu *skleić* i podobnych do niego jest prostsze od znaczenia ich antonimów i dlatego powinno być ono objaśnione przez *kleiść*: *skleić A i B* = 'za pomocą klejjącej substancji kausować, żeby A i B się połączyły'.

Gdy zestawimy otrzymane definicje wyrazów *skleić* – *rozkleić*, natychmiast zauważymy ich uderzającą asymetryczność. A tymczasem nawet czysto intuicyjną

lei da się sprowadzić do zbadanego przez nas typu semantycznego 'PR' – 'P nie R': *kauzować X* = 'robić tak, że *X* ma (lub zaczyna mieć) miejsce', zaś *usunąć X* = 'robić tak, że *X* nie ma (lub przestaje mieć) miejsca'. W ten sposób antonimiczne relacje głębinowe w wypadku drugim okazują się takie same, jak w wypadku pierwszym.

Relacje te można zaobserwować w dużej liczbie czasowników prefiksalnych o znaczeniach: a) *kauczacji* – *likwidacji* przedmiotu, por. *skleić*–*rozkleić* (*pudełko*), *zapleść*–*rozpleść* (*warkocz*), *zawiązać*–*rozwiązać* (*węzeł*), *złożyć*–*rozłożyć* (*domzek z elementów gotowych*), □ *sformirować*'–*rasformirować*' (*polk*) [sformować–rozwiązać (*pulk*)]; b) *kauczacji* – *likwidacji* zewnętrznego fizycznego stanu przedmiotu, por. *zabandażować*–*odbandażować* (*rękę*), *załadować*–*rozładować* (*samochód*), *zawinąć*–*rozwinąć* (*pakunek*), □ *nav'jučit'*–*razv'jučit'* (*osła*) [objuczyć (*osła*) – zdjąć (*juki z osła*)]; c) *kauczacji* – *likwidacji* fizycznego wewnętrznego stanu przedmiotu, por. *nastroić*–*rozstroić* (*fortepian*), *zamrozić*–*rozmrzocić* (*mięso*), *zaplątać*–*rozplątać* (*przędzę*), *zgiąć*–*rozgiąć*; d) *kauczacji* – *likwidacji* metafizycznego stanu przedmiotu, por. *nauczyć*–*oduczyć* (*kogoś palenia*), *zaszyfrować*–*rozszyfrować*; e) *kauczacji* – *likwidacji* styczności (najliczniejsza grupa), por. *nakleić*, *przykleić*–*odkleić* (*znaczek z koperty*), *połączyć*–*rozłączyć* (*przewody*), *przykręcić*–*odkręcić* (*zasuwkę od drzwi*), *przykuć* (*łańcuchem*) – *odkuć* (*z łańcucha*), *przypassać*–*odpassać* (*szablę*), *przypiąć*–*odpiąć* (*kwiatki od kapełusza*), *skleić*–*rozkleić* (*strony*), *zamurować*–*odmurować* (*okno*), *zapiąć*–*rozpiąć* (*palto*), *zatkać*–*odetkać* (*uszy*), *złączyć*–*rozłączyć* (*wagony*).

Tak więc przeanalizowaliśmy dwie grupy prefiksalnych antonimów czasownikowych, mających strukturę semantyczną 'zaczynać *P*' – 'zaczynać nie *P*' lub, mówiąc bardziej ogólnie, '*X*' – '*X* nie'. Jest rzeczą oczywistą, iż ten typ antonimii nie jest ograniczony ani pod względem struktury słowotwórczej (należą do niego czasowniki utworzone od różnych rdzeni lub czasowniki bezprzedrostkowe, jak np.: *zwichnąć*–*nastawić* (*palec*), *zapalić*–*zgasić*, *zawrzeć*–*zerwać* (*układ*), *psuć*–*naprawiać*, *mianować* (*kogoś na stanowisko*)–*usuwać*, *inwalniać*–*ujarzmiać*, *iść*–*stanąć* (*zegarek*), *pokrywać się* (*liśćmi*) – *tracić* (*liście*), *dostać się* (*na uczelnię*) – *odejść* (*z uczelni*), *wydawać*–*znosić* (*ustawę*), *nadać* (*tkaninie trwałość*) – *pozbawić*, *uzyskiwać*–*tracić* (*cenną właściwość*), *urodzić się*–*umrzeć*, *wsiadać*–*wychodzić*

⁸ Fakt, że *leżeć*, *być martwym* itp. są rezultatami nie tylko od *kłaść*, *zabijać* itp., lecz także od *kłaść się*, *umierać* itp., niczego w danym wypadku nie zmienia, przytaczana dalej równość jest nadal prawdziwa.

Trzecia duża klasa wyrazów, które często, choć nie zawsze, są uznawane za antonimy, to wyrazy typu: *wilgotny* – *suchy*, *przestrzegać* – *naruszać*, *z* – *bez* (*z pieniędzmi* – *bez pieniędzy*) itp. *Wilgotny* = 'zawierający wilgoć', *suchy* – 'nie zawierający wilgoci'; *przestrzegać P* = 'działać tak, jak poleca P', *naruszać P* = 'nie przestrzegać P'; *z X-em* = 'mając X', *bez X-a* = 'nie mając X-a'. W tych wszystkich wypadkach *Anti(X)* = 'nie X', tzn. zanegowana zostaje cała definicja pierwszego wyrazu (ściślej, całe drzewo jego znaczenia), nie zaś część definicji, jak np. w *Anti₁*. Nazwijmy tę antonimie *Anti₂*. Reprezentują ją wyrazy typu: *zdrada* – *wierność* (*małżeńska*), *obecność* – *brak*, *spoczynek* – *ruch*, *tożsamość* – *różnica*; *żywy* – *martwy*, *zajęty* – *wolny*, *zdrowy* – *chory*, *widzący* – *niewidomy*, *prawdziwy* – *falszywy*, *łączny* – *rozdzielny* (*pisownia*), *fakultatywny* – *obowiązkowy*; *dopuszczać* – *wykłuczać* (*możliwość niewykonania planu*), *potwierdzić* (*czyjeś zaufanie*) – *zawieść*, *ulec* – *oprzeć się* (*pokusie*)⁹, *trafić* – *spudłować*⁹, *przyjąć* – *odrzucić* (*projekt*)⁹, *być obecnym* – *być nieobecnym*, *pozwalać* – *zabraniać*, *zdać* – *oblać* (*egzamin*)⁹, *przestrzegać* – *naruszać* (*układ*)⁹, *być zgodnym* – *być rozbieżnym* (*zeznania*), *spać* – *czuwać*, *udać się* – *zawieść* (*próba*)⁹, *uwzględniać* (\cong 'uważać za istotne dla swoich działań') – *pomijać* (\cong 'nie uważać za istotne dla swoich działań'; por. *W granicach tak postawionego zadania można pominąć to, że...*).

Jeżeli za A. Wierzbicką przyjmiemy, że *dobry* = 'odpowiadający normie jakości', a *zły* = 'nie odpowiadający normie jakości', to te przymiotniki oceniające również się okażą antonimami typu *Anti₂*. Należy jednak mieć na uwadze, iż większość wyrazów, których znaczenia różnią się tylko składnikami 'dobry' i 'zły' (lub składnikami zbliżonymi do nich 'pożądany' – 'niepożądany'), to antonimy typu *Anti₁*. Składniki te bez wątpienia wchodzą do znaczeń wyrazów: *duma* – *wstyd*, *rozkosz* –

⁹ Jak pokazują przykłady, typ *Anti₂* jest szczególnie charakterystyczny dla tych czasowników, do których znaczenia wchodzi sens funkcji leksykalnej *Real*; mówiąc dokładniej – podstawowy typ antonimii *Real*-ów stanowi *Anti₂*.

*cierpienie, pożytek – szkoda, radość – zmartwienie, rozkwit – upadek, słodycz – gorzyc (tych chwil); wesoły – smutny, miły – wstrętny, piękny – obrzydliwy, idealizować – widzieć w czarnych kolorach, poprawiać (się) – psuć (się), nagradzać – karać, wystawiać – mieszać z błotem, chwalić – wymyślać. A tymczasem nie miły ≠ wstrętny, nie chwalić ≠ wymyślać, □ nie pooścrjat' ≠ nakazyvat'. Dzieje się tak dlatego, iż w definicjach wszystkich wyżej wymienionych wyrazów, i zbliżonych do nich, na składniki 'dobry' i 'zły' „nakładają się” inne predykaty (upodrzędniające lub podrzędne), tak iż 'nie' odnosi się nie do całej definicji, lecz tylko do jej części. Por. *pooścrjat' A za B X-om* = 'kautować dla A przyjemny X za dobry postępek B po to, żeby kautować A lub inne osoby, by w przyszłości postępowały dobrze'; *nakazyvat' A za B X-om* = 'kautować dla A nieprzyjemny X za zły postępek B po to, żeby kautować A lub inne osoby, by w przyszłości nie postępowały źle'.*

W klasie *Anti*₂ najwięcej jest regularnych sposobów tworzenia antonimów. Por.: *logiczny – a-logiczny, alkoholowy – bez-alkoholowy, platny – bez-platny, etatowy – poza-etatowy, jedno-wierca* [arch. – uwaga tłum.] – *inno-wierca, racjonalny – ir-racjonalny, jawny – nie-jawny (rozprawa sądowa), lotny – nie-lotny (warunki), równo-znaczny – różno-znaczny, lingwistyczny – ekstra-lingwistyczny.*

- Nie wszyscy traktują pary 'P' – 'nie P' jako pary antonimiczne. Wielu wydaje się to teoretycznie wątpliwe, gdyż – według nich – dodanie negacji do jakiegoś wyrazu nie prowadzi do powstania antonimu, bo pozwala uzyskać nie termin przeciwny, lecz sprzeczny. Między przeciwstawieniami zaś a prostą negacją zachodzi istotna różnica. Podczas gdy wyrazy o przeciwstawnym znaczeniu „rozkładają się” na skali w różnych kierunkach od punktu zerowego i w równej od niego odległości (wielkość absolutna pozostaje ta sama, tylko plus zmienia się na minus i odwrotnie), wyrazy z negacją „zajmują” cały odcinek ograniczony z jednej strony biegunem, z drugiej zaś – punktem zerowym: *nie ciężki, ale i nie lekki; nie wysoki, ale też nie niski* itd.

Argumentacja ta, chociaż najzupełniej prawidłowa, nie odnosi się do rozważanych wypadków antonimii. Pomiedzy *kawalerem i zonatym, martwym i żywym* nie ma żadnego stanu pośredniego. Cechy oznaczane przez te przymiotniki są binarne i dlatego zanegowanie jednego stanu sprowadza się do stwierdzenia innego stanu, biegunowo różnego. Nie jest przypadkiem, iż niektóre wyrazy tego typu mają jako swój antonim nie tylko jakiś wyraz, lecz także ściśle synonimiczny względem nie-

ustawać, obecność – brak: jeśli *P* się zaczyna, to końcowym rezultatem tego procesu jest obecność *P*; jeśli zaś *P* ustaje, to końcowym wynikiem tego procesu jest brak *P*. Ale *zaczynać się – ustawać* to typowy przykład antonimii *Anti*₁, zaś *obecność – brak* = 'nieobecność' – to typowy przykład antonimii *Anti*₂. O wewnętrznej bliskości *Anti*₁ i *Anti*₂ świadczy i ta okoliczność, że istnieją predykaty, które w warunkach ściśle określonych mogą „przepuszczać przez siebie” negację, nie zmieniając swego znaczenia. Do nich możemy zaliczyć np. czasowniki *chcieć* (zob. Padučeva 1969), *uważać, że* (sądzić, że), *przebywać* (w sensie orientacji przestrzennej) i kilka innych. Inaczej mówiąc, w wielu wypadkach ma miejsce równoznaczność sytuacyjna: *chcieć nie P* = *nie chcieć P*; *uważać (sądzić), że nie P* = *nie uważać (sądzić), że P*; *przebywać nie w A* = *nie przebywać w A*; por.: *Chcemy, by nikt nie korzystał z przywilejów swego stanowiska* = *Nie chcemy, by ktoś korzystał z przywilejów swego stanowiska*; *Uważam (sądzę), że on nie naruszył przepisów* = *Nie uważam (sądzę), że on naruszył przepisy*; *On dawno już przebywa poza Moskwą* = *On dawno już nie przebywa w Moskwie*.

TYP 'WIĘKSZY' – 'MNIJSZY', 'WIĘCEJ' – 'MNIJ'

Następna duża grupa bezspornych antonimów to przymiotniki parametryczne typu *duży – mały, wysoki – niski, szeroki – wąski, częsty – rzadki*, przysłówki typu *dużo – mało*, a także związane z nimi wspólnotą struktury semantycznej wyrazy należące do innych części mowy. Różnice semantyczne zachodzące między nimi dadzą się albo od razu, albo po jednym czy dwóch krokach sprowadzić do opozycji 'większy' – 'mniejszy': *duży* = 'większy niż norma', *mały* = 'mniejszy niż norma', *wysoki* = 'mający dużą wysokość' – 'mający wysokość większą niż norma', *niski* = 'mający małą wysokość' = 'mający wysokość mniejszą niż norma'; *szeroki* = 'mający dużą szerokość' = 'mający szerokość większą niż norma'; *wąski* = 'mający małą szerokość' = 'mający szerokość mniejszą niż norma' itd. I.A.: Mel'čuk w cytowanej książce proponuje, by zatrzymać się na tym etapie analizy i traktować opozycję 'większy' – 'mniejszy' jako opozycję elementarną¹¹. Podzielając ten pogląd i wyodrębniając w ten sposób trzeci rodzaj antonimii – *Anti*₃ – rozpatrzmy fakty świadczące o znanej zbieżności semantycznej *Anti*₁ i *Anti*₂.

Napompowywać X do A w połączeniach typu *napompowywać wodę do basenu*

te w sposób naturalny odpowiadają znaczeniu powiększenia (a także obecności, zob. wyżej), zaś znaczeniu przestania odpowiada znaczenie zmniejszenia (a także nieobecności, zob. wyżej).

Z tego punktu widzenia bardzo interesujące są czasowniki typu *uciszać się*, *cichnąć*, *ustawać*, *ucichać* (*zaticzat'*, *stichat'*, *unimat'sja*, *utichat'*) i wiele innych. Znaczenia ich mają strukturę dysjunkcji, przy czym w pierwszej części definicji (przed dysjunkcją) występuje element składowy 'mniejszy', zaś w drugiej części (po dysjunkcji) – element składowy 'przestawać'. Por.: *cichnąć* = 'słabnąć lub przestawać', przy *słabnąć* = 'stawać się słabszym', tzn. 'mniejszym pod względem siły'. Ciekawe, iż ten sam czasownik w aspekcie niedokonanym bez określeń dodatkowych¹² rozumiany jest raczej jako 'stawać się słabszym' (por. *Wiatr cichnie*), a w aspekcie dokonanym (przy zachowaniu tego samego warunku) rozumiany jest jako 'przestawać' (por. *Wiatr ucichł*). Rzecz oczywista – zmniejszenie prowadzi w końcu do całkowitego ustania.

Zwróćmy wreszcie uwagę na relacje semantyczne w parach *dużo*–*wszyscy*, *mало* – *nikt*, *często* – *zawsze*, *rzadko* – *nigdy* i im podobnych. Drugi składnik każdej z par opisuje krańcowy wypadek sytuacji opisanej przez składnik pierwszy, co niewątpliwie świadczy o ich bliskości semantycznej. Jednakże pierwsze składniki to antonimy typu *Anti*₃ (*dużo* – *mало*, *często* – *rzadko*), zaś drugie – to antonimy typu *Anti*₁ (*wszyscy* – *nikt*, *zawsze* – *nigdy*)¹³.

Antonimia typu *Anti*₃ jest reprezentowana przez semantyczne klasy rzeczowników, przymiotników, przysłówków, przyimków, czasowników, partykuł, a nawet elementów słowotwórczych mających znaczenie:

1) rozmiaru (lub zmiany rozmiaru), np.: *wielkolud* – *liliput*, *kolos* – *maleństwo* (o łódce), *olbrzym* – *karzeł*; *duży* – *mały*, *wysoki* – *niski*, *głęboki* – *płytki*, *długi* – *krótki*, *gruby* – *miałki*, *gruby* – *chudy*, *szeroki* – *wąski*; *spuchnąć* – *otęchnąć* (o opuchliznie), *zwiększyć* – *zmniejszyć* (*ogień*), *poszerzyć* – *zwezić* (*rękawy*), *zwiększać*

¹² Określenia typu *niewiele*, *trochę* są przekreślane przez drugi składnik definicji, a określenia typu *całkiem*, *zupełnie* – przez pierwszy, całkiem niezależnie od aspektu czasownika: *z rana wiatr trochę ucichł* – *z rana wiatr całkiem ucichł* – (zob. s. 92).

¹³ Warto zwrócić uwagę na to, że stosunki semantyczne pomiędzy wyrazami *wszyscy* – *nikt*, *wszystkie* – *nigdy* i podobnymi do nich można opisywać za pomocą formuł rachunku zdań, które ustalają następującą równoznaczność między wyrażeniami zawierającymi kwantyfikatory egzystencjalny i ogólny oraz negację: $\exists(x) : P(x) = \forall(x) : \bar{P}(x)$, to znaczy „Nie istnieje *x*, dla którego byłoby prawdą, że *P(x)*” = „Dla każdego *x* nieprawda, że *P(x)*”; innymi słowy, *nikt* = 'wszyscy nie'.

(pleciony); gromadzić – tracić, dorzucić – opuścić (kilka złotych), dodać – odjąć, przyłączyć – odłączyć (kawalek ziemi), zwiększać się – maleć (ilość bydła);

3) odległości (lub zmiany odległości), np.: pobliski – odległy, bliski – daleki; odjechać – podjechać ('...zacząć znajdować się dalej – bliżej'), odpłynąć – podpłynąć, odepchnąć – przyciągnąć (kogoś), rozwinąć – zewrzeć (szeregi), □ ottjanut' – podtjanut' (rezery);

4) ze znaczeniem czasu (lub zmiany czasu), np.: ostatnia latorośl – pierworodny, przodek – potomek; dawny – niedawny, stary – nowy (język), późny – wczesny, starszy – młodszy; później – wcześniej, późno – wcześniej; po – przed; poprzedzać następować;

5) ze znaczeniem siły, prędkości, temperatury, ciśnienia, kosztów, wagi i w ogóle intensywności, np.: hipertonia – hipotonia, nadciśnienie – niedociśnienie, upał – mróz, ciepło – zimno; szybki – wolny, gorący – zimny (kawa), drogi – tani, twardy – miękki, nagły – powolny (wzrost cen), silny – słaby, ciemny – jasny, ciężki – lekki (skrzynka), jaskrawy – przyćmiony; grzać – studzić (chłodzić), dłużyć się – lecieć (czas), przyspieszyć – zwolnić (kroku), rozwidnić się – ściemnić się, spieszyć się – spóźnić się (o zegarku), przyspieszyć – opóźnić (budowę);

6) o znaczeniu abstrakcyjnej ilości, np.: złożony – prosty, surowy – łagodny (wyrok), trudne – łatwe (zadanie), obciążające – łagodzące (okoliczności); bardzo – trochę, zbytnio – niewystarczająco (por. także prze- – niedo-, nad-, np. nad-waga – niedo-waga); utrudniać – ułatwiać, narastać – opadać (napięcie), prześcigać – ustępować (wszystkim w kunszcie), utrudnić – sprzyjać, przeceniać – nie doceniać (znaczenie reformy), płonąć – tlić się (drzewo) rozwijać się – słabnąć (współzawodnictwo).

INNE RODZAJE ANTONIMÓW

Pozostałe grupy wyrazów, które dość często traktowane bywają jako antonimy, są co do swego zakresu znacznie mniejsze od grup wyżej rozpatrzonych. Są to wyrazy ze znaczeniem: 1) orientacji w przestrzeni, 2) koloru, 3) odczuć smakowych, 4) płci, 5) emocjonalnych i intelektualnych właściwości i relacji oraz wiele innych.

1. Większość wyrazów dotyczących orientacji przestrzennej ma antonimy typu *Anti*₁ lub *Anti*₃. Do pierwszych możemy zaliczyć: *wschód* – *zachód*, *pomyślny* –

przeciwny (wiatr), nawietrzny – odwietrzny (burta), lewy – prawy (ręka), wewnętrzny – zewnętrzny, wklęsły – wypukły, wewnątrz – zewnątrz itp. Zewnętrzny np. to 'taki, który znajduje się nie wewnątrz przedmiotu' (zewnętrzne schody), a wewnętrzny to 'taki, który znajduje się wewnątrz przedmiotu'. Anti₃ to: góra – dół (szafy), przód – tył (bryczki), dziób – rufa, przedni – tylny, górny – dolny itp. Góra X-a np. to 'część X-a, która przy jego normalnym położeniu znajduje się dalej od ziemi niż pozostałe jego części', zaś dół X-a to 'część X-a, która przy jego normalnym położeniu znajduje się bliżej ziemi niż pozostałe jego części'. Na typ antonimii nie wpływa to, czy orientacja przedmiotu w przestrzeni jest absolutna (góra – dół (szafy), przód – tył (bryczki), lewy – prawy (ręka)), czy też względna (czoło – ogon (kolumny), przed – za (stłupem), pomyślny – przeciwny (wiatr)).

Niektóre wyrazy mające znaczenie orientacji w przestrzeni nie mogą być zaliczone do żadnego z trzech rozpatrzonych wyżej rodzajów antonimii, mimo iż różni autorzy widzą w nich znaczenia przeciwstawne. Można do nich zaliczyć wyrazy: *poziom – pion, równoległa – prostopadła, szerokość – długość, poziomy – pionowy, podłużny – poprzeczny, wzdłuż – w poprzek* i wiele innych. Abstrahując od kilku niezbyt istotnych różnic możemy stwierdzić, że wszystkie te wyrazy oznaczają linie, drogi, pozycje przecinające się pod kątem prostym, nie zaś skierowane w strony przeciwne. Można oczywiście traktować je jako odrębną klasę antonimów (np. *Anti₄*), ale jest mało prawdopodobne, iż uda się zbudować taką ogólną definicję antonimów, która mogłaby objąć i ten wypadek.

2. Wśród wyrazów oznaczających kolory (pomijamy ich użycia przenośne) zazwyczaj jako antonimy traktowane bywają *biały* i *czarny*. Jeśli wyrazom tym przypiszemy naturalne, w tym wypadku obrazowe, określenia ('koloru śniegu' – 'koloru węgla'), nie dostrzeżemy w nich antonimii. Definicje: 'odbijający wszystkie promienie świetlne' ((*idealnie*) *biały*) i 'nie odbijający żadnych promieni świetlnych' ((*idealnie*) *czarny*), są być może zbyt encyklopedyczne i zbyt daleko odbiegają od tej „naiwnej” fizyki, która tkwi w znaczeniach wyrazów języka naturalnego. Jeśli jednak przyjmujemy te określenia, wtedy *biały* i *czarny* będą antonimami typu *Anti₁*, tak samo, jak wszystkie pozostałe pary wyrazów, których znaczenia różnią się kwantyfikatorami 'każdy' – 'żaden'. Wniosek ten potwierdza skala stopniowego przechodzenia od bieli do czerni.

ny fizjologii wykazały, iż różne części języka w różnym stopniu reagują na rzeczy słodkie, gorzkie, kwaśne i słone. Czubek języka najlepiej odczuwa smak słodki, nasada języka – gorzki, boczne części języka – smak kwaśny i słony. Na podstawie tych danych, jeśli zechcemy posunąć się wystarczająco daleko, możemy określić (*smak*) *słodki* jako '(smak) przyjemny i najlepiej odczuwany przez koniec języka', zaś *gorzki* (*smak*) jako '(smak) nieprzyjemny i najlepiej odczuwany przez początek języka'. W ten sposób uzyskujemy opozycje: 'nieprzyjemny smak' – 'przyjemny smak' oraz 'początek' – 'koniec', a więc antonimie typu *Anti*₁.

Analiza wyrazów oznaczających kolor i smak wykazuje, iż intuicyjne wyobrażenia o rzeczywistości nie zawsze są sprzeczne z pojęciami naukowymi. Dlatego w sytuacjach, gdy pierwsze z nich okazują się zbieżne z drugimi, choćby nawet było to nie uświadomione, kompromis pomiędzy naiwnym i naukowym obrazem świata, niezbędny przy definiowaniu wielu wyrazów, jest w pełni usprawiedliwiony. Jest to tym słuszniejsze, iż doświadczenie ludzkości na przestrzeni wieków niezachwianie prowadzi do coraz szerszego wkraczania wiedzy naukowej do sfery wyobrażeń codziennych, odzwierciedlanych w faktach języka, czy do rozszerzania zakresu tych codziennych wyobrażeń kosztem pojęć naukowych.

4. Do wyrazów oznaczających płeć należą przede wszystkim przymiotniki *męski* – *żeński* oraz liczne terminy systematyki zoologicznej i pokrewieństwa, których znaczenie zawiera elementy 'męski' i 'żeński' jako niezbędne składniki semantyczne: *mężczyzna* – *kobieta*, *chłopiec* – *dziewczynka*, *ogier* – *klacz*, *ojciec* – *matka*, *wujek* – *ciocia*, *patriarchat* – *matriarchat*, *poliandria* – *poligamia* itp. Przez długi czas za J. Greenbergiem (Greenberg 1949) płeć żeńską traktowano jako 'nie męską'. Ale negowanie cechy 'męski', jak słusznie zauważył M. Bierwisch, nie jest równoznaczne z cechą 'żeński'. Jest tak nie tylko dlatego, iż oprócz mężczyzn i kobiet istnieją hermafrodyty, lecz dlatego, że każda płeć ma swoje własne cechy fizjologiczne i anatomiczne. Opisać te cechy to wyjaśnić znaczenie odpowiednich wyrazów. Ponieważ opisy takie różniłyby się między sobą czym innym, niż różnią się antonimy trzech podstawowych typów, powstaje tu więc ten sam problem, co w wypadku wyrazów *poziom* – *pion*, *wzdłuż* – *w poprzek* itd. (zob. wyżej). Albo wyrazy oznaczające płeć powinny być wyłączone z antonimów, albo należy w nich widzieć odrębny rodzaj antonimii (*Anti*₅). Wtedy jednak trzeba byłoby zrezygnować z ogólnej definicji antonimów.

do 'wytwarzać' jest znaczenie 'niszczyć', zaś w porównaniu z 'użytkowaniem' jest ta różnica, iż w drugim wypadku produkt przestaje istnieć w sposób naturalny, w wyniku zaspokojenia zapotrzebowania na niego. *Niszczyć* tak się ma do *użytkować*, jak *zabijać* (*chęć*) do *zaspokajać* (*chęć*). Inaczej mówiąc, znaczenie 'użytkować' jest wariantem bardziej ogólnego znaczenia 'realizować' (*Real*), którego znaczeniem przeciwnym jest nie znaczenie 'kautować', lecz znaczenie 'nie realizować' (co jest charakterystyczne dla *Real-ów*, zob. s. 273), podczas gdy 'kautować' jest antonimicznie przeciwstawione 'likwidować'. Wzajemnie się depelniają, a nie wykluczają, także przymiotniki *teoretyczny* – *praktyczny*. Włączenie takich wyrazów do grupy antonimów (np. *Anti₇*) również burzy ogólną koncepcję dotyczącą antonimii.

Względy całkiem innego rodzaju zmuszają nas do tego, by spośród antonimów wykluczyć pary typu *nektar* – *lura*, *cale* (*pięć lat*) – *zaledwie* (*pięć lat*), *przywódca* – *prowódca*, □ *gorodišće* [ogromne miasto] – *gorodok* [miasteczko] itp. Na pierwszy rzut oka wydaje się, iż w parach *cale* (*pięć lat*) – *zaledwie* (*pięć lat*), *gorodišće* – *gorodok* mamy do czynienia z antonimią *Anti₃* (opozycja 'duży' – 'mały'), zaś we wszystkich pozostałych – *Anti₁* (opozycja znaczeń 'dobry' – 'nie dobry' w pozycji syntaktycznie zależnej). A tymczasem intuicja językowa każe nam traktować te wyrazy nie tyle jako antonimy, ile raczej jako niedokładne synonimy. Intuicję tę objaśnia okoliczność, iż wszystkie wyrazy tego typu (z wyjątkiem zdrobnień, np. *gorodok*) są wyrazami subiektywnie wartościującymi i dlatego ich antonimiczne składniki semantyczne tkwią nie w jądrze definicji, lecz w ramie modalnej opisującej pragmatykę znaku, nie zaś jego semantykę: *prowódca* (<*przywódca*) *X*-a to nie 'inicjator złego (<dobrego) *X*-a', lecz 'inicjator *X*-a; mówiący ocenia ujemnie (<dotatnio) *X* lub subiekt *X*-a'. Por. także: *cale* (*pięć lat*) = 'pięć lat, i mówiący uważa, że to dużo', *zaledwie* (*pięć lat*) = 'pięć lat, i mówiący uważa, że to mało', □ *gorodišće* = 'miasto, i mówiący uważa, że jest ono bardzo duże', *gorodok* = 'małe miasto'. A więc fakt występowania składników antonimicznych w ramie modalnej lub w jądrze i w ramie modalnej nie wystarcza, by odpowiednie wyrazy uznać za antonimy, jeśli oczywiście nie chcemy widzieć tu nowego typu antonimii *Anti₈*.

ANTONIMIA ZŁOŻONA I DEFINICJA ANTONIMÓW

Rozpatrzone materiały wykazują, że inwariantem relacji antonimicznych jest różnica pomiędzy wyrażeniami, sprowadzająca się do elementu negacji (dla *Anti₁*

ją jasnym i przeciwności, a ciemnym i ciemnym i negatywny – taki, którego jasne części odpowiadają ciemnym przedmiotom, a ciemne jasnym’.

Przytaczaliśmy do tej pory przykłady junkcyjnej struktury znaczeń antonimów złożonych, ale teoretycznie łatwo przypuścić, iż możliwe są antonimy złożone o innej syntaktycznej organizacji znaczeń. Istotnie, w czasownikach *poošćrjat* i *nakazyvat* elementarne składniki antonimiczne zapełniają trzecią i czwartą walencję i dwukrotnie występują w określeniu celowym: *poošćrjat* *A za B X-om* = ‘kauzować dla *A* przyjemny *X* za dobry postępek *B* po to, żeby kauzować *A* (lub inne osoby), by w przyszłości postępowały dobrze’; *nakazyvat* *A za B X-om* = ‘kauzować dla *A* nieprzyjemny *X* za zły postępek *B* po to, żeby kauzować *A* (lub inne osoby), by w przyszłości nie postępowały źle’. Ilość elementarnych opozycji antonimicznych sięga tu czterech.

Zauważmy, iż jeśli znaczenie ma strukturę złożoną typu ‘*X* i ‘*Y*’ i każdy ze składników ‘*X*’ i ‘*Y*’ może mieć swoje elementarne antonimy, to za antonim całego wyrażenia ‘*X* i ‘*Y*’ uznamy wyrażenie o strukturze ‘*Anti(X)* i ‘*Anti(Y)*’, nie zaś wyrażenie o strukturze ‘*Anti(X)* i ‘*Y*’. Tak więc nie są antonimami przymiotniki *rosly* ≡ ‘wysoki i barczysty’ – *krępy* ≡ ‘niewysoki i barczysty’.

Fakty antonimii złożonej świadczą więc o tym, iż antonimy leksykalne powinny mieć określenia rekursywne. Dziedzina tych określeń są definicje lub inne równoznaczne parafrazy wyrazów czy jednostek frazeologicznych *A* i *B*, rozpatrywane bez uwzględnienia pokrywających się części „modalnych”.

(1) *A* i *B* należące do tej samej (głębinowej) części mowy są antonimami, jeżeli albo *A* = ‘*P*’, *B* = ‘nie *P*’, przy czym ‘*P*’ i ‘nie *P*’ łącznie wyczerpują znaczenia pewnej (binarnej) cechy, albo *A* = ‘*PR*’, a *B* = ‘*P* nie *R*’, albo *A* = ‘*P* większe od *R*’, a *B* = ‘*P* mniejsze od *R*’¹⁴.

(2) Jeśli *A*₁ jest antonimem względem *B*₁, *A*₂ jest antonimem względem *B*₂, to

¹⁴ Wynika z tego wprost, że antonimy mają jednakową liczbę walencji semantycznych. W strukturze powierzchniowej jedna (lecz nie więcej niż jedna) z nich może mieć ten sam numer i przy tym różną treść (por. trzecią walencję czasowników typu *właczac* – *wytaczac*, mającą znaczenie punktu końcowego w wyrazie *właczac* i początkowego – w *wytaczac*); jednakże na tym poziomie analizy, na którym ‘nie’ wyodrębnia się jako element samodzielny, odpowiednie walencje uzyskują jednakową treść (por. s. 127–128).

$R = 'XA_1Y'$ jest antonimem względem $S = 'XB_1Y'$ i $R = 'A_1 \rightarrow A_2'$ jest antonimem względem $S = 'B_1 \rightarrow B_2'$ („ \rightarrow ” – pewien stosunek syntaktyczny).

INNE PROBLEMY TEORII ANTONIMÓW

ASYMETRIA SEMANTYCZNA ANTONIMÓW

Jak wykazała A. Wierzbicka, tylko na pierwszy rzut oka wydaje się obojętne, czy *wilgotny* będziemy objaśniać przez *suchy* (*wilgotny* = 'nie suchy'), czy odwrotnie (*suchy* = 'nie wilgotny'), czy *martwy* będziemy objaśniać przez *żywy* (*martwy* = 'nie żywy'), czy *żywy* przez *martwy* (*żywy* = 'nie martwy') itd. Już następnym krok w analizie semantycznej wykazuje, iż możliwość takich alternatywnych definicji jest iluzoryczna. Istotnie, *suchy* = 'nie zawierający wilgoci'; jeśli zaś objaśniamy *wilgotny* jako 'nie suchy', tj. traktujemy *suchy* jako wyraz wyjściowy, a *wilgotny* jako od niego pochodny antonim, wtedy po podstawieniu otrzymujemy *wilgotny* = 'nie nie zawierający wilgoci' = (zgodnie z prawem podwójnego przeczenia) 'zawierający wilgoć'. Ta definicja jest prostsza od definicji wyrazu *suchy* o element negacji¹⁵. Oczywiście także w parach typu *zaczynać* – *przestawać* (*Anti*₁) element drugi jest w tym samym sensie bardziej złożony niż pierwszy. Dla typu *dużo* – *mало*, *długi* – *krótki* (*Anti*₃) I.A. Mel'čuk przytoczył we wspomnianej pracy różnorodną argumentację na poparcie tego, iż antonimy zawierające element 'większy' są semantycznie prostsze od antonimów zawierających element 'mniejszy'. Od pierwszych z nich formalnie (nie zaś semantycznie!) są derywowane rzeczowniki oznaczające skalę (*długość*, *wysokość*, *grubość* itd.); właśnie one w wielu językach same mogą być nazwą skali (por. ang. *4 feet tall* 'cztery stopy wzrostu', *10 meters high* '10 metrów wysokości' itp., choć istota wyrażanego znaczenia wcale nie wymaga, by do tego celu wykorzystywane były te właśnie przymiotniki). Właśnie pojęcie dużej, a nie małej ilości uzyskuje w najróżniejszych językach specjalny gramatyczny sposób wyrażenia w postaci liczby mnogiej.

Dodatkowym argumentem za większą złożonością semantyczną antonimów typu *niski*, *krótki*, *plytki* jest ta interesująca okoliczność, że „mniejszy” biegun skali przymiotników parametrycznych zawsze ma jakąś granicę (zob. s. 75). Gdy więc

Interesująca jest jeszcze jedna okoliczność odnosząca się do antonimów wszystkich typów. Wyraz zawierający sam temat (gdym występuje w znaczeniu, w którym występuje też temat prefiksalny) jest zawsze bliższy (albo identyczny co do znaczenia) antonimowi utworzonemu za pomocą semantycznie prostszego elementu derywacyjnego, nie zaś utworzonemu za pomocą elementu bardziej złożonego: *zawiazywać* = *wiazać* vs. *rozwiązywać* (*więzeł*), *przylepiać się* (*do butów*) = *lepić się* vs. *odlepić się*, *wysokogatunkowy* = *gatunkowy* vs. *niskogatunkowy*, □ *vseljať* = *seliť* (*žil'cov*) vs. *vyseljať* (*žil'cov*), *mnogoljudnyj* = *ljudnyj* vs. *maloljudnyj* itp. Wyjątki od tej zasady nie są nam znane. Dlatego w tych wypadkach, gdy nie istnieje antonim utworzony za pomocą prostszego elementu, jego miejsce zajmuje wyraz składający się tylko z tematu. Por. *moralny* – *amoralny*, □ *moščnyj* – *malomoščnyj* (*motor*) [silny (*motor*) – o małej mocy] itp. W tych wszystkich wypadkach większej prostocie semantycznej odpowiada większa prostota formalna, a większej złożoności semantycznej – większa złożoność formalna.

Badanie faktów asymetryczności semantycznej antonimów doprowadziło niektórych językoznawców do wniosku, iż asymetria jest ich uniwersalną właściwością. Istnieją jednakże ciekawe przykłady semantycznej równoprawności antonimów. W świetle wyżej zanalizowanych faktów jest rzeczą oczywistą, iż będą to zawsze wypadki antonimii złożonej. Jako przykład rozpatrzmy antonimy mające junkcyjną budowę znaczenia¹⁷, tzn. jeden z antonimów ma strukturę '*X* i *Anti(Y)*', drugi zaś – '*Anti(X)* i (*Y*)'. Pierwszy antonim jest bardziej złożony w części drugiej, drugi zaś jest w tym samym stopniu bardziej złożony w części pierwszej. Wszystkie pozostałe komponenty znaczenia tych wyrazów są oczywiście jednakowe i dlatego wyrazy te rozpatrywane jako całość mają ten sam stopień złożoności semantycznej. Oprócz antonimów wyżej wymienionych, oznaczających pewne procesy i czynności oraz procesy i czynności względem nich odwrotne (*analiza* – *synteza*, *indukcja* – *dedukcja*, *odparowywać* – *skraplać* (zob. przykłady na s. 271), *zamarzać* – *tajać*), można tutaj wymienić jeszcze inne pary: *dać A X-owi* (np. *dać książkę przyjacielowi*) = '*kauzować X*, by miał *A*, i *kauzować siebie*, by nie mieć *A*', *wziąć A od X-a* = '*kauzować X*, by nie miał *A*, i *kauzować siebie*, by mieć *A*', □ *fiktivnyj* (*brak*) [(ślub) fikcyjny] ≅ '*zawarty formalnie*, lecz małżeństwo nie jest praktykowane', *faktičeskij* ≅ '*małżeństwo praktykowane*, ale nie zawarte formalnie'.

Możliwości występowania semantycznie symetrycznych antonimów złożo-

razona składniowo. Por. także: *zawinąć chleb (w celofan)* – *rozwinąć chleb*, *ubrać dziecko (w palto)* – *rozebrać dziecko*, *zasłonić twarz (woalką)* – *odsłonić twarz*, *Spotkanie odbyło się (w ogrodzie)* – *Spotkanie nie doszło do skutku*, *wejść (po szyję) do wody* – *wyjść z wody*, *zwinąć sznurek (w kłębek)* – *rozwinąć sznurek*, \square *nakačať šinu (vozduchom)* – *spustiť šinu* [napompować oponę (powietrzem) – wypompować], *vybrať kogo-libo (delegatom)* – *zaballotirovať kogo-libo* [wybrać kogoś (na delegata) – odrzucić czyjąś kandydaturę] i wiele innych.

Również niektóre właściwości słowotwórcze antonimów są zbieżne z rozważaną prawidłowością. Rzeczowniki o znaczeniu subiektu, narzędzia czy środka oraz niektóre semantyczne typy przymiotników względnych częściej są derywowane od antonimów semantycznie prostszych. Por. *pričaliť* [przybić do brzegu], *pričal* [przystań], *pričal'nyj* [do przybijania do brzegu], ale tylko *otčaliť* [odbić od brzegu]; *pricepiť* [doczepić], *pricepščík* [ten, kto doczepia wagony], *pricep* [przyczepa], *pricepnoj (vagon)* [doczepny (wagon)], ale tylko *otcepiť* [odczepić]. Jest rzeczą charakterystyczną, że w tych wszystkich wypadkach wyraz pochodny znaczeniowo równie dobrze mógłby być utworzony od bardziej złożonego antonimu: *pričal* [przystań] mógłby być i *otčalom*, gdyż do tego miejsca statek nie tylko przybija (*pričalivaet*), lecz i od niego odbija (*otčalivaet*); człowiek doczepiający wagony (*pricepščík*) nie tylko je doczepia, lecz i odczepia, i z tej racji mógłby być nazywany *otcepičik*. A zatem jedyną przyczyną, którą można tłumaczyć wybór faktycznie dokonany przez język, jest większa prostota semantyczna wyrazów *pričaliť*, *pricepiť* itp.

Dotychczas rozpatrywaliśmy różnice w łączliwości antonimów tylko jako odzwierciedlenie ich semantycznej asymetrii. Możliwe są jednakże również semantycznie niemotywowane różnice łączliwości, chociaż dla antonimów, ogólnie rzecz biorąc, jest to zjawisko mniej charakterystyczne niż dla synonimów.

RÓŻNICE W ŁĄCZLIWOŚCI ANTONIMÓW

1. Zawieranie się zakresów łączliwości. M_3 (*napelňať*) – 'ciało stałe', 'ciecz', 'gaz', M_3 (*oprôžňať*) = 'ciało stałe', 'ciecz': *napelňať bak wodą (garnek mlekiem)* – *oprôžňať bak (garnek)*, *napelňať plecak rzeczami (walizkę bielizną)* – *oprôžňať plecak (walizkę)*, lecz tylko *napelňať komorę gazem (pokój dymem)*. G (*wysoko-*) = *wysokogatunkowy*, *wysokojakościowy*, *wysokowartościowy*, *wysoko*

G(*nemalo*) = krótka forma imiesł.: *nemnogo* (*nemato*) *vstirevozen* (*obespokoen, smuščen*), lecz przeważnie *nemnogo molože* (*starše, bol'se*), przy nieprawidłowym ?*nemalo molože* (*starše, bol'se*); należy mówić: *mnogo molože* (*starše...*).

2. Przycinanie się zakresów łączliwości. D_2 (*wpadać*) = w *skrajność*, w *rozpacz*, w *przygnębienie*, w *trans*; D_2 (*wychodzić*) = z *transu*, z *użycia*; nieprawidłowe: **wpadać w użycie*, **wychodzić ze skrajności*. G(*rešimost'*) = *sochranjat'* lub *projavljat'*; G(*nerėšimost'*) = *projavljat'* lub *byt'*, *ostavat'sja, stojat'* (v *nerėšimosti*); nieprawidłowe ?*sochranjat' nerešimost'* (choć *ostavat'sja v nerešimosti* ma to samo znaczenie) lub **ostavat'sja v rešimosti* (choć *sochranjat' rešimost'* ma to samo znaczenie).

ŚRODKI TWORZENIA ANTONIMÓW

W języku istnieje wiele regularnych środków tworzenia antonimów. Są to z reguły prefiksy i tematy. O wielu z nich wspominaliśmy wyżej w związku z różnymi semantycznymi typami antonimii. W sumie według wstępnych obliczeń autora język rosyjski np. liczy powyżej 40 par elementów o postaci $X-Y$ (Y może być pusty), często wieloznacznych, zdolnych tworzyć antonimy. Damy tu krótki przegląd takich środków*: *alogiczny* – *logiczny*, *asymilacja* – *dysymilacja*, *antyreligijny* – *religijny*, *bealkoholowy* – *alkoholowy*, *białowłosy* – *czarnowłosy*, *białokóry* – *czarnokóry*, *dekodowanie* – *kodowanie*, *dezintegracja* – *integracja*, *długonogi* – *krótkonogi*, *dysharmonia* – *harmonia*, *dysproporcjonalny* – *proporcjonalny*, *długoterminowy* – *krótkoterminowy*, *ekstralingwistyczny* – *lingwistyczny*, *endogamia* – *egzogamia*, *endogemny* – *egzogemny*, *anglofil* – *anglofob*, *głęboki* – *płytki*, *górnoluzycki* – *dolnoluzycki*, *gruboziarnisty* – *drobnoziarnisty*, *imigrować* – *emigrować*, *importować* – *eksportować*, *impotencja* – *potencja*, *indeterminizm* – *determinizm*, *jaśnowłosy* – *ciemnowłosy*, *jasnoniebieski*, *ciemnoniebieski*, *jednorodność* – *różnorodność*, *lewo-brzeżny* – *prawobrzeżny*, *lewostronny* – *prawostronny*, *makrokosmos* – *mikrokosmos*, *maksymalny* – *minimalny*, *maxi* – *mini* (*spódnica*), *naciągnąć* (*koldrę*) – *ściągnąć*, *nakleić* – *odkleić*, *naladować* – *rozładować*, *napompować* – *wypompować*,

* Przytaczany materiał polski jest w zasadzie analogiczny do materiału rosyjskiego [przyj. tłum.].

nasunąć (czapkę) – zsunąć, nieprzechodni – przechodni (czasownik), nieprawny – prawny, odejść – podejść, odsunąć – przysunąć¹⁸, pozaetatowy – etatowy (pracownik), proangielski – antyangielski, profaszystowski – antyfaszystowski, przecenić – nie docenić, przedniojęzykowy – tylnojęzykowy, przedwojenny – powojenny, przybić – odbić (od brzegu), przybywać – ubywać, przycumować – odcumować, przysunąć – odsunąć (łóżko), przytaszczyć – odtaszczyć, przywyknąć – odwyknąć, rozsunąć – zsunąć, silnie – słabo (działający), skleić – rozkleić, staroangielski – nowoangielski, starogrecki – nowogrecki, tępy – ostry (dach), wbić – wybić, wbiec – zbiec, wlecieć – wylecieć, wtoczyć się – wytoczyć się, włączyć – wyłączyć (gaz), wysokojakościowy – niskojakościowy, wysokogatunkowy – niskogatunkowy, wysoko rozwinięty – słabo rozwinięty, wyżej wspomniany – niżej wspomniany, zakochać się – odkochać się, zakryć – odkryć, zakwitnąć – przekwitnąć, zabandażować – odbandażować, zczepić – odczepić, zamrozić – odmrozić, zapleść – rozpleść (włosy), zarzucić (worek na plecy) – rzucić, zawinąć – odwinąć, zbiec się – rozbiec się, zlecieć się – rozlecieć się (ptaki), zlepić – rozlepić.

Dokładne analizowanie środków tego rodzaju wywołuje tak wiele nowych i trudnych pytań, że staje się w istocie rzeczą odrębną pracą. Tutaj ograniczymy się od omówienia jednej specyficznej cechy niektórych spośród wymienionych środków.

Zaznaczyliśmy już mimochodem, że prefiksy *nad-* i *pod-* tworzą czyste antonimy, zaś pokrewne im formalnie i semantycznie przyimki *nad* i *pod* nie ujawniają koniecznego dla antonimii paralelizmu semantycznego. Takie samo rozgraniczenie morfologicznych środków tworzenia antonimów jest charakterystyczne również dla niektórych innych elementów spośród rozpatrzonych wyżej. Zatrzymamy się tylko na dwóch z nich – na prefiksalnych elementach *bez-* i *nie-* (ros. *bez-* i *ne-*).

W wypadkach *bezalkoholowy – alkoholowy (napój)*, *bezatomowa – atomowa (strefa)*, *bezosobowa – osobowa (forma czasownika)*, *bezgotówkowy – gotówkowy (obróć)*, *bezwarunkowy – warunkowy (odruch)*, *bezklasowe – klasowe (spoleczeństwo)*, *bezpartyjny – partyjny (członek komitetu)*, *bezpłatna – płatna (nauka)*, *bezprzedrostkowy – przedrostkowy (czasownik)* *bez-* ma znaczenie czystej negacji i jest całkowicie zbieżne ze znaczeniem *nie-*: *bezalkoholowy* = 'nie zawierający alkoholu', *bezakcentowy* – 'nie stojący pod akcentem', *bezklasowy* = 'nie rozdzielony na

lub ujemnie, tylko wyraz z prefiksem *nie-* (*ne-*), jeśli istnieje, zdolny jest tworzyć dokładny antonim typu *Anti*₂ do odpowiedniego wyrazu bezprefiksального. Wyraz z prefiksem *bez-* zakłada dodatkowo, że fakt, któremu przypisuje się daną cechę, jest pozytywnie lub negatywnie oceniany przez mówiącego: *bezprawny* – *nieprawny* – *prawny* (*działanie*), *bezbłądny* – *błądny* (*decyzja*), *beziđeowy* – *ideowy* (*człowiek*), *bezczynny* – *czynny* (*zachowanie*), □ *bezgramotnyj* – *negramotnyj* – *gramotnyj* (*inżynier, rešenje*), *bezdejstvovat'* – *dejstvovat'* (*v kritičeskoj situacii*), *bezdokazatel'nyj* – *nedokazatel'nyj* – *dokazatel'nyj* (*utverźdenie*), *besčestnyj* – *nečestnyj* – *čestnyj* (*čelovek*); por. także trójkę *bestaknyj* – *netaktičnyj* – *taktičnyj* (*postupok*), różniącą się od rozpatrzonych już faktów tylko morfologicznie, a nie semantycznie.

Jeżeli temat oznacza cechę lub czynność stopniowalną, to wyraz z prefiksem *bez-* oznacza zupełny brak czegoś, a odpowiedni wyraz bezprefiksalny – obecność czegoś w dużej ilości; dokładnej antonimii nie ma i tutaj: *bezwietrzna* – *wietrzna* ('z silnym wiatrem') *pogoda*, *bezludne* – *ludne* ('z dużą ilością ludzi') *miasto*, □ *bezdenieżnyj* – *deneźnyj* ('z dużą ilością pieniędzy') *čelovek*, *bezoblačnyj* – *oblačnyj* (*den'*), *besšumnyj* – *šumnyj* (*motor*). *Bez-* i *nie-* (*bez-* i *ne-*) znowu okazują się nieekwiwalentne, lecz tym razem z innego powodu: wstawienie *nie-* (*ne-*) przed wyrazami rozpatrywanej klasy semantycznej prowadzi do tego, że negacji podlega nie twierdzenie o obecności, lecz tylko ocena stopnia obecności: *niełudne* (*miasto*) znaczy 'w którym nie ma dużej ilości ludzi', □ *ne deneźnyj* znaczy 'nie mający dużej ilości pieniędzy', *ne šumnyj* – 'nie robiący dużego hałasu' itd.

Główne znaczenie prefiksu *nie-* (*ne-*) to znaczenie braku czegoś; przy tym znaczeniu tworzy on antonimy typu *Anti*₂: *niewidoczny* – *widoczny*, *niedopuszczalny* – *dopuszczalny*, *nieżonaty* – *żonaty*, *nieżywy* – *żywy*, *niezależny* – *zależny*, *nieznany* – *znany*, *niewykwalifikowany* – *wykwalifikowany*, *nielegalny* – *legalny*, *nieprzechodni* – *przechodni* (*czasownik*), *niewybaczalny* – *wybaczalny*, *nierówność* – *równość*, *niespokrewniony* – *spokrewniony*, *niesłyszalny* – *słyszalny*, *niepełnoletni* – *pełnoletni*, *niezdolny* – *zdolny* (*do pracy*), *nieudany* – *udany*, *niecelowy* – *celowy*, *nieparzysty* – *parzysty*, *nieartykułowany* – *artykułowany*, *nieetyczny* – *etyczny*, *niejawny* – *jawny*, □ *nevmenjaemyj* – *vmenjaemyj*, *nezrjačij* – *zrjačij*, *neizmenjaemyj* – *izmenjaemyj*, *neterpimyj* – *terpimyj*, *neletnyj* – *letnyj*, *nechoženýj* – *choženýj*, *nejavka* – *javka*.

Oprócz znaczenia braku czegoś słowniki wyodrębniają w prefiksie *nie-* (*ne-*) dwa znaczenia: 1) całkowitego przeciwieństwa" – w wyrazach *nieduży*, *niewusoki*

ków bezprefiksalnych: *niebliski* = *daleki*, *nieduży* = *mały*, *niewysoki* = *niski*, *niegłęboki* = *płytki*, *niedaleko* = *blisko*, *niedługi* = *krótki*, *niełatwy* – *trudny*, *nielekki* = *ciężki*, *niemało* – *dużo*, *niemały* = *duży*, *niewiele* – *mało*, *nieprosty* – *złożony*, *niezłożony* – *prosty*, *nie trudny* – *łatwy*, *nieszereki* – *wąski*, *niejaskrawy* – *matowy*. Takie rozwiązanie nie wydaje nam się bezsporne.

Rzeczywiście niełatwo wyjaśnić, dlaczego w języku literackim obok każdego wyrazu niemalej objętościowo klasy semantycznej istnieje jego dokładny synonim. Język nie jest zabezpieczony przed przypadkowością tego rodzaju (zob. *kawaler* – *nieżonaty* i inne pary na s. 274), lecz język unormowany nie bywa tak systematycznie rozrzutny.

Najprawdopodobniej omawiane przymiotniki parametryczne (*nieduży*, *niewysoki*,...) mają to samo znaczenie „przeciwięństwa z odcieniem umiarkowania”, które słowniki przypisują innym przymiotnikom, w tym również niektórym parametrycznym (*nieliczni*, □ *nesil'nyj*...). W literaturze (Křížková 1974) nazywa się ono znaczeniem kontrastu nieostrego. Dokładniej można by sformułować to znaczenie w następujący sposób: *nie A* = 'stosunkowo *Anti*₁ *A*', tzn.: *nieduży* = 'stosunkowo mały', *niewysoki* = 'stosunkowo niski' itp.

Cenne spostrzeżenia z dziedziny semantyki i składni przymiotników ze znaczeniem nieostrego kontrastu zawiera wspomniana już praca J. Křížkovej*. W odróżnieniu od odpowiednich przymiotników ze znaczeniem ostrego kontrastu i przymiotników „negatywnych”: 1) nie tworzą one stopnia wyższego (por. *mniej*, *mudniejszy*, przy niedopuszczalnym **niewiększy*); 2) nie łączą się z przysłówkami mającymi znaczenie bardzo dużego stopnia cechy (por. **niezwykle (nadzwyczaj) niewysoki (nieduży)*); 3) z trudem łączą się z przysłówkami typu *częściowo*, *niemał*, *prawie* (por. *niemał niski*, *prawie nieciekaw*, przy niezbyt poprawnym **niemał niewysoki (niegłęboki)*). Niektóre z tych cech, w szczególności druga i trzecia, bezpośrednio wynikają ze specyfiki znaczeń tych przymiotników. **Niezwykle niewysoki* i inne podobne połączenia są niemożliwe dlatego, że uwzględniając to, co już zostało powiedziane, ich znaczenie powinno mieć postać 'niezwykle stosunkowo *P*', a predykaty 'niezwykle' i 'stosunkowo' wzajemnie się wykluczają. **Prawie niewysoki* jest niemożliwe dlatego, że *prawie* zakłada położenie bliskie granicy (w danym wypadku – bieguna), a *niewysoki* oznacza punkt skali dosyć odległy od granicy (bieguna).

* Przykłady rosyjskie, które przytacza Křížková, mają, jak sądzimy, dokładne odpowiedniki w polszczyźnie. Posługujemy się więc polskim materiałem [przyj. tłum.].

trwałość, trudność, złożoność, szerokość zawierają w sobie składnik 'duży'.

Drugą semantyczną klasę wyrazów, której słowniki przypisują znaczenie „całkowitego przeciwieństwa”, stanowią, jak już powiedzieliśmy, przymiotniki i rzeczowniki oznaczające cechy intelektualne, emocjonalne, estetyczne i etyczne. Tak samo jak w rozpatrzonym wyżej wypadku, bezprefiksalne przymiotniki i rzeczowniki danej klasy mają zwykle bezprefiksalny antonim. Jeżeli uznać definicje słownikowe za dobre, to taki antonim jest pod każdym względem dokładnym synonimem odpowiedniego wyrazu z prefiksem *nie-* (*ne-*) i język znowu okazuje się nieprawdopodobnie rozrzutny: *uprzejmy* – *nieuprzejmy* = *ordynarny*, *prawidłowy* – *nieprawidłowy* = *błędny*, *wesoły* – *niewesoły* = *smutny*, *głupi* – *niegłupi* = *mądry*, *dobry* – *niedobry* = *zły*, *przyjaciel* – *nieprzyjaciel* = *wróg*, *tlusty* – *nietłusty* = *chudy*, *zdrowy* – *niezdrowy* = *chory*, *lubiany* – *nielubiany* = *znienawidzony*, *ostrożny* – *nieostrożny* = *pochopny*, *zły* – *niezły* = *dobry*, *prawda* – *nieprawda* = *klamstwo*, *przyjemny* – *nieprzyjemny* = *wstrętny*, *skromny* – *nieskromny* = *chępliwy*, *mądry* – *niemądry* = *głupi*, *głupi* – *niegłupi* = *mądry*, *czysty* – *nieczysty* = *brudny*. Wszystkie te równości wydają się wątpliwe nawet bez dokładnej analizy semantycznej. W celu wyjaśnienia rzeczywistych relacji zachodzących pomiędzy *nie A* i *Anti A* powinniśmy zwrócić uwagę na fakt, że przymiotniki bezprefiksalne rozpatrywanej klasy są wartościujące. W takich wypadkach w języku często rozwijają się dwa typy wyrazów ze znaczeniami „osłabionymi” (understatements), wyrażające powściągliwe potępienie (półeufemizmy) negatywnie ocenianych cech (por. *nieuprzejmy* zamiast *ordynarny*, *niedobry* zamiast *zły*, *nieprawda* zamiast *klamstwo*, *niemądry* zamiast *głupi*, □ *nieskromny* zamiast *chwałliwy*) oraz wyrażające powściągliwą pochwałę cech ocenianych pozytywnie (*niegłupi* zamiast *mądry*, *niezły* zamiast *dobry*, *nienajgorszy* zamiast *dobry*). Nie możemy obecnie wskazać, jaka jest dokładna treść wyrażen „powściągliwe potępienie” i „powściągliwa pochwała”, sądzimy jednak, że to, co powiedzieliśmy, wystarczy, by nie uznać *nie A* i *Anti A* za dokładne synonimy, czyli by zanegować antonimie *nie A* – *A* i synonimie *nie A* – *Anti A*.

QUASI-ANTONIMY

Quasi-antonimami będziemy nazywać takie jednostki leksykalne *A* i *B* należące do tej samej klasy gramatycznej lub do tej samej części mowy, których semantyka (1) ma dużą część wspólną (w sensie terminologicznym, zob. s. 153), (2) zawiera składniki 'Ø' – 'nie' lub 'więcej' – 'mniej' ('większy' – 'mniejszy') na tych samych miejscach w stosunku do tych samych bezpośrednio głównych i bezpośrednio zależnych elementów, (3) różni się nie tylko tymi składnikami, ale przynajmniej jeszcze jednym składnikiem. Przykłady: *denerwować* (*niepokoić*, *gniewać*, *złościć*, *drażnić*) – *uspokajać*, *wieszać* (*kłaść*, *stawiać*) – *zdejmować*, *zawiły* (por. *skomplikowany*) – *prosty* (*styl*), *rozlokować się* (*w nowym mieszkaniu*) – *wyjechać*, *skreślić* (*kogoś z listy*) – *wpisać*, *tlumić* (por. *osłabiać*) – *wzmacniać* (*dźwięki*), *zapomnieć* (por. *zostawić*) – *zabrać* (*okulary*), *zalać* (*zasypać*) (por. *napelnić*) – *opróżnić*¹⁹, *ignorować* (\equiv 'nie chce zauważać') – *zauważać* (*kogoś*), *spracowany* (por. *szorstki*) – *delikatny* (*ręka*), *myć* (por. *czyścić*) – *brudzić*, *wcisnąć* (por. *włożyć*) – *zdjąć* (*buty*), *napalić* (*w pokoju*) – *wyziębnić* (*pokój*), *ganić* (por. *wymyślać*) – *chwalić*, *odprawić* (por. *zwołnić*) – *nająć* (*robotnika*), *fatałny* (por. *nieszczęśliwy*) – *szczęśliwy* (*miłość*), *wpychać* – *wyciągać*, *senny* (por. *ospały*) – *rześki*, *wodnisty* (por. *słaby*) – *mocny* (*herbata*) (różnice gatunkowo-rodzajowe); *wkleić* (czymś klejącym) – *wyciąć* (*kartkę z książki*) (czymś ostrym), *wessać* (wciągając powietrze) – *wypluć* (wyrzucając ślinę), *mścić się* – *przebaczając* (różnice gatunkowo-gatunkowe).

Dalej wymienimy najszerzej reprezentowane w języku podtypy gatunkowo-rodzajowych i gatunkowo-gatunkowych różnic quasi-antonimów.

1. Różnice stopnia. Jak wynika z analizy wyrazu *przeciwnstawny* (por. s. 268), antonimem do *schudnąć*, zgodnie z zasadą „równej odległości” od środkowej części skali, będzie *przytyć*, a antonimem do *wychudnąć* – *roztyć się*, por. także *ściągnąć* – *popuścić pasa*, *często* – *rzadko* i *zawsze* – *nigdy*, *śmiałość* – *nieśmiałość*, *odwaga* – *bojaźliwość* i *męstwo* – *tchórzostwo* itp. Przy innej dystrybucji par (por. *schudnąć* – *roztyć się* i *wychudnąć* – *przytyć*) powstaje oczywiście quasi-antonimia.

Najliczniejsza w rozpatrywanej klasie jest grupa quasi-antonimów różniących się znaczeniem wysokiego stopnia cechy: *piekielny* – *niewielki* (*mróz*), *bezdenny* – *plytki*, *kamienny* (por. *mocny*) – *czujny* (*sen*), *szalony* – *mały* (*szybkość*), *gwałtowny*

– *powolny* (*wzrost*), *dopiero co* (*przyjechał*) – *dawno*, *toporny* (por. *ordynarny*) – *delikatny* (*robotą*).

W tym też miejscu należy wymienić pary typu *A* – *nie A*, gdzie *nie A* – przymiotnik o znaczeniu nieostrego kontrastu lub oceny umiarkowanej, quasi-synonimiczny do *A*: *wysoki* – *niewysoki* (= ‘stosunkowo niski’), *głęboki* – *niegłęboki*, *daleki* – *niedaleki*, *szeroki* – *nieszeroki*, *głupi* – *niegłupi*, *zły* – *niezły*, *łękliwy* – *niełękliwy*, *mądry* – *niemądry*.

Odmianę znaczenia wysokiego stopnia cechy stanowi znaczenie stopnia nadmiernego (por. *nadmierny* – *niewielki*) oraz znaczenie pełnego stopnia (por. Křížková 1974); opozycja pełny – niepełny stopień cechy jest reprezentowana w języku rosyjskim i polskim przeważnie leksyką czasownikową²⁰, o łatwych do odróżnienia specyficznych cechach słowotwórczych i syntaktycznych i prawie zawsze łączy się z konwersją (Mrazek 1964, Apresjan 1967): *zawiesić* (*ściany dywanami*) (całą powierzchnię ścian) – *zdyć* (*dywany ze ścian*), *zasunąć okno* (*zasłonką*) – *odsunąć* (*zasłonkę*), *zalepić* (*ścianę ogłoszeniami*) – *odlepić* (*ogłoszenia od ściany*), *zasiedlić* (*dom mieszkańcami*) – *wysiedlić* (*mieszkańców z domu*); por. także: *navbiżać* (*gwoździ w ścianę*) – *wyciągnąć* (*ze ściany*), *napelnić* (*bak wodą*) – *wylać* (*wodę z baku*), *opróżnić* (*beczkę*) – *nalać* (*wody do beczki*), *pokryć* (*plot farbą*) – *zdyć* (*farbę z plotu*), *rozwiesić* (*obrazy na ścianach*) – *zdyć* (*obrazy ze ścian*), *roздаć* (*podarunki dzieciom*) – *odebrać* (*podarunki od dzieci*) (zob. także s. 262).

Ostatnia dostatecznie bogato reprezentowana różnica stopnia to różnica w intensywności (wyrazistości, nagłości) czynności i antyczynności: *wzbіć się* – *wylądować* (*orzeł*), *wzburzyć się* – *uspokoić się* (*rzeka*), *wbić się* (*w pamięć*) – *zatrzeć się* (*w pamięci*), *zrywać* – *nawiązywać* (*stosunki*), *rozwiązać się* – *pojawić się* (*nadzieje*), □ *vzvinit’* (*vzduť*) – *ponizit’* (*ceny*) [*wyśrubować* – *obniżyć ceny*], *vspychnut’* – *potuchnut’* [*zająć się* – *wygasnąć*].

2. ‘Duża ilość lub intensywność’ – ‘brak’. *Owłosiony* – *łysy*, *głośny* – *bezdźwięczny*, *bystrość* (*spojrzenia*) – *ślepotą*, *sztorm* – *szył*. W tym miejscu należy również wspomnieć pary typu *nebezopasnyj* – *bezopasnyj*, *nebezycvestnyj* – *neizvestnyj*, *nebezinteresnyj* – *neinteresnyj* itp. ze znaczeniem ‘dostatecznej ilości lub intensywności’ – ‘braku’*.

3. ‘Ocena negatywna’ – ‘brak oceny’. *Grzebać się* (*guzdrać się*) (por. *zwlekać*) – *spieszyć się*, *zatuszowywać* – *ujawniać* (*wady*), *trwonić* (*przepuszczać*) (por. *tra-*

dają jako swe dokładne antonimy również nazwy jakości i ilości skierowanych przeciwnie skierowanych.

7. Typy wzajemnie się uzupełniające. *Obowiązek – prawo, potencjalny – rzeczywisty (wróg), konsument – producent, popyt – podaż, stalaktyt – stalagmit, praca – wypoczynek.*

8. Ilość nieokreślona – określona. *Wielo- – jedno- (wielobarwny – jednobarwny, wieloznaczny – jednoznaczny), ogólny – specjalistyczny (wykształcenie), poli- – mono- (poligamia – monogamia, politeizm – monoteizm), chóralny – solowy (numer).*

9. Czynności niesymetryczne – symetryczne. *Oddalić się (czynność skierowana jest w jedną stronę) – przybliżyć się (czynność skierowana w obie strony, por. *A i B przybliżyli się*), odróżnić – pomieszać (dwa pojęcia), wyodrębnić – zlać się (z pokrewnymi dziedzinami nauki), oddalać – zbliżać, połączyć – rozłączyć (przewody); □ *prilblizit'sja – razojtis' (korabli)* [zbliżyć się – rozejść się].*

10. 'Środek skali' – 'biegun'. *Kwita – winien, normalny – napięty (stosunki), terażniejszy – przeszły, we właściwym czasie – opóźniony, teraz – przedtem, tropik – biegun (jako pojęcia geograficzne) (zob. s. 279–280), □ *nastupat' – oboronjat'sja* (por. *otstupat'*) [atakować – bronić się, por. wycofywać się].*

11. 'Kauzacja P' – 'realizacja zadania zawartego w P': *Wzbudzać (ciekawość) – zaspokajać, zadać (zagadkę) – odgadnąć, produkować (towary) – konsumować, siać (wątpliwości) – rozwiewać (zob. s. 279–280), □ *vyzyvat' żażdu – utoljat'* [wzbudzać (pragnienie) – zaspokajać].*

wania, a ograniczyć do minimum przykłady.

UWAGI WSTĘPNE

Pierwszym krokiem w lingwistycznej teorii przekształceń była sformułowana jeszcze w latach dwudziestych i trzydziestych naszego stulecia teoria funkcjonalnej syntaktycznej transpozycji, której wypadek szczególnie stanowi tak zwane słowotwórstwo syntaktyczne (Jespersen 1924: 101, 113 i następne, 151–163, Frei 1929: 136, Tesnière 1934: 227, Kuryłowicz 1936, Bally 1955: 130–143). Według głównej tezy tej teorii wyraz klasy *A* może być przekształcony (transponowany) w wyraz klasy *B*, czemu towarzyszy zmiana cech syntaktycznych, pierwotne zaś znaczenie leksykalne zostaje zachowane, np. *ruszać się* – *ruch*, *biały* – *biel*, *częsty* – *często* itd.¹ Pary wyrazów z ukazaniem zbiorem cech tworzą podstawę do transponowania synonimicznego również większych jednostek – połączeń wyrazowych i zdań, por. *Nie lubię długo spacerować* – *Nie lubię długich spacerów*, *Zakomunikował mi, że lekarz przyjechał* – *Zakomunikował mi o przyjeździe lekarza*².

W tym okresie nie sformułowano, co prawda, żadnych wyraźnych reguł transponowania zdań i połączeń wyrazowych, chociaż już O. Jespersen (Jespersen 1924: 155 i nast., 1933: 78 i nast.) rozumiał, że dla przekształceń wspomnianego wyżej typu istotne jest zachowanie tych samych związków syntaktycznych pomiędzy elementami transponowanych fraz. Tak można interpretować jego idee przekształcania związku typu neksusu (związku predykatywnego) w związek typu junkcji (atrybu-

¹ Pochodność jako źródło synonimii leksykalnej zawsze przyciągała uwagę lingwistów, zob.: Bally 1921: § 85, Peškovskij 1925, Vinokur 1928; por. także: Zawadowski 1959: 114, Evgen'eva 1966: 7, Rozanova 1966: 48–50, Prokopovič 1969.

² Por. następujące interesujące przykłady O. Jespersena: *He happened to fall*, dosłownie: 'Przydarzyło mu się upaść' – *He fell accidentally* 'On upadł przypadkowo'; *He moved astonishingly fast* 'Poruszał się zadziwiająco szybko' – *He moved with astonishing rapidity* 'Poruszał się z zadziwiająco szybkością' – *His movements were astonishingly rapid* 'Jego ruchy były zadziwiająco szybkie' – *The rapidity of his movements was astonishing* 'szybkość jego ruchów była zadziwiająca' itp. (Jespersen 1924: 101).

tywny), przy zachowaniu rangowej struktury syntaktycznej frazy (*Dom stoi ładnie* ^I ^{II} ^{III} – *ładnie stojący dom*) ^{III} ^{II} ^I).

Następny krok w rozwoju teorii przekształceń stanowiła teoria transformacji, której pierwsze próby były opublikowane w roku 1952 przez Z.S. Harrisa (Harris 1952; zob. także Harris 1957, 1965)³. Wykryte przez niego, prawdopodobnie niezależnie od lingwistów europejskich, różne zjawiska transpozycji legły u podstaw reguł transformacji zdań. Jako dwa podstawowe warunki, które powinna była spełniać każda reguła transformacyjna, przyjęto: (1) zachowanie wszystkich jednostek leksykalnych transformowanego wyrażenia i (2) zachowanie łączących je stosunków syntaktycznych, por. *Robotnicy budowali dom – Dom był budowany przez robotników – budowa domu przez robotników*. Według opinii Z.S. Harrisa, przestrzeganie tych warunków zapewnia semantyczną inwariantność transformacji i pozwala wykorzystywać je w poszukiwaniach możliwych wariantów, tzn. synonimów danego zdania. Transformacje Harrisa jako eksperymentalny sposób poszukiwania inwariantów i wariantów w składni znalazły następnie dość szerokie zastosowanie, zob.: Worth 1962, Coyaud 1965, Rudi 1966, Klimonov 1968 i inni; por. także Helbig i Schenkel 1969.

W tym samym mniej więcej czasie ukazały się również prace N. Chomsky'ego (Chomsky 1956, 1957), które nadały teorii transformacji postać dynamicznego modelu generatywnego, zachowując przy tym jej orientację powierzchniowsyntaktyczną. Podobne idee zawiera praca: Šaumjan i Soboleva 1965.

Tym teoriom bliska jest w istocie również teoria synonimii syntaktycznej, rozwijana od połowy lat pięćdziesiątych, lecz jak dotychczas o wiele mniej sformalizowana (Kovtunova 1955, Šendel's 1959, 1962, Suchotin 1960, Zolotova 1970, Winceler 1970 i inni). Autorzy wymienionych prac nie wprowadzili odrębnego języka zapisu struktur syntaktycznych, co prowadziło do tego, że podstawowe dla nich pojęcie synonimu syntaktycznego nie otrzymało wyraźnej definicji; w rezultacie przez tę kategorię rozumie się bardzo różnorodne zjawiska z synonimicznymi przyimkami łącznie (por. *brać coś od (u) kogoś*, □ *razbivat'sja v (na) kuski* – Winceler 1970).

Na początku lat sześćdziesiątych okazało się, że przeprowadzone przez Z.S. Har-

znaczenie leksykalne, np.: *byť, vnušať, ispytyvať, oderživat', okazyvat', predmet* i inne⁴ [*być, odczuwać, żywić, wywoływać, okazywać, przedmiot*], co stwarza możliwość traktowania jako wzajemnie transformowanych zdań typu: *On nienawidzi kobiet – On jest antyfeministą – Kobiety są mu nienawistne – On odczuwa nienawiść do kobiet – Kobiety wywołują w nim nienawiść – On żywi nienawiść do kobiet – Kobiety są przedmiotem jego nienawiści.*

W rezultacie zostały ujawnione i usystematyzowane transformacje, które tylko umownie mogą być traktowane jako powierzchniowosyntaktyczne, lecz w istocie zachowują się jak głębinowe przekształcenia leksykalno-syntaktyczne, tzn. jak przekształcenia, które pociągają zmiany nie tylko form gramatycznych, lecz również zmiany w samych wyrazach i głębinowosyntaktycznych związkach pomiędzy nimi. Jednakże pojmowanie opisu lingwistycznego jako procesu badania nieznanego języka, zmuszające do zachowania wierności wobec dwóch wczesnych tez teorii transformacyjnych Z.S. Harrisa, hamowało dalsze badania przekształceń inwariantnych semantycznie, dopuszczających zmianę leksyki. Aby je można było w sposób niearbitralny wykryć, potrzebna była inna teoria.

Taka teoria została sformułowana w głównych zarysach w roku 1965 przez I.A. Mel'čuka i A.K. Žolkovskiego (Mel'čuk, Žolkovskij 1965). W zaproponowanym przez nich modelu syntezy semantycznej oprócz znajomości morfologii i składni danego języka w sposób istotny wykorzystana została znajomość stosunków semantycznych między jednostkami leksykalnymi. Model ten daje najbardziej ogólny i jednocześnie najbogatszy obraz inwariantnych semantycznie przekształceń językowych⁵. Wcześniej (s. 54 i nast.) przedstawiliśmy ten model dość szczegółowo, obecnie ograniczymy się do wypunktowania tych jego komponentów, które są niezbędne do rozumienia istoty głębinowych przekształceń leksykalno-syntaktycznych.

Zadanie syntezy semantycznej zostało sformułowane w pracach I.A. Mel'čuka i A.K. Žolkovskiego w następujący sposób: dane jest zdanie w specjalnym języku *Basic*; należy zbudować możliwie wszystkie zdania języka naturalnego, mające ten sam sens.

⁴ Por. np. synonimiczne wyrażenia *pomogat'* i *okazyvat' pomość'*: znaczenie leksykalne *pomogat'* jest w całości zawarte w wyrazie *pomość'* i wobec tego *okazyvat'* nie ma własnego znaczenia leksykalnego, wyraża jedynie syntaktyczną kategorię czasownikowości i ma znaczenie gramatyczne. Por. opinie

Niżej przytaczamy podstawowe reguły lekcyjne, stormlowane w pracy Mel'čuka i Żolkovskiego (Mel'čuk, Žolkovskij 1967), uwzględniając poprawki, które zostały wprowadzone do nich w toku pracy nad objaśniająco-kombinatorycznym słownikiem języka rosyjskiego. Poniższe przykłady w większości pochodzą od autora.

(1) $X \Leftrightarrow \text{Syn}(X)$, por.: *To należy (trzeba) objaśnić, Znow wziął się (zabrał się) do pracy, Zmiana klimatu wpłynęła na jego samopoczucie – Zmiana klimatu odbiła się na jego samopoczuciu.*

(2) $X \Leftrightarrow \text{Conv}(X)$, por.: *Tak więc nie dał mi książki – Tak więc nie otrzymałem od niego książki, NN zdał mi dyżur o 11-tej – Przejąłem od NN dyżur o 11-tej, Mistrz przegrał z nowicjuszem – Nowicjusz wygrał z mistrzem.*

(3) $X \Leftrightarrow \text{Gener}(X) \xrightarrow{\text{2latr}} A_0(X)$, por.: *gotyk – architektura gotycka, tatarka – kasha tatarszana, maszynopis – tekst maszynopisowy, równoległa – linia równoległa, □ drapirovka – drapirovočnaja tkan', komandirovka – komandirovočnoe udostoverenie, lingvistika – lingvističeskaja nauka, a także analogiczne przekształcenia z $S_0(X)$ i $\text{Adv}(X)$: szeptać – mówić szeptem, □ grafika – iskusstvo grafiki.*

(4) $X \Leftrightarrow \text{Adv}(X)$, por.: *Jan garbi się przy chodzeniu – Jan chodzi garbiąc się, NN ukrył swój wyjazd – NN wyjechał potajemnie, Piotr lubi czytać – Piotr czyta chętnie, Okoliczności zmusiły go do ustąpienia – Ustąpił pod naciskiem okoliczności, □ On pospešil vyjti – On pospešno vyšel, On bliстал otsutstviem – On bliстал'no otsustvoval oraz z pewnymi komplikacjami: NN jest mistrzem w biciu się – NN bije się po mistrzowsku, Całym sercem zaangażował się w pracę – Włożył całe serce w pracę, Uczony konstruuje hipotezę wychodząc od faktów – Uczony wychodzi od faktów przy konstruowaniu hipotezy. Odmiana reguły: $\text{Real}(X) = \text{Adv}_1\text{Real}(X)$: Zastosował się do mojej rady, żeby wyjść – Wyszedł zgodnie z moją radą.*

(5) $X \Leftrightarrow \text{Copul} \xrightarrow{2} S_1(X)$, por.: *NN leczy mnie – NN jest moim lekarzem – Ja jestem pacjentem NN, NN bronił Piotra w sądzie – NN był obrońcą Piotra – Piotr był klientem NN, Ten obraz namalował NN – Autorem tego obrazu jest NN – Ten obraz jest dziełem NN.*

(6) $X \Leftrightarrow \text{Oper}_1 \xrightarrow{2} S_0(X)$, por.: *Piotr ufa mi – Cieszę się zaufaniem Piotra, Moskwa serdecznie przyjęła gości – Moskwa zgotowała gościom serdeczne przyjęcie – Goście spotkali się w Moskwie z serdecznym przyjęciem.*

(7) $X \Leftrightarrow \text{Copul} \xrightarrow{2} A_1(X)$, por.: *Dom płonął – Dom był w płomieniach, Książka go interesuje – Książka jest dla niego interesująca, NN przetłumaczył tekst – Tekst został przetłumaczony przez NN, On nienawidzi podłości – Podłość jest mu niena-*

przekształcenie $X \Leftrightarrow Real_{ij} \xrightarrow{\lambda} S_{instr}(X)$, pod względem syntaktycznym podobne do reguły (9): *Jan pamięta wszystkie fakty – Jan ma w pamięci wszystkie fakty*, \square *Ego povesili – Ego vzdernuli na viselicu*.

(11) $X \Leftrightarrow Fact_i \xrightarrow{\lambda} S_{instr}(X)$, por.: *Piotr myśli tylko o kobietach – Myśli Piotra zajmują tylko kobiety*, *Jan pamięta mnóstwo zadziwiających historii – Pamięć Jana zachowuje mnóstwo zadziwiających historii*, \square *My namerili bol'she 39 gradusov \equiv Termometr pokazal bol'she 39 gradusov*.

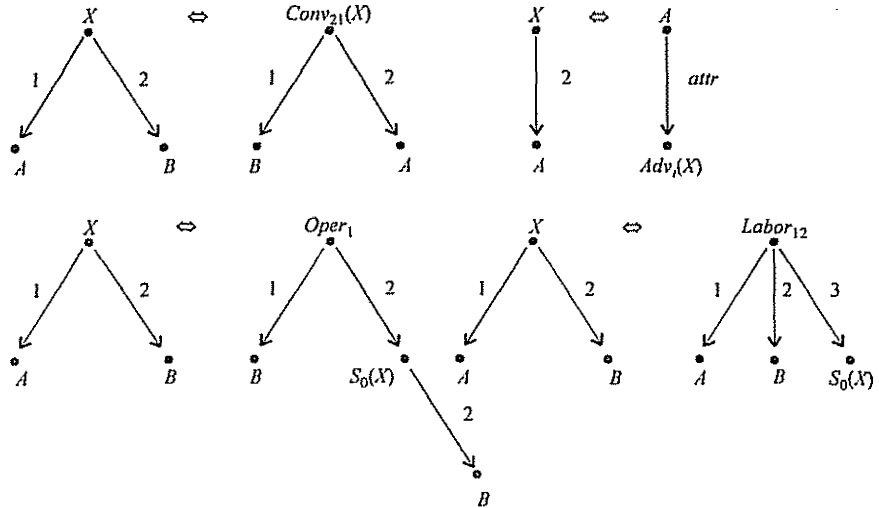
(12) $X \Leftrightarrow Copul \xrightarrow{\lambda} S_{loc}(X)$, por.: *Gdzie mieszka pan stale? – Pana stale miejsce zamieszkania?*, *Pochowali go w morzu – Jego mogiłą stało się morze*, *NN podróżował po Europie – Europa była miejscem podróży NN*, *NN odpoczywał* (dyżurował, pracował) *w biurze – Biuro było miejscem odpoczynku (dyżuru, pracy) NN*.

Z (7), (8) i (9) wynika, że $Oper_1 = Oper_2 = Func_1 = Func_2 = Labor_{12}$ itd.; rzeczywiście *Oper*-y, *Func*-i i *Labor*-y są względem siebie w relacji konwersji, a $X \Leftrightarrow Conv(X)$. Z drugiej strony z (5) i (6) wynika, że $S_i(X)$ i $A_i(X)$ są semantycznie ekwiwalentne (lub dokładniej – (5) i (6) odzwierciedlają fakt ekwiwalencji semantycznej $S_i(X)$ i $A_i(X)$). Z równości (7) i (9) z jednej strony oraz (10) i (11) z drugiej – wynika, że semantycznie równoprawne są $Oper_i \rightarrow S_0(X)$, $Func_i \rightarrow S_0(X)$, $Labor_{ij} \rightarrow S_0(X)$ i $Real_i \rightarrow S_{instr}(X)$, $Real_{ij} \rightarrow S_{instr}(X)$, $Fact_i \rightarrow S_{instr}(X)$.

Wreszcie z równości (5) i (12) wynika określona równoprawność semantyczna $S_i(X)$ i $S_{loc}(X)$. W ten sposób uzyskujemy możliwość posługiwania się wyrażeniami równoznacznymi $Oper_i \rightarrow S_0 \Leftrightarrow Func_i \rightarrow S_0 \Leftrightarrow Labor_{ij} \rightarrow S_0 \Leftrightarrow Real_i \rightarrow S_{instr} \Leftrightarrow Fact_i \rightarrow S_{instr} \Leftrightarrow Real_{ij} \rightarrow S_{instr} \Leftrightarrow Copul \rightarrow S_i \Leftrightarrow Copul \rightarrow A_i \Leftrightarrow Copul \rightarrow S_{loc}$ itd. nawet w tych przypadkach, kiedy sam czasownik wyjściowy z tego czy innego powodu w języku nie występuje. Jako przykłady niech posłużą: *Oper* $\rightarrow S_0 \Leftrightarrow Copul \rightarrow S_i$, por.: *być w partii – być członkiem partii*, *służyć w wojsku – być wojskowym*, *uczestniczyć w ruchu oporu – być uczestnikiem ruchu oporu*, *wchodzić do zbioru – być elementem zbioru*, *pracować w laboratorium – być pracownikiem laboratorium*, *studiować na uniwersytecie – być studentem uniwersytetu*, $Oper \rightarrow S_0 \Leftrightarrow Copul \rightarrow A_i$, por. *być w partii – być partyjnym* lub następujące odmiany tej reguły: *Jan nie ma włosów – Jan jest łysy*, *Piotr nie ma wąsów – Piotr jest bezwąsy*, *Na ulicach jest duży hałas – Ulice są hałaśliwe*, \square *Na rękach mnogo mozolej – Ruki mozolisty*.

Reguły te są oczywiście prawdziwe w obie strony.

Każdej regule leksykalnej odpowiada pewna reguła syntaktyczna lub reguły określające, jakich zmian należy dokonać w wyjściowej SGS, jeżeli jej leksyka zamieniona jest w sposób przewidziany przez daną regułę leksykalną. Tak więc jeżeli zastosowana została reguła (2), to zachodzi tak zwane „przeniesienie węzłów”, reguła (4) wymaga zamiany „pięter” w drzewie, reguły (5)–(8), (10)–(12) – zwiększenia liczby pięter, reguła (9) zwiększenia liczby węzłów itd.

Reguły syntaktyczne można stosować niezależnie od leksykalnych, por.: *Drużyna pokazała wysoką klasę gry – Drużyna pokazała grę wysokiej klasy*, \square *Lumnaja peredviżnaja laboratorija peredala gromadnyj ob"em naučnoj informacii – Lun-naja peredviżnaja laboratorija peredala naučnuju informaciju gromadnogo ob"ema*. Elementarnych reguł syntaktycznych jest bardzo mało, a różnorodność struktur syntaktycznych powstaje wskutek różnych kombinacji reguł elementar-nvch.

pis do VII wieku – uważać, że rękopis pochodzi z VII wieku, przypisywać jego bezczelność brakowi opanowania – uważać brak opanowania za przyczynę bezczelności; Oczekujemy od pana szczerego przyznania się do winy – Uważamy, że pan powinien szczerze przyznać się do winy, Oczekiowano go wczoraj – Uważano, że powinien był przyjechać wczoraj; Spotykam się z tym po raz pierwszy – Nigdy dotychczas nie spotykałem się z tym, Rzeka jest skuta lodem – Rzeka jest pokryta grubą warstwą lodu; Nie możemy zacząć zebrania, dopóki on nie przyjdzie – Możemy zacząć zebranie dopiero, gdy on przyjdzie; W państwach nacjonalistycznych mniejszości są ograniczone w prawach – W państwach nacjonalistycznych mniejszości nie są równouprawnione, Piotr nie zdradzał swoich uczuć – Piotr pozostawał na zewnątrz spokojny, Wyjazd związany jest z ryzykiem – Wyjechać bez ryzyka nie można, Idea wytrzymała próbę czasu – Czas potwierdził słuszność idei, □ Ukus etoj zmei smertelen – Eta zmeja smertel'no jadovita.

Wiele z tych przekształceń dopuszcza formalizację pod warunkiem rozszerzenia leksyki głębinowej. Wprowadzenie więc funkcji $S_{cond}(X)$ = 'rzeczownik ze znaczeniem warunku, przy którym X zachodzi' umożliwia posługiwanie się regułą $X \Leftrightarrow Real_1 \rightarrow S_{cond}(X)$, por.: wyzdrowieć – przezwyciężyć chorobę, grzeszyć – ulegać pokusie, zwyciężać – wygrywać walkę, okazywać bezwzględne posłuszeństwo – wypełniać wszelkie polecenia; wprowadzenie funkcji $Temp_1$ = 'próbować' stwarza możliwość posługiwania się regułą $X \Leftrightarrow Temp_1 \rightarrow (Anti)Real_1(X)$, por.: walczyć z sennością – próbować przezwyciężyć senność, szukać – próbować znaleźć, łowić – próbować schwytać; analogiczne rezultaty daje wprowadzenie funkcji ze znaczeniem 'uważać' (*sčitat'*), 'pragnąć' itd.

Wprowadzenie takich funkcji oznacza w istocie przejście z poziomu głębinowosyntaktycznego na następny, jeszcze głębszy poziom: próbujemy przedstawiać za pomocą środków sztucznie rozszerzanego języka głębinowosyntaktycznego informację czysto semantyczną, która może być sformalizowana w sposób dostatecznie pełny tylko w specjalnym języku semantycznym, o wiele bardziej rozwiniętym niż ten, którym dysponujemy obecnie.

W sytuacji, gdy formalny język semantyczny dopiero zaczyna być tworzony, częściowe pomieszanie poziomów stanowi całkiem naturalny, a nawet nieunikniony etap badań. Swego czasu, gdy jeszcze nie było rozwiniętego języka głębinowosyntaktycznego, część informacji głębinowosyntaktycznej była przedstawiana przez

por.: *Pożyczył mi pieniędzy – Pożyczyłem od niego pieniędzy, Nie należy tego lekceważyć – Należy się z tym liczyć, Konwent całkowicie ufiał młodemu generałowi – Młody generał cieszył się całkowitym zaufaniem Konwentu, Pogoda trochę się pogorszyła – Pogoda trochę się zepsuła, □ Kuren'e plocho otozvalos' (otrrazilos') na ego zdorov'e itd.*

2. Przekształcenia implikacyjne (semantycznie nieinwariantne, jednostronne) – znaczenie wyrażenia docelowego całkowicie zawiera się w znaczeniu wyrażenia wyjściowego. Należą do nich przekształcenia z quasi-funkcjami (quasi-derywatami, quasi-synonimami, quasi-konwersami itp.), por. *Wyleczył się ⇒ Wyzdrowiał ⇒ Jest zdrow, Niania przywiązała chłopca do siebie ⇒ Chłopiec przywiązał się do niani* itd.

Możliwa jest naturalnie również taka sytuacja, że znaczenia wyrażen wyjściowego i docelowego częściowo przecinają się, dopuszczając nierównoznaczne przekształcenia dwustronne. U ich podstaw leżą quasi-funkcje. Stosunki semantyczne między quasi-funkcjami to stosunki między różnymi gatunkami jednego rodzaju i inne podobne. Charakterystyczny przykład stanowią przekształcenia: *puszczać wodę – otwierać kran, wystrzelić rakiety – nacisnąć guzik, strzelać z karabinu – naciśkać spust, □ trogat' mašinu – wyżimat' scepłenie*; ich lewa część ma znaczenie wprowadzania w ruch określonego systemu, a prawa – oddziaływania na mechanizm rozruchowy tego systemu. Jednakże dalej będziemy zajmować się tylko przekształceniami równoznacznymi i implikacyjnymi.

Warto zwrócić uwagę na zasadniczą różnicę pomiędzy regułami przekształcenia równoznacznego i implikacyjnego. Reguły pierwszego typu nie naruszają semantyki przekształcanej wypowiedzi i są w tym sensie czysto syntaktyczne. Reguły przekształcenia implikacyjnego są operacjami semantycznymi, dotyczącymi znaczenia. Różnica ta w interesujący sposób odbija się na stosunkach między językami sformalizowanymi o bogatszej i uboższej semantyce.

Naturalne jest założenie, że każdy język formalny o bogatej semantyce powinien obejmować wszystkie typy równoznaczności (równoważności, ekwiwalencji) języków formalnych o uboższej semantyce. Przedstawiając reguły „składania znaczeń” dla zbudowanego przez nas fragmentu języka semantycznego zakładaliśmy m.in., iż zachodzą w nim wszystkie równoważności języka rachunku zdań (zob. np. s. 89), chociaż, być może, żadna z nich nie obejmuje całego materiału leksykalnego, ponieważ niektóre wyrazy mogą reagować na reguły „idiomatycznie”, por. analizę partykuły *tylko* na s. 89. Zanalizujemy jeszcze dwa przykłady, żeby przekonać

Zanalizujemy jeszcze eksplikację czasowników *umrzeć* i *umierać*, podane przez

A. Wierzbicką. *Jan umarł* = 'Jan przestał żyć'; *Jan umierał* = 'Jan przechodził kolejne stadia takiego procesu, że jeżeliby przeszedł wszystkie jego stadia, umarłby' (Wierzbicka 1967d: 2232–2233). W drugiej definicji mamy implikację (jeżeli..., to). Zamieniając ją według reguł rachunku zdań na dysjunkcję (jeżeli *A*, to *B* = nie *A* albo *B*), otrzymamy intuicyjnie w pełni uzasadniony wariant definicji 'Jan przechodził kolejne stadia takiego procesu, że nie przejdzie przez wszystkie jego stadia albo umrze'. Pod względem treści, w nieco uproszczonej interpretacji, może to znaczyć np., że albo agonia Jana zatrzyma się, albo on umrze.

Tak więc równoważności rachunku zdań są zawarte w języku formalnym o bogatszej semantyce. Co się dotyczy reguł implikacyjnych, to powinny one być formułowane, ogólnie rzecz biorąc, osobno dla różnych języków formalnych. Zauważmy m.in., że w języku rachunku zdań z każdego *B* wynika *A* lub *B* (jeżeli *B*, to *A* lub *B*). W analizowanym języku semantycznym implikacja taka nie zachodzi. Rzeczywiście, jak wynika z omówionych wyżej definicji czasowników *umrzeć* i *umierać*, *umrzeć* całkowicie zawiera się w *umierać*: definicja ostatniego czasownika ma postać '*A* lub *B*', gdzie '*B*' = 'umrzeć'. Jednocześnie z tego, że człowiek umarł, jeszcze nie wynika, że umierał. Mógł umrzeć nagle, bez żadnych stadiów przejściowych – od wystrzału, silnego wylądowania elektrycznego lub wskutek innych podobnych okoliczności. Takie różne zachowanie się reguł implikacyjnych w różnych językach formalnych znajduje proste wyjaśnienie: ponieważ reguły implikacyjne dotyczą znaczenia przekształconej wypowiedzi, nie jest dla nich wcale obojętne, jak jest określona semantyka danego języka formalnego.

Zdania języka rachunku zdań mają zawsze jedną z dwóch możliwych wartości – znaczenie prawdy lub fałszu. A tymczasem znaczeniem zdań języka formalnego, koniecznego do opisu wszystkich subtelności semantycznych języka naturalnego, jest nie prawda lub fałsz i nawet nie oznaczana przez przedmiot sytuacja, lecz skomplikowany zestaw informacji eksplikujących naiwne wyobrażenie o sytuacji i jej ocenę przez mówiącego, słuchającego lub odbierającego ją w jakiś sposób. Nic dziwnego, że w takim języku semantycznym reguły implikacyjne nie muszą zawierać implikacji języka rachunku zdań, mającego o wiele uboższą semantykę.

Przejdźmy do omówienia reguł.

PRZEKSZTAŁCENIA RÓWNOZNACZNE

Zanalizujmy przede wszystkim przekształcenia, w których wyraz wyjściowy jest zamieniany przez związany z nim znaczeniowo rzeczownik i czasownik niepełnoznaczny typu $Oper_i$, $Func_i$, $Labor_{ij}$.

$$X \Leftrightarrow Oper_i \langle Func_i, Labor_{ij} \rangle S_{quant. m.}(X) \quad (1)$$

Reguła jest jasna: wiele kwantów procesu stanowi w sumie sam proces. Przykłady: *chodzić – stawiać kroki* (*Dziecko zaczyna chodzić – Dziecko stawia pierwsze kroki*), *kuleć – są braki* (*Praca z zespołem kuleje – W pracy z zespołem są braki*), \square *gresti – delat' grebki, šalit' – est' nepoladki* (*Mašina šalit – V mašine est nepoladki*).

$$X \Leftrightarrow Oper_i \langle Func_i, Labor_{ij} \rangle S_{mod}(X) \quad (2)$$

Osobliwość tej reguły polega na tym, że jest ona semantycznie związana: stosuje się ją tylko pod warunkiem, że wyraz wyjściowy (jeżeli ma zarówno znaczenie aktualne, jak i stałe) jest użyty nie w znaczeniu aktualnym (inne ograniczenia zob. s. 310). Np.: *ciekawie inscenizować sztukę – dać ciekawą inscenizację sztuki, żyć ascetycznie – prowadzić ascetyczny tryb życia* (analityczna, „rozklejona” realizacja S_{mod}), *interpretować na nowo – dawać nową interpretację, iść zataczając się – iść niepewnym krokiem, zmieniać się w sposób dziwny – mieć dziwną dynamikę zmian* (analityczna, „rozklejona” realizacja), *ładnie pachnieć – mieć ładny zapach, mówić przez nos – mieć nosową wymowę, pisać 1 niewyraźnie – pisać niewyraźnym charakterem pisma (niewyraźnymi literami), pisać 2 jasno – mieć jasny styl, ciekawie patrzeć na sprawy – mieć ciekawy pogląd na sprawy, \square *derža't'sja prjamo – imet' prjamiju osanku, otnosi't'sja chorošo – vstreča't' chorošee otnošenje, voplotit'sja interesno – polučit' interesnoe voploščenie*.*

Przykłady te wymagają dwóch komentarzy.

Połączenia wyrazowe typu *imet' kislyj vkus* [mieć cierpki smak] nie mają prostszej odpowiedniej formy **vkusit' kisló* [smakować cierpko], paralelnej do formy *pachnut' chorošo* [pachnieć ładnie]. Dlatego do ich syntetyzowania należy albo

Zwróćmy uwagę na jeszcze jedną istotną okoliczność. Wprowadzenie fikcyjnej formy po to, żeby wyjaśnić jedną równoznaczność, często tłumaczy się tym, że okazuje się ona niezbędna do objaśnienia innych wyrażań równoznacznych. Tak więc wprowadzenie fikcyjnego czasownika *vkusit'* pozwala uzyskać nie tylko równoznaczność **Jabłoki vkusjat prijatno* [Jabłka smakują przyjemnie] – *Jabłoki imejut prijatnyj vkus* [Jabłka mają przyjemny smak], lecz także równoznaczność **Jabłoki vkusjat prijatno* [Jabłka smakują przyjemnie] – *Jabłoki prijatny na vkus* [Jabłka są przyjemne w smaku], zob. reguła 4 na s. 296. Jednocześnie formalnie ustanawia się synonimiczność wyrażań *Jabłoki imejut prijatnyj vkus* [Jabłka mają przyjemny smak] – *U jabłok prijatnyj vkus* [Smak jabłek jest przyjemny] – *Jabłoki prijatny na vkus* [Jabłka są przyjemne w smaku] i analogicznie *Ona ma ładną twarz* – *Twarz jej jest ładna, Jan ma szerokie ramiona* – *Jan jest szeroki w ramionach* itp.

Druga uwaga dotyczy rzeczowników *interpretacja, zapach, wcielenie*. Na pierwszy rzut oka wydaje się jasne, że należy je traktować jako S_0 – w odróżnieniu od rzeczowników *krok, styl, charakter pisma* itp. Przypuszczenie takie potwierdza również praktyka leksykograficzna, która nie odróżnia znaczenia S_0 od S_{mod} jeżeli występują one w jednym wyrazie. Jeżeli się to przyjmie, skomplikuje się reguła $X \Leftrightarrow Oper_i \rightarrow S_0$ i inne podobne, ponieważ reguła ta jest syntagmatycznie swobodna, a reguła 2 jest syntagmatycznie związana (zob. s. 310–311).

$$X \Leftrightarrow Oper_i \langle Func_n, Labor_{ij} \rangle S_{iim}(X) \quad (3)$$

Przy omawianiu podanych niżej przykładów należy mieć na uwadze, że dla S_{iim} w odróżnieniu od innych S_n charakterystyczna jest „niesklejona” realizacja: $S_{iim}(\text{podróż}) = \text{trasa podróży}$, $S_{iim}(\text{lot kuli}) = \text{trasa lotu kuli}$ itp. Przykłady: *Piotr podróżował po Europie* – *Trasa podróży Piotra przechodziła przez Europę*, *Narciarze zjeżdżają z lewego zbocza góry* – *Trasa zjazdu narciarzy przechodzi lewym zboczem góry*, *Ten gatunek biologiczny rozwija się w sposób dziwny* – *Historia (lub tendencja) rozwoju tego gatunku biologicznego jest dziwna*, \square *Samolet letit čerez Severnij poljus* – *Kurs poleta samoleta prolegaet čerez Severnij poljus*.

gdy jego serce, □ Jego umi wyobrazić, jakimś nos □ Kartina jaśnieją, nosi wstęgi u nego v umie itp. Tutaj $lzy = S'_2 = S'_{res}(plakać)$, $uśmiech = S_0(uśmiechać się)$, $drzenie = S_0(drzeć)$, $słowa = S'_2 = S'_{res}(mówić)$, □ $kartina = S'_2 = S'_{res}(voobrażat')$.

Stopniowe uzyskiwanie poszukiwanej parafrazy jest uzasadnione zarówno pod względem treści, jak i formy. W odniesieniu do treści argumentem za przyjętym rozwiązaniem jest to, że wyrazy typu *On, Jan* itp. w każdym z przytoczonych wypadków maskują odesłanie albo do ciała człowieka, albo do jego woli, rozumu lub serca. Co się tyczy formy, to argumentem na korzyść przyjętego rozwiązania jest to, że przy bezpośrednim otrzymywaniu parafrazy *Łzy ciekną mu z oczu* ze zdania *On płacze*, bylibyśmy zmuszeni mieć o jedną regułę więcej: oprócz reguły (6) – jeszcze regułę o postaci

$$X \Leftrightarrow \text{Func}_i \xrightarrow{1} S_{organ} S'_k.$$

Zauważmy ponadto, że reguła (6) może być wykorzystana nie tylko do otrzymywania zdań typu *Łzy ciekną mu z oczu* ze zdań typu *On płacze*, lecz i do syntezy wielu innych parafraz. W szczególności właśnie dzięki temu etapowi przejściowemu można otrzymać zdania typu *Jest mu radośnie (smutno) na sercu* ze zdań *On cieszy się (smuci się)*; por. *On cieszy się (smuci się) $\hat{=}$ Jego serce cieszy się (smuci się) \Leftrightarrow Jest mu radośnie (smutno) na sercu.*

Dotychczas omawialiśmy przekształcenia, w których rzeczowniki odczasownikowe tworzą wyrażenia równoznaczne z czasownikiem wyjściowym w połączeniu z pustymi semantycznie czasownikami niepełnoznanymi klas $Oper_i$, $Func_p$, Lab_{or}_j oraz $Copul$. Obecnie zanalizujemy rzeczowniki typu S'_{res} , S_{res} , S_{mech} semantycznie związane z czasownikami, tak że tworzą one równoznaczne czasownikom wyrażenia tylko w połączeniu z pełnoznanymi parametrami typu $Caus_{(1)}$ $Oper_i$.

Przekształcenia z rzeczownikami rezultatywnymi odzwierciedlają dwie ogólne i naturalne prawidłowości semantyczne. Jedną z nich spotkaliśmy już (zob. s. 271): dla każdego X , w którego znaczenie wchodzi parametr $Caus$ (zwykle są to czasowniki przechodnie) lub $Incep$ (zwykle są to czasowniki nieprzechodnie):

$$X = CausResult(X) \text{ i } X = IncepResult(X),$$

por.: *rozszerzać* – *czynić szerszym*, *pogłębiać* – *czynić głębszym* itd.; *czerwienić się* – *stawać się czerwonym*, *wychudnąć* – *stać się chudym*, *drobić* – *czynić drobnym* lub *drobniejszym* itd. Jeżeli rezultativum ma formę rzeczownika, to żeby stać się nie tyl-

$$X \Leftrightarrow \text{IncepOper}_i \langle \text{IncepFunc}_i, \text{IncepLabor}_{ij} \rangle S'_{res}(X) \quad (8)$$

Przykłady: *Spocił się – Oblał się potem, Dom został doszczętnie zrujnowany – Z domu pozostały jedynie ruiny, Detale rdzewieją – Detale pokrywają się rdzą, Szyba pękła – W szybie powstało pęknięcie, □ Devuška zagoreła – Devuška pokryłaś zagaram, Lodka protekła – Lodka dała teč'.*

Następna reguła stanowi uzupełnienie (7), z tą jednak różnicą, że figuruje w niej causativum nie-uczestnika sytuacji i odpowiednio S_{res} (bez primu), mające o jedną walencję mniej niż wyraz podstawowy.

$$X \Leftrightarrow \text{CausFunc}_i \langle \text{CausOper}_i, \text{CausLabor}_{ij} \rangle S_{res}(X) \quad (9)$$

Przykłady: *nazywać – dawać imię, rysować szkło – pozostawiać rysy na szkle, rozpalać piec – rozpalać ogień w piecu, □ nadrezať konvert – sdelat' nadrez na konverte, ranit' – nanosit' ranu.*

Analogiczne są przekształcenia dla S_{med} :

$$X \Leftrightarrow \text{CausOper}_i \langle \text{CausFunc}_i, \text{CausLabor}_{ij} \rangle S_{med}(X) \quad (10)$$

Przykłady: *asfaltować – pokrywać asfaltem, gruntować płótno – pokryć płótno gruntem, lakierować – pokrywać lakierem, solić – posypywać solą, pastować – pokrywać pastą.*

$$X \Leftrightarrow S_{comp} \xrightarrow{2} X, \quad (11)$$

gdzie S_{comp} jest rzeczownikiem o znaczeniu 'skład', a X , w odróżnieniu od analizowanych do tej pory wypadków – nie czasownikiem, lecz rzeczownikiem. Przykłady: *być w partii – być w szeregach partii, wchodzić do prezydium – wchodzić w skład prezydium, publikować artykuł w czasopiśmie – publikować artykuł na łamach czasopisma.* Reguła jest syntagmatycznie ograniczona, zob. s. 313–314.

Następne trzy reguły dotyczą przekształceń z antonimami. Najprostsze przekształcenie z antonimami zachodzi według reguły

$$X \Leftrightarrow \text{nie } \text{Anti}_2(X) \quad (12)$$

Rzeczywiście, $\text{Anti}_2(X)$ znaczy, według definicji, 'nie X ', wtedy $\text{nie } \text{Anti}_2(X) =$ 'nie nie X ' = (zgodnie z regułą podwójnego przeczenia) ' X ', co właśnie objaśnia równoznaczność. Przykłady: *ślepy – niewidzący, fakultatywny – nieobowiązkowy, kawaler – niezona, być nieobecnym – nie być obecnym, wykluczać – nie dopuszczać (takiej możliwości), naruszać – nie przestrzegać, wątpić – nie być pewnym* itp. Zauważmy interesującą odmianę konwersową tej reguły: *Pan jest poza wszelkimi podejrzeniami – Na panu nie ciąży żadne podejrzenia oraz Jan zawiódł się w swoich oczekiwaniach – Jego oczekiwania się nie spełniły, Piotr nie powstrzymał się od jęku – Jęk wyrwał się z ust Piotra.*

Bardziej skomplikowana jest reguła

$$X \rightarrow Y \Leftrightarrow \text{Anti}_1 X \rightarrow \text{Anti}_2(Y), \quad (13)$$

na podstawie której od razu dwa wyrazy przekształcają się w synonimiczne wobec nich połączenie wyrazowe, zbudowane z ich antonimów. Ta reguła znajduje zastosowanie tylko w tym wypadku, gdy w $\text{Anti}_1(X) = 'X \text{ nie} \dots'$ przeczenie nie jest „przykryte” z prawej strony innym predykatem. Wtedy $\text{Anti}_1(X) + \text{Anti}_2(Y) =$ (z definicji Anti_1 i Anti_2) ' X nie nie Y ' = (zgodnie z regułą podwójnego przeczenia) ' $X + Y$ ' i w ten sposób równoznaczność jest udowodniona. Przykłady: *Druga strona przestała przestrzegać umowy – Druga strona zaczęła naruszać umowę, Wątpliwe, żeby przyszedł – On raczej nie przyjdzie, On zawsze będzie pamiętać o tym – On nigdy o tym nie zapomni, Powinniśmy wykluczyć taką możliwość – Nie możemy dopuścić takiej możliwości, Nie wolno tego lekceważyć – Należy się z tym liczyć, Dom ledwie widać \cong Domu prawie nie widać, być zawsze obecnym – nigdy nie⁷ być nieobecnym.*

Ostatnia reguła synonimicznego przekształcania wypowiedzi oparta na antonimach dotyczy typu Anti_3 . Wykorzystuje się w niej konwersję antonimicznych przymiotników parametrycznych w stopniu wyższym:

$$\text{Pred}X_{\text{compar}} \Leftrightarrow \text{Conv}_{213} \text{PredAnti}_3 X_{\text{compar}}, \quad (14)$$

choditsja vostočnee Leningrada, Šosse idet levee železnodorožnogo polotna – Żeleznodorožnoe polotno idet pravee šosse. Byłoby jednak błędem sądzić, iż przekształcenia te są możliwe w wypadku wszystkich przymiotników. Zauważmy między innymi, że przymiotniki oznaczające stany emocjonalne lub właściwości intelektualne zwykle tworzą antonimy typu *Anti*₁ lub *Anti*₂ i nie dopuszczają przekształceń według reguły (14). Rzeczywiście, *A jest mądrzejszy od B* to nie to samo, co *B jest głupszy od A*: w pierwszym wypadku zakłada się, że *B* jest też stosunkowo mądry, a w drugim, że *B* też jest stosunkowo głupi. Por. także: *A jest smutniejszy od B ≠ B jest weselszy od A, A jest szczęśliwszy od B ≠ B jest nieszczęśliwszy od A, A jest zdolniejszy od B ≠ B jest tępszy od A* itp. Nie przekształcają się według reguły (14) również wyrażenia ze stopniem wyższym przymiotników oznaczających barwę i odczucia smakowe: *A jest czarniejszy od B ≠ B jest bielszy od A.* Jednakże we wszystkich wymienionych wypadkach możliwe jest przekształcenie konwersowe na podstawie analitycznej, a nie syntetycznej formy stopnia wyższego: *A jest mądrzejszy od B = B jest mniej mądry niż A, A jest głupszy od B = B jest mniej głupi niż A, A jest smutniejszy od B = B jest mniej smutny niż A, A jest czarniejszy od B = B jest mniej czarny niż A, A jest słodszy od B = B jest mniej słodki niż A.*

W materiałach do objaśniająco-kombinatorycznego słownika języka rosyjskiego była wprowadzona funkcja *Gener_{mensur}* (rzeczownik ze znaczeniem skali właściwości, oznaczanej przez wyraz wyjściowy), która jest w następujący sposób związana z wyrazem podstawowym:

$$X \Leftrightarrow \text{Gener}_{\text{mensur}}(X) \xrightarrow{\text{ant}^2} (\text{Anti})\text{Magn}(\text{Gener}_{\text{mensur}}) \quad (15)$$

Przykłady: *Książki są drogie – Ceny na książki są wysokie, Towary są złe – Jakość towarów jest zła (niska), wysoki człowiek – człowiek wysokiego wzrostu.* Zwróćmy uwagę na rozpowszechnioną odmianę tej reguły, w której do lewej i do prawej części równości dodaje się *IncepPred*: *Książki stają się droższe (tańsze) – Ceny na książki rosną (obniżają się), Towary stają się lepsze (gorsze) – Jakość towarów polepsza się (pogarsza się), Powietrze rozgrzewa się – Temperatura powietrza rośnie, □ Dviženie uskorjaetsja – Skorost' dviženija vozrastaet.*

W pracy Apresjana (Apresjan 1971b) przytoczone są pewne reguły związane z przemieszczeniem parametru *(Anti)Magn* do SGS, w szczególności reguły obja-

PRZEKSZTAŁCENIA IMPLIKACYJNE

Wszystkie reguły przekształceń implikacyjnych stanowią odmiany jednej reguły ogólnej, którą można sformułować następująco: $'X \rightarrow Y \Rightarrow 'Y'$, przy czym $'X'$ nie jest przeczeniem, np.: *zarazić* \Rightarrow *być chorym*, *powiesić* \Rightarrow *wiszieć*, *wyleczyć* \Rightarrow *być zdrowym*, *uronić* \Rightarrow *upaść*, *Jan przynosił książkę do biblioteki* \Rightarrow *Książka była w bibliotece*, *Przyniósł książkę do biblioteki* \Rightarrow *Książka znajduje się w bibliotece* (zob. Lyons 1967: 393), *Wyniósł książkę z biblioteki* \Rightarrow *Książka była w bibliotece*, *grać w preferansa* \Rightarrow *grać w karty*, *chlóstać* (*smagać*, *młócić*) \Rightarrow *bić*, *ocierać lzy z twarzy* \Rightarrow *ocierać twarz*, \square *naporot' ruku na gwozd'* \Rightarrow *naporot'sja na gwozd'* (por. równoznaczne z wyjściowym *naporot'sja rukoj na gwozd'*), *Agressor podderżivaet naprjażennost* \Rightarrow *Naprjażennost' sochranjaetsja* itd.

Ze sformułowania tej reguły ogólnej płyną dwa wnioski. Po pierwsze, przekształcenia implikacyjne, w odróżnieniu od równoznacznych, zachodzą z reguły nie na poziomie głębinowosyntaktycznym, lecz na poziomie semantycznym. Aby dokonać przekształcenia implikacyjnego, należy zawsze sięgnąć do definicji wyrazu. Po drugie, jak już mówiliśmy (zob. s. 300), przekształcenia implikacyjne różnią się od przekształceń równoznacznych tym, że stanowią one operacje nie syntaktyczne, lecz semantyczne. Ponieważ jednak nie wszystkie funkcje leksykalne *Basic*-u są natury czysto syntaktycznej, pewne przekształcenia implikacyjne udaje się sformułować w terminach już istniejących funkcji leksykalnych. Jasne jest na przykład, że ze znaczenia każdego rzeczownika typu S_i^{usual} , łączącego się z parametrem czasownikowym *CausOper*, wynika znaczenie wyrazu podstawowego, np.: *wyścielać wóz sianem* \Rightarrow *mościć wóz*, *pokrywać ulice brukiem* \Rightarrow *brukować ulice*, *objąć okno taśmą metalową* \Rightarrow *uszczelniać okno*. Z drugiej strony ze znaczenia każdego quasi-synonimu (quasi-konwersu i w pewnych warunkach quasi-antonimu) o znaczeniu gatunku wynika znaczenie rodzajowe quasi-synonimu (quasi-konwersu, quasi-antonimu), np.: *pokazywać się* \Rightarrow *pojawić się (na drodze)*, *domagać się (czegoś)* \Rightarrow *dobić się (o coś)*, *On ściągnął na siebie podejrzenia* \Rightarrow *Podejrzenia padły na niego*, *zostawić okulary w domu* \Rightarrow *nie wziąć okularów z domu*, *deptać prawa* \Rightarrow *nie przestrzegać praw*, *Oni przykryli klepisko słomą* \Rightarrow *Położyli słomę na klepisko*. Dalej omówimy jedno przekształcenie implikacyjne, szczególnie ważne m.in. dlatego, że

o równoznaczności $A \rightarrow \text{Opel} \rightarrow \text{Blaż}$ (On jest pochowany za wsią – tego mogiła znajduje się za wsią), chociaż jest jakby zgodna z faktami: można być na polu walki (np. w charakterze korespondenta), lecz nie brać udziału w walce; można zając swoje stanowisko pracy, lecz jeszcze nie zacząć pracować. Wymieniona sprzeczność jest tylko pozorna; prawdziwe są obie reguły, tylko stosuje się je w różnych warunkach. Jeśli czasownik wyjściowy ma semantyczną walencję miejsca (to znaczy wskazanie miejsca wchodzi w skład samego znaczenia czasownika), to działa reguła przekształcenia równoznacznego (por. *chować kogoś*), jeżeli czasownik wyjściowy nie ma semantycznej walencji miejsca (to znaczy wskazanie miejsca czynności nie wchodzi jako obowiązkowy składnik semantyczny do jego znaczenia leksykalnego), to działa reguła przekształcenia implikacyjnego (por. *bić się, sprzedawać, pracować*).

Należy zauważyć, że według ogólnej reguły rachunku zdań (prawa kontrapozycji) każda implikacja zaprzeczona staje się prawdziwa, gdy porządek członów jest odwrócony, i nieprawdziwa w porządku wyjściowym, por.: *grać w preferansa* \Rightarrow *grać w karty*, *nie grać w karty* \Rightarrow *nie grać w preferansa*, lecz *nie grać w preferansa* \nRightarrow *nie grać w karty*.

OGRANICZENIA SYNTAGMATYCZNE NAKLADANE NA PRZEKSZTAŁCENIA (FILTRY)⁸

Przekształcenia są regułami uniwersalnymi w tym sensie, że można je stosować do każdego słowa lub wyrażenia danego języka, jeżeli odpowiada ono prawej lub lewej części reguły. Są one uniwersalne jeszcze i w tym sensie, że można je odnosić do materiału każdego języka. Nie znaczy to oczywiście, że ich zastosowanie daje zawsze właściwy wynik, to jest idiomatyczne wyrażenie pierwotnie zadanego sensu (lub jego części), za pomocą innych środków językowych. Osobliwość języków lub różnych warstw leksyki jednego języka przejawia się w tym, że nakładają

⁸ W tej części wykorzystano niektóre przykłady z prac dyplomowych L.L. Tomdina, E.V. Kazi-mirčuk i A.L. Lesowego wykonanych pod kierunkiem autora.

one różne ograniczenia na ten sam system: filtry są indywidualne i odzwierciedlają cechy szczególne leksyki danego języka, osobliwości danej warstwy leksyki lub osobliwości konkretnego wyrazu. Wymieńmy krótko możliwe typy filtrów.

Po pierwsze, niemożność zastosowania reguły może wynikać z tego, że dany wyraz nie ma takiego materiału morfologicznego, leksykalnego i syntaktycznego, który byłby niezbędny do zastosowania danej reguły. Czasownik *vernut'sja* może zastępować swój synonim *vozvraščat'sja* tylko wtedy, gdy ostatni jest użyty w formie dokonanej (*vozvratit'sja*), ponieważ *vernut'sja* nie ma formy niedokonanej. Czasowniki *tuchnut'* i *gasnut'* nie mają imiesłowów przysłówkowych i dlatego nie mogą zastępować swych quasi-synonimów *potuchať*, *zatučať*, *pogasať*, *ugasat'* wtedy, gdy te ostatnie użyte są w tej formie gramatycznej. Zastąpienie czasownika *čertit'* (*linii na peske*) według reguł $X \Leftrightarrow \text{Syn}(X)$, $X \Leftrightarrow \text{Oper}_1 \xrightarrow{2} S_0(X)$, $X \Leftrightarrow \text{Copul} \xrightarrow{2} S_1(X)$ i wielu innych jest niemożliwe, ponieważ nie ma on dokładnych synonimów, pochodnych typu S_0 i S_1 itd. Zastępowanie czasowników *vozvraščat'sja*, *vpadat'*, *zamedl'jat'sja*, *isčezat'* i wielu innych według reguły $X \Leftrightarrow \text{Oper}_1 \xrightarrow{2} S_0(X)$ jest niemożliwe, ponieważ derywaty S_0 od tych czasowników (*vozvraščenie*, *vpadenie*, *zamedlenie*, *isčeznovenie*) nie mają idiomatycznie wyrażonych *Oper*-ów. W imiesłowach przysłówkowych nie jest realizowana walencja subiektywa i dlatego zastąpienie czasownika użytego w formie imiesłowu przysłówkowego przez taki konwers, który zakłada operacje nad walencją subiektywą, jest niemożliwe bez gruntownej przebudowy syntaktycznej zdania, por.: *Sprzedając mi książkę on powiedział...*, lecz nie **Kupując u niego książkę, on powiedział...* (dane zdanie jest albo niepoprawne, albo ma inne znaczenie w porównaniu ze zdaniem wyjściowym), chociaż można powiedzieć: *Gdy kupowałem u niego książkę, on powiedział...*

Po drugie, wyraz X może być użyty w tekście w takich warunkach syntagmatycznych, które uniemożliwiają utworzenie parafrazy $P(X)$, nawet jeśli X posiada niezbędne do tego cechy morfologiczne, leksykalne i syntaktyczne. Prawdopodobnie w zdaniach *Aviacija podderżala pechotu – Udary aviacii podderżali pechotu* występuje to samo znaczenie czasownika *podderżivat'*, jednak przekształcenia z *Oper*₁ (*okazyvat'*) i w szczególności z *Oper*₂ (*polučat'*) są całkowicie poprawne tylko dla zdania pierwszego i niewłaściwe dla drugiego: *Aviacija okazala podderżku pechote, Pechota polučila padderżku (ot) aviacii*, lecz nie *?Udary aviacii okazali podderżku*

jego części) innymi środkami językowymi. Warunki te, czy ograniczenia, powinny odgrywać rolę filtrów zatrzymujących syntetyzowanie określonej frazy, jeżeli końcowy produkt syntezy jest niemożliwy lub niepożądany (narusza znaczenie, łączliwość lub normy stylistyczne)⁹.

Liczne filtry zostały sformułowane w pracach I.A. Mel'čuka i A.K. Žol'kovskiego, jednakże problem jako całość wymaga dalszego opracowania. Badanie filtrów powinno dać przynajmniej częściową odpowiedź na pytanie, dlaczego spośród wręcz astronomicznej liczby alternatywnych wyrażań mających dany sens, tworzonych za pomocą reguł parafrazowania, faktycznie są wykorzystywane lub mogą być wykorzystywane w parafrazach stosunkowo nieliczne wyrażenia.

Przedmiotem analizy w naszej pracy będą tylko filtry syntagmatyczne¹⁰. Jest rzeczą interesującą, w jakim stopniu można je sformalizować. Jeżeliby poprawność całych zdań zawsze zależała od tego, czy pary słowoform łączą się poprawnie, to filtry można by sformalizować całkowicie. Istnieją jednak podstawy, by przypuszczać, że występujące faktycznie w języku normy łączliwości są bardziej skomplikowane. Zanalizujmy na przykład wyraz *vlast'* [władza]. Z jednej strony łączy się on z przymiotnikami: 1.1. *pročnaja, tverdaja* [trwała, twarda], 1.2. *bol'saja, ogromnaja* [duża, ogromna], 1.3. *neograničennaja, absoljutnaja* [nieograniczona, absolutna], 1.4. *zakonnaja, konstitucionnaja* [prawna, konstytucyjna]. Z drugiej strony łączy się on z czasownikami najróżniejszych klas semantycznych i syntaktycznych, por.: 2.1. *Vlast' ustanavlivaetsja* [Władza zostaje ustanowiona,], 2.2. *Vlast' prinadležit komu-libo, terjat' (utračivat') vlast',peredavat' vlast' komu-libo* [Władza należy do kogoś, tracić władzę, przekazywać władzę komuś], 2.3. *sosredotočivat' vlast'* [koncentrować władzę], 2.4. *ustanavlivat' vlast'* [ustanawiać władzę], 2.5. *ukrepljat' vlast'* [umacniać władzę], 2.6. *byt' (stojat') u vlasti, prichodit' k vlasti, ostavat'sja u vlasti, otrekat'sja ot vlasti, odstranjat' kogo-libo ot vlasti, byt' (nachodit'sja) pod vlast'ju, okazivat'sja pod vlast'ju, popadat' pod vlast', vychodit' iz-pod vlasti, osvobodat'sja ot vlasti, otdavat' kogo-libo pod vlast'* [być u władzy, dochodzić do władzy, pozostawać u władzy, odsuwać kogoś od władzy, być (znajdować się) pod władzą, dostać się pod władzę, wydostać się spod władzy, wyzwolić się spod władzy, oddać kogoś pod władzę] i inne połączenia wyrazowe, w których wyraz *vlast'* jest rządzony przez przyimek. Interesujący jest dla nas fakt, że w języku rosyjskim wcale nie są dopuszczalne wszystkie kombinacje tych podwójnych połączeń wyrazo-

możliwe potrójne połączenia wyrazowe *ustanavlivat' svoju vlast' i ustanavlivat' pročnuju vlast'* [ustanawiać swoją władzę i ustanawiać trwałą władzę] z trudem można ze sobą łączyć: *?ustanavlivat' svoju pročnuju vlast'* [ustanawiać swoją trwałą władzę]. Z drugiej strony potrójne niepoprawne połączenie *?ukrepljat' pročnuju vlast'* [umacniać trwałą władzę] staje się możliwe, gdy przy wyrazie *vlast'* mamy określenie o znaczeniu przyzwalającym, por. *ustanavlivat' svoju i bez etogo pročnuju vlast'* [umacniać swoją i bez tego trwałą władzę]. Fakty tego rodzaju naprowadzają na myśl, że wyczerpujący system filtrów syntagmatycznych jest teoretycznie niemożliwy. Jednakże i w tym wypadku wiadomości o filtrach syntagmatycznych będą miały duże znaczenie praktyczne, mimo iż ich opis nie będzie wyczerpujący pod względem teoretycznym.

Filtry mogą mieć charakter zakazów: a) odnoszących się do konkretnej pary wyrażeń *A* i *B* lub kilku takich par (zakazy leksykalne), b) odnoszących się do dostatecznie dużej klasy wyrazów z dającymi się wyraźnie wyodrębnić cechami wspólnymi lub nawet do całego słownika (zakazy gramatyczne). Pierwsze z nich należałoby umieszczać bezpośrednio w hasłach słownikowych tych lub innych wyrazów, a drugie przy regułach przekształceń, których one dotyczą.

Z drugiej strony filtry mogą być sformułowane w terminach semantycznych, leksykalnych i morfo-syntaktycznych cech łączliwości, przy czym ten ich podział może się nakładać na podział wymieniony wyżej. Po uwzględnieniu wszystkiego, co zostało powiedziane, otrzymujemy następującą klasyfikację filtrów syntagmatycznych:

Łączliwość	Zakazy	
	Leksykalne	Gramatyczne
Semantyczna	1	4
Leksykalna	2	5
Morfo-syntaktyczna	3	6

Typ piąty w języku rosyjskim nie występuje.

1. Zakazy leksykalne w dziedzinie łączliwości semantycznej (typ 1). Czasownik *potrzebować* ma $S_0 = \text{potrzeba}$, od którego możliwy jest *Oper₁ odczuwać*. *Potrzebować* (kogoś, czegoś: przyjacielskiego współczucia, odpoczynku, remontu, przyjaciela, potwierdzenia) może każdy przedmiot fizyczny, włączając osobę (*Dom potrzebuje remontu, Potrzebujemy pieniędzy*), instytucję (*Instytut potrzebuje kadr*), a także zjawisko intelektualne (*Hipoteza potrzebuje potwierdze-*

przeszłości są połączenia wyrazowe *męki kaszki*, *męki adonysów*, *męki polziera własnej słabości*. Z wymienionego powodu przekształcenia według reguły $X \Leftrightarrow Oper_2 \Rightarrow S_0(X)$ możliwe są tylko przy niektórych realizacjach pierwszej walencji. Filtrzem jest model rekcji wyrazu *męki*, w którym lista ukazuje wszystkie możliwe zapełnienia pierwszej walencji.

Parafrazy typu *Jarost' ochvatila ego – On prišel v jarost'* [Ogarnęła go wściekłość – Wpadł we wściekłość] powstają jedna z drugiej na podstawie reguły $IncepOper_1 \xrightarrow{2} S_0(X) \Leftrightarrow IncepFunc_1 \xrightarrow{1} S_0(X)$ ze zdań typu *On raz "jarilsja* [Wściekł się]. Przy tym czasownik *ochvatyvat'* [ogarniać] ma szerszą łączliwość niż *prichodit'* [wpadać]. *Ochvatyvat'* [ogarniać] może człowieka zarówno bardzo intensywna emocja (por. *Jarost' (bešenstvo, užas, izumlenie, vostorg, neopisuemyj gnev)* *ochvatyvaet ego* [Wściekłość (szal, przerażenie, zdumienie, zachwyty, nieopisany gniew) go ogarnia], jak i emocja średniego natężenia (por. *Gnev (strach, udivlenie, zlost')* *ochvatyvaet ego* [Gniew (strach, zdziwienie, złość) ogarnia go]). W odróżnieniu od tego *prichodit'* [wpadać] o wiele chętniej przylącza do siebie nazwy bardzo intensywnych emocji; można powiedzieć: *On prichodit v jarost' (v bešenstvo, v užas, v izumlenie, v vostorg, v neopisuemyj gnev)* [Jan wpada we wściekłość (w szal, w przerażenie, w zdumienie, w zachwyty, w nieopisany gniew)] i trudno lub nie można powiedzieć: *?On prichodit v gnev* [On wpada w gniew], **On prichodit v strach (v udivlenie, v zlost')* [On wpada w strach, w zdziwienie]. Jednak nie da się opisać tej różnicy jako różnicy w łączliwości semantycznej wyrazów *ochvatyvat'* i *prichodit'*, ponieważ sformułowany zakaz dotyczy nazw tylko niektórych, lecz nie wszystkich emocji; w szczególności bezspornie poprawne jest połączenie wyrazowe *prichodit' v unynie* [wpadać w przygnębienie] i w pełni dopuszczalne jest połączenie wyrazowe *prichodit' v bespokojstvo (v volnenie)* [wpadać w niepokój (wzruszenie)], chociaż ani *unynie*, ani *bespokojstvo*, ani *volnenie* nie są emocjami bardzo intensywnymi. Różnica jest więc czysto leksykalna i dlatego filtrem w danym wypadku powinien być tekst hasła słownikowego tego rzeczownika, dla którego wzięte są parametry *IncepOper_1* oraz *IncepFunc_1*: w hasłach słownikowych wyrazów typu *jarost'*, *bešenstvo*, *bespokojstvo*, *unynie*, *volnenie* oba parametry będą figurować z ukazanymi wyżej korelatami leksykalnymi i bez żadnych ograniczeń łączliwości. W hasłach słownikowych typu *gnev* będą figurować również oba parametry z tymi

samymi korelatami, lecz tym razem z ograniczeniem łączliwości dotyczącym pierwszego z nich: *IncepOper*₁ = *prichodit'* v – tylko jeżeli przy wyrażeniu występuje określenie o znaczeniu 'wysoki stopień natężenia cechy'; wreszcie, w hasłach słownikowych typu *zlost'* będzie figurować tylko parametr *IncepFunc*₁ i przekształcenia *On razozlilsja* – **On prišel v zlost'* lub *Zlost' ego ochvatila* – **On prišel v zlost'* będą blokowane przez brak korelatów leksykalnych parametru *IncepOper*₁ w tekście tych haseł słownikowych.

Reguła (11) jest syntagmatycznie ograniczona: *być w partii* = *być w szeregach partii*, *publikować coś w czasopiśmie* = *publikować coś na łamach czasopisma*, ale *Partia labourzystów szykuje się do wyborów* – **Szeregi partii labourzystów szykują się do wyborów*, *Czasopismo jest mało znane czytelnikom* – **Łamy czasopisma są mało znane czytelnikom*. Warunkiem zastosowania reguły jest zależność syntaktyczna wyrazu wyjściowego od takiego innego wyrazu, który stanowi jego parametr leksykalny. Jednakże nawet w tym wypadku regułę stosuje się selektywnie: z jednymi parametrami leksykalnymi przekształcenie jest możliwe, z innymi niemożliwe, przy czym zestaw „dozwolonych” parametrów jest różny dla różnych wyrazów wyjściowych. Tak np. *Partia rośnie* = *Szeregi partii rosną*, *Prezydium rozszerza się* = *Skład prezydium rozszerza się*, lecz *Objętość czasopisma rośnie* – **Objętość łamów czasopisma rośnie*. W ten sposób zakaz w ogólnej postaci nie może zostać sformułowany; filtry powinny być zamieszczane w hasłach słownikowych wyrazów wyjściowych i formułowane w postaci listy parametrów, w połączeniu z którymi *S_{comp}* może zastępować wyraz wyjściowy zgodnie z regułą (11).

Takie same ograniczenia syntagmatyczne charakterystyczne są dla reguły parafrazowania z parametrem *Figur* (zob. Apresjan, Mel'čuk, Žolkovskij 1968) występującym w parafrazach *byt' <stojat'> u vlasti* = *byr' <stojat'> u kormila vlasti* [być <stać> u władzy – być <stać> u steru władzy], *nachodit'sja v blokade* = *nachodit'sja v kol'ce blokady* [znajdować się w blokadzie – być w pierścieniu blokady], *nesti otvetstvennost'* = *nesti bremja otvetstvennosti* [dźwigać odpowiedzialność = dźwigać brzemień odpowiedzialności], *okutannyj tajnoj* = *okutannyj pokrovom tajny* [okryty tajemnicą – okryty mgielką tajemnicy]. Warunkiem zastąpienia wyrazu wyjściowego *X* przez połączenie wyrazowe *Figur* $\xrightarrow{2}$ *X* jest syntaktyczna zależność *X* od pewnych parametrów leksykalnych, różnych dla różnych *X*. Tak więc *snjat' blo-*

giego rzeczownika jest obligatoryjna: *Twórca obrazu (muzyki, książki, teorii)*, lecz nie **zawrzeć umowę z twórcą*; Wyras *twórca* może być użyty bez zapełnionej walencji obiektu tylko w kontekście ironicznym lub żartobliwym (pod warunkiem, że analizuje się go w interesującym nas znaczeniu). Filtrem jest umieszczona w modelu reakcji rzeczownika *twórca* wskazówka, że jego walencja obiektu jest obligatoryjna.

Interesujące są filtry ograniczające zastosowanie reguły $X \Leftrightarrow \text{Copul} \rightarrow S_i(X)$. $S_i(X)$ zachowuje, według definicji, wszystkie walencje wyrazu wyjściowego, z tą tylko różnicą, że walencja *i*-kowa nie jest w nim zapełniana. Jednak również inne walencje semantyczne S_j , różne od *i*-kowej, zapełniane są w składni powierzchniowej z o wiele większym trudem niż odpowiednie walencje czasownika wyjściowego, por. *Miło się z panem rozmawia – Jest pan miłym rozmówcą, lecz Rozmawiałem z nim o swej dalszej pracy – *On był moim rozmówcą o mojej dalszej pracy*: trzecia walencja rzeczownika *rozmówca* na powierzchni nie występuje. Por. także *Wybawił nas od konieczności pojechania tam – *Był naszym wybawicielem od konieczności pojechania tam*: trzecia walencja czasownika *wybawić* jest obligatoryjna, a w rzeczowniku *wybawiciel* – nie występuje. W ogóle im więcej jest walencji zapełnionych przy czasowniku lub im wyższy jest numer zapełnionej walencji, tym mniejsze prawdopodobieństwo, że walencje te wystąpią na powierzchni przy rzeczowniku S_j . Tak np. *On obidel menja = On – moj obidčik, lecz On obidel menja otkazom – *On – moj obidčik otkazom. Leczyć można kogoś z czegoś (na coś), czym. Przekształcenie On leczy mnie = On jest moim lekarzem* jest możliwe przy wszelkich zapełnieniach leksykalnych drugiej walencji; przekształcenie *On leczy z gruźlicy – On jest płucnikiem* jest leksykalnie o wiele mniej swobodne (por. *On leczy z choroby wątroby*, gdzie jest ono niemożliwe). Wreszcie przekształcenie *On leczy ziołami (nowoczesnymi środkami medycznymi) – *On jest lekarzem ziołami (nowoczesnymi środkami medycznymi)* jest zupełnie niemożliwe.

4. Zakazy gramatyczne w dziedzinie łączliwości semantycznej (typ 4). Szczególnie duża liczba takich zakazów jest związana z wymaganiami, które stawia strukturze całego zdania koncepcja subiekta czynności lub forma jej wyrażenia.

Czasownik *spotkać się* według reguły (8) ze s. 297 może być przekształcony w wyrażenie *Spotkanie odbyło się*. Przy przejściu od czasownika do połączenia wyrazowego takie walencje semantyczne *spotkać się*, jak lokatywna i temporalna, są zwykle przekazywane czasownikowi *odbyć się*, podczas gdy jego walencja subiek-

mające znaczenie celu może składniowo zależeć tylko od takiego czasownika lub od takiej odczasownikowej nazwy czynności, której subiekt pokrywa się z subiektem celu. Jest to zrozumiałe: cel, w odróżnieniu od miejsca, czasu, przyczyny itp., charakteryzuje nie tylko czynność, lecz i subiekt czynności, w szczególności jego pragnienia. Czasowniki klasy $Func_0$ utworzone od nazwy procesu, stanu lub cechy, nie mogą mieć subiektu ex definitione. Wobec tego od takich $Func$ -ów w żadnych okolicznościach nie mogą pod względem syntaktycznym zależeć formy ze znaczeniem celu. Z drugiej strony łatwo zauważyć, że dla połączeń wyrazowych typu *Spotkanie w celu rozpoczęcia rozmów* warunek pokrywania się subiektu celu i subiektu głównego predykatu jest spełniony, co pozwala objaśnić ich poprawność. Warunek ten stanowi uniwersalny filtr, zapisywany przy regule $X \Rightarrow Func_0 \xrightarrow{1} S_0(X)$, który blokuje syntezę zdań typu **Spotkanie delegacji odbyło się w celu rozpoczęcia rozmów*.

Tak więc specjalny status wyrażen oznaczających cel związany jest z tym, że charakteryzują one nie tylko czynność, lecz i jej subiekt (w semantycznej reprezentacji wypowiedzi okazują się predykatem, głównym dla tego subiektu). Jeżeli objaśnienie nasze jest właściwe, to wykryta prawidłowość powinna się sprawdzić i w innych wypadkach przekształceń równoznacznych. Wypadki takie rzeczywiście istnieją. Odnoszą się do nich przede wszystkim różnice w łączliwości konwersów. W celu opisanie tych różnic istotne jest wyodrębnienie modyfikatorów charakteryzujących nie tylko czynność, lecz także jej subiekt, to znaczy różnorodnych imiesłowów przysłówkowych i semantycznie ekwiwalentnych im przysłówków, wyrażen przysłówkowych (*milcząc, ustnie, z niecierpliwością, z niepokojem*), w szczególności przysłówków o znaczeniu pragnienia (*chętnie, niechętnie, nie chcąc, uprzejmie* itp. – dokładniej zob. s. 256). Modyfikacja czynności za pomocą takich przysłówków i imiesłowów przysłówkowych jest możliwa tylko w tym wypadku, gdy subiekt czynności jest podmiotem gramatycznym. Reguła ta jest filtrem uniwersalnym, w każdym razie w ramach gramatyki polskiej i rosyjskiej. Dlatego albo nierównoznaczne, albo nieprawidłowe są wszelkie przekształcenia konwersów, przy których wyraz wyjściowy ma przy sobie modyfikator wskazanego wyżej typu i podczas których podlega konwersji jego walencja subiektu (przykłady zob. na s. 257)¹¹.

¹¹ W ten sposób niemożliwość użycia imiesłowów przysłówkowych w zdaniach typu **Pod"ezżaja k stancii, u menja svalilas' šljapa* [Podjeżdżając do stacji spadł mi kapelusz] objaśnia reguła o ogólniejszym i bardziej zasadniczym charakterze niż reguły użycia takiej kategorii powierzchniowej struktury gramatycznej, jak imiesłów przysłówkowy.

Semantyka formy D_j jest prawdopodobnie głównym czynnikiem wpływającym na możliwość czy niemożliwość przekształcenia X -a według interesującej nas reguły. Jeżeli D_j ma znaczenie celu, wykluczona jest możliwość przekształceń dla wszelkich S_j oraz dla wszelkich *Copul* z wyjątkiem inchoatywnych. Chodzi o to, że znaczenie celu z natury swej łączy się głównie z dynamicznym znaczeniem czynności i nie łączy się ze statywnym znaczeniem właściwości lub stanu. A tymczasem rzeczownik typu S_j opisuje czynność jako cechę. Z tego powodu niemożliwe są przekształcenia wyrażań: *odwiedzić, żeby się dowiedzieć* – **być odwiedzającym, żeby się dowiedzieć; strzelać w powietrze, żeby wystraszyć* – **być strzelcem, żeby wystraszyć* itp.

Jeżeli fraza wyjściowa i potencjalny wynik przekształcenia zawierają dynamiczną ideę inicjalności, to dla wyrażającej cel formy D_j przekształcenie staje się w zasadzie możliwe, jednak z przekazaniem D_j łącznikowi o znaczeniu inicjalnym: *Zaczął prowadzić autobus, aby zarobić na chleb* – *Został kierowcą autobusu, aby zarobić na chleb*.

Znaczenia miejsca i czasu charakteryzują nie tylko czynność, lecz również właściwości oraz stany, dlatego też odpowiednie formy przyłączają się nie tylko do czasowników i odczasownikowych nazw czynności, lecz również do rzeczowników aktantów: *odwiedzić wczoraj* – *być wczorajszym odwiedzającym*, *zwyyciężyć na konkursie piękności w roku 1962* – *być zwycięzcą konkursu piękności 1962 roku*, *być kierowcą autobusu w Moskwie* – *być moskiewskim kierowcą autobusu* lub (z przekazaniem formy czasowej łącznikowi) *Ona zwyciężyła na konkursie piękności roku 1962* – *W roku 1962 ona była zwyciężczynią konkursu piękności*.

Należy w końcu mieć na uwadze fakt, że takie przekształcenia są bardziej naturalne wtedy, gdy rzeczownik ma znaczenie aktualne, niż w tych wypadkach, gdy ma on znaczenie stałe (profesjonalnej itp.) cechy: *Piotr dyżurował w klasie* łatwo przekształca się w *Piotr był dyżurnym w klasie*, a przekształcenie *Jan śpiewał przez dwie godziny* – *Jan był śpiewakiem przez dwie godziny* jest albo niemożliwe, albo semantycznie nieinwariantne.

Wszystkie te warunki noszą ogólny charakter i powinny być zapisane przy odpowiedniej regule.

ZAKOŃCZENIE

Zanalizowany materiał naprowadza na myśl, że możliwości zastosowania reguł parafrazowania ogranicza jedno ogólne prawo. Żeby je sformułować, należy uporządkować według stopnia nacechowania dwie klasy obiektów: konteksty, w których używany jest wyraz wyjściowy, i środki synonimiczne, które w zasadzie mogą go zastępować.

Zacznijmy od kontekstów. Za najmniej nacechowane należy uważać konteksty, w których wyraz wyjściowy ma minimum związków syntaktycznych z innymi wyrazami i jest użyty w prostym nierozwiniętym, twierdzącym, nie zanegowanym, niemodalnym zdaniu w trybie oznajmującym i czasie teraźniejszym. Brak jakiegokolwiek z wymienionych cech podwyższa nacechowanie zdania; rośnie ono jeszcze bardziej przy braku jednocześnie dwóch, trzech itd. cech. Odpowiednio do tego wszystkie konteksty porządkuje się według wzrostu stopnia nacechowania.

Co się tyczy środków synonimicznych, należy zauważyć, że najmniej nacechowane są synonimy i czysto syntaktyczne pochodne typu S_0 , A_0 itp. Konwersy i antonimy, z powodu swej asymetrii semantycznej, okazują się bardziej nacechowane niż synonimy. Jest to również prawdziwe dla pochodnych typu S_1 i A_1 . Jeszcze bardziej nacechowane są pochodne klas S_2 , S_3 , A_2 , A_3 itp., ponieważ łączą one nacechowanie pochodnych typu S_1 , A_1 z nacechowaniem konwersów: każde S_2 , S_3 , A_2 , A_3 może być przedstawione jak S_1Conv_{21} , S_1Conv_{321} , A_1Conv_{21} itd. Zgodnie z tym wszystkie środki synonimiczne języka także mogą być uporządkowane według rosnącego nacechowania.

Prawo ograniczające zastosowanie reguł parafrazowania może być sformułowane w następujący sposób: swoboda parafrazowania jest tym większa, im mniej nacechowany jest środek parafrazujący i kontekst, w którym użyte zostało wyrażenie wyjściowe.

BIBLIOGRAFIA

- Achmanova 1957: O.S. ACHMANOVA, *Očerki po obščej i rusškoj leksykologii*, Moskva 1957.
- Adamec 1968: P. ADAMEC, *K voprosu o modifikacijach (modal'nych transformacijach) so značeniem neobchodimosti i vozmožnosti*, „Československá rusistika“, 1968/2.
- AGJRa: *Grammatika russkogo jazyka*, t. I: *Fonetika i morfoložija*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1960.
- AGJRb: *Grammatika russkogo jazyka*, t. II: *Sintaksis*. Čast' pervaja, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1960.
- Agricola 1970: E. AGRICOLA, *Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch*, Leipzig 1970.
- Aleksandrova 1968: Z. ALEKSANDROVA, *Slovar' sinonimov russkogo jazyka*, Izdatel'stvo «Sovetskaja enciklopedija», Moskva 1968.
- Apresjan 1957: Ju.D. APRESJAN, *Problema sinonima*, „Voprosy jazykoznanija“, 1957/6.
- Apresjan 1967: Ju.D. APRESJAN, *Ėksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1967.
- Apresjan 1968: Ju.D. APRESJAN, *Ob Ėksperimental'nom tolkovom slovare russkogo jazyka*, „Voprosy jazykoznanija“, 1958/5.
- Apresjan 1969a: Ju.D. APRESJAN, *O jazyke dlja opisanija značenij slov*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR“, Serija literatury i jazyka, 1969/5.
- Apresjan 1969b: Ju.D. APRESJAN, *Sintaksis i semantika v sintaksičeskom opisanii*, [w:] *Ėdinicy raznyh urovnej grammatičeskogo stroja jazyka i ich vzaimodejstvie*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1969.
- Apresjan 1970a: Ju.D. APRESJAN, *O svobodnyh i frazeologičeskich svjazjach vntri slova, slovosočeta-nija i slovoobrazovatel'nogo tipa*, Trudy Samarkandskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. Ališera Navoi. Novaja serija, vypusk 178, Samarkanda 1970.
- Apresjan 1970b: Ju.D. APRESJAN, *Sinonimija i konversivy*, „Russkij jazyk v nacional'noj škole“, 1970/6.
- Apresjan 1971a: Ju.D. APRESJAN, *O reguljarnoj mnogoznačnosti*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR“, Serija literatury i jazyka, 1971/6.

- tečničkaskaja informacija", 1965/6.
- Bach 1968: E. BACH, *Nouns and Noun Phrases*, [w:] *Universals in Linguistic Theory*, ed. by E. BACH and R. HARMS, New York.
- Bally 1921: Ch. BALLY, *Traité de stylistique française*, 2-c éd., vol. 1-2 Heidelberg, Winter 1919-1921.
- Bally 1926: Ch. BALLY, *Le langage et la vie*, Paris 1926.
- Bally 1955: Ch. BALLY, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1932, 3 éd. (conforme à la deuxième) Berne 1950; thum. ros.: *Obščaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*, Moskva 1955.
- Barchudarov 1973: L.S. BARCHUDAROV, *K voprosu o poverchnostnoj i glubinoj strukture predloženiya*, „Voprosy jazykoznanija”, 1973/3.
- Bar-Hillel 1958: J. BAR-HILLEL, *Idioms*, [w:] *Language and Information, Selected Essays on Their Theory and Application*, Reading Mass. - Jerusalem 1965.
- Bar-Hillel 1967: J. BAR-HILLEL, *Dictionaries and Meaning Rules*, „Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy”, vol. 3, 1967/4.
- BAS: *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka Akademii Nauk SSSR*, t. 1-17. Moskva-Leningrad 1950-1965.
- Bellert 1969: I. BELLERT, *Arguments and Predicates in the Logico-Semantic Structure of Utterances*, [w:] *Studies in Syntax and Semantics*, ed. by F. KIEFER, Dordrecht 1969.
- Bénac 1956: H. BÉNAC, *Dictionnaire des synonymes conforme au Dictionnaire de l'Académie Française*, Paris 1956.
- Bendix 1966: E.H. BENDIX, *Componential Analysis of General Vocabulary: The Semantic Structure of a Set of Verbs in English, Hindi, and Japanese*, Mouton and Co., The Hague 1966.
- Berežan 1973: S.G. BEREŽAN, *Semantičkaskaja èkivalentnost' leksičeskich edinic*, Izdatel'stvo «Štiinca», Kišinev 1973.
- Bierwisch 1967: M. BIERWISCH, *Some Semantic Universals of German Adjectivals*, „Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy”, vol. 3, 1967/1.
- Blinkenberg 1960: A. BLINKENBERG, *Le problème de la transitivité en français moderne. Essai syntactico-semanticque*, København 1960.
- Bloomfield 1933: L. BLOOMFIELD, *Language*, New York 1933.
- Boguslawski 1966: A. BOGUSLAWSKI, *Semantyczne pojęcie liczebnika i jego morfologia w języku rosyjskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
- Boguslawski 1970: A. BOGUSLAWSKI, *On Semantic Primitives and Meaningfulness*, [w:] *Signs, Language and Culture*, Mouton, The Hague 1970.
- Bondarko 1971: A.V. BONDARKO, *Vid i vremena russkogo glagola*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1971.
- Brekle 1969: H.E. BREKLE, *Generative Semantics vs. Deep Syntax*, [w:] *Studies in Syntax and Semantics*, ed. by F. KIEFER, Dordrecht 1969.
- Brøndal 1943: Y. BRØNDAL, *Essais de linguistique générale*, Copenhagen 1943.
- Brož 1971: L. BROŽ, *Adverbial'naja perifrastika (na russkom materiale v sopostavlenii s češškim)*, Universita Karlova, Praha 1971.
- Brunot 1936: F. BRUNOT, *La pensée et la langue*, Paris 1936.
- Budagov 1952: R.A. BUDAGOV, *Oshovnoj slovarnyj fond i slovarnyj sostav jazyka*, Leningrad 1952.
- Budagov 1953: R.A. BUDAGOV, *Očerki po jazykoznaniju*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1953.

- Chomsky 1965: N. CHOMSKY, *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge (Mass.) 1965.
- Church 1960: A. CHURCH, *Introduction to Mathematical Logic*, Princeton, Princeton University Press 1944; tłum. ros.: *Vvedenie v matematičeskiju logiku*, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1960.
- Cliff 1959: N. CLIFF, *Adverbs as Multipliers*, „Psychological Review”, vol. 66, 1959/1.
- Coyaud 1965: M. COYAUD, *Transformation linguistique et classification lexicale*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 6, 1965.
- Daneš i in. 1967: *Tvoření slov v češtině. 2: Odvozování podstatných jmen*. Zpracoval kolektiv pracovníků Ústavu pro jazyk český ČSAV za redakce Fr. DENEŠE, M. DOKULILA, J. KUCHARĚ, Praha 1967.
- Darmesteter 1887: A. DARMESTETER, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris 1887.
- Diderichsen 1966: P. DIDERICHSEN, *Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes*, [w:] *Helhed og struktur, Udvalgte sprogvidenskabelige Afhandlinger*, Kobenhavn 1966.
- Doherty 1970: M. DOHERTY, *Zur Komparation antonymer Adjektive*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft. Arbeitsgruppe strukturelle Grammatik. ASG – Bericht, nr 6, Berlin 1970.
- Dokulil 1962: *Tvoření slov v češtině, 1: M. DOKULIL, Teorie odvozování slov*, Československá Akademie Věd, Praha 1962.
- Dornseiff 1959: F. DORNSEIFF, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Berlin 1959.
- Dorofeev i Martem'janov 1989a: G.V. DOROFEEV, J.S. MARTEM'JANOV, *K formalizacii èlementarnych značenij*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1969/12.
- Dorofeev i Martem'janov 1969b: G.V. DOROFEEV, J.S. MARTEM'JANOV, *Logičeskij vyvod i vyjavenie svjazej meždu predloženíjami*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1969/12.
- Dorofeev i Martem'janov 1969c: G.V. DOROFEEV, J. S. MARTEM'JANOV, *K opisaniu smysla slov dlja celej vyvoda*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1969/12.
- Dubois 1962: J. DUBOIS, *Les notions d'unité sémantique complexe et de neutralisation dans le lexique*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 2, Paris 1962.
- Dubois 1964: J. DUBOIS, *Distribution, ensemble et marque dans le lexique*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 4, 1964/1.
- Dubois i in. 1966: J. DUBOIS, R. LAGANE, G. NIOBEY, D. CASALIS, J. CASALIS, H. MÉSCHONNIC, *Dictionnaire du français contemporain*, Paris 1966.
- Dubois 1970: J. DUBOIS, *Dictionnaire et discours didactique*, „Langages”, La lexicographie, 1970/19.
- Ducháček 1964: O. DUCHÁČEK, *Différents types de synonymes*, „Orbis”, t. 13, 1964/1.
- Ducháček 1965: O. DUCHÁČEK, *Sur quelques problèmes de l'antonymie*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 5, Paris 1965.
- Duden 1964: *Der grosse Duden*. Bd. 8: *Vergleichendes Synonymwörterbuch*, Bibliographisches Institut, Mannheim 1964.

- Eckert 1969: Von R. ECKERT, *Zur Darstellung der Synonymie mit Hilfe der Distributionsmodelle und einige Schlussfolgerungen daraus für den russischen Sprachunterricht*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe“, Heft 2/3 1968.
- Edmundson i Epstein 1969: H.P. EDMUNDSON, M.N. EPSTEIN, *Computer Aided Research on Synonymy and Antonymy*, Preprint N 58. International conference on computational linguistics, Coling 1969, Stockholm.
- Erdmann 1925: K.O. ERDMANN, *Die Bedeutung des Wortes*, Leipzig 1925.
- Evgen'eva 1966: A.P. EVGEN'EVA, *Osnovnye voprosy leksičeskoj sinonimiki*, [w:] *Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva-Leningrad 1966.
- Evgen'eva 1967: A.P. EVGEN'EVA, *O nekotorych osobennostjach leksičeskoj sinonimii russkogo jazyka*, [w:] *Leksičeskaja sinonimija*, Moskva 1967.
- Evgen'eva 1970: A.P. EVGEN'EVA [red.], *Slovar' sinonimov russkogo jazyka v dvuch tomach*, t. 1: A-N, Izdatel'stvo «Nauka», Leningrad 1970.
- Fal'kovič 1960: M.M. FAL'KOVIČ, *K voprosu ob omonimii i polisemii*, „Voprosy jazykoznanija“, 1960/5.
- Filin 1963: F.P. FILIN, *O slove i variantach slova*, [w:] *Morfologičeskaja struktura slova v jazykach različnych tipov*, Moskva-Leningrad 1963.
- Filipec 1961: J. FILIPEČ, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie (Příspěvek k posnání systému v slovní zásobě)*, Československá Akademie Věd, Praha 1961.
- Fillmore 1966: Ch.J. FILLMORE, *Towards a Modern Theory of Case*, The Ohio State University. Research Foundation. Columbus, Ohio: Project on linguistic analysis. Report 13, 1966.
- Fillmore 1968a: Ch.J. FILLMORE, *Lexical Entries for Verbs*, „Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy“, vol. 4, 1968/4.
- Fillmore 1968b: Ch.J. FILLMORE, *The Case for Case*, [w:] *Universal in Linguistic Theory*, ed. by E. BACH and R.T. HARMS, New York-Chicago-San Francisco 1968.
- Fillmore 1969: Ch.J. FILLMORE, *Types of Lexical Information*, [w:] *Studies in Syntax and Semantics*, ed. by F. KIEFER, Dordrecht-Holland 1969.
- Fillmore 1970: Ch.J. FILLMORE, *Subjects, Speakers, and Roles*, „Synthese“, vol. 21, 1970.
- Fillmore 1971: Ch.J. FILLMORE, *Some Problems for Case Grammar*, [w:] *Georgetown University Monograph Series on Languages and Linguistics*, 24, Washington 1971.
- Firth 1935: J.R. FIRTH, *The Technique of Semantics*, [w:] *Papers in Linguistics 1934-1951*, London 1957.
- Firth 1950: J.R. FIRTH, *Personality and Language in Society*, [w:] *Papers in Linguistics 1934-1951*, London 1957.
- Firth 1951: J.R. FIRTH, *Modes of Meaning*, [w:] *Papers in Linguistics 1934-1951*, London 1957.
- Flavell 1959: J.H. FLAVELL and E.R. FLAVELL, *One Determinant of Jugged Semantic and Associative Connection Between Words*, „Journal of Experimental Psychology“, vol. 58, 1959/2.
- Footě 1967: I.P. FOOTE, *Verbs of Motion*, [w:] *Studies in the Modern Russian Language*, Cambridge 1967.
- Froj 1920: A. FROJ, *Grammaire des Gutes*, Paris 1920.

- Gak 1972 : V.G. GAK, *K probleme semantičeskoj sintagmatiki*, [w:] *Problemy strukturnoj lingvistiki 1971*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1972.
- Golaž 1968: Z. GOLAB, *The Grammar of Slavic Causatives*, [w:] *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*, vol. 1: *Linguistic Contributions*, Mouton 1968.
- Goodenough 1956: W. GOODENOUGH, *Componential Analysis and the Study of Meaning*, „Language”, vol. 32, 1956/1.
- Grammatika 1970: *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1970.
- Grečko 1966: V.A. GREČKO, *Odnokorennye sinonimy i varianty slova*, [w:] *Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva – Leningrad 1966.
- Greenberg 1949: J. GREENBERG, *The Logical Analysis of Kinship*, „Philosophy of Science”, vol. 16, 1949/1.
- Greimas 1964: A. GREIMAS, *Les topologiques. Identification et analyse d'une classe de lexemes*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 4, 1964/1.
- Greimas 1966: A. GREIMAS, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris 1966.
- Grigor'eva 1959: A.D. GRIGOR'EVA, *Zametki o leksičeskoj sinonimii*, „Voprosy kul'tury reči”, 1959/2.
- Guilbert 1964: L. GUILBERT, *Les antonymes*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 4, 1964/1.
- Halliday 1967: M.A.K. HALLIDAY, *Notes on Transitivity and Theme in English, Part 2*, „Journal of Linguistics”, vol. 3, 1967/2.
- Halliday 1968: M.A.K. HALLIDAY, *Notes on Transitivity and Theme in English, Part 3*, „Journal of Linguistics”, vol. 4, 1968/2.
- Hallig i Wartburg 1952: R. HALLIG, W. WARTBURG, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie*, Berlin 1952.
- Harris 1952: Z.S. HARRIS, *Discourse Analysis*, „Language”, vol. 28, 1952/1.
- Harris 1957: Z.S. HARRIS, *Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure*, „Language”, vol. 33, 1957/3 (Part 1); tłum. ros. w: *Novoe v lingvistike*, t. II, Moskva 1962.
- Harris 1965: Z.S. HARRIS, *Transformational Theory*, „Language”, vol. 41, 1965.
- Helbig i Schenkel 1969: G. HELBIG, W. SCHENKEL, *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, Leipzig 1969.
- Heller i Macris 1967: L. G. HELLER, J. MACRIS, *Parametric Linguistics*, Mouton and Co., The Hague–Paris 1967.
- Hiž 1967: H. HIŽ, *Computable and Uncomputable Elements of Syntax. Transformations and Discourse Analysis Papers*, University of Pennsylvania, 1967/69.
- Hjelmslev 1943: L. HJELMSLEV, *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, København 1943; tłum. ros.: *Prolegomeny k teorii jazyka*, [w:] *Novoe v lingvistike*, t. I, Moskva.
- Hjelmslev 1957: L. HJELMSLEV, *Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure?*, [w:] *Reports for the Eighth International Congress of Linguistics*, vol. 2, Oslo University Press 1957.
- Humboldt 1859: W. HUMBOLDT, *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, [w:] *W. von Humboldt's Gesammelte Werke*, G. Bard, Berlin 1848.

- Joos 1957: *Readings in Linguistics*, ed. by M. JOOS, Washington 1957.
- Jordanskaja 1961: L.N. JORDANSKAJA, *Dva operatora obrabotki slovosočetañij s „sil'nym upravleniem“ (dlja avtomatičeskogo sintaksičeskogo analiza)*, Moskva 1961.
- Jordanskaja 1967a: L.N. JORDANSKAJA, *Avtomatičeskij sintaksičeskij analiz*, t. II: *Mežsegmentnyj sintaksičeskij analiz*, Izdatel'stvo «Nauka», Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1967.
- Jordanskaja 1967b: L.N. JORDANSKAJA, *Sintaksičeskaja omonimija v russkom jazyke (s točki zrenija avtomatičeskogo analiza i sinteza)*, „Naučno-tehničeskaja informacija“, serija 2, 1967/5.
- Jordanskaja 1971: L.N. JORDANSKAJA, *Popyka leksikografičeskogo tolkovanija grupy slov so značeniem čuvstva*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika“, 1971/13; tłum. pol.: *Próba leksyko-graficznego opisu znaczeń grupy rosyjskich słów oznaczających uczucia*, [w:] *Semantyka i słownik*, Wrocław 1972.
- Jordanskaja 1972: L.N. JORDANSKAJA, *K leksikografičeskomu opisaniju frazeologizmov tipa „duch zachvatyvaet ot vostorga“*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika“, 1972/14.
- Josselson 1968: H.H. JOSSELSO, *The Lexicon: A Matrix of Lexemes and Their Properties. Paper To Be Presented at the Conference on Mathematical Linguistic at Budapest-Balatonzabadi, 6-10 sept. 1968*.
- Katz i Fodor 1963: J. KATZ, J.A. FODOR, *The Structure of the Semantic Theory*, „Language“, vol. 39, 1963/1.
- Katz 1966: J.J. KATZ, *The Philosophy of Language*, New York 1966.
- Katz i Martin 1967: J. KATZ, E. MARTIN, *The Synonymy of Actives and Passives*, „Philosophical Review“, t. LXXVI, 1967; tłum. ros.: *Simoničičnosť' aktivnyh i passivnyh konstrukcij*, [w:] *Sbornik perevodov po voprosam informacionnoj teorii i praktiki*, nr 16, Moskva 1970.
- Katz i Postal 1964: J. KATZ, P.M. POSTAL, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge (Mass.) 1964.
- Kauzatyw 1969: *Tipologija kauzativnyh konstrukcij. Morfologičeskij kauzativ*, pod red. A.A. CHOLODOVIČA, Izdatel'stvo «Nauka», Leningrad 1969.
- Kay 1959: M. KAY, *The Relevance of Linguistics to Mechanical Translation. Essays on and in Machine Translation by the Cambridge Language Research Unit*, Cambridge (England) 1959.
- Kelly 1971: L.G. KELLY, *Punning and the Linguistic Sign*, „Linguistics. An International Review“, 1971/66.
- Klima 1965: E.S. KLIMA, *Current Developments in Generative Grammar*, „Kybernetika“, čislo 2, 1965.
- Klimonov 1968: D. KLIMONOV, *Die Valenzen der russischen Verblexeme, die einen Objektsatz mit der Konjunktion čto regieren*, „Zeitschrift für Slawistik“, Bd. XIII, 1968, Heft 4.
- Kljueva 1956: V.N. KLJUEVA, *Problema antonima*, „Učenyje zapiski i Moskovskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo inostrannyh jazykov“, t. IX, Moskva 1956.
- Knudsen i Sommerfeldt 1968: T. KNUDSEN, A. SOMMERFELDT, *Principles of Unilingual Dictionary Definitions*, [w:] *Proceedings of the 8-th Congress of Linguistics*, Oslo 1968.
- Komissarov 1957: V.N. KOMISSAROV, *Problema opredelenija antonima (o sootnošenii logičeskogo i jazykovogo v semasiologii)*, „Voprosy jazykoznanija“, 1957/2.
- Komissarov 1964: V.N. KOMISSAROV, *Slovar' antonimov sovremennogo anglijskogo jazyka*, Izdatel'stvo «Meždunarodnye otnošenija», Moskva 1964.
- Kopeckij 1973: L.V. KOPECKIJ, *Teoretičeskije predposylki dvujazyčnoj slavjanskoj leksikografii (micograph)*.

- ic Translation", Report N NSF - 17 to the National Science Foundation, Cambridge (Mass.) 1966.
- Lakoff 1968: G. LAKOFF, *Instrumental Adverbs and the Concept of Deep Structure*, „Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy”, vol. 4, 1968/1.
- Lakoff i Peters 1966: G. LAKOFF, S. PETERS, *Phrasal Conjunction and Symmetric Predicates*, „Mathematical Linguistics and Automatic Translation”, Reports N NSF - 17 to the National Science Foundation, Cambridge (Mass.) 1966.
- Lamb 1966: S. LAMB, *Stratificational Grammar*, New York 1966.
- Leech 1969: G.N. LEECH, *Towards a Semantic Description of English*, London-Harlow 1969.
- Leisi 1953: E. LEISI, *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen*, Heidelberg 1953.
- Leksičeskaja sinonimija 1967: *Leksičeskaja sinonimija*, Moskva 1967.
- Leksykografija 1970: *La lexicographie*, „Langages”, 1970/19.
- Leont'eva 1964: N.N. LEONT'eva, *Opisanie slov so značeniem vremeni*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1964/8.
- Leont'eva 1965: N.N. LEONT'eva, *Analiz i sintez russkich èlliptičeskich predloženzij*, „Naučno-tehničeskaja informacija”, 1965/11.
- Leont'eva 1967: N.N. LEONT'eva, *Ustranenie nekotorych vidov izbytočnoj informacii v estestvennom jazyke*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1967/10.
- Leont'eva 1968: N.N. LEONT'eva, *Semantičeskij analiz i smyslovaja polnota teksta. Avtoreferat kandidat-skoj dissertacii*, Moskva 1968.
- Leont'eva i in. 1961: A.K. ŽOLKOVSKIJ, N.N. LEONT'eva, Ju.S. MARTEM'janov, *O principial'nom ispol'zovanii smysla pri mašinnom perevode*, [w:] *Mašinnyj perevod*, Trudy Instituta točnoj mehaniki i vyčislitel'noj tehniki Akademii Nauk SSSR, vypusk 2, Moskva 1961.
- Leont'eva i Nikitina 1964: N.N. LEONT'eva, S.E. NIKITINA, *Opyt analiza semantiki predlogov*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1964/8.
- Lesnik 1952: M.D. LESNIK, *Ob antonimičnosti prilagatel'nych bol'soj, malyj, malen'kij i sfere ich upotreblenija v sovremennom russkom jazyke*, „Učenyje zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta”, nr 161, vypusk 18, t. II, Filologičeskij fakul'tet 1952.
- Lindekens 1968: R. LINDEKENS, *Essai de description d'un espace sémantique*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 12, 1968/1.
- Ljung 1970: M. LJUNG, *English Denominal Adjectives*, Gothenburg Studies in English, Lund 1970.
- Loriche 1965: R. LORICHE, *Le mot et l'idée*, Paris 1965.
- Lounsbury 1956: F. LOUNSBURY, *A Semantic Analysis of the Pawnee kinship Usage*, „Language”, vol. 32, 1956/1.
- Lyons 1963: J. LYONS, *Structural Semantics: An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato*, Oxford 1963.
- Lyons 1967: J. LYONS, *A Note on Possessive, Existential and Locative Sentences*, „Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy”, vol. 3, 1967/4.
- Lyons 1968: J. LYONS, *An Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge (England) 1968; tłum. pol.: *Wstęp do językoznawstwa*, PWN, Warszawa 1975.

Lyons 1975 zob. Lyons 1968.

Lomtev 1968: T.P. LOMTEV, *Struktura predloženiya v slavjanskich jazykach kak vyraženie struktury predikata*, [w:] *Slavjanskoe jazykoznanie, VI meždunarodnyj s'ezd slavistov. Doklady sovetsoj delegacii*, Moskva 1968.

Lomtev 1969: T.P. LOMTEV, *Paradigmatika predloženiya na osnove konvertiruемости otnošenij*, [w:] *Invariantnye sintaksičeskie značenija i struktura predloženiya*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1969.

Lopatin i Uluchanov 1966: V.V. LOPATIN, I.S. ULUCHANOV, *Postroenie razdela „Slovoobrazovanie“*, [w:] *Osnovy postroeniya opisatel'noj grammatiki sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1966.

Maksimov 1958a: L.Ju. MAKSIMOV, *Antonimija kak odin iz pokazatelej kačestvennosti prilagatel'nych*, „Učenyje zapiski Moskovskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta im. Lenina“, t. CXXXII, vypusk 8, 1958.

Maksimov 1958b: L.Ju. MAKSIMOV, *Antonimija kak odin iz priznakov kačestvennosti prilagatel'nych. Avtoreferat na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskich nauk*, Moskva 1958.

Mantchev 1967: K. MANTCHEV, *Hiérarchie sémantique des verbes français contemporains*, „Cahiers de lexicologie“, vol. 10, 1967/1.

Martem'janov 1964: Ju.S. MARTEM'JANOV, *O forme zapisi situacij*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika“, 1964/8.

Martinet 1953: A. MARTINET, *Structural Linguistics*, [w:] *Anthropology Today*, ed. by A.L. KROEBER, Chicago 1953.

Martinet 1968: A. MARTINET, *Neutralisation et syncrétisme*, „La linguistique. Revue internationale de linguistique générale“, 1968/1; tlm. ros.: *Nejtralizacija i sinkretizm*, „Voprosy jazykoznanija“, 1969/2.

MAS: *Slovar' russkogo jazyka*, t. I–IV, Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nych slovarij, Moskva 1957–1961.

Masterman 1957: M.M. MASTERMAN, *The Thesaurus in Syntax and Semantics*, [w:] *Mechanical Translation*, t. IV, November 1957; tlm. ros.: *Tezaurus v sintaksise i semantike*, [w:] *Matematičeskaja lingvistika. Sbornik perevodov*, Izdatel'stvo «Mir», Moskva 1964.

Masterman 1959: M.M. MASTERMAN, *What Is a Thesaurus?*, [w:] *Essays on and in Machine Translation by the Cambridge Language Research Unit*, Cambridge (England) 1959.

Masterman 1962: M.M. MASTERMAN, *Semantic Message – Detection for Machine Translation, Using an Interlingua*, [w:] *Semantic Problems in Language. Colloquium Reports*, Cambridge (England) 1962.

Masterman 1963: M.M. MASTERMAN, *Commentary on the Guberina Hypothesis*, „Methods“, vol. 15, 1963.

Masterman i in. 1959: M.M. MASTERMAN, *Essays on and in Machine Translation by the Cambridge Language Research Unit*, Cambridge (England) 1959.

Masterman i in. 1964: M.M. MASTERMAN, Y. WILKS, D. SHILLAN, J. DOBSON, K. SPARK JONES, *Final Reports. Semantic Basis of Communication*, Cambridge (England) 1964.

- Mel'čuk 1968: I.A. MEL'ČUK, *Stroenie jazykovych znakov i vozmožnye formal'no-smyslovye otnošenija meždu nimi*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR”, Serija literatury i jazyka, 1968/5.
- Mel'čuk 1969: I.A. MEL'ČUK, *Ob opredelenii bol'sejlmen'sej smyslovoj složnosti pri slovoobrazovatel'nyh otnošenijach*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR”, Serija literatury i jazyka, 1969/2; tłum. pol.: *O określaniu większej/mniejszej złożoności semantycznej w relacjach słowotwórczych*, [w:] *Semantyka i słownik*, Wrocław 1972.
- Mel'čuk 1972: I.A. MEL'ČUK, *O suppletivizme*, [w:] *Problemy strukturnoj lingvistiki 1971*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1972.
- Mel'čuk 1973: I.A. MEL'ČUK, *Konversija kak morfologičeskoe sredstvo*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR”, Serija literatury i jazyka, 1973/1.
- Mel'čuk 1974a: I.A. MEL'ČUK, *Opyt teorii lingvističeskich modelej „Smysl ⇔ Tekst”*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1974.
- Mel'čuk 1974b: I.A. MEL'ČUK, *Ob odnoj lingvističeskoj modeli tipa „Smysl ⇔ Tekst”*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR”, Serija literatury i jazyka, 1974/5.
- Mel'čuk i Cholodovič 1970: I.A. MEL'ČUK, A.A. CHOLODOVIČ, *K teorii grammatičeskogo zaloga (opredelenie, isčislenie)*, [w:] *Narody Azii i Afriki*, Moskva 1970.
- Mel'čuk i Žolkovskij 1965: A.K. ŽOLKOVSKU, I.A. MEL'ČUK, *O vozmožnom metode i instrumentach semantičeskogo sinteza*, „Naučno-tehničeskaja informacija”, 1965/6.
- Mel'čuk i Žolkovskij 1967: A.K. ŽOLKOVSKU, I.A. MEL'ČUK, *O semantičeskom sinteze*, „Problemy kibernetiki”, vypusk 19, Moskva 1967.
- Mel'čuk i Žolkovskij 1969: A.K. ŽOLKOVSKU, I.A. MEL'ČUK, *K postroeniju dejstvujuščej modeli jazyka „Smysl ⇔ Tekst”*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1969/11.
- Mel'čuk i Žolkovskij 1970: I.A. MEL'ČUK, A.K. ŽOLKOVSKU, *Towards a Functioning „Meaning ⇔ Text” Model of Language*, „Linguistics. An International Review”, 1970/57, Mouton, The Hague–Paris.
- Modaľ'naja logika 1967: *Logičeskaja semantika i modaľ'naja logika*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1967.
- Morris 1947: Ch. MORRIS, *Sings, Language, and Behavior*, New York 1947.
- Mrazek 1964: R. MRAZEK, *Sintaksis ruskogo tvoritel'nogo*, Praha 1964.
- Mučnik 1938: I.P. MUČNIK, *O zalogach ruskogo jazyka*, „Učene zapiski kafedry ruskogo jazyka Moskovskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta”, vypusk 2, Moskva 1938.
- Mučnik 1946: I.P. MUČNIK, *O značenijach ruskich vidov*, „Russkij jazyk v škole”, 1946/5–6.
- Mušanov 1964: Ju.A. MUŠANOV, *Zavisimost' vybora slov ot predvaritel'nyh znanij o predmete (na materiale sojuzov i častic)*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1964/8.
- Neutralizacija 1957: zbiór *Travaux de l'Institut de linguistique (La notion de neutralisation dans la morphologie et le lexique)*, vol. 2, Paris 1957.
- Nida 1949: E.A. NIDA, *Morphology, The Descriptive Analysis of Words*, Second Edition, Ann Arbor 1963.
- Nida 1970: E.A. NIDA, *Nauka perevoda*, „Voprosy jazykoznanija”, 1970/4.
- Novikov 1966: L.A. NOVIKOV, *Logičeskaja protivopoložnost' i leksičeskaja antonimija*, „Russkij jazyk v nacional'noj škole”, 1966/4.

- Porzig 1934: W. PORZIG, *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, Bd. 58/1934.
- Porzig 1954: W. PORZIG, *Alt und jung, alt und neu. Sprachgeschichte und Wortbedeutung*, Festschrift A. Debrunner, Bern 1954.
- Potebnja 1913: A.A. POTEBNJA, *Mysl' i jazyk*, Char'kov 1913.
- Pottier 1965: B. POTTIER, *La définition sémantique dans les dictionnaires*, „Travaux de linguistique et de littérature”, t. III, 1965/1.
- Prokopovič 1969: N.N. PROKOPOVIČ, *Ob ustojčivych sočetanijach analitičeskoj struktury v russkom jazyke sovetskoj epochi*, [w:] *Myslji o sovremennom russkom jazyke*, Izdatel'stvo «Prosvješčenic», Moskva 1969.
- Quine 1953: W. QUINE, *From a Logical Point of View*, Cambridge (Mass.) 1953; tłum. pol.: *Z punktu widzenia logiki*, PWN, Warszawa 1969.
- Quine 1960: W. QUINE, *Word and Object*, New York – London 1960.
- Razumnikova 1966: G.A. RAZUMNIKOVA, *Sinonimičeskie otnošenija neperechodnych glagolov s proizvodnymi ot nich glagolami na -sja*, [w:] *Očerki po sinonimikie sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva – Leningrad 1966.
- Reformatskij 1967: A.A. REFORMATSKIJ, *Vvedenie v jazykovedenie*, Izdatel'stvo «Prosvješčenic», Moskva 1967.
- Reichenbach 1948: H. REICHENBACH, *Elements of Symbolic Logic*, New York 1948.
- Reum 1953: A. REUM, *Petit dictionnaire du style*, Leipzig 1953.
- Reum 1955: A. REUM, *A Dictionary of English Style*, Leverkusen 1955.
- Rey 1965: A. REY, *Les dictionnaires: forme et contenu*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 7, 1965/2.
- Rey 1968a: A. REY, *Les bases théoriques de la description lexicographique du français: tendance actuelle*, „Travaux de linguistique et de littérature”, t. VI, 1968/1.
- Rey 1968b: A. REY, *Structure et diachronie en sémantique lexicographique*, [w:] *Actas del XI Congreso internacional de linguística y filología románicas, Madrid, 1965*, Madrid 1968.
- Rey 1970: A. REY, *Typologie génétique des dictionnaires*, „Langages”, La lexicographie, 1970/19.
- Rey-Debove 1966: J. REY-DEBOVE, *La définition lexicographique: recherches sur l'équation sémique*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 8, 1966/1.
- Rey-Debove 1967: J. REY-DEBOVE, *Antonymie et métalangue*, „Cahiers de lexicologie”, vol. 11, 1967/2.
- Rey-Debove 1969: J. REY-DEBOVE, *Le dictionnaire comme discours sur la chose et discours sur le signe*, „Semiotica”, Journal of the International Association for Semiotic Studies, vol. 1–2, 1969.
- Rey-Debove 1970: J. REY-DEBOVE, *Le domaine du dictionnaire*, „Langages”, La lexicographie, 1970/19.
- Robert 1967: P. ROBERT, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Petit Robert, Paris 1967.
- Rodičeva 1968: E.I. RODIČEVA, *Semantičeskij aspekt antonimii v svete dannyh afazii. Issledovanija po rečevoj informacii*, Moskva 1968.
- Roget 1952: P.M. ROGET, *Everymen's Thesaurus of English Words and Phrases*, London, New York, Dutton 1952.
- Ross i Levy 1960: B. ROSS, N. LEVY, *A Comparison of Adjectival Antonyms by Simple Card-Pattern Formation*, „The Journal of Psychology”, vol. 49, half 1, 1960.

- ogonego, P. WIN, Warszawa 1961.
- Saithworth 1967: F. SAITHWORTH, *A Model of Semantic Structure*, „Language”, 43, 1967; tłum. ros.: *Odna model' semantičeskoj struktury*, [w:] *Sbornik perevodov po voprosam informacionnoj teorii i praktiki*, nr 16, Moskva 1970.
- Semantic Problems 1962: *Semantic Problems in Language. Colloquium Report*, Cambridge (England) 1962.
- Schank 1972: R.C. SCHANK, *Conceptual Dependency: A Theory of Natural Language Understanding*, „Cognitive psychology”, vol. 3, 1972/4.
- Sevbo 1969: I.P. SEVBO, *Struktura svjaznogo teksta i avtomatizacija referirovanija*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1969.
- Sidorov i Il'inskaja 1949 : V.N. SIDOROV, I.S. IL'INSKAJA, *K voprosu o vyražeenii sub'ekta i ob'ekta dejstvija v sovremennom russkom literaturnom jazyke*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR”, Otdelenie literatury i jazyka, 1949/4.
- Sinonimy 1972: *Sinonimy russkogo jazyka i ich osobennosti*, Izdatel'stvo «Nauka», Leningrad 1972.
- SJP Dor.: *Słownik języka polskiego*, pod red. W. DOROSZEWSKIEGO, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- Skorochod'ko 1965: E.V. SKOROD'KO, *Forma i soderžanie opredelenij v tolkovykh slovarjach*, „Naučnye doklady vyššej školy, Filologičeskie nauki”, 1965/1.
- Smirnickij 1956: A.I. SMIRNICKIJ, *Leksikologija anglijskogo jazyka*, Moskva 1956.
- SO: *Slovar' russkogo jazyka*, sastavil S.I. OZEGOV, izdanie davjatoe ispravlennoe i dopolnennoe, Izdatel'stvo «Sovetskaja enciklopedija», Moskva 1972.
- Staal 1967: T.F. STAAL, *Some Semantic Relations between Sentoids*, „Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy”, vol. 3, 1967/1.
- Stern 1931: G. STERN, *Meaning and Change of Meaning*, Göteborg 1931.
- Suchotin 1960: V.P. SUCHOTIN, *Sintaksičeskaia sinonimika v sovremennom russkom jazyke*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1960.
- Šanskij 1964: N.M. ŠANSKIJ, *Leksikologija sovremennogo russkogo jazyka*, Izdatel'stvo «Prosvješćenie», Moskva 1964.
- Šapiro 1955: A.B. ŠAPIRO, *Nekotorye voprosy teorii sinonimov*, „Doklady i soobščeniia Instituta jazykoznanija Akademii Nauk SSSR”, 1955/8.
- Šaumjan 1965: S.K. ŠAUMJAN, *Strukturnaja lingvistika*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1965.
- Šaumjan 1971: S.K. ŠAUMJAN, *Filosofskie voprosy teoretičeskoj lingvistiki*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1971.
- Šaumjan i Soboleva 1965: S.K. ŠAUMJAN, P.A. SOBOLEVA, *Applikativnaja poroždajuščaja model' i formalizacija grammatičeskoj sinonimii*, „Voprosy jazykoznanija”, 1965/5.
- Ščeglov 1964: Ju.K. ŠČEGL'OV, *Dve grupy slov russkogo jazyka*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1964/8.
- Ščerba 1931: L.V. ŠČERBA, *O trojacom aspekte jazykovykh javlenij i ob eksperimente v jazykoznanii*, [w:] V.A. ZVEGINCEV, *Istorija jazykoznanija XIX–XX vekov v očerkach i izvlečenijach*, č. II, izd. 3-e, Izdatel'stvo «Prosvješćenie», Moskva 1965.

- Ščerba 1940: L.V. ŠČERBA, *Opyt obščej teorii leksikografii*, [w:] *Izbrannye raboty po jazykoznaniju i fonetike*, t. I, Izdatel'stvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1958.
- Ščerba 1945: L.V. ŠČERBA, *Očerednye problemy jazykovedenija*, [w:] *Izbrannye raboty po jazykoznaniju i fonetike*, t. I, Izdatel'stvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1958.
- Šendel's 1959: J.I. ŠENDEL'S, *Ponjatie grammatičeskoj sinonimii*, „Naučnye doklady vyssšej školy. Filologičeskie nauki”, 1959/1.
- Šendel's 1962: J.I. ŠENDEL'S, *Sintaksičeskie varianty*, „Naučnye doklady vyssšej školy. Filologičeskie nauki”, 1962/1.
- Šmelev 1964: D.N. ŠMELEV, *Očerki po semasiologii russkogo jazyka*, Izdatel'stvo «Prosveščenie», Moskva 1964.
- Šmelev 1968: D.N. ŠMELEV, *Ob analize semantičeskoj struktury slova*, [w:] *Zeichen und System der Sprache*, Band. III, Berlin 1966.
- Šmelev 1968a: D.N. ŠMELEV, *Leksika sovremenennogo russkogo jazyka*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1968.
- Šmelev 1968b: D.N. ŠMELEV, *Osnovnye processy v leksike sovremennykh vostočnoslavjanskich jazykov*, [w:] *Slavjanskoe jazykoznanie. VI Meždunarodnyj s'ezd slavistov. Doklady sovetskoj delegacii*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1968.
- Šmelev 1969: D.N. ŠMELEV, *Problemy semantičeskogo analiza leksiki (na materiale russkogo jazyka). Avtoreferat na soiskanie učenoj stepeni doktora filologičeskich nauk*, Moskva 1969.
- Šmelev 1973: D.N. ŠMELEV, *Problemy semantičeskogo analiza leksiki (na materiale russkogo jazyka)*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1973.
- Tarski 1948: A. TARSKI, *Introduction to Logic and to the Methodology of Deductive Sciences*, 2-d ed., New York 1946; tłum. ros.: *Vvedenie v logiku i metodologiju deduktivnykh nauk*, Moskva 1948.
- Tarski 1956: A. TARSKI, *Logic, Semantics, Metamathematics. Papers from 1923 to 1938*, Oxford 1956.
- Tesnière 1934: L. TESNIÈRE, *Comment construire une syntaxe*, „Bulletin de la Faculté des Letters”, Strasbourg, mai-juin, 1934.
- Tesnière 1959: L. TESNIÈRE, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1959.
- Tolstoj 1968: N.I. TOLSTOJ, *Nekotorye problemy sravnitel'noj slavjanskoj semasiologii*, [w:] *Slavjanskoe jazykoznanie. VI Meždunarodnyj s'ezd slavistov. Doklady sovetskoj delegacii*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1968.
- Ullmann 1951: S. ULLMANN, *Words and Their Use*, New York 1951.
- Ullmann 1952: S. ULLMANN, *Précis de sémantique française*, Berne 1952.
- Ullmann 1953: S. ULLMANN, *Descriptive Semantics and Linguistic Typology*, „Word”, vol. 9, 1953/3.
- Ullmann 1957: S. ULLMANN, *The Principles of Semantics*, Glasgow 1957.
- Ullmann 1959: S. ULLMANN, *Précis de sémantique française*, 2-e éd., Berne 1959.
- Ullmann 1963: S. ULLMANN, *The Principles of Semantics*, Oxford 1963.
- Ullmann 1964: S. ULLMANN, *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford 1964.
- Uluchanov 1970: I.S. ULUCHANOV, *O principach opisanija značenij slovoobrazovatel'no motivirovannykh slov*. „Izvestija Akademii Nauk SSSR”. Serija literatury i jazyka, 1970/1.

- Vinogradov 1952: V.V. VINOGRADOV, *Slovoobrazovanie v ego otnošenii k grammatike i leksikologii (na materiale russkogo i rodstvennykh jazykov)*, Voprosy teorii i istorii jazyka, Moskva 1952.
- Vinogradov 1953a: V.V. VINOGRADOV, *O nekotorykh voprosach russkoj istoričeskoj leksikologii*, „Izveštija Akademii Nauk SSSR. Otdelenie literatury i jazyka“, t. XII, 1953/3.
- Vinogradov 1953b: V.V. VINOGRADOV, *Osnovnye tipy leksičeskich značenij slova*, „Voprosy jazykoznanija“, 1953/5.
- Vinogradov 1969: V.V. VINOGRADOV, *O vzaimodejstvii leksikosemantičeskich urovnj s grammatičeskimi v strukture jazyka*, [w:] *Mysli o sovremennom russkom jazyke. Sbornik statej*, izdatel'stvo «Prosvješćenie», Moskva 1969.
- Vinokur 1928: G.O. VINOČUR, *Glagoľ ili imja?*, Russkaja reč', Novaja serija, t. III, Leningrad 1928.
- Vinokur 1929: G.O. VINOČUR, *Problema kul'tury reči*, „Russkij jazyk v sovetskoj škole“, 1929/5.
- Vinokur 1946: G.O. VINOČUR, *Zametki po russkomu slovoobrazovaniju*, [w:] *Izbramyje raboty po russkom jazyku*, Moskva 1969.
- Webster 1956: *Webster's Seventh New Collegiate Dictionary*, Springfield (Mass.), 1956.
- Webster 1961: *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, Springfield (Mass.) 1961.
- Webster 1968: *Webster's New Dictionary of Synonyms*, Springfield 1968.
- Wehrle-Eggers 1961: H.H. WEHRLE-EGGERS, *Deutscher Wortschatz. Ein Wegweiser zum treffenden Ausdruck*, E. Klett. Verlag, Stuttgart 1961.
- Weinreich 1954: U. WEINREICH, *Webster's Third: A Critique of Its Semantics*, „International Journal of American Linguistics“, vol. 30, 1954/4.
- Weinreich 1962: U. WEINREICH, *La définition lexicographique dans la sémantique descriptive*, „Language“, La lexicographic, 1970/19. Po raz pierwszy opublikowana wersja angielska: *Lexicographic Definition in Descriptive Semantics*, [w:] *Problems in Lexicography*, eds. F.W. HOUSEHOLDE, S. SAPORTA, Bloomington 1962.
- Weinreich 1963a: U. WEINREICH, *On the Semantic Structure of Language*, [w:] *Universals of Language*, Cambridge (Mass.) 1963.
- Weinreich 1963b: U. WEINREICH, *Lexicology*, [w:] *Current Trends in Linguistics*, vol. I, The Hague 1963.
- Weinreich 1966a: U. WEINREICH, *Explorations in Semantic Theory*, [w:] *Current Trends in Linguistics*, vol. 3: *Theoretical Foundations*, London – The Hague – Paris 1966.
- Weinreich 1966b: U. WEINREICH, *Problems in the Analysis of Idioms. Proceedings of Summer 1966 Linguistics Forum at the University of California*, Los Angeles, ed. by J. PUHVEL (Reprint).
- Wells 1957: R. WELLS, *To What Extent Can Meaning Be Said To Be Structured?*, [w:] *Reports for the Eighth International Congress of Linguistics*, vol. 2, Oslo University Press 1957.
- Wierzbicka 1966: A. WIERZBICKA, *O smyslovych ograničenijach dlja pravil množestvennogo sinteza pri avtomatičeskom perevode (K grammatike elementarnych smyslov)*, „Naučno-tehničeskaja informacija“, 1966/5.
- Wierzbicka 1967a: A. WIERZBICKA, *Mind and Body – from the Semantic Point of View*, MIT, March 1967 (mimeograph).
- Wierzbicka 1967b: A. WIERZBICKA, *Negation – a Study in the Deep Grammar*, MIT, March 1967 (mi-

- Zemskaja 1973: E.A. ZEMSKAJA, *Russkoe slovoobrazovanie*, Izdatel'stvo «Prosvješćenie», 1973.
- Ziff 1966: P. ZIFF, *The Nonsynonymy of Active and Passive Sentences*, „Philosophical Review”, vol. 75, 1966; tłum. ros.: *Nesinonimičnosť' aktivnych i passivnych predloženíj*, [w:] *Sbornik perevodov po voprosam informacionnoj teorii a praktiki*, nr 16, Moskva 1970.
- Zolotova 1970: G.A. ZOLOTOVA, *Sintaksičeskaja sinonimija i kul'tura reči*, [w:] *Aktual'nye problemy kul'tury reči*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1970.
- Zolotova 1973: G.A. ZOLOTOVA, *Očerok funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 1973.
- Zvegincev 1957: V.A. ZVEGINCEV, *Semasiologija*, Moskva 1957; tłum. pol.: *Semazjologia*, PWN, Warszawa 1962.
- Zvegincev 1963: V.A. ZVEGINCEV, *Zamečanija o leksičeskoj sinonimii*, [w:] *Voprosy teorii i istorii jazyka. Sbornik v čest' prof. B. A. Larina*, Leningrad 1963.
- Žolkovskij 1964a: A.K. ŽOLKOVSKIJ, *O pravilach semantičeskogo analiza*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1964/8.
- Žolkovskij 1964b : A.K. ŽOLKOVSKIJ, *Leksika celesoobraznoj dejatel'nosti*, „Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika”, 1964/8.
- Žolkovskij 1970: A.K. ŽOLKOVSKIJ, *O glubinnom i poverchnostnom sintaksise (na materiale jazyka somali)*, „Izvestija Akademii Nauk SSSR”, Serija literatury i jazyka, 1970/5.

tłum. pol.: *Koncepcje i metody współczesnej lingwistyki strukturalnej (zarys problematyki)*, przet. Z. SALONI, PIW, Warszawa 1971, 397 s.; tłum. niem.: *Ideen und Methoden der modernen strukturellen Linguistik. Kurzer Abriss*. Übertr. von B. HALTOF, E. MAI, Akademie-Verlag, Berlin 1971, 303 s.; 2 wyd. Hueber, München 1972; tłum. węg.: *A modern strukturális nyelvészet elmélete és módszerei*, tłum. LENGVEL Zsolt, Gondolat, Budapest 1971, 322 s.; tłum. ang.: *Principles and Methods of Contemporary Structural Linguistics*, transl. by D.B. CROCKETT, Mouton, The Hague, 1973, 349 s.; tłum. fr.: *Éléments sur les idées et les méthodes de la linguistique structurale contemporaine*, tłum. J.-P. WRANGEL, Dunod, Paris – Bruxelles – Montréal 1973, 374 s.; tłum. hiszp.: *La lingüística estructural soviética*. M. IZQUIERDO ROJO, J. LUQUE DURÁN. AKAL, Madrid 1975, 296 s.; *Ideas y métodos de la lingüística estructural contemporánea*, tłum. G. BERTARELLI, ed. de ciencias sociales, La Habana 1985, 303 s.; tłum. port.: *Idéias e métodos da lingüística estrutural contemporânea*, trad. de L. SEKI, Cultrix, UNICAMP, São Paulo 1980, 297 s.

2. *Ėksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*, Nauka, Moskva 1967, 251 s.; tłum. pol. fragmenty, *Przedmiot i metody współczesnej semantyki językoznawczej*, tłum. H. KURKOWSKA, [w:] *Językoznawstwo strukturalne*, red. H. KURKOWSKA, A. WEINSBERG, PWN, Warszawa 1979, 243–267; *Język semantyczny jako przedmiot semantyki*, tłum. J. BRALCZYK, [w:] *Semiotyka dziś i wczoraj*, red. J. PELC, Ossolineum, Wrocław 1991, 373–377.
3. *Leksičeskaja semantika (sinonimičeskie sredstva jazyka)*, Nauka, Moskva 1974, 367 s.; 2 wyd. popr. i uzup. w: Ju.D. APRESJAN, *Izbrannye trudy*, t. I, Škola „Języki ruszkiej kultury”, Moskva 1995; tłum. pol.: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przet. Z. KOZŁOWSKA i A. MARKOWSKI, Ossolineum, Wrocław, 1980, 469 s.; tłum. ang.: *Lexical Semantics. A Guide to Russian Vocabulary*, tłum. A. LEHRMAN, N. i L. LONGAN, A. EULENBERG, Ann Arbor: Karoma Publishers 1992, 633 s.
4. *Typy informacii dlja poverchnostno-semantičeskogo komponenta modeli „Smysl ↔ Tekst”*, Wiener Slavistischer Almanach. Sonderband 1, Wien 1980, 119 s.; tłum. ang. (fragment), *On the structure of explications: Some illustrations from Russian*, tłum. A. WIERZBIČKA, „Journal of Pragmatics”, 1986/5, 535–541.
5. *Lingvističeskoe obespečenie sistemy ĖTAP-2*, Nauka, Moskva 1989, 295 s. (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKU, L.L. IOMDIN i in.).
6. *Lingvističeskij processor dlja složnych informacionnych sistem*, Nauka, Moskva 1992, 256 s. (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKU, L.L. IOMDIN i in.).
7. *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Prospekt*, „Russkie slovarii”, Moskva 1995, 558 s. (współautorzy: O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON).
8. *Integral'noe opisanie jazyka i sistemnaja leksikografija*, [w:] *Izbrannye trudy*, t. 2, Škola „Języki ruszkiej kultury”, Moskva 1995, 766 s.

SŁOWNIKI

1. *Bol'soj anglo-russkij slovar'*, t. 1–2, Sovetskaja encyklopedija, Moskva 1972 (współautorzy: N.N. AMOSOVA, I.R. GAL'PERIN i in.), 2 wyd. Russkij jazyk, Moskva 1977; 3 wyd. 1979; 4 wyd. popr. i uzup. 1987.

2. *Anglo-russkij sinonimičeskij slovar'*, Russkij jazyk, Moskva 1979 (współautorzy: V.V. BOTJAKOVA, T.Ė. LATYŠEVA i in.); 2 wyd. 1988; 3 wyd. 1998; 4 wyd. 1999.
3. *Dopolnenie k Bol'somu anglo-russkomu slovarju*, Russkij jazyk, Moskva 1980 (współautorzy: I. R. GAL'FERIN, A.V. PETROVA i in.).
4. *Russkij glagol – vengerskij glagol. Upravlenie i sočetaemost'*, 1–2, Tankönyvkiado, Budapest 1982 (współautor: Ė. PALL).
5. *Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka. Opyty semantiko-sintaksičeskogo opisanija russkoj leksiki*, Wiener Slavistischer Almanach. Sonderband 14, Wien 1984 (współautorzy: I.A. MEL'ČUK, A.K. ŽOLKOVSKIJ i in.).
6. *Novyj bol'soj anglo-russkij slovar'*, Russkij jazyk, Moskva 1993, t. 1, 2; Russkij jazyk, Moskva 1994, t. 3 (współautorzy: Ė.M. MEDNIKOVA, A.V. PETROVA i in.); 2 wyd. 1997; 3 wyd. 1998; 4 wyd. 1999; CD-rom 1996, 1997 i 1998.
7. *Novyj ob"jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Prospekt*, „Russkie slovari”, Moskva 1995 (współautorzy: O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON).
8. *Novyj ob"jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Pervyj vypusk*, Škola „Jazyki russkoj kul'tury”, Moskva 1997 (współautorzy: O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON, M.Ja. GLOVINSKAJA, T.V. KRYLOVA).
9. *Novyj ob"jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Vtoroj vypusk, izdanie vtoroe 2, ispravlenoe*, Škola „Jazyki russkoj kul'tury”, Moskva 2000 (współautorzy: O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON, M.Ja. GLOVINSKAJA, T.V. KRYLOVA).

ARTYKULY

1956

1. *Frazeologičeskie sinonimy tipa „glagol + suščestvitel'noe” v sovremennom anglijskom jazyke*. Avtoreferat kand. diss. Moskva 1-yj Moskovskij Gosudarstvennyj Pedagogičeskij institut inostrannyh jazykov, 1956, 15 s.

1957

2. *K voprosu o značenii frazeologičeskich edinic*, „Inostrannye jazyki v škole”, 1957/6, 12–22.
3. *Frazeologičeskie sinonimy v sovremennom anglijskom jazyke (tip „glagol + suščestvitel'noe”)*, „Učenyje zapiski 1-go Moskovskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta inostrannyh jazykov”, 1957, t. XV, 241–284.
4. *Problema sinonima*, „Voprosy jazykoznanija”, 1957/6, 84–88.

1959

5. *O slovare sinonimov Vebstera*, „Naučnye doklady vyššej školy. Filologičeskie nauki”, 1959/3, 159–164.
6. *Struktural'naja semantika S. Ul'mana*, „Voprosy jazykoznanija”, 1959/2, 139–145.

1962/5, 52–72; tłum. fr.: *Analyse distributionnelle des significations et champs sémantiques structurés*, „Langages”, 1966/3, 44–74.

11. *O ponjatijach i metodach strukturnoj leksikologii (na materiale russkogo jazyka)*, [w:] *Problemy strukturnoj lingvistiki*, Izd-vo AN SSSR, Moskva 1962, 141–162.
12. *Chronikal'naja zametka o konferencii po voprosam transformacionnogo metoda*, „Voprosy jazykoznanija”, 1962/2, 138–141.
13. *K voprosu o strukturnoj leksikologii*, „Voprosy jazykoznanija”, 1962/3, 38–47.
14. *Metod neposredstvenno sostavljajuščich i transformacionnyj metod v strukturnoj lingvistike*, „Russkij jazyk v nacional'noj škole”, 1962/4, 77–86.

1963

15. *Sovremennye metody izučenija značenij i nekotorye problemy strukturnoj lingvistiki*, [w:] *Problemy strukturnoj lingvistiki*, Izd-vo AN SSSR, Moskva 1963, 102–149.

1964

16. *Klassifikacija glagolov po značeniju i upravleniju*, [w:] *VII Meždunarodnyj metodičeskij seminar prepodavatelej russkogo jazyka vyšich učebnych zavedenij socialističeskich stran. Tezisy i plany dokladov*, Moskva 1964.
17. *Nekotorye funkcii v modeli postroenija leksičeskich klassov*, [w:] *Naučnaja konferencija „Problemy formalizacii jazyka”*. Tezisy dokladov, Moskva 1964.
18. *O sil'nom i slabom upravlenii (opyt količestvennogo analiza)*, „Voprosy jazykoznanija”, 1964/3, 32–49.

1965

19. *Opyt opisanija značenij glagolov po ich sintaksičeskim priznakam (tipam upravlenija)*, „Voprosy jazykoznanija”, 1965/5, 51–66.

1966

20. *Ponjatie lingvističeskaj modeli*, „Russkij jazyk v škole”, 1966/2, 3–14.
21. *Algoritm postroenija klassov po matricam rassjoanij*, [w:] *Mašimyj perevod i prikladnaja lingvistika*, Moskva 1966, vyp. 9, 3–18.
22. *Raboty LMP MGPIIJa po semantike*, „Computational Linguistics”, 1966/5, 1–18 (współautor: K.I. BABICKIJ).
23. *Ėvoljucija ponjatija „lingvističeskaja semantika”*, [w:] *Materialy Vsesojuznoj konferencii po obščemu jazykoznaniju „Osnovnye problemy ėvoljucii jazyka”, 9–16 sentjabrja 1966 g. Tezisy dokladov, časť I*, Samarkand 1966, 35–39.
24. *Razvitie po analogii v sintaksise i „grammatika slovarja”*, [w:] *Materialy Vsesojuznoj konferencii po obščemu jazykoznaniju „Osnovnye problemy ėvoljucii jazyka”. 9–16 sentjabrja 1966 g. Tezisy dokladov, časť II*, Samarkand 1966.

34. *Semantics and Lexicography: Towards a New Type of Unilingual Dictionary*, [w:] *Studies in Syntax and Semantics*, ed. by F. KIEFER, Dordrecht-Holland 1969, 1–33 (współautorzy: A.K. ŻOLKOVSKY and I.A. MEL'ČUK); tłum. ang.: *A description of semantics by means of syntax*, [w:] *Linguistics. An International Review*, vol. 96, Mouton, The Hague 1973, 5–32.
35. *Konversivy kak sredstvo sinonimičeskogo preobrazovanija jazykovoj informacii*, [w:] *Problemy prikladnoj lingvistiki. Mežvuzovskaja konferencija. 16–19 dekabnja 1969 g. Tezisy dokladov, čast' 1*, MGPIIIA im. M. Thoreza, Moskva 1969, 16–22.
36. *Leksičeskije sinonimy*, [w:] *Aktual'nye problemy leksikologii. Lingvističeskaja konferencija. Tezisy dokladov*, Novosibirsk 1969, 174–179.
37. *Syntaxe et Sémantique*, „Langages”, 1969/15, 57–66.

1970

38. *Opisanie semantiki čerez sintaksis*, [w:] *Sign, Language, Culture*, Mouton, The Hague 1970, 195–215; tłum. ang.: *A description of semantics by means of syntax*, [w:] *Linguistics. An International Review*, vol. 96, Mouton, The Hague 1973, 5–32.
39. *Ob izučenii smyslovych svjazej slova*, „Inostrannye jazyki v škole”, 1970/2, 32–43 (współautor: T.A. APRESJAN).
40. *Sinonimija i konversivy*, „Russkij jazyk v nacional'noj škole”, 1970/6, 8–17.
41. *O forme predstavlenija smyslovych svjazej slova*, „Inostrannye jazyki v škole”, 1970/6, 15–29 (współautor: T.A. APRESJAN).
42. *O svobodnych i frazeologičeskich semantičeskich svjazzach vnutri slova, slovosočetańija i slovoobrazovatel'nogo tipa*, [w:] *Voprosy frazeologii. III. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Navoi*, vyp. 178, Samarkand 1970, 14–28.
43. *8 slovarnych statej tolkovno-kombinatornogo slovarja russkogo jazyka*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 2, Institut russkogo jazyka AN SSSR, Moskva 1970, 31 s. (współautorzy: A.K. ŻOLKOVSKIJ, I.A. MEL'ČUK).
44. *11 slovarnych statej tolkovno-kombinatornogo slovarja russkogo jazyka*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 4, Institut russkogo jazyka AN SSSR, Moskva 1970, 50 s. (współautorzy: A.K. ŻOLKOVSKIJ, I. A. MEL'ČUK).
45. *Opyt teorii antonimov*, [w:] *Strukturno-matematičeskije metody modelirovanija jazyka. Vsesojuznaja naučnaja konferencija. Tezisy dokladov i soobščenij, čast' 1*, Kiev 1970, 8–10.

1971

46. *K teorii ravnoznačnych preobrazovanij*, [w:] *Informacionnye voprosy semiotiki, lingvistiki i avtomatičeskogo perevoda*, vyp. 1. VINITI, Moskva 1971, 3–15.
47. *O nekotorych diskussionnych voprosach teorii semantiki (otvet N. Ju. Švedovoj)*, „Voprosy jazykoznanija”, 1971/1, 23–36.
48. *Semantičeskije preobrazovanija i sintagmatičeskije fil'try*, [w:] *Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika*, vyp. 14, Moskva 1971, 3–42.
49. *O nekotorych pol'skich rabotach po lingvističeskaj semantike*, [w:] *Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika*, vyp. 14, Moskva 1971, 184–204.

56. *Materiály k tolkovu-kombinatornomu slovarju ruskogo jazyka. 1*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 28, Institut ruskogo jazyka AN SSSR, Moskva 1972, 25–34 (współautorzy: L.A. ŽOLKOVSKII, I.A. MEL'ČUK).
57. *Materiály k tolkovu-kombinatornomu slovarju ruskogo jazyka. 2*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 29, Institut ruskogo jazyka AN SSSR, Moskva 1972, 32 s. (współautorzy: A.K. ŽOLKOVSKII, I.A. MEL'ČUK).

1973

58. *Supletivnoe slovoobrazovanie v ruskom jazykie*, [w:] *Aktual'nye problemy ruskogo slovoobrazovaniya. Materiály naucznoj konferencii (12–15 sentjabrja 1972)*, Samarkand 1972, 29–36.
59. *Materiály k tolkovu-kombinatornomu slovarju ruskogo jazyka. 4*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 35, Institut ruskogo jazyka AN SSSR, Moskva 1973, 55 s. (współautorzy: A.K. ŽOLKOVSKII, I.A. MEL'ČUK).
60. *Materiály k tolkovu-kombinatornomu slovarju ruskogo jazyka. 6*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 38, Institut ruskogo jazyka AN SSSR, Moskva 1973, 43 s. (współautorzy: I.A. MEL'ČUK, N.V. PERCOV i in.).
61. *Materiály k tolkovu-kombinatornomu slovarju ruskogo jazyka. 7*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGĖPL*, vyp. 42, Institut ruskogo jazyka AN SSSR, Moskva 1973, 7–41 (współautorzy: L.A. GONČAR, A.K. ŽOLKOVSKII i in.).
62. *Materials for an Explanatory-Combinatory Dictionary of Modern Russian*, [w:] *Trends in Soviet Theoretical Linguistics*, ed. by F. KIEFER. Foundations of Language. Supplementary Series, vol. 18. Dordrecht-Holland–Boston 1973, 411–438 (współautorzy: A.K. ŽOLKOVSKII, I.A. MEL'ČUK).
63. *Leksičeskie antonimy i preobrazovaniya s nimi*, [w:] *Problemy strukturnoj lingvistiki 1972*, Nauka, Moskva 1973, 326–348; tłum. pol.: *Antonimy leksykalne i przeksztalcenia wyrażeń antonimicznych*, tłum. E. JANUS, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*. Praca zbiorowa, red. M.R. MAYENOWA, Ossolineum, Wrocław 1974, 177–199.
64. *K postroeniju jazyka dlja opisaniya sintaksičeskich svojstv slova*, [w:] *Problemy strukturnoj lingvistiki 1972*, Nauka, Moskva 1973, 279–325.
65. *Russkij jazyk v issledovanijach po avtomatičeskomu perevodu. Obzor rabot po sovremennomu ruskomu literaturnomu jazyku za 1966–1969 gg. Materiály dlja obsuždenija*, Institut ruskogo jazyka AN SSSR, Moskva 1973, 70 s. (współautor: I.A. MEL'ČUK).

1974

66. *Značenie i ottenok značeniya*, „Izvestija AN SSSR”, ser. lit. i jaz., 1974/4, 320–330.
67. *Strukturnaja semantika*, [w:] *Kibernetičeskaja enciklopedija*, Kijev 1974 (współautor: A.K. ŽOLKOVSKII).

68. *Javlenija nejtralizacii v oblasti leksičeskoj semantiki*, „Filologické studie”, Venovano prof. dr. L.V. Kopeckemu, Dr. Sc., k osmdesatym narozeninam, Praha, 1974/5, 99–111.
69. *Terminy i neterminy s semiotičeskoj točki zrenija*, [w:] *Soveščanie, posvjaščennoe probleme opredelenij terminov v slovarjach. Tezisy dokladov*, Sovetskaja enciklopedija, Leningrad 1974, 25–27.
70. *Teoretičeskaja semantika i praktičeskaja leksikografija*, [w:] *Tezisy mežvuzovskoj konferencii „Optimal'nye metody prepodavanija jazyka i teorija russkogo jazyka”*, čast' 1, Moskva 1974, 18–21.

1975

71. *Leksičeskie konversivy v russkom jazyke*, [w:] *Linguistica Silesiana*, t. 1, Uniwersytet Śląski, Katowice 1975, 71–99.

1976

72. *Die semantische Sprache als Mittel der Erklärung lexikalischer Bedeutungen*, [w:] *Theoretische Linguistik in Osteuropa. Originalbeiträge und Erstübersetzungen*, herausg. von W. GIRKE und H. JACHNOW, Tübingen 1976, 22–48.

1978

73. *Jazykovaja anomalija i logičeskoe protivorečie*, [w:] *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*, red. M.R. MAYENOWA, Ossolineum, Wrocław 1978, 127–151.
74. *Ob'ekty i sredstva modeli poverchnostnogo sintaksisa russkogo jazyka*, „International Review of Slavic Linguistics”, 1978, vol. 3, 249–312 (współautorzy: L. IOMDIN, N.V. PERCOV); przedruk: „Makedonski jazik”, 1978/29, 125–171.
75. *Lingvističeskoe obespečenie v sisteme avtomatičeskogo perevoda tret'ego pokolenija*, [w:] *Sovet po kompleksnoj probleme „Kibernetika”*, AN SSSR, Moskva 1978, 47 s. (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKU, L.L. IOMDIN i in.).

1979

76. *K ponjatiju glagol'nogo upravljenija*, „Wiener Slavistischer Almanach”, 1979, Bd. 3, 197–205.
77. *Trudnosti postroenija formal'noj modeli jazyka*, „Voprosy filosofii”, 1979/4, 81–84; przedruk w: *Kibernetika. Neograničennye vozmožnosti i vozmožnye ograničenija. Perspektivy razvitiija*, Nauka, Moskva 1981, 109–113.
78. *Anglijskie sinonimy i sinonimičeskij slovar'*, [w:] *Anglo-russkij sinonimičeskij slovar'*, Russkij jazyk, Moskva 1979, 500–543.
79. *Tipy informacii dlja poverchnostno-semantičeskogo komponenta modeli „Smysl – Tekst” (tezisy doklada)*, [w:] *Semantika estestvennych i iskusstvennych jazykov v specializirovannyh sistemach*, Izd-vo LGU, Leningrad 1979, 10–12.

1980

81. Institut slavjanovedenija i balkanistiki AN SSSR, Moskva 1981, 16–20; przdruk fragmentów w: *Seminar proekta „Dialog”. Tezisy dokladov*, Tartu 1982.
86. *Lingvističeskoe obespečenie v sisteme avtomatičeskogo perevoda ĖTAP-1*, [w:] *Razrabotka formal'noj modeli estestvennogo jazyka*, Novosibirsk 1981, 3–28 (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKII, L.L. IOMDIN i in.).
87. *Semantic Amalgamation Rules for Russian Verbs*, [w:] *The Slavic Verb. An Anthology Presented to Hans Christian Sørensen*, Copenhagen 1981, 7–13.
88. *O sisteme mašinного perevoda naučno-techničeskich tekstov*, [w:] *Aktual'nye problemy teorii i praktiki perevoda naučno-techničeskoj literatury*, Orel 1981, 105–106.

1982

89. *Tolkovo-kombinatornyj slovar' kak komponent semantičeskogo analiza teksta*, [w:] *Seminar proekta „Dialog”. Tezisy dokladov*, Tartu 1982 (współautorzy: E.V. GECELEVIČ, L.P. KRYSIN i in.).
90. *O vozmožnosti opredelenija lingvističeskich ponjatij*, „*Russian Linguistics*”, 1982/6, 175–196.
91. *Problemy razrabotki sistem mašinного perevoda*, [w:] *Aktual'nye voprosy praktičeskoj realizacii sistem avtomatičeskogo perevoda*, časť 1, Izd-vo MGU, Moskva 1982, 5–23 (współautor: O.S. KULAGINA).
92. *Tolkovo-kombinatornyj slovar' v formal'noj modeli jazyka i razrešenie mnogoznačnosti*, [w:] *Aktual'nye voprosy praktičeskoj realizacii sistem avtomatičeskogo perevoda*, časť 2, Izd-vo MGU, Moskva 1982, 108–128.
93. *Typy leksikografičeskoj informacii v tolkovo-kombinatornom slovare*, [w:] *Aktual'nye voprosy praktičeskoj realizacii sistem avtomatičeskogo perevoda*, časť 2, Izd-vo MGU, Moskva 1982, 129–187 (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKII, L.L. IOMDIN i in.).
94. *Ob ideologii sistemy ĖTAP-2*, [w:] *Formal'noe predstavlenie lingvističeskoj informacii*, Novosibirsk 1982, 3–19 (współautor: L.L. CINMAN i in.).
95. *Leksikografičeskie voprosy opisanija glagol'nogo upravljenija i sočetaemosti*, [w:] *Russkij glagol – vengerskij glagol. Upravlenie i sočetaemost'*, t. 1, Tankönyvkiado, Budapest 1982, 37–66 (współautor: É. PALL).

1983

96. *O strukture značenij jazykovych edinic*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, red. T. DOBRZYŃSKA, E. JANUS, Ossolineum, Wrocław 1983, 313–339.
97. *Sintaksičeskie sredstva vyražennija posessivnosti*, [w:] *Kategorija prifažatel'nosti v slavjanskich jazykach*, Institut slavjanovedenija i balkanistiki AN SSSR, Moskva 1983, 4–9.
98. *Leksičeskaja semantika (sinonimičeskie sredstva jazyka)*. *Avioreferat dissertacii na soiskanie učenogo stepeni doktora filologičeskich nauk*, Moskva 1983, 37 s.
99. *K modeli poverchnostnoj semantiki: typy pravil*, [w:] *Semiotičeskie aspekty formalizacii intelektual'noj dejatel'nosti. Škola-seminar „Telavi-1983”. Tezisy dokladov i soobščenij*, Moskva 1983, 159–162.
100. *Sintaksičeskie priznaki atributivnych konstrukcij s obiažatel'nyj zavisimymy pri attribute*. Wiener

1985

109. *Lingvističeskoe obespečenie sistemy francuzsko-russkogo avtomatičeskogo perevoda ÈTAP-I. I. Obščaja charakteristika sistemy*, [w:] *Teorija i modeli znanij. (Teorija i praktika sozdanija sistem iskusstvennogo intellekta). Trudy po iskusstvennomu intellektu. Učenyje zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta*, Tartu 1985, 20–39 (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKI, L.L. IOMDIN i in.).
110. *Lingvističeskoe obespečenie sistemy francuzsko-russkogo avtomatičeskogo perevoda ÈTAP-I. VI. Francuzskij sintaksičeskij analiz*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGÈPL*, vyp. 166, Institut russkogo jazyka AN SSSR, Moskva 1985, 48 s. (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKI, E.V. GECELEVIČ, L.L. IOMDIN).
111. *Lingvističeskoe obespečenie sistemy francuzsko-russkogo avtomatičeskogo perevoda ÈTAP-I. VII. Francuzskij sintaksičeskij analiz*, [w:] *Predvaritel'nye publikacii PGÈPL*, vyp. 167, Institut russkogo jazyka AN SSSR, Moskva 1985, 31 s. (współautorzy: E.V. GECELEVIČ, L.L. IOMDIN i in.).
112. *Principy opisanija značenij grammem*, [w:] *Tipologija konstrukcij s predikatnymi aktantami*, Nauka, Leningrad 1985, 61–65.
113. *Ličnaja sfera govorjaščego i naivnaja model' mira*, [w:] *Semiotičeskie aspekty formalizacii intelektual'noj dejatel'nosti. Škola-seminar „Kutaisi-1985”. Tezisy dokladov i soobščений*, Moskva 1985, 263–268.
114. *Èksperimental'naja, prikladnaja i teoreticeskaja lingvistika: obratnye svjazi*, [w:] *Semiotičeskie aspekty formalizacii intelektual'noj dejatel'nosti. Škola-seminar „Kutaisi-1985”. Tezisy dokladov i soobščений*, Moskva 1985, 268–275.
115. *Sintaksičeskie priznaki leksem*, „Russian Linguistics”, 1985/2–3, 289–317.

1986

116. *Nekotorye sledstvija iz edinoj modeli jazyka dlja mašinnych fondov*, [w:] *Mašinnyj fond russkogo jazyka. Idei i suždenija*, Nauka, Moskva 1986, 90–108.
117. *Integral'noe opisanie jazyka i tolkovyj slovar'*, „Voprosy jazykoznanija”, 1986/2, 57–70.
118. *Performativy v grammatike i v slovare*, „Izvestija AN SSSR”, ser. lit. i jaz., 1986/3, 208–223.
119. *Nekotorye soobraženija o dejksise v svjazi s ponjatiem naivnoj modeli mira*, [w:] *Teorija tekstu. Zbiór studiów*, red. T. DOBRZYŃSKA, Ossolineum, Wrocław 1986, 83–98.
120. *Tipy sintaksičeskogo otuststvija v russkom jazyke*, [w:] *Problemy semantiki predloženijs: vyražennyj i nevyražennyj smysl. Tezisy kraevoj naučnoj konferencii*, Krasnojarskij gosudarstvennyj pedagogičeskij insitut, Krasnojarsk 1986, 111–114.
121. *Ponjatie sub'ekta dejstvija i osobennosti ego vyraženijs v russkom, anglijskom i francuzskom jazykach*, [w:] *Tezisy Vsesojuznoj konferencii „Funkcional'no-tipologičeskie problemy granmatiki*, Volgda 1986, 12–14.
122. *Dejksis v leksike i grammatike i naivnaja model' mira*, [w:] *Semiotika i informatika*, vyp. 28, 1986, 5–33.
123. *Sintaksičeskaja informacija dlja tolkovogo slovarja*, [w:] *Linguistische Arbeitsberichte*, Karl-Marx Universität, Leipzig 1986, nr 54–55, 88–116, przedruk w: *Sovetskaja leksikografija*, Moskva 1989, 64–87.

128. *Lingvističeskij processor dlja ruskogo jazyka: sovremennoe sostojanie*, [w:] *Semiotičeskie aspekty formalizacii intellektual'noj dejatel'nosti. Vsesojuznaja škola-seminar „Boržomi-1988”*. Tezisy dokladov i soobščений, Moskva 1988, 271–276 (współautorzy: I.M. BOGUSLAVSKIJ, L.L. IOMDIN i in.).
129. *Glagoly momental'nogo dejstvija i performativy v ruskom jazyke*, [w:] *Rusistika segodnja. Jazyk: sistema i ee funkcionirovanie*, Nauka, Moskva 1988, 57–78.
130. *Pragmatičeskaja informacija dlja tolkovogo slovarja*, [w:] *Pragmatika i problemy intensional'nosti*, Nauka, Moskva 1988, 7–44.
131. *Typy kommunikativnoj informacii dlja tolkovogo slovarja*, [w:] *Jazyk: sistema i funkcionirovanie*, Nauka, Moskva 1988, 10–22.
132. *Tolkovyj slovar' novogo tipa kak osnova serii slovarej*, [w:] *Sovremennoe sostojanie i tendencii razvitiija otečestvennoj leksikografii*, Russkij jazyk, Moskva 1988, 14–16.
133. *Morfologičeskaja informacija dlja tolkovogo slovarja*, [w:] *Slovarnye kategorii*, Nauka, Moskva 1988, 31–53.

1989

134. *Tavtologičeskie i kontradiktornye anomalii*, [w:] *Logičeskij analiz jazyka. Problemy intensional'nych i pragmatičeskich kontekstov*, Nauka, Moskva 1989, 186–193.
135. *O rabotach I. E. Aničkova po idiomatike*, „Voprosy jazykoznanija”, 1989/6, 104–119.
136. *Konstrukcii tipa negde spat': sintaksis, semantika, leksikografija*, [w:] *Semiotika i informatika*, vyp. 29, 1989, 34–92 (współautor: L.L. IOMDIN).

1990

137. *Neposredstvenno sostavljajuščich metod*, [w:] *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar'*, Sovetskaja enciklopedija, Moskva 1990.
138. *Transformacionnyj metod*, [w:] *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar'*, Sovetskaja enciklopedija, Moskva 1990.
139. *Distributivnyj analiz*, [w:] *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar'*, Sovetskaja enciklopedija, Moskva 1990.
140. *Jazykovye anomalii. Typy i funkcii*, [w:] *Res Philologica*, red. D.S. LIHAČEV, Nauka, Moskva–Leningrad 1990, 50–71.
141. *Formal'naja model' jazyka i predstavlenie leksikografičeskich znanij*, „Voprosy jazykoznanija”, 1990/6, 123–139.
142. *Typy leksikografičeskoi informacii ob označajuščem leksemy*, [w:] *Tipologija i grammatika*, Moskva 1990, 91–108.
143. *Slovarnaja fiksacija sintaksičeskich svojstv leksem: vzaimodejstvie slovarja i grammatiki*, „Wicner Slawistischer Almanach”, t. 25–26, 1990, 31–51.
144. *Leksikografičeskij portret glagola vyjti*, [w:] *Voprosy kibernetiki. Jazyk logiki i logika jazyka*, Moskva 1990, 70–96.

145. *Computer implementation of a linguistic model and the problem of its psychological reality*, „Folia Linguistica”, 1990/3–4, 431–446 (współautor: I.A. MEL'ČUK).
146. *Typy informacii dlja tolkovogo slovarja upravlenij i sočetaemosti (na primere glagola byt')*, [w:] *Aktual'nye problemy razrabotki novogo akademičeskogo slovarja russkogo jazyka (tezisy)*, Leningradskoe otdelenie Instituta Jazykoznanija, Leningrad 1990, 3–6.

1991

147. *Koncepcija novogo slovarja sinonimov russkogo jazyka*, [w:] *Russkij jazyk i sovremennost'. Problemy i perspektivy razvitija rusistiki*, Moskva 1991, 5–28.
148. *Ob integral'nom slovare russkogo jazyka*, [w:] *Semiotika i informatika*, vyp. 32, 1991, 3–15.
149. *Slovarnaja stat'ja glagola RISO'VAT'*, [w:] *Semiotika i informatika*, vyp. 32, 1991, 34–41.
150. *Russkaja dlitel'naja konstrukcija: predely ee formal'nogo opisanija*, [w:] *Words are Physicians for an Ailing Mind*, Verlag Otto Sagner, München 1991, 25–36.

1992

151. *O novom slovare sinonimov russkogo jazyka*, „Izvestija AN SSSR”, ser. lit. i jaz., 1992/1, 18–39.
152. *Leksikografičeskie portrety (na primere glagola byt')*, „Naučno-techničeskaja informacija”, ser. 2, 1992/3, 20–33.
153. *Obrazcy slovarnyh statej novogo slovarja sinonimov*, „Izvestija AN SSSR”, ser. lit. i jaz., 1992/2, 66–80 (współautorzy: O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON).
154. *The Linguistics of a machine translation system*, „Meta”, 1992/1, 97–112 (współautorzy: I.M. BOGUSLAWSKI, L.L. IOMDIN i in.).
155. *Kak ponimat' „Dar” V. Nabokova*, [w:] *In Honour of Professor Victor Levin. Russian Philology and History*, Praedicta, Jerusalem 1992, 346–362.
156. *Dictionary in a Unified Linguistic Description*, [w:] *Seoul International Conference on Linguistics*, The Linguistic society of Korea, Seoul 1992, 78–81.
157. *A Bidirectional Machine Translation System Based on the Meaning-Text Model of Language*, [w:] *Seoul International Conference on Linguistics*, The Linguistic society of Korea, Seoul 1992, 167–176.
158. *Systemic Lexicography*, [w:] *Euralex '92 Proceedings I-II*, part I, Tampere 1992, 3–16.
159. *Éksperimental'naja, prikladnaja i teoretičeskaja lingvistika: obratnye svjazi*, „Wiener Slavistischer Almanach”, Sonderband 33, Wien 1992, 5–27.
160. *Igor' Mel'čuk: štrichi k portretu*, [w:] *Le mot, les mots, les bons mots. Word, Words, Witty Words*, Les Presses de l'Université de Montréal, Montréal 1992, 9–14; tłum. ang.: *Igor' Mel'čuk: Brushstrokes for a Portrait*, *ibid.*, 1–7.
161. *Serdit' 'to anger' and its Synonyms: Towards a New Type of Synonym Dictionary*, [w:] *Le mot, les mots, les bons mots. Word, Words, Witty Words*, Les Presses de l'Université de Montréal, Montréal 1992, 149–167.
162. *Lexicographic Portraits and Lexicographic Types*, [w:] *Linguistique et slavistique. Mélanges offerts à Paul Garde*, Paris 1992, 360–376.

168. *Sinonimija mental'nych predikatov: gruppа sčitat'*, [w:] *Logičeskij analiz jazyka. Mental'nye dejstvi-ja*, Nauka, Moskva 1993, 7–22.
169. *Językoznawstwo teoretyczne, modele formalne języka i leksykografia systemowa*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. BARTMIŃSKI, R. TOKARSKI, UMCS, Lublin 1993, 9–33.

1994

170. *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” (Lublin), 1994/6, 5–12.
171. *Istočniki novogo slovarja sinonimov russkogo jazyka*, [w:] *Rusistika segodnja*, In-t russkogo jazyka RAN, Moskva 1994, 82–102.
172. *O jazyke tolkovanij i semantičeskich primitivach*, „Izvestija AN”, ser. lit. i jaz., 1994/4, 27–40.

1995

173. *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov: koncepcija i tipy informacii*, [w:] Ju.D. APRESJAN, O.JU. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON, *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Prospekt*, Moskva 1995, 7–118.
174. *Theoretical Linguistics, Formal Models of Language and Systemic Lexicography*, [w:] *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul 1995, 3–30.
175. *Obraz čeloveka po dannym jazyka: popytka sistemnogo opisanija*, „Voprosy jazykoznanija”, 1995/1, 37–67.
176. *Sovremennost' klassiki*, „Voprosy jazykoznanija”, 1995/1, 34–36.
177. *Traktovka izbytočnych aspektual'nych paradig v tolkovom slovarě*, [w:] *The language and verse of Russia. UCLA Slavic Studies. New Series. In honour of Dean S. Worth on his sixty-fifth birthday*, „Vostočnaja literatura”, Moskva 1995, 31–41.
178. *Roman „Dar” v kosmose V. Nabokova*, „Izvestija AN”, ser. lit. i jaz., 1995/3, 3–18, i 1995/4, 6–23.
179. *Problema faktivnosti: znat' i ego sinonimy*, „Voprosy jazykoznanija”, 1995/4, 43–63.
180. *Predislovie*, [w:] *Teoretičeskaja lingvistika i leksikografija: k formal'nomu opisaniju leksiki*, Moskva 1995, 3–10.
181. *The Semantics of Hope in Russian: A Group of Synonyms*, [w:] *Panorama der lexikalischen Semantik. Thematische Festschrift aus Anlass des 60. Geburtstags von Horst Geckeler*. Hrsg. U. HOINKES, Günter Narr Verlag, Tübingen 1995, 41–55.
182. *Chotel' i ego sinonimy: zametki o slovacch*, [w:] *Filologičeskij sbornik. K 100-letiju so dnja roždenija V. V. Vinogradova*, Moskva 1995, 16–33.

1996

183. *Jubilejnye zametki o nejubilejnych slovacch: rugat' i ego sinonimy*, [w:] *Moskovskij lingvističeskij žurnal*, t. 2, Moskva 1996, 11–26 (współautor: M.Ja. GLOVINSKAJA).
184. *Cenit' i dorožit' v slovarě sinonimov*, [w:] *Rusistika. Slavistika. Indoeuropeistika. K šestidesjatiletiju A. A. Zaliznjaka*, Moskva 1996, 436–450.
185. *O tolkovom slovarě upravlenij i sočetaemosti russkogo glagola*, [w:] *Slovar', grammatika, tekst*,

- skij jazyk v ego funkcionirovanii. Tezisy dokladow međunarodnoj konferencii, Moskva 1998, 1–7.
196. *Perifrazirovanie na kompjutere*, [w:] *Semiotika i informatika*, vyp. 36, 1998, 177–202 (współautor: L.L. CINMAN).
197. *Kompjuternaja realizacija modeli perifrazirovanija*, [w:] *Trudy Meždunarodnogo seminara Dialog '98 po kompjuternoj lingvistike i ee prilozženijam*, t. 2, red. A.S. NARIN'JANI, Kazan' 1998, 752–757 (współautor: L.L. CINMAN).
198. *Vygljadet' i kazat'sja: zametki o sloвах*, [w:] *Jazyk: izmenčivost' i postojanstvo*, Moskva 1998, 283–296.
199. *Sistemnaja leksikografija i novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka*, [w:] *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. Születésnapjára*, Budapest 1998, 20–37.
200. *Leksičeskoe značenie i upravlenie: leksikografičeskij aspekt*, [w:] *Jazykovedne aktuality. Informativni zpravodaj češských jazykovedců. Roč. XXXV – 1998. Zvláštní číslo*, Praha 1998, 15–28.
201. *Kauzativny ili konversivny?*, [w:] *Tipologija. Grammatika. Semantika. K 65-letiju Viktora Samuiloviča Chrakovskogo*, Sankt-Petersburg 1998, 273–281.
202. *Nerverdoe mnenie: kazat'sja i ego sinonimy*, [w:] *ПОЛУТРОПОН. К 70-летию Владимира Николаевича Топорова*, Moskva 1998, 276–293.

1999

203. *Olečestvennaja teoretičeskaja semantika v konce XX stoletija*, „Izvestija AN”, ser. lit. i jaz., 1999/4, 39–53.
204. *Principy sistemnoj leksikografii i tolkovyj slovar'*, [w:] *Poëtika. Istorija literatury. Lingvistika. Sbornik k 70-letiju Vjačeslava Vsevolodoviča Ivanova*, Moskva 1999, 634–650.
205. *Osnovnye mental'nye predikaty sostojanija v russkom jazyke*, [w:] *Slavjanskie ètjudy. Sbornik k jubileju S. M. Tolstoj*, Moskva 1999, 44–57.
206. *Pamyati Rolanda L'voviča Dobrušina*, [w:] *Roland L'vovič Dobrušin. K 70-letiju so dnja roždenija*, Moskva 1999, 19–22.
207. *Linguistic Theory and Systematic Lexicography*, [w:] *Anzeiger für slavische Philologie*, Band XXVI, Graz 1999, 21–36.
208. *Interpretacionnye glagoly: grupa ošibat'sja*, [w:] *W zwiercadle języka i kultury*, red. J. ADAMOWSKI, S. NIEBRZEGOWSKA, Lublin 1999, 309–333.
209. *Semantičeskaja motivacija nesemantičeskich svojstv leksiki*, [w:] *Die grammatischen Korrelationen*, Hrsg. B. Gošovic, GraLis, Graz 1999, 81–96.

2000

210. *Predislovie k Novomu ob'jasnitel'nomu slovarju sinonimov russkogo jazyka*, [w:] Ju.D. APRESJAN, O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON, M.Ja. GLOVINSKAJA, T.V. KRYLOVA, *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Vtoroj vypusk*, Škola „Jazyki russkoj kul'tury”, Moskva 2000, V–VII.
211. *Slovarnaja stat'ja slovarja sinonimov*, [w:] Ju.D. APRESJAN, O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON, M.Ja. GLOVINSKAJA, T.V. KRYLOVA, *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Vtoroj vypusk*, Škola „Jazyki russkoj kul'tury”, Moskva 2000, VIII–XVII.
212. *Lingvističeskaja terminologija slovarja sinonimov*, [w:] Ju.D. APRESJAN, O.Ju. BOGUSLAVSKAJA, I.B. LEVONTINA, E.V. URYSON, M.Ja. GLOVINSKAJA, T.V. KRYLOVA, *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Vtoroj vypusk*, Škola „Jazyki russkoj kul'tury”, Moskva 2000, XVII–XLV.

Apresjan Ju.D. 5, 6, 14, 19, 21, 39, 51, 54, 56, 65, 74, 79, 88, 103, 110, 130, 132, 150, 151, 160, 176, 180, 206, 208, 242, 266, 267, 268, 291, 294, 298, 307, 314
 Arutjunova N.D. 182
 Arystoteles 26, 38
 Austin J.L. 26
 Babickij K.I. 51, 242, 295
 Bach E. 35, 295
 Bally Ch. 23, 24, 41, 46, 49, 50, 57, 86, 87, 108, 163, 205, 241, 293
 Bar-Hillel J. 117, 118, 242, 295
 Barchudarov L.S. 31
 Bellert I. 31
 Bénac H. 205
 Bendix E.H. 45
 Berežan S.G. 205
 Bierwisch M. 67-69, 112, 266, 267, 279
 Blinkenberg A. 133
 Bloomfield L. 207
 Boguslawski A. 31, 43, 44, 67
 Bondarko A.V. 90
 Bopp F. 23
 Brekle H.E. 31, 35
 Brož L. 95
 Brøndal V. 206
 Brunot F. 206
 Budagov R.A. 206, 229
 Bulygina T.V. 154
 Bulhakow M.A. 73, 183
 Bykov V. 219, 220
 Cantineau J. 266
 Casares J. 266
 Chomsky N. 27, 34, 56, 294,
 Daneš F. 183
 Darmesteter A. 174
 Davydov Ju. 67
 Dąbrowski W. 183
 Diderichsen P. 133
 Dobrzyńska T. 5
 Doherty N. 266, 267
 Dokuiil M. 182, 183
 Dornseiff F. 266
 Dorofeev G.V. 52
 Dubois J. 24, 87, 154, 175, 176, 207
 Ducháček O. 266, 267
 Duškin M. 348
 Eckert R. 211
 Edmundson H.P. 205, 266
 Eggers H. 266
 Einstein A. 21
 Ejsner A. 73, 213
 Epstein M.N. 205, 266
 Erdmann K.O. 23, 41, 172, 175
 Evgen'eva A.P. 205, 229, 230, 266, 293
 Fal'kovič M.M. 175
 Filin F.P. 216
 Filipec J. 205, 266
 Fillmore Ch.J. 31, 37, 39-43, 45, 46, 67, 69, 76, 112, 120, 127, 129, 130, 135, 137, 242, 295
 Fodor J.A. 34, 35, 295
 Foote I.P. 154, 158
 Frege G. 69
 Frei A. 108, 293
 Gak V.G. 25, 26, 30, 46, 87, 88, 130, 157, 180, 207, 212, 242, 295, 298
 Glovinskaja M.Ja. 22
 Gogol N.W. 183
 Gołab Z. 57, 260
 Goodenough W. 24, 25
 Grečko V.A. 216
 Greenberg J. 279
 Greimas A. 24, 30, 87, 154
 Grigor'eva A.D. 206
 Grimm J.L. 23
 Grzegorzcykowa R. 5
 Guberin P. 29
 Guilbert L. 266, 267
 Halliday M.A.K. 37, 57
 Hallig R. 66
 Harris Z.S. 181, 241, 294, 295, 298
 Helbig G. 294
 Heller L.C. 25, 69, 154, 206, 267, 295
 Hiž H. 295
 Hjelmslev L. 24
 Hockett Ch.F. 181
 Humboldt W. von 206
 Ibragimova V.L. 236
 Il'inskaja I.S. 294
 Imbs P. 24
 Iomdin L.L. 309
 Jordan I. 79

- Ivannikova E.A. 213
 Ivanov V.V. 154, 206
- Janko-Trinickaja N.A. 260
 Janus E. 6, 15, 19
 Jespersen O. 49, 95, 163, 186, 203, 241, 293
 Johnson D.B. 57
 Jones K.S. 30, 205, 208
 Joos M. 181
 Jordanskaja L.N. 22, 67, 110, 118, 122, 142, 147, 169, 255, 263, 279, 301
 Josselson H.H. 64
- Katz J. 30, 34, 35, 295
 Kay M. 32
 Kazimirčuk E.V. 309
 Kelly L.G. 173
 Klima E.S. 34
 Klimonov D. 294
 Kljueva V.N. 266
 Knudsen T. 79
 Komissarov V.N. 266, 267
 Kopeckij L.V. 21
 Kovtunova I.I. 294
 Kozłowska B. 15
 Kozłowska Z. 6, 15, 19, 21
 Kroeber A. 24
 Kroesch S. 213
 Kronasser H. 213
 Kryłow S. 6
 Křížková E. 288, 291
 Kuchař J. 183
 Kuryłowicz J. 159, 176, 205, 207, 293
- Lakoff G. 31, 36-38, 47, 129, 169, 295
- Lounsbury F. 24, 25
 Lyons J. 31, 37-39, 55-57, 69, 146, 157, 169, 180, 207, 208, 242, 266, 267, 295, 308
- Macris J. 25, 69, 154, 206, 267
 Maksimov L.Ju. 266
 Markowski A. 15, 19, 21
 Martem'janov Ju.S. 30, 33, 49, 51, 52
 Martin E. 295
 Martinet A. 24, 119, 154
 Masterman M. 30, 32, 50, 87, 241
 Mathiot M. 24
 Mayenowa M.R. 6, 15
 McCawley J.D. 30, 31, 35, 295
 Meiffet A. 213
 Mel'čuk I.A. 16, 21, 22, 31, 35, 49, 50, 54, 56, 57, 60, 64-66, 78, 79, 94, 103, 105, 119, 120, 132, 133, 144, 151, 160, 162, 163, 176, 180, 191, 206, 208, 230, 242, 248, 260, 266, 267, 271, 275, 282, 295, 296, 298, 302, 311, 314
 Mickiewicz A. 60, 171
 Moric Ju. 173
 Morris Ch. 66
 Mrazek R. 229, 291
 Mučnik I.P. 90, 260
 Mušanov Ju.A. 46
- Nida J.A. 24, 181
 Nikitina S.E. 87
 Norvid C.K. 171
 Novikov L.A. 266, 267, 363-365
- Ogden C.K. 41, 206
 Ōim H. 129
- Postal P.M. 30, 34, 35, 295
 Potebnja A.A. 206
 Pottier B. 25, 30, 87
 Prokopovič N.N. 293, 295
- Quine W. 27, 69, 84
 Rask K.R. 23
 Razumnikova G.A. 216
 Reformatskij A.A. 266
 Reichenbach H. 26
 Reum A. 65, 266
 Rey A. 24, 174, 176
 Rey-Debove J. 24, 38, 79, 100, 207
 Richards I. 41, 42, 206
 Riemann G.F.B. 21
 Robert P. 24, 176, 266
 Rodičeva E.I. 266, 267
 Roget P.M. 266
 Ross B. 266, 282
 Rozanova V.V. 293
 Rozencvejk V.Ju. 45
 Rudi C. 294
 Rudskoger A. 172
 Russell B. 27, 52
- Sandfeld K. 133
 Sapir E. 23, 24, 267
 Saussure F. de 19, 66, 165
 Southworth F. 295
 Shank R. 35, 295
 Schenkel W. 294
 Secheyaye A. 46
 Sevbo I.P. 30
 Sidorov V.N. 294
 Skorochod'ko E.V. 79
 Smirickij A.I. 176, 182
 Soboleva P.A. 206, 294

- Šmelev D.N. 24, 25, 146, 154, 171, 172, 180, 182, 206, 212, 266, 267, 295
- Tarski A. 27
- Telija V.N. 142
- Tesnière L. 57, 61, 133, 293
- Tolstoj A.N. 25, 227
- Tolstoj N.I. 24, 230
- Trier J. 55
- Ullmann S. 24, 41, 96, 119, 172, 205, 207, 208, 212, 213
- Uluchanov I.S. 181, 271
- Van Schooneveld C.H. 158
- Vasil'ev L.M. 236
- Vendryes J. 41, 212
- Verhaeren E. 173
- Vinogradov V.V. 23, 24, 49, 65, 86, 107, 130, 179, 205, 213, 260
- Vinokur G.O. 181, 218, 293
- Vol'f E.M. 142
- Wartburg W. 66
- Webster N. 78, 205, 208, 221, 226, 266, 267
- Wehrle H. 266
- Weinreich U. 23, 24, 30, 35, 55, 66, 79, 117, 169, 176, 177, 207, 295
- Wells R. 176, 206
- Wierzbicka A. 27, 30, 31, 39, 43-48, 54, 57, 67, 76, 77, 90, 103, 112, 266, 267, 273, 275, 282, 301
- Wilks Y. 30, 32
- Winceler O. 294
- Worth D.S. 294
- Wyszomirski J. 183
- Zaloznjak A.A. 97
- Zav'jalova V.M. 266
- Zawadowski L. 293
- Zemskaja E.A. 180, 200
- Ziff P. 295
- Zolotova G.A. 38, 46, 294
- Zvegincev V.A. 42, 205, 207
- Žolkovskij A.K. 21, 31, 35, 49, 50, 52, 54, 56, 60, 65, 94, 103, 127, 129, 132, 133, 160, 162, 208, 242, 248, 295, 296, 298, 302, 311, 314

We „Wstępie do drugiego wydania rosyjskiego” następujące nazwiska zostały podane w transkrypcji (inaczej niż w całej książce):

Achmanowa O. 12	Jeskowa N. 10	Podolska N. 10
Babicki K. 8	Jomdin L. 9	Pożaricka S. 10
Berezin F. 12	Kasatkin L. 10	Rozencewaj W. 10
Berg A. 9	Komlew N. 12	Rozdżestwieriski Ju. 12
Bogusławski I. 9, 12	Koszelow A. 7, 8, 13	Rozkowa O. 11
Bułygina L. 10	Kotielowa N. 11	Sannikow W. 9, 10, 13
Chodorowicz T. 8	Kryłow S. 13	Skworcow L. 8, 12
Cynman L. 9	Krysin L. 9, 10	Suprun A. 12
Filin F. 8-11	Lewin W. 8, 10	Tolstoj N. 12
Głowińska M. 13	Malinin S. 9, 10	Uspieński B. 12
Gorszkowa K. 12	Mielczuk I. 9	Żolkowski A. 9
Grigoriew N. 13	Mużzewlew E. 11	Żyrmuński W. 10
Han-Pira E. 10	Panow M. 8, 10	

lingwistycznych baz danych uzyskanych w procesie analizek tekstów rosyjskiego.

Celem prac indeksowych S.A. Krylova było stworzenie informacyjno-bibliograficznego słownika języka rosyjskiego, tzn. słownika, który zawierałby „portrety bibliograficzne” (termin zaproponowany przez Ju.D. Apresjana) wszystkich wchodzących do niego wyrazów. Taki bibliograficzny portret jednostki leksykalnej obejmowałby odesłania do prac językoznawczych, w których opisywana jest dana jednostka.

Indeks w niniejszym wydaniu *Semantyki leksykalnej* składa się z dwóch części. Część I zawiera przykłady polskie, Część II – rosyjskie.

W Części I indeksu przyjęto następujące zasady. Po pierwsze, nie wyodrębnia się różnych znaczeń tego samego leksemu. Po drugie, leksemy pokrewne formalnie, ale różniące się znaczeniowo (w zdaniach użytych w tekście *Semantyki leksykalnej*), podawane są w indeksie oddzielnie, np. *wyciągać (korzystać)* i *wyciągnąć (gwóździ)*, *żyć (nienawidzić)* i *żyć się (mocny (uderzenie) i mocno (przesadzić)* itp. Tak więc sposób zapisu (w postaci jednego hasła bądź kilku) staje się w indeksie znaczący, np. w wypadku form czasownika z *-wa-*, *-ywa-* czy czasowników form z *się*. Po trzecie, łączymy wyrażenia formalnie pokrewne (derywaty), które mają to samo znaczenie bądź w tekście książki występują w parafrazach równoznacznych, np. *analizować – analizowanie – analiza czegoś, rzeźbić – rzeźbienie, bohater – bohatersko (zachowywać się jak bohater – bohatersko)*.

Ponadto w celu zmniejszenia objętości indeksu staramy się na ogół podawać w jednym hasle przymiotniki i przysłówki odprzymiotnikowe, rzeczowniki i ich deminutiva, formy stopnia równego i wyższego przymiotników i przysłówków – o ile nie występują w nich duże alternacje samogłoskowe i spółgłoskowe, np. *wąski – węższy, dowiedzieć się – dowiadywać się, brudny – brudzić* itp. Zdajemy sobie sprawę z nieprecyzyjności tego kryterium, tym bardziej że często w zapisie łącznym stosujemy zasadę graficzną, nie zaś słowotwórczą, np. *ciekawły (-ie)*, *drobny (-iejszy)*, *odlepić (-ać się)* itp.

Część II indeksu zawiera przykłady rosyjskie, tj. takie, dla których tłumacze nie znaleźli odpowiedników (formalnych i znaczeniowych) w polskim materiale językowym. By dać Czytelnikowi polskiemu obraz indeksów w nowym rosyjskim wydaniu książki Apresjana, w Części II zachowano wszystkie wprowadzone przez autorów rosyjskich oznaczenia. Jest ich 18, ich objaśnienia podano bezpośrednio przed Częścią II.

Przedstawione w Części II aspekty analizy jednostek leksykalnych wyodrębnione przez S.A. Krylova oparte są częściowo na koncepcji „typów informacji leksykograficznej” Ju.D. Apresjana (1986)¹. Zapożyczone od autorów indeksu rosyjskiego uproszczone warianty definicji leksykograficznych służą nie tylko do rozróżnienia znaczeń leksykalnych wyrazu, lecz wskazują, iż wyraz rozpatrywany jest w książce w jednym ze znaczeń, i to takim, które nie od razu przychodzi Czytelnikowi do głowy (np. *bol-tat' 'kolebat', vkaitit' 'učinit'* itp.). Jeśli wyraz rozpatrywany jest w swoim znaczeniu „podstawowym”, oznaczeń treściowych się nie stawia.

Indeks leksykalny został wykonany przy współudziale Pana Maksyma Duszkina, studenta polonistyki z Wilna.

¹ Ju.D. Apresjan, *Integral'noe opisanie jazyka i tolkovyj slovar'*, „Voprosy jazykoznanija”, 1986/2, 57–70.

aktor 164
akwarela 193
ale 46
alkoholowy 274, 285–286
alt 192
ambasada 192
amunicja 131, 164
analizyeczność 148
analizować {~a, ~owanie} 94,
140, 160, 271, 283
analogiczny 223
angło- {~fil, ~fob} 285
anielska 59
anti- 273
anty- {~angielski, ~faszystowski,
~religijny} 285–286
antyfeminista 295
antypatyczny 225
arbuz 77
architektura 94, 296
areszt(ować) 99
argument 250
arkusz 262
artykuł 150, 199, 305
artykułowany 287
arteria {~yjski} 61, 165
ascetyczny {~ie} 302
asfalt(ować) 110, 305
aster 191
asymilacja 285
atak(ować) 116, 307
atmosfera 59
atomowy 140, 203, 286
atrament 128
audytorium 191
auto 56
autobus 158, 317
automobil(owy) 167
baron 192
bardzo 55, 74–75, 95, 165, 277
biologia 150
biologiczny 303
bitwa 309
biurko 174
blednąc 92
bliskji {~o} 74, 82, 214, 223, 277,
288
bliźni 148
blok 223
blond 56
błąd 56
błądzić 81
błąknąć się 81
błędny 287, 289
błękitnicę 200
blona 200
błoto 262, 274
błyskawica 109
błyskawicznie {~ie} 290, 307
błyszcząc 138, 252
bogactwo 289
bogaty 202
bohater(sko) 73, 95
bojaźliwy {~ość} 279, 290
bokserski 194
boleć 221
bomb(a) {~ardować, ~ardowanie}
140
Bonn 184, 192
bożyszczę 164
bój 309
ból 87, 313
bór 25
brać 49, 59, 125, 247–248, 251,
294; ~sobie do serca 249
brak 148, 273, 275, 277, 299,
302; ~piętej kępki 213

- brat 141
bratanjek {~ica} 24–25
braterstwo 59
brząz 191
brew 253
broda 244
brodzieć 81
brona 162
bronić 119, 159–160, 223, 296
bronić się 125, 137
broniony 119
bronować 162
broń 131, 164
brud(ny) 119, 289
brudzić 290
bruk(ować) 308
brunet 56
brusznica 190
brwi 261
brzeg 114
brzezinka 25
brzękać 253
brzmić 307
brzoza 191
brzuszny 146
brzytwa 105, 153
budować {~a, ~lany, ~niczy} 55, 106, 142, 199, 239, 244, 247, 294
budynek 112
budzić 58, 61, 90
burza 308
butelka 88–89, 171
buty 262
być 38, 45, 60, 81, 85, 152–153, 164, 268, 295, 297, 299, 303, 305–306, 308–309, 314; ~ do dyspozycji 248; ~ na czyjeś
- cegła 262
cel(ować) 122–123, 125, 130, 212, 316
celowy 287
cena 56, 95, 136, 142, 167–168, 307
centrum 200
centymetr 193
cep 141
cerować 196
chaos 290
charakter 98, 193, 302–303
chcieć 81, 83, 85, 263, 275
chciewie 257
chępliwý 289
cherlawy 223
chętnie 165, 256, 296, 316
chirurg 106, 164
chleb 88, 128, 251
chłodzić 277
chłop 165, 251
chłopiec 24, 279
chłopstwo 165
chłostać 132, 308
chma 128
chociaż 46, 49, 242
chodzić 59, 67, 80, 131, 158, 162, 164, 199, 263, 302
choroba 59, 94, 151, 299, 315
chory 173, 273, 289, 308
chować 131, 164, 309
chód 162, 164, 310
chóralny 292
chronić 58, 223
chrust 29, 30
chryzantema 191
chrzan 191
chudy 276–277, 289, 304
- ciekawý {~ie, ~ość} 203, 291, 302, 313
ciemno- {~niebieski, ~włosy} 25, 285
ciemny 56, 61, 277
ciejunki {~ńszy} 74, 78–79, 144, 306
ciepło 277
cierpieć {~nie} 60, 254, 274, 304
cierpliwosć 59, 292
cieszyć (się) 122, 126, 254, 263, 300, 304; ~ ~ zaufaniem 296
cięcie 189–190
ciążar 143, 263
ciążk(i) {~o} 56, 61, 202, 274, 277
ciąższy {~ej} 144, 250
ciocia 279
cios 57
ciosać 259
cisza 56
ciśnienie 124
co ~ koń wyskoczy 221; ~ sił 213, 221; ~ tchu 213, 221
cofnąć się {~ać się} 94, 292
córka 24
cudzołóstwo 148
cudzy 249
cukier 194, 262
cukiernik 29–30
cwał(ować) 81, 94
cylinder 282
cynjować {~a} 162
cystema 192
cytryna 55
czajnik 192
czapka 191
czarno- {~skóry, ~włosy} 285
czarný {~iejszy} 89, 278, 307

- część 79, 112–113
 członek 164, 297
 człowiek 46, 73, 87, 95–96, 113,
 203, 263, 307–308
 czołg 143, 151
 czoło 111, 114, 244, 261, 278
 czuć ciężar na sercu 263
 czujny 290
 czuły 203
 czuwać 273
 czwórka 193
 czynić 57, 304
 czynny 287
 czysty 289
 czyścić 290
 czytać 94, 131, 146, 153, 199,
 296
 czytelnik 131, 153, 314
 czyżby 221

 ćmić 221

 dacza 71
 da(wa)ć 49–50, 55, 125, 131,
 248, 251, 256, 259, 261, 283,
 296, 302, 305; ~nauczkę 213;
 ~sobie radę 249; ~znać 127
 dalekji {-o} 74, 82, 153, 277,
 288, 291
 darnina 262
 darować 125, 161, 256
 darzyć względami 258
 dawnjy {-o} 203, 277, 291
 dąć 99
 dążyć {-enie} 126, 137, 160
 dech 67
 decydować 90
 dedukcja 271, 283
 deformacja 187
 deptać 291, 308
 deszcz 193
 determinizm 285
 dezintegracja 285
 dętka 262
 dla 166
 dlatego 84
 dług 297
 długji {-o} 68, 74–75, 95–96,
 269, 276, 282, 288, 293, 310
 długo- {-nogi, ~terminowy,
 ~trwałość} 285, 289¹
 długość 75, 99, 144, 193, 278,
 282²
 dłuższy {ej} 250
 dłużyć się 277
 do 49–50, 57, 64, 84, 125, 166,
 242, 262, 292; ~skutku 284;
 ~tyłu 111; ~wewnątrz 113
 dobiec 81
 dobijać się 308
 dobosz 192
 dobowy 183
 dobroduszny 203
 dobry 56, 92, 163, 203, 273, 289,
 310
 dobrze 163, 310
 doceni(a)ć 277, 286
 docent 192
 dochodzić 58
 dodać 259, 277
 dodatni 283
 dodawać 166, 217, 256
 doganiać 110
 dogonić 214
 dogryźć 132
 dojść 81, 292; ~do skutku 284
 doktor 192
 dokuczyć 150–151
 dominować 217
 domysł 313
 domysłny 203
 dopiero (co) 291, 299
 dopóki 54, 299
 dopraszać się 59
 doprowadzać 61
 dopuszczalć {-lny} 58, 273, 287,
 306
 dopuścić 306
 doradca 167
 doradzać 61
 dorosnąć 117–118
 dorzucić 277
 doskonale 56, 61
 doskonalic (się) 228
 dosłowny 214
 dostać się 58, 259, 272
 dostu(wa)ć 49–50
 dostrzegalny 109
 dosyć 291
 dośrodkowy 283
 dotrzeć 254
 dotychczas 299
 dotyczyć 57, 121, 297
 dowiadywać się 59, 138
 dowiedzieć się 256, 317
 doza 308
 dozwolone 27
 dół 111–113, 278
 drab 213
 dramaturgia 193
 drapać {-nie} 131
 drażnić 290
 dragal 213
 drążyć 183
 drgać 80
 drobić 304
 drobnoziarnisty 277, 285

dym 284
dynamika 302
dyrekcja 60
dyrygować 60
dyscyplina 56
dysharmonia 285
dyskutować {~sja} 99
dyspozycja 248
dysproporcjonalny 285
dysymilacja 285
dywan(ik) 106, 114, 119, 123,
262
dyżurjować {~o, ~ny} 162, 185,
297
działać {~nie} 81, 167, 200, 268
działo 128, 165
dzieci 25
dziecko 62, 89, 110, 143, 152,
244, 250
dziedzictwo 161
dziedziczyć 161
dziękować 213
dzieło 249, 296
dziennikarstwo 193
dzień 200
dzierzawić {~a} 71, 120–121,
126, 129, 134, 136, 147, 297
dziesiątka 193
dziewczynka 24, 279
dziewiątka 193
dziób 111–112, 278
dzisiaj 280
dziura 161, 196
dziwić (się) 93, 143, 147, 162,
254, 263
dziwny 302–303
dzwonjść {~ek} 188, 198, 253,
261
dźgnąć 139
dźwięczeć 199, 252, 261
dźwięk 83
ekwipowanie 188
ekwipunek 188
elastyczny 171
element 297, 308
emigrować 285
endo- {~gamia, ~genny} 285
energiczny 203
eskorta 184
etatowy 274, 286
etyczny 287
fabryka 191
fajans 191
fajka 143
fakt 308
fakultatywny 273–274, 306
falszywy 223
farbować {~a} 109, 128, 137,
164, 262
fatalny 290
federacja 223
figa 190
filizanka 111
finisz(ować) 189–190, 273
fladra 194
flirtować 116
flota 165, 200
foka 191
fokstrot 192
fotel 169, 178, 199
fotografować {~ia} 187, 198
frakcja 174
fregata 175
frontowy 112
frotować 128
fruć 81
fundament 167, 216
funkcja 250
futro 191
galopować 81
gaza 143–144
gazeta 169
gazowy 29, 30
gąsior 163
gdy (tylko) 166, 211
gdzie 214
generować 61
genialny 203
geniusz 185
gerontologia 163
gesty {~o, ~szy} 56, 61, 250, 277
geś 163, 191
geściej 250
giąć się 143
gieldowy 171
gips 191
gladiolus 191
głina 191
gładzić 40, 125
głaskać 150
głęb 62, 63
głęboki {~oko, ~szy} 62–64,
74–75, 170, 202, 276, 282,
285, 288, 291, 304
głębokość 75, 193, 289
głodny 263
głos 252, 307
głośny 171, 291
głowa 87, 111, 191, 194, 253,
261, 297
glód 313
główka 162
glucho 257
gluchły {~ota} 153
głupji {~ota, ~szy} 185, 203, 263,
279, 289, 291, 307
głupstwo 213
gmina 180
gnać 80, 133
gniazdo 87–88
gnieść 239

gościć 57, 60, 250
 gotować 194, 196, 239
 gotówkowy 286
 gotycki 94, 296
 gotyk 94, 296
 goździk 191
 górnja {-ski} 106, 111-113, 139, 142, 171, 278
 góral 192
 górnołużycki 285
 górny 111-113, 278
 gra 55, 174, 298
 grabić 151
 grać 164, 197-199, 308-309;
 ~marsza z głodu 263
 grafika 193
 gramatyka 193
 granatowy 25
 granica 114, 164
 graniczyć 166
 grawerować 124, 239
 grobowy 56, 61
 gromada 180
 gromadzić 277
 gronostaj 191
 grotą 163
 grozić 100, 138-140
 groźba 100, 308
 grób 131, 192
 grubość 68, 193, 282
 gruboziarnisty 277, 285
 grubły {-szy} 74, 79, 144-145, 276, 306
 grunt(ować) 305
 grupa 308
 gruszka 190, 194
 grzuźlica 315
 grypa 123
 hań(ować) 305
 hałas 297
 halaśliwy 297
 hamować 93, 198
 handel 309
 handl|ować {-owy} 121, 164, 200-201
 harmonia 285
 hartowanie 73-74
 herbata 191
 hipertonia 277
 hipoteza 58, 313
 hipotonia 277
 histeryczny 203
 historia 193, 303
 hojny 279
 hotel 71
 hrabia 192
 hulaszczyl {-o} 310
 humor 244
 huśtać (się) 80
 idea 299
 idealizować 274
 idealnie 56, 278
 identyczny 212, 217
 idący 287
 iglasty 203
 igła 128, 141, 164
 ignorować 290
 igrać 304
 ile; ~dusza zapragnie 277; ~sil
 w nogach 213, 221
 ilość 81
 ilustracja 187
 imię 305
 imigrować 285
 integracja 285
 inteligencja 252
 inteligentny 203
 interes|ować (się) {-ujący} 45, 296
 interpret|ować {-acja} 169, 302-303
 ironia 308
 irracjonalny 274
 istnieć 57, 81, 83, 85
 istny 215
 iść 79-81, 95, 111, 125, 139, 142, 158, 163, 199, 200, 247, 261, 272, 302
 izba 99
 jabłko 190
 jabłoń 190
 jadać 89
 jak 214
 jakość 73-74, 81, 98, 151, 307
 jałowy 277
 jarzębina 190
 jarzmo 59
 jaskrawy 25, 277, 288
 jasno- {-niebieski, ~włosy} 25, 285
 jasny {-o} 174, 277, 302
 jawny 274, 287
 jechać 58, 80, 94, 111, 122-123, 125, 127, 133, 135-136, 138, 199-200, 261
 jeden 81, 163, 166, 211
 jednakowy 212
 jednakże 49, 242
 jedno- {-barwny, ~rodność, ~wierca, ~znaczny, ~żeństwo} 217, 274, 285, 292

- jedwab 191
 jedynobóstwo 217
 jedyny {~ie} 52, 167
 jedzenie 94, 162
 jesienny {~o-zimowy} 202
 jeszcze 46, 102, 166
 jeść 55, 89, 94, 146, 162, 168
 jeźdźnia 171
 jezioro 71, 74
 jeździć 80, 128, 199
 jeżeli 166
 jęk 151, 306
 język {~owy, ~oznawstwo} 88,
 163, 165, 170, 193
 jodła 191
 już 46, 102–103
- kaczka 191
 kadry 313
 kafełki 262, 264
 kajuta 174
 kakao 191
 kaktus 191
 kalina 190
 kałamarz 114
 kamień {~nny} 60, 87–88, 111,
 141, 144, 204, 263, 290
 kanclerz 192
 kanibal 216
 karabin 128, 143, 151, 300
 karać 103, 133, 136, 274
 karciany 55
 karłowaty 96
 karmić 87
 karty 55, 308–309
 karzel 250, 276
 kasza 89, 94, 106, 262, 296
 kaszel 313
 katastrofa 142, 148
 kategoria 171
- kierowca 317
 kierownica 297
 kierunek 150
 kieszeń 60
 kij 157, 262
 kilogram 88–89, 142
 kinematografia 193
 kit(ować) 61, 162
 kiwać (się) 80, 261
 klacz 279
 kłamra 128
 klasja {~owy} 174, 191, 252, 286,
 298, 308
 kleić 94, 125, 164, 239
 klej 94, 164
 klepać 244
 klepisko 308
 klient 119, 131, 136, 164, 296
 klomb 262
 klub 71
 klucz 253
 kłamliwy 223
 kłamstwo 289
 kłaniać się 162
 kłaść 59, 62, 261, 272, 290
 kłaść się 59, 157, 272
 kłócić się 127, 273
 kłusować 81
 koalicja 223
 kobieta 24, 46, 279, 295
 kobyła 24, 163
 kochać 55, 279
 kocię 87
 kodowanie 285
 kolega 146
 kolejowy 99
 kolor 55, 95–96, 136
 kołós 276
 kolumna 212, 243
 komenda 171
- konkurs 317
 konsekwencja 186
 konsept(ować) 161–162
 konstruować {~nie} 239, 296
 konsulat 192
 konsultant 167
 konsultować się 167
 konsument 292
 konsumować 292
 kontrabanda 186
 kontrakt 192
 konwencjonalność 185
 konwój 184
 koń 88, 97–98, 110, 221
 końcowy 273
 kończyć 100, 166
 kopać 81, 105, 153, 157, 183,
 194, 196, 239
 kopcie 197
 kopia 305
 kopiować 111, 305
 kopnąć 56
 koralik 262
 korcić 110
 korek 171
 korespondencja 177
 korytarz 134, 151
 korzystnie 257
 korzyść 249
 kosa 164
 kosić 164
 kostka 162
 koszt(ować) 53, 88, 136, 167–168,
 256–257
 koszula 196
 kościelny 165
 kościół 165
 kość 143
 kot 73, 87, 114
 kotłownia 171

- krępy 281
 kroczyć 81, 162
 kroić 94, 125, 128, 153, 198, 230
 krok 95, 131, 162, 302–303
 krowa 164, 191
 krócej 250
 krój 244
 królík 191
 krótki {-szy} 74–75, 78, 250,
 269, 276, 282, 288, 290
 krótko- {-nogi, ~terminowy} 285
 kruszyć {-arka} 111
 kryminalistyka 163
 kryptogram 216
 kryształ 191
 krytyk|ować {-a} 297
 krzesło 55, 59, 114
 krzyk 108, 171
 krzykacz 213
 krzyż 192
 książka 62, 77, 94, 110, 146, 171,
 244, 257, 262, 307, 315
 księżyc 163
 kubek 183, 192
 kuchnia 192
 kuguar 216
 kujawiak 192
 kula 140, 151, 175, 303
 kuleć 302
 kulfon 262
 kuna syberyjska 191
 kupić {-ować} 41, 125, 133,
 153, 209–210, 245, 247–248,
 251–252, 257, 310
 kura 191
 kurczyć się 99
 kuropatwa 191
 kurz 106, 119
 kwadratowy 75
 lecieć 80–81, 94, 127, 133, 138,
 162, 200, 214, 261, 277, 304
 leczyć (się) 59, 94, 119, 123, 128,
 136, 151, 164, 194–196, 245,
 296, 315
 ledwie 109, 218, 306
 legalny 287
 lekarstwo 128, 136–137, 143,
 164
 lekarz 59, 94, 136–137, 143, 248,
 293, 296, 315
 lekceważyć 111, 300, 306
 lekcja 88
 lekki 78, 202, 274, 277, 290
 lektura 186–187
 lepić (się) 239, 259, 283
 lepszy {-iej} 92, 307
 leszcz 191
 letni 202
 lew 163
 lewo- {-brzeżny, ~stronny} 285
 lewy 111–114, 174, 278
 leżeć 55, 59, 88, 101, 114, 156–
 157, 261, 272; ~u podstaw 253
 lekliwy 291
 liczyć 54, 168, 215, 252
 liczyć się 300, 306
 likwidować 222
 lilia 191
 liliput 276
 lingwistyka {-a, ~yczny} 163,
 193, 274, 285
 linia 88, 99, 296
 lis 191, 194
 list 128, 144, 257
 liść 88, 203
 liściasty 203
 litera 123, 125, 193, 302
 literatura 193
 lubił {-any, ~ący} 152, 165, 289,
 293, 296
 ludny 153, 287
 ludozercza 216
 ludzie 308
 lura 280
 lutownica 134
 luźny {-o} 277
 lwiatko 163
 lżej (szy) 144, 250
 ładny {-ie} 152, 294, 302–303
 łagodny 277
 łagodzący 277
 łakomy 203
 łamać 221, 291
 łamać się 143
 łapa 157, 191
 łapać 90
 łatać 196
 łatwiej (szy) 250
 łatwy {-o} 257, 277, 288
 łączny 273
 łączyć 128
 łokieć 191
 łopata 105, 153
 łopata 177, 181
 łopotać 143, 260
 łowiec 59, 299
 łózko 55
 łysy 291, 297
 łyżka 183, 192
 łązawicy 201
 ły 304, 308
 machać 80, 253
 machina 179
 magiel 190
 machadła 192

maska 193
masło 251
maszynja {-owy} 128, 140-141,
143, 179; ~do pisania 182
maszynopis(owy) 296
maść 262
material 142, 252
matka 279
matowy 288
matriarchat 279
maxi 285
mazur 192
mazurek 192
mądrły {-ość} 147, 150, 152,
203, 279, 289, 307
mądrzejszy 307
mąz 56, 156, 250
mdlić 152
meble 169, 199, 251
mech 262
medyczny 315
metalowa 308
metr 142, 145, 193
mezzosopran 192-193
męczyć (się) 255, 313
męki 313
męski 279
męstwo 59, 290
mętnik 290
mętny 25
mężczyzna 24, 46, 279
mgła 56, 59
miałki 276
mianować 272
miasto 158, 165, 287
mieć 49-50, 55, 57, 81, 83-85,
164, 241-242, 261, 297, 302-
303; ~do dyspozycji 248;
~mleko pod nosem 263; ~nie
po kolei w głowie 213, 263;
~w pamięci 297; ~z głowy 263
miedz 87
miać 166, 200
mikro- 277
mikrokosmos 285
milczęć {-ać} 88, 144, 257, 316
mile 95
miłość 55, 110, 148, 281
milły {-o} 95, 274, 315
mimo wszystko 109
minerał 262
mini 285
mini- 277
minimalny 285
miotła 134
misja 135
mistrz 296
mknąć 95; ~ jak strzała 95
mleć ozorem 213
mleko 284
młockarnia 141
młody {-szy} 202, 263, 277
młodzieńczy 202
młot 111
młotek 61, 128, 134, 147
młócić 141
młynek 182
mniej 250, 307
mniejwszy 96, 124, 133, 209-210,
288
mobilizacja 268
moc 151, 193
mocno 60, 62
mocny 202, 290
moczyć 57
modlić się 153
modny 131
mogila 59, 164, 297, 309
moknąć 57, 93
mokry 110
moment 82
monarchia 192
mono- {-gamia, -teizm} 216-217,
292
możliwy 52
można 273
móc 45, 52, 81, 248, 260-261,
299, 306
mówić 59, 88, 94, 165, 199, 251,
296, 302, 304
mózg 59
mrówki chodzą po plecach 67
mróz 193, 277
mrugnąć {-ać} 170, 253
mścić 290
mundurek 193
munsztuk 176
mur 262, 264-265
murować 239
musicieć 45, 52
musztarda 191
muzułmanin 216
muzyka 152, 193, 315
myć 132, 198, 224, 290
myć się 224
mylić się 109
myślący 203
myśl(ieć) 59, 125, 146, 153, 297
na 53-54, 57, 121, 125-126, 132,
141, 143, 199, 249-251, 262,
291-292; ~głos 257; ~lewo
250; ~łamach 305, 314;
~nowo 302; ~oścież 290;
~pałcach policzyć 277;
~prawo 250; ~szczęście 46;
~wierzch 111; ~zewnątrz 111,
113, 299
na- 262
nabiałowy 200-201
nabierać 224, 242, 251
nachłapać 262
naciągnąć 285
nacierać 143, 147
nacieranie 188
nacisk 54, 296

136, 161, 274
 nagroda 161
 nagryzmolić 262
 nając 290
 najmniejszy 257
 najtrudniejszy 115
 nakleić 262, 264–265, 272, 285
 nakładać 255
 nakupować 259
 nalepić 262, 264–265
 na(ew)ać 262, 275, 291
 należeć 49–50, 57, 164, 242
 należy 296, 300, 306
 naładować 144, 259, 262, 285
 namalować 296–297
 namawiać 90, 291
 nanieść 262
 naostrzyć 215
 napalić 197, 290
 napchać 262
 napelni(a)ć (się) 261–262, 284, 290–291
 napędzać 275
 napięcie 124
 napięty 292
 napisać 251, 262
 napłynąć 270
 napompo(wy)wać 262, 275, 285
 napotykać 121
 napór 143
 naprawiać (~a) 131, 199, 272
 narada 59
 narastać 215, 277
 narciarz 303
 narodzić się 291
 naród 77
 narty 61
 naruszać 153, 273, 306
 nasypać 262
 naszyć 262
 natchnąć 256
 natkać 262
 nat(y)kłać się (~nąć się) 57, 121
 nauczyciel 59, 249
 nauczycielstwo 193
 nauczyć 261, 272; ~rozumu 213
 naukja (~owy) 150, 200–201
 nawbijać 291
 nawet 46, 77, 102–103
 nawiazywać 291
 nawieszać 262
 nawietrzny 111, 114, 278
 nawinać 262
 nazbierać się 252
 nazwa 178
 nazywać 305
 negatywny 281
 nektar 280
 nerwowy 201
 nieć 128
 nie 52, 81, 89, 249, 274–275, 286, 299, 301, 306; ~bardzo 82; ~chcąc 256, 316; ~do (opisanía) 64; ~kończący się 290; ~ma 115
 nie- 274, 286–289, 291
 nieartykułowany 287
 niebiedny 289
 niebieski 193
 niebliski 288
 niebogaty 289
 nieboszczyk 47, 164
 niecelowy 287
 niechętnie 316
 nieciekawy 288
 niecierpliwość 316
 niejaskrawy 288
 niejawný 274, 287
 niekonsekwencja 185–186
 nielegalny 287
 nielekki 288
 niełkliwy 291
 nieliczny 287–288
 nielotny 274
 nieclubiany 289
 nieludny 287
 niełatwy 288
 niemal 288
 niemally {-o} 288
 niemądry 289
 niemłody 289
 niemożliwy 248
 nienajgorszy 289
 nienaturalny 223
 nienawidzić 248, 279, 295–296
 nienawistny 248, 295–297
 nienawisć 281, 295
 nieobecny 273, 306
 niecobowiązkowy 274, 306
 nieograniczony 217
 nieostrożny 143, 289
 nieparzysty 287
 niepełnoletni 287
 niepewny 302
 niepiśmienny 281
 niepodległość 216
 niepokoić (się) 93, 143, 290
 niepokój 316
 niepoprawność 185–186
 nieprawda 88–89, 287–289
 nieprawidłowy 289
 nieprawny 286–287
 nieprostý 288
 nieprzebrany 215

- nieprzechodni 286–287
 nieprzenośny 214
 nieprzychylny 150
 nieprzyjacieli(ski) 128, 274, 287, 289
 nieprzyjemność 185–186
 nieprzyjemny 225, 289
 nieprzyzwoitość 185–186
 nierówność 287
 nieskromny 289
 niesłyszalny {~ie} 257, 287
 niespokojny 201
 niespokrewniony 287
 niesprawiedliwość 185–186
 niestary 289
 nieszczęście 58–59, 111, 249
 nieszczęśliwy {~szy} 290, 307;
 ~wypadek 111
 nieszeroki 288, 291
 nieś 134–135, 222
 nieśmiały {~ość} 203, 290
 nietłusty 289
 nietrudny 288
 nieudany 287
 nieupałny 289
 nieuprzejmy 289
 nieuważny 287
 niewesoły 287–289
 niewidoczny 287
 niewidomy 269, 273–274
 niewidzący 306
 niewiele 276, 288
 niewielki 290–291
 niewoła 59, 292
 niewolić 177
 niewybaczalny 287
 niewykwalifikowany 287
 niewyraźny {~ie} 302
 niewyższy 287, 288, 291
 niezwykle 95, 288
 nieżonaty 34, 274, 287–288, 306
 nieżywy 274, 287
 nigdy 256, 273, 276, 290, 299, 306
 nikt 276
 nisan 183
 niski 68, 73–75, 78, 92, 96–97, 202, 210, 223, 274–276, 282, 288, 307
 nisko- {~gatunkowy, ~jakościowy, ~procentowy} 277, 283, 285–286
 niszczyć 222, 280
 nitka 128
 niweczyć 222
 nizać 194, 196, 239
 niższy {~ej} 75–76, 94, 96, 144, 209–210, 250, 286, 306
 noga 56, 111, 113, 150, 249
 nora 87–88
 nord 192
 norka 191
 norma 81–82
 normalny 292
 nos(owy) 117, 302
 nośny 167
 notatki 305
 notować 305
 nowo- {~angielski, ~grecki} 286
 nowoczesny 290
 nowy 151, 242, 277, 302
 nozdrze 113
 nożyce 55, 94
 nożyczki 55, 128
 nóż 58, 94, 123, 128, 139, 143, 153, 164
 nudniejszy 288
 nudzić 157
 obelga 59
 oberek 192
 oberwać 197, 242, 259
 oberwaniec 213
 obetrzeć 255
 obiad 125, 131, 139, 166, 186, 190
 obicie 169, 188, 199
 obić 199
 obiecywać 167
 obiekt 81
 obiektywny 291
 obietnica 59, 167
 objąć 308
 objąć się 81
 objazd 189–190
 objechać 242
 objętość 98–99, 193, 314
 oblać 273
 oblać się 305
 obłepić 262, 264–265
 oblepiony 262
 obłożyć 262
 obmieść 197
 obmyślać 125
 obniżyć się 73, 124, 307
 obojętny 248
 obok 223
 obowiązek 292
 obowiązkowy 27, 273–274
 obowiązywać 261
 obrabiarka 310
 obracać się 86
 obraz 56, 81, 128, 249, 252, 262, 296, 315
 obrazzić (się) {~a} 162, 254–255
 obrażać się 93, 162
 obrona 184, 201
 obrony 290, 291

- obsz(yw)ać 92, 262
 obumrzeć 291
 oburzyć (się) {-ać (się), -ający, -enie} 62-64, 146, 308
 obuwie 199
 obwijać 255, 262
 obwiesić 262
 obwód 180
 ochłodzić (się) 92
 ochłonąć 64
 ochrona 184
 ocierać 308
 ocięzały 73
 oczekiwać {-nie} 259, 299, 306
 oczy 67, 151, 191, 304; ~na wierzch wychodzą (ze zdiwienia) 263
 oczyścić 255
 od 50, 57, 125, 132, 138, 143, 148, 166, 242, 247-248, 255-256, 260, 294; ~wewnątrz 111; ~zewnątrz 111
 od- 286
 odbandażować 144, 272, 286
 odbębnić 270
 odbić 198, 286
 odbić się 296
 odbijać się 121, 143
 odbudować 291
 odbyć się 130, 284, 315
 odbywać 60
 odbywać się 108
 odcumować 198, 286
 odczepić 286
 odczepić się 157
 odczuwać 64, 295, 312-313
 oddać 257
 oddalić (się) {-ać (się)} 110, 292
 oddawać {-ny} 199, 247-248, 251, 253
 odkochać się 270, 286
 odkręcić 198, 272
 odkryć 286
 odkuć 272
 odlać 261
 odległość 124, 135, 145
 odległy 277
 odlepić 291
 odlepił się {-ać się} 270, 283
 odlew 187
 odlewać 239
 odłączyć 277
 odmrozić 286
 odmurować 272
 odmyć 199, 255
 odnajmować 209
 odnieść 131
 odnosić 298
 odnosić się 55, 121, 126
 odparowywać 269, 271, 283
 odpasnąć 272
 odpiąć 198, 272
 odpłynąć 200, 270, 277
 odpoczywać {-nek} 90, 297, 312
 odpowiadać 133, 138, 144
 odprawić 290
 odradzić 291
 odrobinę 92
 odrodzić się 291
 odróżnić 292
 odrzucić 59, 273-274
 odskrobać 255
 odsłonić 284
 odsunąć 286, 291
 odśrodkowy 283
 odtańczyć 270, 286
 oduczyć 272
 odwaga 252, 290
 odważny 203, 279
 ogień 24-25, 163, 207, 279
 ogłoszenie 262, 264-265
 ogniopompy 216
 ogniotrwały 216
 ognisko 103
 ognisty 204
 ogolić 197
 ogon 111-112, 114, 253, 278
 ogólny 292
 ograniczać się 166
 ograniczony 299
 ogrodnik 131
 ogrodzenie 114, 188
 ogrodzić 262
 ogrzewać {-czy} 59, 290
 ogrzewanie 131, 188
 ojciec 165, 279
 ojcowski 165
 ojczyzna 110
 okazywać 159, 248, 295, 299
 okłaski 308
 okleić 262, 264-265
 okno 61, 308
 oko 113, 253
 okragły 56, 75, 88-89
 okrażenie 58, 184
 określać 111, 150
 okręt 175, 221
 okrucieństwo 185
 okrutny 203
 okry(wa)ć {-ty} 132, 222, 254
 okulary 308
 olbrzym 99, 250, 276
 olej 143, 193
 olów 134
 omieść 194, 255
 omotać 255
 opadać 81, 124, 277
 opalenizna 162
 opalić się 162

284, 290–291
oprzeć się 273
opuszczać 81, 292
opuścić 252, 261, 277
ordynarny 203, 289, 291
ordynator 192
organizator 145
organizować 239
orkiestra 60
oryginalność 186
orzel 194
osiągnąć {~nąć} 53, 59
osiedlić {~ać się} 127, 130, 262
osika 191
osioł 55, 194
oskarżenie 184
oskrobać 255
osłabiać (się) 215, 290
osoba 263
osobiście 166, 211
osobowy 286
ospały 290
ostatni 273, 277
ostroga 253
ostrożny 110, 289
ostrzy 286
ostrzał 61
ostrze 128
ostrzeli(wy)wać 61, 128, 297
ostrzyć 141
ostygnąć 290
oszczędność 186
oszczędzać 53, 291
os 223
oślepiajaco 56, 61
otaczać się 77
otęchnąć 276
otrzeć 197
otrząpać 255
otrzym(yw)ać 248, 251–252, 255,
257, 259, 296

ożenić się 34, 271
ósemka 193
pachnieć 302
pacjent 59, 119, 136–137, 143,
164, 248, 296
paczka 144
padać 163
pakula 262
palec 138–139
palić 143, 221
palić się 261
pałnąć 213
palto 88, 144
pałac 260
pałętać się 81
pamięć 59, 193, 297
pamiętać 65, 297, 306
panika 58, 94
panowanie 249
państwo 55
państwowy 27
papier 123, 144, 262
paproć 34
para 221, 252
parlament 174
partija {~yjny} 174, 286, 297,
305, 314
Paryż 184, 192
parzysty 287
pas 181, 191
pasażer 128
pasek 181, 262
pastja {~ować} 143, 305
pastele 193
paszczka 191
paść 261, 308
patelnia 123
patriarchat 279
patroszyć 197

pedzić 81, 133, 213–214, 221
pęknąć 162, 305
pęknięcie 162, 305
pętla 194
pianino 141
piasek 88, 97, 123, 125, 191
piątka 193
picie 188
pić 94, 146, 168
piec 196, 221, 305
pieczara 98
pieczętka 162, 193
pieczęć 162, 193
piekielny 290
pieniądze 28, 143, 252, 313
pień 262
piers 151
pierścionek 200
pierworodny 277
pierwszy 61, 163, 174, 273, 299
pies 24, 55–56, 87–88, 98, 163
piękność 185
piękny 95, 274
pięta 181
pilnik 141
piła 105, 164
piłka 62
pilować 105, 133, 164, 198
pion(owy) 278–279
pióro 114, 123, 128, 164, 297
pisać 59, 123–125, 128, 131, 141,
143, 146, 162, 164, 198–199,
297, 302
pisadlo 162
pisak 162
pisemnie 257
pismo 123, 131, 302–303
pistolet 139, 141
piszczeć 200
piśmienny 281
pitrasić 239

plonąć 1 257, 260, 277, 278, 290
plot 262
plotno 262, 305
plucnik 315
plukanie 131, 188
płynąć 80, 94, 125, 133, 138
płynny 165
plyta 29, 30
plytki 74–75, 202, 276, 282, 285,
288, 290
plywać 80, 153, 199
po 125, 166, 199, 241, 250, 253,
273, 277; ~mistrzowski 296;
~raz pierwszy 299
po- 262
pobliski 277
pobudzać 111
pocałować 46, 47
pochłaniać (~ny) 254, 257
pochodzić 297, 299
pochopny 289
pochować (~ny) 297, 309
pochwała 57
pochyłość 185
pociąg 58, 81, 94, 125, 127, 136,
221
pocisk 128
poczekać 215
poczta 177
poczucie 313
poczuć 263
pod 58, 111, 143, 156, 286, 297;
~względem 144, 148, 151
pod- 286
podanie 64
podarować 161
podarunek 161
podatek 133
podawać do wiadomości 57
podciągnąć 262, 291, 299, 303, 308
podliczyć (~ać) 168, 215
podłoga 55, 111–112, 128, 262,
264
podłość 185–186
podłużny 269, 278
podnosić (się) 74, 81, 123, 292
podnóże 111
podobać się 146–147, 165, 169,
259
podobny 133, 223
podolać 53
podopieczny 144, 249
podpełznąć 87
podpis 131, 187
podpłynąć 277
podporządkow(yw)ać (się) (~anie)
249, 254
podrabiać 111
podróż(ować) 297, 303
podrzucić 131
podrzutek 131
podstawa 84–85, 216
podstawiłać (~enie) 249, 251
podstępny 203
podtrzymywać 243, 248, 253
podwietrzny 114
podwyższać się 73
podziwiać 147
poczja 193
pogardzać 279
pogarszać (się) 92, 153, 307
pogląd 302
pogłębiać 304
pogoda 257, 287
pogoń 90, 184–185
pogorszyć (się) 170, 300
pograżać 61
pokry(wa)ć się 253–254, 272,
305
pokusa 299
pole 59, 139, 262, 309
polecać 133
polecenie 299
polegać 54
polepszyć (~ać) 92
polewać 128, 133
poli- (~andria, ~gamia, ~icizm)
217, 279, 292
policzyć się 251
polityka 171
polowanie 139, 190
połączyć 272, 292
położyć 171, 262, 264, 308
południe 111, 114, 192
pomagać 99, 119, 162
pomarańczowy 95–96
pomieszać 292
pomieszczenie 131
pomijać 273
pomoc 49, 57, 99, 142
pomocnik 162
pompować 261
pomysłny (~ie) 140, 277–278
ponieważ 84, 121
ponosić 142, 248
ponury 201
popchnąć 270
poprawić (się) (~ać (się)) 92–93,
153, 196, 274
poprosić 160
poprzeczny 269, 278
poprzedzić (~ać) 53, 82, 241,
253, 256, 277
popsuć się 92–93
popuścić 290

- popychać 292
 popyt 292
 porcelana 191
 porosnąć 262
 poród 54
 porównywać 133, 151
 portret 262
 poruszać (się) 46, 253, 260, 264
 porysować 161
 porządek 290
 posiać 262
 posiadać 45
 posłać 262
 posłuszeństwo 299
 posłużyć 256
 posmarować 262
 postanowić 170
 postawić 262
 postfiks 273
 postój 190
 posuwać się 94, 135
 posyłać 135, 261
 posyp(yw)ać 262, 305
 poszerzyć 276
 poszukiwanie 142
 pościelić 262
 pot 305
 potajemnie 165, 296
 potem 166
 potencja 285
 potencjalny 60, 165, 292
 potęgować się 214
 potomek 250, 277
 potrafić 146
 potrawa 55
 potrącenie 186
 potrzebować {-a} 312-313
 potwierdzenie 58, 312-313
 potwierdzić 273, 299
 powstać 252, 291, 305
 powstrzymać się 306
 poza- 274
 pozaetatowy 274, 286
 pozbawić 272
 pozbawić się {-ać się} 221
 pozbyć się 292
 poziom 278-279
 poziomy 278
 poznawać 41, 57, 135
 pozostać 305
 pozostawać 58, 299; ~w tyle
 110-111
 pozostawiać 305
 pozować 153, 259
 pozwalać 103, 150, 260-261, 273
 pozycja 128
 pozytywny 281
 pożyczka 134
 pożyczyć {-ać, -ony} 129,
 133-234, 247, 252, 255, 300
 pożytek 274
 pół 129
 półgłosem 257
 półka 262
 północ 111, 114, 192
 później(-szy) 50, 53, 82, 242, 250,
 277
 późny {-o} 277
 praca 90, 141, 160, 162, 171, 249,
 285, 292, 297, 309
 pracować 81, 121, 160, 162, 263,
 285, 297, 309-310
 pracownik 200-201, 297
 prać 124-125, 132, 141, 224
 pragnienie 313
 praktyczny 279-280
 prawda 45, 289
 prawdziwy 273
 pro- {-angielski, ~faszystowski}
 273, 286
 proces 94, 171
 proch 110
 producent 292
 produkcja 151, 160, 183, 186
 produkować 160, 239, 292
 profesor(ować) 57
 profesura 193
 profilaktyka 167
 prokuratura 192
 proporcjonalny 285
 propozycja 57, 297
 prosić 111, 160
 prostopadła 278
 prosty 277, 288, 290
 prośba 65, 125, 150-151, 160,
 249
 protest(ować) 241
 prowadzić 56, 84, 111, 116, 133,
 214, 297, 302, 310, 317
 prowodyr 280
 prowokować 110
 próba 299
 próbka 262
 próbować 59, 299
 pruć 273
 pryskać 197
 prysznic 188
 prywatny 27-28
 prząść 239
 prze- 277
 przebaczać 290
 przebicie 187, 189-190
 przebić 106
 przebiec 182
 przebieg 87
 przebywać 275
 precedzić 143

- przeciwstawny 112, 268, 290
 przeczołgać się 182
 przed 111, 113–114, 125, 146, 250, 273, 277–278
 przedmiot 64, 174, 295
 przedni 111–113, 278
 przedniojęzykowy 286
 przedpotopowy 290
 przedrostkowy 286
 przedstawiać 198
 przedstawicielstwo 192
 przedstawić 58, 100
 przedśmiertny 108
 przedtem 279–280, 292
 przedwojenny 286
 przedziurawić 161
 przeformować 261, 264
 przegład 58
 przegr(yw)ać 242–243, 251, 257, 296
 przejawiać 59
 przejazd 189
 przejąć 213, 296
 przejechać 169, 182, 200
 przejmować się 249
 przejście 189, 262
 przejść 64, 182
 przekazać 251, 255
 przekazywać 125
 przekład 60, 189
 przekładać 133
 przekładalny 50
 przekłuiwać 183
 przekon(yw)ać 52–53, 90
 przekopać 106, 194, 222
 przekraczać 126
 przekształcić (~ać) 137, 261, 264
 przekształcić się (~ać się) 137,
- przeniknąć 213
 przeoczyć 111
 przepadać 212
 przepisy 153
 przeprawa 189
 przeprowadzać 116
 przeprowadzić 270, 307
 przepuszczać 58, 254, 261, 291
 przerabiać 251
 przerażać (~enie) 67, 254
 przerażony 254
 przerobić 261
 przerwa 129, 183
 przerywacz 131
 przer(yw)ać 58, 100, 131
 przerywać 239
 przesiać 143
 przesiąkać 254
 przesta(wa)ć 54, 153, 270–271, 282, 285, 306
 przestępstwo 163, 252
 przestraszyć 215
 przestronny 174
 przestrzegać 153, 273–274, 291, 306, 308
 przestrzelić 169
 przestrzeń 81
 przesyłka 186
 przeszkadzać 89, 119
 przeszkoda 57
 przeszły 292
 prześcieradło 110
 prześcignąć (~ać) 126, 277
 przetaszczyć 134
 przetłumaczyć (~ony) 60, 296
 przetoczyć 134–135
 przetopić 261
 przeważać 217
 przewiercić 196
- przybliżyć się 88, 292
 przybywać 261, 286
 przychodzący 270
 przychodzić 60
 przyciągnąć (~ać, ~any) 261, 277
 przycisnąć 216
 przycisnąć 292
 przycumować 286
 przyczepiać się 134
 przyczepić 198
 przyczyna 62, 64, 84–85, 130, 164, 250, 299
 przyćmiony 277
 przydatny 165
 przyglądać 197
 przygnębienie 285
 przygotować 131
 przygotować się 259
 przyjaciół 61, 123, 144, 169, 274, 289, 312
 przyjazd 122, 141, 146, 293
 przyjaźnić się 41, 137, 152, 246
 przyjąć 100, 257, 273–274, 296
 przejechać 141, 270, 293
 przyjemność 257
 przyjemny 289
 przyjęcie 296
 przyjmować 248
 przyjąć 77, 131, 291, 299; ~do głowy 249
 przyklejść (~jać) 105, 134, 272
 przykręcić 198, 272
 przykry(wa)ć 222, 308
 przykuć 272
 przylecieć 87
 przylepić się (~ać się) 134, 262, 270, 283
 przylutowywać 134
 przyluszczyć (~ać) 134, 277

przyzwyczajając się 264
przyzwyczajanie się 264
psuć (się) 92, 272, 274
ptak 87–88
publikować 305, 314
puścić 144
pulsować 151
pułkownik 192
puma 216
punkt 70, 81
purpurowy 25
puszczać 261, 300
puszka 87
pyskacz 213
pytać 59

racja 84
racjonalny 274
raczej 46, 306
rada 160
radosny 201
radość 131, 163, 185, 257, 260,
274
radośnie 304
radzić 160
rakietą 300
ramię 150, 303
rana 161, 262
randka 126
ranga 174
ranić 56, 244
razić 125
rąbać 94, 117, 128, 133, 164, 175,
177, 198
rdziewieć {~a} 305
recenzja 150
redakcja 189
referat 142, 150
referendum 217
reformować {~a} 61, 121
rekomendować 133

191, 244; ~ się (komuś) nie po-
dniesie, żeby 263
rękaw 128, 191
rękojmia 167
rękopis 298–299
robić 89, 167, 239, 305; ~ na dru-
tach 239
robotą pali się w rękach 263
robotniczy 174
robotnik 294
roczny 183
rodzic(e) 61, 250
rodzić 54, 254
rodzić się 129
rodzina 130
roić 167
roić się 81
rok 81, 129, 317
rola 71, 164, 307
rondel(ek) 106, 119
ropa 167, 251
roponośny 167
rosły 96, 223, 281
rosnąć 56, 64, 123–124, 133, 142,
215, 307, 314
roz- 271
rozbiec się 270, 286
rozbieżny 273
rozbij(ja)ć {~ty} 40, 111, 124, 169,
290
rozblysnąć 260
rozbrzmiewać 254
rozciągać się 57
rozcięcie 189–190
rozdać 291
rozdzawić 290
rozdzielny 273
rozebrać 284
rozejść się 242, 252
rozesłać 262

rozlewać się 200
rozlegać się 259, 308
rozlepić 286
rozlokować się 290
rozładować 144, 271–272, 285
rozłączyć 272, 292
rozłożyć 259, 271–272
rozmawiać 41, 135, 150, 163, 315
rozmiar 99
rozmiękczyć (się) 92
rozmowa 59, 133, 316
rozmówca 59, 163, 315
rozmozić 272
rozpaczać 26, 285
rozpakować 144
rozpalać 305
rozpędzić 198
rozpiąć 144, 198, 272
rozplątać 196, 272
rozpleść 272, 286
rozpoczęcie 316
rozprawiać 150
rozprawiać się 121
rozpuszczalny 50
rozpuścić 290
rozrzedzić (się) 92
rozrzucić 28
rozsądny 203
rozstać się 270
rozstroić 272
rozsunąć 286
rozszarp(yw)ać 168
rozszerzać 304
rozszerzać się 314
rozsyfrować 272
rozstajać 260
roztopić 260
roztropny 203
roztyć się 290
rozum 193
rozumieć 45

rozwój 88, 303
 rozzłościć (się) 254
 rozżarzyć się 290
 równać się 246
 równo- 274
 równoległa 278, 296
 równoległy 296
 równość 287
 równouprawniony 299
 równoznaczny 274
 równy 133
 różany 204
 różnica 273
 różnić się 148, 151
 różno- 274
 różnorodność 285
 różnoznaczny 274
 różowy 25
 ruch 54, 90, 273, 293, 297
 ruda 200–201
 rufa 111–112, 278
 ruiny 305
 rumak 244
 rumianek 191
 ruszać (się) 54, 261, 293
 rychły 214
 ryczeć 200
 ryć 153, 157
 ryj 191
 rysa 161, 305
 rysować 132, 198–199, 239, 259, 305
 rysunek 169, 187, 305
 ryzyko 299
 rzadki (~ko, ~szy) 250, 275–277, 290
 rzadziej 250
 rzecz 284
 rzeczowły (~o) 95

167, 297
 samolot 94, 127, 165, 171
 sandacz 191
 saperka 157
 satyra 59
 sączyć (się) 254
 sąd 139, 296
 sądzić 275
 schnąć 57, 93
 schodzić 81, 94
 schudnąć 290
 schwyć 182, 242
 schwytać 299
 selenologia 163
 sełskin 191
 sen 58, 60
 sennły (~ość) 290, 299
 sensacja 153, 184
 sensowny 203
 serce 296, 304; ~podchodzi do gardła 67; ~skacze z radości 263
 serdeczny (~ie) 296
 sfera 98
 sformować 261, 264
 siać 58, 292
 siadnąć 157
 siano 110, 308
 sinnokosy 190
 sieć 175
 siedzący 201
 siedzenie 59
 siedzieć (~ać) 55, 59–60, 157; ~za kierownicą 297
 siekiera 94, 128
 silny (~ie) 73–74, 202, 277, 286, 290
 siódemka 193
 sito 143

sklonić 291
 skłonność 151
 skomplikowany 290
 skończyć 100
 skończyć się 153
 skorzystać 248
 skracać się 277
 skrajność 285
 skraplać 269, 271, 283
 skreślić 290
 skręcać 239
 skromny 289
 skroń 151
 skrucha 313
 skrzeczeć 200
 skrzydło 171, 174, 261
 skrzynka 94–96, 192, 262
 skrzypce 192
 skrzyżowanie 189
 skubać 197
 skumbria 216
 skunks 191
 skup 190
 skutek 250
 skutły 299
 słabnąć 215, 276–277
 słabo- 285
 słabo (~działający, ~rozwinięty) 285–286
 słaby (~ość) 73–74, 277, 290, 313
 słodki (~szy) 278–279, 307
 słodycz 274
 słoma 308
 słoneczny 163, 200–201
 słońce 138, 143, 163, 193
 słowo 62–64, 108, 167, 249, 304, 308
 słuch 83, 153
 słuchacz 163

- słuchać 61, 119, 163, 254
 sługa 77
 słup 96
 słuszność 299
 służba wojskowa 60
 służyć 256, 259, 297
 słynąć 164
 słyszeć {~alny} 60, 83, 119, 251, 287
 smagać 132, 260, 308
 smarować 251, 255
 smażyć 29–30, 125, 143
 smętny 201
 smuć się 304
 smutny {~iejszy, ~o} 201, 250, 263, 274, 289, 304, 307
 sobol 191
 solić 305
 solowy 292
 sopran 193
 sosna 191
 south 192
 sól 305
 spacer(ować) 59, 139, 159, 293
 spać 47, 56, 58, 60, 273
 spadać 124
 spadochron 143
 sparzyć 197
 spaść z serca 263
 spawanie 189
 specjalistyczny 292
 speleologia 163
 spełnić {~ać} 100, 249
 spełnić się 306
 spiłniać 239
 spinać 222
 spis 131
 spełnienie 162
 spłunąć 167
 spotać 167
 spot(y)kać (się) {~nie} 41, 57, 126, 130, 248, 270, 296, 299, 315–316
 spowiednik 250
 spowiję {~ty} 253–254
 spowodować 62–64
 spóźnić się 277
 spracowany 290
 sprawa 61, 64, 302
 sprawdzenie 313
 sprawiedliwy 60, 110
 spróbować 59
 sprzątać 138
 sprzeczny 269
 sprzeda(wa)ć 41, 121, 133, 136, 209–210, 245, 247–248, 251–252, 309–310
 sprzedawca 136
 sprzedaż 309
 sprzyjać {~jący} 111, 114, 277
 spuchnąć 276
 spudlować 125, 144–145, 273
 spust 300
 spytać 59
 srebro 191
 srogi 290
 srogo 257
 ssać 194, 197
 ssak 174
 stać 58, 114, 156–157, 261, 294
 stać się 297, 304
 stado 98
 stalagmit 292
 stalaktyt 292
 stale 153, 297
 stalowy 204
 stały 153, 297
 stan 64, 81, 94
 stanąć 272
 stanowisko 58, 309
 stempel 162, 193
 stempłować 162
 stojący 294
 stolówka 153
 stopień 124, 175
 stosunek 81
 stosunkowo 291
 stół 88, 114, 262
 strach 26
 stracić 63, 221, 252, 292
 strasznie 62–63
 strata 186
 streszczać {~enie} 161–162
 stromy 277
 strona 112–114, 174, 268
 strzelać {~nie} 59, 125, 128, 131, 133, 140–141, 143, 164, 300, 317
 strzelec 317
 strzyc 55, 94, 197
 strzyc się 199
 strzykać 221
 student 297
 studenteria 131
 studiować 116, 297
 studzić 261, 277
 stuknąć {~ać} 56, 198
 stwardnienie 187
 stworzyć 252
 stygnąć 261
 styl 59, 164, 257, 302–303
 subiekt 81
 subiektywny 291
 skrypcja 129
 subtelność 185
 suchy {~szy} 250, 273, 282
 sufit 111–112
 suka 24
 sukienka 100, 252

- syntetyzować {-a} 271
 synteza 271, 283
 sypać 261
 sypialnia 192
 system ogrzewczy 59
 systematycznie {-ie} 148, 228
 sytuacja 85
 szachy 55
 szacunek 94, 130, 153
 szafa 73, 151, 262
 szalik 262
 szalony 290
 szanować 279
 szarpać 168, 244
 zastąpić 28, 143
 szczegół 244, 252
 szczepek {-nie} 55-56, 87-88
 szczelina 262
 szczenie 163
 szczerły {-ość} 185, 299
 szczerze 299
 szczękać 253
 szczęśliwy {-ie, -szy} 59, 95, 290, 307
 szczodry 203
 szczotka 134, 147
 szczupak 88-89
 szczyt 111-112
 szcypak 94, 296
 szepnąć 257
 szereg 305, 314
 szeroki {-szy} 74-75, 79, 202, 269, 275-276, 288, 291, 303, 304, 306
 szerokość 75, 136, 151, 193, 278, 289
 szkarlatny 25
 szklanka 183, 192
 szkło 191, 305
 szkoda 102, 274
- sztuka 162, 302
 szturchać 132
 sztyl 291
 szuflada 62, 174, 262
 szukać 90, 273, 299
 szybciej 250
 szybko (-o) 55, 62, 95, 172, 202, 263, 277, 290
 szybkość 97, 124
 szybować 81
 zycie 131, 141, 186, 188
 żyć 131, 141, 163-164, 199, 273
 żyja 244, 262
 żyk 81
 żykować (się) 242, 314
- ściana 98, 106-107, 262
 ściągnąć {-ać} 59, 212, 261, 285, 290, 308
 ścisnąć 214
 ściemnić się 92, 277
 ścierpieć 214
 ścieżka 262
 ścięcie 189
 ścisły 277
 ściśle 277
 ściepły {-ota} 89, 94, 274, 291, 306
 śliwka 190
 śmiały {-ość} 203, 279, 290
 śmieć (e) 119, 134
 śmierć 95, 249
 śmiertelny 201
 śniadanie 186
 śnić się 248
 śnieżny 203
 śpieszyć się 277, 291
 śpiewać 199, 317
 świątek 217
- tablica 262
 tabun 98
 tajać 271, 283
 tajnopis 216
 takt (owny) 186, 203
 talent 185
 talia 181, 191
 tango 192
 tani 97, 277
 tańszy 307
 tapety 262
 tarcie 189
 targać 304
 targnąć się 126
 tarka 141, 143, 189
 taszczyć 134-135, 222
 taśma 308
 tatarzka {-czony} 94, 296
 tchórz amerykański 191
 tchórzliwy {-ostwo} 203, 279, 290
 teatr 192-193
 tekst 60, 296
 telefonować 137
 temat 59
 tempera 193
 temperament 73, 98, 193
 temperatura 97, 124, 136, 193, 202, 307
 tendencja 303
 tendencyjny 291
 tenor 193
 teoretyczny 279-280
 teoria 61, 315
 teraz 158, 279-280, 292
 terazniejszy 292
 termidor 183
 tępić 92
 tępszy {-ota} 102-103, 307
 terrakota 286

transmitować 217	tylny 111–113, 278	ukry(wa)ć 165, 296
trasa 162, 303	tył 94, 111–113, 278	ukrzyżowanie 192
trawa 262	tyły 151	ulec 273
treść 55	typ 308	ulegać 57, 299
trochę 92, 109, 222, 276–277	tytuł 143	ulepszyć 170
tropik(alny) 171, 292	u 247–248, 294	ulga 263
trochę 109, 276	ubezpieczenie 187	ulica 308
trójka 193	ub(ie)rać 255, 284	ultimatum 100
trójkąt 70	ubijać 239	ulatwiać 277
trucizna 162	ubranie 259	ulożyć się 114
truć 162	ubywać 261, 286	umeblowanie 188
trudniej(szy) 250	ucho 113, 262	umieć 56, 59, 167, 261
trudny {~ość} 185, 277, 288–289	uchować się 129	umiejętność 167
trup 47	uchwalić 167	umierać 57, 156, 272, 301
truskawka 190	uchwała 167	umilknąć 215
trwać 58, 129	ucichnąć {~ać} 276	umocnienie 188
trwałość 193	uciele {~czka, ~knąć} 50, 55, 57	umowa 315
trwoga 252	uciszać się 276	umrzeć 95, 156, 164, 272, 291, 301
trwonić 28, 291	uczciwy 34, 203	umundurowanie 188
trwożyć się 93	uczeń 59, 162–163, 249	umysł 59, 148, 153
tryb 302, 310	ucześć 197	umysłowość 148
trzasnąć 56	uczesanie 131, 189	unikać 273
trząść 80, 253	uczestniczyć 261, 297	uniwersytet 297
trząść się 80, 150	uczestnik 297	upadek 163, 274
trzeba 296	uczony 119	upał 193, 277, 289
trzeć 141, 143	uczucie 64, 94, 153, 299	upaść 169, 308
trzepaczka 123	uczyć (się) 59, 91, 119, 162–163, 259	upodobniać 133
trzepać 123, 194–195, 197; ~ję- zykiem 213	udać się {~ny} 53, 273, 287	uproszczenie 187
trzepotać 198, 261	udar 200–201	uprowadzić 57
trzymać 242, 297	udawać {~ny} 153, 223	uprzejmość 185
trzymać się 242, 249	uderzenie 163, 189	uprzejmy {~ie} 203, 289, 316
tulipan 171	uderzyć (się) {~ać} 110, 138, 163	uradować {~ny} 163, 169
tulać się 81	udławić się 143	urazić 132
tuman 102	udoskonalenie 187	urlop 126, 129
tunel 106	udoskonalic 170	urna 111
tuż-tuż 82	udzielić {~ać, ~anie} 49, 57, 142, 248	urodzaj 257
twardy {~o, ~szy} 56, 61, 250, 277	ufać 159, 296, 300	urodzić się 126, 272
twardziej 250		urojony 167
		urok 185–186

usuwać {-jący} 87, 272
 uszczelniać 196, 308
 uszkodzenie 187
 uszycie 199
 uśmiech(ać się) 95, 304
 utalentowany 203
 utonąć 254
 utożsamiać 133
 utrata 153
 utrudni(a)ć 90, 277
 utrzymywać się 59
 utworzyć 261, 264
 uwaga 167, 173
 uwalniać 272
 uważać 61, 131, 150, 152, 164, 251, 254, 256, 259, 275, 299; ~ze 125, 137, 152
 uwielbiać 164
 uwolnić 290
 uwolnić się 261
 uwzględni(a)ć {-enie} 111, 167, 273
 uzbroić się 292
 uzbrojenie 187-188
 uzdolniony 203
 uzupełni(a)ć 255, 259
 uzupełnienie 187
 uzyskiwać 271-272
 użycie 285
 użytkować {-nik} 279-280
 w 125-127, 254, 262, 291-292; ~celu 142; ~dole 111; ~dół 111; ~górze 111; ~górze 111; ~gruncie rzeczy 46; ~lewo 111; ~poprzek 269, 278-279; ~prawo 111; ~przód 111; ~stosunku 148
 wachta 184
 warzywnicy 200
 Waszyngton 184, 192
 wata 262
 ważyć 88-89, 141
 wąski 68, 74-75, 78, 202, 269, 275-276, 288
 wąsy 109, 150, 297
 wąpnieć 306
 wątpliwe 221, 306
 wątpliwość 59, 261, 313
 wątroba 315
 wąż 141; ~gumowy 128
 wbić się 291
 wbiec 81, 270, 286
 wbiegać 81
 wbi(ja)ć 61, 286
 wchlaniać 254
 wchodzący 273
 wchodzić 40, 58, 81, 88, 94, 164, 195, 214, 246, 254, 261, 297, 305; ~w skład 263; ~w zwyczaj 264
 wciągać 61, 261
 wcielenie 303
 wcisnąć 290
 wczesny {-nie} 277
 wcześniej(szy) 50, 53, 156, 242, 250, 277
 wczoraj(szy) 280, 317
 wdzięczność 59
 wdzięczny 59, 109
 według 55
 wejście 189-190
 wejść 81, 87, 137, 247, 270, 284
 wentylacja 188
 wpełznąć 270
 weselszy 250, 307
 wesóły {-ość} 146, 201, 250, 274, 289
 widoczny 253, 287
 widzący 269, 273-274
 widzieć 48, 55, 119, 164, 248, 256, 261; ~w czarnych kołorach 274
 wieczór 145
 wiedza 160
 wiedzieć {-ący} 26, 45, 57, 59, 122, 125, 160, 163, 242, 261
 wiek 202
 wiele 75
 wielki 165
 wielkolud 276
 wielkość 289
 wielo- {-barwny, ~znaczny, ~zeństwo} 217, 292
 wiercić 196, 239
 wierność 273
 wiersz 123
 wierutny 215
 wierzech 67
 wieszać 86, 259, 261, 290
 wieś 61
 wieść 80
 wietrzny 287
 wiewiórka 191
 wieź 80, 125, 134-135, 261
 większy 81, 83, 85, 96, 124-126, 133, 209-210
 więzy 59
 wilgoć 257
 wilgotny 110, 273, 282
 wilk 98
 wina 125, 142, 148, 299
 winien 292, 297
 wiosenny {-o-letni} 202
 wioska 252
 wiosło 141
 wiosłować 141

wisieć 156, 261, 308
 wiśnia 190
 witać się 270
 wizyta 167
 wjazd 189
 wkleić 290
 wklesły 278
 wkładać 55
 wlać 270
 wlec się 81
 wlecieć 81, 270, 286
 władać 254; ~piórem 297
 władczy 203
 władza 57-60, 184, 292
 własność 49, 164, 249
 własny 27-28, 60, 313
 właściciel 49, 249
 właściwość 81, 148
 właściwy 292
 wlażyć 214, 254
 włączyć (się) 270, 286
 włos(y) 56, 131, 171, 244, 297;
 ~się jeżą 263; ~stają dęba 67
 włożyć 290, 296
 włóczyć się 81
 wnikliwy 203
 wobee 148
 woda 94, 128, 183, 252, 262, 284, 300
 wodnisty 290
 wodopój 139
 wodzie 80, 125
 wojenny 200
 wojna 58, 88, 139, 268
 wojsko 297
 wojskowy 200, 297
 wokół 86, 255
 woła 73-74, 98, 193, 252
 wolno 306
 wolny (~iej) 133, 202, 250, 273,
 277
 wolowina 164, 191
 wosk 147
 wozić 128
 wóz 308
 wpadać 248, 285
 wpaść na pomysł 249
 wpędzać 58
 wpis(yw)ać 259, 290
 wpłynąć 296
 wpływ 49, 56-57, 59, 133, 221
 wpływać 63, 121, 248, 257
 wpływy 275
 wpoić 256

wprowadzać 246, 255, 261
 wpuszczać 58
 wpuścić 270
 wpychać 290
 wrażenie 55, 150, 164
 wrażliwy 203
 wrzeszcie 46
 wrócić (się) 131, 291
 wróg 289
 wschód 111, 114, 192, 277
 wsiadać 272
 wsiąkać 254
 wskutek 143
 wspaniale 95
 wspomniany 286
 współczucie 104, 223, 312
 współdziałać 119
 współmierny 133
 współpracownik 150-151
 wstawiać 157
 wstęp 251, 256
 wstępny 273
 wstępować 175
 wstrętny 274, 289
 wstrząsać 304
 wstrzymywać 260
 wstyd 103, 273, 279
 wszelki 299, 306
 wszędy 216
 wszędzie 216
 wszyscy 145-146, 276
 wszystko 143
 wściekać się 93
 wściekły 203
 wtaczać 281
 wtoczyć się 286
 wujek 279
 wóz 216
 wy- 197, 262
 wybacać 110
 wybaczalny 287
 wybałuszyć 213
 wybawiciel 315
 wybawić 315
 wybiec 81
 wybierać 152
 wybijać 48, 197, 239, 259, 286
 wyblakły 25
 wybory 314
 wybór 186
 wybuchać śmiechem 259
 wybuchnąć 130, 308
 wychodzący 270, 273

wychodzić 214, 246, 272-273,
 285, 296
 wychudnąć 290, 304
 wyciąć 197, 239, 290
 wyciągać 248, 290
 wyciągnąć 291
 wycierać 138, 196
 wycinać 133
 wyciosać 239
 wycisnąć 194, 197
 wyciszać 93
 wyczerpać 53, 255
 wyczerpać się 252
 wyczesać 197
 wyczyścić 199
 wyć 200
 wydać 242, 252, 257
 wydanie 169, 186
 wydarzyć się 53
 wydatki 275
 wydawać 53, 108, 153, 248, 272
 wyda(wać) się 55, 125, 164, 251,
 254, 256, 259
 wydmuch(iw)ać 81, 239
 wydobyć 186
 wydobywać się 254
 wydoić 197
 wydostać się 292
 wydra 194
 wydrążyć 239
 wydrzeć się 151
 wydzielić (~ać (się)) 254, 259
 wygasnąć 199
 wyglądać 260
 wygładzić 273
 wygładzić się 199
 wygłoszenie 142
 wygodny 248
 wygolić 194, 196-197
 wygrać 242-243, 248, 251,
 257, 296, 299
 wygrzewać się 143
 wyhałować 196
 wyjazd 296, 299
 wyjąć 214
 wyjechać 270, 290, 296, 299
 wyjście 189
 wyjściowy 268
 wyjść 57-58, 77, 81, 137, 151,
 214, 247, 252, 270, 284, 291;
 ~na korzyść 249; ~wierzch
 67; ~spod pędzla 297
 wykastrować 212

wykaz 164
 wykluczyć (~ać) 273, 306
 wykład 88
 wykładać 259
 wykopać 222
 wykorzyst(yw)ać 165, 256
 wykres 305
 wykresić 59, 239
 wykrzywić (się) 260
 wykształcenie 148
 wykuć 239
 wykwalifikowany 285, 287
 wylać (się) 254, 270, 291
 wylądować 291
 wylecieć 81, 254, 270, 286
 wyleczyć (się) 28, 292, 300, 308
 wylewać 261, 275
 wyleżeć 199
 wyliznąć 164
 wylizanie 164
 wylinić 199
 wylażyć 214
 wyłączyć (się) 270, 286
 włożyć 262, 264
 wymagać 173
 wymazać z pamięci 292
 wymieść 119, 134
 wymowa 59, 302
 wymuszony 223
 wymyślać 274, 290
 wymyślić 239
 wynajmować 71, 134, 139, 209,
 247, 256
 wynalazca 249
 wynalazek 187, 249
 wynaleźć 239
 wynieść 308
 wynik 59, 62, 64
 wynikać (~ać) 126, 132, 137,
 143, 157-158, 254
 wyniosłość 148
 wynosić 89
 wyobrazać sobie 254
 wyobrażenie 150
 wyodrębnić 292
 wyostrzyć 215
 wypadać 214
 wypadek 111
 wypełnić 270
 wypełniać 299
 wypędzać 275
 wypijać 168
 wypilowywać 133

wyplewić 197
 wypłuć 290
 wypłata 186
 wypłynąć 214
 wypływać 127
 wypoczynek 292
 wypompow(yw)ać 261, 275, 285-
 286
 wyposażenie 188
 wypowiedać 108
 wypowiedź 252, 268
 wprowadzić (~ać) 125, 246, 270
 wyprzedzać 111
 wypukliły (~ość) 185, 278
 wypuścić 270
 wyraz 242
 wyrażnie 257
 wyrażać 59, 252
 wyrażać się 252
 wyrąb 189
 wyrąb(yw)ać 133, 196
 wyrosnąć 259, 262
 wyrób 285
 wyróżnić się 126
 wyrwać się 151, 306
 wyryc 239
 wyrzeźbić 259
 wyrzucić 254
 wyschnąć 53
 wysiedlić (~ać) 127, 291
 wyskrob(yw)ać 106, 119, 123,
 196-197
 wysławiać 274
 wysoki 68, 73-75, 82, 95-97,
 174, 202, 210, 223, 274-276,
 280, 282, 288, 291, 298, 307
 wysoko- (~gatunkowy, ~jakościo-
 wy, ~procentowy, ~rozwinęty,
 ~wartościowy) 277, 283-284,
 286
 wysokość 68, 75, 193, 282, 289
 wystarczyć 166, 211, 252
 wystraszyć (się) 263, 317
 wystrzelić 59, 144, 300
 wysuwać 49, 170
 wysyp(yw)ać 81, 261
 wyścielać 308
 wyśmiewać się 121
 wyświdrować 239
 wytaczać 281
 wytoczyć 134, 239
 wytoczyć się 286
 wytop 187

wytrawić 169, 196
 wytrząść 194
 wytrzebić 212
 wytrzeć 197
 wytrześć 106, 119, 194, 197
 wytrzeszczyć 213
 wytrzymać 249, 299
 wytrzymały 60
 wytwórca 279-280
 wywierać 49, 54, 57, 63
 wywoływać 131
 wywoł(yw)ać (~any) 61-62, 64,
 84, 131, 153, 295
 wywozić 134
 wywóz 217
 wyzdrowieć 28, 292, 299-300
 wyziębnić 290
 wyznaczać 254
 wyzwaląć 58
 wyzwolić się 63
 wyżyć 197
 wyżej 76, 92, 94; ~wspomniany
 286
 wyższy 75, 96, 144, 209-210,
 250, 306
 zbić się 291
 wzbogacić się 290
 wzbudzać 84, 292
 wzburzyć się 291
 wzdłuż 269, 278-279
 względem 148
 względność 61
 wziąć 50, 59, 182, 251, 256, 283,
 291, 297, 308
 wziąć się 296
 wzmacniać 290
 wzmagać się 214
 wzniecać 84
 wznosić 239
 wznosić się 81
 wzrastać 99, 123, 277
 wzrok 138-139, 164
 wzrost 95-96, 136, 144, 307
 wzruszenie 58, 67
 wzywać 90, 261
 z 77, 81, 122, 125-126, 143,
 213-214, 260; ~całego serca
 213; ~całej duszy 213; ~dołu
 111; ~gotowością 256; ~góry
 111; ~powodu 121, 143, 146;
 ~tej racji, że 121; ~trudem 218;
 ~wnętrza 113; ~zewnątrz 113

zakochać 107, 108, 109
zakwitnąć 270, 286
zalać 290
zalecieć 81
zaledwie 46, 77–78, 102, 145, 280
zalepić 291
zależeć 111, 254, 257
zależny 287
zaluować 196
załadować 259, 262, 271–272
załamać (się) 260
załatać 194, 196
załoga 146, 148
założyciel 145–146
założyć 262
zamarzać 271, 283
zamaścić 92
zamiana 249
zamiar 252–253
zamiatać 55
zamienić 126, 251
zamieszkanie 297
zamicść 197
zamilknąć 215
zamknąć 198, 290
zamokły 110
zamrażać 290
zamrozić 272, 286
zamurować 272
zamykać 111
zaniepokoić (się) 254
zaokrąglać się 92
zaopatrywać 165
zaostrzyć 215
zapach 58, 152, 302–303
zapadać 58
zapakować 144
zapalczywy 203
zapalić (~ać) 261, 272
zapalić się 199
zapamiętać 166, 291–292
zapamiętać 107, 108, 109
zapomnieć 65, 290–291, 306
zapożyczenie 186–187
zaprawić 259
zapropnować 297
zaprosić 131
zaproszenie 169
zaprzeczać 273
zarazić (się) 146, 255–256, 308
zarobek 56
zarobić 317
zarosnąć 262
zarzucić 270, 286
zasada 175
zasadniczy 175
zasadowy 175
zasiać 262
zasiedlić 262, 291
zaskoczyć 259
zastać 262
zasłonić 284
zasmarować 262
zasmolować 194, 196
zasnąć 215
zasnąć (się) 253
zaspokajać 280, 292
zastawiać 134, 262
zastawić 262
zastosować się 296
zastrzelić 139
zasunąć 291
zasypać 259, 262, 290
zasypiać 58
zaszyć 196
zaszyfrować 272
zaścielić 262
zataczać się 302
zatkać 262, 272
zatrzeć się 291
zatuszowywać 291
zaufanie 58, 159, 296, 300

zawzięty 272, 284, 288
zawrzeć 272, 315
zawsze 256, 273, 276, 290, 306
zawzięty 215
zazdrościć 61, 109
zazdrość 313
ząb 253, 261
zbawiczny 59
zbić 239, 263, 270
zbić 270, 286
zbić się 270, 286
zbić 290
zbiegać 81
zbierać 224
zbiór 81, 297
zbliżyć 292
zboże 142
zbrodnia 200
zbroja 253
zbudować 239, 291
zbudzić 90
zburzyć 291
zbytnio 277
zdanie 140
zdarzenie 164
zdarzyć się 164
zda(wa)ć 248, 273, 296
zdążyć 259
zdecydować (się) 90, 263
zdecydowanie 290
zdejmować 273, 290
zdenierować się 122
zdjąć 81, 290–291
zdjęcie 192
zdjęty 248
zdobyć 292
zdobyć się 292
zdolniejszy 307
zdolność 167
zdolny 60, 203, 287
zestawić 133
zestawić 81
zeszły 280
zeszyt 262
ześrodkowywać 217
zetrzeć 255
zetrzeć się 199
zewnątrz 113, 278
zewnątrzny 111–113, 278
zewrzeć 277
zgadzać się 52, 126, 130
zgasić 272
zgasnąć 199
zgiąć 272
zgięcie 189
zgoda 133
zgodnie 296
zgodny 81, 241, 273
zgromadzić 252
zgrzyt(nąć) {~ać} 253, 261
zgubny 248
ziarno 162
ziarno 144
zielenić się 216
zieleniec 93, 216
zielonkawy 131
zielony 61, 88, 96, 193
ziemia 71, 157, 175, 251, 257
ziemny 175
ziemski 175
zimny {~iejszy, ~o} 97, 144, 202, 277
zimow(ia)ć {~isko} 131, 162
zimowy 202
ziola 315
zjadać 168
zjawić się 261
zjazd 303
zjechać się 270
złożenie 192
złożoność 289
złożony 277, 288
złożyć 59, 271–272
złożyć się 252
zły 56, 92, 152, 273, 289, 291, 307
zmarszczyć (się) 257, 261
zmartwienie 162, 274
zmartwychwstać 291
zmęczyć się 263
zmiana 184, 302
zmiąć 273
znieić (się) {~ać (się), ~ony} 150–151, 244, 257, 302
znieść 134
zmnieszać się 56, 98–99, 124, 277
znniejszyć 276
zmuścić 296
zmuszać 57, 147
zmyć 255
zmyślny 203
znaczenie 55, 221, 242
znaczeniowo 55
znać 60
znajdować 259
znajdować się 47, 63, 81, 83, 85, 113–114, 122–123, 125, 151, 259, 308–309; ~pod 57; ~przed 114; ~za 114
znajdowanie się 59
znajdywać 58
znak 73
znakomity 257
znałczć 90, 299
znany 242, 287, 291, 314
znęcanie się 308
znieawidzony 289
znieść 214

- zniewaga 59
 zniknąć 212
 znosić 59, 272
 zobowiązany 109
 zorza 177
 zostać 317
 zostawać 261
 zostawić {~ać} 261, 290, 308
 zranić 161
 zranienie 187
 zreperować 196
 zręczność 186
 zrobić {~ony} 87, 239, 261
 zrobić się 137, 259
 zrozumieć 254
 zrównoważony 203
 zrujnowany 305
 zrywać 222, 291
 zrzeczenie 223
 rzucić 254, 270, 286
 zsunąć 270, 286
 szczyte 189
 zszywać 128
 zubożeć 290
 zuchwałość 185–186
 zupa 262
 zupełnie 56, 75–76, 89, 92–94,
 117–118, 276, 307
 zuży(wa)ć 53, 252
- zwalić 260
 zwalniać 58
 zwarty 277
 zwątpić 292
 zwięźić 276
 zwiastowanie 192
 związany 299
 związek 223
 związywać 59
 zwichnąć 272
 zwichnięcie 187
 zwierzę 171
 zwiększyć {~ać (się)} 123–124,
 126, 165, 256, 276–277
 zwinąć 196, 284
 zwinny 110
 zwlekać 291
 zwołennik 166, 273
 zwolnić 92, 140, 277, 290
 zwolnienie 140
 zwrócić 215, 291
 zwrócić się 100, 160, 215
 zwycięstwo 59, 264, 290
 zwycięzca 317
 zwyciężczyni 317
 zwyciężyć {~ać} 264, 299, 317
 zwyrodnienie 216
 zysk 200–201
 zyskać 249, 292
- zza 77
- zdźbło 162
- zaden 306–307
 zał 102–103
 żałować 53
 żądaj {~nie} 100, 111, 160
 żądło 59
 żeby 166
 żegnać się 270
 żelazny 56, 200, 204, 290
 zenić (się) 261
 żeński 279
 żmija 87–88
 żołądek 151
 żona 56, 156, 250
 żonaty 34, 274, 287
 żółknąć 92
 żółty 25, 95–96
 żółw 97
 żwir 262
 życie 95, 302, 310
 żyć 89, 95, 248, 302, 310
 żyła 151
 żywić 130, 295
 żywić się 153
 żywność 252
 żywy 73, 109, 273–274, 282, 287

Część II

OZNACZENIA PRZY ODESLANIACH DO STRON

a (antonimia) Opisane są związki danego wyrazu z jego antonimiami.

- L (Lexicalia) Opisana jest łączliwość leksykalna wyrazu, jego frazeologiczne potencje, leksykalnie uwarunkowana wybiórczość środków, wyrażających jakieś niesklejone parametry leksykalne przy danym wyrazie.
- m (metonimia, metafora, multisemia) Opisane są możliwości metonimicznego i metaforycznego przeniesienia znaczenia właściwe danemu wyrazowi.
- n (negatio) Opisane jest zachowanie wyrazów przy negacji (tj. przy łącznej pisowni *ne-*).
- p (partialia) Opisane jest wchodzenie danego wyrazu w relacje semantyczne typu „część – całość”, w rodzaju *autobus – koło, ręka – kiść* itp.
- r (realia) Opisana jest sytuacja rzeczywistości, w której wyraz może być użyty.
- s (synonimia) Opisane są związki danego wyrazu z jego synonimami.
- v (valentia) Opisane są walencje wyrazu i jego model rekcji.
- 108 Wyróżnienie drukiem półgrubym numeru strony oznacza, że podana jest na niej definicja wyrazu.
- 108 Kursywa przy numerze strony oznacza, że na niej podane są informacje nie o wyjściowym członie gniazda słowotwórczego, lecz o jego derywatach.
- * Gwiazdka przy numerze strony informuje, że na niej umieszczone jest krytyczne omówienie wypowiedzi różnych uczonych na temat danego wyrazu.

abordaż 235s	bessovestnyj 203m, 218s	bodrit'sja 106d
absolutnyj {-o} 226i, 257–258i, 311L	bestol'kovyj 203m	boj 179m, 187m
adres 70L	bešenstvo 313L	bojat'sja 237s, *301n
agressija 235s	bez- {-alkogol'nyj, -dejstvovat', -denežnyj, -dokazatel'nyj, -gra- motnyj, -oblačnyj, -opasnyj, -udarnyj} 59f, 286–287a, 291an	bok 77, 213, 234
akademik 192m		bolezni' 216ds
al't 193m		bolat'(sja) 'kolebat'sja' 235–236dh, 261cd
amnistija 107L	bezdarnyj {-ost'} 59f, 185m	bol'soj 97ans, 202m, 219s, 311– 312L
angličanin 184m, 192m	bezde'ničat' 213s	Bonn 192m
appetit' {-nyj} 106d, 116d	bezdna 206s	bormotal' 234s
architektura 193m	bezgolovoj 213s	borot'sja 164d
arest 142v	bezmozgłyj 213s	brak, 'supružestvo' 177m
aršin 193m	bezrassudstvo 185m	brak ₂ 'nesootvetstvie norme ka- čestva' 177m
assignovanie 186m	bezutešnyj 215s	brat' 214Ls, 248fc; ~v oborot 213s; ~-rabotu 213s
ataka 235s	bezzabotnyj 216s	brat'sja 219–220s
auditorija 192m	bezzastenčivyj 218s	bremja otvetstvennosti 314d
	bežat' ₁ 'dvigat'sja, ottalkivajas' ot zemli' 200m, 237–238h	bresti 238h
babka *25	bežat' ₂ 'bystro prochodit' (o vre- meni) 200m	brjucho 165d
banal'nost' 185m	bežat' ₃ 'prolegat' (o doroge) 200m	
baraban' {-ščik} 192m		
barachlo 213s		

(u čego-l.)' 214s, 314f
byť^{1,5} (u kogo-l.) 'imet'sja (u kogo-l.)' 252c, 258nc
byť² (kem-l., čem-l.) 'javljat'sja' (svjazka) 57f, 295f

cel' 164d
cena 97i, 142–143v
cennost' 185m
cepenet' 67L
cerkov' {-nyj} 165d
chandra 28L
chlestnut' 141v, 236s
chlobystnut' 236s
chlopnut' 236s
chlopok 191m
chod 219dv
chodit' 199m, 219s, 237dh
cholodnyj 236d
chorošet' 165d
choženyj 287an
chrabr'lyj {-it'sja, -o} 106d, 227s
chrupkij 60d
chudoščav'nyj 212s
chuže 71i
chvastlivyj 289a
chvatit' 236s
cistera 192m
cvetlok {-y} 191fi
cyganočka 192m

čajnik 192m
čas 175m
časnyj 291a
časť 236h
čas'y 175m
čaška 192m
čekanjit' {-ka} 187m, 239h
čelovek 97i

čtoby 142f
čudačestvo 185m
čudit'sja 106d
čut' 153s, 212s
čut'-čut' 213s, 226i

dama 205s
dat' 'načat' charakterizovat'sja' 305f
daval' 'byť pričinoj togo, čto kto-to imeet čto-to' 150v, 248c
davlenie 71L
ded *25
dejstv'ovat' {-ie} 107L, 287a
delannyj 215s
delat'¹ 'sozdat' 222s, 239h: ~vid 106d
delat'² 'soveršat' 219f; ~chod 219s
demobilizacija 107L
denežnyj 287n
den' 60L, 108L
derevjannyj 204m
dergat'¹ 'rezko dvigat' 237dh
dergat'² 'udaljat' 214s
dergat'³ 'sudorožno dvigat'sja' 253c
dergat'sja 237dh, 253c
derzkij 227s
deržat' 254c
deržat'sja¹ 'sochranjat'sja' 254c
deržat'sja² 'vesti sebja' 164d
deržat'sja³ 'imet' osanku' 302d
despotija 192m
dešev'lyj {-et', -izna, -le} 97da, 203m:
detal' 236h
detskaja 192m
dežurstvo 184–185m

dochodit' 'dostigat' 219s
dokazatel'nyj 287an
dokladyvat' 234s
dokumentacija 188m
dolgov'oj {-oe otdelenie} 107L
dolžno 115
dolžnost' 76L
dom 70L
domogat'sja 222s
donimat' 249c
donosit' 234s
dopisat' 243c
dorolga {-žka} 153–154s, 171m
dorolgoj 'imejuščij vysokuju cennu' {-gostojaščij, -govizna, -žat', -že} 97da, 202–203m
dosadovat' 255c
doslovnij 215s
dostat'sja 'vypast' na dolju v nakazanie' 214s
dosta(va)t' 108–109s, 115s, 155
dostigat' 219s
doviet'¹ 'byť dostatočnym' 179m
dovlet'² 'tjagotet' 179m
dovodit'sja 57f
dožd' 193m
drapat' 213s
drapirovka 188m
drat'¹ 'nakazyvat' porkoj' 234s
drat'² 'nakazyvat', dergaja za uši' 244v
drevne- {-anglijskij, ~*francuzskij, ~grečeskij} 285a
drobit' {-lenie} 235s
drovjanoj 201m
drožat' 237dh
dubasit' 234s
dubovyj 204m
durak 103n

* Kursywą podane są leksemy wprowadzone na podstawie wydania polskiego przez p. Maksyma Duszki [przyp. red.].

episkopstvo 193m
ezdit' 199m, 233m, 237dh
ëkipirovka 188m
ëkstaz 67h
ëmalirovka 187m
ëtaž 70L

fabrikacija 187m
faktičeskij brak 283
figa 'kukiš' 212s
fiktivnyj brak 283
fizik 231L
flanirovat' 238h
formovka 188m
fragment 236h
francuz 184m, 192m
fundament 219sL
futbolist 231L

gadit' 'pakostit' 214s
galdet' 234s
galopirovat' 238h
garantirovat' 224s
gasit' 212s
gasnut' 229–230s, 310g
gaz 71L

Germanija 164d
gladit' 150v, 152v, 238h, 244v
glaza 76–77L, 191m, 211L
glaznik 217s
gljadet' 212s
glodat' 215s
glubina 193m, 219L, 236h
glubokij 231–232L
glupyj 55L, 76i
gnať 239dh
gnev 313–314L
gnoetočivyy 58d

gorodskoj 165d
gorst'₁ 'ladon' i pal'cy, složennye
dlja začerpyvanija' 192m
gorst'₂ 'kol-vo, pomeščajuščesja
v ruke' 192m
gorst'₃ 'očen' nebol'soe kol-vo'
225s
gost' 59Ld
gostinaja 192m
gotovit' 215s
govjadina 191d
govor 189m
govorit' 'slovestno vyražat' my-
sli' 164d
grabit' 145v
gramotnyj 287an
gravirovat' 239h
grebok 162d, 302d
gresti 162d, 164d, 302d
grippoznyj 201m
grochat'sja 238h
gromadnyj 212s
grošovyj 97s
grozd' 223s
grozit' 138v
grud'₁ 'verchnjaja perednjaja čast'
tułovišča' 181m
grud'₂ 'čast' odeždy, pokryva-
juščaja grud'' 181m
gruntovka 188m
gryzť 'terzat', mučit'' 215s
gundosit' 234s

idit', 'dvigat'sja, perestupaja noga-
ni' 199đg, 229m, 237–239dh
idit'₂ 'padat', buduči osadkami'
229m

ischlestat' 196m
isčezlat' {-novenie} 310dL
isključitel'nyj *213s
iskusstvo 296h
isparenie 184m
ispolnimyj 60f
isportit'sja 71i, 154s
ispravlit'sja {-lenie} 187m, 226s
ispytyvat'₁ 'proverjat'' 244v
ispytyvat'₂ 'čuvstvovat', oščuščat''
295f
ispytyvat'₃ 'podvergat'sja' 215s, 295f
issledovatel' 227i
isstegat' 196m
isstuplenie 67d
istaskat' 224–225s
istinnyy 'sootvetstvujuščij istine'
223s
istrebljat' 234s
išalk {-cit'} 76dm
izbegat' 41v
izbityj 'davno izvestnyj' 215s
izgib 189m
izlom 189m
izmajat'sja 223s
izmenjaemyj 287an
izmotat'sja 223s
izmučit'sja 223s
izmytarit'sja 223s
iznosit' 224š
izobražat' 198m
izobretat' 239h
izoljacija 188m
izumljat'(sja) {-enie} 255c, 313L
izumrudnyj 204m
izvajanie 167d
izvesti 'istrebit'' 234s
izvestnyj 'o kotorom znajat' 165d

- izveščat' 234s
 izvilina 216s
 izvinjat' 152v
 izviv 216s
 izvrašat' 106d
 izymat' 145v

 jabedničat' 234s
 jablojko {~nja} 190m
 jadovityj 299d
 jaičnyj 204m
 jantarnyj 204m
 jarkost' 236h
 jarost' 28L, 313dL
 jarovoj 203m
 jasno 'očevidno' 258L
 jaščik 192m
 javka 287an
 javljat'sja 'byt' 57f
 jazyk| 'sredstvo obščeniya' {~ovoj} 165d, 193m
 jug 192m

 kabardinka 192m
 kabinet 192m
 kačat'(sja) 237dh, 261cd
 kak (voprositel'noe narečie) 'v kakoj stepeni' 98i
 kaktus 191hL
 kamen' 191h
 kamer-junker 192m
 kandidat 192m
 kanitelit'(sja) 238h
 kapat' 197m
 kaplja₁ 'malen'kaja otdel'naja čas-tica židkosti' 236h
 kaplja₂ 'samoe maloe količestvo' {~el'ka} 213s, 225s
 kaput' 191d
 karničat' 238h
 kist' 'razvetvlennoe sočvetie ili ego plody na udlinennom ste-ble' 223s
 kišet' 252c
 kitajevedenie {~istika} 216s
 klapan 174m
 klass₁ 'gruppa učaščichsja, obu-čajuščichsja sovместno' 192m
 klass_{1,1} 'komnata dlja zanjatij klas-sa 1' 192m
 klass₂ 'stepen' nekotorych graž-danskich zvanij' 174m
 klast'₁ 'pomeščat'' 219s; ~v osno-vanie 219s; ~--osnovu 219s
 klast'₂ 'stroit' iz kamnja, kirpiča' 239h
 kleit' 239h
 klevat' 'udarjat', ščipat' kljuvom' 244v
 klimat 59L
 klizma 188m
 kljača 205s
 kljauzničat' 234s
 kobel' {~ina} 76dm
 kočet 205s
 kofejnyj 204m
 kolebat'(sja) 'raskačivat'(sja ot dviženija)' 237dh
 količestvo 71L, 236h
 koljučij 216s
 kolkij 60d, 216s
 kološmatit' 234s
 kolot'₁ 'rassekot', delit' na kuski' *72-73, 79s, 132vsi, 153s, 235s
 kolot'₂ 'kasut'sja čem-l. ostrym, pričinjaja bol' 77Lm
 kolotit' 213s, 234s
 kolos 104m; ~blokadu 314d
 konvoj 225s
 kopat' 226s, 239h
 kopat'sja 'sliškom medlenno de-lat' čto-l.' 214s, 238h
 kopecčnyj 97s
 kopi 200i
 koričevyj 205s
 kormilo vlasti 314d
 korotkijj {~ovatyj} 202-203m
 korova 191d
 kosit'₁ 'srezat' kosoj ili kosilkoj' 140v
 kosit'₂ 'napravljat' vkos' 215s
 kosit'sja 215s
 kovanyj 'četkij, vyrazitel'nyj' 214s
 kovalt' {~i'} 164d
 kovyrvat'sja 'sliškom medlenno delat' čto-l.' 214s, 238h
 kozjavka 212s
 krach 167d
 krajnijj {~e} 202m, 257i
 krasit'sja 199m
 krasivlyj {~ost'} 106d, 165dn
 kraska₁ 'krašenie' 188m
 kraska₂ 'veščestvo, pridajuščee cvet predmetam' 188m
 krasnyj 163d
 krasota 185m
 kreplenie 188m
 krest'janstvo 193m
 kropat' 239h
 krošit' {~ka} 235s, 236h
 krovotočivyj 58d
 kruglyj 'soveršennyj' (o durake) 220s
 krupica 213s
 krūšenie 164d, 167d
 kručit' 239h

- legkie 191m
 lekar' 164d
 lepit' 239h
 lestnyj 176d
 letčik 205s
 letjet₁ 'peredvigat'ja po vozdu-
 chu' {-at'} 200m, 237-239dh
 letet₂ 'mčat'sja' 238dh
 letet₃ 'bystro prochodit' (o vre-
 meni) 200m
 letnij 202m
 letnyj 287an
 levce 307d
 lezginca 192m
 ležat₁ + na 'byt' 248cf
 ležat₂ + v 'byt' 219fs; ~-osno-
 vanii 219s; ~-osnove 219s
 lice 191m
 limonnyj 204m
 lingvistika 193d
 lišennyj 258c
 lit₁ 'zastavl'jat' teč' 197m, 290a
 lit₂ 'teč', struit'sja' 197m
 lit₃ 'izgotovljat' iz rasplavlennogo
 veščestva' 239h
 litera 193m
 litoj 'četkij, vyrazitel'nyj' 214s
 lokal'nyj 291a
 lomat' 77m; ~boka 234s
 lomot' 236h
 London 192m
 lopat'ja {-it'} 144vi
 lopotať 234s
 loskut 236h
 lošad' 205s
 ložit'sja 'otjagoščat' soboju' 215s
 ložka 192m
 lož' 218L
 luče 226i
 medlennyj 202-203m
 medlit' 238h
 mence 219is
 menjat' 'otdavat' svoe i polučat'
 vmesto nego drugoe' 215s
 men'se 219is
 mersščit'sja 106d
 mesti 215s
 mešat' 'delat' trudnym' 104
 meškat' 238h
 metat' 239h
 metit'(sja) 215s
 metka 187m
 mgla 206s
 migat' 198m
 mimikrija 106d
 mjamlit' 234s
 mjat' boka 234s
 mladšij 97im
 mnenie 101c
 mnogoljudnyj 283a
 množit' 215s
 močegonnyj 58d
 močejat' {-anie} *154, 257iv
 molnija *25, 171-172m
 moločnyj 204m
 molodčina 216s
 molodec 216s
 molodoj 55L
 molotit' 'bit' 234s
 moložavyj 106d
 moral'nyj 217s
 mordovat' 234s
 morgat' 198m
 morit' 234s
 moroz 193m
 moščnyj 283a
 motat'(sja) 237dh
 mozgljavnyj 213s
 nabijt' {-vat', ~vka} 188m, 194m,
 276a
 nabojka 186-187m
 nabrasyvat'sja 238h
 nabresti 238h
 nachmurit'(sja) 261cd
 nachodit'sja 214fs, 311L
 nachvatat'(sja) 216s
 načat' 205s, 220s
 načinka 188m
 načislenie 186m
 načisto 258L
 nadlom 189m
 nadoest' 244v
 nadpil 189m
 nadrezat' {-Ø} 189m, 305d
 nadstrojka 186m
 nagonjat' 238h
 nagoret' 'dostat'sja v nakazanie'
 214s
 nagrevat'sja {-Ø} 190m, 236d
 naivničat' 106d
 nakačat' 284a
 nakal 71L, 190m
 nakazyvat' 274a, 281
 nakidyvat'sja 238h
 nakladka 'nakladyvaemyj pred-
 met' 187m
 nakladyvat' 248c
 naklejka 187m
 naklepka 187m
 nakolot' 'sozdat' na kakoj-l. po-
 verchnosti pri pomošči ko-
 ljuščego orudija' 239h
 nakoplenie 186m
 naletel' {-Ø} 235s, 238h
 nalico 165d
 naličie 218s, 221s
 naliv 190m

našešlivij 203m
nastigat' 238h
nastupat' 'dvigat'sja vpered'
238h, 292a
našeštvie 235s
našivka 186m
našlepat' 215s
natajat' 197m
nataskivat' 'poverchnostno učit'
samomu neobchodimomu' 259c
nateret' 194m
natknut'sja 238h
natolknut'sja 238h
natopit' 177m
natravlivat' 238h
nauka₁ 'sistema znanij' 296h
nauka₂ 'to, čto daet opyt' 214s
naukoobraznyj 106d
nausk'ivat' 238h
navodit' (most) 'stroit' 239h
nav'jučit' 272a, 284a
ne- 286-289iL; ~287a
ne godit'sja v podmetki 249c
nebezopasnyj 291a
nebezynteresnyj 291a
nebezyzvestnyj 291a
nečto 243c
nedomogat' 221s
negde 102v
neinteresnyj 291a
neizvestnyj 291a
nekuda 102v
nel'zja 115
nemeč 164d, 192m
nemnogo 226i
nenormal'nost' 185-186m
neobchodimyj 257c
neopisuemyj 313i
neoproveržimo 258L
neotkuda 102v
neožidannost' 185-186m
nepodkupnyj 59f

nevynosimyj 215s
nezdorovit'sja 221s
nezvanyj 59f
ni kapel'ki 213s; ~na mizinec
213s; ~-volos 213s
ničtožestvo 185m
ničut' 216s
nikelirovka 188m
niskoliko 216s
nizat' 194m, 239h
nizkij 97, 202m
nizost' 185m
nizvergnut' {~at'sja} 215s, 238h
njuchat' 106
nočevka 189m
noč' 231-232L
nojuščij 'dostavljajuščij razdra-
žajuščuju bol'' 77Lm
nomer 70L
nord 192m
normalnost' 186nm
nosit' 248c
novo- {~anglijskij, ~francuzskij,
~grečeskij, ~pol'skij} 285a
nrvatit'sja 101-102c
nravstvennyj 217s

oba 166d
obajanie 107L
obchodit' 'obgonjat'' 238h
obdat' dymom 211s
obertka 188m
obeščat'(sja) 216s
obgonjat' 238h
obidjet' {~a, ~čik, ~nyj} 116d,
185m, 315dv
obkladka 188m
oblačnyj 287a
obleč' 'okutat', pokryt' splošnoj
massoj' 214s
oblekat' 248c
obletet' 199m

obodat' 194m
obognat' 215s
obojudnyj 166d
obonjat' 106
oboronjat'sja 292a
obrezok 236h
obryvok 236h
obskakat' 'operedit'' 214s
obstavil' 'operedit'' 214s
obstrel 259cL
obstrjapat' 213s
obtrianie 188m
objapat' 213s
objažka 188m
obvarit' *106
obvorovyvat' 145v
obžeč' *106, 197m, 224s
ob''cm 236h
ob''javljat' 234s
ochaživat' 234s
ochlaždat'sja 236d
ochota₁ 'presledovanie s cel'ju
uničtoženija' 185m, 190m
ochota₂ 'želanie' 70v
ochrannyj 203m
ochlavit'it' {~yvat'} 313-314Lf
očen' 219s
očevidnyj 165d
očiščat' 215s
odalživat' 247c
oderživat' 295f
oficial'nost' 185m
oglupljat' 106d
ogorčat'sja 255c
ogret' 236s
ogromnyj 212s, 311-312L
okančivat' 215s
okantovka 188m
okazyvat' 208s, 220s, 295f, 310f
okazyvat'sja 311L
oklejka 188m
okno 70L

dno' 179m	otnositi'sja 302d	pere- 'rasprostranjaja dejstvie na
osanka 302d	otnošenie 302d	vse množestvo predmetov
osel 55L, 76m	oto- 'udaljaja(s)' {-jti} 286a	poočeredno' 91-92div, 102d
osennij 202m	otogrevat' 224s	perebolet' 91div, *102d
osina 191m	otozvat'sja 'otrazit'sja' 300s	perebranit'sja 91div
osjazacemjy 60d	otplyt' 286a	perebyvat' 91-92div, *102d
oskolok 236h	otpravlenie 'korrespondencija' 186m	perecelovat' 91div, *102d
oslit' 76d	otrazit'sja 'skazat'sja' 300s	perečitat' 91div
osnova 'glavnoe, suščnost' 216s,	otrekat'sja 311L	peredaca 188m
219sL	otrez 189m	peredavat' 'otdavat', preporučat' 311L
osnovanie 'glavnoe, suščnost' 216s,	otryvat'sja 238h	peredelka 186m
219sL	otryvok 236h	peredvigat'sja 238h
osnovyvat' 'stroit' na osnove' 199m,	otstranjat' 311L	peregib 189m
239h	otstupat'(sja) 222s, 238h, 292a	peregijat' {-onjat'} 215s, 238h
osolovecyj 216s	otstupit'(sja) 222s	pereigrat' 91div
osovecyj 216s	otšibit' 'uničtožit' 215s	peremerit' 91div
ospa 187m	otšlepat' 215s	pereplet 188m
ost 192m	ottajat' 197m	pereprobovat' 91div
ostanovka 189m	otteret'sja 199m	pereputat' 70i
ostavat'sja 'prodolžit' prebyvat' 149v,	ottjanut' 277a	peresmotret' 91div
285fL, 311-312fL	otvaljit' 'valja, otodvinut' {-Ø}	perestavat' 212s, 219s
ostrič' 224s	177m, 188m	peret' 239h
osvedomljat' 234s	otvarji(va)t' {-Ø, -noj} 215s,	perevjazka 188m
osvoboždat'sja 'stanovit'sja svo-	216s, 232h	perevozit' 165d
bodnym' 311L	otverstie 82h	pereznakomit'sja 91-92div
osypat' 225s	otvetstvennost' 314dL	perlovjy 203m
os'minog 212s	otvjazat' 194m	pervo- {-klassnyj, ~statejnyj} 59-60f
ošibat'sja 70L	otvlečennost' 185m	pervym delom 227-228s; ~dolgom 227-228s
ošparit' 197m	ot'echat' 286a	pes' {-ij} 76dm
ot- 'udaljaja(s)' 286a	ovca 191d	pesok 191h
otbit' 'uničtožit' 215s	ozimyj 203m	pestret' 175m
otcepjit' {*-ščik} 284nd	pachat' 140v	petljat' 235-236s, 237h
otchodit' ₁ 'otstupat' 238h	pachnut' 145v, 302d	petuch 205s
otchodit' ₂ 'otogrevat'sja' 224s	pachtat' 239h	pichat' 239h
otchodit' ₃ 'pobit' 234s	pačkat'sja 199m	pilit' ₁ 'monotonno rezat' 77m,
otcovskij 165d	padat' ₁ 'stremitel'no opuskat'sja' 238h	173m, 183m, 198m, 214s
otčaljit' {-ivat', *-Ø} 198m, 284ad		
otčislenie 'subsidija' 186m		

- pilit'₂ 'bespreryvno poprekat' podvjazka 188m
 77m, 214s pod"echat' 286a
 pilot 205s pogasat' 230s, 310g
 pisat' 'risovat' masljanyimi kra- pogruzit' 211s
 skami' 239h pojavljat'sja 220s
 pisateľ 59-60L pokazat' 297d
 piskljavyj 60d pokoj 231L
 pjatit'sja 238h pokrov tajny 314d
 planirovat' 'letet'" 238h pokryl't'sja {-vat'} 200m, 305f
 platiť 257v poljarnyj 'protivopoložnyj' 214s
 plavat' 237h polnit' 106d
 plavit' 224s poln[nyj] 'absoljutnyj' {-ost'ju}
 plečo 152v 220s, 226s, 230d
 plenum 225s polosovat' 234s
 pleskat'(sja) 197m, 215s polučat'sja 'vozniknut' (-kat') v re-
 plesti 239h zultate preobrazovanija' 214s
 plestis' 214s, 238h polučit' {-at'} 248c, 302f, 310f
 ploščad' 'poverchnost'; zanima- polziti {-at'} 237-239dh
 emoe prostranstvo' 236h pomolgat' {-šč'} 104, 295d
 plutat' 235-236s, 237h pomol 189m
 plyt'₁ 200m, 237-239dh ponjimat' {-jat'} 220s
 plyt'₂ pered glazami 106d ponizit' 291a
 pnevmonija 205s pooščerjat' 274a, 281
 pnut' 141v, 236s popadat' 'okazyvat'sja' 248c, 311L
 po-vidimomu 216s popast'₁ 'okazat'sja' 149v, 173m,
 pobedit' {-a, -onosnyj} 58-59Ld, 259c
 221s, 230s, 249c popast'₂ 'podvergnut'sja' 173m,
 pobornik 164d 259f
 pochoronit' 215s popast'₃ 'dostat'sja v nakazanie'
 počinit' 196m 214s
 počki 191m popolnenie 188m
 pod- 107i, 286a poravnjat'sja 238h
 pod 'smizu' 286a poraženie 'proigryš' 249c
 podboj 188m porekomendovat' 168d
 podchodit' 'približat'sja' 215s porez 189m
 podderživat' {-at', -ka} 210- porot' 'seč' 234s
 211d, 308d, 310d portit'sja 71s, 226s
 podgotavlivat' 215s posadka 186m
 podletet' 286a
- pravd[ivyy] {-opodobnyj} 106d,
 223s
 pravee 307d
 pravit' 'upravljat'" 147v, 164d
 pred[ložit'] {-agat'} 141-142v
 predmet 295f
 predstavljat'sja 'proizvodit' vpe-
 čatlenie' 106d
 preklonnyj 97m
 prekraščat'sja 212s, 219s, 226-
 227s
 prepjatstvovat' 104sa
 presledovat' 238h
 preumen'sat' 106d
 prevoschodit' (v, po) 258cL
 prezidentstvo 193m
 pri- 276a
 priblizit'sja 292a
 približat'sja 215s
 pribyvat' 276a
 pricel 188m
 pricepjit' {-Ø, -noj, -ščik} 284a
 prichlopnut' 234s
 prichodit'₁ 'načinat' nachodit'sja
 v sostojanii' 28Lf
 prichodit'₂ 'načinat' byt' nosite-
 lem' 311-312L
 prichodit'sja 248c
 pričaljit' {-Ø, -nyj} 189m, 198m,
 284a
 pridať 259c
 prigladit' 197m
 priisk 200-201i
 priiti 'načat' byt' v knkom-libo so-
 stojanii' 313Lf
 prikidyvat'sja 106d
 prikončit' 234s
 priličnost' 186m
 priložit' 256c

- privetstvovat' 167d
 privjazat' 194m
 prižimistyj 60d
 prjanost' 185m
 prjast' 239h
 pro- 196m
 probit' 194m, 196m
 probyť 147v
 prochodit' 'iditi mimo; prosledovat'' 200m
 pročnyj 311–312L
 prodelyvat' 'delat' otverstie' 222s
 prodolbit' 194m
 prodrat' 196m
 produkcija 59L
 produkty 71L
 proest' 196m
 progib 189m
 proigryš 186m, 249c
 proizvodit', 'delat', sozdavat'' 239h
 proizvodit'₂ 'okazyvat'' 208s, 220s
 projavljat' 'obnaruzit', vykazat'' 285Lf
prokat 187m
 prokatnyj 203m
 prokladka 188m
 proklevat' 196m
 prokolot' 196m, 230s
 prokopat' 194m, 196m
 prokovyrjat' 196m
 prolaza 213s
 proletat' 200m
 prolomjit' {-Ø, ~at'} 187m, 189m, 196m
 promachnut'sja 144v
 promorgat' 214s
 pronestis' 224s
 pronosit' 'iznosit' do dyr' 196m
 pronyra 213s
 protivopoložnyj 214s
 protočit' 196m
 proval 189m
 proverjat' 244v
 provesti 'ispol'zovat' vremja' 147v
 provod 188m
 provodka 188m
 prozevat' 214s
 prožeč' 196m
 pryžok 190m
 pustobrech 213s
 pustomelja 213s
 pustoslov 213s
 pustota 82
 pustozvon 213s
 putanyj 203m
 putešestvovat' 237h
 put' 153–154s
 pyrnut' 141v, 236s
 radovat'sja 255c
 ranjit' {-a} 141v, 305d
raportovat' 234s
 raschod 71L
 rasčeska 189m
 raskaljat' 236d
 raskolot' 72s
 raspachnut' 198m
 raspil' 190m
 raspolagat' 'imet' v rasporjaženii' 164d, 252c
rasporjaženie 'obladanie' 164dL
 rassmatrivat' kak 70v
 rassstrelivat' 234s
 rasšivka 187m
 rasti 'stanovit'sja bol'se' 97i
 rastopka 188m
 ravenstvo 211d
 ravnyj 211d
 druga' 292a
 razozlit'sja 314d
 razrabotka 190m
 razrubljit' {-Ø} 72s, 190m
 razryv 190m
 razvlečenie 185m
 razvodka 189m
 razygrivat' iz sebja 106d
 raz'jarit'sja 313d
 rdet' 163d
 reč' 'sposobnost' pol'zovat'sja ja-zykom' 164d
 referjivovat' {-at} 305d
 rejd 235s
 rekomendovat' 168d
 reputacija 101–102
 rešimost' 285aLn
 rezat' 77m, 173m, 198m
 rezkost' 185m
 rezonirovat' 237h
 rez'ba 187m
 rinut'sja 238h
 risovat' 239h
 rojdit' {-ždat'} 168d
 rodstvennik 57L
 rotit'sja 238h
 ronjat' 239h
 rospis' 187m
 rost 219L, 236h
 rotl' {-ovoj} 165d
 rtutnyj 181m, 201m
 rubanok 164d
 rubit' *72–73, 79s, 132v, 153s, 183m, 198m, 239h
 ručnat'sja 224s
 rudnik 200–201m
 rukovodstvo 193m
 russkaja 192m
 rušit'sja 164d, 167d

sčítat'_{1b} 'polagat'' 299f
sčítat'sja 101c, 155ci
sdavat'sja 219s
sdclat' 305f, 311f
sebe 166d
seč'₁ 'bit' v nakazanie čem-l. ton-
kim i gibkim' 116, 177, 234s
seč'₂ 'rubit' na časti' 116, 177
seč'₁ 254c
sejat'sja 254c
séjsmičeskij 165d
sekonomit' 55L
sekretarstvo 193m
selit' 283a
semejstvo 216s
semennoj 201m
sem'ja 216s
sentimental'nost' 185m
serdce 191m
serdit'sja 255c
servirovka 188–189m
sessija 225s
sest' 'popast' v tjur'mu' 107L
setovat' 234s
sever 192m
sformirovat' 272a
sgib 190m
sila 236h
sil'no 220s
simpozium 225s
simulirovat' 106d
sin'ka 188m
sitec 191m
skazyvat'sja 207s
skitat'sja 237h
skladyvat'sja 'sozdavat'sja' 215s
skolotit' 239h
skorost' 71L, 181m, 218L, 236h
skoryj 'takoj, kotoryj proizojdet
čerez nebo! 'soe vremja' 220s
skosit'(sja) 261cd

sleziť 'sojti s transporta' 214s
sljunogonnyj 58d
sljunotočivnyj 58d
slonjat'sja 235–236s, 237h
slušat' 106
služit' 'javljat'sja' 57f, 219f
slychat' 205s
slyšat' 106, 205s
smazj(yv)at'₁ {-ka} 188m, 224s
smazat'₂ 'nanesti skol'zjaščij udar'
141v, 236s
smechotvornyj 58d
smelyj 227s
smena 185m
smertonosnyj 58d
smolokurenje 58d
smotret' 106, 212s
smyslit' 220s
snačala 227–228s
snimat' 248c
snotvornyj 58d
sobalka {-čij} 76md
soblaznitel'nyj 116d
soboj 166d
sobstvennyj 166d
sochranjat'(sja) 285fL, 308d
sočinenie 187m
sočinjat' 239h
sodejstvovat' 104sa
soedinenie 190m
sogrevat' 224s
sojti 'pokinut' transport' 214s
sokrušit' 177m
solnce 193m
solomennyj 204m
sonj {-nyj} 201m, 231–232L
soobščat' 234s
sooruzjat' {-enie} 187m, 207s,
209–210s, 239h
soprano 193m
soprovodžat' 'soputstvovat'' 70vs

sozret' 215s
spešit' 'toropit'sja' 212s, 238h
spet' 212s
sposobstvovat' 104sa
sprincovka 189m
sprut 212s
spusjtít' {-kat'} 197m, 239h, 284a
sputnik 171m
srabotat' 'sdelat'' 239h
sredi 142v
sšibit'sja 238h
stačka 167d, 212s
stakan 192m
stanovit'sja 71i
staro- {-anglijskij, ~francuzskij,
~grečeskij, ~pol'skij} 285a
starost' 231–232L
stat' 205s, 220s
stavit' 'privodit' v položenie'
*72f, 214fs, 248c
stegnut' 141v, 236s
stichat' 276a
stilizacija 106d
stirat' 199m
stoimost' 143v
stojat'₁ 'zanimat' social'noe po-
loženie' 149f, 214–215fs, 314fLs
stojat'₂ 'bezdejstvovat'' 285fL
storoževoj pes 76m
strach 67L, 313L
strannost' 185–186m
stranstvovat' 237h
strašit'(sja) 237s, 255c
streljajuščij 77Lm
streljat'₁ 'proizvodit' vystrel' 141v,
164d, 234s
streljat'₂ 'davat' o sebe znat' mgno-
vennoj, rezkoj bol'ju' 77mL
strjapat' 239h
strogat' 164d
strogost' 185m

svet 108L
svidetel'stvoval' 258cL
svistok 189m
syn 76L
sypat' 290a
szječ' (~igat') 224s, 234s
s"ezd 225s

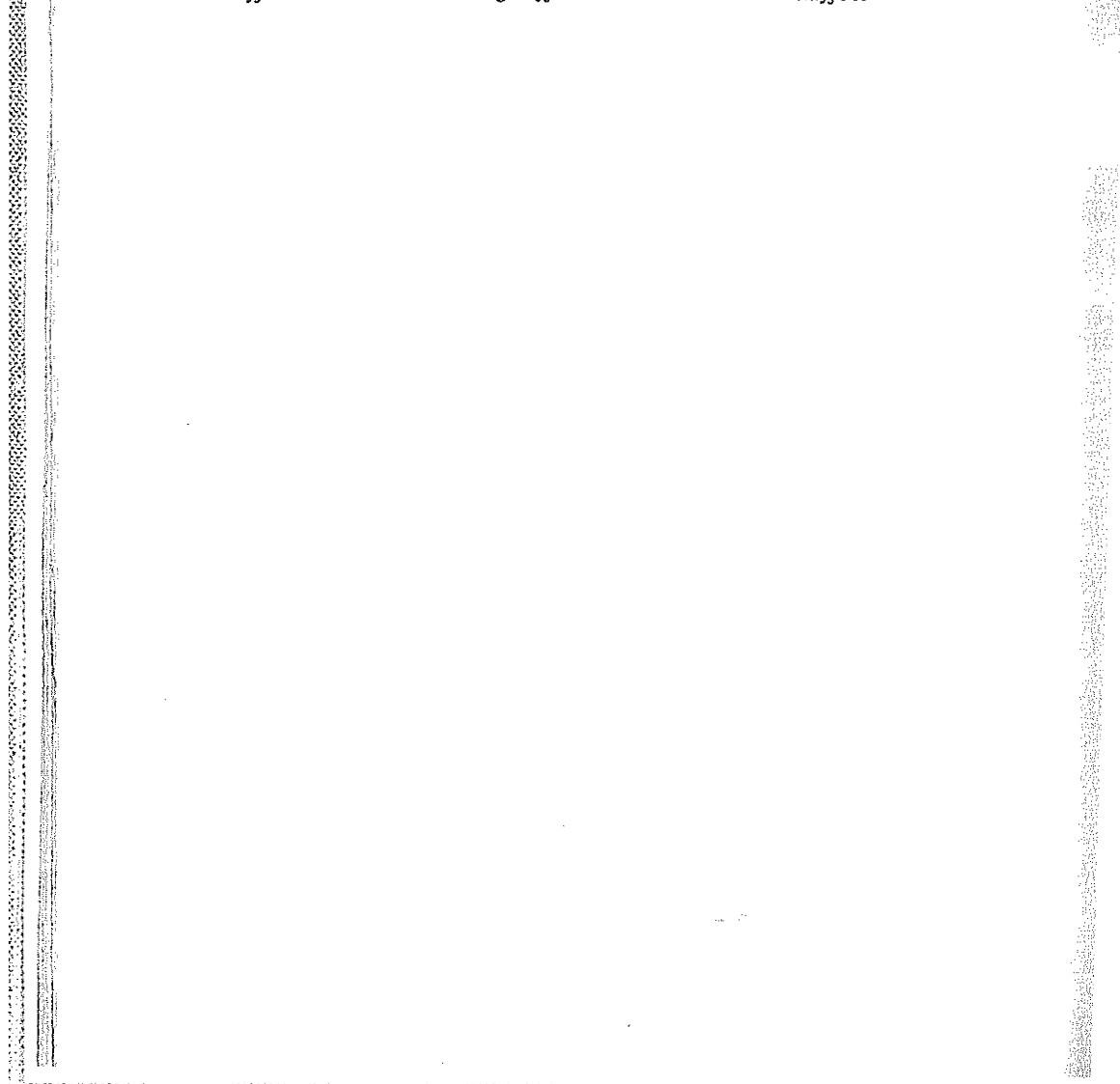
šag 190m
šahit' 302d
šapka 191d
šarachnut' 236s
šastat' 235-236s
šatat'(sja₁) 'kačat'(sja) 237dh
šatat'(sja₂) 'chodit' bez opredelen-
noj celi' 235-237dhs
ščeknut' 236s
ščepka 236h
ščurit'(sja) 211ds
šepeljavit' 234s
šestvovat' 238h
ševelit'(sja) 237dh
šifrovka 187m
šinkovka 189m
širjokij (~ina, ~okovatyj) 71Lh,
98im, 143v, 202-203m, 219L,
236h
šlepjat' (~nut', ~nut'sja) 236s, 238hs
šljat'sja 235-236sh
šmjakjat' (~nut'sja) 238h
šnurovka 188m
šnyrjat' 235-236s
šotlandec 184m, 192m
špaklevka 188m
šampovat' 239h
štopka 188m, 190m
štukaturka 188m
šturm 235s

terpet' 'ispytyvat' 215s, 248c
terpimyj 287an
tetlja (~en'ka) *25
tisnecnic 187m
tišina *154i
tjanut' 76-77m, 239h
tjaželyj 98im
tjuknut' 236s
tjur'ma 107L
tkal't' (~n') 239h, 296h
tknut' 236s
točit', 'delat' ostrym' 215s
točit'₂ 'bespreryvno poprekat''
214s
tolkat' 239h
tol'stjy (~stit', ~ščina) 106d, 143v,
202m, 236h
tol'ko 220s
tonkij 202m
tonkost' 'izyskannost'' 185m
topit' 'nagrevaja, delat' židkim''
224s
tormozit' 198m
toropit'sja 212s, 238h
tošnotvornyj 58d
total'nyj 291a
tovar 60L
toždestvennyj 167d
trachnut' 236s
trafaret 193m
trambovka 189m
transportabel'nyj 165d
traur 231L
travit' 197m
trepat' 237dh
trepetat' 'bojat'sja' 237dh
tresnut' 236s
tresnut'sja 238h

tverdyj 'ne podveržennyj izmenc-
nijam' 311-312L
tvorit' 239h
t'ma 'očen' mnogo' 213s
u- 'delaja(s)' men'še' 276a
ubegat' 214s
ubit' 234s
ubyvat' 276a
uchlopat' 234s
uchnut' 'sil'no udarit'' 236s
uchodit' 214s
uchudšjit'(sja) (~at'(sja)) 71,
154as, 226s
učreždat' 199g, 239h
udar 235s
udari't'sja 238h
udarjat'₁ 'bit'' 141v, 234s, 238h
udarjat'₂ 'sil'no vozdejstvovat''
214s
udarnik 192m
udavit' 234s
udivil'jat'sja (~enie) 147v, 313L
udostoverenie 296h
ugasat' 230s, 310g
uglublenie 187m
ugol'nyj 200
ujti s golovoj 'celikom otdat'sja''
249c
ukladka 189m
ukokošit' 234s
ukrepljat' 311-312L
ukus 299d
ulepetyvat' 213s
uložit' 234s
ulučšjit'sja (~at'sja) 71, 226s
um 304d
umal'jat' 106d

- umen'sat' 70i
 umnozžit' (~at') 215s
 umyt' 223s
 uničtožit' 177m
 unimat'sja 276a
 universal'nyj 291a
 unynie 313L
 upakov'(yv)at' (~ka) 168d, 188m
 upast' 260cd
 uperet'(sja) 216s
 upirat' 222s
 uprjamyj 76L
 uranovyj 200–201i
 urok 'nečto poučitel'noe' 214s
 uskorjat'sja 307d
 uslovija 76L
 ustanavlivat'(sja) 248c, 311–312L
 ustroit' 239h
 ustupať 'byt' chuže' 258c
 utešenie 185m
 utičat' 276a
 utknut'(sja) 216s
 utoljat' 292a
 utonul' 222s
 utopit' 234s
 utračivat' 215s, 311L
 utro 108L
 uvedomljat' 234s
 uveliči(va)t'(sja) 218s, 260cd
 uzkiy 202m
 užas 185m, 313L
- v pervuju očered' 227s
 vajat' (~tel') 167d, 239h
 valandat'sja 238h
 valit'sja 238h
 valjat' 196m, 239h
 valkiy 223s
- ves 71L, 143v, 193m, 218L, 236h
 vesemij 202m
 veslo 164d
 vest 192m
 vesti 'pomogat' idti' 239h
 vešat' 'kaznit' 234s
 vetrennik 216s
 vetrogon 216s
 vezde 212s, 218s
 vezti 239h
 vidat' 205s
 videt'₁ 'vosprinimat' zreniem'
 106, 205s
 videt'₂ 'usmatrivat'' 165d
 vidimo 216s
 vidnyj 'o kotorom čto-l. svide-
 tel'stvoet' 258cL
 viľjat' 198m, 261cd
 vinokurenje 58d
 vinovnik 171m
 violončel' 192m
 viselica 297d
 vit' 239h
 vjuzat' 239h
 vkatit' 'učinit'' 213s
 vklejka 186m
 vkus 302–303d
 *vkusit' 302–303d
 vlast' 107L, 149v, 311–312L,
 314dL
 vlepit' 'učinit'' 213s
 vletet' 'dostat'sja v nakazanie'
 214s
 vlezť v dušu 215s
 vlijanie 107L, 208L
 vlijat' 207s
 vloženie 186m
 vmenjaemyj 287an
- vorovat' 145v
 voschiščat'(sja) 147v, 255c
 vosklicat' 234s
 vospalenie legkich 205s
 vosplamenit'sja 199m
 vostočnee 307d
 vostok 192m
 vostorgjat'sja {~Ø} 67h, 147v,
 255c, 313L
 vozbuždenie 67h
 vozdušnyj 181m, 201m
 vozdvigat' 239h
 vozobladat' 221s
 vozrast 97i
 vozrasjt'i {~tat'} 260cd, 307f
 vozvodit' 'sooružat'' 239h
 vozvraťit'sja {~ščat'sja, ~ščenie)
 310dGL
 vpadat'₁ 'načinat' ispytyvat'' 28L
 vpadjat'₂ 'vtekat'' {~enie} 310d
 vpečatlenie 208L
 vpolne 226i
 vpopychach 212s
 vran'c 218L
 vraščat'(sja) 253c
 vredonosnyj 58d
 vrezat' 'udarit'' 236s
 vrezat'sja 'votknut'sja' 238h
 vrun 218L
 vseľjat' 283a
 vsjakij 228s, 243c
 vsjudu 212s, 218s
 vsplyť 214m
 vspominat' 260cd
 vstavat' 304f
 vstavka 186m
 vstrečat' 302f

- vydoit' 197m
 vydolbit' 239h
 vyemka 82h, 187m
 vyigryš 186m, 249c
 vykovať 239h
 vylazka 235s
 vymesti 197m
 vymyt' 223s
 vynimat' 108s, 115s, 155
 vynuť 155s
 vypadat' 'slučat'sja' 214s
 vyparit' 175m, 197m
 vypilit' 239h
 vypiska 186–187m
 vyrabotka 186m, 190m
 vyrezát' 82
 vyrubit' 239h
 vyručka 186m
 vynulivat' 198m
 vysadit'sja 214s
 vyseljat' 283a
 vysokij₁ 'bol'soj po vysote' 98i,
 202m, 219sL
 vysokij₂ 'bol'soj, značitel'nyj' 219sL
 vysokij₃ 'očen' chorošij' 231i
 vysota 143v, 193m, 236h
 vystrogat' 196m
 vysverlit' 239h
 vyščeločit' 197m
 vyšivanie 186m
 vyšivka 187m
 vytisnut' 239h
 vytjanut' 'udarit' dlinnym ili ton-
 kim' 236s
 vytočit' 239h
 vytravit' 197m
 vytrjasti 194m
 vyvarit' 197m
 vyzyvát' 'byt' pričinoj' 292a
 vyzat' 194m
 vz"jerošit' 197m
 za 'v vozmeščenie (ob'ekt)' 142f
 zabalotirovat' 284a
 zabastovka 167d, 212s
 zabirat' 'deržat'sja k.-l. napravle-
 nija puti' 214s
 zaboľevanie 216s
 zachlestnut' 'rasprostranit'sja na,
 ochvatit'' 215s
 zachoronenie 190m
 zachvatit' 'sil'no zainteresovat',
 uvl'eč'' 249c
 začem 214s
 začinit' 196m
 začavit' 234s
 zadet'₁ 'tronut', kosnut'sja' 177m
 zadet'₂ 'vzvolnovat'' 177m
 zadevat' 'kasat'sja, dotragivat'sja'
 244v
 zadušit' 234s
 zaechat' 236s
 zaezžennyj 'davno izvestnyj vsej'
 215s
 zagor 305d
 zaglavie 216s
 zagnat' v ugol 213s
 zagonovok 216s
 zaiikat'sja 234s
 zajavjit' {-lenie} 311d
 zajavljat' 234s
 zukaľjivanie {-ka} 216s
 zakančivat' 227s
 zakatit' 'nanesti' 215s
 zaklepka 188m
 zakočenet' 215s
 zakon 'postanovlenie gosudar-
 stvennoj vlasti' 165d
 zakonnyj 'soglasnyj s zakonom'
 165d, 311L
 zamučit'sja 223s
 zamyarit'sja 223s
 zanimat' 'brat' vzajmy' 247c
 zanajat'sja 108
 zanosit' 'istrepat', zagrjaznit' no-
 skoj' 224s
 zapach 302d
 zapadl {-nee} 192m, 306d
 zapako(vy)vat' 167–168d
 zapasat'(sja) 227s
 zaplatat' 194m
 zapolnit' 223s
 zapuskat' 'brosat' s razmachu'
 239h
 zarezat' 234s
 zarja 108L
 zarjadit' 'načat' povtorjat'sja' 213s
 zarubit' 234s
 zastegivanie 188dm
 zastezka 188dm
 zastrelit' 234s
 zasypat' 225s
 zatačivat' 215s
 zataskať 224s
 zatichat' 276a
 zatknut' za pojas 249c
 zatonut' 222s
 zatopit' 'rasprostranit'sja na, ochva-
 tit'' 215s
 zatoptat' 234s
 zatuchat' 230s, 310g
 zaveršat' 227s
 zavisimost' 249c
 zavjazka 188m
 zavod 192m
 zavtra 166d
 zažim 188–189m
 zdorovat'sja 167d
 zemletrjasenie 165d
 zimja {-nii} 202m, 231–232i.

występują w definicjach (granicznie podawane „w łapkach”), oraz tzw. taksomy, czyli wyrażenia nie występujące w definicjach, ale użyte w metajęzyku Autora książki w rozważaniach dotyczących znaczenia jednostek językowych. Taksomy najczęściej to elementy zapełniające drugą walencję terminów lingwistycznych, np.: nazwy *części ciała*, znaczenie *próby*, oznaczać *miejsce* oraz takie, jak *narzędzie*, *cecha*, *czynność*, *proces* itp.

Między eksplikantami i taksomami nie ma nieraz ostrej granicy. S.A. Kryłow w swoim indeksie różnia je graficznie – odesłania do stron z eksplikantami podaje drukiem półgrubym. W polskim indeksie tego oraz innych rozróżnień graficznych nie byliśmy w stanie zachować z powodu terminów wydawniczych. Zachowujemy natomiast system znaków umownych, których znaczenie podane jest w „Wykazie znaków i skrótów”, s. 436.

Przekład książki Ju.D. Apresjana jest – jak wiadomo – pewną jej transpozycją, jeśli chodzi o materiał przykładowy. Zawiera przykłady polskie odpowiadające przykładom rosyjskim oraz takie, które ilustrują rozważane zjawisko językowe, nie są jednak odpowiednikami słownikowymi wyrażen rosyjskich. Indeks obejmuje zatem odpowiedniki wyrażen indeksu semantycznego S.A. Kryłowa, które znalazły się w polskim przekładzie książki (eksplikanty i taksomy) oraz eksplikanty drugiej z wymienionych grup.

W związku z tym, że indeksy z przyczyn od nas niezależnych nie były przygotowywane komputerowo, nie zdążyliśmy podać wszystkich odesłań do stron, na których dana jednostka semantyczna się znajduje.

Przy opracowywaniu indeksu pomagali studenci: Maksym Duszkin, Natalia Mażulis oraz Anna Jażulewicz, Agnieszka Mikulska i Violetta Żakiewicz.

adresat (czynności) 40–41, 44, 125–127, 137–139, 142, 160, 225; ⇐ Adr
agens 40; ⇒ wykonawca (czynności); ~ fakultatywny 40
aktant (sytuacji) 48, 58, 59, 61, 123, 125, 126–127, 130–131, 145, 160, 162, 210, 227–228, 244;
Σ nazwy¹ uczestników sytuacji/a., Σ nazwy² a.,
Σ różnica (znaczeń)*w liczbie wyrażonych a.,
Σ rozmieszczenie a., Σ system a., Σ wymienianie a., ~ ~ (semantyczny) 121; ~ ~ ~ określony vs. nie~ 228; ~ ~ ~ semantycznie fakultatywny 125
aktualny 93
aktywny 127
albo 177; = lub

ale 110; = lecz
antyczynność 291, 292
argument 90
artefakt 58; ≈ urządzenie; ⊃ instrument, łyżka, mebel, obuwie, ubranie, odzież, pomieszczenie, naczynie, tkanina
aspekt (czynności) 18, 126, 144, 148, 151, 167;
⇐ Asp
atmosferyczny 171
atrybut rzeczy zwykły 55
autolikwidacja 292
autokauzacja 292
autonomiczny vs. nie~ 134–135, 199, 238–239
autoprzemieszczanie 239, 261

¹ Kryłow S.A., *Semantičeskij ukazatel'*, [w:] Apresjan Ju.D., *Leksičeskaja semantika*, Moskva 1995, s. 409.

bać się 237; ↓ niebezpieczny, strach, straszny
 badać 193
 barczysty 281
 bardziej 165; = ~szy
 bardzo 73, 213; ≈ stopień cechy wysoki; ≈ intensywność
 bezpieczeństwo 111
 bezużyteczność 232
 bezwartościowość 232
 bić 177, 234, 235, 237; ↓ odbity, cięgi, uderzenie
 biedny 289
 bieg₁ 181, 221, 238
 bieg₂ (rzeki) 114
 biegun (skali) (duży vs. mały) 267, 274, 282, 288
 blijsko, ~skość, ~żej 112–113, 223, 277–278; × dalej; ↓ sąsiedztwo (ciał)
 błysk 171
 bogaty 179, 289; ↓ zamożny
 ból 110, 117, 175
 brak₁ 284, 291; ≈ nieobecność 275; × obecność; ~ oceny 291
 brak₂ 222; ← wada
 broń biała vs. palna 234; ↓ wojenny, wojskowy; ⊃ brzeszczot, nóż, czolg
 brzeg 114, 177
 brzeszczot 105
 brzuch 181; ↓ pas
 budowa ciała 223; ↓ wysoki
 budować 247; ↓ gmach, budowla
 budowla 247
 być 93, 124, 224
 być może 117, 175, 230
 być zgodnym 241; ↓ ten sam
 całkiem 93, 223, 224, 226; ≈ całkowicie 177; ≈ zupełnie
 całkowity 231; ≈ zupełny; ↓ zapelnąć
 całość 158

charakteryzować 181
 chcieć 45, 58, 141, 273; ≈ pragnąć; ↓ niechętnie
 chinina 278
 chłodzenie 81; ↑ iść
 choroba 191, 195, 245
 ciało 39, 40, 46, 48, 67, 113, 114, 155, 171, 284;
 ↓ odzież, część ciała; ~ niebieskie 171; ⊃ słońce; ~ obejmujące 254; ~ twarde 235; ~ trójwymiarowe 79; ~ fizyczne 262
 ciecz 170, 214, 269, 284; ≈ płyn; ↓ odpłynąć, naczynie, tonąć; ⊃ wilgoć, zółć, tłuszcz, farba, miód
 ciemny 69, 281; × jasny
 cienki 236
 ciepły 224
 cięgi 259
 ciężar (ciała) 234
 ciężki 222
 ciśnienie (fiz.) 277
 co 112; ↓ gdzie, dlaczego
 co najmniej 113
 coś 222, 224, 225
 cudzy 225; × swój
 cukier 278
 cyfra 193
 czas₁ (wydarzenia) 39, 52, 88, 126, 129–131, 146, 183, 193; okres 227; ← Temp; Σ oznaczenie cz. (wydarzenia); Σ okolicznik czasu; ↓ w przyszłości, ↓ w czasie, ↓ odcinek cz.
 czas₂ 183; ↓ data, miesiące, ↓ rzędu
 czasowe użytkowanie 129
 często 226; × rzadko
 część (przedmiotu/ciała) 79, 176, 177, 181, 224, 263; ≈ składnik; ↓ rozdrabnianie, odłamek, oddzielony, oddział, rąbać, oparcie; ~ ~ działająca 128; ~ (subiekty) 121, 135, 261; ~ odzieży 191; ⊃ pończocha; ~ otrzymana 235; ~ składowa 263; ~ kłose skrzydła twarz narząd futro no-

~ zamierzona vs. nie~ 169, 170; ~ rozpoczęta 243; ~ powtórna 291; ~ stała 158; ~ uprzednio dokonana 271; ~ odwrotna 271; ~ fizyczna 48
 czysty 224; ↓ wymyć
 czytać 281; ↓ gazeta

dalej 277; × bliżej; ↓ odsunąć, odpłynąć, usuwać
 dany 193; = ten
 data 183
 dawniej 178; = wcześniej
 dąć 114
 deformacja, ~ować 187, 190; ↓ giętki
 destrukcja 187, 190, 196; ⊂ czynność
 dla₁ 227, 235, 273; ⊂ w celu; ≈ po to, żeby
 dla₂ 273, 281
 dlaczego 225
 dlatego 67, 79, 81, 110
 długi 181, 234, 236
 długość 193, 269; ↑ odległość
 długotrwały 223, 235; × krótkotrwały; ↑ kontynuować

do 105, 110, 111, 181, 224
 do góry 214
 do przodu 238
 do tyłu 238; ↓ odstępować; ↑ za
 dobro 109, 110; ↑ dobry
 dobry 59, 93, 103, 104, 109, 226, 273, 274, 280;
 × zły; ↓ dobro
 dodać 108, 149; ↓ mówić
 dodatkowy 229
 dodatni 202
 dojście 198
 dokoła 222
 dolny 112
 domagać się 222; ↑ próba
 doprowadzenie czynności do końca 243
 doprowadzić do 58
 dorosły 24, 118; doroślejszy 118
 doskonalszy 228
 dostatecznie 110

dwa 112
 dynamiczny; ↓ czynność d.
 dynamika 252
 dystrybucja 259
 działacz 110, 199, 273
 działający (o części ciała) 128–129
 działalność 111, 193; ~ robocza 220; ~ życiowa 111
 działanie (fiz.) 110, 173, 190, 235
 dzielić 111, 117, 175, 230; ↓ podział
 dzieło (sztuki) 193
 dźwięk 200; ↓ głośno; ~ charakterystyczny 200
 dźwiękowy 87, 236

efekt dźwiękowy 236
 elektryczność 171
 element 223, 263; ⊃ część
 emocja 67, 259, 313; ↓ owładnięty; ⊃ litość, wywyższenie się, upokorzyć; ~ bardzo intensywna 313; ~ negatywna 104
 emocjonalny 93

falszywy 223; × prawdziwy; ↓ oszukać
 farba 193
 faza 58
 figura (szachowa) 219
 fizyczny 67, 110, 117, 235
 forma 123; ↓ w f., płaski, trójkątny; ~ (przedmiotu) 68; ↓ ostry; ~ rządów 192
 front 112; ≈ przód 174; ≈ twarz
 frontowy 112–113
 funkcjonowanie 67
 futro 191

gaz 29, 30, 284; ↓ wiać, dąć
 gazetka ścienna 172
 gdzie [rel.] 121
 gdyby 224
 gest 138; ⊂ znak
 giętki 234, 236
 głębokość 69, 282

i 52, 224; ~ tp. 177
ilość 71, 126, 170, 177, 183, 192, 210, 224, 227,
275, 282; ↓ więcej, w i., dużo; ~ (sytuacji) 126,
129, 144, 186, 190, 277, 282, 307; ⇐ Quant;
~ abstrakcyjna 277; ~ duża vs. mała 225, 282,
291; ~ określona vs. nie~ 292

impuls 110
informacja 223, 225, 251
informować 123, 224, 234; ↓ telegram
inicjalny, ~ość 93, 259; ≈ początek
inicjator (czynności) 38, 39, 247, 268, 280
inny 52, 268; × ten
instrument 40; ⇐ Instr. ≈ narzędzie; ≈ przyrząd;
~ pomiarowy 193; ~ muzyczny 192; ⇐ dęty 176
instytucja 313
intensywność (czynności, cechy) 262, 291, 379;
≈ stopień urzeczywistnienia 235, ~ (nasilenia)
cechy 74; ~ duża vs. nie~ 262
istota₁ 223, 232
istota₂ 221; ⇐ zwierzę, człowiek; ~ młoda 184; ⇒ mło-
de
istotny 111, 273
iść 239; ↓ przejść, chodzenie

jak 110, 273; ≈ jako; ~ gdyby 172
jakiś₁ 102, 177, 222, 224
jakiś₂ 181, 223
jako 220, 224, 225
jakość 174, 177, 231, 259, 273; ↓ ocena
jaskrawły, ~ość 69
jasny 69, 281; × ciemny
jawny 58
jechać 239; ↓ koła
jeden₁ 223; ↓ zrzeszenie
jeden₂ 228; = ten sam 110, 270
jednocześnie vs. nie~ 91, 102, 177
jednorodny 174; = tego samego rodzaju 223
jednostka 181, 193, 277
jednostka pływająca 175; ≈ statek, okręt
jeżeli/jeśli 174, 224; ~by, to 301
język (część ciała) 279

kawaleria 235
każdy 228, 259, 276, 278; ≈ wszelki
kąć prosty 278
kiedy 121; ~ [rel.] 200
kierunek 114, 224; ↓ w k., zachód, odwrócony,
północ; ~ ruchu 80, 81; ↓ zygżok
klasa l.1. 286; ~ l.3. 174; ~ l.3.1. 174; ~ faktów 69
klasy uczuć 67
klejący 271
kłaść 224
kolor 69, 278-279; ↓ farba, natężenie
koła 181
komfort 174
kompensować 109
koniec czynności 271, 243; ↓ przerwa; ~ (przed-
miotu) 279
konieczny, ~ie, ~ość 27, 52, 104; ≈ trzeba, po-
trzebny
konkretny 105
konotowanie 172
konstrukcja 103; ↓ wał; ~ (przedmiotu) 68; ≈ we-
wnętrzna 68; ↓ trójmasztowy
kontakt 48, 110, 198, 238, 270; ↓ w k., wiązanie
kontragens (czynności) 39, 121, 127, 138, 210,
247; ⇐ Contrag
kontrast nieostry 288
kontrola 224; ~ (zachowania) 67
kontrolowany vs. nie~ 253, 261
kontynuować 58; ≈ trwanie; ↓ długotrwały, nale-
gać, przerwa, zachować
koń 24, 25, 98; ↓ kawaleria, wędzidła
koordynaty 236
koordynowanie 110
kopanie 177, 181; ↓ wykopać
kopia 111
korporacja 225
korzystać 199; ↓ na k.
koszty 277
koszula 181
kość 181; ↓ krzyż
kot 87

lewy 113, 114; × prawy; ↑ z lewej strony
liczba 73, 193, 235, 263, 277; ↓ cyfra, ⊃ dwa, du-
żo, jeden, trzy
liczny 102; ≈ wiele
likwidować, ~acja 194, 196, 272; = usunąć, usu-
nięcie; ↓ zjedzenie
linia 112, 251, 253, 278; ↓ liniowy; ⊃ horyzont, oś
liniowy 219
listy 144, 177
litość 223
lokalizacja 38; ≈ znajdować się
lot 81, 238; ↑ lecieć
lub 91, 105, 110, 139, 177, 224, 226; albo
ludzie 73, 113, 193

łatwły, ~o 110, 165, 171
ławka 174
łyżka 105

maksymalny 111; = naj...szy (najwyższy)
mało 277, 280
mały 73-75, 78, 96, 97, 235, 280, 288
małżeństwo 177, 283; ≈ związek małżeński
manifestować 259; ↑ wyrażać
martwy 282; × żywy
masa (ciała) 224; ≈ ciężar ciała
materiał 105, 133, 191, 222, 247, 259, 318; ≈ sub-
stancja; ~ konkretny 105
meble 192, 219; ⊃ ławka, stół, krzesło
mechanizm 189, 247; ↓ koła, żagłowy
męski 279; × żeński; ↓ samiec
miara 174, 231; ~ długości 193
miasto 179
mieć₁ 109, 110, 193, 259, 271; ↓ posiadanie, usu-
nięcie, otrzymywać, należeć, nabywać, wyposa-
żenie, zachować
mieć₂ (coś abstrakcyjnego) 275, 277, 278, 286,
287; ~ wiadomości 259; ≈ wiedzieć; ~ miejsce

mijać (o czasie) 200; ≈ przechodzić
minąć (punkt) 169
miód 278
młode 163; ⊃ istota młoda
młody, ~szy 184; × stary
mniej 74, 78, 93; mały, mało, zużycie, zmniejszać
(się)
mocny 224
moment 111, 129, 193, 270; ↓ w m., data
momentalność 44
monotonia 77
morski 175
motywacja (czynności) 136; = umotywowanie;
⊃ Motiv
mowa 44; ↓ wymowa, wymawiać
może być 259
możliwość vs. nie~ 27, 45, 169-170
możliwy vs. nie~ 104
można 115, 222
móc 58, 111; ↓ możliwość, potencjalny, zdolność
mówiący 77
mówić 200, 223, 234, 237, 249; ↓ wypowiedź,
głos, mowa, informować, twierdzić, dodać
musieć 111
muzykę, ~alny, muzyk 192

na₁ 110, 123, 175, 230, 261, 270
na₂ 277
na dół 238
na korzyść 199
na pierwszy rzut oka 259; ↓ bliżej, dalej
na początku 271
na podobieństwo 223
na podstawie 259
na wierzchu 270; ↓ w górę, ↓ górny
na wprost 114
na wypadek 200
nabycie, nabieranie (prawa) 129; ≈ uzyskiwać

- nachylenie 277
 naciskać 230
 naczynie 170, 183, 192
 nadmiernie 222; ≈ niepotrzebny
 nadzwyczaj 288; = niezwykle
 nadzwyczajny 26
 nagana 259
 nagłość (czynności) 291; ≈ nieoczekiwany
 nagromadzenie 252
 nagrzwać, ~ewanie 177, 224; ogrzewanie; ↓ topić
 najprawdopodobniej 225
 naj...szy (największy) 181; = maksymalny
 nalegać 222
 należeć 184, 241; ↑ mieć
 należy 110, 225
 namalowany 193
 namiętność 225
 naostrzony 181; ≡ ostry
 napadać 238; napad 235
 napętnić 223
 napędowy 181
 napotkać 238; ≈ spot(y)kać się
 naprawiać 196
 narodowość 184, 192
 narodowy 223
 naród 192
 narząd (ciała) 191
 narzędzie (czynności) 59, 72, 79, 105, 111, 117,
 120, 123–128, 131–135, 138, 140–141, 143–
 144, 157, 162, 164, 175, 177, 181, 183,
 188–189, 193, 198, 201, 220, 224, 226, 234,
 249, 259, 260, 284; ≡ Instr; ≈ instrument;
 ~ ostre 77; ≡ brzeszczot, nóż, siekiera; ↓ rękojeść
 narzędzie-miejsce 128, 135
 natężenie 69, 74, 75, 109, 232
 natychmiast 172
 nauka (o) 163, 193
 naukowy 225, 231
 nieprawda, że 88
 nieprzygotowanie 259; × gotowość
 niestały 233
 nieszczerzość 223
 nieść 222
 niewiele 224, 288
 niewyraźnie 234
 niezasłużony 110
 niezwykle 288; × zwykle
 nikt 110
 niski 291; ↓ w dół, na dół; ↑ niższy
 niższy 75; ↓ niski, pod
 nogła. ~i 111, 175, 181, 236; ↓ obuwie, pięta, poń-
 czocha; ≡ organ
 norma 28, 75, 219, 267, 273, 275
 nosiciel (oddziaływania) 183; ~ cechy 126, 173
 nosić tytuł 192
 nóż ostry 105
 nuda 77
 o 111, 174, 224
 obecność 252, 275, 284, 287, 291, 310; × brak,
 nieobecność
 obejmujący 254
 obiekt¹ (czynności) 47, 58, 108, 187; ≡ Obj; ~ dru-
 gi 187; ~ pierwszy vs. drugi 121
 obiekt² 39; ≈ przedmiot; ~ atakowany 235; ~ geo-
 metryczny 68
 objęcie całości 261, 264
 objętość 113, 236, 255, 259, 262; ↓ zwarty
 obniżenie stopnia 73
 obowiązek 109; ≈ powinien
 obrabiać 196–197; obróbka 194; ↑ oddziaływanie
 obraz 193
 obrazić 177
 obrażenie 177
 obrona 127; ↓ gmach, obuwie, odzież
 obrót 181
 obrotowy 77, 114, 174

- odbijać 278
 odbiorca 173, 210, 301; ~ czynności 38; ⇐ Recip
 odbity 232
 odcinek czasu 175, 183
 odczucie 224; ↓ ból; ~ smakowe 278, 307
 odczuwać 279; ↓ percepcja, postrzeganie; obser-
 wator 77; ↓ dźwięk, światło
 oddawać 225; ↓ stracić, zużycie
 oddział 174
 oddziaływać 183, 245
 oddziaływanie 183, 196, 261; ≈ operacja; działa-
 nie; ↓ żrący, obrabiać, przekształcać, zjedzenie;
 ~ aktywne 183; ~ fizyczne 260
 oddzielić 149, 175
 oddzielony 232; ⇨ odbity, odłamany
 odległość 28, 66, 110, 112–114, 169, 178; ↓ dłu-
 gość, w odległości, rozmiar
 odłamany 232
 odłamek (szkła) 105
 odnosić się do 232
 odpłynąć 177
 odpowiadać 273, 281; ≈ zgodność
 odpowiedni 109
 odpowiedzialność 224
 odstępować 222
 odsunąć 177
 odwracalność 246
 odwrotny, ~ość 268, 269
 odwrócony 174
 odzież 181, 191
 odznaczyć się 193
 odżywczy 277
 ogień 103
 ogólny kwantyfikatory 38, 81, 276; Σ{kwantyfikatory}
 ograniczony 113
 ogrzewanie 30, 176
 okazać się 224
 okładka książki 105
 okresowy 111
 określać (się) 99, 207, 231
 organizacja 192, 225
 orientacja (przestrzenna) 111, 113–114, 278; ~-ab-
 solutna vs. względna 112–113
 osiągnąć 231
 osiągnięcie (granicy) 75, 100; ~ punktu 238;
 osoba¹ 41, 46–47, 71, 120, 122, 173, 229, 245, 313
 osoba² 46; ⇐ ego
 osobisty 225
 ostatni 32, 47, 50, 63, 108, 113, 142, 153, 232, 310
 ostry 105, 175, 196, 236; ⇨ naostrzony
 szukać 223; ↑ fałszywy
 oś 112; ~ symetrii 112–113, 268
 oświetlenie 177
 otrzymać 225
 otrzymany 200
 otrzymywać 200; ↓ zdobyć, odbiorca
 owad 194
 owładnięty 225
 owoc 190
 oznaczanie 253
 oznaka 225
 paczka 177
 palić (się)¹ 177–178, 230; ↓ ogień
 państwo 192; ↓ rząd, stolica
 para 269; ↓ gotować
 parametr 193; ⇨ wielkość
 parlament 174
 pas 181
 patiens 38, 40, 44
 patrzenie 114; ↓ przed, na wprost, wobec
 pełniejszy 259
 pełny stopień cechy 75, 92, 218, 226, 257, 258,
 291
 pelzać 87
 percepcja 47
 pewien 113
 pierś 181; ↓ koszula
 pierwszy 29, 32–33
 pies 24, 98

podobieństwo 171, 223
podobny do 194, 223, 278; ↓ na podobieństwo
↓ kopia, przypominać, jednorodny, nieszczer-
ność, podobieństwo
podstawa₁ 175
podstawa₂ (figury geometrycznej/przedmiotu) 68;
↓ w dół, na dół, niższy
podwyższać 224
podwyższenie stopnia 73
podział 72, 97, 230, 233
pogoda 193; ↓ wiatr, ↓ opady
pojawić się 214
pojedynczo 224
pokorny 76
pokonać (odległość) 169
pokój 174, 192
pokrewieństwo 24, 119, 156; ↓ młode, małżeńst-
wo 192
pokrycie (powierzchni) 251, 262; pokrywanie p.
253, 255
pokrywać się 156
pokry|(wa)ć, ~ty 203, 224
polityczny 174, 223
połączyć (się) 222, 271
położenie (ciała) 113–114, 251, 253; ↓ poza;
~ w przestrzeni 47, 215, 250, 251, 253, 261;
~~ wyjściowe vs. końcowe, stykania się vs. nie-
156, 157, 222; ~ na linii 251, 253; ~~~ pla-
szczyźnie 251; ~-~ poziome 101; ~-~ normalne
112, 278; ~-~ względne 253; ~ ~ w czasie 250,
253; ~ obserwatora 114; = pozycja o.
położony 174
pomiarowy 193
pomieszczenie 71; ⇨ kajuta, pokój
pompać 275; ⇨ posuwać, ruszać
ponad 259
ponieważ 122
ponosić (odpowiedzialność) 224
pończocha 181
poprawa 259
poprawić 259
poprzeczny 175; w poprzek

poprzednie powiązanie 223
potrzebny 110, 224; × nadmiernie
powiat 180
powiązanie sytuacji logiczne, psychologiczne, fi-
zyczne 51
powiązanie zdarzeń 171
powierzchnia (przedmiotu) 224, 255, 264–265,
277; ↓ góra
powierzchnownie 259
powinien 58; ≈ mieć obowiązek
powoli 236, 238
powstać 203
powstrzymać się 110
poza 259; ↓ siedzieć
pozdrawiać 270
poziomy₁ 231; ~ przygotowania 231
poziomy₂ 277
poznać 110; ↓ uczyć się
pozostałe (części przedmiotu) 278
pozycja obserwatora 77; = położenie
pożądaný vs. nie~ 241, 273
pożyczka 121
pożyczyć 247
pożywienie 29–30
północ 114
późniejszy 129, 227
później 129
pragnąć 299; ≈ chcieć
prawda 45, 223; ↓ fałszywy
prawdopodobieństwo (sytuacji) 77; prawdopodob-
ny 82, 301; ↓ ocena p.
prawdziwy 52, 223; × fałszywy; ↓ prawda
prawy 113–114; na prawo 114; × lewy
predylekcja 225
presja (psych.) 222
prędkość 181, 236; ↓ szybko, powoli, gwałtownie
proces 66, 173, 199, 271; ~ informacyjny 254;
~odwrotny 271
produkt (czynności) 161, 187, 280; ~ spożywczy 191
promieniowanie 254
promień świetlny 278; ↓ promieniowanie
próbna 36, 90; ↓ domagać się

47; ~ odrębny 92
przedmiot₁ pokrywany 265
przedmiot₂ ruchomy vs. nie~ 156
przedmiot₂ (cechy) 136; ~ przedstawienia 198
przedni 174, 181
przedstawiać, ~anie, ~enie 198, 259; ↓ karta,
obraz, kopia, rysunek
przedstawiciel(ka) 192, 225
przejawiać 147; ↓ przejaw cechy 252
przejście w 200; ↑ przejść
przejść 301; ↓ przejście
przekazywanie 251, 255, 261; ~ informacji 138;
↓ przesyłka
przekonywać 53, 90
przekraczać 112-113; ↓ przejść
przekształcać 269
przekształcenie 251, 252, 261, 264
przemieszczać (się) 169, 178, 200; ≈ posuwać
przemieszczanie się 81, 85, 111, 113, 134-135,
238, 239; ~ autonomiczne vs. nie~ 134-135,
238-239; ~ wielokrotne 237; ~ wielokierunko-
we vs. jednokierunkowe 80, 119, 125, 237;
~ ukierunkowane 237
przemyslenia 259
przerwa 129
przestawać 58, 127, 177-178, 230, 276
przestrzegać 273
przestrzeń 39, 52, 82, 223, 237; ~ (trójwymiarowa)
naiwna 113
przeszkoda 171; ↑ zagradzać dojście
przesyłka 177; ↓ pocztowy
przewaga 193
przeważnie 153, 175, 221
przewodniczący 174
przez 301; ↓ trasa
przód 174;
przy 110, 112-113
przyczyna (wydarzenia) 126, 131, 185, 259; ⇐ Caus;

przyzwolnić 110; ≈ doprowadzić do
przyzwolenie 115; × zakaz
psychika 67
ptak 87, 175
punkt 169; ~ (ruchu) końcowy 125, 127, 131, 134,
281; ~ ~ początkowy 125, 127, 281; ⇐ Ab ~
czasu 82; ~ umocowania; ~ oparcia 68; ~ umoc-
niony 235; ~ skali (krajowy vs. środkowy) 289;
⇨ biegun skałi, środek skałi
punkt odniesienia 114
punktowy 236
pysk 176
radykalny 174
ramy 174, 223; ↓ w r.
raz 175
rąbać 72, 117, 175, 177
reakcja (na świat) 67
realizować, ~acja, ~owanie 110, 273, 280
relacja₁ intelektualna 279; ~ emocjonalna 279;
⇐ litość, namiętność, wstydzić się
relacja₂ wyjściowa vs. odwrócona 101, 243
remat 150
rezultat 40, 112; ~ czynności 40, 58, 131, 134,
169, 179, 230, 271; = wynik; ⇐ Result; ↓ w wy-
niku
rezygnować 110
ręka, ręce 113, 174, 224; ↓ gest, rękoność; ⇐ część
ciała
rękoność 181
robić 70, 93, 111, 116, 169; ~ tak, że 272; ≈ knuzo-
wać; ↓ inicjator, spowodować
rodzaj 176
rola (uczestnika sytuacji) 162
rosnąć₁ 179; ↓ broda, roślina
rosnąć₂ 110; ≈ zwiększać się
roślina 190, 191; ↓ owoc, kwiat; ⇨ drzewo
rozciągłość 68; ~ w czasie 88

- rozciągnięcie czynności na obiekt 261, 264
 rozdrabnianie 235
 rozgromić 177; ≈ zwycięstwo
 rozmiar 71, 96, 98, 219, 235; ↓ duży, cienki; ↑ odległość; ⊃ wysokość, głębokość, średnica, długość, objętość, powierzchnia, wzrost, szerokość; ~ duży 98; = wymiar
 rozpadać się 233
 rozstawać się 270
 rozumieć 46; ↓ znak, niewyraźnie, wyjaśnienie
 rozwiązanie 223
 równy 112, 183; ↓ symetria
 równoprawny 222
 różny 224
 ruch (przedmiotu/ciała) 110, 113, 223, 261, 270;
 × spoczynek; ↓ obrót; ⊃ wiatr; ~ 'tam i z powrotem' 77; ~ wahadłowy 80, 237; ↓ pompować;
 ~ ukierunkowany 125; ~ niekontrolowany 253, 261
 ruchomy 156, 225
 ruszać się 179
 rysunek 236
 rzadko 230; × często
 rząd 192
 rzecz (konkretna, materialna) 225, 245; ≈ przedmiot₁; ≈ obiekt₂; Σ{imiona, klasa, nazwy}
 rzeczywistość (pozajęzykowa) 155, 206, 243, 266;
 ≈ świat
 rzeczywisty 112

 sam 69
 samiec 24, 25, 207
 sądzić 45, 53, 90; ↓ przemysłenia
 sąsiedztwo (ciał) 68
 serce 113
 siebie 110
 siedzieć 174; ↓ ławka, krzesło
 siekiera 128

 słowo 109
 smak 278–279
 smar 224
 soczysty 69
 specjalista 163
 specjalny 245
 spełniać, ~enie 58, 90, 104, 224
 spoczynek 112–113; × ruch; ↓ stacjonarny
 społeczny 174, 225
 sposób (zrealizowania) (czynności) 147, 196, 230, 236, 284, 307; ⊃ Mod; ↓ w sposób; ~ poruszania się 87
 spot(y)kając się, ~anie 225, 228; napotkać; × unikać
 spożycie 232
 spożywczy 191
 sprawić 110
 spowodować 145
 sprzedawać 241; sprzedaż; × kupno
 sprzedaż 121, 247
 spułchniać 157, 226
 stacjonarny 225
 stać 68
 stadium 301
 stan 33, 104, 173, 185, 317; ↓ w stanie; ~ (człowieka) wewnętrzny 185; ⊃ opinia; ~ ~ woluntatywny 104; ~ ~ intelektualny 104, 288–289; ~ ~ emocjonalny 93, 104, 254; ⊃ litość, współczucie, wstydić się, wywyższanie się; ~ stopniowalny 219, 220; ~ ~ kausowany 58; ~ ~ nienormalny 171; ⊃ choroba; ~ (przedmiotu) nie fizyczny 272; ~ ~ fizyczny (zewnątrzny vs. wewnątrzny) 272; ~ ~ rzeczy 58, 82; ↓ gaz, płynny, para, twardy
 stanowisko 192–193; ↓ przewodniczący
 starać się 110, 173, 175, 273; ↓ unikać
 stary 55, 224; × młody
 statek 184, 192, 284; ≈ jednostka pływająca; ≈ okręt
 statyka 252
 statywny 93

stosunek 52; ~ dwustronny 242; ~ posiadania 45;
 ~ statyczny 254; = relacja
 stosunkowo 288, 289, 291; ↓ w stosunku
 stół 112, 176
 strach 39; ↑ bać się
 stracić 55; ≈ zużyć, utrata, wydatkowanie
 straszny 55
 strona 113–114; ↓ ze strony, po stronie; ~ fronto-
 wa 112–113; ~ świata 184, 192; ↓ kraj
 stykać się 52, 224; ≈ dotykać
 strzelać, ~nie 144, 213
 subiekt (czynności) 58, 121, 129, 184; ↓ ⇐ Sub.;
 ~ aktywny 127; ~ pierwszy vs. drugi 71; ~ czyn-
 ności vs. cechy vs. stanu 136, 185; ~ kauzacji
 58; ~ kauzowanego stanu 58; ~ procesu 38; ~ ce-
 lu 130;
 substancja 123, 170, 183, 192; ≈ materiał; ↓ żela-
 zny; ⊃ gaz, drewno, ciecz, płyn, farba, cukier,
 węgiel; ~ klejąca 271; ~ odżywcza 277; ↓ mię-
 so
 suchy 69, 282; × wilgotny
 sukces 90; ⊃ zwycięstwo
 suknia 181
 swobodny 223; × zależeć; ↓ opróżnienie
 swój 225, 274; × cudzy
 symbol 220; ⇐ znak; ⊃ cyfra
 symetria 112, 268
 sytuacja 110, 132, 134, 156–157, 245; ~ konkret-
 na 156; ~ elementarna 32
 szeroki 181; × wąski
 szerokość 69, 75, 275; ↓ wąski
 szkoda 110
 szkodnik 234
 sztuka 193; ⇐ muzyka, taniec
 szukać 225; ↓ poszukiwanie
 szybki 110, 211, 238
 szybko 172, 238, 259; ≈ gwałtowny; ↑ szybkość
 szybkość 171, 181
 szyja 181, 223

świat 66–69, 279; ≈ rzeczywistość; ≈ uniwersum
 światło 108; świecić 177, 230; ↓ jasny; × ciemny;
 ↓ oświetlenie, słońce, widmo świetlne

tablica 176; ↓ tabliczka; ↑ drzewo
 tabliczka 176; ↑ tablica
 tak 273
 taki 110, 221, 278, 281
 taniec 192
 taśma 181
 telegram 177
 temat 150
 temperatura 224, 277; ↓ gorący, upalny, zamarz-
 nąć, nagrząć, ciepły, zimno(-y)
 ten₁ 180, 183; = dany; × inny; ↓ dlatego
 ten₂ 112, 113–114; ~ sam 110, 270; ↑ być zgod-
 nym
 teoretyczny vs. praktyczny 259
 termin (wydarzenia) 121, 126, 129; ⇐ Period
 terytorium 223; ⊃ stolica, powiat, kraj, posiadłość
 tępota 76
 tkanina 191; ↓ taśma
 tłuszcz 277
 ton barwy 69
 tonięcie 176
 topić 177
 tożsamość 39
 tracić 270; ≈ utrata
 trafić do celu 144
 transport 221
 trasa (ruchu) 125; ⇐ Itin; ↑ przez
 treść (czynności) 259
 trochę 224, 226
 troszczyć się 146
 trójkątny 181
 trójmasztowy 175
 trwały, ~ość 111, 235
 trwanie 129; ≈ kontynuować
 tryb 181
 trzeba 228; ≈ koniecznie

ujmemy 202, 280
ukarać 110
układ fizyczny (człowieka) 67
układy (psychiczne) 67
ułatwiać 104
umiarkowanie 288
umieć 91, 199, 281; ≈ umiejętność
umiejętność 110, 228, 259
umotywowanie 126, 129; = motywacja 136
umrzeć 156, 301
uniknąć 110
uniwersum (kulturowe i fizyczne) 39; ≈ świat
upadek 238; ↓ walić, opady
upały 289; ≈ gorący
uparty 55; upór
upiększenie 259
upokorzyć 177
upór 76
uprzednio 271; ≈ wcześniej
uratowany 55
urazowy 197
urządzenie 189; ≈ artefakt
usprawiedliwić, ~enie 110, 259
usta 176
ustalony 234
usuwać, ~nie 194, 196, 197, 272; usunąć, usunię-
cie 144, 173, 175, 224, 245, 255, 271; = li-
kwidować, ~acja; ≈ wydobywać, ~nie; ↓ wy-
puszczać
uszkodzenie 224
utrata 252
utrudniać 104
uważać 77, 259, 280, 299
uwzględnić 110
uzupełnić się wzajemnie 292
uzyskanie 252
uzyskiwać 270; ≈ nabycie, nabieranie (prawa)
użycie (rzeczy) 76, 128; ≈ zastosowanie; ≈ użytko-
wanie
użytkować, ~anie, ~nik 280
używać 113; ↓ bezużyteczność

dukt; ~ stanie 112; ~ formie 123
w dół 81, 238; ≈ na dół 238; ↓ upadek
w górę 81, 238
w pełni 110
w poprzek 78, 79
w sposób skoncentrowany 236
w stosunku do 110
wada 234; ⇒ brak
waga 277; ↓ ciężki
wagon 174
walić 177
walka 230; ↓ wojenny
wał 181
wartościowanie 280; ≈ oceniać; ~ subiektywne
280
warunek 114, 126, 247; ⇒ Cond; ~ (sytuacji) 126;
⇐ Content
wąski 181; × szeroki; najwęższy
wchodzenie 175, 181
wcześniej 156, 259; = dawniej
według X-a 110
wejście procesu 269
wewnątrz 270, 278; ≈ w; ↓ wewnętrzny, pochło-
nięcie, zanurzenie, zawieranie się
wewnętrzny 110
wędzidła 176
węgiel 278
wglębienie 287
wiąć 184; ↓ wiatr, dąć
wiadomości teoretyczne vs. praktyczne 91; ↑ znać
wiatr 114, 184, 192; ↑ pogoda; ⊂ ruch
wiązanie 181
widmo świetlne 69
widać 102
wiedzieć 111
wiek 289; ↓ stary
wiele 102
wielkość 124, 144, 181, 218, 219; ↓ waga, ciężar,
masa, objętość, rozmiar, siła, prędkość (szyb-
kość), temperatura; ⊂ parametr; ~ specyficzna
144

wobec 224
wojenny 175
wojskowy 223; ↓ kawaleria
wokół 171
wpływ 111
wprowadzać w ruch, ~ny w r. 201
wraz z 171; ↓ rozstawać się
wrażenie 87; ~ dźwiękowe 87; ↓ piękny
wschodzić 177; ↓ wschód; ↑ wyższy
wschód 114
wskazanie 307
wspólny 223
współczucie 177
wstępować 175; ↓ stapać
wstydy 103
wstydzicie się 146–147
wszelki 177; ≈ każdy
wszyscy/wszystkie 112, 113, 276, 301
wydatkowanie 252; ≈ stracić
wydawać dźwięk 200
wydawać się 106, 114; ↓ podawać za
wydobywać, ~nie 197; ≈ wydzielać, usunięcie,
przyrządzać; ⇒ tworzyć; ↓ artefakt, wyrób
wydzielać, ~nie 99, 254; wydzielenie 252; od-
dzielić 175; ≈ wydobywać
wygląd 224; ≈ typ 193
wyjaśnienie 225
wyjście procesu 269
wykapać 223
wykopać 222
wykorzystając, ~nie 222, 224
wykonawca (czynności) (aktywny/celowo/racjo-
nalnie działający) 38, 163, 173, 183, 218, 227,
228, 247, 249, 253; ⇐ agens, ≈ wytwórca czyn-
ności; ⇐ kontragens
wykonywać, ~nie (czynności) 113, 165
wykończyć się 223
wyładowanie 171

wyraźność 291
wyrażać 201, 203; ↓ mówić, znak, manifestować,
pisać, pozdrawiać, symbol
wyrób 191
wyróżniać się 163
wyrzucenie 224
wysiłek 222; z wysiłkiem; ~ mechaniczny 235
wysoki₁ vs. nie~ 174, 193, 202, 223, 281
wysoki₂ 74
wysokość (przedmiotu) 68, 275, 282; ≈ wzrost;
~ ~ naiwna vs. Euklidesowa 68
wystarczająco 29
wytwarzać 280; ⇒ tworzyć
wytwórca czynności (aktywny) 183; ≈ wykonaw-
ca
wywoływać 177, 223
wywyższać się, ~nie się 117
wyższy 75, 82; ↓ wschodzić, podwyższać, wcho-
dzenie
wzbudzać 110, 225, 292
wziąć się 232
wzrost 95; ≈ wysokość
wymowa 234

z₁ (skąd) 111
z₂ (materiału) 247
z₃ (czym) 181, 222; ↓ ~ siłą 236; ~ trudem 110;
~ wysiłkiem 222
z dołu 68
z lekka 109
z lewej strony 172; ↓ lewy; ↓ po stronie
z powodu 178, 222; ↓ pod wpływem
z rozmachu 175
z rzędu 110, 117
za₁ 110; ↓ tylny, do tyłu; ↓ zakrywać, pokrywać,
zakryty
za₂ 222; = zbyt
za karę 177

- za pomocą 104, 193; ↑ środek
 zabijać 234; ↓ państwo, karać śmiercią, broń
 zachodzić 114
 zachować 259
 zachowanie 67, 110
 zachód 114
 zacząć 108, 221, 270; ≈ przystąpić
 zaczynać (się) 93, 273
 zadanie 223
 zadowolenie 225; × niezadowolenie 225; ↓ zado-
 wolony
 zadowolony 257; ↑ zadowolenie
 zadrasnąć 177
 zagradzać dojście 198; ↓ przeszkoda
 zagrożenie 223
 zajmować, ~ny 112–113, 192
 zajęcia 174, 200
 zakaz 71, 115; × przyzwolenie
 zakazany 27
 zakryty 264
 zakrywać 181
 zależęć, ~ność 111, 254; × swobodny; ↓ w zależ-
 ności
 zamarznąć 224
 zamierzać 223
 zamierzony vs. nie~ 169, 170, 253, 259
 zamknięty charakter przestrzeni 235
 zamożny 289; ↑ bogaty
 zamykać 198
 zaniepokoić 177
 zanurzanie 252, 254
 zapełnić 262
 zapełnienie objętości 255, 262
 zaprzestanie 67, 284
 zastosowanie 128; ≈ użycie (rzeczy)
 zawiązywanie 181
 zawięrać (się), ~nie (się), ~jący 110, 201, 254,
 273, 282
 zawięty 201
 ziemia 112, 181; ↓ pionowy, wyższy, niższy
 zima 259
 zimno 224, zimny 289; ↓ zamarznąć
 zjawisko 193; ~intelektualne 312; ~przyrody 193
 zjednywać 177
 zjedzenie 116; ↓ odżywczy, pożywienie, spożywczy
 zło 103, 110, 140, 281, 301; ↑ zły
 zły 93, 104, 273, 274, 281; × dobry
 zmiana 110, 197; ↓ oddziaływanie; ~ położenia
 w przestrzeni 215, 261; ↓ kłaść; ~ stanu 215
 zmieniać się 171
 zmniejszać (się) 71, 75, 110
 zmniejszenie 275, 276, 284
 zmuszać 177
 znacznie 71; ≈ dużo
 znaczenie wielkości (sic!) 136; wartość cechy
 porównywanej 148
 znać 91; wiadomości teoretyczne vs. praktyczne;
 ↓ poznać, nauka, uczyć się
 znajdować się 32, 110–111, 270, 278; ↓ lokaliza-
 cja, przebiegać, położony, siedzieć
 znak 193; ≈ oznaka; ↑ oznaczenie; ⊃ gest
 znaleźć się 173
 zniszczyć 169
 zrobić, ~ony 109, 169, 223
 zrywać 222
 zrzeszenie 223
 zupełnie 93; ≈ całkiem
 zupełny 231; ≈ całkowicie
 zużyć 196; ≈ stracić
 zwalczyć 234
 zwarty 110, 224
 związek małżeński 71; ≈ małżeństwo
 zwierzę 164, 191, 194; ↓ futro; ⊃ wilk, kot, koń,
 owad, ptak, pies
 zwiększać się, ~enie 110, 275, 276, 284; rosnąć
 zwrócić 247
 zwycięstwo 230, 251
 zwykły 226, 230; × niezwykły, nadzwyczajny

ROLE SEMANTYCZNE

- Ab* 125, 127 ⇒ punkt początkowy (ruchu)
Ad 125–127 ⇒ punkt końcowy (ruchu)
Adr 125, 127 ⇒ adresat
Asp 126, 148 ⇒ aspekt
Cap 125 ⇒ „głowa”
Caus (uczestnik sytuacji) 126, 130 ⇐ przyczyna
Cond 126, 131 ⇐ warunek
Content 125, 148 ⇒ treść
Contrag 125 ⇒ kontragens
Dest 126, 130 ⇒ cel
Instr 125 ⇒ narzędzie
Is 125 ⇒ źródło
Itin 125 ⇒ trasa
Loc ⇒ (uczestnik sytuacji) 125, 127, 130 ⇒ miejsce
Med 125 ⇒ środek
Mod 126 ⇒ sposób
Motiv 126 ⇒ umotywowanie/motywacja
Obj 125, 130 ⇒ obiekt
Period 126, 134 ⇒ termin/okres
Quant 126 ⇒ ilość „sytuacji”
Recip 125 ⇒ odbiorca
Result (uczestnik sytuacji) 126, 127, 130 ⇒ rezultat
Sub 125 ⇒ subiekt
Temp 126, 130 ⇒ czas
Via 125, 129 ⇒ pośrednik

Adie (\Rightarrow *Adie*₁, *Adie*₂) 56, 57, 60, 64, 165 (\Rightarrow inchoative) (\subset A)
Adj 307

*Adv*₀ 54, 55, 164

*Adv*₁ (*Adv*₁, *Adv*₂) 49, 59, 60, 164, 296, 298

Anti (\Rightarrow *Anti*₁, *Anti*₂, *Anti*₃, *Anti*₄, *Anti*₅, *Anti*₆, *Anti*₇, *Anti*₈) 55, 64, 270, 273, 274,
277, 278, 279, 283, 287, 289, 299, 306, 307 (\Rightarrow antonimy)

AntiBon 59

Basic (\Rightarrow) 60–62 129, 295, 298, 308

Bon 59 (\uparrow 'ocena')

Caus (*Caus*₀, *Caus*₁, *Caus*₂) 54, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 128, 130, 185, 248, 271,
272, 304, 305, 308 (\approx causativum)

Cont 58, 130 (\subset sposób działania)

Conv (*//* konwersy) (\Rightarrow *Conv*₂₁, *Conv*₁₃₂, *Conv*₂₁₃, *Conv*₂₃₁, *Conv*₃₁₂, *Conv*₃₂₁) 49, 54,
128, 251, 296, 297, 298, 306, 318

Copul 57, 160, 161, 296, 297, 303, 304, 310, 315, 317 (\approx V-łącznik)

Fact (\downarrow *Fact*) 58, 94, 128, 129, 297 (\subset VVf)

Figur 56, 59, 314

Fin 58, 63, 64, 248 (\uparrow 'koniec (czynności)') (\subset sposób działania)

*Func*₀ 56, 57, 58, 64, 307, 315, 316 (\subset VVf)

*Func*_i (\subset *Func*₁, *Func*₂) 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 98, 142, 149, 150, 160, 161, 248,
297, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 313, 314 (\subset VVf)

Gener 55, 64, 94, 296 (\Rightarrow nazwa rodzajowa)

*Gener*_{mensur} 307

Incep 56, 58, 60, 63, 64, 108, 248, 304, 305, 313, 314 (= inceptivum) (\uparrow 'początek
(czynności)') (\subset sposób działania)

*Labor*_i (*Labor*₁₂, *Labor*₂₁) 56, 57, 160, 161, 248, 297, 298, 302, 303, 304, 305, 309
(\subset VVf)

Liqu (\downarrow *Liqu*) 54, 56, 58, 59, 272 (\uparrow 'zniszczenie')

Loc (parametr leksykalny) 130, 218, 221 (\uparrow 'miejsce')

Magn 56, 59, 60, 63, 64, 307 (\uparrow 'intensywność')

* Wykaz funkcji sporządzono na podstawie wykazu znajdującego się na początku indeksu przedmiotowego, opracowanego przez S.A. Kryłowa (zob. Ju.D. Apresjan, *Leksičeskaja semantika*, Moskva 1995, s. 424–425).

Result (parametr leksykalny) 56, 58–59, 130, 272, 304 (= resultativum)
*S*₀ 54, 55, 63, 160, 161, 162, 164, 184–190, 296, 297, 298, 303, 307, 310, 312, 313,
316, 318 (≈ NN der- abstrakcyjne) (c NNdv)
*S*₁ (↓ *S*^{usual}) 49, 59, 64, 310, 318 (c NNdv)
*S*₂ (⇒ *S*₂') 49, 59, 63, 64, 160, 161, 304, 318 (c NNdv)
*S*₃ 161, 318 (c NNdv)
*S*_{caus} 185 (c NNdv)
*S*_{comp} 305, 314 (c NNdv)
*S*_{cond} 299 (c NNdv)
*S*_{contrag} 136 (c NNdv)
*S*_i 59, 65, 160, 161, 296, 297, 310, 315, 317, 318 (c NNdv)
*S*_i', *S*_k', *S*_i' 160–162, 303, 304 (c NNdv)
S^{usual} 59, 164 (c NNdv)
*S*_{instr} (↓ *S*^{usual}_{instr}) 59, 128, 153, 162, 164, 188, 189, 297 (c NNdv)
*S*_{instr-loc} 128 (c NNdv)
*S*_{itin} 162, 303 (c NNdv)
*S*_{loc} (↓ *S*^{usual}_{loc}) 59, 153, 162, 189, 297, 309 (c NNdv)
*S*_{med} (↓ *S*^{usual}_{med}) 136, 162, 164, 188, 304, 305 (c NNdv)
*S*_{mod} 59, 162, 164, 189, 302–303, 310 (c NNdv)
*S*_{obj2} 187 (c NNdv)
*S*_{obj} (⇒ *S*_{obj}') 136, 162, 164, 185–186 (c NNdv)
*S*_{organ} 303–304 (↑ 'organ') (c NNdv)
*S*_{quant} 162, 302 (↑ 'ilość') (c NNdv)
*S*_{res} (⇒ *S*_{res}') 59, 63, 161–162, 164, 187, 304–305 (↑ 'rezultat') (c NNdv)
*S*_{sub} 136, 162, 164, 184, 185 (↑ 'subiekt') (c NNdv)
*S*_{temp} 190 (↑ 'czas') (c NNdv)
Sing 162, 308
Symbol 140
Syn 54, 64, 296, 310 (= synonimy)
Temp 130, 299 (↑ 'próbować')
*V*₀ 49, 55, 64 (= czasownik)
X^{usual} 182

INDEKS RZECZOWY

W związku z tym, że w drugim wydaniu rosyjskim *Semantyki leksykalnej* znajduje się indeks rzeczowy (*Predmetnyj ukazatel'*) autorstwa S.A. Krylowa, konieczne jest kilka słów komentarza do niniejszego indeksu.

Był on opracowywany dla polskiego tekstu *Semantyki leksykalnej*, przetłumaczonego przed ponad dwudziestu laty przez dwóch tłumaczy. Z przyczyn obiektywnych indeks ten (podobnie jak pozostałe) przygotowywany był, niestety – rzecz niespotykana w obecnych czasach – ręcznie, stąd m.in. jego niedoskonałość w porównaniu z komputerowym indeksem zamieszczonym w oryginale rosyjskim. Niemożliwe z uwagi na czas, którym dysponowałam, było nie tylko uwidocznienie relacji między terminami, ale nawet – prawdopodobnie – uwzględnienie wszystkich stron, na których dany termin czy quasi-termin się pojawiał.

Opis relacji między terminami rosyjskimi i polskimi może być przedmiotem szczegółowej analizy, co z pewnością uczynię.

Jedną z przyczyn niepokrywania się indeksu polskiego i rosyjskiego był fakt, że przekład polski był bardzo synonimiczny (dzięki temu zapewne „czytał się dobrze”, jak pisano w recenzjach). Indeks polski nie oddaje dokładnie tej synonimiczności.

Indeks polski zawiera nieraz hasła, których nie ma w rosyjskim indeksie (żał było z nich zrezygnować), a czasami też hasła, które w rosyjskim wydaniu znalazły się w indeksie semantycznym. Zdecydowałam się na podanie ich również w indeksie rzeczowym, ponieważ – być może – nie każdy czytelnik szukałby ich w indeksie semantycznym.

W indeksie nie wyodrębnia się różnych znaczeń czy użyć tego samego terminu bądź quasi-terminu, np. *semantyka* to i *dziedzina nauki o języku*, i *znaczenie znaku*. Terminy rosyjskie nie zawsze mają swoje dokładne odpowiedniki. Tak np. jako odpowiedników dwóch rosyjskich terminów – *priznak* i *swojstvo* użyto trzech polskich – *cechy*, *własności*, *właściwości*; zamiast trzech terminów rosyjskich – *nazwanie*, *naimenowanie*, *imja* użyto jednego polskiego – *nazwa*; zamiast jednego rosyjskiego – *komponent* użyto dwóch polskich – *składnik* i *komponent*.

Przy niektórych hasłach podano więcej stron niż w indeksie rosyjskim, który uwzględniał użycia

- ablativus absolutus 51
 accusativus cum infinitivo 51
 additivus 131*
 addytywność 88
 adiunkt 56, 307, 310
 adresat 125, 126, 127, 131, 138, 139, 140, 142, 160, 170
 adresat/odbiorca (komunikatu) 36, 42, 46, 76
 agens 37, 39, 40, 41, 43, 128, 135, 160
 afazja 108
 afiks 86, 166
 afiksacja 166
 afiksalne środki słowotwórcze 165
 akcent (logiczny)** 70, 128, 195, 230, 242–243, 289
 akcja/czynność*** 38, 102, 103, 123
 akt komunikacji 51
 aktant/uczestnik sytuacji 48, 58, 59, 61, 83, 121, 123, 125, 126, 128, 130, 132, 134, 143, 147, 151, 160, 162, 195, 196, 210, 211, 227, 244, 251, 258, 317
 aktantowe walencje wyrazu zob. walencja semantyczna
 aktualne rozczłonkowanie zdania 137
 aktywny uczestnik sytuacji zob. uczestnik sytuacji
 algebra wyższa 243
 algorytm 32, 49, 52
 – przekładu maszynowego 49
 allativus 131
 allomorfi 65
 analiza 39, 48, 51, 53, 68, 104, 107, 109, 112, 117, 120, 125, 144, 160, 209, 230, 241, 260, 261, 268, 275, 278, 279, 281, 294, 300, 305
 – lingwistyczna 108
 – łączliwości zob. łączliwość
 – negatywnego materiału językowego 108, 109
 – semantyczna 33, 36, 45, 53, 65, 83, 105, 106, 112, 238, 268, 270, 271, 282, 289, 311
 – składnikowa 24–26
 – sytuacji 103–104
 – tekstu 32, 33, 51–53, 120
 analogon(y) 56, 81, 221
 – adiunktów 56
 – czasowników 56, 81
 – przymiotników 59
 – przysłówków 59
 – rzeczowników 56, 81
 – zmiennych przedmiotowych 81
 ankieta łączliwościowa 64
 anomalia semantyczna 34, 88
 antonimia/antonimiczność 78, 153, 155, 194, 246, 263–293, 283, 286–287
 antonim(y) 22, 55, 75, 79, 96–97, 99, 104, 144, 158, 210, 246–247, 250, 266–293, 306–307, 311, 318
 – czasownikowe 194, 272
 – – bezprefiksalne 289
 – – prefiksalne 272
 – częściowe 267
 – czyste 286
 – dokładne 267, 292, 300
 – elementarne 281
 – frazeologiczne 267
 – gramatyczne 267
 – graniczne 75
 – klasyfikacja 267
 – leksykalne 267, 281
 – pełne 267
 – przybliżone 267
 – przyimków 156
 – semantycznie symetryczne 283
 – środki tworzenia 286
 – tworzenie 274, 285–289
 – wyrazowe 267
 – złożone 280–283
 aparat 34
 – badawczy 23
 – funkcji leksykalnych 60
 – generujący/urządzenie generujące 34
 – interpretujący aparat semantyczny 34
 archisem 26

- atrakcja 23
 augmentativum/rzeczownik augmentatywny 184
 autocausativum 58
 autoliquidativum 58
 automatyczny system parafrazowania 79
 autopermisivum 58
 zgodność semantyczna (V.V. Gak) 88
- badanie 299
 – językowe 295
 – semantyczne 34, 43
Basic 60–62, 129, 295–298, 308
 bazowa struktura głębinowo-syntaktyczna/*BSGS*
 62–64
Begriffsinhalt/znaczenie właściwe 42
 bezokolicznik/infinitiwus 219, 232, 285
 bezsensowność 33, 34
 biegun (cechy) 266, 267, 274, 282, 288
 biernik 64–65, 131, 146, 150, 152, 216, 219, 221,
 255, 261–262, 285, 294
 – rezultatu (Peškovskij) 186
 bliskość 67, 218, 275, 293
 – semantyczna 266, 276
 – znaczeń 206
 blokowanie syntezy 316
 błąd
 – mowy 108
 – semantyczny 27–28, 79
 błędne koło w definicjach 99
 bogactwo leksykalne języków naturalnych 81
BSGS zob. bazowa struktura głębinowo-syntaktyczna
 budowa zob. struktura junkcyjna
- causativum/kauzatyw/rzeczownik kauzatywny 26,
 57–58, 81, 82, 128, 179, 201, 239, 254, 255, 260,
 261, 264, 271–272, 305
 cechy/właściwości/własności 37, 47, 59, 68, 69,
 73, 76, 139, 148, 159, 172, 184, 185, 232, 235,
 243, 245, 246, 269, 279, 286, 287, 289, 317
 – asocjacyjne/asocjacja semantyczna 25, 76
 – głębinowo-syntaktyczne 120
 – gramatyczne 155, 253, 254, 263, 265
 – gramatyczno-semantyczne 24, 71
 – integralne 24–25
 – intelektualne 288, 289
 – istotne (nie-) /relevantne/przedmiotu 24, 25, 77,
 105, 229, 230
 – jakościowe 266
 – językowe 155, 156, 172
 – kontekstu
 – – odróżniające 229
 – leksykalne 70, 206, 253, 254, 265, 310, 312
 – linearne 63
 – łączliwości 72, 76, 107
 – morfo-syntaktyczne 218
 – morfologiczne 63, 70, 166, 310, 312
 – motywowane semantycznie 75
 – niegraniczne 118
 – odróżniające kontekstu 229
 – opozycyjne 24
 – paradygmatyczne 266
 – potencjalne 25
 – powtarzające się 13
 – pragmatyczne 25, 76, 172, 233
 – przeciwstawne 268
 – psychometryczne 87
 – quasi-semantyczne 18, 70
 – redundantne/zbędne 105, 108
 – relevantne/istotne 25, 230
 – semantyczne 24, 25, 26, 34, 70, 76, 77, 105, 109,
 115, 139, 155, 166, 206, 172, 208, 233, 253, 254,
 265, 266, 267
 – semantyczne/semy 25
 – semantyki wyrazu 72, 73
 – składniowe zob. syntaktyczne
 – słownikowe/językowe 172
 – słowotwórcze 284, 291
 – stopniowalne 75, 219, 220
 – stylistyczne 211
 – syntagmatyczne 267
 – syntaktyczne/składniowe 43, 54, 57, 65, 70, 76.

- heurystyczny 115
- stylistyczny 172
- ciąg
 - szablonów 32
 - wyrazów 229
- collocation/łączliwość 55
- competence/kompetencja językowa 34
- conceptual meaning/odcień znaczeniowy 42
- converse terms/terminy konwersowe 242
- czas 18, 45
 - przeszły 154, 241
 - terażniejszy 152, 154, 241, 318
 - czasownik(i) 37, 39, 42, 43, 44, 45, 50, 56, 57, 58, 59, 63, 71, 72, 79, 80, 86, 89, 91, 92, 99, 101, 105, 107, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 128, 130, 131, 133, 134, 137, 138, 139, 141, 144, 145, 149, 150, 152, 153, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 177, 184, 190, 194, 196, 205, 209, 215, 218, 219, 220, 226, 227, 230, 234, 238, 242, 244, 245, 246, 248, 249, 253, 255, 257, 258, 261, 269, 271, 273, 275, 276, 281, 283, 290, 294, 301, 304, 305, 306, 310, 311, 313, 315, 316
 - aktualne 93
 - aktywne 37
 - bezosobowe 145,
 - bezprefiksalne/bezprzedrostkowe 167, 168, 215, 262, 272
 - destruktywne/deformacji/zniszczenia 161, 187
 - dokonane (nie-) 93, 104, 162, 167, 168, 199
 - dwuobiektove 107, 230
 - faktytywne 239
 - fikeyjne 302, 303
 - habitualne 93
 - inchoatywne/inchoativum 317
 - jedno-, dwu-, ...walencyjne/miejscowe/argumentowe 39, 58, 144-146, 250, 251, 252, 260, 261
 - kauzatywne (nie-) 38, 47, 57, 134, 180, 198, 239, 245, 253, 260, 272
- przemieszczenia 48, 81, 85, 134-135, 138, 199, 200, 237
 - autonomicznego (nie-) 134-135, 238-239
 - ukierunkowanego 237
 - wielokrotnego 237
 - puste semantycznie 304
 - quasi-synonimiczne 71
 - ruchu/oznaczające ruch 125, 190, 236
 - ruchu autonomicznego 237
 - ruchu jednokierunkowego/determinatywne 80, 125, 158, 237
 - ruchu ukierunkowanego 125
 - autonomicznego 237
 - ruchu wahadłowego 80, 119, 237
 - ruchu wielokierunkowego/niedeterminatywne 80, 119, 158, 237
 - stanu 47
 - emocjonalnego 45, 93, 307
 - statywne 37
 - tranzytywne (nie-)/przechodnie (nie-) 57
 - ukierunkowanego ruchu autonomicznego 237
 - uzualne 93
 - wielokrotne 90, 93
 - wieloznaczne/polisemiczne 162
 - wyjściowe 161, 264, 297, 304, 309, 315
 - zwrotne (nie-) 21, 93, 215
- czasownikowość 295
- czasownikowy parametr leksykalny 56-58
- część mowy 35, 39, 52, 54, 55, 70, 135, 166, 167, 205, 211, 216, 241, 249, 267, 273, 275, 290
- głębinowa 166, 167, 211, 245, 258
- człon 266, 309
 - nadrzędny 244
 - pary 245, 250, 284
 - stosunku dwustronnego 50
- czynniki 7
 - leksykalne 169

- pozajęzykowe 76
- semantyczne 217
- syntaktyczne 126, 169
- czynność/akcja 36, 37, 38, 40, 77, 108, 131, 134, 135, 138, 139, 140, 142, 143, 146, 157, 158, 160–163, 169, 172, 184, 186, 219, 227, 229, 234, 243, 253, 256, 260, 264, 286, 291
- aktualna 199
- imperfektywna 172
- kwantowana 292
- perfektywna 172
- stopniowalna 287, 303, 309
- zamierzona (nie-) 170, 259
- czytelnik 31, 52, 54, 65

- dativus absolutus 51
- definicja/określenie/eksplicacja 25, 26, 27, 43, 53, 54, 59, 65, 67, 73, 74, 77, 78, 80, 83, 90, 94, 99–115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 136, 143, 144, 159, 176, 178, 181, 194, 208, 209, 211, 221, 228, 229, 230, 232, 243, 244, 245, 247, 248, 269, 271, 273, 274, 276, 278, 279, 282, 294, 301, 308
- antropomorficzna 113
- bezsensowna 102
- czasowników 79, 90, 91, 102, 301
- dwuznaczna 102
- elementarnych modularności 27
- encyklopedyczna 278
- funkcjonalna 105
- końcowa 95
- leksykograficzna 78
- linearna 231
- lingwistyczna 118
- niedokładna 102
- nieprawdziwa 102
- nie redundantna 83
- obrazowa 278
- ostensywna 113

- definiens 100
- definiowanie 26, 27, 53, 54, 65, 66, 69, 73, 78, 99
- pojęć lingwistycznych 21
- wyrazu 18, 53, 120
- znaczeń (leksykalnych) 18, 99
- définitions démonstratives 80
- dekodowanie 21
- deminutivum/rzeczownik deminutywny 181, 184
- denotacja/denotation 42, 69, 159, 208, 231
- denotacyjne różnice semantyczne 229
- denotat (znaku) 69, 70, 83, 208, 233, 244
- deontyczna logika modalna 27
- derywacja/pochodność 164, 165
- semantyczna 168, 179–180
- synonimiczna/irradiacja synonimiczna 213
- syntaktyczna 159
- derywat(y)/pochodna 22, 54, 153, 158, 160, 165, 167, 168, 175, 182, 183, 184, 211, 310
- dokładne 163, 300, 324
- odprzymiotnikowe 92
- przedrostkowe 81
- supletywne 167, 168
- syntaktyczne 54, 55, 159, 165
- deskryptywiści 181
- destinativus 131
- dewiacyjność (nie-) zdań 35
- diachronia 38, 174
- dialekt 212
- diateza/strona gramatyczna 210, 248
- dictum 46
- differentia specifica 96
- dotatki semantyczne 95
- dotatkowe elementy znaczenia 247
- dotawianie/sumowanie (znaczeń/sensów) 35, 37, 74, 86, 98, 118, 300
- nieaddytywne 86–87
- dopełniacz 147, 149, 219, 243
- dety 183

- dopuszczalność (nie-) przekształceń/transformacji 40, 226, 310–313
- drzewo 62, 78, 86, 127, 174, 176–178, 244, 273, 296, 298
- czasownika 86
 - hierarchiczne 233
 - konwersowe 246
 - piętra 298
 - semantyczne 178, 231, 245
 - syntaktyczne 63
 - zależności 78
- dublety leksykalne 206
- dublowanie/podwajanie sensów 94, 148, 231
- dwuznaczność (fraz, rzeczowników, wyrazów) 93, 169, 172–173, 178, 190, 199–200, 253
- dyferencjacja 23
- semantyczna/znaczeniowa 212–215, 244, 255
- dyferencjalne cechy semantyczne 24–25
- dyfuzyjny charakter/dyfuzyjność znaczeń 172–174
- dynamiczny model generatywny 294
- dyscypliny lingwistyczne 21, 94
- dysjunkcja 85, 92, 93, 102, 226, 276, 301
- ekskluzywna/wylączająca/wylączająco-dysjunktywna organizacja 138, 178
 - inkluzywna/włączająca/inkluzywno-dysjunktywna organizacja 139, 160, 177
 - negacji 89, 301
 - znaczenia 93
- dyskretna organizacja znaczeń leksykalnych 172
- dyskretność znaczeń 172
- dyskretne ujmowanie znaczeń w słowniku 173–174
- dyskretność znaczeń 172
- dystribucja 207, 208, 290, 298
- informacji semantycznej 298
 - komplementarna 56, 163, 167, 168, 208, 218
 - swobodna 168, 284
 - synonimów 205
- działający model
- języka 116, 120
 - lingwistyczny 18
- działalność językowa 48
- eksperyment 32, 50, 294
- maszynowy 33
 - psychologiczny 282
 - psychometryczny 95
- eksplicytność/explicite 46
- eksplikacja (semantyczna)/definicja 18, 23, 59, 67, 78, 96, 115, 226, 301
- ekwiwalencja/odpowiedniość/równoznaczność semantyczna/tożsamość semantyczna 63, 233, 286, 287, 297, 300, 301, 304, 316
- ekwiwalent 38, 61, 69
- semantyczny 305
 - syntaktyczny 305
- element(y) 178, 201, 202, 207, 231, 232, 236, 251, 263, 264, 279, 280, 281, 283, 290
- definicji 178
 - derywacyjne 283
 - emocjonalno-ekspresywne/Gefühlswert/feeling/tonc/valcur émotive 76
 - formalne 306
 - języka (naturalnego) 39, 78, 120
 - języka semantycznego 89
 - kontekstu 72
 - negacji 282
 - podrzędne 61
 - pragmatyczne 77, 232
 - prefiksalne 286
 - semantyczne/znaczeniowe 30, 43, 44, 45, 73, 79, 80, 81, 85
 - – niedefiniowalne 45
 - sensu 306
 - składowe 276, 286
 - słowotwórcze 276
 - uzupełniające 26
 - wyjściowe 45
 - znaczenia/znaczeniowe 72, 77, 102, 108, 222, 227, 283, 292, 296, 306
- elementarność 51, 84, 85
- elipsa semantyczna 18
- encyklopedyści 67

- ankiety 64
- aspektowa 168
- bierna 245, 249
- ciąga czasownika 36
- czasowa 317
- czasownikowa 101
- dokonana (nie-) 93, 167–168, 310
- fakultatywna (na powierzchni) 71
- fikcyjna 302, 303
- gramatyczna 70, 248, 295, 310, 317
- instrumentalna 141
- kanoniczna forma wyrażenia myśli 52
- krótka
- – imiesłowu przymiotnikowego 285
- – przymiotnika 98, 202
- lokatywna 316
- morfologiczna 137
- obligatoryjna semantycznie 71
- połączenia wyrazowego 102–103, 302
- powierzchniowa 41, 244
- prefiksalna 168
- przyimkowo-przypadkowa 70, 132, 260, 264
- sentencjonalna/zdania 53
- stopnia wyższego 96
- – analityczna 307
- – syntetyczna 307
- strony
- – biernej 245, 248
- – czynnej 245, 248
- synonimiczna 51, 53
- sytuacyjna 53
- temporalna 316
- współpodrzędna 152
- wyrazu/wyrazowa 135, 136, 137, 138, 139, 143, 150
- wyrażenia 315
- zapisu w postaci tablicy 53
- zdania/zdaniowa/sentencjonalna 53, 102
- formalizacja 52, 78, 295
- języka 300
- parafraz/przekształceń 35, 294, 295, 299, 311, 312

- wyjściowa 317
- frazeologizacja 181
- funkcja
- iteratywna 87
- semantyczna 242
- stylistyczna 94
- syntaktyczna 135, 155
- funkcja (leksykalna) 49, 54–64, 98, 99, 136, 149, 160, 162, 273, 296, 299, 307, 309
- *Basic-u* 308
- czasownikowa 160
- dokładna 300
- pełnoznaczna 61
- rozszczepienie funkcji 161

- gatunek 300, 308
- literacki 217
- Gefühlswert/asocjacja semantyczna/element emocjonalno-ekspresywny 23, 42, 76
- generator 17
- generowanie
- operacje 35
- transformacyjne 36
- zdania 35
- genus proximum 94, 96
- geometria 66
- Euklidesowa 68
- naiwna 66, 68
- głębinowa
- część mowy 166, 167
- struktura syntaktyczna 34
- zależność syntaktyczna 61
- głębokość metajęzyka 298
- „głowa” 125, 126
- gniazdo
- semantyczne 143
- słowotwórcze 104
- gra słów 91
- gradacja 266
- graf 78, 179

- leksemów 9
- nominalna 123
- rzeczowników 70
- semantyczna 240
- wyrazów 72, 100, 104–108, 109, 119, 147, 233
- gwara miejska/prostolecie 191, 212

hanunóo 69

haplogia 94

– semantyczna 94, 95

hasło (słownikowe) 41, 43, 44, 53, 54, 63–65, 70, 71, 77, 86, 90, 96–97, 122, 132, 136, 171–172, 208, 232, 312–314

heurystyka 115

hierarchia składników semantycznych 25

hierarchiczna

– struktura/organizacja znaczenia 25, 26, 234, 235

– – semantyczna 174

– – składniowa 52

hipoteza 33, 52, 69, 73

homonimia 51, 96, 117, 169, 175–177, 179

– nazw 79, 84

– syntaktyczna 169

homonimia a wieloznaczność 175–177

homonimy/wyraży homonimiczne 116–117, 176–177, 178–179

identyczność 167, 207, 208, 210, 244, 246

– semantyczna 206

– sensu 206

– struktur walencyjnych 210

identyfikator 24

idiomatyczność 55, 101, 118, 121, 208, 209, 300, 309, 316, 317

i-kowy

– aktant 59

– uczestnik sytuacji 59, 60

imiśców

– bierny 241

– encyklopedyczna 28, 29

– gramatyczna 28

– językowa 28, 30

– ogólnogramatyczna 130

– semantyczna 31, 32, 72, 157, 201, 299

– słownikowa 34, 170

– syntaktyczna 31, 132–152

– zasadnicza 230

inicjalność 317

inkluzywno-dysjunktywna struktura składników/
organizacja znaczenia 91, 226

innowacja 212

instrument 40, 48, 294

instrumentalność 37

intencja 133

integralny opis języka 7, 18

intelektualny język 18

intensywność cechy 218, 226, 232, 257, 258, 291

interpretacja 29, 34, 35, 36, 73, 77, 86, 88, 93, 95,
99, 156, 163, 170, 172, 230, 301

– formalna 301

– leksykograficzna 200

– semantyczna 18, 34–36, 89, 99, 118, 231

– statywna 93

– treściowa 127

intonacja 242

intuicja 29, 117, 278, 279, 301

– językowa 280

inwariancja/inwariantność semantyczna 143, 294

inwariant 50, 268, 269, 280

– relacji antonimicznej 272, 280

– semantyczny 18

inwariantne przekształcenia

– semantyczne 295

– syntaktyczne 294

inwentarz znaczeń 39

ironia 315

irradiacja synonimiczna/derywacja synonimiczna 213

iteracja 87, 94

- jądro (znaczenia leksykalnego/semantyczne) 25, 135
- jednostka(i) 49, 183, 212, 293
 - często używane 212
 - definiowane 101
 - dwustronne 66
 - elementarne 45
 - fonetyczne 29
 - frazeologiczne 117–118, 176, 211, 213, 249, 263, 281
 - gramatyczne 16, 29, 155, 175
 - homonimiczne 175
 - języka/językowe 18, 154, 163, 206,
 - leksykalne 37, 56, 67, 93, 97, 119, 120, 155, 172, 173, 209, 210, 221, 233, 258, 290, 294, 295
 - morfologiczne 29
 - niepodzielne słowotwórczo 212
 - polisemiczne 154
 - prozodyczne 16
 - rdzenne 212
 - różne leksykalnie 49
 - semantyczne 45
 - słownikowe 206
 - stałe 212
 - stylistycznie neutralne 212
 - syntaktyczne 29
 - zasymilowane 212
 - zleksykalizowane 212
 - znaczące 21
- jednoznaczność 199
- język 18, 35, 51, 60, 66, 67, 68, 69, 76, 78, 98, 101, 132, 146, 157, 165, 168, 169, 181, 215, 216, 217, 243, 255, 263, 289, 300, 309, 310, 311
 - angielski 165, 179, 180, 208, 266, 290, 295
 - drzew zależności 78
 - europejski 69
 - formalno-logiczny 84
 - formalny/sformalizowany 19, 31, 299–301
- ogólny 66
- opisu znaczeń wyrazów 51
- polski 28, 55, 64, 67, 68, 69, 82, 83, 103, 122, 130, 133, 142, 164, 165, 166, 183–194, 201, 239, 251, 252, 257, 268, 270, 288, 290, 291, 306
- posługiwanie się/władanie 16
- potoczny 24, 193
- powierzchniowo-syntaktyczny 298, 299
- quasi-semantyczny 78
- rachunku
 - – predykatów 44
 - – zdań 52, 300, 301
- rosyjski 55, 57, 58, 59, 60, 64, 67, 68, 69, 70, 74, 76, 82, 130, 133, 138, 142, 147, 149, 154, 163, 164, 165, 166, 174, 176, 177, 183, 185, 186, 187–194, 196, 201, 204, 205, 215, 217, 232, 234, 236, 241, 243, 251, 252, 257, 270, 275, 285, 288, 290, 291, 299, 306, 307, 311, 312
- rozszerzony 86
- semantyczny 13, 16, 18, 26, 44–49, 52, 54, 66, 78, 81, 86, 89, 99, 115, 116, 118, 119, 120, 129, 152, 272, 299, 300, 301
- specjalny 66
- sztuczny/*Basic* 61
- środki 32
- transformacji 298
- unormowany 288
- władanie zob. władanie językiem
- zapisu
 - – informacji semantycznej 31
 - – reguł 31
 - – struktur głębokich 36
 - – wypowiedzi 32
 - – znaczeń wyrazów/wypowiedzi 31
- język *Basic* zob. *Basic*
- język identyfikator 23–24
- język myśli/*lingua mentalis* 52
- język pośrednik (*JP*) 32–33

- quasi-synonimiczne 153
- regularne 211
- semantyki/semantyczne/semantyczno-syntaktyczne 205, 230, 241, 248, 294
- składni 294
- strony 242
- syntaktyczne 61, 294
- kauczacja 26, 48, 196, 239, 253, 259, 260, 261, 272, 292
- zamierzona (nie-) 253
- kauzator 26, 201, 261
- czynności 260
- kauzatyw/causativum/rzeczownik kauzatywny 57–58, 81, 128
- analityczny 57
- lekсыkalny/supletywny 57
- morfologiczny 57
- kauzatywność 37, 128, 179, 197–199, 253, 270
- kauzować 45
- klasa 66, 75, 161, 162, 179, 180, 183, 222, 229, 233, 245, 246, 251, 264, 276, 278, 302, 304, 318
- czasowników 93, 302
- gramatyczna 121
- krzyżująca się 237
- leksemów 18
- połączeń wyrazowych 302
- predykatów 129
- rzeczy 66
- semantyczna 74, 87, 134, 140, 178, 255, 256, 287, 310, 311
- syntaktyczna 311
- sytuacji elementarnych 32
- wyrazów 121, 145, 273, 289, 312
- klassem/sem abstrakcyjny 87
- klasyfikacja 267, 269
- klasyfikatory 32
- kodowanie 21
- kombinacja 217
- połączeń wyrazowych 311
- regul 298
- modelu 63
- morfologiczny 18
- semantyczny/znaczeniowy 17, 24, 30, 34, 42, 50, 73, 87, 90
- – silny/obligatoryjny 12
- – słaby/fakultatywny 12
- składniowy 18
- słownikowy 18
- statywny 93
- syntaktyczny 35
- systemu 18
- treści 18
- kompresja 94, 182
- semantyczna 87
- komunikacja językowa 66
- koncepcja 34, 90, 133, 151, 154, 206, 243, 267, 280, 294, 315
- kongruencja semantyczna 88
- konieczność 99–100
- koniunkcja 85, 89, 92, 228, 269, 301
- znaczeń/koniunkcyjna organizacja znaczenia 138, 227
- koniunkcyjne wyrażanie znaczenia 137
- konkretyzacja 71
- konotacja/asocjacja semantyczna 76, 77, 171, 178
- konstrukcja 27, 35, 38, 47, 71, 98, 155, 211, 214, 216, 218, 232, 241, 244
- apozycyjna 18
- bierna 260
- ergatywna 47
- kauzatywna 37
- modalna 220
- – negatywna 220
- – pytajna 220
- – wykrzyknikowa 220
- przyimkowa 155
- składniowa/syntaktyczna 18, 44, 169
- wtrącona 18
- kontekst 18, 26, 30, 56, 72, 79, 98, 109, 145, 156, 172, 178, 200, 207, 208, 218, 225, 229, 267, 318

– wyrazowe 250
konwersja 57, 153, 166, 242, 243, 251, 291, 297,
306, 316
– antonimów 306
– leksykalna 248
– morfologiczna 180
– przymiotników antonimicznych 306
– słowotwórcza 180
– walencji 316
– źródła 248–250
konwersowanie dopełnień (Jespersen) 241
korelat 61
– funkcji leksykalnej 61
– leksykalny 63, 149, 208, 313, 314
– parametru leksykalnego 63
krawędzie (grafu) 179
krok analizy semantycznej 238
krzyżowanie się pól 237
kwalifikator 34, 155
– stylistyczny 42
kwant 234, 236, 237, 261, 292, 302
– czynności 162
– przemieszczenia 80
– ruchu 80
kwantyfikacja 265
kwantifikator 26, 38, 39, 81, 89, 226, 278
– egzystencjalny 38, 81, 276
– ogólny 38, 81, 276

leksem 7, 18, 121
leksyka 63, 87, 106, 112, 118, 119, 134, 154, 212,
231, 291, 294, 295, 298, 309, 310
– abstrakcyjna 266
– ekspresywna 212, 213
– estetyczna 119
– etyczna 119
– głębinowa 61, 62, 296, 299
– grupa leksyki/wyrazów 119
– intelektualna 119
– konkretna 267
– obszar 7

– czasownika 18, 70
– gramatyczna 86, 264, 265, 282
– miejsc (predykatu) 83, 251
– mnoga 92, 142, 155, 265, 282
– pojedyncza 143
– pięter 298
– walencji 133, 135, 250, 281
– węzłów 298
liczebnik 119
– porządkowy 163
lingua mentalis/język myśli 44, 45, 46, 48
lingwistyka/językoznawstwo 18, 60, 66, 82, 97,
108, 206, 243, 299
– eksperymentalna 9
– opisowa 116
– teoretyczna 9, 118
lingwiści/językoznawcy 49, 217, 293, 294
liquidatīvum 57
lista 184, 248, 313, 314
logiczna organizacja znaczenia zob. dysjunkcja
logiczna teoria norm i zdań normatywnych 27
logika 16, 206
– Arystotelesa 38
– deontyczna/modalna 27
– formalna 207
– matematyczna 26, 89
lokalizacja 38

łańcuch 189
– symboli 35
łączliwość (nie-)/collocation 37, 55, 70, 98, 107,
136, 139, 141, 142, 148, 211, 256–258, 284, 295,
311, 312, 313, 316
– antonimów 267
– cech(y) 35, 71, 72, 73, 107
– czasownika 73
– filtry/ograniczenia łączliwości 51, 63, 130, 309, 316
– idiomatyczna 55, 107, 121
– klasyfikacja 70
– konwersów 256, 316
– nieswobodna 70

- syntaktyczna 23, 28, 257
- warunki zob. warunki łączliwości
- właściwości 76
- zakaz zob. zakaz łączliwości
- zakres 284
- ze względu na daną walencję 139
- łączna pisownia 274
- łącznik 26, 38, 249, 250, 317
- inchoatywny 317

- makrozjawiska 240
- manifestanty 67
- materiał (językowy, przykładowy) 7, 17, 22, 60, 73, 95, 101, 123, 129, 133, 149, 154, 162, 163, 173, 174, 187, 194, 195, 211, 212, 214, 230, 239, 241, 242, 244, 260, 261, 264, 269, 285, 288, 293, 309, 310, 311, 318
- leksykalny 217, 300, 310
- morfologiczny 310
- negatywny 108, 109
- polski 28
- słownikowy 142
- syntaktyczny 310
- meaning by collocation/łączliwość syntagmatyczna wyrazu 55, 75
- metafora 23, 25, 73, 171, 173
- bezpośrednio 88
- pośrednia 88
- metaforyczne przeniesienie znaczenia 171, 180, 182, 202, 204, 213
- metaforyzacja 81, 88, 171, 213, 214
- regulama 76
- metajęzyk 100, 206, 298
- semantyki 26
- metody heurystyczne 100
- metonimia 23, 73, 193, 237
- metonimiczne przeniesienie znaczenia 180, 182
- metonimizacja 81
- mianownik 64, 131, 294

- mnożnik 50
- modalis 131
- modalność 27, 42, 45, 46, 58, 171, 228
- model 21, 30, 49–65, 100, 114, 115, 133, 183–184
- dynamiczny generatywny 294
- działający 114–115, 120
- działalności językowej 48, 49
- formalny 16
- języka/językowy 27, 35
- lingwistyczny 16, 17, 18
- produktywny 211
- psychiki 67
- rozumienia tekstu 31, 49, 51
- Sens ⇔ Tekst 16, 17, 21, 43, 49, 53
- słowotwórczy/słowotwórstwa 37, 164
- synchroniczny 182
- syntezy semantycznej 49, 54, 60, 63, 295
- władania językiem 21
- model rekcji (wyrazu) 13, 43, 53, 64, 101, 120, 130, 132, 133, 139, 140, 142, 152, 244, 313, 315
- modelowanie
- procesu syntezy 33
- wytwarzania tekstów 49
- znajomości języka/władania językiem 29, 34, 51
- modus 45, 46
- modyfikacja 140
- zerowa 180
- modyfikator 256–257, 316
- monosemia 107, 177, 179, 190, 197, 200
- morfemy 294
- gramatyczne 294
- rdzenne 106
- słowotwórcze 180
- morfologia 260, 295
- morfonologia 7, 94, 294
- motywacja 164, 165
- frazeologiczna 13
- semantyczna/pochodność 13, 64, 73, 75, 148, 164, 174

- mowa 108, 157, 168, 169, 218
 możliwość (nie-) 27, 149, 308, 316
 mówiący 13, 29, 42, 51, 76, 77, 100, 168, 287, 301
 mówienie 27, 28, 35
 myśl (wyrażana) 51–52
- nacechowanie 243, 318
 – ekspresywne 213
 – kontekstu 318
 – zdania 318
 nadawca 42, 66
 nadwyżka semantyczna 95
 naiwna
 – astronomia 69
 – fizyka 67, 69, 278
 – geometria 67, 69
 – model świata 13
 – obraz świata 7, 67, 68, 69
 – pojęcie/wyobrażenie 23, 66, 301
 – przestrzeń trójwymiarowa 113
 – psychologia 67, 69
 – rozumienie/pojmowanie rzeczy 66
 naiwny realizm 66
 naruszenie łączliwości stylistycznej 73, 311
 narzędnik 28, 128, 131, 139, 141, 147, 149, 216,
 219, 229, 260, 294
 – narzędzia 229
 – subiekta 229
 narzędzie 120, 125, 134, 162, 188
 następstwo 268
 natężenie cechy 257, 258
 naturalność 14, 30
 naukowy obraz świata 68, 69
 nawiasowe przedstawienie wypowiedzi 52
 nazwa(y) 47, 56, 57, 66, 211, 243, 258
 – barwy 96
 – cechy 159, 316
 – człowieka 38
 – wyznaczeni 95, 124, 140, 159, 219, 249, 316, 317
 – relacji (predykatywnych) 26
 – rezultatu 59
 – rodzajowe 234
 – roli 34, 162
 – rzeczy 59, 71, 114
 – sensów 32
 – sposobu 59
 – stanów 159
 – subiekta cechy 144
 – sytuacji 57, 61, 84, 162, 316
 – uczestnika sytuacji 56, 57, 58, 61
 – własne 84
 – właściwości 23, 45
 – zbioru 92
 – zjawisk 226
 – zmiennych przedmiotowych 81
 Nebensinn/odcień znaczeniowy 42
 negacja/przeczenie 32, 42, 81, 144, 267, 274, 275,
 276, 280, 282, 287, 289
 – dysjunkcji 301
 – klasyfikatora 32
 – koniunkcji 301
 nekus 293
 neurofizjologia 108
 neutralizacja 154, 157, 158, 221, 222, 225–228,
 300
 – całkowita 158
 – częściowa 158
 – różnic pomiędzy
 – – quasi-funkcjami 300
 – – quasi-konwersami 156, 263–265
 – – quasi-synonimami 222, 225–228
 – różnic semantycznych 153, 154, 158, 206
 – warunki zob. warunki neutralizacji
 nieaddytywne dodawanie znaczeń (reguły) 87
 nieaddytywność 87, 88
 nielączliwość znaczeń 92
 niejednoznaczność 32, 169
 – lekceważona 169

- leksykalne 101
- łączliwości 28, 311
- stylistyczne 101, 311
- syntaktyczne 101
- notacja pierwotna 84
- nuance/odcień znaczeniowy 42
- numeracja znaczeń
 - schodkowa 174
- numery
 - miejsce 251
- walencji 64, 135, 136, 137, 210, 244, 246, 258, 281, 315

- obiekt 39, 40, 43, 47, 48, 50, 58, 70, 102, 103, 108, 120, 121, 125, 126, 133, 134, 138, 149, 150, 159, 160, 209, 216, 244
- drugi 121, 123, 132, 187, 210
- czynności 186, 187, 215
- językowy 21, 118, 176
- kauzacji 58
- pierwszy 210
- rzeczownika 70, 294
- sytuacji 162
- objaśniająco-kombinatoryczny słownik języka rosyjskiego 296, 307
- objaśnianie 231
 - znaczeń 23, 26, 73, 76
- obligatoryjność 145
- obraz świata 67–69
 - logiczny 67
 - naiwny 67, 279
 - naukowy 67, 279
- obserwator 12, 77
- ocena 291, 301
 - negatywna 186, 257, 258, 289
 - pozytywna/dodatnia 43, 257, 258
 - prawdopodobieństwa sytuacji 77
- odbiorca 173, 210, 301
 - czynności/patiens 38
 - komunikatu/adresat 42, 66, 126, 150
- ogniwa semantyczne 240
- ograniczenia 108, 152, 182, 218, 302
 - łączliwości/łączliwościowe filtry 24, 70, 71, 73, 96, 117, 139, 283, 302, 310, 314, 316
 - – konstrukcyjne 24
 - – leksykalne 24, 71, 139
 - – morfo-syntaktyczne 70–72, 314–315
 - – semantyczne 71, 139
- parafrazowania
 - – syntagmatyczne 13, 309–312
- okolicznik
 - celu 316
 - czasu 316
 - miejsca 316
- określenie 60, 82, 123, 243, 314
 - celowe 281
 - określenie/definicja 60, 276, 312, 314
 - rekursywne 281
 - określoność/nieokreśloność 243, 292
- onomazjologia 183, 184
- operacje 27, 29, 35, 268, 310
 - semantyczne 300, 308
 - syntaktyczne 308
- operator
 - imperfektywności 90
 - perfektywności 90
 - podkreślenia 94
- opis 95, 97, 98, 109, 119, 168, 174, 206, 231
 - filtrów 312
 - formalny 19, 225
 - gramatyki i słownika 18
 - integralny 18
 - jednostek leksykalnych 67
 - języka 27, 118
 - leksyki 231
 - leksykograficzny 69, 172, 230
 - lingwistyczny 48, 217, 233, 295
 - łączliwości 18, 43, 102
 - morfologii 19, 95
 - semantyczny 45, 73, 95, 106, 171, 175, 178

- ostensible definition 207
 oś paradygmatyczna języka 54
 oś symetrii przedmiotu 112
- para(y) 215, 245, 249, 250, 262, 280, 283, 290, 291
- antonimiczne 274, 284
 - aspektowe 167, 169
 - czasowników 228
 - elementów 251
 - konwersów/konwersowa 249, 250, 251
 - słowoform 311
 - słowotwórcze 105
 - supletywne 55, 163
 - synonimów 216, 217
 - wyrazów 55, 74, 162, 207, 209, 229, 230, 233, 241, 244, 282, 312
 - znaczeń 181
- paradygmat
- leksykalno-semantyczny 266
- paradygmatyczne
- pola semantyczne 55
 - stosunki znaczeniowe 56
- parafraza 34, 35, 39, 40, 243, 263, 304, 309, 310, 311, 314
- czasownikowa 271
 - działkowa 210
 - równoznaczna 281
 - synonimiczna 100, 210
 - w szerokim rozumieniu tego pojęcia 21
 - wyrażenia 271
- parafrazowanie/przekształcanie 29, 35, 48, 61, 115, 152, 153, 160, 207, 247, 272
- automatyczne 100
 - synonimiczne 27, 89
 - system 120, 160
- paralele semantyczne 106
- paralelizm 219
- semantyczny 119, 286
 - znaczeniowy 271
- perfektywy czasownikowe 243
- performance/użycie języka/praktyka mowna 34
- performatywność 18
- permissivum 58
- peryferie słownika 216
- piętra w węźle 298
- pleonazm gramatyczny 50, 86, 87
- pochodne/derywaty 58, 97, 99, 136, 162, 196, 197, 212, 219, 238, 249, 289, 290
- prefiksalne 239
 - supletywne 37, 106, 211
 - syntaktyczne 37, 136, 210, 211, 318
 - pochodność/derywacja 41, 55, 56, 57, 131, 159, 180, 293
 - formalna 260
 - semantyczna 105, 260
 - słowotwórcza 180
 - supletywna 106
- podkreślenie 94
- podmiot 37, 38, 135, 152, 241, 294
- formalny 38
 - gramatyczny 257, 316
 - powierzchniowy 38
- podobieństwo (nie-) 111, 130, 170, 171, 176–178, 180, 208, 211
- semantyczne/zbieżność 154, 209, 236, 275
- podstawa (derywacji) 165
- czasownikowa 274
- podwajanie/dublowanie sensów 87
- podwójne przeczenie
- usunięcie 89
- podział
- widma świetlnego 69
 - zdania na temat i remat 137, 243
- pojęcia 21, 26, 66, 68, 179, 181, 229, 231, 316
- abstrakcyjne 39, 59
 - celu 131
 - czasu 131
 - gatunkowe 94
 - językowe 50

- łączliwości 267
- zakresów łączliwości 217, 218
- znaczeń 208, 258
- polaryzacja 95, 266
- pole
 - czasowników 80
 - pojęciowe 172
 - semantyczne 55, 80, 236-240
- polisemia/wieloznaczność 96, 174, 182, 201
- łańcuchowa 174
- radialna 174
- radialno-łańcuchowa 174
- połączenie (wyrazowe) 24, 31, 50, 54, 60, 70, 71, 74, 75, 76, 86, 89, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 103, 106, 107, 108, 109, 117, 118, 121, 130, 134, 138, 150, 151, 153, 157, 158, 161, 162, 182, 190, 194, 199, 211, 219, 232, 242, 249, 270, 288, 293, 302, 306, 311, 312, 313, 314, 315, 316
- czasownikowe 161
- frazeologiczne 117, 118, 130
- swobodne (nie-) 29, 94, 96, 130
- poprawność (nie-) 33, 64, 73, 75, 92, 142, 145, 148, 220, 257, 311, 312, 313, 316
- absolutna 148
- definicji 209
- gramatyczna 34
- wypowiedzeń 115
- zdania 145
- porównywanie
 - definicji słownikowych 208
 - znaczeń 206
- portrety leksykograficzne 7
- porządek
 - członów odwrócony 309
 - walencji 135
- posługiwanie się językiem 16, 53
- postpozycja reumatyczna 93
- powierzchniowa struktura
 - gramatyczna 315
 - głębinowosyntaktyczny 31, 60, 120, 152, 299, 308
 - głębinowy/głęboki 31, 246
 - języka 132
 - - fleksyjny 131
 - - leksykalny 131
 - - słowotwórczy 131
 - opisu semantycznego 178
 - powierzchniowomorfologiczny 31
 - powierzchniowosemantyczny 78
 - powierzchniowosyntaktyczny 31, 244
 - reprezentacji semantycznej wypowiedzi 12, 13, 17, 31, 78, 256, 257
 - semantyczny 31, 299, 308
 - sygnifikacyjny 173, 194
 - sytuacyjny 173
- pozycja 154
 - syntaktyczna 280
- póleufemizmy 289
- praesens historicum 93, 154
- pragmatyczne elementy znaku 77, 232
- pragmatyka 232, 233
 - znaku 66, 76, 78, 280
- praktyka
 - językowa 115
 - mowna/performance/użycie języka 34
 - słownikowa 232
- prawda 301
- prawdopodobny/prawdopodobieństwo 51, 105, 229, 315
- prawdziwość 309
 - analityczna 34
 - syntetyczna 34
- prawidłowość 213, 283, 284, 304, 316,
- prawo 318
 - dodawania/sumowania znaczeń 30, 86, 117
 - kontrapozycji 309
 - semantyczne 30, 213
 - sumowania/dodawania 117

- wzajemnego oddziaływania znaczeń 86, 88
- zgodności 86
- predykat(y) 26, 41, 45, 47, 48, 50, 53, 83, 85, 88, 115, 122, 124, 127, 129, 130, 133, 134, 135, 210, 211, 218, 244, 245, 247, 257, 269, 275, 282, 288, 316
- dwumiejscowe/dwuwalencyjne 26, 50, 122, 123, 151
- elementarne 81, 195
- kauzatywne 135
- konwersowe 210
- mentalne 46
- nieinceptywne 135
- niższego rzędu 26, 85
- pierwszego rzędu 84
- podrzędne 274
- semantyczne 246
- symetryczne 41, 127
- upodrzedniające 274
- wyższego rzędu 26
- złożone 129, 133
- prefiksy/przedrostki 107, 196, 197, 207, 215, 262, 275, 285, 286, 287, 289
- perfektujące 243
- prefiksacja 216
- presupozycja 42, 43, 76, 170
- proces(y) 173
 - analogii synonimicznej/irradiacji synonimicznej 213
 - komunikacji językowej 66
 - mówienia 35
 - rozumienia 35
 - semantyczne 94
 - słowotwórcze 159, 182
 - syntezy 33
 - transformacji 294
- produktywność 106, 181, 182, 213
- systemowa 182, 183, 184
- proporcje semantyczne 104, 106
 - semantyczne 132, 226, 264
- przeciwstawność/przeciwność 78, 91, 100, 112, 268, 269, 274
- przeczenie/negacja 32, 42, 43, 81, 85, 89, 115, 306
- przedmiot 45, 47, 153, 155, 186, 265, 301
- wypowiedzi 228
- przedrostek/prefiks 81, 92, 123, 134, 270
- przekład 52, 53, 54, 120, 209
 - dwujęzyczny 157
 - maszynowy 9, 11, 40
 - wyrazu 78
- przekładalność 48, 55
- przekodowanie 46
- przekształcanie/parafrazowanie 89, 310
- przekształcenia (wypowiedzi)/transformacje 26, 51, 53, 63, 115, 119, 130, 148, 159, 160, 168, 184, 193, 196, 198, 244, 251, 293–318
- dwustronne 260, 300
- ekwiwalentne 300
- głębinowe 295
- głębinowosyntaktyczne 293–318
- implikacyjne/jednostronne/quasi-synonimiczne/se-mantycznie nieinwariantne 100, 154, 184, 196, 197, 198, 199, 225, 260, 300, 308–309
- inwariantne 294
- – semantycznie 27, 295, 300, 317
- jednostronne 260, 300
- konwersów/konwersowe 130, 246, 307, 316
- leksykalne 36
- leksykalno-syntaktyczne 22
- nieinwariantne 300
- nierównoznaczne 300
- powierzchniowosyntaktyczne 44
- quasi-synonimiczne 184
- równoznaczne/dwustronne/synonimiczne/seman-tycznie inwariantne/ekwiwalentne/tożsamościo-we 79, 153, 158, 159, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 200, 202, 225, 257, 260, 300, 302–308, 309, 316

- synonimiczny 254
- przymiotnik(i) 39, 43, 47, 55, 56, 71, 73, 74, 75, 78, 82, 86, 93, 98, 92, 108, 113, 115, 116, 133, 152, 161, 165, 166, 181, 184, 201, 202, 205, 216, 218, 221, 227, 250, 266, 268, 269, 273, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 287, 288, 289, 291, 306, 307, 311
- antonimiczne 306
- bezprefiksalne 288, 289
- graniczne (nie-) 74, 75, 76, 92, 96, 97, 226
- jakościowe 219, 250
- negatywne (Křížková) 288
- odczasownikowe 165
- odprzymiotnikowe 166
- odrzeczownikowe 166
- parametryczne 75, 76, 82, 97, 98, 99, 144, 210, 275, 282, 287, 288, 289, 306
- pochodne
- – od przymiotników 202
- relacyjne 78, 159, 183, 200, 201, 243
- względne 284
- przypadek 260
- bezprzyimkowy 146
- głębinowy 39
- gramatyczny 128
- instrumentalny 169
- przyimkowy 146
- struktura przypadków 39
- wyjaśniający 131
- zależny (nie-) 146
- przyrostek 60, 87
- czasownikowy 58
- przystówek 46, 56, 74, 75, 92, 93, 102, 118, 159, 165, 167, 172, 216, 226, 228, 250, 256, 257, 258, 276, 288, 291, 316
- stopnia 219
- psychologia 206, 282
- naiwna 67, 69
- punkt
- końcowy 127, 131, 134, 262, 281
- mierny 90, 153, 155, 157, 207, 209, 212, 213, 221–240, 243, 291, 300, 308, 310
- gatunkowo-gatunkowe 233
- rodzajowo-gatunkowe 225
- quasi-transformacja 241
- rachunek
- predykatów 44
- zdań 26, 81, 89, 276, 301, 309
- rama modalna 43, 45, 46, 76, 77, 78, 89, 109, 208
- rangowa struktura syntaktyczna 294
- rdzeń 55, 163, 272
- realia historyczne 174
- realizacja
- walencji/wyrażanie/zapełnianie 313
- znaczeń 38
- realizacja funkcji
- niesklejona 303
- rozklejona 303
- sklejona 303, 307
- redundancja 87
- referencja 69
- referent 173
- register/element emocjonalno-ekspresywny 42
- regularność (nie-) 181, 182
- gramatyczna 181
- słowotwórcza 181
- reguły 29, 31, 32, 33, 39, 43, 45, 48, 53, 56, 60, 66, 74, 90, 95, 118, 119, 123, 124, 167, 267, 295, 298, 300–309, 310, 313, 316, 317, 318
- addytywne (nie-) 89, 117, 118
- dodawania znaczeń/sensów/sumowania znaczeń 35, 37, 74, 86, 115, 118
- elementarne 298
- fonetyczne 29
- fonologiczne 163
- formalne 56
- gramatyczne 7, 79, 83, 86, 147
- gramatyki

- implikacyjnego 300
- równoznacznego 94, 300
- synonimicznego 306
- przeniesienia przeczenia 115
- rachunku zdań 89, 301, 309
- rekursywne 32
- składania znaczeń 50, 98
- składniowe 86
- stylistyczne 51
- syntagmatyczne
 - ograniczone 305, 314
 - swobodne 303
 - związane 303
- syntaktyczne 257, 298, 300
- system 7, 35
- transformacji zdań/transformacyjne 294
- transponowania 293
- tworzenia i przekształcania 26
- uniwersalne 309
- uproszczenia 96
- usunięcia/usuwania
 - modalności 45
 - podwójnego przeczenia 50, 115
 - składnika 154
 - tautologii 50, 228
- użycia/używania wyrazów 68, 317
- współdziałania przeczenia 89
- wyboru informacji 96, 97
- wzajemnego oddziaływania znaczeń składników 24, 86-89, 115, 118, 119
- zakresłania 74, 88, 91, 93, 95, 96, 99, 118, 226
- zestawiania jednostek języka 18
- zgody 115
- rekcja czasowników 86, 129, 133, 134, 151, 152
 - fakultatywna/słaba 151, 264
 - obligatoryjna/silna 41, 129, 134, 151
 - semantyczna 151, 152
 - syntaktyczna 151, 152
 - zerowa 151
- relacje/stosunki 243, 280
 - antonimiczne 270, 272, 280, 289
 - remat 137, 150, 243
 - reprezentacja
 - głębinowosyntaktyczna 53, 64
 - semantyczna 13, 16, 17, 32, 35, 38, 45, 53, 120, 244, 316
 - struktury syntaktycznej 118
 - syntaktyczna/składniowa 16, 18
 - wypowiedzi 36
 - zapisywanie 16
 - resultativum/rezultatyw/rzeczownik rezultatywny 260, 261, 272, 304
 - rezultat/skutek czynności/działania 38, 40, 41, 144, 161, 169, 186, 187, 189, 230, 237, 249
 - rezultatyw/resultativum 272
 - rodzajnik 243
 - określony (nie-) 243
 - rola semantyczna 39-41, 71, 120, 126, 127, 129, 130, 135, 162, 211, 244, 258
 - fakultatywna 40
 - obligatoryjna 40
 - wyrażona implicite 40
 - rozkład/rozkładanie/rozpad znaczenia leksykalnego 24, 25, 39, 50, 178
 - rozłożenie akcentów logicznych 70
 - rozszerzenie
 - funkcji 161
 - walencji semantycznych 126, 150, 151, 244
 - znaczenia 74, 99
 - rozszerzanie znaczenia 23, 102
 - rozszerzony słownik semantyczny 82, 84, 85
 - rozumienie (tekstu) 28, 30, 33, 35, 41, 49, 51, 52, 138, 140, 169, 170, 174, 229
 - globalne 33
 - w silnym sensie 33
 - w słabym sensie 33
 - równoległość semantyczna 271
 - równoprawność semantyczna 101, 247, 283, 297
 - równość 27, 63, 289, 307
 - równoważność/równoznaczność 300
 - równoważność rachunku zdań 81, 301
 - równoznaczność/równoważność/ekwiwalencja/toż-

- łączności/łącznościowe 224, 236, 284, 313, 316
- morfo-syntaktyczne 232, 311
- morfonologiczne 175
- quasi-synonimów/quasi-synonimiczne 222, 227
- rodzajowo-gatunkowe 221, 222, 225
- semantyczne 46, 70, 104, 143, 154, 163, 166, 180, 181, 182, 206, 221, 224, 229, 230, 232, 263, 268, 269, 271, 275, 311
- stopnia 290
- stylistyczne 207, 217, 243
- sygnifikacyjne 69, 70, 244
- syntaktyczne 244
- znaczeń 230, 233
- różnorodność leksykalna 62
- rząd predykatu 83, 84
- rzeczownik(i) 39, 47, 64, 70, 71, 72, 73, 74, 79, 98, 99, 104, 105, 107, 108, 112, 116, 117, 121, 138, 139, 141, 142, 144, 145, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 169, 179, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 194, 201, 216, 218, 219, 231, 232, 234, 249, 255, 265, 273, 276, 284, 289, 294, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 313, 315, 316, 317
- abstrakcyjny 98, 205
- aktantowy 136, 143, 153
- augmentatywny/augmentativum 184
- deminutywny/deminutivum 184
- odczasownikowy/odslowny 99, 131, 134, 140, 143, 162, 249, 255, 304, 315
- pochodny 153, 190, 282
- - od czasownika 190
- rezultatywny/resultativum/rezultatyw 161, 260, 261, 272, 304, 305
- rządzony 28
- zbiorowy 92
- żywotny 35
- rzeczownikowe parametry leksykalne 59
- rzeczywistość 29, 70, 76, 83, 243, 279
- odpowiedniki obiektu 21
- przestrzenie języka 237, 240, 266
- reguły interpretacji tekstu zob. reguły
- reprezentacje wypowiedzi zob. reprezentacja
- semantyka 19, 21, 22, 27, 38, 43, 46, 48, 51, 70, 97, 119, 154, 165, 182, 266, 288, 300, 301
- czasownika 229, 313
- generatywna 17
- interpretacyjna 17
- językoznawcza 16, 24, 26, 27
- lingwistyczna 16, 17, 27
- opisowa 23
- przypadku 169
- teoretyczna 17, 23, 51, 102, 120
- wypowiedzi 300
- wyrazu 72, 73, 172, 232, 233, 279, 290, 317
- znaku 31, 66, 69, 70, 72, 74, 76, 78, 231, 280
- źródła 23-27
- semiotyka 66
- sens 16, 17, 30, 34, 43, 45, 50, 58, 62, 63, 69, 78, 80, 82, 86, 120, 124, 132, 146, 148, 155, 163, 229, 257, 273, 295, 311
- całych zdań 16
- elementarny 32
- leksykalny 162
- syntaktyczny 162
- zadany 309
- sens intellectual/znaczenie właściwe 42
- sfera użycia 226
- SGS/struktura głębinowosyntaktyczna
- wyjściowa 296, 298
- skala 74, 75, 96, 98, 124, 139, 210, 274, 278, 282, 289, 307
- skład
- sensów 226
- walencji 133, 135
- składnia 25, 45, 50, 78, 129, 223, 288, 294, 295
- Basic-u 61-62, 130
- głębinowa 296

- języka semantycznego 52, 85
- powierzchniowa 61, 315
- predykatywno-argumentowa 39
- rekursywna 26
- specjalna 50
- transformacyjna 56
- zależna 25
- znaczenia 100
- składnik/komponent (semantyczny/znaczeniowy)
 - 13, 18, 25, 42, 58, 73, 81, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 104, 107, 108, 117, 122, 171, 174, 176, 178, 196, 201, 206, 213, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 236, 237, 238, 250, 256, 264, 268, 273, 274, 276, 280, 290
- bezpośredni 35
- definicji 276
- języka 27
- obligatoryjny 226
- podstawowy 25
- prawdopodobny 226
- realizacja składnika 91
- silny/obligatoryjny 13
- słaby/fakultatywny 13
- zbędny 100
- znaczenia 170, 226
- składnikowa analiza znaczeń 26
- składnikowa/komponencjalna struktura znaczenia 39
- skojarzenie/asocjacja 76
- skutek/rezultat 161
- słownictwo 84, 212, 237
 - abstrakcyjne 69
 - konkretne 69
- słownik 7, 17, 21, 30, 34, 36, 39, 45, 46, 48, 63, 71, 78, 79, 83, 85, 97, 99, 109, 116, 117, 118, 119, 146, 155, 156, 157, 166, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 190, 194, 216, 217, 229, 240, 244, 245, 246, 261, 287, 302, 307, 312
- analizy 51, 53
- minimalny 44
- motywowany semantycznie 165
- naturalno-semantyczny 53
- normatywny 108
- nowego typu 21
- objaśniająco-kombinatoryczny/syntetyczny 43, 53, 61, 63–65, 152, 171
- języka rosyjskiego 296, 307
- rekcji 65, 171
- rosyjsko-semantyczny 53
- rozszerzony 82, 84, 85
- semantyczno-naturalny 53
- semantyczny 54, 82, 85
- słowotwórczy 65
- synonimów/synonimiczny 65, 154, 205, 212, 266
- – objaśniający 205
- syntagm 118
- syntezy/syntetyzujący 51, 63
- szablonów 32, 33
- tematyczny/ideologiczny 53, 65–66, 266
- typu teoretycznego 21
- wyjściowy 82, 85
- słowo/wyraz 41, 53, 57, 258, 309
- słowofорма 63, 130, 311, 312
- słowotwórstwo 7, 76, 94, 153, 159–168, 179, 182, 270
 - aktantowe 164
 - odczasownikowe 131
 - semantyczne 179
 - supletywne 119, 131, 159, 163–168
 - syntaktyczne 167, 293
 - właściwe 159
 - zwykle 131
- sluchacz/sluchający 42, 51, 52, 77, 301
- sposób 162, 189
- spójnik 39, 46, 48, 91, 166, 167,
 - logiczny 81, 85
 - porównawczy 249
 - przyczynowy 249

- synonimiczności 206
- wyższy 56, 75, 76, 92, 93, 96, 118, 250, 285, 288, 290, 291, 306, 307
- stosunki/rełacje 56, 226, 250, 260
- aktantowe 129, 133
- atrybutywne 245
- dwustronne 50, 242
- dzierżawcze 24–25
- głębinowosyntaktyczne 63
- instrumentalne 56
- kauzatywne 56
- konwersji 57
- następstwa logicznego 28
- obiektowe 56, 169
- określające 50, 169
- parafrazowania 60, 115
- pochodności 105
- posesywne 169
- powierzchniowosyntaktyczne 56
- równoznaczności/parafrazy 34
- semantyczne/znaczeniowe 28, 56, 78, 100, 106, 115, 167, 168, 180, 184, 252, 263, 276, 295, 300, 308, 309
- słotwórcze 116
- subiektywne 56
- subiektywo-obiektowe 250
- synonimii/synonimiczne 28, 60, 212
- syntaktyczne 122, 130, 146, 282, 294
- współrzędne 122
- znaczeniowe 56
- paradygmatyczne 56
- syntagmatyczne 56
- straty semantyczne 88
- stręfa (hasła słownikowe) 132, 232
- konotacyjna/pragmatyki/pragmatyczna 77, 171, 232
- strona
- bierna/passivum 70, 101, 209, 241, 245, 248
- czynna 70, 209, 245, 248
- gramatyczna/diateza 155, 242
- gramatyczna 317
- hierarchiczna zob. hierarchiczna struktura
- jądrowa 51
- junkcyjna/budowa 281, 283
- koniunkcji 228
- łańcuchowo-radialna 240
- metajęzykowa 207
- ortograficzna 63
- powierzchniowa 36, 39, 40, 41, 43, 47
- powierzchniowomorfologiczna 63
- powierzchniowosyntaktyczna 63, 132
- predykatoowo-argumentowa 39
- przypadków 39
- rangowa 40, 43, 294
- ról 13, 39, 40, 43, 209, 210, 211, 244, 245, 246, 256, 277
- semantyczna 48, 92, 94, 96, 98, 139, 144, 172, 176, 178, 233, 250, 272, 275
- składnikowa/komponencjalna 24–26
- słotwórcza 182, 272
- syntaktyczna 29, 35, 36, 38, 45, 50, 118, 150, 169, 294
- walencyjna/walencji 85, 122, 124, 125, 128, 134, 135, 210, 246
- wielowarstwowa znaczeń 13
- wyjściowa 62–64, 150, 298
- wypowiedzenia 453
- wyrażenia 247
- zdania 38
- znaczenia/znaczeniowa 25, 92, 273
- syntaktyczna 283
- znaczeń leksykalnych 24
- związków semantycznych 240
- strzałki 129, 130
- mianowane 125, 130
- niemianowane 130
- numerowane 61
- o zawartości treściowej 129–130
- zależności 85, 86
- rozszerzone 85

- symetryczne pary wyrazów 74
- symetryczność 272, 292
- antonimów 283
- synchroniczny opis języka 218
- synkretyzm/synkretyczny 127, 137, 139, 174, 184, 186, 187, 189
- synonim(y) 31, 51, 53, 96, 97, 99, 120, 141, 158, 166, 181, 205–240, 243, 246, 256, 284, 294, 310, 311, 314, 318
- absolutne 211
- bliskie 77
- dialektałne 205
- dokładne (nie-) 70, 98, 104, 109, 131, 153, 206, 207, 209, 211, 212, 216, 217, 221, 230, 231, 233, 280, 288, 289, 300, 310
- ideograficzne 205, 221
- leksykalne 35, 49, 56, 153, 168
- łączliwość zob. łączliwość synonimów
- morfologiczne 216
- profesjonalne 205
- przymiotnikowe 216
- przysłówkowe 216
- rzeczownikowe 216
- stylistyczne 205
- syntaktyczne 294
- tekstowe lub kontekstowe 206
- właściwe 54, 55
- zupełne 79
- synonimia 21, 49, 79, 96, 100, 115, 116, 153, 159, 168, 217, 223, 241
- dokładna 216
- kompletna 208
- leksykalna 54, 167, 207, 212
- międzyjęzykowa 32
- międzypoziomowa 85
- słowotwórcza 84
- syntaktyczna 217, 294
- totalna (nie-) 208
- wewnątrzjęzykowa 32
- zwykła 154
- walencje wyrazu 64
- właściwości
- – łączliwości 76
- – wyrazów 43, 53, 64
- syntaktyka znaku językowego 66, 70, 72, 74
- synteza 33, 51, 52, 53, 62, 141, 302, 311
- automatyczna
- semantyczna 49, 54, 160, 295
- zbiorów 62
- zdania 36, 62, 63, 64, 132
- system(y) 118, 119, 310
- aktantów 130
- cech dyferencjalnych 69
- definicji 67
- elementarne 32
- filtrów 33, 51, 63, 312
- językowe 167
- leksykalno-semantyczne 100
- modalności 46
- otwarte 68, 97
- parafrazowania 21, 120, 160, 207, 209, 310
- – automatyczne 79
- pojęć 66
- proste 24
- przeciwstawień semantycznych 132
- przekształceń 161
- reguł 7, 35, 68
- semantyczne 51, 80
- sformalizowane 299
- synonimów 120
- syntaktyczne 50
- zależności 131, 132
- – treściowych 130
- – w składni języka semantycznego 85
- zamknięte 24, 97
- znaczeń aktantowych 131
- systemowość/systemowy charakter/organizacja
- języka 7
- leksyki 12

szablon 32
– ciąg 32
– słownik 32, 33
szeregi
– quasi-synonimów/quasi-synonimiczne 233–240
– parafraz 263
– słowotwórcze 106
– synonimów/quasi-synonimiczne 217, 233, 240
szkoły 24, 31, 32
– lingwistyczne 27
– semantyki 32, 48
zwyk wyrazów 242, 243

środki 32, 44, 50, 56, 120, 125, 134, 153, 168, 246, 257, 258
– afiksalne 163
– *Basíc*-u 62
– czynności 162, 188
– fleksyjne 163
– gramatyczne 32, 51, 60
– języka/językowe 32, 49, 51, 153, 205, 309, 311
– quasi-synonimiczne 293
– synonimiczne 205, 293
– języka głębinowosyntaktycznego 299
– leksykalne 32, 51, 60, 158, 159, 211, 243, 260, 261, 264
– morfologiczne 60, 286
– opisu znaczeń 81, 298
– parafrazowania/parafrazujące 152, 298
– równoznacznego 54
– peryfrastyczne 13
– przekazu
– akcentu logicznego 242
– informacji gramatycznej 50
– quasi-synonimiczne 153
– regularne 260
– słowotwórcze 60, 163, 166, 182, 183
– synonimiczne języka/językowe 21, 22, 153, 159, 163, 179, 263, 318
– syntaktyczne 85

200, 216, 243
– czasowników 215
– prefiksalny 283
– przymiotnikowy 180
– rzeczownikowy 215
– słowotwórczy 123
temporalis 131
teoria 66, 282, 295
– języka 17, 27
– lingwistyczna 16
– logiczna norm i zdań normatywnych 27
– oscylujących wypadków użycia wyrażen 172
– parafrazowania (synonimicznego) 27, 167
– połączeń wyrazowych 117
– przekształceń 294
– przypadku 39
– ramy modalnej 43
– rekcji 133
– semantyczna/semantyki 21, 24, 73, 233
– synonimii syntaktycznej 217
– transformacji 294, 295
– znaku 66
termin(y) 30, 39, 42, 63, 66, 172, 207, 210, 211, 221, 229, 230, 232, 233, 265, 267, 268, 274, 286, 290, 308, 312
– gatunkowy 38
– konwersowy/converse term 242
– leksykograficzny 172
– pokrewieństwa 24, 119
– przeciwstawny 274
– rodzajowy 39, 233
– specjalny 53, 66
– sprzeczny 267, 274
– wyjściowy 113
terminologia 31, 61, 285
terminologizacja 216, 218
tonc/asocjacja emocjonalna/element emocjonalno-
– ekspresywny 23, 42, 76
tożsamość
– denotacyjna 40

- semantyczna/równoważność/równoznaczność /ekwiwalencja/odpowiedniość 28, 37, 50–55, 76
- wypowiedzi 53
- tożsamość i różnice semantyczne 21
- transforma 36
- transformacje/przekształcenia 40, 152, 220, 244, 260, 294, 295
- gramatyczne 35
- powierzchniówosyntaktyczne 294, 295
- rozszerzające 47
- semantycznie inwariantne 35
- syntaktyczne 22
- transformowalność modelu rekcji 152
- transkrypcja
 - fonetyczna 82
 - międzynarodowa semantyczna 82
- translator 17
- transpozycje/transponowanie syntaktyczne/funkcjonalne 293, 294
- treść 28, 52, 57, 65, 121, 126, 133, 137, 233, 246, 281, 304
 - logiczna 207
 - realnomaterialna 295
 - semantyczna 274, 317
- treść/zawartość treściowa walencji 121
- tryb
 - oznajmujący 318
 - rozkazujący 36
- twierdzenie 42, 269
- typ
 - konwersji semantycznej 252–256
 - leksykograficzny 7
 - produktywny 182
 - regularnej polisemii 181
 - rekcji semantyczno-syntaktycznej 151
 - różniczy 181
 - semantyczno-syntaktyczny 164
 - słowotwórczy 173–184
- umiejętności językowe 27, 28, 31, 33, 34
- understatement/znaczenie osłabione 289
- uniwersalność 51, 304
 - definicji 82
 - reguł przekształcania 309
 - znaczeń językowych 69
- uniwersum
 - kulturowe i fizyczne 39
- upodobnienie 171
- uporządkowanie
 - semantyczne 54
 - walencji 135–137
- urządzenie generujące/aparat 34
- usunięcie/usuwanie
 - podwójnego przeczenia 89
 - redundancji 87
 - składnika 154
 - walencji 145
- uszeregowanie
 - aktantów 195
 - predykatów 195
- uściślenie 144
- uzgodniony opis morfologiczny 19
- uzus 271
- użycie (wyrazu, wyrażenia) 67, 68, 73, 96, 106, 107, 113, 116, 138, 149, 162, 172, 174, 178, 226, 245, 269, 316
 - absolutywne 98
 - bezbłędne 70
 - czasownika 108
 - dwuznaczne 172
 - dyfuzyjne 172
 - idiomatyczne 41, 208, 268
 - języka/performance/praktyka mowna 34
 - metaforyczne 268
 - nieokreślone 172
 - niestaranne 158
 - obrazowe 172, 232

- celowego działacza 126
- celu/celowa 125, 126, 130, 139, 142
- czasu 85, 126, 130, 146
- fakultatywna 125, 135, 144, 145, 146, 147, 149, 315
- głębinowa 126, 248
- głowy 125, 146
- ilości 85, 126, 144
- i-kowa 136, 161, 315
- instrumentalna 127
- kontragensa 85, 125, 138, 144
- lokatywna 315
- miejsca 85, 125, 130, 138, 143, 146, 309
- motywacji/umotywowania 136
- narzędzia/narzędziowa 123, 125, 128, 137, 138, 140, 143, 146
- narzędzia-miejsca 136
- nosiciela cechy 126
- obiektu/obiektowa 85, 101, 121, 123, 125, 126, 136, 138, 141, 142, 143, 146, 149, 209, 314, 315
- obligatoryjna 125, 144, 145, 146, 147, 315
- odbiorcy 125
- okresu/terminu 134
- pierwsza, druga 124, 142, 251, 281, 284, 313, 315
- porządek 135
- pośrednika 125
- powierzchniowa/syntaktyczna 126
- przedmiotu 130
- przyczyny/przyczynowa 126, 130, 146
- punktu końcowego 125, 139, 246
- punktu początkowego 125, 246
- rezultatu/rezultatywna 126, 130, 137
- różnoimienne 246
- semantyczna (fakultatywna i obligatoryjna) 120, 121, 122, 125, 129, 134, 135, 136, 143, 150, 201, 211, 250, 258, 281, 315, 317
- semantycznie aktywna 120
- sposobu 126, 138, 139
- subiektu/subiektowa 85, 101, 123, 125, 126, 128, 130, 136, 138, 143, 144, 145, 146, 150, 152, 160,
 - współpodrzędne (nie-) 147
 - zapełnianie 136, 137, 140–143, 149, 161
 - zawartość treściowa/treść 121
 - znaczenia 136, 137, 138, 139
 - źródła 125
- wariant 30, 32, 35, 49, 51, 54, 56, 205, 206, 216, 208, 294
 - synonimiczny 51
 - syntaktyczny 49
 - tematów 216
 - wyrazów 216
- warstwa leksyki 309, 310
- warunki 91–96, 141, 310, 311
 - kontekstowe 96
 - leksykalne 98
 - łączliwości 142–143, 146, 149
 - morfologiczne 98, 141–143, 149
 - neutralizacji semantycznej 155–156, 227, 228, 264
 - poprawności definicji
 - semantyczne 141–143, 146, 149
 - supletywizmu
 - syntagmatyczne 141, 310
 - syntaktyczne 98
 - wyrażania/zapełniania walencji 140–145
 - zakreślenia 91
 - zastosowania reguły 310
- wartość 148
 - fałszu 301
 - prawdy 301
- wejście 35, 54
- weryfikowanie definicji 114–115
- węzel (drzewa) 62, 85, 296, 298
- wiedza
 - adresata 42, 43, 69
 - encyklopedyczna 43, 170
 - naukowa 279
- wielowarstwowa struktura znaczenia 13
- wieloznaczność 33, 51, 95, 159, 168, 169, 175
- bezpośrednia 175, 182

- 31, 34, 49, 51, 52
- własność/właściwość/cecha 72
- właściwość zob. cecha
- włączająco-dysjunktywna organizacja składników
zob. dysjunkcja
- wskaźnik 48, 170, 176
- współpodrzędność 147, 148
- współzależność znaczeń 266
- wyjście 54
- wykluczanie się 217, 218
- wykładnik 40, 170
- wykonawca czynności 173, 218, 227, 228, 247, 253
- wykreślenie (składnika) 171
- wyłączająco-dysjunktywna organizacja znaczenia
zob. dysjunkcja
- wymiana 166
 - fonologiczna 163
 - morfonologiczna 163
- wymóg 31, 209
 - ekonomii/ekonomiczności 79, 117
 - formalny 209
 - pełności opisu 79
 - prostoty 117
- wyobrażenie o świecie 66
 - kulturowe 76
 - naiwne 66
 - naukowe 66
- wypełnienie leksykalne 34
- wypowiedzenie/wypowiedź 28, 77, 88, 115, 120, 152, 228, 231, 253
- wypowiedź/wypowiedzenie 26, 31, 32, 49, 52, 53, 159
 - metajęzykowa 207
 - odwrotne 268
 - wyjściowa 268
- wyraz(y)/słowo 27, 30, 41, 53, 96, 104, 106, 109, 122, 130, 132, 134, 146, 149, 157, 160, 166, 176, 181, 211, 218, 245, 248, 249, 267, 268, 269, 270, 274, 280, 281, 284, 289, 295, 310, 312, 314, 315
 - abstrakcyjne 53
 - analogiczne 208
- języka semantycznego 52, 78, 99
- modalno-ilościowe 89
- motywowane 164
- motywujące 164
- nacechowane emocjonalnie 212
- określane 243
- pełnoznaczące 39, 61, 99, 296, 298
- pochodne 49, 106, 153, 163, 275
- podstawowe 101, 160, 305, 307, 308
- potencjalne 182
- powiązane/połączone
 - – paradygmatycznie 55
 - – składniowo 30, 31, 70, 94
 - – syntagmatycznie 55, 106, 107
 - – tematycznie 104, 106
- predykatywne 127
- proste 163
- przeczące 306
- pytające 98
- quasi-synonimiczne 229
- rodzajowe 55
- rodzime 216
- równoznaczne 28
- rządzące 121, 139
- rządzone 139
- synonimiczne 274
- supletywne 49
- tożsame znaczeniowo 76
- wieloznaczne 18, 22, 30, 153, 159, 168, 172, 173, 190, 229
- wtrącone 46
- wyjściowe 54, 55, 58, 136, 139, 142, 274, 282, 302, 307, 314, 315, 316, 317, 318
- wzajemnie zamieniające 56
- zapożyczone 216
- związane paradygmatycznie 104
- wyrażanie/zapelnianie walencji 137
- wyrażenie(a) 62, 87, 101, 102, 139, 143, 151, 231, 233, 265, 276, 280, 309, 317
 - definiowane 99
 - docelowe 300

- leksykalnej 312, 313, 314
- zakres
- działania 18
- łączliwości 217, 284
- zakreślanie 91, 94, 95, 97, 98, 99, 263
- zależność/związek 62, 121, 122, 130, 131, 312, 317
- aktantowa 62, 317
- atrybutywna 245, 257
- głębinowa 62
- gramatyczna 122, 126
- określająca 85
- syntaktyczna 61, 130, 314, 316
- -- nasemantyzowana 130
- treściowa 130
- współrzędna 62, 85, 257
- znaczeń leksykalnych i gramatycznych 13
- zamiana/zastępowanie
- aktantów 251
- -- tożsamościowa 251
- modeli rekcji 244
- pięter 298
- składników 171
- zamiana leksykalna 54, 55, 64
- zamienialność/substytucja 217, 218
- częściowa 208
- synonimów 207, 217
- wzajemna 207--209, 217--218, 267
- zapelnianie/wyrażanie/realizacja 136, 137, 140--143, 149, 160, 161
- walencji/miejsca 140--145, 313
- -- leksykalnej 315
- wyrazu 52
- zapis 120, 230
- reprezentacji semantycznych 16
- semantyczny 35, 38, 50, 95, 140
- sensu 132
- słownikowy 207
- struktur syntaktycznych 294
- treści semantycznej 48
- semantyczna 39, 83
- treściowa walencji/treść 121, 129, 130
- zdania 33
- zawężanie znaczenia 23
- zawieranie się
- zakresów łączliwości 217, 218--220, 284
- znaczeń 221, 300
- zbieżność semantyczna/podobieństwo semantyczne 50, 275
- zbiór
- komponentów związanych funkcyjnie
- -- nieuporządkowany 25
- mnożników 50
- pojęć 69
- predykatów 246
- sensów 45
- znaczeń 236
- zdanie/fraza 24, 36, 38, 42, 46, 48, 62, 64, 70, 93, 99, 102, 108, 115, 130, 137, 141, 146, 149, 151, 153, 157, 169, 170, 176, 209, 229, 293, 294, 295, 304, 306, 310, 316
- agentywne (nie-) 37
- Basic-u 62
- bezsensowne 27--28
- docelowe 300
- dwuznaczne 46
- generowane 34
- idiomatyczne 63, 96
- języka rachunku zdań 301
- niemodalne 318
- nierozwinięte 318
- nie zanegowane 318
- podrzędne 140, 152
- poprawne (nie-) 27, 37, 63, 64, 96, 109, 132, 142, 146, 147, 310, 311
- -- gramatycznie 34
- powierzchniowe 37
- prawdziwe analitycznie 34
- proste 36, 45

- przeczące 89
- pytajne 170
- równoznaczne sytuacyjnie/denotacyjnie 37
- samodzielne 48
- semantycznie poprawne (nie-) 28, 96
- spójne semantycznie 170
- synonimiczne 62
- sytuacyjnie równoznaczne 243
- twierdzące 89, 318
- w języku semantycznym 85
- właściwości semantyczne 28
- wzajemnie przekładalne 50
- wyjściowe 62, 253, 300, 310
- zdolność 28, 51
- mówienia 27
- przekładania 53
- rozumienia 27
- zdrobniale imiona własne 136
- zestaw
- sensów 229
- walencji 122, 124
- zgoda/zgodzić 86
- zgodność 86
 - gramatyczna 30, 88
 - semantyczna 30, 88, 94
 - znaczeń 86
- zjawisko gramatyczne 18
- złożenia kopulatywne 131
- złożoność semantyczna 76, 91
 - antonimów 282, 283
 - formalna 283
- zmiana 137
 - jednostki językowej 154
 - kolejności zapełniania walencji 137
 - lekсыkalna 295
 - semantyczna 137
 - syntaktyczna 295
- zmienna 53, 81, 120, 123, 130, 140
- znaczenie 24, 27, 49, 63, 102, 106, 122, 123, 151,
 - egzystencjalne 38
 - ekspresywne 213, 218
 - elementarne/ZE (niedefiniowalne) 51, 69, 78, 83, 84, 99, 100, 245
 - gatunku/gatunkowe 26, 94, 225, 226, 263, 308
 - gatunkowo-gatunkowe 26
 - gramatyczne 13, 18, 21, 56, 60, 89, 90, 295
 - homonimiczne 173
 - identyfikujące 38
 - inchoatywne 101, 200
 - inicjalne 93, 162
 - inkluzywne 38
 - instrumentalne 48, 140, 189
 - kauzatywne (nie-) 198, 201, 238
 - kombinacja zob. kombinacja znaczeń
 - konsytuacyjne 83
 - lekсыkalne 18, 21, 23, 25, 26, 37, 41, 50, 54, 57, 66, 70, 71, 77, 78, 89, 90, 102, 108, 116, 117, 120, 121, 136, 145, 159, 160, 166, 169, 175, 211, 230, 295, 308
 - lokatywne 38, 138, 189
 - metajęzykowe 38
 - motywowane metaforycznie 171
 - obiektu 28
 - oceniające 278
 - odwrotne 266, 269
 - osłabione/understatement 289
 - parametryczne 60
 - pierwotne 311
 - poboczne/odcień znaczeniowy 42
 - podstawowe 77, 81, 229, 239, 262
 - podział 97
 - pokrewne 100
 - posesywne 38
 - potencjalne 199, 233
 - prostsze 99
 - przeciwstawne 145, 266, 269, 274, 278, 280
 - przedmiotowe 26
 - przenośne 77, 145, 146, 147, 212, 213, 214, 218,

- statywne/statyczne 93, 102, 162, 200, 252, 254, 317
- sygnifikacyjne 231
- synonimiczne 71
- sytuacyjne 300
- swobodne 214, 218
- uniwersalne 50
- uzualne 90
- walencyjne 139
- warunki realizacji 18
- we właściwym sensie/właściwe 42
- właściwe 42
- wyjściowe 171
- wypowiedzi 42
- wyrazów 16, 28, 30, 31, 50, 108, 149, 168, 177, 273, 279
- wyrażenia 62
- zawężanie 23
- zdań 29, 30, 93
- złożone 31, 35
- związane frazeologicznie 117, 212, 213, 214, 218
- znajomość
 - języka/kompetencja językowa 29, 34, 155
 - rzeczywistości 29, 155
 - sytuacji 155-156
- znak
 - dysjunkcji 92
 - językowy 66, 72
- zróznicowanie znaczeniowe 244
- związek(i)/zależność 179
 - alternatywny 96
 - atrybutywny/relacja 293-294
 - frazeologiczny 219
 - głębinowo-syntaktyczny 295
 - junkcyjny 25
 - obiektowy 169
 - określający 50, 123
 - podrzędny 121, 244
 - predykatywny 293
 - semantyczny 38, 54, 148, 178, 186
 - subiektywny 169
 - syntaktyczny 122, 227, 293, 318
 - współrzędny 122, 227
 - zgody 61, 243
- zwrot 67, 221, 258
 - adwerbiałny instrumentalny 36
 - imiesłowowy 72
- źródło 40, 210
 - konwersji leksykalnej 248-250
 - synonimii leksykalnej 212-217
 - źródłosłów 179
- żart 315
- żywe stosunki syntaktyczne 130
- żywołność (nie-) 35, 43, 47

<i>A</i>	przymiotnik	<i>N</i>	rzeczownik
<i>Adv</i>	przysłówek	<i>Num</i>	liczebnik
<i>BSGS</i>	bazowa struktura głębinowosyntaktyczna	<i>P</i>	predykat
<i>F</i>	forma	<i>S</i>	zdanie
<i>FL</i>	funkcja leksykalna	<i>SGS</i>	struktura głębinowosyntaktyczna
<i>JP</i>	język pośrednik	<i>V</i>	czasownik
<i>M</i>	rama modalna	<i>ZE</i>	znaczenie elementarne

b) stosowanych w aneksach*

- = odesłanie do synonimu
- ⇒ odesłanie do synonimu – głównego członu szeregu synonimicznego
- ⇐ odesłanie do synonimu – marginalnego członu szeregu synonimicznego
- ≈ odesłanie do analogonu
- ⇒ odesłanie do bardziej jednoznacznego analogonu
- ⇐ odesłanie do mniej jednoznacznego analogonu
- × odesłanie do antonimu, konwersu lub opozycyjnego hiponimu
- Σ odesłanie do semantycznie pochodnych terminów niejednowyrazowych
- ↑ odesłanie do jednostki nadrzędnej semantycznie
- ↓ odesłanie do jednowyrazowej jednostki pochodnej semantycznie
- ⊃ odesłanie do najbliższego hiperonimu
- ⊂ odesłanie do najbliższego hiponimu
- { } odesłanie do stałych syntagmatycznych „sąsiadów” leksemu

<i>NN</i>	rzeczowniki
<i>NNdv</i>	rzeczowniki odczasownikowe
<i>V</i>	czasownik
<i>VVf</i>	czasowniki posiłkowe
<i>der-</i>	pochođna

* Oznaczenia literowe stosowane w indeksie leksykalnym objaśnione są na s. 374–375.

Wstęp do drugiego wydania rosyjskiego	7
Od Redakcji	14
Wstęp do pierwszego wydania polskiego	16
Wstęp	21
I. Podstawowe koncepcje współczesnej semantyki	23
Źródła semantyki	23
Semantyka współczesna jako część ogólnej teorii języka	27
Model „Sens ⇔ Tekst” i historia jego powstania	49
II. Język semantyczny jako środek definiowania znaczeń leksykalnych	66
Znak językowy i pojęcie znaczenia leksykalnego	66
Elementy języka służącego do definiowania znaczeń leksykalnych	78
Słownik języka semantycznego	78
Składnia języka semantycznego	85
Reguły wzajemnego oddziaływania znaczeń	86
Wymagania stawiane definicjom i wyrażeniom definiowanym	99
Próby definiowania znaczeń	109
Przykłady definicji	109
Weryfikowanie definicji	114
Rola języka semantycznego w lingwistyce opisowej	116
Od definicji do struktur głębinowosyntaktycznych: model rekeji	120
Walencje semantyczne wyrazu	120
Model rekeji wyrazu	132
Ogólna charakterystyka środków parafrazowania	152
III. Słowotwórstwo i wieloznaczność	159
Słowotwórstwo właściwe	159
Słowotwórstwo supletywne	163
Wieloznaczność (derywacja semantyczna)	168
Typy niejednoznaczności w języku i w mowie	169
Wieloznaczność i słowotwórstwo	179
Regularna wieloznaczność rzeczowników	184
Znaczenia aktantowe	184
Inne typy znaczeń	190
Regularna wieloznaczność czasowników	194
‘Kauzacja’ – ‘wydobywanie’ – ‘likwidacja’ – ‘usuwanie’ – ‘obróbka’ – ‘deformacja’	196
‘Czynność’ – ‘kauzacja czynności’	197
Inne znaczenia kauzatywne	198
Inne typy znaczeń	199
Regularna wieloznaczność przymiotników	200
Znaczenia kauzatywne	201

Znaczenia celu	201
Znaczenia parametryczne	202
Inne typy znaczeń	203
IV. Synonimy leksykalne	205
Definicja synonimów leksykalnych	205
Stan badań	205
Synonimy leksykalne: analiza i definicja	209
Źródła synonimii leksykalnej	212
Różnice w łączliwości synonimów	217
Zawieranie się zakresów łączliwości	219
Przecinanie się zakresów łączliwości	220
Całkowite wykluczanie się zakresów łączliwości	221
Quasi-synonimy	221
Różnice rodzajowo-gatunkowe	222
Różnice gatunkowo-gatunkowe	223
Neutralizacja różnic semantycznych	225
O pojęciu odcienia znaczeniowego	229
Szeregi quasi-synonimów i pola semantyczne	233
V. Konwersy leksykalne	241
Uwagi wstępne i definicja	241
Źródła konwersji leksykalnej	248
Gotowe konwersy	248
Regularne sposoby tworzenia konwersów	249
Podstawowe typy konwersów	250
Typy syntaktyczne	250
Typy semantyczne	252
Konwersy dwumiejscowe	252
Konwersy trójmiejscowe	255
Typy łączliwości	256
Quasi-konwersy	258
Definicja i podstawowe typy	258
Neutralizacja różnic semantycznych pomiędzy quasi-konwersami	263
VI. Antonimy leksykalne	266
Uwagi wstępne	266
Analiza semantyczna antonimów	270
Typ 'zaczynać' – 'przestawać'	270
Typ 'czynność' – 'usunięcie rezultatu czynności'	271
Typ 'P' – 'nie P'	273
Typ 'większy' – 'mniejszy', 'więcej' – 'mniej'	275
Inne rodzaje antonimów	277

Bibliografia	319
Aneksy	333
Bibliografia prac Ju.D. Apresjana (Zofia Kozłowska)	333
Indeks nazwisk (Zofia Kozłowska)	345
Indeks leksykalny (Elżbieta Janus)	348
Indeks semantyczny (Elżbieta Janus)	389
Role semantyczne (Zofia Kozłowska)	403
Funkcje leksykalne (Zofia Kozłowska)	404
Indeks rzeczowy (Zofia Kozłowska)	406
Wykaz znaków i skrótów	436